

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБЎАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБЎАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

Бахши илмҳои география ва иқтисодиёт, гуманитарӣ ва педагогика
1 (24) 2020

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия география и экономика, гуманитарные и педагогические науки
1 (24) 2020

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Geography and economics, humanitarian science and pedagogy series
1 (24) 2020

ДУШАНБЕ – 2020

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБЎАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ**

Бахши илмҳои география ва иқтисодиёт, гуманитарӣ ва педагогика

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

**Миралӣзода Абдусалом
Мустафо** Доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Котиби масъул:

**Сафарзода Манучехри
Наҷот** Сармутахассиси раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостонишиносӣ

Искандаров Қосимишо Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Абдуназаров Хушвахт Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

**Абдуллоев Маҳмуд
Холович** Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

**Юнусов Сайдаҳтам
Сайдалиевич** Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Азамов Хурсанд Саидович Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатишиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

**Мирзоев Салим
Сайдалиевич** Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи химия ва биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ғуломов Ислои Назарович Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

**Иззатова Муҳаббат
Инноятовна** Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иброҳимов Грез Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Расулов Давлатмурод Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

10.02.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забони тоҷикӣ бо методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Хоҷаев Давлатбек Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

**Мухторов Зайниддин
Мухторович** Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

**Худойдодова Шарофат
Зардовна** Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Холиқова Зайналбӣ Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷик ва журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расмӣ маҷалла: vestnik.kgu.tj. E-mail: pavom@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостонишиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.01.00 – Адабиётишиносӣ, 10.02.00 – Забонишиносӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Раздел географии и экономики, гуманитарные и педагогические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раз в год.

Главный редактор:

**Мирализода Абдусалом
Мустафо**

Доктор педагогических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович

Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновации Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

**Сафарзода Манучехри
Начот**

Главный специалист управления науки и инновации Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторически и археологические науки

Искандаров Косимишо

Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Абдуназаров Хушвахт

Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

**Абдуллоев Махмуд
Холович**

Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Юнусов Сайдахтам
Сайдалиевич**

Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович

Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

**Мирзоев Салим
Сайдалиевич**

Доктор педагогических наук, профессор кафедры химии и биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Ислон Назарович

Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Иззатова Мухаббат
Инноятовна**

Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Расулов Давлатмурод

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.02.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими

Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой таджикского языка и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек

Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

**Мухторов Зайниддин
Мухторович**

Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

**Худойдодова Шарофат
Зардовна**

Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международной отношению Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби

Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой таджикской литературы и журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj

E-mail: rayvat@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.01.00 – Литературоведение, 10.02.00 – Языкознание.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN
OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI
Geography and economics, humanities and pedagogy series

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

**Miralizoda Abdusalom
Mustafo**

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Executive secretary:

**Safarzoda Manuchehri
Najot**

Specialist on Science and Innovation Department of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Iskandarov Kosimsho

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.

Abdunazarov Khushvakht

Doctor of Historical Sciences, Professor, of the chair of General History, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.

**Abdulloev Mahmud
Kholovich**

Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Yunusov Saidaham
Saidalievich**

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Azamov Khursand
Saidovich**

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Chemistry and Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Gulomov Islom
Nazarovich**

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Izzatova Muhabbat
Innoyatovna**

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Ibrohimov Grez

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Rasulov Davlatmurod

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

10.02.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi

Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of Tajik language and its teaching methods in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Khojaev Davlatbek

Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.

**Mukhtorov Zainiddin
Mukhtorovich**

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

**Khudoidodova Sharofat
Zardovna**

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Kholiqova Zaynalbi

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

*The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: pavom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06*

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.01.00 - Literary criticism, 10.02.00 - Linguistics. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ГЕОГРАФИЯ ВА ИҚТИСОДИЁТ - ГЕОГРАФИЯ И ЭКОНОМИКА

ТАВСИФИ ГЕОГРАФИИ НОҲИЯИ МАЪМУРИИ ВОСЕЪ

Баротов Ч.К., устоди ДДК ба номи А.Рӯдакӣ, номзади илмҳои география

Ноҳияи маъмурии Восеъ дар қисмати шарқии вилояти Хатлон воқеъ аст. Ноҳия то 20-уми сентябри соли 1968 Арал ном дошт. Вай 19-уми августи соли 1957 таъсис ёфтааст [9, с. 204].

Масоҳати ноҳия 800 км² мебошад. Дар шарқ бо ноҳияи Кӯлоб, дар ғарб бо Темурмалик дар шимол бо Ховалинг ва дар ҷануб бо Ҳамадонӣ ҳаммарз аст. Ин ноҳия ба 7 ҷамоати деҳот тақсим мешавад. Дар ноҳия 70 деҳкадаҳо мавҷуданд [7, с. 180].

Ноҳия дар водии Кӯлоб воқеъ аст. Сатҳи ноҳия ноҳамвор мебошад. Қисмати ғарбии ноҳияро кӯҳи Қилонтоғ ихота намудааст. Қойи пасттаринаш (450 м) дар водии дарёи Сурхоб қойгир мебошад. Нуктаи баландтаринаш (1334 м) дар намаккӯҳи Ҳочамумин воқеъ аст.

Қилонтоғ (маънояш кӯҳи морон) кӯҳи паст буда, қойи баландтаринаш ба 1769 м (дар қисми ҷанубӣ) мерасад. Дар шимол ба қаторкӯҳи Вахш пайваст мегардад. Дар қаламрави ноҳия ду намаккӯҳи ҳайратангез қойгиранд. Яке Ҳочамумин ва дигаре Ҳочасартез.

Намаккӯҳҳои Ҳочамумин ва Ҳочасартез дар қисми ҷанубӣ қойгир шудаанд. Кӯҳи Ҳочамумин аз сатҳи водӣ дар баландии 870 метр ва аз сатҳи баҳр дар баландии 1334 м воқеъ мебошад. Нишебиҳои шимолию шарқиаш ростфаромада буда, ба сӯи ҷануб ва шарқ тадриҷан паст мешавад. Ҳаҷми гумбази намак 55 км³ ва майдонаш 6 ҳазор га аст. [1, с.32]

Расми 1. Ғори Палангон дар намаккӯҳи Ҳочамумин

Намаккӯҳи Ҳочасартез дар самти ғарбии ш. Кӯлоб (соҳили рости дарёи Яхсу) қойгир буда, 11 км дарозӣ ва паҳнояш 8 км-ро ташкил додааст.

Кӯҳи Ҳочасартез аз сатҳи баҳр дар баландии 980 метр ва аз сатҳи водии Яхсу 400 метр баланд аст. Дар ҳудуди минтақа баъзе теппаҳо ва баландиҳо вомехӯранд. Зери замини ноҳия аз қонҳои нафту газ, намак ва масолеҳи сохтмонӣ бой аст. Иқлими ноҳия китъавӣ буда, дар ҷануб субтропикии хушк мебошад. Тобистонаш гарм ва зимистонаш муътадил мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳҳои июл + 28,⁰ + 30⁰С, январ – 0,⁰-2⁰С –ро ташкил медиҳад. Миқдори боришоти солона ба 300 – 400 мм мерасад. Аз қаламрави ноҳия дарёҳои Яхсу ва Сурхоб қорӣ мешаванд. Дар ноҳияи Восеъ обанбори Селбур сохта шудааст. Қалонтарин дарёи ноҳия Сурхоб буда, пурра дар ҳудуди Кӯлоб қорӣ аст. Сурхоб – шоҳаи рости дарёи Панҷ аст. Сурхоб аз доманаҳои шимолӣ шарқии қаторкӯҳи Вахш ибтидо меёбад. Дарозии дарё 230 км ва масоҳати ҳавзааш ба 8630 км² мерасад. Аз барфу борон ғизо мегирад. Давраи серобии дарё ба моҳҳои апрел ва май рост меояд. Тобистон, тирамоҳ ва зимистон оби дарё кам мегардад.

Дарёи дигари ноҳия– Яхсу аз нишебиҳои шимолӣ - ғарбии қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шоҳ сар мешавад. Дарозии дарё 160 км ва майдони ҳавзааш ба 2710 км² баробар аст.

Манбаи дарё барфу борон мебошад. Сарфи солонаи дарё ба ҳисоби миёна 40м³/с сонияро ташкил медиҳад. Дарё баҳорон пуроб гардида, тобистон сатҳи обаш паст мегардад. Дарё асосан барои обёрии киштзор истифода мешавад.

Кӯлобдарё шохоби чапи дарёи Яхсу буда, аз нишебиҳои ғарбии қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шох ибтидо мегирад. Тӯли дарё 55 км ва масоҳати обғункуниаш ба 796 км² баробар аст. Манбааш барфу борон мебошад. Дар наздикии шаҳраки Хулбук ба дарёи Яхсу мерезад.

Обанбори Селбур соли 1963 бунёд гардида, дар ноҳияи Восеъ ҷойгир шудааст. Ҳаҷми обаш 20 млн. м³ ва майдонаш 2,3 км²-ро ташкил мекунад. Ба ҳисоби миёна 8 м чуқур аст. Флора ва фаунаи обанбор мухталиф аст. Чунончӣ, дар обанбори Селбур 22 намуди харчангшаклон ва 12 намуди моҳиён ба қайд гирифта шудаанд.

Дар қаламрави ноҳия ду минтақавияти наботот дида мешавад [1, с.37].

1. Набототи минтақаи нимбиёбонӣ;
2. Набототи дашт ва бешадашт.

Минтақаи набототи нимбиёбонӣ аз баландии 400 м то 900 м паҳн шудаанд. Дар ин ҷо шӯра, явшон, янтоқ, чинорак, ҷорӯбак, лола, сиёхгӯш, лолахасак, солодка (бия) коснӣ ва ғайраҳо мерӯянд. Ин минтақа ҳамвориҳои Кӯлоб ва Яхсу дар бар мегирад.

Даштҳо дар баландии 900- 1500 м воқеанд. Бояд гуфт, ки набототи дашт дар ноҳия васеъ паҳн шудааст. Дар даштҳо асосан растаниҳои алафӣ ва баъзе буттагиҳо дучор меоянд. Масалан, адрасмон (гули зардак) типчоқ, ковил, явшон, чоқла, мятлиқ, гули хайрӣ (ғармаш), ҷойқаҳақ, талха, субинақ, тархун, пудинаи лалмӣ ва монанди инҳо.

Даштҳо ҷарогоҳи хуби тобистонаанд.

Восеъ яке аз ноҳияҳои сараҳои вилоят ба ҳисоб меравад. То 01-уми январи соли 2018 дар ноҳияи Восеъ 207,7 ҳазор нафар аҳоли умр ба сар мебард. Аз ҷиҳати теъдоди аҳоли дар байни ноҳияҳои маъмурии вилояти Хатлон дар ҷойи сеюм (баъди ноҳияҳои Кӯшонӣ ва Ёвон) мебошад. [17, с.28]. Аҳоли дар қаламрави ноҳия нобаробар ҷойгир шудааст. Асосан аҳоли дар ҷануб ва шарқи ноҳия бештар мебошад.

Зичии миёнаи аҳоли ба ҳисоби миёна ба ҳар як км² 260 нафарро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар ҷамоати деҳоти ноҳия фарқ мекунад. Зичии аҳоли дар ҷамоатҳои деҳоти Гулистон ва Тугарак аз ҳисоби миёнаи ноҳия бештар аст.

Суръати афзоиши аҳоли то ҳанӯз баланд мебошад. Масалан, соли 2014 нисбати соли гузашта 101, 7% ва соли 2018 нисбати соли 2017 102, 1% афзудааст.

Сатҳи таваллуд то ҳоло баланд мебошад. Чунончӣ, шумораи таваллудшудагон дар соли 2012 агар 5231 нафар бошад, дар соли 2018 он ба 5804 нафар расидааст. Яъне соли 2018 нисбат ба соли 2012 шумораи таваллудшудагон афзудааст. (573 нафар зиёд гардид). Сабаб дар он аст, ки қисми зиёди аҳоли дар деҳот умр ба сар мебаранд, мардум ба корҳои кишоварзӣ машғуланд ва сатҳи маърифатнокии занон паст аст.

Таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки сол ба сол сатҳи фавт дар ноҳия кам мегардад. Масалан, агар соли 2012 теъдоди фавтидагон 876 нафарро ташкил диҳанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 859 расидааст.

Ин аз беҳтаршавии шароити иқтисодию иҷтимоии аҳоли гувоҳӣ медиҳад.

Вобаста ба ин, афзоиши табиӣ аҳоли низ тағйир меёбад. Соли 2012 афзоиши табиӣ 4355 нафар ва соли 2018 бошад 4945 нафарро ташкил дод. Дар маҷмӯъ афзоиши таносуби никоҳу талоқ низ фарқ мекунад. Соли 2012 теъдоди никоҳ 2671 ҷуфт, соли 2018 2069 ҷуфтро ташкил дод.

Шумораи талоқ соли 2012 ба 83 ҷуфт ва соли 2018 бошад, 95 ҷуфтро ташкил додааст. Солҳои охир шумораи талоқ рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

Қисми зиёди аҳолиро тоҷикон ташкил медиҳанд. Ба ҳиссаи онҳо 98%-и тамоми аҳоли рӯст меояд. Дар ҷойи дуюм ўзбекон меистанд. Онҳо дар ҳамаи ҷамоатҳо зиндагӣ мекунанд. Ҳамзамон дар ноҳия русҳо, тоторҳо, арманҳо, қирғизҳо, лӯлиҳо ва дигар халқиятҳо зиндагӣ мекунанд.

Дар сохтори чинсии аҳоли занон бештаранд. Беш аз нисфи аҳолии ноҳияро кӯдакон, наврасон ва ҷавонон ташкил медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки қисми зиёди аҳоли дар деҳот умр ба сар мебаранд. Дар маҳалҳои деҳот 87%-и аҳолии ноҳия истиқомат доранд. Дар ноҳияи Восеъ 70 деҳа мавҷуд аст. Онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст.

1. Деҳаҳои калон: Гулистон (6670 н), Мехробод (9851 н), Оқҷар (8360 н), Кадучӣ (11334 н).

2. Деҳаҳои миёна: Тугарак (4840 н), Восеъбоди калон (4140 н), Мехнатобод (4158 н), Тосқалъа (4751н), Зарқорон (5074 н).

3. Деҳаҳои хурд: Ғаллазор (351 н), Иттифоқ (5910 н), Боронқӯл (7050) н, Чорводорон (573 н) ва ғайра.

Деҳаҳои калон ва миёна дар водихо, деҳаҳои хурд бошанд, дар доманакӯҳҳо ва кӯҳҳо воқеанд.

Аҳолии деҳаҳо асосан ба зироаткорӣ, чорводорӣ ва дигар корҳо машғуланд. Тарҳу симои деҳаҳои ноҳия хуб нестанд. Онҳо тақмил мецоҳанд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2019-2021-ро Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ эълон намуд. Вобаста ба ин аллакай дар деҳаҳо корҳои ободонию созандагӣ оғоз гардидаанд.

Дар худуди ноҳия ҳамагӣ як маҳалли шаҳрншин аст. Ин маҳал шаҳраки Хулбук мебошад, ки дар он 26 ҳазор нафар аҳоли зиндагӣ мекунанд.

Шаҳраки Хулбук 29 августи соли 1969 таъсис ёфтааст. Аз шаҳрак то маркази вилоят 184 км масофа аст. Дар шаҳрак 13% -и аҳолии ноҳия сукунат доранд. [10, с.181]

Дар шаҳрак муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ, варзишӣ, томақтабӣ, тандурустӣ ва биноҳои маъмури ҷойгир шудаанд. Шаҳрак сол ба сол симои худро тағйир медиҳад.

Ноҳияи Восеъ ноҳияи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар сохтори кишоварзӣ зироатчигӣ нақши асосӣ дорад. Соҳаи асосии зироаткорӣ – пахтакорӣ мебошад. Пахтакорӣ дар ҳамаи хоҷагиҳои ноҳия инкишоф ёфтааст.

Дар солҳои истиқлолият дар географияи пахтакорӣ тағйирот ба амал омад. Майдони кишти он кам гардид ва истеҳсоли он кохиш ёфт. Умуман майдони кишти зироатҳо (дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ) ба 27983 [7, с.82] мерасад. Кишти пахта дар соли 2018 дар ноҳия 8010 га-ро ташкил дод. Нисбати солҳои пешин афзудааст.

Ҷадвали 1

Майдони кишти зироатҳо ба ҳисоби гектар (соли 2018)

Соҳаҳои зироаткорӣ	Майдони кишт
Ғаллакорӣ	15889
Зироати техникаӣ	9038
Сабзавоткорӣ	1584
Полезихо	545
Зироати хӯроквории чорво	528
Боғзорҳо	1342
Токзорҳо	937

Ҷӣ тавре ки аз ҷадвали 1 дида мешавад, аз ҷиҳати майдони кишт ғалладонагиҳо дар ҷойи аввал меистанд. Ба ҳиссаи онҳо 15889 га замини кишт рост меояд.

Солҳои охир масоҳати тоқзорҳо ва боғот дар ноҳия рӯ ба афзоиш аст.

Истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ сол ба сол меафзояд. Масалан, соли 2018 дар ҳамаи хоҷагиҳои ғаллапарвари ноҳия 61536 тонна ғалладонагиҳо (гандум, ҷав, шолӣ ва ҷуворимакка) истеҳсол шудааст. Дар муқоиса ба солҳои пешин ин нишондиҳанда кам мегардад. Сабаб дар он аст, ки солҳои охир майдони кишти пахтаро (маҳсусан дар заминҳои обӣ) зиёд намуда истодаанд.

Ғалларо бештар дар заминҳои лалмӣ кишт мекунанд. Дар байни зироатҳои ғалладонагӣ гандум бештар паҳн шудааст.

Истеҳсоли пахта соли 2012 дар ноҳия 21055 тонна ва соли 2018 бошад, 17015 тоннаро ташкил дод. Пахтаро асосан дар водии дарёҳои Яхсу, Сурхоб ва Кӯлобдарё кишт мекунанд. Истеҳсоли картошка солҳои охир кам шуд. Агар соли 2012 дар ноҳия 11160 тонна картошка истеҳсол шуда бошад, пас соли 2018 истеҳсоли он ба 5916 тонна расид. Яъне истеҳсоли картошка 50% кам шуд.

Хушбахтона, дар ноҳия истеҳсоли сабзавот сол ба сол меафзояд.

Чунончӣ, соли 2018 дар ноҳия 51182 тонна сабзавот истеҳсол гардидааст.

Ҷадвали 2

Истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ дар соли 2018

Номгӯии маҳсулоти растанипарварӣ	Истеҳсол, ба ҳисоби тонна
Ғалладона	61536
Пахта	17015
Картошка	5916
Сабзавот	51182
Полезихо	29147
Мева	4245
Ангур	6738

Бояд гуфт, ки истеҳсоли мева ҳам дар ноҳия тамоюли пастравӣ дорад. Масалан, агар соли 2013 8418 тонна мева ғундошта шуда бошад, пас соли 2018 он ба 4245 тонна расид. Аз ҳамин сабаб дар бозорҳо нархи меваҳо гарон аст.

Ҳосилнокии зироатҳо дар солҳои аввали истиқлолият паст буд. Баъди солҳои 2000-ум тадриҷан боло рафт. Ин аз беҳтаршавии коркарди агротехникӣ, истифодаи нуриҳои маъданию органикӣ гувоҳӣ медиҳад. Масалан, ҳосилнокии зироатҳои ғалладонагӣ дар соли 2018 аз як гектар 34 сентнер, пахта 21,2 сентнер, сабзавот 243 сентнер, полезихо 247 сентнер, мева 94 сентнерро ташкил доданд.

Соҳаи дуҷуми кишоварзии ноҳия – чорводорӣ маҳсуб меёбад. Таъини солҳои истиқлолият саршумори чорво ва маҳсулнокии он афзоиш ёфт.

Дар соли 2018 саршумори чорво 144423 сар ва парранда 68284 сарро ташкил дод.

Соҳаи асосии чорводорӣ ноҳия чорвои калони шохдор буда, саршумори он 46206 сарро дар бар мегирад. Аз ҷумла, саршумори модагов ба 24136 сар мерасад. Чорвои калонро ҳам дар водӣ ва ҳам дар доманакӯҳҳо парвариш мекунанд. Аз сабаби нокифоя будани хӯрок ин навъи чорводорӣ каммаҳсул аст.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар соҳаи чорводорӣ бузу гӯсфандпарварӣ аз ҷиҳати саршумор дар ҷойи аввал меистад. Тибқи маълумоти соли 2018 саршумори бузу гӯсфанд дар ноҳия 96305 сарро ташкил додааст. Бузу гӯсфандпарварӣ бештар дар қисматҳои ғарбӣ ва шарқии ноҳия (доманакӯҳҳо) рушд меёбад. Соҳаи мазкур сол ба сол рӯ ба тараққӣ мениҳад.

Паррандапарварӣ соҳаи ҷавон буда, дар ҳоли рушд мебошад. Ин соҳа дар ҳамаи хоҷагӣҳои ноҳия дида мешавад. Дар айни замон саршумори парранда ба 68284 сар мерасад. Дигар соҳаи ояндадор – асппарварӣ ба ҳисоб меравад. Саршумори асп сол ба сол меафзояд.

Чунончӣ, соли 2010 саршумори асп 1880, соли 2018 бошад, 1912 сарро ташкил дод.

Истеҳсоли маҳсулоти чорво дар ноҳия тадриҷан меафзояд. Масалан, дар соли 2018 истеҳсоли гӯшт 4734 тонна, шир 41074 тонна, тухм 3,6 миллион дона, пашм 287 тонна, пилла 15,3 тонна ва асал 37,5 тоннаро ташкил додааст.

Дар иқтисодиёти ноҳия соҳаи саноат дар ҷойи дуҷум меистад. Қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ дар замони шӯравӣ сохта шудаанд. Корхонаҳои саноатӣ асосан дар маркази ноҳия – шаҳраки Хулбук воқеъ гаштаанд. Дар баъзе деҳаҳои калон (Ғулистон, Кадучӣ, Тугарак, Меҳробод) баъзе корхонаҳои хурди саноатӣ бунёд

ёфтаанд. Дар ноҳия асосан соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ инкишоф ёфтаанд. Ба ҳиссаи онҳо беш аз 80%-и маҳсулоти саноатии ноҳия рост меояд.

Яке аз корхонаҳои калони ноҳия заводи пахтадозакунӣ ба ҳисоб меравад, ки соли 980 тонна нахи пахта истеҳсол мекунад.

Ҳамзамон, дар ноҳия корхонаҳои бофандагию дӯзандагӣ фаъолият доранд.

Ба корхонаҳои хӯрокворӣ – заводи намак, обҳои нӯшокӣ, орду нон тааллуқ доранд.

Ҷамъияти сахҳомии «Ҳочамуъмин» яке аз корхонаҳои калони намаки Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Барои инкишофи саноати намак шароити табиӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар қаламрави ноҳия ду қони бузурги намак мавҷуд аст, ки дар боби сарватҳои зеризаминии ноҳия дар ин хусус маълумоти муфассал дода шудааст.

Санҷишҳои лабораторӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки оби чашмаҳои ин ҷо 98% натрий хлор дошта, нисбати ҳамаи қонҳои Тоҷикистон ва мамлакатҳои ҷаҳон беҳтарин намаки ошӣ маҳсуб мешавад.

Дар ноҳияи Восеъ яке аз қорхонҳои қалонтарини намаки Тоҷикистон воқеъ мебошад, ки ҳоло «Ҷамъияти сахҳомии Ҳочамуъмин» ном гирифтааст. Заводи намаки Восеъ ҳанӯз соли 1938 ба қор шурӯъ намуда буд. Дар солҳои шӯравӣ қорхона соли то 45 ҳазор тонна намак истеҳсол мекард. Дар айни замон (соли 2018) қорхона ҳамагӣ 11490 тонна намак истеҳсол мекунад. Ҳоло қорхона мушқилоти зиёд дорад.[1, с. 78]

Дар замони шӯравӣ қорхона барои истеҳсоли намак 59 га заминро дар ихтиёр дошт, ҳоло бошад 5,8 га заминро истифода мебарарду ҳалос.

Дигар мушқилоти қорхона кӯҳнаю фарсуда шудани таҷҳизоти техникаи завод аст. Барои баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии қорхона ворид намудани технологияи муосир ба мақсад мувофиқ мебошад.

Соли 2013 бо ибтиқори соҳибқори маҳаллӣ Файзов Маҳмуд қорхонаи хурди намак ба қор шурӯъ намуд, ки истеҳсоли шабонарӯзиаш 3 тонна намак ва солонаш ба 1080 тонна баробар аст. Дар қорхона қариб 20 нафар қорқарон фаъолият доранд. Ҳамин тариқ, саноати намаки минтақа ояндаи дурахшон дорад. [1, с. 69]

Адабиёт:

1. Баротов Ҷ.Қ., Географияи минтақаи Кӯлоб/ Ҷ.Қ. Баротов. - Душанбе: Бухоро, 2015.- 120. сах.
2. Китоби Сурхи Тоҷикистон. –Душанбе: Ирфон, 1997-336 сах.
3. Муҳаббатов Х.М. Географияи Тоҷикистон/ Х.М. Муҳаббатов., М.Р. Раҳимов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011.-120 сах.
4. Муҳаббатов Х.М., Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон/ Х.М. Муҳаббатов, Р.Д. Диловаров, М. Р. Раҳимов.-Душанбе: Офсет, 2011-312 сах.
5. Назриев Д., Обҳои Тоҷикистон: Дар бораи онҳо чӣ медонед?/ Д. Назриев, Т. Салимов– Душанбе, 2000.- 80 сах.
6. Нурназаров М., Хоҷагии халқи Тоҷикистон/ М. Нурназаров, М. Раҳимов. – Душанбе, 1994-168 сах.
7. Омори солони вилояти Хатлон- Бохтар, 2018.- 180 сах.
8. Ғафуров Ф.Ғ. Геологияи қонҳои қанданиҳои фойданок/ Ф.Ғ. Ғафуров, Б. А. Алидодов - Душанбе: Мир издателӣ, 2010-210 сах.
9. Талбаков Ҷ.Х. Тақсими маъмурӣ – территориявии вилояти Кӯлоб. Солҳои 1939-1955/ Ҷ.Х.Талбаков. -Кӯлоб, 1991.-368 сах.
10. Тақсими маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2017.-580 сах.

ТАВСИФИ ГЕОГРАФИИ НОҲИЯИ МАЪМУРИИ ВОСЕЪ

Дар мақола оид ба хусусиятҳои табиат ва хоҷагии ноҳияи Восеъ маълумот дода шудааст.

Муаллиф рочъ ба мавкаи географӣ, шароити табиӣ, обҳо, хок, наботот ва ҳайвонот изҳори ақида менамояд. Ҳамзамон инкишофу ҷойгиршавии саноат, кишоварзӣ ва нақлиётро таҳлил намудааст.

Дар мақола доир ба хусусиятҳои демографии ноҳия низ маълумот дода шудаанд.

Муаллиф дар хусуси ҷойгиршавию инкишофи соҳаҳои хизматрасонии ноҳияи Восеъ маълумоти фаровон оварда, ояндаи ин соҳаҳоро таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: наботот, ҳайвонот, аҳоли, саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, шаҳр, шаҳрак, деҳа, хок, обҳо, дарёҳо, кӯл.

ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВОСЕЙСКОГО АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА

В данной статье рассматривается географическое положение, физико – географические, экономико – географические особенности и развитие туризма в этом районе.

Надо отметить, что природа, экономика и социальная инфраструктура района изучены очень слабо.

Анализируются развитие и размещение отрасли промышленности сельского хозяйства, социальная сфера за годы независимости Таджикистана.

Предлагаются в перспективе развитие отрасли сельского хозяйства и промышленности района.

Ключевые слова: географическое положение, рельеф, климат, растительность, ландшафт, население, естественный прирост, промышленность, сельское хозяйство.

GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE DISTRICT OF VOSE

This research note considers information about the nature and farm characteristics of the Vose district.

The author emphasizes geography, natural conditions, water, soil, flora and fauna. At the same time it also analyzes the development and location of industry, agriculture and transport.

In the article also tells about the demographic characteristics of the district.

The author gave a lot of information about the location and development of the services in Vose district and analyzed the future of this sector.

Keywords: herbs: animals, populations, industry, agriculture, transport, city, town, village, soil, water, river, lake.

***Сведения об авторе:** Баротов Джумахон Косимович - кандидат географических наук, заведующий кафедрой географии и туризма Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г.Куляб, улица С.Сафарова, 16. Тел: 985-25-74-78.*

***Information about the author:** Barotov Jumahon Kasimovich – candidate of geographic. Sciences, the head of geography and tourism department Kulob State University by name A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov, street-16. Tel: 985-25-74-78.*

МУЗЕИ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНО- ПОЗНОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ибрагимова Р.А., ст. преподаватель кафедры географии и туризма
Кулябского государственного университета им.А.Рудаки

В настоящее время туристическая отрасль является одной из самых высокодоходной отраслю мировой экономики, сравнимой по эффективности инвестиционных вложений с нефтегазодобывающей, автомобильной и

перерабатывающей промышленности. В этой отрасли сегодня тесно переплетены интересы культуры, транспорта, безопасности, международных отношений, гостиничного бизнеса и т.д.. Туристическая отрасль представляет большое значение как для экономического развития республике в целом, так и отдельных его регионов

Республика Таджикистан располагает большой потенциалом, как для развития внутреннего туризма, так и для приема иностранных путешественников. Республика имеет богатое природная, историческое и культурное наследие, а в отдельных регионах – имеется большое нетронутая, дикая природа.

Как известно, одна из причин, которая сталкивает людей совершать поездки и путешествия, это желание познавать новое. Это может быть: история, литература, природа, этнография, и в зависимости от цели и характера путешествие, виды туризма, разделяются на: исторический, литературный, природоведческий, этнографический и другие.

В последние годы, в частности после получение суверенитета, Республика Таджикистан открыло свои ворота для туристов. Теперь Правительство республики и отдельные туристические организации всячески старается поискать различных привлекательные туристические объекты, и представить их для широкого показа отечественным и зарубежным туристам.

В Таджикистане среди других региональных особенностей, важным фактором развития туризма являются культурно-исторические традиции страны. Например, г.Куляб является один из древних городов в Центральной Азии. Соответственно здесь сохранилось многие культурно- исторические традиции, старинные памятники истории и архитектура и т.д. В условиях научно-технического прогресса, особенно в области телекоммуникаций и информационных технологий, экономические и социальные изменения в обществе, эти особенности природы и его достопримечательности могут привлекать большое число иностранных туристов.

Особое значение в этом направлении представляет Кулябский регион, располагающий богатым социально-экономическим потенциалом (многообразные природные зоны, ландшафты и достопримечательности, множество исторических памятников, разнообразные народные традиции, обычаи, оригинальные ремёсла, промыслы и национальная кухня) позволяющим обеспечить собственное воспроизводство и восстановление, организацию и эффективное развитие туристско-рекреационной деятельности.

Туристско-рекреационные ресурсы Кулябского региона позволяют развивать в регионе разнообразные виды туристической деятельности, которые вполне способны удовлетворить широкий круг потребностей туристов.

Хочу отметить, что музеи являются отражателями прошедшие в далёкой древности история и культуры народов. Анализ различных литературных источников показывают, что появление первых музеев относятся к древним грекам и римлянам и превращение их к современным музеем относятся к 16-17 векам. В различные исторические времена и периоды музеев менялись в зависимости от сущности и содержание и до сих пор играют важную роль в решение проблем охраны и сохранение человеческой цивилизации [6. с.105-107].

В Республика Таджикистан музеи функционируют в виде отдельных ведущих учреждений, с целью реализации задачи сбора, хранение, научно-исследовательское, образовательной и эффективное использование природно-исторических и культурных объектов в культурное жизни общество. Учитывая важность проблемы в 2004 Правительством Республика Таджикистан издало специальный закон «О музеев и музейные фонды». В этом законе приведено в порядок способы сбора культурно-исторических памятников древности, который оказало весьма благоприятное влияние на развитии отрасли. В настоящее время в Республика Таджикистан насчитывается около 50 государственных музеев, историко-краеведческих, древней истории,

художественно-изобразительной, а также различного рода музеев в различных районах и области [6. с.105-107].

Кулябской зоны обладает большим потенциалом природно-исторических и культурных объектов, которые с древнейших периодов привлекали к себе внимание людей различных профессии и в том числе зарубежных туристов. В настоящее время отдельные экспонаты природно-исторических и культурных объектов региона сохранились, а преобладающая их часть разрушалась и бесследно исчезли.

Анализ проблемы показывает, что в Кулябской зоны, к числу ценных туристических объектов, которые являются привлекательными для туристов, относятся – музеи региона, где хранится богатый культурно- историческая наследия древних народов Куляба. По последним сводкам в Кулябской зоны Хатлонской области Республика Таджикистан функционируют 17 историко-краеведческих музеев, которые в различных образцов отражают древней исторической достопримечательности региона. В частности в г.Куляба функционирует 5-музеев, в Балджуванском районе – 4 музеев, в Ховалингском районе – 2, и в Дангаринской, Восейской, Муъминабадской, Пархарской, Темурмаликской и Хамадони функционируют по одной музеев. В этих музеев сохранятся древнейшие находки, культурные объекты и материалы и объекты которые в соответствии с современным условиям отражают историческое прошлое районов региона и в целом Кулябской зоны [7].

Без обеспечение нормального процесса сбора природно-исторических и культурных объектов, музеи не могут долго существовать и представлять интерес для приезжих. Эффективное использования природно-исторических и культурных объектов в качестве экспоната в музеев региона позволяет посещаемым гражданам близко ознакомиться с историческими наследиями прошлых и нынешних народов, жизнь и бытия древнего таджикского народа и достижение полученные ими в ходе исторического развития. Очень важная сторона действие музеев заключается в обеспечение процесса развития кругозора, сознательности и осведомленности общество. Музейное путешествие включает специальное научно- просветительское экскурсию, в ходе которой туристы знакомясь с древнейшими историческими наследиями получают также воспитательное образование. Музейная экскурсия среди всех других разновидности путешествий, занимает одно из ведущее место из-за политического, культурного, просветительного и воспитательного характера путешествия. Эффективная организация и налаживание туристических маршрутов в таких объектов позволяет туристам более глубоко ознакомиться с основными задачами организации экспонатов музея и показательных уголков музея. При умелом организации путешествий в эти объекты, туристы получают возможность наряду с просмотром рисунков, более близко ознакомиться с природными достопримечательностями региона. В таком случае основная и первоочередная задача музеев, при эффективной организации и налаживания различного рода экскурсий и путешествий в высоком профессиональном уровне, можно на высоком уровне обеспечить культурную, научную, воспитательную и просветительную потребность туристов. С другой стороны музеи являются научно-культурными учреждениями и на их базе и здесь будет сохранено самые последние в области истории и достопримечательности региона и республики в целом, которое поставлено на показ приезжим. Функционирование музеев без процесса сбора культурно-исторических наследий не представляется возможным.

В этой связи мы считаем, что в настоящее время к числу приоритетных задач дальнейшего и успешного функционирования музеев Кулябской зоны можно отнести следующие:

- Сохранение древних памятников музеев и их коллекции;
- Пополнение древними памятниками музеи, путём налаживания покупки у населения.
- Организации новых экспонатов из истории и достопримечательности региона;

- Изучение историко-культурных рисунков музея и их коллекции;
- Поиск и исследование историко-культурные памятники вне музея;
- Показ истории и культуры региона таджикским и зарубежным туристам.

Охрана культурно-исторические памятники является одной из важнейшим направлением музеев и поэтому оказывает первостепенную роль в эффективном развитии туризма.

Таким образом, эффективное налаживание работ по использование музеев Кулябской зоны в целях туризма и путешествие, может оказать большое положительное влияние на экономического и культурного развития региона и республике в целом.

Для эффективного развития туризма Кулябской зоны имеются ряд проблем. В первую очередь необходимо привлекать внимание местной власти районов, отдельные туристические организации, предприниматели и обеспечит совместное их деятельности. Также необходимо разработать программы и конкретные туристические маршруты, а также подготовит экскурсоводов и других персоналов туристических фирм участвующие в представлении услуги туристам, проводит в порядке здании музеев и находящие там экспонатов. Для решение этих проблем весьма необходима привлечение инвесторов. Без оказание определенной финансовой поддержки эффективное налаживание развитие туризма на базе музеев региона согласно международного стандарта не представляется возможным.

Литература:

1. Дьяконов М.М. У истоков древней культуры Таджикистана/ М.М. Дьяконов. Сталинабад, 1956.-С. 21
2. История таджикского народа. –Т.1. –Душанбе, 1998.- С. 437
3. Якубов Ю.Я. О работе Кулябского хоздоговорного археологического отряда на городище Калаи Мир 1991 г./ Ю.Я. Якубов. Арт.вып.27 –Душанбе, 2000. –С. 284- 286.
4. Якубов Ю. Раскопки на городище Хулбук в 2003 г./ Ю. Якубов, Д. Довутов, А. Кулемин, Арт.вып.29 –Душанбе, 2004. –С.334- 342.
5. Курбонов Ш. М. Особо охраняемые природные территории Республики Таджикистан / Ш.М. Курбонов, И.П. Устьян, Р. Муратов, Р. Сатторов. –Душанбе, 2009. - 154 с.
6. Нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар гузариши тамаддуни ориёӣ. Душанбе-2006. саҳ-105- 107.
7. Маълумот аз Баҳши ҷавонон, варзиш ва сайёҳии минтақаи Кӯлоб-2017.
8. Қодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: Ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ ва табиӣ / Ф.С. Қодиров.- Душанбе, Ирфон. 2012. Саҳ-6.

ОСОРХОНАҲОИ МИНТАҚАИ КҶҮЛОБ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РУШДИ САЙЁҲИИ ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур дар бораи потенциали ғании сайёҳии минтақаи Кӯлоб маълумот дода мешавад. Нишон дода шудааст, ки осорхонаҳои минтақа, ки таърих ва фарҳанги халқҳои гузаштаи қадимро инъикос мекунанд ва объектҳои хеле арзанда барои саноати сайёҳӣ шуда метавонанд. Натиҷаҳои таҳқиқот, барои рушди босамари ин соҳаи сайёҳӣ роҳҳои афзалиятноки фаъолияти бомуваффақияти минбаъдаи осорхонаҳои минтақаи Кӯлоб истифода мешаванд.

Калидвожаҳо. Туризм, осорхона, намоишгоҳ, саёҳат, ҷои аҷоиб, коллексия, ёдгориҳо, маршрутҳо.

МУЗЕИ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНО-ПОЗНОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье приводятся сведения о богатом туристическом потенциале Кулябской зоны. Показано, что весьма ценным объектом развития для туристической отрасли могут стать музеи региона, которые отражают прошлое, далёкую древнюю историю и культуру народов. На основании результатов исследования, для эффективного развития этой отрасли туризма прилагаются приоритетные пути дальнейшего и успешного функционирования музеев Кулябской зоны.

Ключевые слова. Туризм, музей, экспонат, путешествия, достопримечательность, коллекция, памятники, маршруты.

MUSEUMS OF KULOB ZONE AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This research note considers information about the abundant tourism potential of Kulob zone. It is shown that a very valuable target for the development of the tourism industry in the region may become museums which are reflectors held in ancient times, history and culture of the people. Based on the results of research for the efficient development of the tourism industry included priorities for further successful functioning of museums in Kulob zone.

Сведения об авторе: Ибрагимова Р. – ст. преподаватель кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета им. А. Рудаки

Телефон: 918-49-62-47. rukshon79@bk.ru.

Information of the author: Ibragimova R. -the senior teacher of the department geography and tourism Kulob state university by the name A. Rudaki, Ministry of education and sciences Republic of Tajikistan. **Telephone:** 918-49-62-47. rukshon79@bk.ru.

ЭКОТУРИЗМ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ЧОМЕАҶОИ МАҲАЛЛӢ

**Сайдалиева М.Д.- ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ ва методикаи таълими он
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ**

Экотуризм яке аз бахшҳои босуръат рушдбандаи саноати сайёҳӣ буда, тибқи ақидаи коршиносон ҳамасола 10-15% афзоиш ёфта истодааст [1, с. 567]. Хусусиятҳои экотуризм ҳамчун туризми масъулияти экологидошта бо ташкил кардани ташриф ба минтақаҳои ҳифзшуда бо мақсади баҳрабардорӣ ва кадр кардани табиат асос ёфтааст. Экотуризм метавонад сайёҳонро ҳам ба туризми фарҳангӣ ва табиатӣ (муҳитӣ) ҷалб кунад ва ҳамчунин метавонад сарчашмаи даромад барои мардуми маҳалҳои алоҳида гардида ба рушди ин ҷамоаҳо мусоидат кунад [2, с. 34].

Бо дарназардошти тавачҷӯҳи рӯзафзуни сайёҳон ба минтақаҳои дурдаст, афзоиши бахши экотуризм дар ширкатҳои сайёҳӣ, хусусан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ мушоҳида мегардад [5, с.85], ки Тоҷикистон низ инчो истисно нест.

Тоҷикистон мамлакати кӯҳанбунёд бо фарҳанги бой ва табиати беназираш бештар диққати сайёҳонро ҷалб мекунад. [10, с.168] Солҳои охир деҳаҳои дурдасти Тоҷикистон ба хотири табиати нотақрор ва урфу одатҳои аҳолии маҳаллӣ мавриди омӯзиш ва шиносии намояндагони кишварҳои ғарбӣ гаштаанд. Тазод аст, вале сайёҳонро бештар на он маҳалҳое, ки ободанд, балки асосан он минтақаҳои дурдаст, ки осебпазир ва на он қадар рушдёфта ҳастанду ҳатто хавфи аз байн рафтани фарҳанги онҳо вучуд дорад, ҷалб мекунад. [9, с.99] Ҷалби бештари сайёҳон ба чунин минтақаҳо бо мақсади шиносӣ бо муҳит ва фарҳанги маҳаллӣ имкон медиҳад, ки нигоҳдориҳои системаи экологӣ аз ҷониби сокинони маҳаллӣ таъмин гардад.

Дар Тоҷикистон туризми экологӣ ё худ экотуризм потенциали бузург дорад ва онро метавон рушд дода устувории онро таъмин кард. Нақши экотуризм дар рушди маҳалҳо бемуболиға хеле калон аст ва аз ин лиҳоз дар таҳияи барномаҳои ҷалби сайёҳон ҳамоҳангии ду омил бояд ба инобат гирифта шавад: манфиати иқтисодӣ барои мардуми маҳалӣ ва таъмини ниёзмандии сайёҳон ба наздикшавӣ бо табиат.

Эълон шудани солҳои 2019-2021 ҳамчун солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Парлумони мамлакат ироа шуд, тақони ҷиддие хоҳад шуд дар самти вусъат бахшидан ба рушди соҳаи туризм ва ҷалби бештари сайёҳон ба Тоҷикистон [8].

Эълон гаштани соли 2018 ҳамчун “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” коршиносонро водор сохт, ки барои рушди туризм тадқиқотҳо бурда роҳҳои рушди соҳаро пешниҳод кунанд. Танҳо дар 9 моҳи соли 2018 наздики 100 ширкати сайёҳӣ таъсис ёфта бо барномаҳои рангини ҷалби сайёҳон ба бозори хизматрасониҳои туристӣ ворид гашта истодаанд. Тавассути фаъолияти ширкатҳои тоҷикистонӣ ва хориҷӣ дар 9 моҳи соли 2018 зиёда аз 1 миллион сайёҳ аз кишвари мо дидан карданд. Дар қиёс бо солҳои қаблӣ ин натиҷаи назаррас аст, вале он имконоте, ки Тоҷикистон дорад, метавонад шумораи бештари сайёҳонро барои боздид аз кишвари мо ҷалб созад.

Дар ҳоле, ки аксар аз ширкатҳои сайёҳӣ дар Тоҷикистон рушди экотуризмро ҳамчун роҳи самаранок барои баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум мешуморанд, дар мудирияти (менеджменти) соҳа то ҳол мушкилиҳо ба назар мерасанд. Барои таъмини рушди устувори экотуризм ба роҳ мондани ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, ҷамоаҳои маҳаллӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, кормандони мамнуъгоҳҳо ва ҳуди сайёҳон хеле зарур аст. Дар ин ҷода нақши давлат ҳамчун субъекти назораткунанда ва таъминкунандаи чунин ҳамкориҳо тавассути қабули қонуну асноди ҳуқуқии барои соҳа муҳим хеле бузург аст.

Моҳи декабри соли 2018 бо ташаббуси Кумитаи рушди сайёҳӣ лоиҳаи «Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» таҳия ва баррасӣ гардид, ки дар муҳокимаи он аъзои гурӯҳи корӣ, роҳбарони ширкатҳои сайёҳӣ ва мутахассисону коршиносони соҳа ширкат варзиданд. Лоиҳаи Стратегияи мазкур аз 6 боб – сайёҳӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт, вазъи кунунӣ ва самтҳои стратегии рушди сайёҳии кишвар, дувоздаҳ қадам дар роҳи рушди устувори сайёҳӣ, имкониятҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи тақсимои минтақавӣ, SWOT – таҳлили соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мониторинг ва арзёбии стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030 иборат мебошад.

Интизор аст, ки бо қабули Стратегияи мазкур ҳалли мушкилоти ҷойдошта тавассути:

- ҷамъовариҳои маълумоти пурраи зарурӣ оид ба имконоти захираҳои Тоҷикистон дар самти рушди экотуризм;
- бунёди инфрасохтори зарурӣ барои таъмини будубоши сайёҳон тибқи талаботҳои стандартии муосир;
- ташвику тарғиби экотуризм;
- таҳияи барномаҳои истифодаи нақлиёти барои системаи экологии маҳал беҳавф (мошинҳои барқӣ, велосипед, аспҳо ва фойтунҳо), маҳсулоти табиӣ ва энергияи безарар (офтобӣ) барои фаъолияти биноҳои меҳмонқабулкунӣ (меҳмонхона ва меҳмонсаройҳо);
- ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ, ки фаъолиятшон ба рушди экотуризм равонаанд;
- назорат ва арзёбии доимии фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ таъмин мегардад.

Дар шароити кунунии амалкунандаи муносибатҳои бозаргонӣ, ҳама кишварҳо ба рушди туризм ҳамчун яке аз бахшҳои пешбари иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва миллӣ

диққати ҷиддӣ медиҳанд. Агар барои бисёр кишварҳо бахши сайёҳӣ манбаи асосии ММД ва даромади буҷа бошад, пас он дар бозори хориҷӣ яке аз бахшҳои пешбари иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Ҳамин тариқ, мувофиқи маълумоти расмӣ, ҳамасола беш аз 1 миллиард нафар одамон дар сайёҳии байналхалқӣ иштирок мекунанд ва даромади онҳо дар як сол беш аз 1,3 триллион долларро ташкил медиҳад. Масалан, дар соли 2013 туризми содиротӣ ба 1 миллиарду 636 миллион нафар расид ва арзиши хизматрасониҳои он (ба истиснои нақлиёт) ба 1 миллиарду 381 миллион доллар расид, ки ин 1% содироти ҷаҳонии молҳо ва хизматҳоро ташкил медиҳад [9].

Ба шарофати пешрафти сиёсат, иқтисодиёт ва иҷтимоиёт, бахши сайёҳӣ барои доираи васеи мардум дастрас аст ва ҳамзамон бо афзоиши шумораи сайёҳон сол аз сол, инфрасохтори сайёҳӣ низ суръат мегирад, ки он умуман қудрати иқтисодии кишварро мустаҳкам менамояд.

Рушди туризм, инчунин дигар шохаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ, фарҳанг, санъат, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш), вобаста ба хусусияти қонеъ гардонидани эҳтиёҷот, ба қонеъгардонии эҳтиёҷоти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, зеҳнӣ ва маънавии шахс ва нигоҳ доштани ҳаёти муқаррарии худ. Ин самарои иҷтимоии сармоягузорӣ ба бахши сайёҳӣ мебошад, ки дар нишондиҳандаҳои сифатии некӯаҳволии аъзои ҷомеа, тавсеаи қобилиятҳои ҷисмонӣ ва маънавии онҳо зоҳир мешавад. Ин, масалан, пешбурди саломатӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ, ки тамоюл ва равандҳои дар ҷаҳон рухдода, афзоиш ва мустаҳкамкунии дониш дар бораи як шахс ва дигар кишварҳо ва давлатҳоро инъикос мекунад.

Баланд бардоштани сатҳи хароҷот ба соҳаи иҷтимоӣ, алахусус дар соҳаи туризм, мушкилотро дар ҷомеа ба таври худкор ҳал намекунад, зеро маблағҳои ба ин соҳа ҷудошуда бояд самаранок истифода шаванд. Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, ки хароҷоти муайяни бахши туризмро дар бар мегирад аз ҳама самаранок дониста шуданд, зеро онҳо фоидаи бештар ба даст меоранд. Аммо ин на танҳо хароҷоти молиявӣ, балки татбиқи ҳама гуна чораҳо ва амалҳоест, ки ба рушди ҳамаҷонибаи инсон бевосита ё бавосита мусоидат мекунанд, зеро «сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҳар гуна амалест, ки малака ва қобилият ё ба ибораи дигар ҳосилнокии меҳнатро баланд мебардорад» [10, с. 171] мебошад.

Маълум аст, ки сайёҳӣ дар тарҷума аз фаронсавӣ (тур) маънои сайр, роҳ аст. Тибқи таърифи Созмони Милали Муттаҳид ва Конфронси байналмилалии туристӣ, истилоҳи "туризм" ҳамчун муҳочират муайян карда мешавад, ки бо тағйири иқомати доимӣ алоқаманд нест, яъне ин сафар бо бозгашт ба ҷое, ки сафар оғоз ёфт, ба охир мерасад. Дар ин робита, Созмони Милали Муттаҳид истилоҳи "сайёҳӣ" -ро ҳамчун шахсе муайян мекунад, ки ба мамлакати дигар бо мақсади сарф кардани вақти холӣ бо мақсади табобат, вақтхушӣ, фароғат ва дигар шароити оилавӣ ва корӣ омадааст.

Дар адабиёти иқтисодӣ хусусиятҳои сайёҳӣ ташкили заминаи махсуси моддию техникӣ, мавҷудияти ландшафтҳои махсуси табиӣ, олами набототу ҳайвонот, хусусиятҳои хизматрасонӣ ва технологияи хизматрасониро дар бар мегирад, ки дар шакли пайдоиши системаи нави идоракунии мавҷуданд. Масалан идоракунии туризм. Омилҳое, ки мустақиман ё бавосита ба рушди муассири сайёҳӣ таъсир мерасонанд, суботи сиёсӣ, рушди иқтисодӣ, сатҳи некӯаҳволии аҳоли мебошанд, ки тавассути афзоиши даромади воқеӣ ва тақсимои он арзёбӣ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, сайёҳӣ, иқтисод ва соҳаи иҷтимоӣ ба ҳам алоқамандии зич доранд ва рушди онҳо аз хусусиятҳои минтақавии кишвари боздидшуда вобастагӣ дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди ҳарчи зудтари сайёҳӣ барои ҳалли ҳарчи зудтари мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ (пастравии истехсолот, таваррум, бекорӣ, кам кардани сармоягузориҳои мустақим ва ғайра) яке аз самтҳои афзалиятнок маҳсуб меёбад. Ин далели он аст, ки мамлакати мо омилҳои мусбати рушди сайёҳӣ – хусусиятҳои табиӣ, иқлимӣ, таърихӣ ва демографӣ ва анъанаҳои миллии меҳмоннавозӣ доранд.

Чӣ тавре ки Х. Муҳаббатов дар монографияи худ қайд кардааст: "Ҳудуди Тоҷикистон, ки тақрибан дар паҳлуҳои Юнон, минтақаҳои ҷанубии Италия ва Испания, дар дохили қитъаи васеи континенталии Осиё, дар минтақаи биёбон, дар масофаи ҳазорҳо километр аз уқёнусҳо ва баҳр ҷойгир аст, шакли мураккаб дорад ва нақшаи мураккаби сарҳадҳо, ки таърихино инъикос мекунад -хусусиятҳои иқтисодӣ ва ҷуғрофии сукувати халқи тоҷик дар Осиёи Марказӣ" [11, с. 19] мебошад.

Кишваре хурд (масоҳати 143 ҳазор километри квадратӣ), ки хусусияти фарқкунандаи бартарии баландкӯҳҳо (93%) мебошад, Тоҷикистон дорои шароити гуногуни табиӣ ва иқлимӣ мебошад. Баррасии онҳо барои рушди минбаъдаи сайёҳӣ зарур аст, зеро иқлим ҳамчун яке аз муайянкунандаҳо ва доимӣ мебошад Тадқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки туризм ҳамчун як баҳши иқтисодии ҷаҳонӣ аз соли 1988 ривоч ёфта, аз рӯи гардиши хизматрасонӣ дар ҷои аввал ва даромади аз нуктаи назари коркарди нафт дар ҷои дуюм қарор дорад омилҳо ба рушди он мустақиман таъсир мерасонанд.

Тибқи шароити иқлим ва мафҳумҳои ҷуғрофӣ, коршиносон қаламрави Тоҷикистонро ба водихо, доманакӯҳ ва кӯҳистон тақсим мекунад. Дар навбати худ, ҳар як минтақа хусусиятҳои хоси худро дорад, ки барои ташкил ва гузаронидани фаъолияти сайёҳӣ талаботҳои муайяно ба бор меорад. Дар минтақаҳои водӣ, масалан, утокҳои тобистонаи истироҳаткунандагон бояд ба шимол равона карда шаванд, то онҳоро аз нурҳои бевоситаи офтоб гарм кунанд. Ва дар минтақаҳои наздикӯҳӣ, ки дар он ҷо тобистони нисбатан нарм ва зимистонҳои нарм ҳастанд, онҳо бояд бо ҳуҷраҳои тобистонаи кушод кушоянд. Дар минтақаҳои кӯҳии ҷумҳурӣ, мувофиқи анъана, ҳамаи биноҳо ва иншоот бо деворҳои ғафс ва бо конфигуратсияи қатъӣ сохта шудаанд, яъне ба шароити зимистон мутобиқ карда шудааст. Ин хусусиятҳои ҳиссаи минтақаҳои кӯҳӣ, доманакӯҳ ва кӯҳистони ҷумҳурӣ ҳангоми таҳияи лоиҳаҳои сунъӣ ва махсуси бинои иншоот ба назар гирифта мешаванд.

Бартарии дигари омилҳои табиӣ ва иқлимии Тоҷикистон иқлими хушк ва гарми он мебошад, ки дар он ҳарорати ҳаво зиёда аз 150 рӯз дар як сол аз 20 дараҷа зиёд аст ва шабҳо нисбатан сарданд. Аз ин рӯ, яке аз талаботҳои инфрасохтори туристӣ кабудизоркунӣ, обанборҳои табиӣ ва сунъӣ ва дигар биноҳо мебошад, ки ба зиёд шудани ҳароҷоти ғайримустақим таъсири назаррас мерасонад.

Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки захираҳои табиӣ ва захираҳои дар ҷумҳурӣ мавҷудбуда, ки ба рушди сайёҳӣ бевосита таъсир мерасонанд. Ба онҳо захираҳои бойи об дохил мешаванд, ки зиёда аз 60% манбаъҳои об дар Осиёи Марказӣ мутамарказ шудаанд. Қариб ҳамаи манбаъҳои оби ҷумҳурӣ ба ду системаи дарёҳо - Амударё ва Сирдарё мансубанд, ки аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Хусусиятҳои релефи кӯҳӣ ва маҳдудиятҳои мавҷуда дар заминҳои водии Тоҷикистон барои ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои сайёҳӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд.

Адабиёт:

1. Akama, J. (1996). Western environmental values and nature-based Tourism Management / J. Akama, 17(8), 567—574.
2. Altman, J., & Finlayson, J. (1993). Aborigines, tourism and sustainable Development / J. Altman, J. Finlayson. Journal of Tourism Studies, 4 (1), 38—50.
3. <http://minfin.tj/index.php?newsid=899>
4. Buckley, R. (1994). A framework for ecotourism/ R. Buckley. Annals of Tourism Research, 2 (3), 661—669.
5. Cater, E. (1993). Ecotourism in the Third World: Problems for sustainable tourism Development/ E. Cater. tourism Management, 14 (2), 85—90.
6. Cater, E., & Lowman, G. (Eds.) (1994). Ecotourism: A sustainable option? Chichester: Wiley.

7. Ceballos-Lascurain, H. (1996). tourism, ecotourism, and protected area IUCN (World Conservation Union). Switzerland: Gland.
8. <http://prezident.tj/node/21942>
9. Нишондиҳандаҳои рушди ҷаҳонии 2015. Вашингтон: Бонки ҷаҳонӣ, 2015. Ҷадвалҳои 4.6, 6.14.
10. Валигурский Д.И. Соҳибкорӣ: рушд, танзими давлатӣ, дурнамо/ Д.И.Валигурский. - М: ИТС "Дашков ва КО", 2002. - 332 саҳ.
11. Макконел К.Р., Бру С.Л. Номгӯи эко: принципҳо, мушкилот ва сиёсат/ К.Р. Макконел, С.Л. Бру. -М. : Республика, 2003.-972 саҳ.

ЭКОТУРИЗМ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ҶОМЕАҲОИ МАҲАЛЛӢ

Дар ин мақола роҳҳои таъсири экотуризм ба минтақаҳои зисти мардуми маҳаллӣ, ки туристон ташриф меоранд муҳокима ва баррасӣ карда мешаванд. Аз нуқтаи назари рушд, лоиҳаҳои экотуризм бояд "бомуваффақият" ҳисобида шаванд, агар ҷамоатҳои маҳаллӣ дар тадбиқи он лоиҳаҳо бевосита ғайрифаъолият дошта бошанд. Яъне ҳар даромаде, ки аз тарафи экотуризм ба даст меояд, бояд одилона тақсим карда шавад. Ин ҳамчун як механизми мувофиқ барои мусоидат ба таҳлили оқибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, психологӣ ва сиёсии экотуризм барои ҷамоатҳои маҳаллӣ мебошад.

Исбот шудааст, ки ташкил ва баргузориҳои ғайрифаъолияти сайёҳӣ ба навоариҳо асос ёфтааст, яъне оид ба соҳибкорӣ. Усулҳои қаблан вучуддошта, шаклҳо ва намудҳои ташкил ва идоракунӣ дар ин марҳила амалан кӯҳна буданд ва ба азнавсозӣ ниёз доранд.

Кадиллидвожаҳо: экотуризм; ҷомаа; рушд; тавонмандӣ; туризм; сайёҳон; хусусиятҳои минтақавӣ; рушди иқтисодӣ; мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ; соҳибкорӣ; ғайрифаъолияти соҳибкорӣ;

ЭКОТУРИЗМ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ МЕСТНЫХ СООБЩЕСТВ

В этой статье рассматриваются пути влияния экотуризма на регион проживания местного населения, куда заезжают. С точки зрения развития, проекты в области экотуризма должны считаться «успешными», если у местных сообществ есть определенный контроль над ними. То есть выгода от экотуризма должна справедливо распределяться. Это является подходящим механизмом для содействия анализу социальных, экономических, психологических и политических последствий экотуризма для местных общин.

Доказано, что организация и ведение туристской деятельности основывается на нововведениях, т.е. на предпринимательстве. Существовавшие ранее методы, формы и виды организации и управления на данном этапе оказались фактически устаревшими, а новые нуждаются в доработке.

Ключевые слова: экотуризм, сообщество, развитие. расширение возможностей, туризм, туристы, региональные особенности, экономическое развитие, социально-экономические проблемы, предпринимательство, предпринимательская деятельность,

ECO TOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES

This research note considers ways in which we may better understand how ecotourism ventures impact on the lives of people living in, and around, the environments, which Eco-tourists frequent. From a development perspective, ecotourism ventures should only be considered successful if local communities have some measure of control over them and if they share equitably in the benefits emerging from ecotourism activities. An empowerment framework is proposed as a suitable mechanism for aiding analysis of the social, economic, psychological and political impacts of ecotourism on local communities.

It is substantiated, that organization and effectuation of tourist activity is based on innovations i.e. on entrepreneurship. At this stage the existing methods, forms and types of

organization and management turned out to have been virtually obsolete, and the new ones need further additional measures as for further accelerated development of tourism in the Republic of Tajikistan it is necessary to create economic, social and legal conditions.

Keywords: Ecotourism; Community; Development; Empowerment; tourism; tourists; regional features; economic development; social- economic problems; entrepreneurship; entrepreneurial activity;

***Сведения об авторе:** Сайдалиева Маърифат –ассистент кафедры английского языка и методики его преподавания, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес:, г. Куляб, ул.С. Сафарова 16. Телефон: 906448883. Email: smart-mt@mail.ru*

***Information about the author:** Saidalieva Marifat - assistant of the chair of foreign languages and teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address:., Kulob city, S.Safarov st.16. Phone: 906448883. Email: smart-mt@mail.ru*

ЗНАЧЕНИЕ РЕКЛАМЫ В РАЗВИТИИ ТУРИСТСКОЙ ДЕСТИНАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

**Бобоев Н.Д. ассистент кафедры географии и туризма
Кулябского государственного университета им. А. Рудаки**

Примечательно что 2019 – 2021 годы в Республики Таджикистан объявлены годами развития села, туризма и народных ремесел. Наша республика располагает огромным природным рекреационным, историческим и культурным наследием для развития этой сферы. Сегодня отрасли туризма для экономики нашей страны является приоритетным и принятие программ по развитию туризма и других нормативно - правовых актов тому свидетельство. В Республике Таджикистан наука о туризме в последние годы получила существенное развитие, но нерешенными остаются еще многие вопросы. Среди них теория и практика применения методика оценки туристского потенциала, оценки экономической эффективности туристской деятельности, методов статистических наблюдений в туризме и т.д.

Особенно они актуальны на уровне региональных дестинаций и определяются отсутствием адекватной методики оценки туристского потенциала территории как ограниченного количества возможностей привлечь и принять туристов. Незнание величины туристского потенциала дестинации может привести к разрушительным последствиям для экологии территории, где осуществляется туристская деятельность, памятников истории и культуры, социокультурной среды и экономики региона в целом. Не существует единого мнения и в области оценки эффективности использования и развития туристского потенциала территории, особенно в отношении к региональной дестинации. Наблюдаются самые разнообразные варианты трактовки самого понятия «туристский потенциал» на общетеоретическом уровне.

Туристская дестинация - решающий элемент туристской системы. Ее можно охарактеризовать как центр (территорию) со всевозможными удобствами, средствами обслуживания и услугами для обеспечения всевозможных нужд туристов. Другими словами, туристская дестинация включает в себя наиболее важные и решающие элементы туризма, необходимые для туристов. Регион туристской дестинации является одним из самых важных в туристской системе, так как сами туристские дестинации и их имидж привлекают туристов, мотивируют визит, таким образом, активизируют всю туристскую систему. Само слово "дестинация" в переводе с английского означает "местонахождение; место назначения". Термин "туристская дестинация" был введен Лейпером в середине 1980-х гг. Сейчас дестинация это географическая территория, имеющая определенные границы, которая может привлекать и удовлетворять

потребности достаточно широкой группы туристов. Дестинация - это место (территория) посещения, привлекающее туристов своими специфическими природными и рекреационными ресурсами, достопримечательностями, историческим и культурным наследием. Проблемы эффективного использования туристской дестинации можно рассматривать на примере Кулябского туристического зоны.

Важно отметить что для формирования и развития туристских дестинации ключевую роль играет реклама. Одно из основных условий для того чтобы территория была дестинацией это наличие информационных и коммуникационных систем, так как это необходимый инструмент информирования туристского рынка о дестинации.

Современный туризм невозможно представить без рекламы, самого действенного инструмента в попытках туристского предприятия донести информацию до клиентов, модифицировать их поведение, привлечь внимание к предлагаемым услугам, создать положительный имидж предприятия, показать его общественную значимость. Поэтому эффективная рекламная деятельность служит важнейшим средством достижения целей стратегии маркетинга в целом и коммуникационной стратегии в частности.

Как свидетельствует мировая практика, сфера туризма является одним из крупнейших рекламодателей. Опыт работы зарубежных туристских фирм показывает, что в среднем 5-6% получаемых доходов от своей деятельности расходуется ими на рекламу туристских поездок. [1, с 38].

Отличительные черты рекламы как одного из главных средств маркетинговых коммуникаций в сфере туризма определяются как спецификой рекламы, так и особенностями туристской индустрии и ее товара - туристского продукта, а именно:

Неличный характер. Коммуникационный сигнал поступает к потенциальному клиенту не лично от сотрудника фирмы, а через посредника (средства массовой информации, проспекты, каталоги, афиши и другие рекламные носители).

Односторонняя направленность. Реклама фактически ориентирована только в одном направлении: от рекламодателя к адресату (объекту воздействия). Сигналы обратной связи поступают лишь в форме конечного поведения потенциального клиента — приобретения или отказа от туристского продукта.

Неопределенность с точки зрения измерения эффекта. Данная особенность является логическим продолжением предыдущей. Обратная связь в рекламной деятельности носит вероятностный характер. Факт приобретения туристского продукта зависит от большого количества факторов, часто не имеющих прямого отношения к рекламе, носящих субъективный характер и практически не поддающихся формализации.

Общественный характер. Туристская реклама несет особую ответственность за достоверность, правдивость и точность передаваемой через нее информации.

Информационная насыщенность. Туристские услуги, в отличие от традиционных товаров не имеющие материальной формы и постоянного качества, нуждаются в приоритетном развитии таких функций рекламы, как информативность и пропаганда.

Броскость и убедительность. Специфика туристских услуг обуславливает необходимость использования наглядных средств, обеспечивающих наиболее полное представление об объекте туристского интереса.

Функционируя в рамках концепции маркетинга, реклама является мощным средством воздействия на потребителя. Однако ее роль и значение нельзя абсолютизировать. Многочисленными исследованиями доказано, что сосредоточение маркетинговых усилий только на рекламе не может служить гарантией рыночного успеха. [2, с.46]

Прибегая к использованию рекламы в практике маркетинговой деятельности, следует помнить о том, что реклама служит мощным средством воздействия на потребителя. Потому одно из главных требований к рекламе заключается в ее правдивости.

К сожалению, "золотое" правило бизнеса "не обещай клиенту того, чего

выполнить не можешь" нарушается многими туристскими предприятиями, причем достаточно часто неосознанно, из лучших побуждений привлечь клиента любыми средствами и приемами. Неспособность реализовать собственные обещания отрицательно сказывается на общем имидже предприятия и удовлетворенности клиента его работой.

Универсальный характер, многообразие видов и средств распространения обуславливают необходимость более глубокого анализа рекламы.

Реклама- это информация, стимулирующая продвижение товаров на рынке.

На рынке мы со всех сторон окружены конкурентами. Поэтому не исключено, что «гвоздем нашего плана маркетинга станет именно реклама. Прежде всего, покупатели должны узнать о нас.

Реклама – это оплачиваемая информация или ряд оплачиваемых мероприятий, продиктованных стремлением продать продукт или услугу определенной группе лиц. Если мы делаем это правильно, мы привлекаем потенциальных покупателей, убеждаем их совершать покупку на наших условиях.

Задачи рекламы следующие:

1. Информативная
2. Увещательная
3. Напоминающая

Рекламная деятельность туристского предприятия сопровождается использованием приемов, учитывающих степень неопределенности и риска. Последний можно в значительной степени уменьшить, располагая надежной, в достаточных объемах, реальной и своевременной информацией.

Информационное обеспечение рекламы является частью общей системы маркетинговой информации туристского предприятия. Поэтому основные принципы формирования информации в рекламной деятельности достаточно универсальны:

- ✓ актуальность;
- ✓ достоверность;
- ✓ релевантность;
- ✓ полнота отображения;
- ✓ целенаправленность;
- ✓ согласованность и информационное единство.

Реклама как необходимое условие осуществления предпринимательской деятельности, затрагивает интересы миллионов людей, становится неотъемлемой частью их жизни.

Подводя итоги, нельзя не отметить позитивных изменений, происходящих в практике туристских рекламы страны. Сегодня мы наблюдаем как в сферах массовых информации рекламируют природные ландшафты, курорты, дома отдыха и оздоровительные лагеря для внутреннего туризма. Следует расширить практику рекламирования на всемирный туристический рынок, поскольку Республика Таджикистан является полноправным членом Всемирной Туристической Организации.

Литературы:

1.Квартальнов В.А., Романов А.А., Международный туризм политика развития/ В.А. Квартальнов, А.А. Романов. М. 2002г.

2.Александрова А.Ю. Международный туризм/ А.Ю. Александрова. Учеб/ пособие для вузов. М. Аспект Пресс, 2003г.

3.Александрова А.Ю. Структура туристического рынка/ А.Ю.Александрова. Учеб/ пособие для Вузов. М. Соло - Пресс, 2004 г.

4.Абдуалимов А. Қодирова М. Иктисодиёти туризм / А.Абдуалимов, М.Д. Қодирова 2012.

5. Биржаков М.Б., Введение в туризме/ М.Б.Биржаков. Москва – Санкт-Петербург. Изд. дом Герда, 2008г.
6. Боголюбов В.С. Экономика туризма: учебное пособие / В.С. Боголюбов, В.П. Орловская. – М.: Академия, 2008. – 189 с.
7. Биржаков М.Б. Введение в туризм / М.Б. Биржаков. – изд. 9-е, переработанное и дополненное. – СПб.: Издательский дом Герда, 2008. – 576 с.
9. Быстров С.А., Воронцова М.Г. Туризм: макроэкономика и микроэкономика / С.А. Быстров, М.Г. Воронцова. – СПб.: Издательский дом Герда, 2008. – 464 с.
10. Селиванова Л.В. Транспортное обслуживание в туризме / Л.В.Селиванова. Тюмень, Тюм ГУ, 2011. 215 с.
11. www.unwto.org, www.bits-int.org.

ЗНАЧЕНИЕ РЕКЛАМЫ В РАЗВИТИИ ТУРИСТСКОЙ ДЕСТИНАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.

В статье рассматриваются вопросы развития туристских дестинаций в Республике Таджикистан а так же значение рекламы в формировании и развитии отрасли туризма. Регион туристской дестинации является одним из самых важных в туристской системе, так как сами туристские дестинации и их имидж привлекают туристов, мотивируют визит, таким образом, активизируют всю туристскую систему. Автор отмечает, что реклама служит мощным средством воздействия на потребителя и эффективная рекламная деятельность служит важнейшим средством достижения целей стратегии маркетинга туризма. Так же приведены три основные задачи рекламы: информативная, увещательная и напоминающая.

Ключевые слова: туризм, дестинация, реклама, деятельность, туристские услуги, потребитель, информация, индустрия, качество, средство, товар, рынок, курорт.

АҲАМИЯТИ ТАБЛИҒОТ ДАР РУШДИ ДЕСТИНАТСИЯИ САЙЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарҳи мухтасар: Дар мақола масъалаҳои рушди дестинатсияи сайёҳӣ ва аҳамияти реклама дар ташакул ва рушди соҳаи сайёҳӣ дида баромада шудааст. Ноҳияҳои дестинатсияи сайёҳӣ яке аз муҳимтарин элементҳои системаи сайёҳӣ ҳисоб мешаванд, ҷунки дестинатсияи сайёҳӣ ҳамчун имидҷи ҷалби сайёҳонро таъмин месозанд. Муаллиф қайд менамояд, ки реклама барои истеъмолкунанда ҳамчун воситаи пурзур таъсир мерасонад. Фаъолияти босамари реклама барои ноил гардидани нақшаҳои маркетингии туризм воситаи муҳим мебошад. Ғайр аз ин се муҳимтарин вазифаи таблиғот: ахбороти, маъқулкунонанда ва огоҳикунанда оварда шудааст.

Калидвожаҳо: туризм, дестинатсия, реклама, фаъолият, хизматрасонии сайёҳӣ, истеъмолкунанда, ахборот, саноат, сифат, восита, мол, бозор, истироҳатгоҳ.

IGNIFICANCE OF ADVERTISING IN THE DEVELOPMENT OF TOURIST DESTINATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

The article discusses the development of tourist destinations in the Republic of Tajikistan as well as the importance of advertising in the formation and development of the tourism industry. The author notes that advertising serves as a powerful means of influencing the consumer and effective advertising is the most important way to achieve the goals of the tourism marketing strategy.

Keywords: tourism, destination, advertising, activity, tourist services, consumer, information, industry, quality, means, goods, market, resort.

Сведения об авторе: Бобоев Нейматджон Давлатович - ассистент кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 734065, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: 985-37-51-44. E-mail: bnematdzhon@mail.ru.

Information about the author: Boboev Nematjon Davlatovich - Assistant of the Department of Geography and Tourism Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 734065, RT, Kulob, S.Safarov St.16. Phone: 985-37-51-44. E-mail: bnematdzhon@mail.ru.

ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ: ИСТИФОДА ВА ПЕШОМАДӢО (ДАР МИСОЛИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ)

Мирзоев А.Қ., Бахтовари А., Бозоров Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи минбаъдаи мамлакат ин бо ҷойи кори доимӣ ва ё муваққатӣ таъмин намудан ва ҷалб намудани аҳоли ба соҳаҳои истеҳсолот ва ғайри истеҳсолот ба ҳисоб меравад.

Банақшагирии аҳоли ва мунтазам ба ҳисобгирии он дар давоми сол ва ё ҳар як даҳсола яке аз масъалаҳои мубрами имрӯзаи ҷомеа буда, асоси онро захираҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад. Захираҳои меҳнатӣ ин гурӯҳи одамони синну соли мувофиқ ба қонунгузори ҷумҳуриест, ки дорои қобилияти меҳнатӣ новобаста ба ҷойи кор таъмин будан ё набудани шахси қобили меҳнатдоштаро дар бар мегирад. Захираҳои меҳнатӣ яке аз унсурҳои асосии иқтисодиёти ҷомеа буда, дар баробари захираҳои табиӣ ва саноат мавқеи асосиро касб намудааст. Яъне, ба маънои том гуфта метавонем, ки агар дар минтақае, ки сарватҳои зиёди табиӣ мавҷуд бошад, лекин норасоии захираҳои меҳнатӣ ба ҷашм расад, онгоҳ асоси пешравии саноатро мунтазир шудан нашояд. Бинобар ин захираҳои меҳнатиро асоси иқтисодиёт дар баробари ашёи хом ва инкишофи саноат ҷой намудан аз аҳамият ҳолӣ нест.

Дар ҳақиқат инкишофи саноат аз як тараф ба сарватҳои зерзаминӣ нигаронида шуда бошад, аз тарафи дигар захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолот омили истеҳсолкунанда ба ҳисоб меравад. Агар аз як тараф захираҳои меҳнатӣ барои инкишофи саноат нақши асосиро бозанд ҳам, аммо аз тарафи дигар бо ҷойи кори доимӣ ва ё муваққатӣ таъмин намудани онҳо масъалаест басо душвор ва ташвишвар.

Илм ва техника ба фаъолияти истеҳсолӣ, самаранокии меҳнат, пешравии иқтисодиёт кӯмак мерасонад. Аммо мавқеи инсонро ҳамчун истеҳсолкунандаи аввалини неъматҳои моддӣ, бавучудоварандаи сарватҳои миллӣ иваз карда наметавонад. [5, с. 45]

Бекорӣ яке аз масъалаҳои нисбатан дарднок ҳатто барои ҷумҳуриҳои пешрафтаи мутараққӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар натиҷаи бекорӣ ҳолатҳои зеринро дучор шудан мумкин аст:

1. Афзуншавии бекорӣ талаботро ба мол дар бозори дохилӣ кам мегардонад;
2. Вазъи сиёсиро дар мамлакат шиддатнок мегардонад;
3. Афзоиши бекорӣ метавонад ба болоравии миқдори ҷиноятҳо, ки одамон барои ба даст овардани неъматҳои зарурӣ содир мекунад ва ғайра;

Ҳоло шумораи бекорон дар ҷаҳон мувофиқ ба сарчашмаҳои СММ беш аз 800 млн. нафар аст [1, с. 76-77].

Ҳудуди ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна низ дорои захираҳои зиёди меҳнатӣ буда, қисми зиёди он ба Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон ва Тоҷикистон рост меояд.

Омилҳои зиёд будани аҳолии мамлакатҳои дар боло овардашударо демографон ба даврони Ҳокимияти Шӯравӣ нисбат медиҳанд. Боиси тазаккур аст, ки маҳз дар ҳамин давра дараҷаи ҳавасмандкунии аҳолии қобилияти зоишдошта аз тарафи

Ҳокимияти Шӯравӣ дида мешуд. Ва ин боиси ба вучуд омадани миқдори зиёди афзоиши табиӣ аҳоли гардид, ки дар натиҷа миқдори ҷавонон зиёд шуд. Агар ба сарчашмаҳои омории солҳои шӯравӣ назар андозем, сола аҳолии ин ду ҷумҳурӣ беш аз 300 ҳазор (Ўзбекистон) то 100 ҳазор нафар (Тоҷикистон) зиёд мегардид.

Баъд аз пош хӯрдани Ҳукумати Шӯравӣ афзоиши аҳоли (новобаста ба ҳавасмандкунии он аз тарафи давлат) шумораи аҳоли сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Масалан, агар то соли 2010 шумораи аҳолии мамлакат то сола 100 – 110 ҳазор нафар зиёд мешуд, ҳоло бошад, ин нишондиҳанда беш аз 200- 220 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки мутаносибан 100 - 110 ҳазор нафар зиёд аст.

Афзоиши табиӣ аҳоли аз як ҷиҳат ба зиёдшавии он ва аз тарафи дигар ба зиёд шудани аҳолии бекори қобили меҳнатдошта оварда мерасонад.

Ҳоло аҳолии қобили меҳнати мамлакат беш аз 60 фоизи аҳолии ҷумҳуриро дар бар гирифта, аз ин шумора 30 фоизи он ба меҳнат дар соҳаҳои истеҳсолот ва соҳаи ғайриистеҳсолот фаро гирифта шудаанд. Афзоиши захираҳои меҳнатӣ дар солҳои 90 – уми асри гузашта каме коҳиш ёфт, аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда солҳои минбаъда афзоиши табиӣ аҳоли баланд гардида, шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ афзуд ва ин сабаби бекорӣ дар ҷумҳурӣ гардид. Дар айни замон сафи бекорон мувофиқи ахбори омори ҷумҳурӣ 2,2 фоизи аҳолии ҷаҳонро ташкил менамояд. [5, с. 78]

Омӯзиши рақамҳои шуғли аҳоли нишон медиҳад, ки дар байни солҳои 1991 – 2010 шумораи коргарон дар саноат ва сохтмон ба 273 ҳазор нафар, соҳаҳои фарҳангу маориф, илм, хӯроки умумӣ шумораи аҳолии машғули кор ба 52 ҳазор нафар камтар шуд. Дар соҳаи кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал бошад, ин нишондиҳанда 310 ҳазор нафар зиёдтар шуд. [6, с. 6]

Яке аз масъалаҳои ташвишовар дар он аст, ки зиёда аз 52% - и шумораи бекоронро ҷавонони аз 15 то 29 сола ташкил медиҳанд. Дар сурати ба ҳисоб гирифтани захираҳои меҳнати мавҷудае, ки дар мақомоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта нашудааст, шумораи ҳақиқии бекорон зиёда аз 30 фоизро дар бар мегиранд (мувофиқи ахбороти шуғли аҳоли ин нишондиҳанда 17 фоизро ташкил додааст).

Сатҳи бекорӣ дар ҳама ҳудудҳои мамлакат як хел набуда, қисми зиёди бекорон ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон рост меояд. Бекорон дар ин вилоят 27,5 фоизи аҳолиро фаро гирифтаанд. Ин нишондиҳанда дар ҷумҳурӣ айни замон ба 2,5 фоиз баробар аст.

Минтақаи Кӯлоб низ яке аз ҳудудҳои сараҳолитарини мамлакат ва дорои захираҳои бузурги меҳнатӣ аст. Минтақаи мазкур бо масоҳати 12,0 ҳазор км мураббаъ дар қисмати ҷанубӣ шарқии мамлакат ҷойгир буда, қисми зиёди ҳудуди онро кӯҳҳо ва теппаҳо фаро гирифтаанд (87 фоизи минтақа).

Мувофиқи нишондиҳандаҳои омории шумораи аҳолии минтақа сол то сол афзуда, миқдори умумии захираҳои меҳнатӣ бештар гардида истодааст. Шумораи умумии аҳолии он дар соли 2013 ба 1050 нафар мерасид, ки ин 14,1 фоизи аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Кӯдакону наврасон қариб 50 фоизи аҳолии минтақаро ташкил медиҳанд, ки ин заминаи инкишофи захираҳои меҳнатӣ дар оянда ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, теъдоди захираҳои меҳнатӣ сол то сол меафзояд. Мутобиқи сарчашмаҳои омории ҳама сола нерӯи корӣ 6 – 7 ҳазор нафар зиёд гардида, ҳоло теъдоди захираҳои меҳнатӣ дар минтақа беш аз 263 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 1.

Афзоиши табиӣ аҳолии минтақаи Кӯлоб (ба ҳисоби ҳазор нафар)

№	Ноҳияҳои маъмурӣ	Солҳо			
		1992	2000	2010	2012
	Минтақаи Кӯлоб	23691	19132	22685	2327
1	Кӯлоб	4348	3371	2905	3156
2	Балҷувон	-	501	751	673

3	Восеъ	4258	2278	3943	3860
4	Данғара	2555	2471	2989	2968
5	Ҳамадонӣ	2960	2867	3044	3621
6	Муъминобод	1711	1364	1488	1690
7	Темурмалик	16114	1054	1266	1397
8	Фархор	3512	28311	3605	3482
9	Ховалинг	1686	1068	11409	1313
10	Ш. Шоҳин	1047	1327	1285	1137

Сарчашма: Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012

Дар минтақа нерӯи корӣ ё ин, ки захираҳои меҳнатӣ дар байни соҳаҳои хоҷагии халқ нобаробар ҷойгир шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ 45 фоиз ва дар соҳаи саноат 10,4 фоизи захираҳои меҳнатӣ машғули коранд.

Раванди муҳоҷирати аҳоли ба захираҳои меҳнатӣ таъсири худро гузоштааст. Муҳоҷирати аҳоли ба омилҳои табиӣю географӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ алоқаманд аст. Алалхусус, ба раванди муҳоҷират истехсолоти саноатӣ таъсири калон дорад. Маълум аст, ки дар минтақаи Кӯлоб саноат сусти инкишоф ёфта истодааст ва қисми зиёди аҳоли ба кишоварзӣ банданд[2, с. 45].

Ҷадвали 2

Муҳоҷирати аҳолии минтақаи Кӯлоб дар соли 2017 (ба ҳисоби нафар)

№	Ноҳияҳои маъмури	омадагон	Рафтагон	Савдои муҳоҷират
1	Кӯлоб	231	383	-152
2	Балҷувон	24	80	-56
3	Восеъ	770	917	-147
4	Данғара	354	882	-528
5	Ҳамадонӣ	149	624	-475
6	Муъминобод	-	118	-
7	Темурмалик	204	1235	-941
8	Фархор	61	195	-134
9	Ховалинг	290	582	-392
10	Ш. Шоҳин	61	281	-220
	Ҳамагӣ дар минтақа	2134	5297	-3163

Новобаста аз ин дар минтақа зиёдшавии шумораи ҷавонон ба сафи қобилияти меҳнатдоштагон ворид мешаванд. Чунин шароит водор месозад дар минтақа ҷойҳои нави корӣ ташкил карда шуда, шумораи ҷойҳои кориро зиёд ва роҳҳои ҳалли ин масъаларо ҷустуҷӯ намоем. Масъалаи паст намудани сатҳи бекориро дар минтақа омӯхта, ба ҳулосоае омадан мумкин аст:

1. Ба таври интенсифӣ инкишоф додани соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ, саноат ва соҳаҳои ғайриистехсолӣ;
2. Фароҳам овардани шароит барои худшугълварзӣ;
3. Татбиқи барномаҳои дастгирии кормандони ҷавон;
4. Баромадан ба бозори умумичаҳонии меҳнат ва ғайраҳо.

Адабиёт:

1. Баротов Ҷ.Қ. Географияи минтақаи Кӯлоб/ Ҷ.Қ. Баротов.– Душанбе, 2018 – 120 с.
2. Кабутов М.К. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон/ М.К. Кабутов.-Душанбе, 2005-208 саҳ.

3. Камолиддинов С. Географияи аҳоли бо асосҳои демография ва этнография/ С. Камолиддинов.-Хуҷанд: Нури маърифат, 2009 – 236 саҳ.
4. Муҳаббатов Х.М. Географияи Тоҷикистон/ Х.М.Муҳаббатов. – Душанбе, 2015. – 190 с.
5. Муҳаббатов Х.М., Диловаров Р.Д., Рахимов М.Р., Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистон/ Х.М.Муҳаббатов, Р.Д. Диловаров, М.Р.Рахимов.- Душанбе: офсет, 2011- 312 с.
6. Мирбобоев Р., Саидмуродов М. ва ғайра. Асосҳои иқтисодиёт/ Р.Мирбобоев, М.Саидмуродов.- Душанбе «Собириён», 2015. - 190 саҳ.

ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ: ИСТИФОДА ВА ПЕШОМАДҲО (ДАР МИСОЛИ МИНТАҚАИ КҶЛОБ)

Муаллифон дар мақола перомуни масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли андешаҳои худро ибраз доштаанд.

Чӣ гунае, ки муаллифон қайд менамоянд захираҳои меҳнатӣ омилҳои пешравии иқтисодиёт дар баробари саноат ва ашёи хоми саноатӣ ба ҳисоб мераванд. Мусаллам аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги меҳнатӣ буда, инкишофи он дар асоси афзоиши табиӣ аҳоли ба вуҷуд омадааст. Мутобиқи маълумотҳои оморӣ солаҳои ҷумҳурӣ 200 ҳазор нафар зиёд мегардад, ки ин боиси зиёд гардидани миқдори захираҳои меҳнатӣ хоҳад шуд.

Минтақаи Кӯлоб низ аз захираҳои меҳнатӣ бой буда, масъалаи асосии он бо ҷойи кори доимӣ ва ё муваққатӣ таъмин кардани он мебошад. Муаллифон омилҳои асосии ба ҷойи кор таъмин намудани аҳолии қобили меҳнатро дар мақолаи худ баррасӣ ва таҳлил намудаанд.

Калидвожаҳо: аҳоли, захираи меҳнатӣ, саноат, кишоварзӣ, афзоиши табиӣ аҳоли, муҳочират, савдо, бозори меҳнат, минтақа, истеҳсолот.

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ (на примере Кулябской зоны)

Авторы высказали свое мнение по вопросу эффективного использования трудовых ресурсов в промышленном и непромышленном секторах.

По мнению авторов, трудовые ресурсы являются ключевым фактором роста экономики наряду с промышленным и промышленным сырьем. Известно, что Республика Таджикистан обладает большими трудовыми ресурсами, и ее рост основан на естественном росте населения. По статистическим данным население страны увеличится на 200 тысяч человек, что увеличит количество трудовых ресурсов.

Кулябский регион также богат трудовыми ресурсами, его главная проблема - обеспечить постоянную или постоянную занятость. Авторы в своей статье проанализировали основные факторы трудоустройства трудоспособного населения.

Ключевые слова: население, трудовые ресурсы, промышленность, сельское хозяйство, естественный прирост населения, миграция, торговля, рынок труда, регион, промышленность.

LABOR RESOURCES: USE AND PROSPECTS (IN THE CASE OF KULOB REGION)

The authors expressed their views on the issue of efficient use of labor resources in the industrial and non-manufacturing sectors. According to the authors, labor resources are a key factor in economic growth, along with industrial and industrial raw materials. It is clear that the Republic of Tajikistan has a large labor force, and its growth is based on the natural

growth of the population. According to statistics, the population will increase by 200 thousand people, which will increase the number of labor resources.

The Kulob region is also rich in labor resources, its main problem is to provide permanent or permanent employment. The authors analyzed and analyzed the key factors of employment of the working population in their report.

Keywords: population, labor resources, industry, agriculture, natural population growth, migration, trade, labor market, region, industry.

***Сведения об авторах:** Мирзоев Азиз Киматович – ассистент кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: 918515680. E – mail: aziz.mirzoev.1988@mail.ru*

Бахтовари Анвар - ассистент кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: 985857591.

Бозоров Хасан - ассистент кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: 988328770

Information about the authors: Mirzoev Aziz Kimatovich - assistant, Department of Geography and Tourism, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street 16. Tel: 918515680, E – mail: aziz.mirzoev.1988@mail.ru

Bahtovari Anvar - assistant, Department of Geography and Tourism, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street 16. Tel: 985857591.

Bozorov Hasan - assistant, Department of Geography and Tourism, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street 16. Tel: 988328770

РУШДИ САЙЁҲӢ – САМТИ МУҲИМИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ

Шаҳноза Одинаева -Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Амроева Гулчехра -Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб
ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Фирӯз Шарипов -Директори ҶДММ «Ширкати сайёҳии «Ҳамадон»

«Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шугл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасонию истеҳсоли, инчунин, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад»

Эмомалӣ Раҳмон

Дар шароити ниҳоят мураккаби ҷаҳони муосир ва таҳаввулоти босуръати солҳои охир тақвими тақвият бахшидан ба фаъолияти тамоми сохтору мақомоти давлатӣ, таъмин намудани рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва бо ҳамин васила фароҳам овардани шароити зиндагии шоиста барои ҳар як фарди ҷомеа ҳадафи асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарвари кишварамон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Боиси хушнудист, ки Президенти мамлакат дар Паёми навбатиашон, албатта, дастовези наvero ба мардуми кишвар пешкаш менамояд, ки ин худ бозгӯйкунандаи меҳру садоқат доштан нисбат ба ватану миллати хеш аст.

Бо вучуди он ки имрӯз вазъи сиёсӣю иқтисодӣ ва аҳамияти ҷаҳон дар тағйирёбию дигаргуниҳост, ҷумҳурии комилҳуқуқи мо дар роҳи пешрафти бемайлони иқтисодӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва ба ин васила таъмин намудани зиндагии шоистаи аҳоли бо қадамҳои устувор пеш рафта истодааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои беҳбудии ҳаёти рӯзмарра ва зиндагии хушу осудаҳолонаи ояндаи мардуми шарифи сарзамини азизамон тамоми ҷораҳои зарурию амалиро андешида истодааст. Маҳз тарҳрезӣ намудану амалан корбаст намудани нақшаҳои дурнамо рушди мамлакати ҷавонамон аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ бо роҳбарии дастгирии Сарвари муаззамон буд, ки зиндагии мардуми тамаддунпарвару хирадмандмон рӯз ба рӯз беҳтару хубтар шуда истодааст.

Президенти муаззамон мо бо мақсади вусъат бахшидан ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот дар Паёмашон нисбат ба эҳё ва рушду тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои халқӣ хеле бамаврид таъкид карда гуфтаанд, ки солҳои 2019-2021 дар кишвар солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шаванд. Зеро беш аз 73% фисади аҳолии кишвар дар деҳот зиндагӣ мекунанд.

Ин таъкиди оқилонаи Пешвои муаззамон аз як тараф барои аз нав раванг ёфтани рушди сайёҳию ободгардидану рӯ ба тараққӣ овардани деҳот бошад, аз тарафи дигар барои беҳтаршавии сатҳи зиндагии мардум боис мегардад. Дастрасии мардуми ҳунарманд ва рушд ёфтани сайёҳӣ дар баробари баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии мардум, инчунин, муаррифгари фарҳанги миллии дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Ба андешаи Сарвари давлат, барои бунёди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва омода намудани даҳҳо ва садҳо ҳазор ҳунармандони соқибқасб ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ як сол басанда нест. Ба ҳамин хотир барои рушди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд.[1,с .10]

Пешвои миллат мақсади асосӣ аз ин пешниҳодҳо дар амалӣ гардонидани талошҳои Ҳукумати мамлакат ба хотири боз ҳам обод кардани Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобиқ соختани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин арзёбӣ намуданд.

Ҳунарҳои дастӣ дар инсон завқи бадеиро ташаккул дода, таҳаммулу тозақориро тарбия менамоянд ва дунёи ботинии шахсро ғани мегардонанд. Дар замони мо ҳунарҳои, ки замоне фаромӯш шуда буданд, аз сари нав эҳё гардида, арзиши маҳсулоти дастӣ нисбат ба молҳои оммавӣ меафзояд.

Ҳунарҳои халқӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат ва ҳамеша ба ҳаёти инсон алоқаманд буда, ҳисси зебоипарастии халқро таҷассум мекунанд. Гузашта аз ин, дастгирии ҳунармандон нишони камолот ва олиҳиммати мебошад.

Дар ин самт то ҳол масъалаву муаммоҳои хастанд, ки аҳамияти махсусро тақозо доранд. Татбиқи дастовардҳои илмию амалӣ, идомаи анъанаҳои миллии, назардошти урфу одатҳо, омӯзиши таъсири равияҳои гуногуни санъат ба тарзи ороиши маснуот, вазъи тарбияи меҳнатӣ ва ҳунаромӯзии донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимии кишвар беҳбудиро меҳақад.

Инкишофи ҳисси зебоипарастӣ инсонро дар бозёфтҳои бостоншиносон ба монанди китобу дастхатҳои нодир ва мусаввараҳо, ки дар онҳо фарҳанг, ҳунари меъморӣ ва рассомӣ, ҳамчунин хусусияти рӯзгори маиши мардуми даврҳои қадим инъикос ёфтаанд, пайгирӣ метавон кард.

Намунаҳои матоъҳои шохӣ ва ресмонӣ дар кофтуковҳои дар қалъаи кӯҳи Муғ ёфтшуда низ аз қадимӣ будани дастгоҳҳои бофандагӣ дар Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд.

Тоҷикон – авлодони қадимаи мо, ки дар водии Фарғона, Самарқанд, Бухоро ва Марв зиндагӣ мекарданд, мардумони ҳунарманд будаанд ва аз абрешим, пахта, пашм матоъҳои нафис истехсол мекарданд, ки барои савдо ба Шарку Ғарб фиристода мешуданд.

Ҳанӯз дар асрҳои миёна ҳунари ниёғони мо ва бо истеъдоди баланд истифода намудани маснуоти бофандагӣ ва дар ин замина либосҳои хушдӯхт на танҳо диққати сайёҳон, балки сиёсатмадорони хориҷиро ба худ ҷалб намуда буд. Вале маълумоти бениҳот мукаммалу муфассалро дар бораи саноати бофандагии мардуми Осиё Миёна ва ниёғони мо дар таърихи сарчашмаҳои муътамади илмӣ Бобочон Ғафуров дар асарҳои ҷовидонаи худ «Таърихи халқи тоҷик» (сах.166), «Таджики» (сах. 254 - 272) баён намудааст [2, с. 110].

Ҳамин тариқ, аз рӯйи қайду ишораҳои муаррихон сайёҳон ва солноманависон маълум мешавад, ки тоҷикони муқими Осиёи Миёна ба истехсоли матоъҳои абрешимӣ, ресмонӣ (пахтагӣ) ва пашмӣ машғул буданд. Бахусус, абрешим дар ҳаёти мардуми тоҷик аҳамияти калон доштааст, ки сабаби он аз абрешим тайёр намудани либосҳои ҳариру зебо, ҳамчун воситаи ороиш аз санъати баланди ниёғони ҳунарманди мо шаҳодат медиҳад.

Сайру саёҳат яке аз анъанаҳои неки гузаштагони мардуми тоҷик ба шумор рафта, сол ба сол аҳамияти он дар пешрафти зиндагии омма ва рушди ҷомеа бештар мегардад. Аз қадимулайём бо мақсади таҳсил, тичорату зиёрат одамон ба кишварҳои дуру наздик сафар менамуданд.

Майлу хоҳиш аз маконҳои таърихӣ, табиати зебою афсонавии манотиқи олам, пешрафту тараққиёти илму фарҳанг, марказҳои илмӣ дидан мекарданд. Аз байни донишмандони тоҷик кам набуданд нафароне, ки солҳои тӯлонӣ умри худро дар сарзаминҳои дуру наздик сипарӣ карда бошанд. Яке аз мисолҳои барҷаста ин гуфтаҳои атрофи мутафаккири форсу тоҷик Саъдии Шерозӣ мебошад, ки мувофиқи баъзе маълумотҳо ӯ зиёда аз 30 сол дар сафар қарор дошт.

Дар замони пеш нисбат ба имрӯз сафар қардан ба гирду атрофи олам кори душвор ва пурхатар буд. Хушбахтона, бинобар тараққиёти техникаву технология сайру саёҳат ва сафар қардан ба гӯшаву канори дунё осон гардидааст. Таъсис ёфтани ширкатҳои сайёҳӣ ва бунёд шудани инфрасохтор дар ин соҳа мушкилоти сафари сайёҳонро сабук намуд. Ба касе пӯшида нест, ки сол ба сол давлатҳои ҷаҳон кӯшиш менамоянд, ки бо роҳи сабук намудани механизми додани равондид ба хориҷиён ва муҳлати бақайдгирии онҳо, сайёҳони бештарро ҷалб намоянд. Солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи сайёҳӣ тадбирҳои нави роҳи кор оварда истодааст, ки он бешак ба пешрафти ин соҳа таъсири назаррас мегузорад.

Дар ин робита «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардидани соли 2018 заминаи муҳим барои ҷалби бештари сайёҳон ва воситаи расидан ба дастовардҳои назарраси иқтисодиву иҷтимоӣ дар кишвар хоҳад буд. Чӣ тавре, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз намуданд: «Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истехсолӣ, инчунин муаррифгари таърихи фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллии ба ҳисоб меравад». [3, с. 210]

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ, табиати зебою нотакрор, кӯҳҳои осмонбӯс ва обу растаниҳои шифобахш буда, метавонад ҳазорҳо сайёҳони хориҷиро ҷалб намояд ва бо ин роҳ дар пешрафти иқтисодиёти кишвар заминаи мусоид фароҳам оварад.

Дар ин асос Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи рушди туризм барои солҳои 2009-2019»-ро қабул намудааст, ки дар он самтҳои афзалиятноки рушди ин соҳа муайян гардидааст. Мувофиқи консепсияи мазкур, то соли 2020 ташрифи бештар аз 1 миллион нафар сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки барои расидан ба ин нишондиҳандаи баланд сохторҳои дахлдори давлатӣ чораҳои зарурӣ бояд андешанд.

Дар ҷаҳон баъди нафт ва маводи доруворӣ даромади соҳаи сайёҳии байналмилалӣ ҷойи сеюмро ишғол менамояд ва он 30% содироти хизматрасониро ташкил медиҳад.

Дар Тоҷикистон соли 2018 эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» имкон дод, ки соҳаи сайёҳӣ боз ҳам бештар рушд намояд. Мутаассифона, вазъияти ноороми солҳои аввали соҳибистиклолӣ на танҳо ба беҳтар намудани инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ, балки сабаби қафомонии соҳаи иқтисодии мамлакат гардид. Гузашта аз ин, вазъи ноороми дохилии кишвар намегузошт, ки сайёҳони хориҷӣ ба ин сарзамин азми сафар намоянд. Дар ҳоле, ки суботу оромӣ яке аз омилҳои муҳими ҷалби сайёҳон ба шумор меравад.

Хушбахтона, баъди ба имзо расидани «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ» дар Тоҷикистон фазои сулҳу оромӣ ҳукмфармо гардид. Баъди гузашти чанд сол шаҳри Душанбе яке аз амнтарин пойтахтҳои давлатҳо эътироф карда шуд. Дар натиҷаи кӯшиш ва заҳамоти мардуми тоҷик ва хосатан Роҳбари давлат пойтахти Тоҷикистон – шаҳри Душанбе барои саҳми бузургаш дар эҷоди сулҳ ва сулҳофарӣ соҳиби ҷоизаи ЮНЕСКО ҳамчун «Душанбе - шаҳри сулҳ» гардид. Бо ин васила, нахустин замина барои ҷалби сайёҳон ба миён омад.

Қадами дуввум дар самти ҷалби сайёҳон ин ба талаботи замон мувофиқ намудани сифати роҳ, яъне соҳаи коммуникатсия ба ҳисоб мерафт. Бо ин мақсад Ҳукумати Тоҷикистон барои пешрафти ҳамҷонибаи кишвар се стратегия қабул намуд. Яке аз он стратегияҳо – баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ ба пешрафти рушди соҳаи сайёҳӣ алоқамандии зич дорад. Нисбат ба чанд соли пеш сифати роҳҳо беҳтар гардида, айни ҳол боз чандин лоиҳаҳои хурду бузург мавриди баҳрабардорӣ қарор доранд.

Инъикоси анъанаҳои миллӣ дар офаридани осори ҳунарҳои мардумӣ ба инкишофи ҳисси худшиносӣ, ватандориву ифтихори миллӣ, инчунин тақмили маҳорат мусоидат менамояд.

Ба масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ ва аз нав эҳё намудани ҳунарҳои мардумӣ рӯ овардани Сарвари кишварамон боз як далели ватани ҷавони моро дар ҳолати рушд ва мутараққӣ дидан аст.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли мо дар қиёс бо мамолики дигари ҷаҳон табиати афсонавие дорад, ки диққати ҳар як бинандаро беихтиёр ба худ ҷалб менамояд, ки чунин ҷолибию ҷаззобӣ дар дигар сарзаминҳо кам ба назар мерасад.

Тоҷикистон дар радифи давлатҳои меиствад, ки метавонад аз ҳисоби раванқ додани сайёҳӣ ва туризми кӯҳсор даромади бисёре ба даст орад ва мувозӣ ба ин муаррифғари сарзамин, табиат ва фарҳанги волои мо гардад.

Амалӣ намудани нуқтаҳои Паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамаи самтҳои хоҷагии халқ метавонад мақоми кишварро дар арсаи байналхалқӣ боло бардорад ва сатҳу сифати зиндагии мардуми кишварро беҳтару хубтар гардонад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018.
2. Ғафуров Бобочон, «Тоҷикон»/ Бобочон Ғафуров, қисми 1.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017.
4. Консепсияи рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2009-2019.

5. Аз рӯи таҳлилҳои омили расмии Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварест, ки сайёҳии он дар ҳоли рушд қарор дорад.

РУШДИ САЙЁҲӢ – САМТИ МУҲИМИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ

Мақолаи мазкур ҷиҳати муайян намудани самти рушди сайёҳӣ дар кишвар таълиф гардидааст ва ҳадафи асосии ин мақола дар он аст, ки таъсис ёфтани ширкатҳои сайёҳӣ ва бунёд шудани инфрасохтор дар ин соҳа мушкилоти сафари сайёҳонро сабук намудааст. Муҳаққиқон кӯшиш намуданд, ки барои беҳтар намудани сархатҳои сайёҳӣ дар кишвар дар мақолаи ба таври тадқиқоти илмӣ худ андешаронӣ намуданд. Дар ин робита «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардидани соли 2018 заминаи муҳим барои ҷалби бештари сайёҳон ва воситаи расидан ба дастовардҳои назарраси иқтисодиву иҷтимоӣ дар кишвар хоҳад буд.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шугъл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасонию истеҳсолӣ, инчунин муаррифгари таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои милли ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ, соҳа, концепсия, таърих, фарҳанг, иқтисод, сол, замина, рушд, қадимтарин, тоҷикон, ҳисси зебоипарастӣ.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА - ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Эта статья предназначена для определения направления развития туризма в стране, основной целью которой является создание туристических компаний, а создание инфраструктуры в этой области облегчил трудности путешествий туристов. Исследователи попытались в своей статье высказать свое мнение об улучшении туристических направлений в стране. В этой связи объявление 2018 года «Годом развития туризма и народных ремесел» основал устойчивую почву для привлечения туристов и стал средством достижения заметных экономических и социальных достижений в стране.

Туризм является одним из важных секторов по привлечению трудоспособного населения, повышения уровня жизни народа, развития других секторов производства, а также по представлению истории, культуры, природы и национальных традиций.

Ключевые слова: Таджикистан, туризм, народные ремесла, область, концепция, история, культура, экономика, год, основа, развитие, древнейший, таджики, чувство красоты.

TOURISM DEVELOPMENT - THE IMPORTANT DIRECTION OF ECONOMIC POLICY STATE

This article is intended to define the direction of tourism development in the country, the main purpose of which is to create tourism companies, and the creation of infrastructure in this area has facilitated the difficulties of travel of tourists. Researchers tried in their article to express their opinion on improving tourist destinations in the country. In this regard, the announcement of the year 2018 "Year of Tourism and Folk Crafts Development" founded a stable ground for attracting tourists and became a means of achieving notable economic and social achievements in the country.

Tourism is one of the important sectors for attracting the working-age population, improving the standard of living of the people, developing other sectors of production, as well as representing history, culture, nature and national traditions.

Keywords: tourism, folk crafts, Tajikistan, industry, concept, tourism, historical, cultural, economic, year, background, development, advanced, tajik, beauty.

Сведения об авторах: *Одинаева Ш., ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 734065, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: 988.00.51.01*

Амроева Г. Преподаватель таджикского языка и литературы, педагогического колледжа при КГУ. А.Рудаки

Шарипов Ф. Директор ООО "Хамадон", туристическая компания 988.89.37.81

Information about the authors: *Odinaeva Sh., Assistant, Department of Foreign Languages, Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 734065, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. Tel: 988.00.51.01*

Amroeva G. Teacher of the Tajik language and literature, teacher training college at KSU

Sharipov F. Director of Hamadon LLC, Travel Company 988.89.37.81

ОБ АСОСИ ДУНЌИ ҲАСТӢ

**Бойматов Д.М., Ҳасанов М., Гулчаҳони А. омӯзгорони
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ**

Об асту ҳаёт пойдор аст.

Об асту замини кишти кор аст.

Маҳсули ҳама ҷаҳони ҳастӣ,

Аз ҳастии оби ғайзбор аст.

Оре, об манбаи ҳастии ҳама мавҷудоти олам аст. Об захираи бузургест, ки воқеияти он ҷаҳону зиндагиро таровату зебой ва сарсабзиви озодагӣ мебахшад. Ҳастии гулу гиёҳ, ҳайвоноту наботот, растанию инсоният, хоса зиндагии осоиштаю обод ва озодию пурбаракат ҳама аз об вобастагӣ дорад.

Омӯзиши раванди инкишофи иҷтимоӣ-таърихӣ нишон медиҳад, ки дар тӯли асрҳои зиёд масъалаи об асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти олам, майдони муҳокимаҳо ва баҳсу мунозираҳои тарафҳои гуногун буд. Дар охири асри VII ва ибтидои асри VI-и пеш аз мелод яке аз файласуфони намоёни Юнони қадим Фалес, ки ба маданияти Шарқ ошноӣ дошт, обро асос, мабдаи асосии пайдоиши олам шуморида буд. Фалсафаи чорвақҳо, ки таълимоти материалистии Ҳинди бостон ба шумор меравад, чор унсур: об, хок, оташ, ҳаворо ҳамчун асоси моддии олам эътироф намудааст. [4,5]

Доир ба офариниши об дар китоби муқаддаси дини ислом «Қуръони карим» гуфта шудааст, ки худованди мутаъол ба назари ҳайбат тарафи марворид менигард ва марворид дар худ меларзад ва ба об табдил меёбад. Онгоҳ ҷаҳор бод офарида мекунад: яке сабо, дуввум дабур, савум чануб, ҷаҳорум шимол. Пас ҳар ҷаҳор бодро фармон омад, то аз ҷаҳор гӯшаи он об даромаданд ва мавҷҳо аз он об бархост ва аз рӯи мавҷ кафе бархост. Пас оташро биофариду фармон дод, то ба рӯи ин об равад ва дуде баромаду бар ҳаво муаллақ биистод дар миёни курсиву об. Пас худӣ таъоло амр кард, то он дуд ҳафт пора шуд ва як пора об гашт, як пора мис ва як пора оҳан, як пора зар ва як пора марвориду ёкути сурх гашт. Аз об осмони аввал биофарид ва аз мис осмони дуввум, аз оҳан осмони саввум, аз сим осмони ҷаҳорум, аз зарӣ сурх осмони панҷум, аз марворид осмони шашум ва аз ёкут осмони ҳафтум биофарид. Он гоҳ ҳар осмонро аз як дигар панҷсадсола роҳ ҷудо кард. Пас Худӣ таъоло ба қудрати комилаи хеш аз кафи он об тали он сурх падида овард, то он ҷо ки имрӯз хонаи Каъба аст. Пас фармон дод Ҷабраил (а), Микоил (а), Исрофил(а) ва Азроил(а) – ро то ҷаҳор гӯшаи талро гирифта бозкашиданд. Худӣ таъоло ин заминро аз тали сурх офарид. Ҳамаи замин дар ду рӯз офарида шуд.

Аз Абдуллоҳ ибни Салом (раз.), хабар аст, ки рӯзе ба имтиҳон назди Расули Акрам(с) меравад ва мепурсад: ё Расулаллоҳ! Худои аззаву чалла ин заминро аз чӣ офарид? Гуфт: аз каф. Гуфт: Каф аз чӣ офарид? Гуфт аз мавҷ. Гуфт: Мавҷ аз чӣ офарид? Гуфт аз об.

Паёмбари дини ислом Расули Акрам гуфтааст: «Об ҳақиқатан поккунанда ва асоси ҳастист, ки чизе онро таҷнис нагардонад» ва ғайра.

Абӯалӣ ибни Сино фармудааст: «Дар басоит табиат ҳамон сурат аст, чунон ки табиати об ҳамон моҳиятест, ки об ба воситаи он об аст, валекин ба эътиборе табиат аст ва ба эътиборе сурат ба ин маънӣ, ки агар нисбат ба ҳаракатҳою феълҳои, ки аз ӯ сар мезананд, мулоҳиза шавад, онро табиат гӯянд ва агар ба осору ҳаракатҳои, ки аз ӯ содир мешавад, тавачҷӯх набошад ва назар ба ин бошад, ки навъи об аз он қавом гирифтааст, онро «сурат» хонанд...»

Чуноне, ки ба мо маълум аст об тез аз як ҳолат ба ҳолати дигар мегузарад. Вобаста ба ин гардиши умумичаҳонии об ба амал меояд. Об дар гардиш пеш аз ҳама нақши муҳим мебозад. Нурафкани офтоб ва қувваи кашиши замин дар натиҷаи гардиши об дар табиат оби гидросфера нав шуда меистад, ки муддати навшавии қисмҳои алоҳидаи он гуногун аст: Уқёнуси ҷаҳонӣ дар 3000 сол як бор, обҳои зеризаминӣ дар 5000 сол як бор, пиряхҳо 8300-15000 сол як бор, оби қабати хок дар 1 сол як бор, дарёҳо дар 12-25 шабонарӯз як бор, оби атмосфера дар 10 шабонарӯз як бор ва ниҳоят ҳамаи гидросфера дар 2700 сол 1 бор нав мешаванд.[1,43]

Аҳамияти гардиши об дар табиат хело ҳам муҳим мебошад. Пеш аз ҳама, агар ин гардиш намебуд об тоза намешуд, аз дигар тараф гардиши об дар табиат дар як вақт ин гардиши гармӣ низ мебошад, чунки оби бухоршуда бо худ ба баландҳои топосфера гармиро гирифта бурда, тавассути ин он баландҳо то андозае гармтар ва сатҳи заминро ҳавои наздисатҳӣ то андозае салқинтар карда мешавад. Ҳамин тавр оби бухоршуда (аз самти уқёнусу хушкӣ ва ба воситаи таранспиратсияи растаниҳо) бозгашта, ба сатҳи замин меояд.

Бояд қайд кард, ки дар замони ҳозира фаъолияти хоҷагии ҷамъияти инсонӣ ҳарчи зиёдтар ба баланси об таъсир расонда истодааст. Масалан, обҳои заминҳои ташналаби биёбон, ки то андозае сабаби зиёдшавии бухоршавии об дар биёбонҳо ва афзудани миқдори боришоти атмосферӣ дар ноҳияҳои кӯҳии инҷо гардиданаш мумкин аст. Ҳамин тавр, гардиши об дар табиат ягонагии гидросфераро низ таъмин мекунад.

Дар атмосфераи замин дар як вақти муайян 14 ҳазор мукааб об мавҷуд мебошад. Об дар атмосфера асосан дар натиҷаи бухоршавии он аз сатҳи замин пайдо мешавад. Дар атмосфера намӣ конденсатсия мешавад, ба воситаи чараёнҳои ҳаво аз ҷое ба ҷое ҳаракат мекунад ва боз ба сатҳи замин бармегардад, яъне гардиши об дар табақаи географӣ ба амал меояд, ки тавассути ин давргашт об дар табиат дар се ҳолат мавҷуд мебошад ва дар шароити муайян аз як ҳолат ба ҳолати дигар мегузарад.

Қабати обии замин гидросфера номида шуда, вай ҳамаи оби аз ҷиҳати химиявӣ озодро ба шакли буғ, моеъ, саҳт дар бар мегирад.

Замин аз ҳама сайёраи сероби системаи офтоб ба ҳисоб рафта, зиёда аз 70% сатҳи вай бо оби уқёнус пӯшида мебошад.

Оид ба пайдоиши об фарзияҳои гуногун мавҷуданд. Яке аз ин фарзияҳо мегӯяд, ки об зери таъсири нурҳои офтоб тавассути гузариши реаксияи химиявӣ ва ба ҳам пайваस्तшавии гидрогену оксиген пайдо шудааст. Дар ҳақиқат ҳар сол, дар қабатҳои баланди атмосфера бо чунин роҳ 1км³ об пайдо мешавад, лекин бо ин роҳ тамоми атмосфера пайдо шуда наметавонист.

Фарзияи дуввум бошад, тарафдори он аст, ки об аз кайҳон дар натиҷаи афтидани метеоритҳои яхин пайдо шудааст. Дар ҳақиқат баъзан аз кайҳон чунин метеорит меафтад. Масалан солҳои 60-ум дар вилояти Винитсаи Украина аз кайҳон яхпорае афтида буд, ки қариб 2 пуд вазн дошт. Лекин ба ин роҳ низ гидросфера пайдо шуда наметавонад.

Фарзияе, ки аз тарафи бисёр олимон дастгирӣ карда мешаваду дуруст ҳисобида мешавад, пайдоиши обро аз пайдоиши худи сайёра вобаста мекунад. Мувофиқи ин фарзия литосфера, атмосфера, гидросфера пайдоиши умумӣ дошта, дар ин протсесс аз мантия хориҷ шудани газҳо мушоҳида мешуд.

Об дар таркиби мантия аз аввал мавҷуд буда, зеро таъсири гармии дохилии замин чудо шуда, оҳиста-оҳиста ба сатҳи замин мебарояд ва сабаби пайдоиши укёнуси аввалин мегардад. Эҳтимол укёнуси аввала ҳамаи сатҳи сайёро мепӯшид, лекин онқадар чуқур набуд. Оби укёнуси онвақта гарм ва шӯр буд. Оҳиста-оҳиста акваторияи укёнус хурд шуда, лекин худи вай чуқуртар мегардад. Аз сатҳи укёнус оби зиёд бухор шуда, борон меборад ва сабаби пайдоиши обҳои ширини сатҳи хушкӣ мегардад. Бояд қайд кард, ки ҳоло низ аз мантия об хориҷ шуда меистад, ки бо номи оби ювенилӣ (чавон) маълуманд [6,86].

Об яке аз захираҳои муҳими табиӣ мебошад, ки барои зинда мондани ҳаёти инсоният дар ҷамъият мусоидат менамояд. Имрӯз масъалаи беҳатарӣ оид ба захираҳои обӣ дар саросари ҷаҳон мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирифта, инчунин мушкилоти тағйирёбии иқлим ва проблемаҳои ба он вобастаро мутахассисон ва олимони соҳа пайгирӣ намуда истодаанд.

Захираи об - ин пеш аз ҳама, захираҳои барқароршавандаи энергия буда, аммо аз сабаби тақсимоти нобаробари захираҳои об дар сайёра ва афзоиши аҳоли, мушкилоти нарасидани об пайдо шудааст. Айни замон, дар баъзе минтақаҳои кураи Замин сатҳи баланди амнияти захираҳои обӣ вучуд дорад, ба монанди: Канада ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Амрикои Шимолӣ, Бразилия, Скандинавия, инчунин минтақасоҳе, ки дар он норасоии захираҳои обӣ: Африқо, Аврупои Ҷанубӣ ва дигар минтақасоҳе мебошанд. Тибқи маълумотҳо айни замон, беш аз 1 млрд. аҳолии кураи замин ба норасоии шадиди об мувоҷеҳанд ва зиёда аз 2 млрд. одамон оби бесифати нӯшиданро истифода менамоянд. Тағйирёбии глобалии иқлим ба муҳити зист таъсири худро мерасонад. Мушкилоти умумии гармшавии сайёраи Замин ба таври мусбат ё манфӣ дар раванди тағйирёбии глобалии иқлим таъсир мерасонад. Аксари қисми он ва олимони дар натиҷаи тадқиқотҳои муайян намуданд, ки гармшавии глобалӣ вучуд дорад ва ин масъала дорои таъсири назаррас оид ба тақсимот ва муомилоти об дар муҳити зист мебошад. Осиёи Марказӣ низ, чунин минтақасоҳе воқеъ дар маркази Аврусиё аст, ки ин минтақа дорои таъсири назаррас ба шароити иқлимӣ мавҷуда мебошад. Асоси захираҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ захираи обҳои аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон ҷоришаванда ташкил медиҳанд. Ин захираҳои обӣ аз обҳои рӯизаминӣ (дарёҳо, кӯлҳо), зеризаминӣ ва пиряхҳо сарчашма мегиранд. Захираҳои обии Осиёи Марказӣ нобаробар ва номунтазам ҷойгир гардидаанд, ки давлатҳои ин минтақа аз рӯи меъри истифодабарӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Хусусияти муҳими Осиёи Марказӣ дар он аст, ки давлатҳои ин минтақа ба ду гурӯҳ - Тоҷикистону Қирғизистон, воқеъ дар минтақаи гардиши об, яъне давлатҳои болооб ва Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дар ҷараёни поёноб қарор доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон обро асосан барои рушди соҳаи гидроэнергетика истифода мекунанд ва Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон – барои соҳаи кишоварзӣ.

Зимни истеъмоли об, он аз иншооти обӣ (сарчашма) гирифта, ҳаҷми он зимни истифода (истеъмом) кам гашта, сифаташ одатан бад мешавад. Истеъмоли об, асосан, дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, инчунин рӯзгори мардум зиёд ба назар мерасад. Тақрибан то охири асри XIX об ҳамчун ҳадяи бепули камнашавандаи табиат ба ҳисоб мерафт. Дар асри XX бошад, ақида доир ба об, истифода ва истеъмоли он ба кулӣ тағйир ёфт. Дар натиҷаи бамаротиб зиёд шудани шумораи аҳоли, инкишофи босуръати саноат ва соҳаҳои обталаби кишоварзӣ (парвариши пахта, шолӣ ва ғ.) масоили истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷудаи об, инчунин бо оби нӯшокии тоза

таъмин кардани аҳоли ба масоили ниҳоят муҳим ва умумичаҳонӣ табдил ёфтанд. Ҳоло одамон дар Замин ҳар сол тақрибан ба андозаи 3000 млрд. м³ оби нӯшокиро истифода мебаранд. Маълум аст, ки бо зиёдшавии теъдоди аҳоли ин рақам метавонад бо суръати нав афзояд. Имрӯз сатҳи истеъмолкунии об дар кураи Замин қариб 14%-и оби дарёҳои чаҳонро ташкил медиҳад. Илова бар ин, ба ҳисоби миёна бештар аз 50%-и қараёни об дар дарёҳое, ки аз обҳои зеризаминӣ ғизо мегиранд, имрӯз ба доираи гардиш ҷалб шуда, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Хулоса, об омил асосии шукуфои дар Осиёи Марказӣ аст. Норасоии об сабаби ба вучуд омадани проблемаи душвор дар манотиқи Осиёи Марказӣ буда, омил халалдоршавии амнияти минтақаи Осиёи Марказӣ мегардад. Тағйироти манфӣ дар мавҷудияти об метавонад ба низоъҳои сиёсӣ иҷтимоӣ оварда расонад.

Адабиёт:

1. Влияние изменения климата на водные ресурсы в Центральной Азии, доклад, Евразийский банк развития Алматы. - 2009.
2. Изменение климата и водные проблемы в Центральной Азии. Учебный курс, ЮНЕП и WWF Россия–Москва. - Бишкек, 2006.
3. Центральная Азия: Вода и конфликт, Отчет №34 International Crisis Group МГПК- Азия, Ош/ Брюссель, 2002.
4. Ибодов М.О. Паёми ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.
5. Саидов С.С. Трансграничные проблемы обеспечения безопасности водоснабжения в странах Центральной Азии/ С.С. Саидов// Вестник Таджикского национального университета, Серия экономических наук.- 2010.- №8 (64).- С. 154-161.
6. Саидов С.С. Современные проблемы использования трансграничных водных ресурсов в регионе Центральной Азии: водные отношения Таджикистана и Узбекистана/ С.С. Саидов// Вестник Таджикского национального Университета, Серия экономических наук.- 2011.- №10 (74). - С.82-87.
7. Саидов С.С. Мировой опыт регулирования трансграничного водопользования/ С.С. Саидов//Вестник Таджикского национального Университета, Серия экономических наук. - 2012. - №2 (77). - С.71-78.
8. Саидов С.С. Проблемы использования водных ресурсов/ С.С. Саидов// Глобализация и проблемы информационной безопасности: национальные и региональные аспекты: Материалы респ. науч.-прак. конф.- (29-30 сентября 2009 года). – Душанбе: ТНУ, 2010. - С. 252-255.
9. Саидов С.С. Социально-экономические проблемы регулирования коммунального водного хозяйства/ С.С. Саидов// Трансформация экономики Таджикистана: состояние, проблемы и перспективы: Материалы респ. науч.-прак. конф. -Душанбе: «Ирфон», 2011. - С.349-356.
10. Саидов С.С. Некоторые показатели динамики уровня жизни населения/С.С. Саидов// Трансформация экономики Таджикистана: состояние, проблемы и перспективы: Материалы респ. науч.- прак. конф. - 2 декабря 2011. - Душанбе: «Ирфон», 2011. - С. 306-312.

ОБ АСОСИ ДУНӢИ ҲАСТӢ

Мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифон бахшида ба «Даҳсолаи амал об барои рушди устувор», ки аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 21-уми декабри соли 2016 дар маҷмааи умумии Созмони Милали Муттаҳид пешниҳод шуда буд, навишта шудааст. Ин пешниҳод аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба хубӣ пазируфта шуд, ки барои миллати тоҷик моёи ифтихор ва шарафмандист. Воқеан, ҳам, омӯзишҳои пай дар пай нисбат ба масоили об нишон медиҳад, ки аз аҳди бостон то муосир бисёр файласуфон ва донишмандон обро ҳамчун асоси дунёи ҳастӣ донистаанд. Далоил нисбат ба ин гуфтаҳо метавонем андешаи

файласуфи Юнони бостон, поягузори мактаби милет Фалесро биёрем, ки ҳастии оламро аз об медонад. Ҳамчунин дар ҷаҳонбинии мардуми Ориёи «оини меҳрпарастӣ» дар баробари Худои Митра, Аноҳито ҳамчун Худои офаранда Худои об парастии меёфт. Инчунин дар дигар таълимотҳои динию фалсафӣ ба монанди Зардуштия, Буддоия, Насоро ва Ислом дар баробари чор унсур об ҳамеша унсури муқаддастарин эътироф мешавад.

Муҳимияти об дар зиндагии инсон ва табиат воқеияти айнист, ки зарурат ба исбот надорад, мо инро дар ҳар лаҳзаи зиндагӣ дарк карда метавонем. Аммо суолест, ки дар ҳоли гарм шудани иқлим ва хушк гардидани дарёҳо мо худ ва табиатро чигуна хифз карда метавониста бошем? Хушк шудани баҳри Арал, зиёд шудани талаботи мардум нисбат ба оби ошомиданӣ, рӯ овардан ба соҳаи кишоварзӣ ва обёрӣ кардани заминҳои лалмӣ масоифи зиёди обро ба вучуд меоварад ва моро водори фикру андеша мекунад, ки бо кадом роҳ талаботи таъминоти обро дар шароити муосир қонеъ гардонем.

Калидвожаҳо: об, зиндагӣ, ҳаёт, офариниш, мушкilot, захираҳо, мантия, фарзия, табиат, гидросфера, замин.

ВОДА КАК ОСНОВА БЫТИЯ

Данная статья посвящена «Десятилетию действий вода для устойчивого развития», которая была представлена в Генеральную Ассамблею ООН со стороны Основателя мира и национального единства, Лидера наций уважаемого Эмомали Рахмон 21 декабря 2016 году. Данное предложение сразу хорошо воспринималось со стороны мирового сообщества и это большая честь для таджикского народа. Действительно последовательное изучение проблемы воды показывает, что еще с древних времен до современности философы и мыслители считали воду основой бытия. Согласно этому можно привести учение древнегреческих философов особенно Фалеса – основателя Милетской школы, который считал началом всего считал воду. Также в мировоззрение Арийских народов наряду с богами Митра, Анохита также проповедовали бога создателя и бога воды. Также и в философско-религиозных учениях других народов таких как Зороастризм, Буддизм, Христианство и Ислам наряду с четырьмя священными основами вода имела особое место.

Значимость воды в природе и человеческой жизни реальная действительность, которая не нуждается в объяснении, и мы можем понять это в каждом миге своей жизни. Но возникает вопрос о том, как мы можем охранять и защищать природу и самого себя в процессе глобально потепления, высыхания рек и нехватки питьевой воды? Высыхание Аральского моря, повышение роста потребления питьевой воды, становление аграрного хозяйства и обработка кормовых земель требует большого количества воды и вынуждает нас задуматься о том, как обеспечить народ при таких угрожающих условиях.

Ключевые слова: вода, жизнь, существование, создатель, проблема, ресурсы, мантия, гипотеза, природа, гидросфера, земля.

WATER AS THE BASIS OF BEING

This article is devoted to the Decade of Action for Water for Sustainable Development, which was presented to the UN General Assembly by the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, dear Emomali Rahmon on December 21, 2016. This proposal was immediately well received by the world community and this is a great glory for the Tajik people. A truly consistent study of the problem of water shows that, from ancient times to modern times, philosophers and thinkers considered water to be the basis of being. According to this, the teachings of the ancient Greek philosophers, especially Thales, the founder of the Milesian school, who first of all considered water, can be cited. Also in the worldview of the Aryan peoples, along with the gods Mithras, Anohita also preached the god

of the creator and the god of water. Also in the philosophical and religious teachings of other nations such as Zoroastrianism, Buddhism, Christianity and Islam, along with the four sacred foundations of the water had a special place.

The significance of water in nature and human life is a reality that does not need to be explained, and we can understand this in every moment of our life. But the question is how can we protect and protect nature and ourselves in the process of global warming, drying up of rivers and lack of drinking water? The drying up of the Aral Sea, increasing the growth of drinking water consumption, the formation of an agricultural economy and the cultivation of old lands require a large amount of water and compels us to think about how to provide people with such threatening conditions.

Keywords: water, life, existence, creator, problem, resources, mantle, hypotheses, nature, hydrosphere, earth.

Сведения об авторах: Бойматов Д.М., Хасанов М., Гулджахони А. – ассистенты кафедры философии КГУ имени А.Рудаки.

Information about the authors: Boymatov D.M., Hasanov M., Guldjahoni A. - Assistants of the Department of Philosophy, KSU named after A. Rudaki.

ТАҲЛИЛИ ҚОБИЛИЯТИ МУНОҚИШАВӢ ВА АЗ НАВ СОҲТОРБАНДӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Расулова Л. Н., Муродов Р. М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Болоравии сатҳи мубодилаи телекоммуникатсионӣ муаррифғари марҳилаи муосири тараққиёти инсоният мебошад. Муносибатҳои байнишахсӣ, ҳамчун соҳаи асосии пайдошавии муноқишаҳои меҳнатӣ, ба таври тамоман пешгӯинашаванда рушд меёбанд. Беш аз ҳама чунин муносибатҳо дар соҳаи телекоммуникатсионӣ тезтунд аст, ки дар он ҳаҷми истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ нисбат ба соҳаҳои дигар хеле бориз аст.

Бояд тазаққур дод, ки ба вучуд овардани алоқаҳои дурдасти виртуалӣ ба инсоният имконияти ба таври дигар ташкил додани фаъолиятро фароҳам оварда, талаботи афзуншавандаро ба хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ тақозо менамояд. Низоми миллии телекоммуникатсионӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои рушдбандаи иқтисоди миллии дар таъсисдиҳии ҷомеаи солими телекоммуникатсионӣ, инчунин дар рафти воридшавӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши муҳим мебозад.

Самаранокии истифодабарии захираҳои телекоммуникатсионӣ аз ташкили равандҳои тичоратӣ оид ба пешниҳоди хизматрасониҳои сатҳи байналмилалӣ бо нархҳои дастрас, муваффақиятнокии татбиқи сиёсати хизматрасонии босифат ба мизочон ва таъминсозии неқӯаҳволии онҳо вобастагӣ дорад, самаранокии механизмҳои идоракунии кормандони ширкатҳои телекоммуникатсионӣ саҳт марбут аст. [6, с.123]

Вобаста аз ин мушкилоти танзимкунии муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ дар соҳаи мазкур дар баробари пайдошавии шаклҳои қаблан номаълуми зиддият ва муноқишаҳо аҳамияти хоссаеро касб мекунанд.

Бо таҳлилу таҳқиқи муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ ва пайдошавии муноқишаҳои ташкилотӣ, ташхиси онҳо, идоракунии равандҳои конфликтогенӣ, ҳалкунии ҳолатҳои муноқишавӣ ва муноқишаҳои дарозмуддат бисёре аз олимони хориҷӣ ва россиягии соҳаи иқтисод, мутахассисони соҳаҳои муноқишашиносӣ (конфликтология), равоншиносӣ (психология) ва иҷтимоиёт (социология) машғул шудаанд.

Микдори муайяни истифодабарандагони интернетхизматрасониҳо ва алоқаи

мобилиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарфи солҳои 2013 то 2018 ҳисоб кардаанд. [2, с.321] Ҷадв. 1.

Ҷадвали 1. Миқдори истифодабарандагони интернетхизматрасониҳо ва алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Ширкатҳо	Миқдори истифодабарандагони интернет (нафар)				Миқдори истифодабарандагони алоқаи мобилӣ (нафар)			
		2013	бо % дар натиҷа	2018	бо % дар натиҷа	2013	бо % дар натиҷа	2018	бо % дар натиҷа
1.	ҶСП «Мегафон»	324	0,10	487218	20,5	250061	6,8	1404336	16,1
2.	ҶДММ «Tcell»	128268	42,6	870405	36,6	612314	16,4	3091928	35,6
3.	ҶДММ «Интерком»	439	0,14	44	0,001	-	-	-	-
4.	ҶДММ «Вавилон - Т»	9405	3,12	17923	0,75	-	-	-	-
5.	ҶДММ «Вавилон – М»	-	-	535927	22,5	990481	27,1	2184051	25,1
6.	ҶДММ «Истэра»	41871	13,9	301	0,01				
7.	ҶДММ «Beeline»	113369	37,7	448999	18,8	810242	22,1	1990747	22,9
8.	ҶСП «Телеком технолоҷи»	304	0,10	4105	0,17	-	-	-	-
9.	ҶДММ «Сатурн – онлайн»	270	0,08	5462	0,22	-	-	-	-
10.	ҶДММ «ТК Mobile»	786	0,26	1500	0,06	433203	11,4	10000	0,11
11.	ҶДММ Тоҷиктелеком»	5321	1,76	5483	0,23	13628	0,37	-	-
12.	Ассотсиатсия «Тарена»	62	0,02	95	0,003	-	-	-	-
13.	ҶСП «Тоҷик мобайл»	236	0,07	15	-	-	-	-	-
14.	КМ «Сомонком»	41871	13,9	301	0,01	541216	14,8	-	-
15.	Телеком Инк	113369	37,7	448999	18,8	3676	0,10	-	-
	Ҳамагӣ:	300 655	100%	2377477	100%	365482 1	100%	8681092	100%

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – С.310; Солномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С.328.

Аз ҷадвали 1. чунин бармеояд, ки иштироккунандагони калонтарини бозор (чӣ аз ҷиҳати пойгоҳи муштариён ва чӣ аз ҷиҳати фарогирии ҳудуди шабака 4 ширкат мебошанд: ҶДММ «Вавилон-М», ҶДММ «Tcell», ҶДММ «Beeline», ҶСП «Мегафон».

Ду ширкати аввал пойгоҳи муштариёни зиёда аз 3 млн. истифодабаранда доранд, ки ин хизматрасонии зиёда аз нисфи истифодабарандагони алоқаи кандуӣ дар Тоҷикистон мебошад. Ин 4 ширкат дар якҷоягӣ хизматрасониҳои 98,8% истифодабарандагони алоқаи мобилиро таъмин мекунанд.

Барои ширкатҳои мобилии Тоҷикистон истифодаи муносибати объективӣ дар алоқамандӣ бо муносибати функционалӣ аҳамияти хоса дорад, зеро ширкатҳои мазкур дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳуриамон кор мекунанд, ки ин сохтори ташкилии онҳоро аз ҳисоби таъсис додани намояндагиҳои минтақавӣ хеле душвор мегардонад. Тавре амалия нишон медиҳад, вучуд доштани чунин намояндагиҳо дар сохтори идоракунии шаклҳо қобилияти муноқишавиро баланд мебардорад, зеро ҳар як намояндагии минтақавӣ – ширкат дар бунёди худ ҳамаи мушкилоти барои ташкилоти асоси хосбударо дорост. Бештар аз он, дар як қатор ҳолатҳо ба ин боз мушкилоти махсуси минтақавӣ низ зам мешавад.

Ба мутахассисони оид ба кор бо кормандон барои бодикқат пайгирӣ кардани вазъати муноқишавӣ ва пешгирӣ кардани инкишофёбии онҳо имкон медиҳад ва агар муноқиша ба ҳар сурат ба вучуд ояд, тибқи ин тавсияҳо мутахассисон метавонанд барои ҳалли онҳо чораандешӣ намоянд ва ҳатто чораҳои қатъӣ бинанд. [7, 28с.]

Барои ин:

1. Вучуд доштани муноқишаро эътироф кардан лозим;
2. Тарафҳои ихтилофдошта (участников конфликта)- ро бояд муайян кард;
3. Доираи масъалаҳои ба мавзӯи муноқиша дохилшаванда бояд аниқ карда шавад.

Ҳанӯз дар ҳамин марҳила аллакай мавқеъҳои тарафҳо муайян гашта, нуқтаҳои

ихтилофоти калонтарин ва нуқтаҳои наздикшавии тарафҳо мушаххас гардонидани мешаванд;

4. Гунаҳои (вариантҳои) ҳалли муноқишаро бояд коркард намуд. Ҳатто тарафҳои муқобил дар муноқиша якҷанд гунаи ҳалро бо дарназардошти оқибатҳои барои ҳар як тараф имконпазир пешкаш месозанд;

5. Бояд роҳи ҳалли мувофиқа кардашуда, ки дар шакли хаттӣ ба расмият дароварда мешавад, дарёфт карда шавад;

6. Роҳи ҳалли дарёфтшуда бояд ҳатман дар амалия татбиқ гардад. Агар ҳалли мушкилот танҳо дар қоғаз монда бошад, вазъият дигаргун нашуда бошад, ин метавонад ба муноқишаҳои боз ҳам шадидтар ва давомноктар оварда расонад.

Маълумотҳои дар чадвали зерин овардашуда, дар бораи вобастагии сабаб ва оқибатҳои муноқишаҳои корӣ ва байнишахсӣ дар коллективҳои ширкатҳои кандуии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷадв. 3) тасаввуроти амиқ медиҳанд.

Ҷадвали 3. Вобастагии сабаб ва оқибатҳои муноқишаҳо ва таъсири онҳо ба коллективҳои ширкатҳои (бахшҳои асосии) операторони мобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 ва 2018.

Сабабҳои муноқишаҳо	Номи ширкатҳо	Баҳодихӣ бо ҳолҳо							
		2,6 – 3,5		3,6 – 4,0		4,1 – 4,5		4,6 – 5,0	
		Баҳодихӣ бо фоиз / сол							
		2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Муноқишаҳои корӣ (истехсолӣ):									
- норасоӣ дар ташкили истеҳсолот;	«Вавилон»	-	5	40	35	50	52	10	8
	«Tcell»	2	7	15	20	63	40	20	33
	«Beeline»	10	4	20	40	70	56	-	-
	«Мегафон»	-	-	30	35	52	43	18	23
- норасоӣ дар таъминот;	«Вавилон»	19	31	27	-	18	21	36	48
	«Tcell»	10	-	35	33	28	20	27	47
	«Beeline»	17	31	23	19	27	-	33	50
	«Мегафон»	6	-	24	23	16	37	54	40
- маоши ғайриқаноатбахш, шароити меҳнат ва сабабҳои дигар	«Вавилон»	-	19	37	39	21	12	52	30
	«Tcell»	18	-	22	17	35	43	25	40
	«Beeline»	10	50	20	40	70	4	-	6
	«Мегафон»	12	-	18	35	52	43	18	23
- бетарбиягӣ ва дағали	«Вавилон»	-	4	52	30	35	40	13	26
	«Tcell»	10	2	42	28	25	40	23	30
	«Beeline»	1	6	51	38	48	56	-	-
	«Мегафон»	-	-	20	40	38	43	42	17
- беинтизомии кормандон	«Вавилон»	-	12	18	20	30	32	52	36
	«Tcell»	3	7	14	25	62	27	21	40
	«Beeline»	25	21	35	31	40	48	-	-
	«Мегафон»	-	-	18	56	52	16	30	28
- муносибати рӯйқорона нисбат ба меҳнат	«Вавилон»	-	8	20	12	39	20	41	60
	«Tcell»	8	10	18	16	44	29	30	45
	«Beeline»	31	25	39	30	30	45	-	-
	«Мегафон»	-	-	8	10	67	30	25	60

Манбаъ: Ҳисоб дар натиҷаи пурсиши гузаронидашуда.

Таҳлили маълумоти дар ҷадвали 3 пешниҳодшуда тасдиқ мекунад, ки дар ҳамаи ширкатҳои алоқаи мобилӣ соли 2013 қисми асосии пурсидашудагон ба сабаби пайдоиши муноқишаҳои корӣ аз рӯйи чадвали панҷхӯли аз 4,1 то 4,5 ҳол дод, аз ҷумла

50% ҚДММ «Вавилон» ва то 70% ҚДММ «Beeline». Соли 2016 нишондиҳандаи мазкур дар ҳамаи ширкатҳо, ба ғайр аз ширкати ҚДММ «Вавилон» ба 23%, ҚДММ «Tcell», 14% ҚДММ «Beeline», 9% ҚСП «Мегафон» паст шуд.

Баҳои пешбинишавандаи баланд барои нишондиҳандаи муноқишаҳои байнишахсӣ (беҳурматӣ ва дағалӣ) аз ҷониби пурсидашудагони ҳамаи ширкатҳо ҳам дар соли 2013 ва ҳам дар соли 2016 дода шуда буд. Баҳодиҳии нишондиҳандаи мазкур (тибқи солҳо) аз 52% ҚДММ «Вавилон» то 20% ҚСП «Мегафон» (соли 2011) ва аз 40% ҚДММ «Tcell» то 56% ҚДММ «Beeline» соли 2016 тағйир ёфтааст.

Беинтизомии кормандон ва муносибати хунукназаронаи онҳо нисбат ба меҳнат низ аз тарафи пурсидашудагон ба андозаи аз 30% то 67% (вобаста аз давраи ширкат) баҳогузори шуда буд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки қариб ҳамаи нишондиҳандаҳои (3 аз 4) нуқсондор будани зерсохторҳои сохтори ташкилот дар сатҳи нишондиҳандаҳои миёна қарор доранд ва набояд барои роҳбарият боиси нигаронӣ бошанд, зеро вазъияти ба амаломадаи ширкатҳо ба осонӣ метавонад ба тарафи беҳбудӣ майл кунад, ки ин, бешубҳа, «дараҷаи» шиддатро дар коллектив паст мегардонад. Ба ақидаи муаллифон, дар ҳайати кадрӣ ва сиёсати тақсимотии ширкатҳо таҳрирҳо ва тағйирот гузарондан лозим. Амалҳои оперативии роҳбарияти олии ширкатҳо дар ин самт барои зудтар ба сомон овардани вазъи ба амаломада ва пасттар кардани сатҳи шиддатнокии иҷтимоӣ имконият медиҳад.

Вобаста аз ин, таҳлил ва муқаррарсозии манбаи шиддатнокии иҷтимоии ширкатҳои мобилии дигари Ҷумҳурии Тоҷикистонро гузарондааст. Барои ин мақсад нишондиҳандаҳои нуқсон доштани зерсохторҳои асосии сохтори ташкилии ширкатҳои ҚДММ «Tcell», ҚДММ «Beeline», ҚСП «Мегафон» чамъ оварда шуданд. Таҳлили мазкур барои сохторбандии зерсохторҳои мақсаднок, аломатнок, функционалӣ ва штатии ташкилот лозим аст. Дар се ширкати кандуӣ нишондиҳандаҳои нуқсон доштани зерсохторҳо қариб якхела буда ба доираи нишондиҳандаҳои миёнаи дар ширкатҳо муқаррар кардашуда дохил мешаванд.

Дар байни ин натиҷаҳо бурда нашудани корҳо оид ба эҷодкунии фазои мусоид дар коллектив, тамоман вучуд надоштани кор оид ба пешгирии стрессҳо, бурда нашудани кор оид ба барқарорсозии психологӣ кормандоне, ки ба ҳолатҳои мураккаби ҳаётӣ дучор шудаанд, ба роҳ монда нашудани мониторинги таъби иҷтимоии кормандони ширкатҳоро номбар кардан мумкин аст. Нуқтаҳои “дардноки” ошкоршуда, табиист, ки ҳолатҳои муноқишавии фазои иҷтимоиро пешгирӣ намекунанд ва ба ҳалли онҳо мусоидат намекунанд.

Дар баробари ин, нақши асосӣ ба методикаи лоиҳакашӣ ва ҳайати зерсохторҳо, тақсими вазифаҳо тибқи узви сохтор, тақсими салоҳият ва ҷавобгарӣ дар ҳуди ташкилот дода мешавад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ин ҷо муошират низ, ки бояд ҷараёни иттилоъ ва гардиши ҳуҷҷатҳоро дар ташкилот ба роҳ монда, кормандонро ҳавасманд гардонад, нақш ва аҳамияти калон дорад. Фаҳмост, ки бидуни коллективи коршоям, ҳатто сохтори ба таври оптималӣ мураттабгардидаи ташкилот ба “скелети” бечони идоракунӣ табдил меёбад. Ба ин маънӣ зикр мегардад, ки танҳо кормандони ҷудоғона, гурӯҳҳои ташаккул додашуда, ки мунтазам бо мақсади татбиқи вазифаҳои гузошташуда ва функсияҳои ташкилот дар робита мебошанд, низоми рафторӣ ва психологиро таъсис дода, қодир ҳастанд, ки ба таври мушаххас тамоми сохтори ташкилотро тағйир диҳанд ва сатҳи ихтилофро дар он паст ё баланд намоянд.

Бояд зикр кард, ки ҷоннок кардани мақсаду вазифаҳои ташкилот (коллективи кормандон) коркарди муфассал ва зина ба зинаи сохтори ташкилот, ташаккул дода шудани зерсохторҳо ва узвҳои корӣ, аз ҷумла шаклҳои тадорукоти онҳоро талаб мекунад. Маҳз ба ҳамаи ин талабот аз нав сохторбандӣ карда шудани ташкилот, ки дар бисёр ширкатҳои мобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, ҷавобгӯй аст.

Моҳияти раванди мазкурро бо мақсади муайян намудани самтҳои асосии паст кардани сатҳи муноқишаҳо дар коллективи ташкилот муфассал баррасӣ кардан мумкин аст. Аз нав сохторбандӣ кардан, ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳо оид ба пурра муҳайё намудани шароит барои амалкарди ширкатҳо ва мувофиқи тағйирёбии талаботи бозор ва ё стратегияи рушди он, аз талаботи зерин иборат аст:

- такмили сохтор ва вазифаҳои идоракунӣ;
- барҳамдиҳии қафомонӣ аз рақибон дар самтҳои техникӣ ва технологӣ;
- такмили сиёсати молиявӣ ва дар ин асос баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, рақобатпазирии хизматрасониҳо ва маҳсулоти пешниҳодшаванда;
- болоравии маҳсулнокии меҳнат;
- камшавии хароҷоти истеҳсолот;
- беҳтар намудани нишондиҳандаҳои молиявӣ ва иқтисодии натиҷаҳои фаъолияти ширкатҳо.

Ба вучуд овардани сохтори нави идоракунии ширкат (дар асоси сохтори вучуддошта) аз коркарди барномаи азнавсозӣ иборат аст, ки бояд гузаришро аз ҳолати ҷорӣ ба ҳолати дурнамоӣ таъмин созад. [4, с.26]

Қайд кардан ба маврид аст, ки аз нав сохторбандӣ кардани корхона хароҷоти муайяни молиявӣ, меҳнатӣ ва замони ро талаб мекунад, ки он бо ёрии мутахассисони сатҳи тахассусашон гуногун амалӣ гардида, барои баланд бардоштани самаранокии истифодабарии нерӯи шахсии дохилии ширкат ва мутобиқшавии он ба шартҳои нави доим тағйирёбанда равона карда мешавад. Қабул кардани қарор оид ба аз нав сохторбандӣ кардани ширкат бояд аз натиҷаҳои таҳлили қаблан гузаронидашуда вобаста бошад. Танҳо пас аз гузаронидани чунин таҳлил ва таҳлили натиҷаҳои ба дастамада нақшаи чорабиниҳо, ки бояд зина ба зина амалӣ карда шавад, тартиб дода мешавад.

Аз таҳлилу таҳқиқ муайян карда шудааст, ки кафолати фаъолияти бомуваффақияти ширкатҳо дар муҳити мунтазам тағйирёбандаи берунӣ ва рақобати шадид он аст, ки менечерон бояд нақшаи оқилонаи амалҳо оид ба расидан ба мавқеъҳои мушаххаси қорӣ дошта бошанд, ки ин худ стратегияи рушди ташкилот мебошад. Бо мушаххас гардондани талаботи умумии нисбат ба стратегияи рушди ширкатҳои алоқаи мобилӣ пешниҳодшаванда муҳимтарини онҳоро ҷудо кардааст:

- стратегия бояд ҷавобгӯи ҳолати воқеӣ дар ширкат бошад ва ба талаботи бозор мувофиқат намояд, ки барои ин бояд шароити мутобиқшавии он ба тағйироти ба амал омадаи стода вучуд дошта бошад;

- стратегия бояд барои ҳар яке аз зерсохторҳои асосии ширкатҳо фаҳмонда дода шавад;

- на танҳо стратегия, балки татбиқкунии он низ мақсади асосии фаъолияти ширкатҳо, яъне ҳамаи зерсохторҳои он ва ҳар як қораманди алоҳидаи ширкатҳоро ташкил диҳад ва ғ.

Ба ақидаи мо, аз нав сохторбандӣ кардан бояд танҳо соҳаҳои асосии фаъолияти ширкатҳоро дар бар гирад, ки одатан аз рӯйи сенарияи зерин мегузарад.

Дар аввал таҳлили пурраи қорхона гузаронида мешавад, ки дар он:

- таҳлили вазъияти қорхона;
- таҳлили ташкиливу идории қорхона;
- таҳлили молиявӣ ва иқтисодии қорхона;
- таҳлили истеҳсоливу хоҷагидорӣ;
- таҳлили нерӯи кадрӣ;
- баҳодиҳии бизнеси ширкатҳо муҳим аст.

Бояд тазаққур дод, ки аз нав сохторбандӣ кардани ширкат бо мақсади қоркарди методикаи таҳлили сохтори ташкилот зимни идоракунии ширкатҳои воридкунандаи маҳсулоти телекоммуникатсионӣ ва хизматрасониҳо дар бозори алоқаи мобилии

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва паст шудани қобилияти муноқишавӣ дар коллективҳои ширкатҳои мазкур гузаронида мешавад.

Аз ин хотир самтҳои зеринро аз сар гузаронидан зарур аст:

- таҳхиси самаранокии сохтори ташкилот барои ширкатҳои дар бозори телекоммуникатсионӣ амалкунанда;

- ошкор кардани «нуқтаҳои борики» фаъолияти идории он ва таҳхиси (ошкоркунии) нуқсонҳои ташкилӣ;

- муайян кардани стратегияи тағйироти ташкилӣ дар ширкатҳо мувофиқи мақсадҳои стратегӣ;

- ташаккул додани барномаи тағйироти ташкилӣ.

Дар баробари ин, боз як мақсадро пайгирӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад, яъне ташаккул додани чунин сохтори ташкилии ширкат, ки осебпазирии расмӣ кам дошта, нисбат ба хатарҳо устувор аст.

Дуруст аст, ки чунин ҳаҷми калони корро иҷро кардан душвор аст, ҳатто агар кормандони ширкатҳои кандӯй бевосита иштирок намоянд. Мушкилоти асосӣ дар гузаронидани чунин тадқиқот ин паси сар кардани садди роҳи маъмурӣ, ҷамъовариҳои иттилоӣ боэътимод, ошкор будани он ва имконият барои гузаронидани таҳлили васеъ мебошад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши маҷмӯии муноқишаҳои ташкилотӣ дар ширкатҳои операторони мобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҚДММ «Вавилон», ҚДММ «Тcell», ҚДММ «Beeline», ҚСП «Мегафон» нишон доданд, ки татбиқи якбораи методикаҳои зикршуда барои боз ҳам аниқтар ҳудо кардани узви мушкилотдор дар сохтори ташкилӣ имконпазир аст. Асоснок карда мешавад, ки дар узви мушкилотдошта метавонад манбаи муноқиша ҷойгир шавад, ки пас аз гузаштани вақти муайян он метавонад ба сабаби пайдошавии муноқиша дар ташкилот табдил ёбад. Моҳияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои ба дастамада дар рушди ташкили сохтори идоракунӣ маҳз дар ҳамин аён мегардад, ки дар имконияти истифодабарии тарзу усулҳои таъсиррасонӣ ба сатҳи қобилияти муноқишавӣ дар коллективи меҳнатӣ дида мешавад. Ин омил дар натиҷа барои баланд бардоштани сифати фаъолияти идории ширкатҳои телекоммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – С.310;

2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С.328.

3. Амонова, Д. С., Макаренко, А.В. Организационное поведение – как основное направление современного менеджмента / Д. С. Амонова, А. В. Макаренко // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет). Душанбе: РТСУ, 2012. – №1(19), № в перечне реценз. изд.

4. Амонова, Д. С. Основы формирования и развития управления трудом как целостной системой / Д. С. Амонова // Социально-экономические проблемы совершенствования системы управления трудом в Республике Таджикистан: Материалы респ. науч.-практ. конф. – Душанбе, 2013. С. 21-28.

5. Амонова, Д. С. Социально-трудовые отношения – как объект государственного регулирования / Д. С. Амонова // Институциональные основы развития экономики Таджикистана: Материалы науч.-практ. конф. – Душанбе, 2013. С. 86-93.

6. Расулова, Л. Н., Нуралиев, А. Н. Совершенствованные организационной структуры управления как составная часть процесса реструктуризации компании / Л. Н. Расулова, А. Н. Нуралиев // Вестник Таджикского национального университета, 2\4(114), Серия экономических наук. – Душанбе: Сино, 2013. - С. 122-127.

7. Расулова Л.Н., Конькова А.А. Конфликтные ситуации и их разрешение в региональном представительстве «Вавилон–Т» и «Вавилон – Мобайл» / Л.Н. Расулова, А.А. Конькова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Ч.1. – Душанбе: Сино, 2012. – №2/8 (100). – С. 26-30

8. Расулова, Л. Н. Социальная напряженность как основа конфликтогенности в коллективе / Л. Н. Расулова // Роль Кулябского государственного университета в подготовке кадров. Материалы докладов респ. науч.-практ. конф. (г. Куляб, 17-18 апреля 2015г.). – Куляб, 2015. – С. 231-233.

9. Фарухзода, С. Реструктуризация как направление повышения эффективности функционирования предприятий: теоретический подход / С. Фарухзода // Вестник Таджикского национального университета, 2\4(114), Серия экономических наук. – Душанбе: Сино, 2013. С. 55-58.

10. Яськов, Е. Ф. Теория организации: учебное пособие / Е. Ф. Яськов. - Юнити-Дана, 2012. - 274 с.

11. Якуба, В. Роль государства на кадровом рынке / В. Якуба // Управление персоналом. – 2009. - № 22. – С. 38-40.

12. Ярков, Ю. Б., Галетко, Е. В. Управление качеством продукции и трудовыми ресурсами / Ю. Б. Ярков, Е. В. Галетко // Технология машиностроения. – 2007. - №8. – С. 77-80.

ТАҲЛИЛИ ҚОБИЛИЯТИ МУНОҚИШАВӢ ВА АЗ НАВ СОХТОРБАНДӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола сохтори қобилияти муноқишавӣ ва зарурати гузаронидани аз нав сохторбандӣ кардан дар ширкатҳои мобилии Тоҷикистон ошкор карда шуда, дар асоси стратегияи барои зинаҳои гуногуни ташкилотии ширкатҳои мазкур коркардшуда, методикаи ташхиси сохтори ташкилии идоракунии ширкат, ки бо воридсозии маҳсулоти телекоммуникатсионӣ ва хизматрасониҳо дар бозори алоқаи мобилӣ оид ба пасттар кардани қобилияти муноқишавӣ дар коллективҳои ширкати мазкур машғуланд, пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: муноқиша, ташкилот, муносибатҳои меҳнатӣ, идоракунии, фарҳанги ташкилотӣ, сохтори ташкилӣ, ширкатҳои мобилӣ.

АНАЛИЗ КОНФЛИКТОГЕННОСТИ И ВНЕДРЕНИЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ В ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПАНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В своей статье автор рассматривает новый механизм совершенствования организационной структуры управления мобильными компаниями, обусловленный требованиями переориентации национальной экономики на инновационный путь развития, соответствующий развитию социально-трудовых отношений, а также обосновывает пути повышения организационной культуры как способа разрешения внутриорганизационных конфликтов в мобильных компаниях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: конфликт, организация, социально-трудовые отношения, управление, организационная культура, организационная структура, мобильные компании.

ANALYSIS OF CONFLICT AND IMPLEMENTATION OF RESTRUCTURING IN TELECOMMUNICATION COMPANIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In his article, the author considers the new mechanism for improving the organizational structure of the management of mobile companies, which is conditioned by the requirements of reorienting the national economy to an innovative development path corresponding to the development of social and labour relations, and also justifies ways to

improve organizational culture as a way to resolve intra-organizational conflicts in mobile companies of the Republic of Tajikistan.

Key words: conflict, organization, social and labor relations, management, organizational culture, organizational structure, mobile companies.

***Сведения об авторах:** Расулова Лутфия Нуралиевна – к.э.н., старший преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. E-mail: r.lutfiya@mailru Тел: + (992) 93 722 11 88;*

***Муродов Ризо Мирзоалиевич** - ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел: 918 15 15 98*

***Information about the authors:** Rasulova lutfiya Nuralievna - senior lecturer of the department of enterprise economics and entrepreneurship of the Kulob State University named after A.Rudaki. E-mail: r.lutfiya@mailru Тел: + (992) 93 722 11 88;*

***Murodov Rizo Mirzoalievich** – assistant department of management and marketing of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel: (+992) 918 15 15 98.*

НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ДЛЯ СЕМЕЙ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

Сафарова М.Б.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Внешняя трудовая миграция стала одним из существенных явлений Таджикистана за последние почти 30 лет, которая оказывает существенное влияние на все аспекты жизни населения страны: экономический, социальный, политический, демографический. Внешняя трудовая миграция поглощает огромное количество безработных. По различным оценкам, достигает от 30 до 40% экономически активной части населения. Резкий рост внешней трудовой миграции в республике Таджикистан наблюдается, начиная с 1998 года.

Главными факторами, выталкивающими рабочую силу из страны на внешний рынок труда являются:

- низкая заработная плата в республике;
- высокий уровень безработицы, особенно среди молодежи;
- бедность;
- развал прежней сферы занятости в результате структурных изменений экономики;
- культурная деривация и социальная стратификация, которые протекают в виде поляризации бедных и богатых. [1, с.6]

Трудовая миграция за границу стала фактором, оказывающим решающее влияние на систему жизнеобеспечения практически подавляющего большинства семей в Таджикистане. При этом данное явление имеет как положительные, так и отрицательные последствия. Сегодняшнюю социально-экономическую картину страны невозможно представить без трудовой эмиграции. Она – самое крупное социальное явление периода вхождения Таджикистана в XXI век. В настоящее время трудовая иммиграция за границу – фактор, оказывающий решающее влияние на систему жизнеобеспечения практически подавляющего большинства семей Таджикистана.

За последние десятилетия миграционные процессы все более принимают глобальный характер, в связи с чем, на стыке двух тысячелетий большинство стран мира оказались включенными в мировую экономическую миграцию. В большей мере

этот процесс коснулся регионов с высокими темпами роста населения и в частности Республику Таджикистан.

Формирование рынка труда в республике происходит под влиянием изменяющихся, как социально – экономических, так и демографических факторов. Сохраняющийся высокий уровень прироста населения в Таджикистане является прямым фактором роста численности населения в трудоспособном возрасте.

Внешняя трудовая миграция наряду с положительными последствиями отличается и целым рядом отрицательных последствий, которые по своему характеру широко ранжируются. Они носят макроэкономический, микроэкономический, наноэкономический характер. Это только по экономике. Весьма обширны социальные, психологические, морально-этические другие отрицательные последствия. Согласно исследованиям начиная с марта численность мужского населения сельских районов Таджикистана, Узбекистана и Кыргызстана резко снижается – до 80 % мужчин уезжают на заработки. Это приводит к нехватке мужской и квалифицированной рабочей силы в сельской местности, в особенности, в периоды интенсивных полевых работ. Женщины, в силу частых родов, малокровия (до 90% сельских женщин страдают анемией) не владеют искусством получения высоких урожаев сельскохозяйственных культур и высокой продуктивности домашнего скота. В то же время все растущее число мигрантов стало проявлять интерес к заброшенным российским деревням и к долгосрочной аренде плодородных пустующих земель. [3, с.43]

Такие тенденции чреватые необратимыми отрицательными последствиями для таджикского общества. Исследования показывают и существенные проблемы, которые создаются внешней трудовой миграцией населения и которые несут отрицательные последствия, в особенности с позиции устойчивости семьи. Ухудшение традиционной устойчивости таджикской семьи, по мнению многочисленных экспертов, объясняется нарастанием внешней трудовой миграции. Другая негативная последствия миграции в том, что многие решения в семьях мигрантов принимаются без их участия, а также зачислились случаи, где в результате миграции мигранты развелись со своими супругами. Этот вопрос в последние годы начинает превращаться в реальную угрозу для устойчивости семьи в стране. В том числе быстрыми темпами увеличивались разводы «по телефону». Растущее число мужчин-мигрантов, которые имеют свои семьи в Таджикистане, вовлекаются во внебрачные связи с местными женщинами и через определенный промежуток времени разводятся со своими семьями и прекращают оказывать им финансовую помощь.

Массовая трудовая миграция оказывает отрицательное воздействие на воспитание детей в семьях. Успеваемость детей в эмигрантских семьях ниже по сравнению с неэмигрантскими. Дети мигрантов отличаются низким уровнем посещаемости в школах, поскольку над ними нет жесткого отцовского контроля. Кроме того, дети в эмигрантских семьях в большей степени ориентированы на трудовую миграцию, нежели на продолжение учебы. Такой ориентир снижает престиж учебы у молодого поколения, которые разделяют мнение о том, что для получения тех рабочих профессий, которые необходимы трудовым мигрантам, не требуются особые усилия по освоению программы средней школы.

Другая сторона негативности последствия миграции крайне печальной и является свидетельством развивающейся тенденции деградации человеческого капитала в Таджикистане. По данным исследования полнотное работа во время миграции работы не отвечали уровню их знаний и квалификации мигрантом, и, будучи в миграции они проиграли в знаниях и трудовых навыках. Речь идет о той категории трудовых мигрантов, которые работают не по своей специальности, или выполняют работу, не требующую профессиональной подготовки. Например, в торговой сети «Ашан» (в Москве), в магазинах, которые расположены в окраинах Москвы работают женщины - эмигрантки из Таджикистана, которые выполняют самые простые, преимущественно,

не престижные работы. Среди них были и женщины с высшим медицинским образованием, которые работали уборщицами не только территории, но и в туалетных помещениях. [2, с.20]

Отдаленность и отчужденность от жизни и проблем своих семей, огромные расстояния и продолжительные периоды пребывания за границей, конечно способны создавать ту отчужденность, о которой выше идет речь. Это постепенно приводит к снижению ответственности за содержание своих семей у многих мигрантов, освобождает путь к развитию внебрачных отношений, а затем, к полному разрыву со своими семьями.

Проблема брошенных семей трудовых мигрантов, пожалуй, одна из актуальных тем в Таджикистане. Исследованием установлено, что долгое отсутствие мужчины-мигранта негативно влияет на отношения в семье. Одной из серьезных проблем сегодняшней действительности являются оставленные семьи трудящихся - мигрантов. Как социальное явление, это является одним из побочных негативных последствий трудовой миграции. За последние несколько лет, в особенности в связи с мировым кризисом, его негативными последствиями и резким сокращением доходов трудящихся-мигрантов, значительно сократились и денежные переводы. Участились случаи, когда главы семей не помогают своим семьям, оставляя их на произвол судьбы без материальной поддержки, из-за чего жены и дети оказываются в тяжелой жизненной ситуации. По существу, брошенные семьи трудящихся - мигрантов являются особо уязвимой категорией населения, так как жены в таких семьях зачастую не имеют профессий, навыков работы и лишены возможности найти работу из-за социокультурных установок, а дети в основном несовершеннолетние, иногда на попечение этих семей находятся и пожилые родители.

Наблюдаются случаи, когда молодой парень-таджик женится и через несколько дней или недель оставляет молодую супругу и едет на заработки. Он путем такого брака фактически оформляет домработницу для своих родителей, и иногда для всей большой семьи. В результате чего, у молодой супруги, оставшейся одной в чужой семье, обостряются отношения с семьей мужа. В таких ситуациях, члены семьи звонят мужу и жалуются на его супругу, а он уже по телефону даёт развод жене. Через некоторое время он возвращается домой, чтобы жениться повторно, и, как правило, он женится на девушке, избранной родителями или сестрами, при этом он вновь оставляет молодую супругу и уезжает. Новая жена, зная судьбу первой жены мужа, вынуждена терпеть все унижения. Еще одна опасность - возвращение мигрантов с различными видами заболеваний, передающихся половым путем, или даже ВИЧ-инфекцией и заражением их своих жен.[4, с.87]

Нередки случаи, когда мигранты находят другую женщину в стране назначения, там они вступают в гражданский брак и забывают о существовании своей официальной семьи. Брошенные и оставленные трудовыми мигрантами женщины живут в нищете и в плохих жилищных условиях, редко получая помощь от родственников. Чтобы выжить, эти женщины отправляют несовершеннолетних детей работать. На практике отмечены случаи, когда родственники трудового мигранта часто без причины затевали ссоры и на этой почве выгоняли из дома женщин после того, как их мужья уезжали в трудовую миграцию и переставали поддерживать связь с семьей. Внешний вид этих женщин свидетельствовал о длительной физической и эмоциональной боли, выглядели они гораздо старше своих лет, часто плакали и выражали чувство неуверенности и переживания за условия своей жизни и своих детей.

Проведенные исследования среди женщин, покинутых мужьями -трудовыми мигрантами показало, что большинство из них до сих пор формально замужем. Истории и их судьбы различны, но всех их объединяет отсутствие постоянной связи и материальной поддержки со стороны мужей свыше одного года и более, вплоть до 10-12 лет.

Большая часть мужей, бросившие свои семьи на произвол судьбы в первый период пребывания за рубежом поддерживала связь с семьей по телефону и помогала материально. Постепенно, с течением времени, эти связи прекращались.[10]

На фоне активного обсуждения проблем таджикских трудовых мигрантов, судьба их детей, оставшихся на родине, остается практически незамеченной. Первой попыткой изучить этот вопрос более подробно стало исследование ЮНИСЕФ. Отчет показывает, что благодаря денежным переводам мигрантов их дети могут получать образование и имеют доступ к более качественным медицинским услугам. Однако, это касается тех семей, которые регулярно получают финансовую помощь. В семьях же, где связь с отцом который трудится за границей прервана, ситуация сложная.

Согласно исследованиям среднее количество детей в эмигрантских семьях – 3 - 4 ребенка. Высокий уровень многодетности выступает в качестве действенного мотива принятия решения о мигрировании для того, чтобы обеспечить материальную поддержку семьи. [2, с.35]

Анализ нужды и потребности семей с детьми, оставленных мигрантами показал, что семьи с детьми, оставленные мигрантами имеют ряд нужд и потребностей материального, социального и иного характера. Относительно необходимости получения финансовой помощи, социальных пособий и пенсий, медицинской помощи, устройства детей в дошкольные и общеобразовательные учреждения, содействия в трудоустройстве, предоставления жилья, оказания помощи в получении земельного участка для строительства дома, получения микрокредитов и т.д.

К другим потребностям семей мигрантов в уязвимой ситуации является необходимость получения грамотной юридической помощи, в том числе при получении документов, удостоверяющих личность, содействие при оформлении пособий и пенсий, путем сбора необходимых документов, оказание адвокатских услуг, представление интересов членов семьи, в том числе детей в государственных органах и учреждениях. Проблема невыплаты алиментов мужчинами, покинувшими семьи, также стоит остро. Порой мужчина дает жене развод (талок) по телефону, сам при этом не приезжает на Родину. В судебном порядке брак расторгается, однако вопросы алиментарных обязательств, в том числе его размера, остаются открытыми. В случаях, когда алименты устанавливаются в отсутствие мужчины, ввиду того, что муж не выплачивает эту сумму, порой возбуждаются уголовные дела и годами мужчины находятся в розыске. Однако материальная проблема жены и детей путем возбуждением уголовного дела и объявлением обязанного по алиментам в розыск не решается.

Другой острой проблемой является детская беспризорность. В Семейный кодекс были внесены поправки, регламентирующие правовое положение детей трудовых мигрантов. Согласно этим дополнениям, несовершеннолетние дети, оставшиеся без должного присмотра, до возвращения родителей могут быть отправлены в специализированные детские учреждения. Таким образом впервые было признано существование проблемы детской беспризорности. Почти у 80% безнадзорных детей жив хотя бы один родитель, а во многих случаях оба, но, как правило, это трудовые мигранты. Некоторые из таких детей даже не владеют письмом. Именно дети трудовых мигрантов зачастую попадают на улицу, становясь кормильцами своих семей, попрошайками или беспризорниками. Доступ к мерам государственной поддержки по инициативе представительства МОМ в Таджикистане и в рамках проекта «Снижение негативных экономических и социальных последствий трудовой миграции путем улучшения системы защиты детей мигрантов, остающихся в Таджикистане» Министерство здравоохранения и социальной защиты населения РТ изучило этот вопрос и выявило, что, оставленные семьи трудящихся-мигрантов, в большинстве случаев находятся в уязвимом положении и нуждаются в социальной поддержке государства. Учитывая это, принято Постановление Правительство РТ, которым

указанная категория граждан включена в перечень уязвимых слоев населения, нуждающихся в социальной помощи. [4, С.89]

В связи с тем, что размеры материальной помощи в настоящее время незначительны, по поручению Правительства Республики Таджикистан Министерством здравоохранения и социальной защиты населения республики готовится государственная программа адресной помощи для малообеспеченных семей, которой предусмотрено увеличение размеров материальной помощи и льгот для них.

Однако в настоящее время предоставление соответствующих услуг по социальной поддержке семей с детьми, оставленных мигрантами, осуществляется в рамках «Порядка и объемов предоставления бесплатного социального обслуживания», утвержденного постановлением Правительства Республики Таджикистан № 724 от 13 декабря 2012 года. Согласно указанного нормативного документа лица, являющиеся жертвами трудовой или сексуальной эксплуатации, беженцы и вынужденные переселенцы, а также жертвы торговли людьми и семьи трудовых мигрантов, оставивших своих жен или не оказывающие им помощь включены в Перечень социальных групп граждан Республики Таджикистан, находящихся в трудной жизненной ситуации и имеющие право на социальное обслуживание. Этим категориям граждан бесплатно оказываются: социально-бытовые услуги, социально-медицинские услуги, социально-психологические услуги, социально-педагогические услуги и социально-правовые услуги. Однако, до сих пор в Таджикистане необходимым условием для доступа граждан к получению социальных выплат, к образованию и медицинским услугам является регистрация по месту проживания. Однако все указанные документы выдаются по месту прописки. Без наличия прописки нельзя получить направление врача, и соответственно, доступ брошенных семей к услугам здравоохранения ограничивается, так как они по месту прописки зачастую не проживают. Подобные требования действуют также и в сфере образования. [6]

Другая сторона негативности трудовой миграции это воздействия миграции на состоянии здоровья самих мигрантов. Подавляющее большинство мигрантов из-за своего нелегального положения не пользуются бесплатными медицинскими услугами. Для них система медицинского страхования не действует. Согласно данным Е. Тюрюкановой – директора Российского Центра миграционных исследований только 17 % мигрантов имеют возможность получить оплаченный очередной отпуск и 15 % - оплачиваемый больничный лист. Медицинскую страховку имеют лишь 24 % мигрантов. Кроме того, самыми распространенными нарушениями трудовых норм являются: чрезмерная продолжительность рабочего времени, повышенная интенсивность труда, плохие условия работы (холод, грязь и т.п.). [3.С.53]

Данная ситуация объясняется очень высокий уровень заболеваний среди трудовых мигрантов, и в особенности, простудных заболеваний, болезней дыхательной путей и т.д. Вызывает глубокое сожаление, что в последние 5 лет от 400 до 600 людей гибнут во время миграции, и подавляющее количество смертей вызвано различного рода заболеваниями.

Негативное влияние кризиса на социальное положение домохозяйств, для которых источником существования являются денежные переводы трудовых мигрантов наиболее ярко дает знать о себе, тогда, когда последние вынуждены вернуться на родину. Это происходит потому, что либо они подпадают под сокращении персонала, либо в течение многих месяцев им не выплачивают заработную плату. С начала 2016 г. до конца 2017 г. такой тип возвращения мигрантов носил массовый характер. Их возвращение почти не сопровождается положительными изменениями в уровне доходов и потребления семей, поскольку на местах проживания семей вряд ли бывшие мигранты могут найти достойную работу. Исследования показывают, что подавляющее большинство возвратившихся мигрантов являются семейными (86,2 %). Это понятно, поскольку по причине кризиса семейные мужчины возвращаются к своим семьям чаще,

чем холостые, что связано с большей степенью ответственности, которую несут первые, по сравнению со вторыми. К тому же, потенциальные потери по поиску работы в кризисное время у холостых гораздо ниже, по сравнению с женатыми мужчинами.

Литературы:

1. Исследовательский доклад \Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. Душанбе 2016.
2. Исследовательский доклад «Таджикская трудовая миграция в условиях глобального финансового кризиса: причины и последствия», МОМ. Душанбе, 2010 (стр 20-26)
3. Мухочир (Мигрант), 2008, №7, стр. 43-53
4. Исследование «Руководство по идентификации и перенаправлению мигрантов в уязвимых ситуациях». МОМ. Казахстан 2018.
5. Альтернативный доклад О О о выполнении РТ Международного Пакта об экономический, социальных и культурных правах. 54-я сессия Комитета по экономическим, социальным и культурным правам, 2015г.
6. Газибеков С.А. Человеческое развитие и источники его финансирования // Человеческое развитие как фактор устойчивости региональной экономики/ С.А. Газибеков. Материалы международной научно – практической конференции.(11–12 марта) Худжанд: Изд-во «Ирфон» 2013г.С. 48 – 54.
7. Зинченко Н.Н. Миграция населения: теория и практика международно-правового регулирования/ Н.Н.Зинченко. – М., 2003. – 264 с.
8. Азимов А. Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране (на примере Таджикистана)/ А. Дж.Азимов.- Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2014.–329с.
9. Куддусов Д. Потребности возвратившихся мигрантов и членов их семей в услугах и оценка потенциала государственных органов в Таджикистане по решению проблем мигрантов/ Д. Куддусов. – Душанбе, 2016.
10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ethnoinfo.ru/problemy-trudovoj-migracii-broshennye-semi>.

НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ДЛЯ СЕМЕЙ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

В статье изучается одно из социальных явлений мирового масштаба внешняя трудовая миграция и такие последствия как социальные, психологические, морально-этические и другие последствия внешней трудовой миграции на состояние семей. Автором описываются отрицательные последствия внешней трудовой миграции и её воздействие на воспитание детей в семьях, развивающейся тенденции деградации человеческого капитала в Таджикистане, воздействия миграции на состоянии здоровья самих мигрантов и факторы привлекшие к этим последствиям. Анализируется и делаются выводы относительно социальных, материальных и другим нужд, необходимости получения социальных пособий и пенсий, медицинской помощи семьям и детям, которые не заботятся со стороны мигрантов, государственные программы по социальной помощи слабой группе населения.

Ключевые слова: внешняя трудовая миграция, рынок труда, государственные программы, мигрантская семья, последствия миграции, устойчивость семьи, женщины – мигрантки, социальные группы, потребность семей, денежные переводы.

ОҚИБАТҲОИ МАНФИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ БЕРУНА БАРОИ ОИЛАҲОИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТИ

Дар мақола муҳочирати меҳнатии беруна ҳамчун яке аз падидаҳои иҷтимоии сатҳи ҷаҳонӣ ва оқибатҳои психологӣ, ахлоқӣ-этникии ва дигар таъсири муҳочирати меҳнатии беруна ба вазъи оилаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷониби

муаллиф оқибатҳои манфии муҳоҷирати меҳнати беруна, таъсири манфии он ба тарбияи кӯдакон дар оила, заволи ёфтани сармояи инсонӣ, таъсири муҳоҷират ба вазъи саломати худи муҳоҷирон ва омилҳои таъсиррасон ба ин оқибатҳо баён карда шудааст. Эҳтиёҷот ва талаботҳои моддӣ, иҷтимоӣ ва дигар эҳтиёҷотҳо, зарурати гирифтани ёрии молиявӣ, ҷубронпулиҳои иҷтимоӣ ва нафақапулиҳо, ёрии тиббӣ ба оилаҳо ва кӯдаконе, ки аз ҷониби муҳоҷирон нигоҳубин карда намешаванд ва барномаҳои давлатӣ оид ба ёрии иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои заифи аҳоли таҳлил ва хулосабарорӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнати беруна, бозори меҳнат, барномаҳои давлатӣ, оилаи муҳоҷир, оқибатҳои муҳоҷират, устувории оилаҳо, муҳоҷирзанон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, эҳтиёҷоти оилаҳо, маблағҳои интиқоли.

NEGATIVE EFFECTS OF EXTERNAL LABOUR MIGRATION FOR THE FAMILIES OF MIGRANT WORKERS

The article studies one of the global social phenomena of external labor migration and such consequences as the social, psychological, moral and ethical and other consequences of external labor migration on the condition of families. The author describes the negative consequences of external labor migration and its impact on the upbringing of children in families, the growing trend of degradation of human capital in Tajikistan, the impact of migration on the health status of migrants themselves and the factors that led to these consequences. The needs and requirements of families with children abandoned by migrants, such as those of a material, social and other nature, segments of the population, are analyzed and generalized.

Key words: external labor migration, labor market, state programs, migrant family, consequences of migration, family stability, women migrants, social groups, the need of families, remittances.

Сведение об авторе: Сафарова Муборак Бобохоновна, старший преподаватель менеджмента и маркетинга Кулябский государственный университет имени А.Рудаки. Адресс: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова -16. E-mail: safarova-muborak@mail.ru, Тел: (+992) 918-69-50-93

Information about the author: Safarova Muborak Bobokhonovna, senior Lecturer Kulob State University named after A.Rudaki. Address:735360, RT Kulob city, S. Safarov, street-16 E-mail: safarova-muborak@mail.ru Tel: (+992) 918-69-50-93

ВАЗЪИ МОЛИЯВИИ АУДИТИ КОРХОНАҲО

**Ғуломов З.Т., Шафиев Б. З. Нуров Б. А.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Бухрони молиявии муосир ба пайдо шудани самти наве дар фаъолияти аудиторӣ – аудити нотаवонии молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ боис гардид. Ин самти аудит асосан дар баргузор намудани чорабиниҳо оид ба барқароркунии пардохттавонӣ ва устувории молиявии корхонаҳои дар вазъи молиявии бухронӣ қарордошта зоҳир мегардад. Бо аҳамият ва нақши худ аудити нотавонии молиявиро метавон чун як ниҳоди мукаммали назорати молиявӣ дар муносибатҳои иқтисодии давраи бухронӣ ҳамто намуд. Дар ин маврид ниҳоди аудити нотавонии молиявӣ чун як канорае баромад менамояд, ки берун аз он қатъ гардида ниҳоди фаъолияти тичорати корхонаи қарздор дар назар аст.

Нотавонии молиявии корхонаҳо дар шароити бозор – ин як зухуроти маъмул аст. Бинобар ин, дар шароити иқтисодии нисбатан устувор нотавонии молиявии корхонаҳо хосияти маҳаллӣ дорад. Тибқи тасаввуроти ҳама мақбулнотавонии молиявӣ чун вазъи ногувор ва номатлуби муайяни корхона дар низоми равобитаи иқтисодӣ, ки бо сатҳи пардохтнотавонии корхона ба уҳдадорихоӣ худ алоқаманд аст, баррасӣ мешавад.

Дар шароити бухрони молиявӣ механизми нотавонии молиявӣ ҳамчун олоти гузариши моликият аз соҳибмулкони (менечмент)-и бесамара ба менечменти тавоно ва боистеъдод хизмат менамояд. Дар ин маврид эътироф бояд кард, ки низоми нотавонии молиявӣ дар иқтисодиёти муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутаассифона, ҳоло чун усули бозории комили танзимкунандаи муҳити рақибона набуда, балки аксаран тарзи дигаркунии иҷбории сохтори соҳибмулкониро ифода менамояд.

Яке аз шаклҳои босамари таъсиррасонӣ ва танзими давлатӣ дар самти ноустувории молиявии корхонаҳо ин ҷалб намудани аудиторҳо ба ҳалли масъалаҳои ноустувории молиявӣ дар асоси бунёд намудани пояҳои дахлдори қонунгузорӣ мебошад. Дар мамлакатҳои дорой иқтисоди бозории соҳиббуршд давлат ташкилотҳои аудиториро барои ба ҷо овардани вазифаҳои алоҳидаи назорати молиявии давлатӣ ҷалб менамояд. Дар ин маврид мақомоти назорати молиявии давлатӣ ташкилотҳои аудиториро чун рақибони худ намешуморанд, балки онҳоро ба сифати кӯмакрасонҳо дар фаъолияти қорӣ худ баррасӣ менамоянд. Шароити муосир тақмили фаъолияти аудиториро тибқи равандҳои иқтисодӣ ва технологияҳои молиявии боз ҳам мураккабшаванда талаб менамоянд. Аз ин хотир, аҳамияти аввалиндараҷаро масъалаи баландбардории минбаъдаи тадбирҳои аудиторӣ дар асоси ҳамҷониба татбиқ намудани стандартҳои аудит, нигаронкунии онҳо ба шароити воқеӣ ва хусусиятҳои фаъолияти мизочон, мустақкам кардани низоми назорати дохилии корхонаҳо касб менамояд.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқони соҳаҳои назорат ва таҳлили молиявӣ аудит дар шароити нотавонии молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ чун раванди бонизоми ғункунӣ ва қорқарди ахбор бо ёрии усулҳои хоса барои баҳодихии сабабҳои пайдошавӣ, моҳият ва амиқии бухрони молиявии корхона, таҳияи барномаи зиддибухронӣ, назорат ва баҳодихии самаранокии иҷроӣ он маънидод карда мешавад.

Мақсади аудит изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ мебошад [1].

Дар шароити нотавонии молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ мақсад ва таъиноти аудит бояд каме дигар бошад. Бо баинобатгирии санадҳои қонунгузориӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба нотавонии молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ мақсади асосии аудити фаъолияти молиявии корхонаи дар вазъи нотавонии молиявӣ қарордошта ин мусоидат намудан барои аз вазъи бухронӣ баромадани субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Вазифаҳои мушаххаси аудит вобаста аз марҳилаи воқеии рушди вазъи бухронӣ ва қарорҳои идоракунии доир ба баромадан аз вай қабулнамуда муайян карда мешаванд.

Дар марҳилаи расмиёти мушоҳида вазифаи асосии санҷиши аудиторӣ дар ҷамъовариӣ шаҳодатҳои аудиторӣ васфкунандаи вазъи молиявии ногувори корхона, инчунин асоснокии пешбурди дигар расмиёти муфлисшавӣ ифода меёбад. Ҳангоми ба ҷо овардани аудити корхонаи дар марҳилаи сиҳаткунии молиявӣ (санатсияи тосудӣ) қарордошта аудиторро зарур аст, ки чунин масъалаҳоро ҳал намояд: асоснок кардани пешбурди марҳилаи мазкур; муайян кардани муносибии қорабиниҳои дар нақшаи сиҳаткунии молиявӣ нишондодашуда; тасдиқ кардани мувофиқати амалҳои баҷомеовардаи идоракунанда оид ба аз бухрон баровардани корхона бо қорабиниҳои гузаронидашаванда. Дар рафти марҳилаи идоракунии берунӣ (санатсияи судӣ) аудит дар муайян кардани асоснокӣ, муносибӣ ва мувофиқати қонунгузориӣ Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба нақшаи тадбирҳои идоракунандаи берунӣ ифода меёбад. Дар марҳилаи истеҳсолоти озмунӣ санчиши аудиторӣ бо мақсади тасдиқ намудани саҳеҳии маълумоти тавозуни барҳамдиҳии корхона ва мувофиқати тартиби нигориш ва инъикоскунии амалиёти бо бунёдсозии вай алоқаманд ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Ноилгардии бомуваффақи мақсад ва вазифаҳои аудит ҳангоми мавҷудияти низоми ахбори дохилии босамара имкон дорад.

Ба ғайр аз муайян кардани мақсади аудит инчунин муқаррар намудани пояҳои аудит муҳим аст. Пояҳои (принсипҳои) аудит имкон медиҳанд, то маълумоти воқеъинона, дуруст ва аниқ дар бораи объекти аудит муқаррар карда шавад, камбудиро дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ва баҳисобгирии андозҳо ошкор карда шаванд, таҳлили вазъии молиявии субъекти ҳоҷагидорӣ ба ҷо оварда шуда, ба вай дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ кӯмак расонида шавад. Ба пояҳои асосии пешбурди фаъолияти аудиторӣ инҳо мансуб мебошанд: мустақилият (ҳолисонагӣ) ва воқеъинонагӣ ҳангоми гузаронидани санчишҳо; маҳфигӣ, касбият, салоҳиятнокӣ ва бовиҷдонии аудитор; корбурди усулҳои омор ва таҳлили иқтисодӣ; истифодабарии технологияҳои нави ахборӣ; малақаҳои қабули қарорҳои идоракунии муносиб ва таъсирбахш дар асоси маълумоти санчиши аудиторӣ; неқбинӣ нисбат ба мизоҷ ва дастгирӣ кардани манфиатҳои он; масъулияти аудитор барои оқибатҳои тавсияҳо ва ҳулосаи худ аз натиҷаи санчиши аудиторӣ; мусоидат кардан ба рушди обрӯ ва мартабаи касби аудитор.

Ҷорабинҳои дар рафти аудити корхонаи муфлис гузаронидашаванда, дар аксар ҳолатҳо аз амалияи пойдоршудаи аудит чандон фарқ намекунанд ва аз чунин амалҳо (расмиёт) иборат мебошанд: банақшагирии аудит, муайян кардани сатҳи муҳимӣ ва ҳавф, гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ, ба ҷо овардани ҳостагирии маълумот, ҳуҷҷатнигории аудит, ҷамъбастукунии ҳулосаҳо аз натиҷаи аудит, бунёдкунӣ ва ифода намудани ақида доир ба ҳисоботи молиявии субъекти ҳоҷагидорӣ. Дар ин маврид бояд қайд кард, ки методикаи аудит аз мавҷуд будан ӯ набудани аломатҳои нотаवонии молиявии корхонаи аудитшаванда ягон вобастагӣ надорад. Хосияти пайдарпайии расмиёти нотавонии молиявӣ тарзи муомилаи маҷмӯаноро барои муайянкунии масъалаҳои аудити корхонаҳои нотавон ва усулҳои ҳалли онҳоро тавассути маҷмӯи хизматрасониҳои аудиторӣ пешбинӣ менамояд. Ҳангоми таҳия намудани технологияи аудити корхонаҳои дар вазъии бухронӣ қарордошта бояд ба хусусиятҳои инфиродии амалҳои алоҳидаи нотавонии молиявӣ, ки ба талаботи ахбории истифодабарандагони ҳисоботи молиявии корхонаи қарздор таъсири муҳим мерасонанд, диққат дод.

Санчиши аудиториро метавон ҳам то иҷрои амалҳои нотавонии молиявӣ ба ҷо овард ва ҳам ҳамзамон бо гузаронидани чунин амалҳо. Дар марҳилаи сикатсозии тосудӣ гузаронидани аудите имкон дорад, ки мақсади он гирифтани шаҳодатҳо оид ба вайроншавии равонид оид ба беистии фаъолият мебошад. Бояд қайд кард, ки тавсияҳои байналмилалӣ аудит низоми аломатҳоеро муайян намудааст, ки онҳоро аудиторҳо чун маҳакҳо ҳангоми иҷро кардани уҳдадорӣҳои касбии худ дар ҳолатҳои истифода мебаранд, ки корбурди равониди беистии фаъолиятро зерӣ шубҳа мегузоранд.

Аломатҳои ба пайдо шудани шубҳа оид ба иҷрои раводиди мазкур боисшаванда ба се гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: аломатҳои молиявӣ, аломатҳои истеҳсолӣ ва аломатҳои дигар.

Ба аломатҳои молиявии ба пайдошавии шубҳа боисшаванда инҳо мансуб мебошанд [3]:

- бузургии манфии дороиҳои соф ӯ иҷро нашудани талаботҳои муқарраршуда нисбат ба дороиҳои соф;

- чалб намудани воситаҳои қарзие, ки муҳлати баргардониданашон наздик шуда истодааст, ҳангоми воқеан мавҷуд набудани пешомадҳои баргардонидан ё тамдид кардани муҳлати қарз, ё ин ки истифодабарии беасоси қарзҳои кӯтоҳмуҳлат барои маблағгузориҳои дороиҳои дарозмуҳлат;

- дигаркунии тарҳи пардохти молҳои таъминкунандагон ба шароити қарзи тичоратӣ ё мавқуфгузориҳои пардохт нисбат ба ҳисобикуниҳо бо мурури таҳвили молҳо;

- кодир набудан барои дар муҳлатҳои муносиб пардохт кардани қарзҳои кредиторӣ;

- кодир набудан барои таъмин намудани маблағгузориҳои рушди фаъолият ё бачоориҳои дигар сармоягузориҳои муҳим;

- зарарҳои муҳим аз фаъолияти асосӣ ва дигарҳо.

Аломатҳои истехсоли ба пайдо шудани шубҳа боисшаванда инҳо буда метавонанд [3]:

- аз кор озод шудани кормандони идоракунии асосӣ бе ивазкунии муносиби онҳо;

- аз даст додани бозори фурӯш, иҷозатнома ё таъминкунандаи асосӣ;

- мушкилот бо сарватҳои меҳнатӣ ё норасоии воситаҳои истехсоли муҳим;

- вобастагии муҳим аз иҷроиши бомуваффақият лоиҳаи мушаххас ва дигарҳо.

Дигар омилҳои ба пайдо шудани шубҳа оид ба иҷрошавии равонии беистии фаъолият боисшаванда инҳоянд:

- риоя нагардидани талаботи қонунгузорӣ ва меъёрӣ нисбат ба бунёдшавии сармояи ойнномавии корхонаи аудитшаванда;

- даъвоҳои судӣ бар зидди корхонаи аудитшаванда, ки дар раванди баррасӣ қарор доранд ва метавонанд ҳангоми бурди даъвогар бо қарори судие анҷом ёбанд, ки барои корхонаи мазкур иҷронашаванда мебошанд ва дигарҳо.

Банди 34 Стандартҳо барои аудити Қомаи америкоии муҳосибони соҳибкасб аз аудитор баҳодихии эҳтимолияти муфлисшавии корхонаҳоро талаб менамояд. Агар корхона муфлис шавад ва дар ҳисоботи аудитор дар ин бора ягон ҳел қайд оид ба огоҳкунӣ нашуда бошад, пас аудитор метавонад ба ҷавобгарӣ кашида шавад.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин бора чизеро пешбинӣ накардааст. Дар моддаи 76 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ”, ки он ҷо сухан дар бораи молу мулки озмунии корхонаи муфлисшаванда меравад, оварда шудааст, ки бо мақсади дуруст ба роҳ мондани баҳисобгирии амволи қарздор, ки молу мулки озмуниро ташкил медиҳад, мудирӣ озмуни ҳуқуқ дорад муҳосибон, аудиторҳо ва дигар мутахассисонро чалб намояд [2]. Дар ягон мавқеи дигари қонуни мазкур доир ба гузаронидани аудити корхонаи ба вазъи молиявии нугувор дучоргардида чизе оварда нашудааст. Ҳамзамон, дар таҳқиқотҳои илмӣ масъалаҳои гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ дар доираи бачоориҳои расмиёти муфлисшавӣ мавриди баррасии васеъ қарор гирифтааст. Дар асарҳои олимони ватанӣ Қ.Х. Барфиев, М.В. Калемуллоев, Р.С. Тоҳирова ва дигарон масъалаҳои гузаронидани таҳлили молиявии корхонаҳои муфлисшаванда мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Вале таҳқиқотҳои илмӣ доир ба аудити корхонаҳои дар вазъи молиявии нугувор қарордошта дар асарҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ба назар намерасанд.

Аз ин хотир, ҳангоми гузаронидани аудити корхонаи дар вазъи нотавонии молиявӣ қарордошта муқаррароти стандартҳои дохилии ташкилоти аудиторӣ аҳамияти муҳим доранд. Унсурҳои ҷудонопазири низоми стандартҳои дохилии ташкилоти аудиторӣ бо корхонаҳои муфлисшаванда сарукордошта стандартҳои мебошанд, ки методикаи ташкили санҷиши аудиторӣ субъектҳои хоҷагидориро дар шароити муфлисшавии корхонаҳо дар бар мегиранд. Ин гуна стандартҳо дар фаъолияти амалии

аудиторҳо аҳамияти муҳим дошта, ба қадри назаррас ҳамчояшавии ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии фаъолияти аудиториро инъикос менамоянд.

Мақсади асосии стандарти дохилии ташкилоти аудиторӣ оид ба гузаронидани санҷиши аудиторӣ дар корхонаи муфлисшаванда ин муқаррар намудани таъминоти маҷмӯии методӣ, назариявӣ, ахборӣ ва ташкилии санҷиши аудиторӣ бо мақсади ба ҳама кормандони корхона фаҳмондани моҳияти санҷиши аудиторӣ мебошад. Таҳиясозии стандарт бояд ба тарзи рафтори бонизом асос ёбад, ки он бояд пайдарҳамии нақшавӣ ва мантиқии иҷроиши маҷмӯи амалҳои боҳамалоқаманди зарурӣ ва басандаро аз диди боварии муносиб ва некбинии касбӣ ҷиҳати қабули қарорҳои идоракунии саривақтӣ ва асоснокгардида дар мавриди бунёдсозии хулосаҳо аз натиҷаи санҷиши аудиторӣ дар корхонаи муфлисшаванда ифода намояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, № 993
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ” аз 8 декабри соли 2003, № 46
3. Тхагапсо Р.А. Сущность и значение аудита в условиях несостоятельности хозяйствующего субъекта / Р.А.Тхагапсо.- Аудит, №10 (202) - 2007., с.
4. Глущенко А. В., Худякова А. С. Система обеспечения качества аудита / А.В. Глущенко, А. С. Худякова.- Международный бухгалтерский учет. 2011. № 6 (156), с. 21
5. Панкова С. В. Сущность аудита и подходы к определению его качества /С. В.Панкова Вестник Оренбургского государственного университета. 2002. № 2, с. 137
6. Смекалов П.В., Терехов А.А., Терехов М.А. Теория и практика аудита: учеб. Пособие/ П.В.Смекалов, А.А.Терехов, М.А.Терехов. СПб:СПбГАУ; АОЗТ «Балтийский аудит», 1995. - 320 с.
7. Тоҳирова Р.С. Аудит. Китоби дарсӣ / Р.С.Тоҳирова. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 582 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1 /Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. (нашри дувум). Душанбе, 2010. – 996 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2 /Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. (нашри дувум). Душанбе, 2010. – 1095 с.

ВАЗЪИ МОЛИЯВИИ АУДИТИ КОРХОНАҲО

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ташкил ва гузаронидани аудити корхонаҳои дар вазъи молиявии буҳронӣ қарордошта баррасӣ мешаванд. Пояҳои қонунии пешбурди аудит дар шароити буҳрони молиявӣ таҳлил карда шудаанд. Вазифаҳои мушаххаси аудит вобаста аз марҳилаи воқеии рушди вазъи буҳронӣ ва қарорҳои идоракунии доир ба баромадан аз вай қабул намуда муайян карда мешаванд. Дар асоси омӯзиши санадҳои қонунгузорӣ ва адабиёти соҳа хулоса бароварда шудааст, ки дар бунёд кардан ва амалкунии боэътимоди пояҳо ва амалҳои назорати сифати хизматрасониҳои аудиторӣ нақши муҳимро роҳбарияти ташкилоти аудиторӣ мебозад. Вай бояд пояҳои асосгузор ва амалҳои назоратиро муайян кунад, вазифаҳои назоратиро ба кормандони мушаххаси ташкилот вогузор намояд.

Калидвожаҳо: нотавонии молиявӣ, аудити нотавонии молиявӣ, буҳрони молиявӣ, стандартҳои аудит, ташкилоти аудиторӣ, назорати сифати аудит, назорати дохилии аудит, назорати берунии аудит, пояҳои назорати сифати аудит, амалҳои назорати сифати аудит, атестатсияи аудиторҳо.

АУДИТ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье рассматривается проблема организации и проведения аудита предприятий в условиях кризиса. Правовая основа аудита была проанализирована в контексте финансового кризиса. Конкретные задачи аудита определяются фактической стадией развития кризиса и управленческими решениями по выходу. На основе изучения законодательных актов и специальной литературы по аудиту сделан вывод, что в формировании и в надежном функционировании принципов и процедур контроля качества аудиторских услуг ведущая роль отводится руководству аудиторской организации. Она должна определить и утвердить основополагающие принципы и контрольные процедуры, возложить контрольные функции на конкретных работников аудиторской организации.

Ключевые слова: финансовая неустойчивость, аудит финансовой слабости, финансовый кризис, стандарты аудита, организация аудита, внутренний контроль аудита, внешний контроль аудита, принципы контроля качества аудита, процедуры контроля качества аудита, аттестация аудиторов.

AUDIT OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE

The issues of organizing and conducting an audit of enterprises in crisis have been discussed. The legal basis for the audit has been analyzed in the context of the financial crisis. Specific objectives of the audit are determined by the actual stage of development of the crisis and management decisions on exit. It is noted that the internal audit system in business entities is formed in the interests of their owners and operates in accordance with the list of internal documents of the enterprise and on the basis of the legislation of the Republic of Tajikistan, internal audit standards and the requirements of the Code of Professional Ethics of Auditors. Internal audit quality control is carried out by the audit organization on its own. External audit quality control audit organizations and individual auditors are carried out by authorized state bodies and professional audit organizations.

Key words: financial fragility, financial weakness audit, financial crisis, audit standards, audit organization, external audit control, audit quality control principles, audit quality control procedures, certification of auditors.

Сведения об авторах: Гуломов Зикрулло Тошмуродович – Докторант (PhD) кафедры экономики предприятий и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: ghulomov.z@mail.ru. Тел.: +992 902626276

Шафиев Бахтиер Зиёратишоевич – ассистент кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки

Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область. г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел.: +992 908202087

Нуров Бурҳониддин Абдуалимович – Докторант (PhD) кафедры экономики предприятий и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел.: +992 988544930

Information about the authors: Gulomov Zikrullo Toshmurodovich - Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, doctoral candidate (PhD), Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, S. Safarova street 16. E-mail: ghulomov.z@mail.ru

ShafievBakhtiyorZiyratshoevich - Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki, Finance and Credit Department Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region Kulob city, S. street Safarov, 16. Tel.: +992 908202087

ИМКОНИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шаҳнозаи Содик -унвонҷӯи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Сиёсати сармоягузорӣ ба сифати яке аз воситаҳои муҳим, доимамалкунанда ва мақсадноки фаъолияти давлатӣ дар рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии он баромад мекунад. Сиёсати мазкур меҳвари тамоми соҳаҳои сиёсии давлатро ташкил медиҳад, яъне он асоси тамоми фаъолияти сиёсӣ-давлатӣ (тамоми намудҳои сиёсати давлат), аз ҷумла: - иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва ғайра мебошад [1, с.27].

Иқтисодӣ табириро муаллифон ҳамчун қисми унсури масъалаҳои маблағгузорӣ барои рушди саноат баррасӣ мекунад, аммо ҳар муаллиф онро аз нуқтаи категорияи иқтисодӣ ба таври гуногун тафсир мекунад. Масалан, иқтисодчии русиягӣ К.К. Миско дар ин маврид чунин қайд кардааст: “Сармоягузорӣ – ин воситаҳои пулӣ, саҳмҳои бонкӣ, ҳисса (аъзоҳаққӣ), саҳмияҳо, дигар қоғазҳои қиматнок, технологияҳо, мошинҳо, таҷҳизот, иҷозатномаҳо (литсензияҳо), аз он ҷумла, тамғаҳои молӣ, кредитҳо, ҳар гуна амвол ё ҳуқуқи молумулкӣ, арзишҳои зехнӣ мебошад, ки ба объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар намудҳои фаъолият бо мақсади ба даст овардани фоида (даромад) ва ноил гардидан ба самараи мусбии иҷтимоӣ саҳмгузорӣ мегардад.” [2 с. 18]

Сармоягузорӣ дар пешрафти ҳаёти иқтисодии ҳар як давлат нақши муҳимро мебозад. Яъне он имрӯз ҳамчун нерӯи пешбаранда дар рушди иқтисодиёти давлат эътироф гардидааст, мегӯяд В.П. Руденко дар китоби худ бо номи «Таснифи сармоягузориҳо».

Вобаста ба пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ сиёсати сармоягузорию кишвар рушд ёфта истодааст. Ислоҳоти пай дар пай иқтисодиёти Тоҷикистонро чунин тавсиф додан мумкин аст, ки он дар ҳолати бӯҳрони давомноки сармоягузорӣ қарор дорад. Яке аз омилҳои асосии бартараф кардани бӯҳрони мазкур – ин ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ба Тоҷикистон мебошад. [3, с. 102]

Соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки кишвари мо ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи башарӣ дар самти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсати фаъол баҳри беҳдошти сатҳи зисти аҳоли ва таъмини рушди босуботи соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти мамлакат тавассути ҳамгирии бештар ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ чораҳои зарурӣ ва таъсирбахш андешад. Натиҷаи ин тадбирҳо буд, ки тӯли солҳои охир ислоҳотҳои иқтисодӣ амалӣ гардида, дар баҳши бехтаргардонию фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ низ муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд. [4 с. 96]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба роҳ мондан ва танзими фаъолияти сармоягузорӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ, Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №3, с.2007» қабул гардидааст. Қонуни мазкур муносибатҳои вобаста ба сармоягузорӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодии фаъолгардонӣ, ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии давлатии сармоягузорию бо роҳи пешниҳоди низоми ҳуқуқии одилона, баробар ва қаноатбахш ҳимояи ҳуқуқи сармоягузорон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд. Мақсади асосии қонуни номбаршуда ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб кардан ва самарабахш истифода бурдани захираҳои моддӣ ва молиявӣ, техника ва технологияи муосир, таҷрибаи идоракунӣ, таъмини шароити мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин шароити истифодаи

озод, шаффофият, соҳибият ва ихтиёрдории сармоягузорӣ, риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ ҳамкориҳои сармоягузорӣ мебошад.

Дар вохӯрӣ бо сармоягузoronу саноатчиёни мамлакат, ки санаи 14.10.2019 баргузор гардида буд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд дошт, ки: “Ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар сатҳи олӣ таъсис диҳем. Тавассути Шӯрои машваратӣ имрӯз соҳибкорон ва сармоягузoron имконият доранд, ки таклифҳои худро оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар самтҳои мухталифи иқтисодӣ мустақиман ба роҳбарияти олии мамлакат пешниҳод намоянд”. Айни замон бо мақсади ривочи муқоламаи давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи минтақавӣ шӯроҳои минтақавӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар ВМКБ, вилоятҳои Хатлон ва Суғд, водии Рашт, шаҳрҳои Кӯлоб, Истаравшан, Исфара, Панҷакент ва ноҳияи Фархор таъсис ёфта ва фаъолият карда истодаанд.

Таъсиси чунин Шӯроҳо дар минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ низ дар назар дошта шудааст. Дар давоми фаъолияти пурсамари кумита ва ҳамкорӣ бо Шӯро дар якҷанд самтҳои афзалиятнок ислоҳот доир гардида, дар ин замина, як қатор санадҳои муҳими меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ тақони ҷиддӣ бахшидаанд.

Дар самти ислоҳоти низоми андозбандӣ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав таҳия гардид, ки дар он номгӯи андозҳо аз 21 намуд то 10 намуд кам карда шуда, аз 1 январи соли 2017 ба 9 намуд баробар карда мешавад. Илова бар ин, шумораи эълomiaҳои андоз то 41 фоиз, шумораи ҳисоботҳои андозӣ то 86 фоиз ва шумораи умумии пардохтҳои андозӣ то 43 фоиз кам карда шуда, пешниҳоди ҳисоботи андоз тариқи электронӣ ба роҳ монда шудааст. Ҳамзамон, ҳиссаи хароҷотҳои андозии корхона дар фоидаи бадастовардашуда ба таври назаррас кам гардид. Яъне, аз 86 фоиз то ба 68,3 фоиз (бо хориҷ шудани андози ҳадди ақал -17,7 фоиз) ва аз 1 январи соли 2017 то ба 35 фоиз (бо хориҷ шудани андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард – 33,3 фоиз) баробар мешавад. Бояд қайд кард, ки тибқи таҷрибаи байналмилалӣ ҳиссаи хароҷотҳои андозии корхона дар фоидаи бадастовардашуда дар ҳудуди 30-35% барои пешбурди соҳибкорӣ мусоид ҳисобида мешавад. Боиси зикр аст, ки то имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 25 кишвари ҷаҳон Созишномаҳои оид ба роҳ надодан ба андозбандии дукарата ва бо 18 давлат Созишномаҳо оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузориҳоро ба имзо расонидааст.

Дар кишвар қонунгузории амалкунанда номгӯи зарурии кафолатҳо, аз ҷумла вобаста ба ҳимояи моликияти хусусӣ, интиқоли озоди фоида ва дигар шаклҳои даромад, даҳлатнопазирии фаъолияти иқтисодӣ ва ғайраро муқаррар намуда, барои сармоягузoronи ватанию хориҷӣ низоми ягонро ташаккул додааст. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз моҳи январи соли 2013. Қонунгузории Тоҷикистон низоми васеи кафолатҳо ва имтиёзҳоро барои сармоягузoron пешбинӣ менамояд. Аз ҷумла;

1.Ба сармоягузoron ва кормандони хориҷӣ ҳуқуқи ба хориҷа интиқол додани маблағи даромади онҳо ва музди меҳнат бо асъори хориҷӣ, ки ба таври қонунӣ аз сармоягузориҳо ва фаъолияти истеҳсолӣ ба даст омадааст, кафолат дода мешавад.

2.Дар ҳолати ворид кардани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории вобаста ба сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сармоягузoron ба муҳлати то панҷ сол аз рӯзи интишори расмӣ тағйироту иловаҳо ҳуқуқи интиқоли шароити барои онҳо мусоидтарро доранд.

3.Сармоягузоре, ки дар ибтидо ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мону мулк ва иттилоотро дар шакли ҳуҷҷат ё дар шакли сабтҳои электронӣ ба сифати сармоягузорӣ ворид кардааст, ҳуқуқ дорад, ки бе мамоният (бе квотақунонӣ,

ичозатномадихӣ ва истифодаи тадбирҳои дигари танзими ғайритарифии фаъолияти савдои хоричӣ) молу мулк ва иттилооти мазкурро аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди анҷоми муҳлати сармоягузорӣ мутобиқи қонунгузорию гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон берун барад.

4. Сармоягузор бо ихтиёри худ фоидаи пас аз пардохти андозҳо бадастомадаро метавонад дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон такроран сармоягузорӣ намояд.

Бо мақсади омӯзиш, таҳлил ва тақмили Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, гурӯҳи кории доимоамалкунанда таъсис ёфта, фаъолият дорад. Вобаста ба ин, тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав ва санадҳои меърию ҳуқуқие, ки дар асоси Кодекси андоз қабул гардидаанд, аз ҷумла Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд», қабул гардид, ки пурра ба дастгирии соҳибкорон равона карда шудааст. Тибқи тағйироту иловаҳои қабулшуда, номгӯи фаъолиятҳои соҳибкорие, ки дар асоси патент амалӣ карда мешаванд, васеъ гардида, маблағи патент низ вобаста ба шакли фаъолияти соҳибкорӣ то андозае паст карда шуд. «Сиёсати дарҳои кушода»-и Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаб шудааст, ки давлатҳои мухталифи шарик ба соҳаҳои гуногун сармояи мустақим ворид намоянд. Ҳамзамон, баъзе андозҳо бекор карда шуда ба истехсолкунандагони гушти мурғ, тухм ва хӯроки чорво имтиёзҳо пешниҳод гардиданд, ки ин тадбирҳо барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат хоҳанд кард.

Аз тарафи давлатҳои хоричӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмиллалӣ қарзҳои имтиёзнок ё грантҳои барои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон маблағгузорӣ карда мешаванд, ки онро тавассути нақша таҳлил карда мебароем, ки ба кадом риштаи иқтисодиёт маблағгузорӣ шудааст.

Тақсимои

Барномаи грантҳо ва қўмаки техникӣ аз рӯи соҳаҳо дар солҳои 2017-2018

Соҳа	Миқдори лонҳо	Арзиши лонҳо		Маблағҳои маблағгузорӣ	
		(ҳаз. долл. ШМА)	%	Ҳукумати	Хоричӣ
Идоракунии иқтисодиёт	40	101827	16	1010	100817
Кишоварзӣ	20	86837	13,5	1000	85837
Обёрӣ ва таъминоти деҳот бо об	12	19474,3	3	1280	18194,3
Таъминоти об ва системаи канализатсия	15	39167	6,1	2097,6	37069,4
Энергетика	3	26500	4,1	0	26500
Нақлиёт	11	42420	6,6	0	42420
Коммуникатсия	3	1979	0,3	0	1979
Маориф	22	87224,8	13,6	3084	84140,8
Нигоҳдории тандурустӣ	25	113 488,4	17,7	16235	97253,4
Меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли	12	32487	5,1	10	32477
Муҳити зист	12	47632	7,4	40	47592
Рушди сектори хусусӣ	5	14145	2,2	0	14145
Мултисектор ва дигар соҳаҳо	23	28199,9	4,4	705	27494,9
Ҳамагӣ аз рӯи барномаи грантҳо ва қўмаки техникӣ	203	641381,4	100	25461,6	615919,8

Ҳисоб карда шуд, аз: минтақаҳои вилояти Хатлон// Ҳисоботи оморӣ. - Душанбе, АОПҶТ, 2018. - С.103-105.; Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Ҳисоботи оморӣ. - Душанбе, АОПҶТ, 2018.- С.62-65.

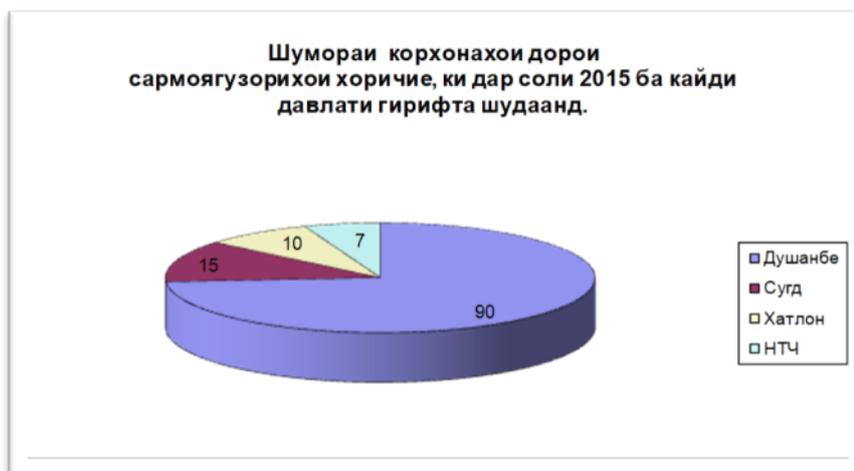
Чи тавре, ки дар нақша аён аст, ҳаҷми маблағгузорӣ ва ё грантҳои инфрасохтори маорифу тандурустӣ, муҳити зист рушди сектори хусусию давлатӣ сол то сол дар ҷумҳурии мо тараққӣ ёфта истодааст. Албатта ин метавонад ба рушди нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилии давлат таъсири хубе расонад. Дар

шароити имрӯза, бо тақозои гузаштан ба муносибатҳои иқтисодии бозорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи қиддии ислоҳоти иқтисодӣ қарор дорад. Дар ин роҳ ҷумҳурии мо бо якҷанд монеа ва душворихо дучор меояд, барои пешгирӣ ва бартараф намудани ин мушкилот пеш аз ҳама, муҳайё сохтани шароит барои сармоягузори хориҷӣ зарур аст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шумораи зиёди давлатҳо танҳо ба тӯфайли истифода аз сармояи хориҷӣ аз бӯҳрони шадиди иқтисодӣ баромадаанд [5, с.84].

Пӯшида нест, ки дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дараҷаи баланди касри бучет ва муфлисшавии шумораи зиёди корхонаҳо ба назар мерасад. Маҳз ба тӯфайли ин зарурияти ҷалбнамоии сармоягузори хориҷӣ ба вучуд омадааст. Ҷалбнамоии сармоягузори хориҷӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади азнавсозӣ ва таҷдиди хочагии халқ ба роҳ монда мешавад. Барои ҳамин ҷалбнамоии васеи сармояи хориҷӣ яке аз масъалаҳои умумии дар сиёсати иқтисодии хориҷии кишварамон ба ҳисоб меравад. Дигаргунии намоёни ҷараёни ҷалби сармояи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар дигар қонуни санадҳо инъикос ёфтааст.

Дар баробари ин метавон таҳлил намуд, ки сармояи хориҷӣ то чи андоза барои рушди иқтисодии Тоҷикистон таъсири худро расонида метавонад. Воридоти сармояи мустакими хориҷӣ дар соли 2018 аз рӯи минтақаҳои ҷумҳурӣ чунин аст, ба шаҳри Душанбе - 277,0 млн. долл. ИМА ё 88,6 фоиз, ВМКБ -23,4 млн. долл. ИМА ё 7,4 фоиз, вилояти Суғд-11,0 млн. долл. ИМА ё 3,5 фоиз, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ – 1,2 млн. долл. ИМА ё 0,4 фоиз ва дар вилояти Хатлон дар ин давра сармояи мустакими хориҷӣ ворид нагардидааст.

Дар диаграммаи поёни мо тақсими корхонаҳои дорои сармоягузори дар соли 2017 бақайдгирифташуда дар миқёси минтақаҳои ҷумҳурӣ пешниҳод менамоем.

Тавре аз диаграммаи овардашуда маълум мегардад, аз шумораи умумии корхонаҳои дар давраи ҳисоботӣ бақайдгирифташуда 90 адад дар ш. Душанбе, 15 адад дар вилояти Суғд, 7 адад дар вилоятҳои Хатлону Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва 10 адад дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ рост меояд. Дар баробари ин 15 адади корхонаи дорои сармоягузори хориҷӣ аз нав ба қайд гирифта шудаанд. Маблағи умумии фонди оинномавии корхонаҳои дорои сармоягузори хориҷии бақайдгирифташуда дар ин давра 156,1 млн. сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 15,2 млн. сомонӣ кам мебошад. Сармоягузори ин гузоштани маблағ ба объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо мақсади ба даст овардани фоидаи муайян мебошад [6 с 91].

Дар охир метавон пешниҳод намуд, ки барои рушди сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи шароитҳо муҳайё мебошанд. Давлат баробарҳуқуқии сармоягузори хориҷӣ ва сармоягузори ватаниро қафолат дода, дар муносибат бо

сармоягузoron вобаста ба мансубияти шахрвандӣ, миллӣ, забонӣ, ҷинсӣ, нажодӣ, этнокодӣ динӣ, ҷои анҷом додани фаъолияти иқтисодӣ, инчунин кишвари асли баромади сармоягузор ва сармоягузорӣ, ба ҳеҷ гуна поймолкунии ҳуқуқ роҳ наметад. Ниҳоят қонунгузор дар санади мазкур имтиёзҳои сармоягузорию мушаххас муқаррар сохтааст, ки барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон басо муҳим ва манфиатбахш мебошад.

Имтиёзҳои сармоягузорӣ дар намудҳои зерин дода мешаванд:

имтиёзҳои андозбандӣ;

имтиёзҳои гумрукӣ;

додани грантҳои аслии давлатӣ.

Дар охир ҳаминро қайд кунам, ки дар шароити имрӯза, бо тақозои гузаштан ба муносибатҳои иқтисодии бозорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ҷиддии ислоҳоти иқтисодӣ қарор доранд. Дар ин роҳ ҷумҳурии мо бо якҷанд монеа ва душворихо дучор меояд, барои пешгирӣ ва бартараф намудани ин мушкилот пеш аз ҳама, муҳайё сохтани шароит барои сармоягузории хориҷӣ зарур аст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шумораи зиёди давлатҳо танҳо ба тӯфайли истифода аз сармояи хориҷӣ аз бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромадаанд.

Адабиёт:

1. Ғаниев Т.Б. Менечмент. Китоби дарсӣ. қ.1-6/ Т.Б.Ғаниев. Душанбе, Ирфон. 2016
2. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2007 №703 тасдиқ шудааст.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2015 №704 тасдиқ шудааст.
4. Ҷумҳурии Тоҷикистон: 15-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2016
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон- 2016.- №4
6. Вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2020. Маълумотномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2017-258с.
7. Фаъолияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Кумитаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон -2018 сол
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2015 №704 тасдиқ шудааст.
9. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2017 №703 тасдиқ шудааст.
10. Саидмуродов Л.Ҷ. Солиев А.А. Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ/ Л.Ҷ.Саидмуродов, А.А.Солиев. –Душанбе, «Деваштич», 2016
11. Қодиров Ш. ва дигарон Назарияи иқтисодӣ (китоби дарсӣ)/ Ш.Қодиров. Душанбе, 2017 сах.114.

ИМКОНИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи илмӣ бисёр ҷанбаҳои сармоягузорӣ ва низоми андозситонӣ омӯхта шуда, имтиёзҳо ва мушкилиҳо нишон дода, роҳҳои ҳалли бартаркунии онҳо дар мақола нишон дода шуда аст.

Ҳамчунин дар мақола қайд шудааст, ки сармоягузорӣ ин гузоштани маблағ ба объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо мақсади ба даст овардани фоидаи муайян мебошад. Дар охир метавон қайд намуд, ки барои рушди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон ҳамаи шароитҳо муҳайё мебошад. Давлат баробарҳукукии сармоягузорию хориҷӣ ва сармоягузорию ватаниро кафолат дода, дар муносибат бо сармоягузoron вобаста ба мансубияти шахрвандӣ, миллий, забонӣ, чинсӣ, наҷодӣ, эътиқоди динӣ, ҷои анҷом додани ғайриқонунии иқтисодӣ, инчунин кишвари асли баромади сармоягузор ва сармоягузорӣ, ба ҳеҷ гуна поймолкунии ҳуқуқ роҳ наметад. Пӯшида нест, ки дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дараҷаи баланди касри буҷет ва муфлисшавии шумораи зиёди корхонаҳо ба назар мерасад. Маҳз ба тӯфайли ин зарурияти ҷалбнамоии сармоягузорию хориҷӣ ба вучуд омадааст. Ҷалбнамоии сармоягузорию хориҷӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади азнавсозӣ ва таҷдиди хоҷагии халқ ба роҳ монда мешавад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, сармоягузорӣ, истехсолот, саноат, тараққиёт, пул, сиёсат, савдо, сохтмон, кишоварзӣ, нақлиёт, алоқа, бонк, қарз, муомилот, тичорат, рақобат, таҳлил, содирот, дурнамо.

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В научной сфере многие аспекты инвестиционной и налоговой системы обучения показывают льготы и трудности, а также указания по их преимуществу в местах.

В статье так же отмечается, что инвестирование-это вложение средств в объекты предпринимательской деятельности с целью получения определенной прибыли. В конце можно отметить что, для развития инвестиций в Республике Таджикистан существуют все необходимые условия. Государство гарантирует равноправие иностранных инвестиций и отечественных инвестиций и не допускает каких-либо нарушений в отношениях с инвесторами, связанных с гражданской, национальной принадлежностью, языком, преступлениями, расой, религиозным убеждением, местом осуществления экономической деятельности, а также со страной происхождения инвестора и инвестиций. Несмотря на то, что в нынешних условиях в Республике Таджикистан наблюдается высокая степень дефицита бюджета и банкротства большого числа предприятий. Именно благодаря этому возникла необходимость привлечения иностранных инвестиций.

Привлечение иностранных инвестиций, в первую очередь, осуществляется с целью обновления и реконструкции сельского хозяйства.

Ключевые слова: экономика, инвестиция, производство, промышленность, развитие, деньги, политика, торговля, строительство, сельское хозяйство, транспорт, связь, банк, кредит, оборот, бизнес, конкуренция, анализ, экспорт, перспективы.

INVESTMENT OPPORTUNITIES AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the scientific sphere, many aspects of the investment and tax system of training show benefits and difficulties, as well as instructions on their advantage in the places.

The article also notes that investing is investing in business objects for the purpose of obtaining a certain profit. At the end, we can note that all the necessary conditions exist for the development of investments in the Republic of Tajikistan. The State guarantees the equality of foreign investment and domestic investment and does not allow any irregularities in relations with investors related to citizenship, nationality, language, crime, race, religious belief, place of economic activity, as well as with the country of origin of the investor and investment. Despite the fact that in the current conditions in the Republic of Tajikistan there is a high degree of budget deficit and bankruptcy of a large number of enterprises. It was this that created the need to attract foreign investment.

Foreign investment is primarily attracted for the purpose of agricultural renewal and reconstruction.

Key words: economy, investment, production, industry, development, money, politics, trade, construction, agriculture, transport, communications, bank, credit, turnover, business, competition, analysis, export, prospects.

Сведения об авторе: Шахнозай Содик соискатель, кафедры экономика, предприятие и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16.

Information about the author: Shahnozai Sodiq, applicant, Kulob state University named after Abuabdulloh Rudaki. Address, 735360 RT Kulob, street S. Safarov16

ИССЛЕДОВАНИЕ УСЛОВИЙ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ФОРМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АПК КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

Доутова А.Р., Сафарова С.З.

Кулябский государственный Университет имени А.Рудаки

Проблема эффективности возникает естественным образом в связи с потребностью товаропроизводителя максимально экономить ресурсы при выпуске продукции. В условиях рыночной экономики, когда предпринимательская деятельность осуществляется на свой страх и риск, она приобретает первостепенное значение. По существу, эффективность производства выражает степень достижения основных целей, характерных для расширенного воспроизводства [5].

Экономическая эффективность предприятия определяется путем сопоставления приобретенного результата (эффекта) с использованными для его получения ресурсами или затратами. Оценка только по затратам недостаточна, так как результат производства во многом зависит от всего объема ресурсов, вовлеченных в производственный процесс. В условиях перехода к рыночным условиям в экономике важную роль играют малые и средние предпринимательства. По нашему мнению, чтобы малые и средние предпринимательства в АПК эффективно развивались, необходимо, создать благоприятные социально-экономические условия со стороны государства. К ним в первую очередь относятся финансовые, технические, налоговые и др. условия. Так как, благодаря им, можно обеспечить, эффективное развитие предпринимательской деятельности.

Для оценки условий эффективного развития малых и средних форм предпринимательства в отраслях АПК Кулябского региона необходимо знать их реальное состояние и проблемы. А это возможно при проведении качественного анализа особенностей развития данной категории предприятий, который определяет приоритетов их поддержке.

Показатели, рассчитываемые на основе, независимых опросов субъектов малого и среднего предпринимательства, позволяют выявить и оценить спектр и масштаб основных проблем и препятствий на пути их развития, отследить и изучать вопросы, связанные с налогообложением, финансовым состоянием, имущественными проблемами и ряд других.

С этой целью нами в середине 2019 году был проведен опрос некоторых руководителей малых и средних предприятий АПК Кулябского региона.

Исследование проходило методом количественного опроса. Было опрошено 60 респондентов. Подавляющее большинство респондентов (93,3%) занимаются производством сельхозпродукции и 6,7% - ее переработкой.

Рис. 1. Трудности в разрешительных процессах

Хотя для регистрации и организации предпринимательской деятельности в нашей стране, приняты всевозможные меры, однако в процентном соотношении ответы на вопрос «Какие трудности Вы испытывали в разрешительных процедурах?» 31% респондентов пожаловались на длительном процессе регистрации (рис. 1).

Кроме того, в процессе проведенного опроса был выявлен ряд факторов, препятствующих эффективному развитию предпринимательства в АПК в Кулябского региона и их адаптации к рыночным отношениям на селе. Высокий процент банковских кредитов, считается одним из основных факторов, сдерживающих развитие малого предпринимательства (29%). Нехватки финансовых средств, особенно личных сбережений и недоступности (труднодоступности) кредитных средств, по мнению респондентов, считается вторым фактором неразвитости малых и средних форм предпринимательства в АПК (24,7%). Другой фактор, по их мнению, является нехватка предпринимательского опыта большинство руководителей малых и средних предприятий, 23,7% опрошенных считают, что они испытывали затруднение в процессе свои деятельности из-за нехватки управленческого опыта ответы респондентов приведена в таблице 1.

Таблица 1
Факторы, влияющие на развитии малого и среднего предпринимательства в АПК Кулябского региона РТ

№	Перечень факторов	% ответов
1	Отсутствие предпринимательского опыта;	23,7
2	Нехватки личных сбережений и недоступность кредитных средств;	24,7
3	Высокие проценты банковских кредитов;	28,7
4	Высокие ставки налогов;	7,9
5	Избыточные проверки государственных органов;	1,9
6	Другие факторы (нехватки техники и транспортных средств и др.пр)	12,9

По нашему мнению, организация и проведение семинаров, конференций, курсов, тренингов и иных информационно-образовательных программ по развитию предпринимательской деятельности среди отечественных предпринимателей, особенно в сельской местности, будут способствовать повышению потенциала квалификации предпринимателей.

Общеизвестно, что для создания собственного бизнеса нужны финансовые средства. Так как большинство опрошенных были руководителей дехканских (фермерских) хозяйств, поэтому на вопрос «какие источники финансовых средств Вы использовали для создания предпринимательской деятельности?» большая часть из них (52%) ответили, что используют личные сбережения, 34% использовали в организации свою деятельность банковские кредиты, 10% помогли родственники и знакомые и 4% прочие источники (рис. 2).

Финансовая поддержка предпринимателей в АПК является одним из самых мощных инструментов для развития отрасли.

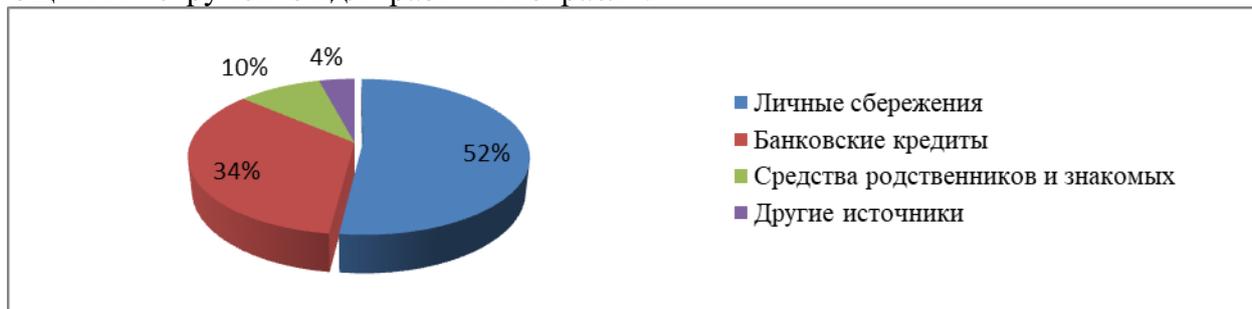

Рис. 2. Источники финансирования в создании предпринимательской деятельности

Например, фермер (дехкан) на всех этапах работы на плантации нуждаются в средствах, а высокие процентные ставки по финансовым фондам и кредитам не позволяет широко пользоваться им. Так, ответы респондентов (60% опрошенных) свидетельствует, что сельскохозяйственные предприниматели испытывают необходимость в кредитных средствах (рис. 3).

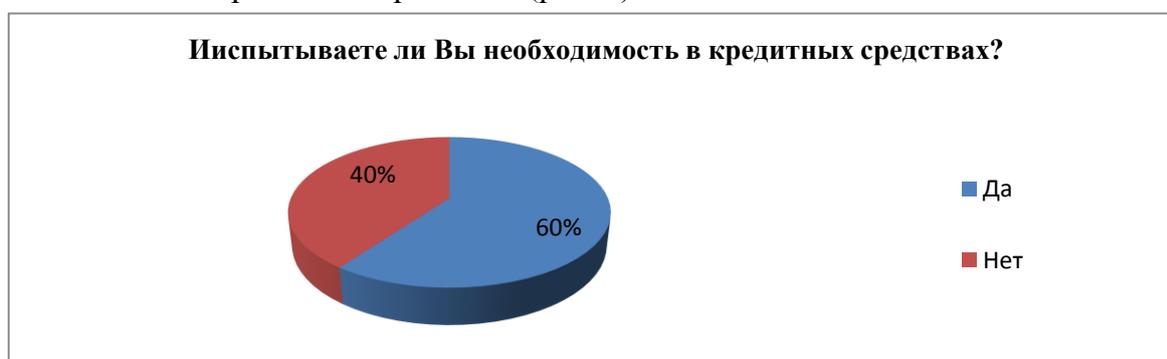

Рис. 3 Необходимость кредитных средств для предпринимательской деятельности в АПК

На наш взгляд, совершенствование системы кредитно-финансовой поддержки малых и средних предприятий должно включать следующие конкретные меры:

1. Принятия необходимых мер в соответствии с законодательством Республики Таджикистан по созданию совместного фонда микро-кредитования предпринимателям.

2. Разработка конструктивных предложений по снижению процентных ставок по кредитам банков и других финансовых учреждений, которые предлагаются малым и средним предприятиям.

3. Совершенствование механизма государственного финансирования в части нормы процента кредитов коммерческих банков, которые будут предлагаться для малых и средних предприятий.

4. Разработка и представления эффективного механизма лизинга оборудования и технологий малым и средним предприятиям со стороны правительства.

5. Рассмотреть возможность предоставления дополнительных налоговых льгот инвесторам, которые вкладывают финансовые средства в долгосрочные проекты или новые проекты субъектов малого и среднего бизнеса, включенных в перечень приоритетных видов деятельности, особенно в области инновационных технологий.

Административные барьеры со стороны контролирующих органов государственной власти является один из факторов, сдерживающих развитие малого и среднего предпринимательства в АПК.

Проведенный нами опрос по влиянию административных барьеров на развитие малых и средних форм предпринимательства (рис. 4) показал следующие

результаты:

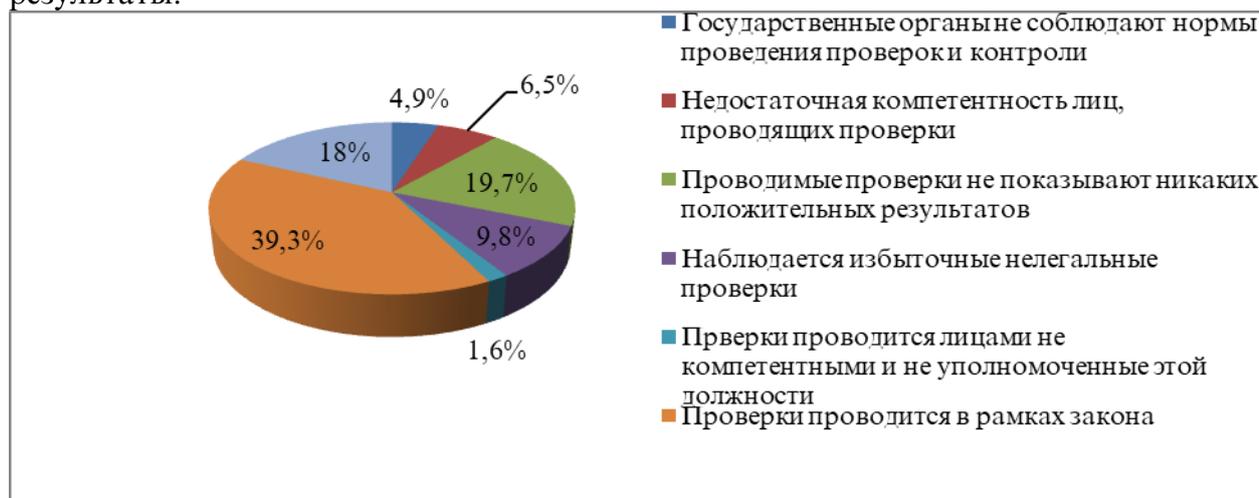

Рис. 4. Влияние административных барьеров на развитии предпринимательства

При опросе выявлено, что 39,3% респондентов считают, что все проверки проводятся в рамках закона. 19,7% предприниматели подчеркнули, что от неуместных проверок и контроля со стороны органов государственной власти нет никакой пользы. Из опрошенных 18% отметили, что проверки не проводятся, 6,5% - некомпетентные лица проводят проверки, 4,9% - норма проведения проверок не соблюдается (рис 4).

В современных условиях основными экономическими рычагами государственного регулирования являются, прежде всего, налоговое, которые включает - установление объектов и субъектов налогообложения, виды налогов и сборов, налоговые ставки и их дифференциация, налоговые льготы, сроки уплаты налогов, штрафные санкции за несвоевременную уплату налогов и др.

С 1 января 2013 года в Республике Таджикистан действует новый Налоговый кодекс. В связи с этим, нами во время проведения опроса было задано вопрос «Со вступлением новой редакции Налогового Кодекса как изменилась Ваша финансовая ситуация?». Половина предпринимателей (50%) ответили, что налоги сократились, но ставки налогов высокие, 23,3% предпринимателей жаловались на то, что их финансовое состояние стало хуже в связи с высокими ставками налогов, только 18,3% ответили удовлетворены (рис. 5).

Рис. 5. Влияние нового Налогового Кодекса на финансовое состояние малых и средних форм предпринимательства

В целом, налоговая система прошла три этапа своего развития, и введенная система налогообложения отражает определенный прогресс и содержит ряд положительных элементов по сравнению с предыдущим Налоговым кодексом. Действующая структура налогов стала оптимальной, сокращены некоторые виды налогов. Ключевыми изменениями явились:

- отмена налога с розничных продаж,
- постепенное упразднение к 2017 году налога с пользователей автомобильных дорог,

- введение единой декларации по подоходному налогу и социальному налогу,
- а также упрощение процедуры налогообложения и отчетности, например, замена месячной отчетности на квартальную отчетность по некоторым видам налогов [1]

В то же время, по мнению предпринимателей, действующая система налогообложения имеет большой потенциал для дальнейшего совершенствования, поскольку увеличение некоторых ставок и запутанность налогового администрирования некоторых из них отрицательно сказывается на предпринимательской деятельности.

Можно быть уверенным в том, что активные шаги правительства по реформе системы налогообложения дадут положительные результаты и способствуют развитию и повышению эффективности малых и средних форм предпринимательства в АПК.

Одним из важнейших показателей экономической эффективности деятельности малых и средних предприятий является рентабельность, которая характеризуется не только абсолютным размером полученного им чистого дохода, но также уровнем, или нормой рентабельности. При проведении опроса предпринимателям было задано вопрос относительно рентабельностью их деятельности.

Из всего респондентов 58,3% ответили, что рентабельность их деятельности составляет 5-10%, одно треть предприниматели (30%) 10-15%, и остальные 20-25% (рис. 6).

Исследование показало, что подавляющая часть предпринимателей, рентабельность которых составляет 20-25%, являются дехканские (фермерские) хозяйства.

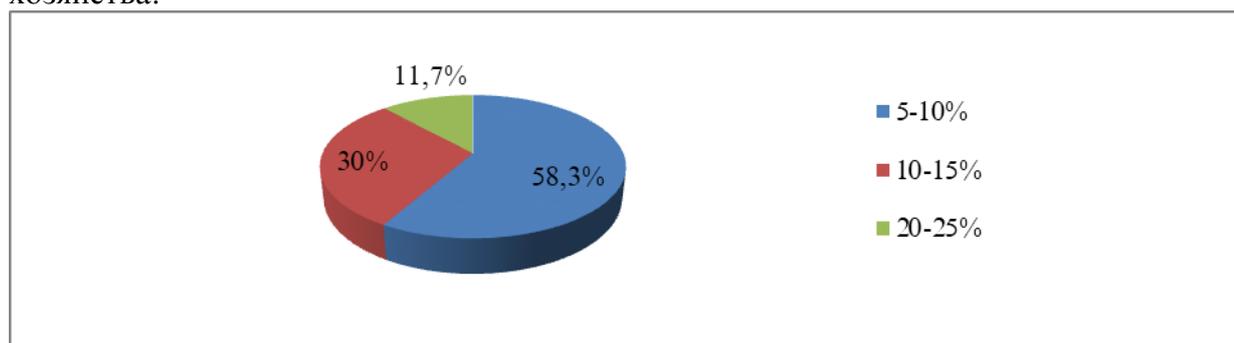

Рис. 6. Уровень рентабельности малых и средних предприятий АПК в Кулябском регионе

Таким образом, в процессе проведенного нами опроса были выявлены ряд факторов, препятствующих эффективному развитию предпринимательства в АПК и их адаптации к рыночным отношениям на селе:

1. Административные факторы: длительность процесс регистрации, высокие ставки налогов, нестабильность налоговой и правовой политики, получения различных лицензий, разрешений, бюрократические барьеры, невнимательности государственных властей или органов регионального управления на предпринимательскую деятельность и т.д.

2. Финансовые факторы: нехватка финансовых средств, высокие ставки по банковским кредитам, недоступность государственной помощи и т.д.

3. Технические факторы: изношенность материально-технической базы, недостаток оборотных средств, нехватки техники и транспортных средств.

4. Производственно-сбытовые факторы: низкие цены на сельскохозяйственную продукцию, неплатежеспособность оптового покупателя сельскохозяйственной продукции, отсутствие госзаказов и др.

Республика Таджикистан входит в группу стран, которые отличаются своими экологически чистыми сельскохозяйственными продуктами. Сельскохозяйственная

продукция, выращиваемая в Таджикистане, должна отличаться своей дешевизной и высоким качеством, чтобы стать конкурентоспособной. Для этого нужно повсеместное развитие малых и средних предприятий по хранению и переработке сельхозпродукции, создание успешной законодательной базы и обеспечение материальными ресурсами в достаточном количестве.

Исследование показало, что Кулябский регион обладает хорошими условиями для развития малого и среднего предпринимательства в АПК, но существующие проблемы (отсутствие опыта, высокие налоговые ставки, нехватки техники и транспорта, высокие проценты банковских кредитов, бюрократические барьеры и др.), не позволяют предпринимателям вполне использовать эти возможности. Для улучшения предпринимательского климата и совершенствования механизма господдержки малого и среднего предпринимательства в Кулябском регионе необходимо разработать региональные программы для поддержки развития предпринимательства, что позволит решить существующие проблемы, и может стать эффективным механизмом и движущим фактором развития региона страны.

Литература:

1. Анализ факторов, влияющих на развитие сектора по производству и переработке пищевой продукции ориентированного на экспорт//Национальная Ассоциация МСБ Республики Таджикистан. – Душанбе, 2015. - 50 с.
2. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. (В редакции Законов РТ от 17.09.2012г. №901, от 28.12.2013г. №1045, от 28.12.2013г. №1046, от 18.03.2015г. №1188). - Электронный ресурс: <http://www.andoz.tjindex.phpruzakonodatelstvonalogovuj-kodeks-rt/>
3. Грядов С. И., Крячков И. Т., Удалов В. А. и др Предпринимательство в АПК/С. И. Грядов, И. Т. Крячков, В. А. Удалов и др.; Под.ред. С. И. Грядова. Учеб. пособие. – М.: Колос, 1997. – 351 с.
4. Результаты опроса проведенным авторам среди некоторых субъектов малого и среднего форм предпринимательства Кулябского региона. – 2019.
5. Минаков И. А., Куликов Н. И., Соколов О.В. и др.Экономика отраслей АПК/ И. А. Минаков, Н. И.Куликов, О.В.Соколов; Под ред. И. А. Минакова. Учеб.пособие. - М.: Колос С, 2004. - С.273.

ИССЛЕДОВАНИЕ УСЛОВИЙ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ФОРМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АПК КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

В данной статье рассматривается эффективность развития малого и среднего предпринимательства в АПК Кулябского региона. Авторы подчеркивают, для того чтобы малые и средние предпринимательства в АПК эффективно развивались, необходимо, создать благоприятные социально-экономические условия со стороны государства. К ним в первую очередь относятся финансовые, технические, налоговые и другие условия. Выявлено некоторые пути повышения эффективности развития малого и среднего предпринимательства в АПК Кулябского региона.

Ключевые слова: аграрный сектор, малое и среднее предпринимательство, предпринимательская деятельность, агропромышленный комплекс, эффективность.

RESEARCH OF THE CONDITIONS OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM FORMS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF KULOB REGION

This article examines the effectiveness of development of small and medium-sized enterprises in the agro-industrial complex of the Kulob region. The author emphasizes that in order for small and medium enterprises in the agro-industrial complex to develop effectively, it is necessary to create favorable socio-economic conditions on the part of the state. These primarily include financial, technical, tax and other conditions. It identified some ways to

improve the efficiency of small and medium entrepreneurship in the agro-industrial complex of Kulob region.

Key words: agrarian sector, small and medium-sized business, entrepreneurial activity, agro-industrial complex, effectiveness.

БАРРАСИИ ШАРОИТҲОИ РУШДИ САМАРАНОКИ ШАКЛҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР КАС-И МИНТАҚАИ КҶЛОБ

Дар ин мақола самаранокии рушди соҳибкории хурд ва миёна дар КАС-и минтақаи Кӯлоб дида баромада шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки барои он ки соҳибкории хурд ва миёна дар КАС самаранок рушд намоянд, бояд аз ҷониби давлату ҳукумат шароитҳои хуби иҷтимоиву иқтисодӣ фароҳам оварда шавад. Пеш аз ҳама ба инҳо дохил мешавад шароитҳои молиявӣ, техникӣ, андозбандӣ ва ғайраҳо. Яқчанд роҳҳои баландбардории самаранокии рушди соҳибкории хурд ва миёна дар КАС – и минтақаи Кӯлоб нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаи аграрӣ, соҳибкории хурд ва миёна, фаъолияти соҳибкорӣ, комплекси агросаноатӣ, самаранокӣ.

Сведения об авторах: Доутова Адиба Раджабалиевна - докторант PhD кафедры экономики предприятия и предпринимательства КГУ им. А.Рудаки. Тел: (+992) 90 502 1002.

Сафарова Сарвиноз Зоиршоевна - магистрант 2 – го курса отделения экономики и управления в предприятия, кафедры экономики предприятия и предпринимательства КГУ им. А. Рудаки.

Information about authors: Doutova Adiba Rajabaliyevna -PhD student, Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship, KSU named after A.Rudaki. Тел: (+992) 90 502 1002.

Safarova Sarvinoz Zoirshoevna- Second-year undergraduate student of Economics and Management in Organization, Department of enterprise economics and entrepreneurship of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

САҲМИ СОҲАИ БОҒПАРВАРӢ ДАР САМТИ РАСИДАН БА АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ТАШКИЛИ КОРҲОНАҲОИ АГРОСАНОАТӢ

Ҳасанова Ф.Ш., Шарипов С.К.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Боғдорӣ – яке аз соҳаҳои калидии кишоварзии Тоҷикистон буда, рушди он ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ва даромаднокии муассисаҳои кишоварзӣ оварда мерасонад. Дар ҷумҳурӣ дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ: себ, нок, шаҳкунг, олу, зардолу, чормағз, бодом, pista, қулфинай, мармиҷон, меваҳои субтропикӣ (лимон), анор ва дигар дарахтони мевадиханда ва буттамеваҳоро парвариш мекунанд.

Меваҳо – маводи ғизоии ивазнашаванда буда, инсонро аз ҳаргуна беморӣ пешгири намуда, ҳислати табобатӣ низ доранд. Ҳислатҳои таҷзиявӣ ва парҳезии мевачот аксаран ба таркиби химиявӣ онҳо ва қабл аз ҳама ба қанд (глюкоза, фруктоза, сахароза), кислотаҳои органикӣ ва витаминҳои дар об ҳалшаванда (кислотаҳои аскарбинӣ) ва дигар пайвастагҳои химиявӣ вобастагӣ доранд.

М.Г.Попов дар соли 1935 навишта буд, ки Тоҷикистон яке аз маконҳои қадимтарини сукувати инсон ва кишоварзӣ буда, то рӯзҳои мо ин мақомро аз даст надодааст. Мавҷуд будани навҳои аҷоибӣ зардолу, тут, ангур, чормағз, себ, анор ва дигар анвои мевачот гувоҳи он мебошад [2, с.3].

Қаламрави Тоҷикистон бо анвои боду ҳаво ва хокҳои худ ба таври хангуфт аз якдигар фарқ мекунад. Барои мисол, ноҳияҳои наздиқӯҳии вилояти Хатлон бо иқлими хуби худ барои рушди тоқпарварии лалмӣ ва дарахтони мевагии мевашон тухмидор хеле муносиб мебошад.

Дар ҳар гуна шароит боғоти саноатӣ ба нақша-ҳадафҳои нигаронидашудаи маҳсулот, ки аз навъҳои гуногуни дарахтони мевашон ҳархела пухтарасанда иборат мебошанд, бояд ҷавобгӯ бошад.

Ҳангоми парвариши меваҳо афзалан мевагиҳои навъи тухмидор навъи дар зимистон пухта мерасидагиро мавриди истифода қарор медиҳанд. Барои саноати консервабарорӣ васеъ намудани боғоти нок ва мевагиҳои донакдор аз навъҳои ҳархела пухта мерасидагӣ барои бештар расидани маводи хом зарур аст. Барои минтақаҳои наздишаҳрӣ ва осоишгоҳӣ афзоиши миқдори навъҳои меваҳои дар замони мухталиф пухта мерасидагӣ ба мақсад мувофиқ аст. Стратегияи нави сиёсати агросаноатӣ ва таҳияи механизмҳои муассири амалисозии он ба он асоснок шудааст, ки маҷмаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар ҳоли рушди системавӣ қарор дорад. Ҳамон тавре ки маълум аст, беҳатарии давлат аксаран аз сатҳ ва сифати таъмини аҳоли бо маводи озуқаворӣ вобаста аст.

Дар шароити муосир муассисаҳои кишоварзӣ ба он манфиатдор нестанд, ки маблағҳои худро ба рушди боғдорӣ равона кунанд, чунки замони баргардиши он маблағҳо хеле тӯлонӣ мебошад. Аз ин рӯ, бидуни маблағгузори аз ҳисоби буҷаи давлат, боғутоқпарварӣ дар шароити феълӣ бозоргонӣ тараққӣ нахоҳад кард. Барои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти мевагӣ полезӣ ҷалби захираҳои молиявӣ ва моддии корхонаҳои коркарди саноатӣ лозим аст, чунки онҳо дар дараҷаи аввал барои бунёди пойгоҳи маводи хоми худӣ манфиатдор мебошанд. Дар мувофиқа бо вазорату идораҳои дахлдор ба баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Нақшаи чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ ва рушди тичорати аграрӣ барои солҳои 2018-2020” қабул гардид [3, с. 2].

Ҷиҳати татбиқи “Барномаи рушди соҳаи боғутоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” дар ин давра кишоварзони ҷумҳурӣ дар майдони 2416 гектар боғу тоқзорҳои нав ва 2 гектар тутзор бунёд намудаанд, ки аз майдони умумии боғу тоқзорҳои нав 2272 гектар боғ, 142 гектарро тоқзор ташкил медиҳад, ки 2090 гектари он дар таллу тепаҳои бо намай таъмин бунёд карда шудааст [3, с.7].

Дар шароити роҳандозӣ шудани муносибатҳои бозоргонӣ омӯзиши равия ва қонуниятҳои рушди истеҳсолоти агросаноатӣ ба як омил объективӣ мубаддал гаштааст. Ин омил дар маҷмӯъ ба соҳаи ҳаётан муҳим, яъне кишоварзӣ, ки на танҳо дар рушди иқтисоди кишвар, балки таъмини аҳоли бо маҳсулоти витаминдори ғизоӣ ва маводҳои сохтмонӣ ва рушди инфрасохтори кишоварзӣ, хоҷагии оилавӣ ва амсоли ин муносибат дорад, нақши муҳим мебозад. Аз ин ҷост, ки таъмини солони аҳолии ҷумҳурӣ ба маҳсулоти сифатноки мевагӣ вазифаи муҳимтарини хоҷагии халқ ва самтҳои нави илми иқтисодиёти аграрӣ ва амалияи хоҷагидорӣ мебошад. Дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли мева 325033 тонна, ангур 174985 тонна истеҳсол шудааст. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ҷамоавӣ бошад, истеҳсоли мева 179175, ангур 88257 тонна баробар аст [3, с.7]. Зарурати истеъмоли мевагӣ ҳамасола меафзояд. Воридоти ғайриқобили назорати маҳсулоти боғдорӣ арзон ва бесифат дар баробари ҷумҳурӣ масъалаи амнияти озуқавориро пеш гузошта, боиси васеъ шудани бухрон дар соҳаи маҳсулоти кишоварзӣ гашт. Таъмини мусовии бозор бо маҳсулоти мевагӣ дар ҳамаи фаслҳои сол танҳо дар шароити хуби системаи мураттабшуда ва нигоҳдории мевагӣ дар шакли тару тоза ва ё консервашуда имкон дорад. Дар шароити истеҳсоли мевагӣ ва полезӣ дар хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои иҷравӣ ва ташкилотҳои нигоҳдории меваҷот то як андоза иҷро мешавад.

Дар 9 моҳи соли 2018 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ба 17755,7 млн сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба андозаи 4,0 фоиз зиёд гардида, суръати афзоиш дар соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ мутаносибан 4,0 ва 3,7 фоизро ташкил медиҳад.

Дар баробари таъминоти бозори истеъмолии кишвар бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ тибқи маълумоти Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 30.09.2018 аз ҷумҳурӣ ба хориҷи кишвар дар маҷмӯъ 187175 тонна маҳсулоти кишоварзӣ, аз он 83114 тонна сабзавот, 15343 тонна меваҷот, 16088 тонна меваи хушк, 72327 тонна нахи пахта ва дигар намуди маҳсулоти кишоварзӣ, ҳамагӣ ба маблағи 146869910 доллари ИМА содирот карда шуда аст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мутаносибан 58126 тонна ва 71410151 доллари ИМА зиёд мебошад.

Хуллас, дастгирӣ ва Ҳимояи давлатии соҳаи хоҷагии қишлоқ дар солҳои охир, болоравии истеҳсолот ба амал омад. Зиёд шудани ҷамъоварии маҳсулоти боғу тоқпарварӣ дар муассисаҳои кишоварзӣ аз ҳисоби ҷамъоварии умумии маҳсулот аз хоҷагиҳои ёрирасони хусусии аҳоли, ки дар мамлакат ба истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти боғутоқпарварӣ мубаддал шудаанд. Сиёсати агросаноатӣ ва таҳияи механизмҳои муассири амалисозии он ба он асоснок шуда аст, ки маҷмӯаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар ҳоли рушди системавӣ қарор дорад. Бехатарии давлат аксаран аз сатҳ ва сифати таъмини аҳоли бо маводи озуқаворӣ вобаста аст.

Адабиёт:

1. Абдуллозода Д. Самаранокии коркарди маҳсулоти кишоварзӣ/Д. Абдуллозода Кишоварз, Душанбе, ТАУ, 2007.

2. Попов М.Г. Пайдоиши мевагиҳои Тоҷикистон (Мевагиҳои Тоҷикистони марказӣ) РТ/ М.Г. Попов. Экспедитсияи ВНИИР. -1935 Нашри XIII.

3. Ҷамъбасти фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нух моҳи соли 2018.

4. Бойматов А. Маркетинг/ А.Бойматов.-Хучанд, «Хуросон», 2005.

5. Мадаминов А.А., Усмонов Р. Использование маркетинга в сельском хозяйстве/ А.А.Мадаминов, Р.Усмонов. Вестник ТГУПБП, №2, Худжанд 2008.

САҲМИ СОҲАИ БОҒПАРВАРӢ ДАР САМТИ РАСИДАН БА АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ТАШКИЛИ ҚОРҲОНАҲОИ АГРОСАНОАТӢ

Дар мақола оид ба саҳми соҳаи боғпарварӣ дар самти расидан ба амнияти озуқаворӣ тавассути ташкили қорҳонаҳои агросаноатӣ суҳан меравад.

Боғпарварӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар рушди соҳаи аграрии кишвар ба ҳисоб рафта, бунёди боғу тоқзорҳои нав ба таъсиси ҷойҳои қорҳои нав, ташкили қорҳонаҳои агросаноатӣ ва дар маҷмӯъ ба ноил гаштан ба стратегияи ҷоруми рушди миллии кишвар, саноаткунони босуръати кишвар мусоидат менамояд.

Муаллифон дар мақола стратегия ва барномаҳои давлатӣ, масъалаи рушди фаъолияти инноватсиониро, ки дар соҳаи аграрӣ ва дар дигар соҳаҳои фаъолияти соҳибқорӣ метавонад самаранокии иқтисодиётро баланд бардорад, мавриди таҳлил қарор додаанд.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, боғпарварӣ, фазои сармоягузорӣ, хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ, рушди тичорати аграрӣ, саноаткунонӣ.

РОЛЬ САДОВОДСТВА В ДОСТИЖЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И СОЗДАНИИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматривается роль развития садоводства в достижении продовольственной безопасности путём создания аграрных предприятий.

Садоводство является одним из эффективных направлений в развитии аграрной отрасли страны. Создание новых виноградных и фруктовых садов создает новые рабочие места, и в целом обеспечивает достижения четвертой стратегии национального развития страны, способствует быстрой индустриализацией страны.

Авторами статьи анализируются государственные стратегии и программы, проблема развития инновационной деятельности, которые в аграрной отрасли и других отраслях предпринимательской деятельности способствуют повышению экономической эффективности.

Ключевые слова: аграрный сектор, садоводство, инвестиционный климат, малые дежканские хозяйства, развитие аграрного бизнеса, индустриализация.

THE ROLE OF GARDENING IN THE ACHIEVEMENT OF FOOD SECURITY AND THE ESTABLISHMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article deals with the contribution of the growing gardens drought department to the food security sector through the establishment of the agro industrial enterprises.

Growing garden is one of the most important directions in the development of the agricultural sector of the country and the construction of new gardens and vineyards promotes creation of new jobs, agro-industrial enterprises and, in general achieving the fourth National Development Strategy.

Others in the article analyzed the strategy and government programs, the development of innovative development activities in the field of tourism and other sectors of business activity, which could boost economic efficiency.

Keywords: Agricultural sector, growing gardener, small dekhkan farm, innovative climate, agricultural sectors of business.

Сведения об авторах: Хасанова Фарзона Шермадхоновна - ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел: + 992 98 502 1210.

Шарифов Сухроб Каримхонович – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел: + 992 98 514 0183.

Information about authors: Hasanova Farzona Shermadkhonovna - assistant of Department Management and marketing the KulobState University named after AbuabdullohRudaki. Tel: + 992 98 502 1210. E-mail: Mehrob23052013@mail.ru

Sharifov Suhrob Karimkhonovich – assistant of Department Management and marketing the KulobState University named after AbuabdullohRudaki.

Tel: + 992 98 514 0183. E-mail: Mehrob23052013@mail.ru

САМТҲОИ АСОСИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Гулов Р., Расулов Р.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тамоюли бартариятдоштаи рушди муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб рафта, яке аз қисматҳои он муҳочирати байналхалқии аҳоли мебошад. Равандҳои муҳочирати бештар ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти аҳолии иқтисодҳои миллӣ таъсир мерасонанд, ки ба ин муносибатҳо ҷалб гардидаанд. Таҳти таъсири онҳо тағйиротҳои интенсивии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҷамъият баргузор гардида истодааст. Ҳамради фарғии Тоҷикистон ба хоҷагии ҷаҳонӣ раванди воридшавии давлатро ба ҷараёни байналхалқии муҳочират

фаъл гардонид. Дар давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар бо суръати баланд афзоиш ёфт, ки ба он як қатор омилҳо дар сатҳи миллӣ мусоидат намуданд, махсусан тағйирёбии сохтори иқтисодӣ, бекорӣ, сатҳи пасти зиндагии аҳоли, талаботи аҳоли оид ба даст овардани маблағ барои ҳаёт ё шурӯъ намудани тичорати шахсӣ. Ҳамзамон, дар сатҳи байналхалқӣ фаългардонии равандҳои муҳоҷиратӣ таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ ба миён омада, дар охири солҳои 1990 дар мамлакатҳои ИА ва Россия талабот аз рӯи қувваи корӣ афзоиш ёфт. Мунтазам муҳоҷирати меҳнатӣ хусусияти нисбатан бо кор таъминкунии давомнокро дар муқоиса бо сафари муваққатӣ бо мақсади тичорат касб намуд.

Дар оғози солҳои 2000 шумораи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба хориҷа сафар кардаанд, хеле зиёд буд. Масалан, агар дар соли 2002 муҳоҷират 76,3 ҳаз. нафарро ташкил диҳад, аз соли 2003 оғоз намуда, бо беҳтаршавии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар мамлакат коҳишёбии назарраси шумораи муҳоҷирон мушоҳида гардида, дар соли 2005 шумораи онҳо ду маротиба камтар гардид. Аз рӯи маълумоти тадқиқотҳо, дар оғози солҳои 2000-ум сабабҳои асосии муҳоҷирати меҳнати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи он музди меҳнати паст, бекорӣ, орзуи зуд маблағ ба даст овардан, орзуи беҳтар намудани шароитҳои ҳаёт, шароитҳои қоньнашавандаи меҳнат ва ғайраро ташкил намуданд [1]. Ҷавонони маълумоти олидошта, ки донишгоҳҳо дар дигар мамлакатҳо хатм намудаанд, аз он ки дар рушди муваффақияти онҳо дар Тоҷикистон критерияҳои объективӣ муқаррар нагардидааст, розӣ нестанд. Бештар дар шумораи критерияҳои пешрафт аз рӯи зинаҳои фаъолият алоқаҳои ҳешутаборӣ ва маҳаллӣ истифода карда мешаванд.

Сабабҳои, ки дар боло оварда шудаанд, пурра ба Тоҷикистон низ тааллуқ доранд.

Гурӯҳи якуми сабабҳо ҳамчун замина барои муҳоҷирати меҳнати беруна баромад менамояд. Фаълнокии муҳоҷират аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста мебошад, ки то кадом андоза муҳоҷирони нерӯманд бо маълумоти зарурӣ таъмин мебошанд. Бечунучаро, онҳо аз бисёр ҷиҳат нисбат ба маълумотҳои махсус дорой маълумотҳои умумӣ мебошанд, ки ба гурӯҳҳо ё шахсони алоҳида тааллуқ доранд.

Қисмати зиёди муҳоҷирон ба мамлакати ресипиенти қувваи корӣ бе ягон огоҳии мушаххас барои соҳиб гардидан ба кори дилписанд сафар менамоянд. Дар ин бора натиҷаи пурсишҳои шаҳодат медиҳанд, ки аз ҷониби сотсиологҳои уралӣ анҷом дода шудаанд. Мувофиқи яке аз таҳқиқоти онҳо, қариб нисфи муҳоҷирон (48%) ба назди ҳешу ақрабояшон омаданд, ки бештарашонро занҳо ташкил медиҳанд. 30% пурсидашудагон ба назди шиносҳояшон омада, 19% ба хости худашон омаданд, яъне ба ҳеҷ кас умед набаста, омадаанд. Сокинони маҳаллӣ (ғайриточикон) ба сифати сарчашмаи имконпазири дастгирӣ танҳо 3%-ро ташкил медиҳанд. Маълумоти мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки қисмати зиёди муҳоҷирон ба мамлакати ресипиент бе маълумоти дахлдори ба кор таъминкунӣ меоянд.

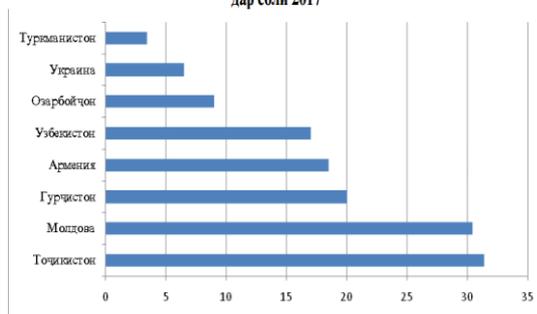
Таҳқиқотҳо, ки ба наздикӣ дар Тоҷикистон анҷом дода шудаанд, эҳтиёҷоти баландро оид ба хизматрасониҳои иттилоотӣ ва дигар хизматрасониҳо нишон доданд. Ҳамин тавр, 76%-и занҳо - муҳоҷирони меҳнатӣ, қайд намуданд, ки ба дастгирии иттилоотӣ эҳтиёҷ дошта, 80%-и респондентҳо аз шумораи муҳоҷирон қайд намуданд, ки ба хизматрасониҳо оид ба кортаъминкунӣ дар хориҷа эҳтиёҷ доранд ва 74%-и онҳо ишора намуданд, ки оид ба хизматрасониҳои иттилоотӣ ва машваратҳо аз рӯи масъалаҳои қонунгузори меҳнатӣ дар мамлакатҳои ресипиент эҳтиёҷ доранд. Оид ба сабабҳои асосии муҳоҷират пурсидашудагон ҷавобҳои хеле ҷолиб доданд. Ҳамчун сабаби асосии қабули чунин қарор 51,7%-и пурсидашудагон ба камбизоатӣ, 46,7% ба мавҷуд набудӣ фаъолият, 0,8% дохил шудан ба муассисаҳои олии таълимӣ ишора намуда, 0,4%-и онҳо бошанд, ироа намуданд, ки сабаби асосии сафар намудани онҳо барои ба даст овардани даромад ва зарурияти баландбардории таҷриба мебошад.

Чунин андеша меравад, ки посух ба савол оид ба сабабҳои муҳоҷират бо эътимод ба ҳисоб рафта, вазъияти воқеиро инъикос менамояд.

Мувофиқи таҳқиқотҳо, мамлакатҳо, ки қувваи корӣ содир мекунанд, метавон аз рӯи сатҳи иштироки давлатӣ дар ҳавасмандгардонии муҳоҷирати захираҳои меҳнатӣ дар мувофиқа аз ҳаҷми интиқоли асъории муҳоҷирон ба се гурӯҳ ҷудо намуд. Ба гурӯҳи якум мамлакатҳо тааллуқ доранд, ки барои онҳо содироти қувваи корӣ моддаи асосии даромади асъорӣ (Австралия, Португалия, Италия, Иордания, Марокко, Филиппин) ба ҳисоб наарафта, давлат муҳоҷиратро ҳавасмандгардонӣ наменамояд; ба гурӯҳи дуюм мамлакатҳо тааллуқ доранд (Туркия, Ҳиндустон, Бангладеш), ки иқтисодиёташон аз бисёр ҷиҳат аз интиқоли пулии муҳоҷирон вобаста буда, давлат теъдоди муҳоҷиронро танзим месозад ва гурӯҳи сеюмро мамлакатҳо ташкил медиҳанд, ки дар он ҷо содироти қувваи корӣ ба моддаи муътадили даромад мубаддал гардидааст (Покистон, Яман). Аз ин рӯ, ин мамлакатҳо аз муҳоҷират хеле зиёд вобаста буда, одатан, давлат муҳоҷирати меҳнатии муваққатино ҳавасманд мегардонад [6].

Дар баробари ин, марбут донишани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз гурӯҳи муайяни гурӯҳбандии зикргардида хеле мушкил мебошад, чунки аз як тараф, даромадҳо аз муҳоҷирон бо ифодаи миқдорӣ ва бо фоиз нисбат ба ММД хеле назаррас буда, аз тарафи дигар, давлат муҳоҷирони меҳнатиро ҳавасманд намегардонад. Воситаҳо, ки ба иқтисодиёти мамлакат ворид мегарданд, дар бисёр вақт ғайрисамаранок истифода гардида (ба пасандознамоӣ ва сармоягузорӣ дар натиҷаи ноустувории иқтисодӣ ва сиёсӣ равона намегарданд), ба иқтисодиёти сиёҳ равона мегарданд [6]. Хусусияти хоси равандҳои муҳоҷиратӣ ба таври фавқуллода руҳ медиҳанд. Бисёрии муҳоҷирони меҳнатие, ки дар мамлакатҳои қабулкунанда қарор доранд, ғайрирасмӣ мебошанд. Масалан, фоизи начандон зиёди чунин ашхос дар Россия (56,2%) ва мамлакатҳои Осиё (36,2%) қарор доранд. Ҳол он ки мувофиқи маълумотҳои охирини Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳишёбии теъдоди муҳоҷирони меҳнатӣ ба Россия ба қайд гирифта шуда буд. Аз рӯи маълумотҳо, дар нимсолаи якум аз Тоҷикистон ба кор ба хориҷа 242,8 ҳазор нафар сафар намуданд, ки дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои давраи ҷорӣ соли 2016 21 нафар кам мебошад. 97,6% ба Россия сафаркардагон 237 ҳазор нафарро ташкил намуданд. Дар баробари ин, ба Тоҷикистон дар нимсолаи якум 160 ҳазор нафар баргаштанд. Дар баробари ин, аз сабаби он ки механизмҳои ҳуқуқии танзими муҳоҷирати меҳнатӣ миёни мамлакатҳо вучуд надорад, муҳоҷирон аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мегарданд. Баъди баргаштани муҳоҷирон ба ватан, ки сабаби он метавонад анҷомёбии муҳлати шартнома, аз кор хориҷ намудан, орзуи ба оила ҳамроҳ шудан, зарурияти даромад пайдо намудан дар хориҷа ва ғайраҳо бошанд, муҳоҷирон ба мушкилоти ҷустуҷӯи кор рӯ ба рӯ мешаванд. Инчунин, танҳо 50% тамоми муҳоҷироне, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баргаштанд, таҷрибаи хориҷӣ ба онҳо кӯмак расонид, то фаъолияти хубро пайдо намоянд [6].

Диаграмма 1. Ҳаҷми маблағҳои вориднамудаи муҳоҷирон нисбат ба ММД кишварҳои дор соли 2017

Чи тавре ки аллакай қайд гардид, натиҷаи назарраси муҳоҷирати байналхалқӣ барои дилхоҳ мамлакат гирифтани интиқолҳои пулӣ ба ҳисоб меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқоли пулӣ сарчашмаи муҳимми даромади хонавода ба

ҳисоб меравад, ки аъзоёни онҳо дар хориҷа фаъолият менамоянд. Интиқоли пулии муҳоҷирон нақши пешсафро дар ташаккули Фонди воситаҳои ҳаётии аҳоли, дар ноилгардии устувории макроиктисодӣ ва молиявӣ дар мамлакат ишғол менамоянд. Ба таври ғайримустақим оид ба ин метавон аз рӯи маълумотҳои зерин хулосабарорӣ намуд.

Дар соли 2017 шаҳрвандоне, ки дар хориҷ аз Тоҷикистон фаъолият менамоянд, нисбат ба ММД 31,4%, дар Молдова 30,4%, дар Гурҷистон 20,0%, дар Арманистон 18,5%, дар Ўзбекистон 17,0%, дар Озарбойҷон 9%, дар Украина 8,0%, дар Қазоқистон 6,5%, дар Туркменистон 34,0%-ро ташкил намуданд.

Аз ин маълумотҳо муайян мегардад, ки сатҳи интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба Тоҷикистон нисбат ба ММД аз сатҳи дахлдори ҳамаи мамлакатҳои дар боло қайдгардида зиёд мебошад. Мувофиқи маълумотҳои Е.Тюрюканов – директори маркази русии таҳқиқотҳои муҳоҷиратӣ, танҳо 17% муҳоҷирон имкон доранд, ки рухсатии навбатии пардохтгардида ва 15%-и варақаи пардохтгардидаи бемориро соҳиб гарданд.

Дар мувофиқа бо маълумотҳои бадастомада 46,5% респондентҳо музди меҳнати то \$500 дар моҳ, 24,4% то \$750, 11,5% то \$1000 доро буданд, 1,0% муҳоҷирони пурсидашуда музди меҳнати аз \$1000 ва зиёдтар аз онро доштанд. Аз ин маълумотҳо маълум мегардад, ки 82,4% муҳоҷирони тоҷик дорои музди меҳнати миёна аз \$350 то \$1000 дар моҳро доро буданд. Ин категорияи муҳоҷирон қисмати зиёдеро ташкил медиҳанд, ки ба таври низомнок интиқолҳои пулиро ба оилаҳои худ амалӣ мегардонанд. Воқеист, пешбинӣ созем, ки ҳаҷми миёнаи интиқолҳои пулӣ аз даромади миёнаи муҳоҷирони меҳнатӣ вобаста мебошад. Дар баробари ин, маблағи интиқолҳо аз арзиши ҳаёти охиринҳо бартар мебошад, чунки арзиши иҷораи манзил, хӯрока, хароҷотҳои нақлиётӣ ва ғайра таъсири мустақимро ба маблағе мерасонанд, ки барои интиқол ба оилаҳо, ки дар ватан қарор доранд муқаррар гардидаанд. Тавассути ин гуногуннавьии муҳоҷират даромадҳои пулии оилаҳои муҳоҷиратӣ қариб ба 10 маротиба афзоиш меёбад. Мувофиқи таҳқиқотҳои Бонки ҷаҳонӣ 48% музди меҳнати худро муҳоҷирон ба оилаҳои худ равона месозанд. Заминае вучуд дорад, то пешбинӣ намоем, ки ин фоиз афзоиш хоҳад ёфт, агар дар натиҷаи анҷомдиҳии созишнома миёни мамлакатҳо сатҳи расмикунонии муҳоҷирони меҳнатии тоҷик ба Россия афзоиш меёбад. Инчунин, бӯҳрони молиявӣ аллакай тасҳеҳҳои худро ба суммаи миёнаи интиқолҳои пулӣ ворид сохт.

Масъала оид ба ҳаҷми моҳонаи интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ хеле муҳим ба назар мерасад. Ин масъала дар мувофиқа бо ҳаҷми интиқолҳо ба таври пурра коркард гардид. Мувофиқи таҳқиқоти мазкур 3,5% муҳоҷирони пурсидашуда ба ҳисоби миёна дар моҳ ба оилаҳои худ то \$50, 10,0% аз \$50 то 100, 7,2% аз \$100 то 150, 20,2% аз \$150 то 200, 29,0% респондентҳо аз \$ 200 то 300, 23,1% аз \$300 то 500, 5,9% аз \$500 то 750, 1,1% аз \$750 равона сохтанд. Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки 72,3% муҳоҷирони меҳнатӣ ба оилаҳои худ ҳармоҳа аз \$150 то \$500 равона сохтанд. Дар умум мувофиқи ҳисобҳои гузаронидашуда ҳаҷми миёнаи солонаи интиқоли пулӣ \$1394 ташкил медиҳад.

Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, то ба трансфертҳои муҳоҷирони меҳнатӣ таваҷҷӯҳи вижа зоҳир намуда, ин чараёнро ҳамчун алтернативаи қарзҳои хориҷӣ аз назар гузаронад. Пеш аз ҳама, зарур аст, ҳар чи зудтар маҳдудиятҳоро дар соҳаи бонкӣ (андози даромад аз пасандозҳо, маҳдудиятҳо оид ба бекор намудани воситаҳои худӣ, ғайриимкон будани қабули асъорҳо аз интиқолҳои пулӣ аз хориҷа ва монанди инҳо) таҷдиди назар намоянд. Ҳамин тавр, равандҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба бозори ҷаҳонии меҳнат ворид гардидаанд, ба тағйирёбии тарзи ҳаёти мамлакат ва алоқаҳои он бо дигар мамлакатҳо фаъолона таассурот зоҳир менамоянд. Равандҳои муҳоҷиратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷониби вазъиятҳои иқтисодӣ дар ҷаҳон ва тағйиротҳо дар бозори миллии меҳнат ба таассурот мубтало мегарданд. Дар баробари ин, муҳоҷирати хориҷӣ дорои хусусиятҳои муайян буда, бо як қатор омилҳо - микдорӣ

ва сифат, алоқаманд мебошад, ки ба он таъсир мерасонанд. Ба омилҳои микродорӣ ММД ба сари аҳоли, индекси нархҳои истеъмоли, арзиши қарзҳои бонкҳо, шумораи ҷойҳои кории озод ва ғайраро марбут доништа, ба он омилҳои сифатино низ дохил месозанд.

Адабиёт:

1. Искандаров Х.Х. Проблемы кадрового обеспечения и утечки мозгов в условиях глобализации / Х.Х. Искандаров, Н.С. Саъдуллозода // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: сборник научных трудов: в 2-х томах; под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. -Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2019. -Т.1. -С.676-680.

2. Исламов Ф.С. Проблемы миграции населения Таджикистана в переходный период / Ф.С. Исламов. -Душанбе, 2002. – 175 с.

3. Немерюк Е.Е. Миграция как вид социальной мобильности в современном российском обществе (теоретико-методологический аспект): автореф. дис. канд. социол.наук: 22.00.01 / Е.Е. Немерюк. - Саратов, 2000.

4. Низамова Т.Д. Некоторые теоретические и практические вопросы подготовки специалистов рыночной экономики в Республике Таджикистан / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2016. -№2/9(218). -С.18-22.

5. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. -384 с.

6. Ульмасов Р.У. Миграционная ситуация в Таджикистане: проблемы и пути решения /Р.У. Ульмасов. -[Электронный ресурс]. <http://culturedip.interaf-fairs.ru/index.php/analitika-/item/1034-1034>.

7. Ходиев Д.А. Актуализация проблем «утечки мозгов» в Республике Таджикистан. Современные проблемы экономики и менеджмента / Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров // Материалы международной научно-практической конференции (28 октября 2016 г., Воронеж, РФ.) / ред. колл. - А.А. Федченко, О.А. Колесникова. - Воронеж: «Новопресс», 2016. –С.319-324.

8. Chami, R., Barajas A., Cosimano, T., Fullenkamp, C., Gapen, M. and Montiel, P. Macroeconomic Consequences of Remittances, Occasional Paper No. 259, International Monetary Fund, Washington, D.C.

9. De Haas H. Migration and Development: a Theoretical Perspective. International Migration Institute Working papers. Oxford : University of Oxford Press, 2008.

САМТҲОИ АСОСИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНИ ЧУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Тамоюли бартариятдоштаи рушди муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб рафта, яке аз натиҷаи он муҳочирати байналхалқии аҳоли мебошад. Равандҳои муҳочирати бештар ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти аҳолии иқтисодҳои миллӣ таъсир мерасонанд, ки ба ин муносибатҳо ҷалб гардидаанд. Таҳти таъсири онҳо тағйиротҳои интенсивии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҷамъият баргузор гардида истодааст. Ҳамрадиғардии Тоҷикистон ба хоҷагии ҷаҳонӣ раванди воридшавии давлатро ба ҷараёни байналхалқии муҳочират фаъол гардонид. Дар давраи гузариши Чумхурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар бо суръати баланд афзоиш ёфт, ки ба он як қатор омилҳо махсусан тағйирёбии сохтори иқтисодиёт, бекорӣ, сатҳи пасти ҳаёти аҳоли, талаботи аҳоли оиди ба даст овардани маблағ барои ҳаёт ё шуруъ намудани тижорати шахсӣ дар сатҳи миллӣ мусоидат намуданд. Ҳамзамон, дар сатҳи байналхалқӣ фаъолгардонии равандҳои муҳочирати таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ ба миён омада, дар охири солҳои 1990 дар мамлакатҳои ИА ва Россия талабот аз рӯйи қувваи корӣ афзоиш

ёфт. Мунтазам муҳочирати меҳнатӣ хусусияти нисбатан бо қор таъминкунии давомнокро дар муқоиса бо сафари муваққатӣ ва бо мақсади тиҷорат қасб намуд.

Қалидвожаҳо: муҳочирати меҳнатӣ, ҷаҳонишавӣ, равандҳои муҳочират, қувваи қорӣ, хоҷагии ҷаҳонӣ, муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Доминирующей тенденцией развития международных экономических отношений является глобализация, и ее следствием является международная миграция населения. Миграционные процессы влияют на экономические аспекты, в том числе на социальную и культурную жизнь населения национальных экономик, которые вовлечены в эти отношения. Под их влиянием происходит интенсивная трансформация социально-экономических условий развития общества. Интеграция Таджикистана в мировое хозяйство интенсифицировала процесс включения государства в международный процесс миграции. Отмечается, что на этапе перехода Республики Таджикистан к рыночной экономике трудовая миграция за границу росла быстрыми темпами, чему способствовал ряд факторов на национальном уровне, а именно: структурная трансформация экономики, безработица, низкий уровень жизни населения, потребность людей зарабатывать деньги на жизнь или на открытие собственного бизнеса. В то же время, на международном уровне происходила интенсификация миграционных процессов под влиянием глобализации, а в конце 1990-х годов в странах ЕС и России рос спрос на рабочую силу. Постепенно трудовая миграция приобрела характер более длительного трудоустройства, по сравнению с временными поездками с целью торговли.

Ключевые слова: трудовая миграция, глобализация, миграционный процесс, рабочая сила, мировое хозяйство, международные экономические отношения.

MAIN DIRECTIONS OF LABOR MIGRATION OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The dominant trend in the development of international economic relations is globalization and, as a consequence, international migration of the population. Migration processes are affecting more and more aspects of the economic, social and cultural life of the population of national economies that are involved in these relations. Under their influence, an intensive transformation of the socio-economic conditions for the development of society takes place. The integration of Tajikistan into the world economy has intensified the process of including the state in the international migration process. At the stage of the transition of the Republic of Tajikistan to a market economy, labor migration abroad grew rapidly, which was facilitated by a number of factors at the national level, namely: structural transformation of the economy, unemployment, low living standards of the population, peoples need to earn money for a living or to start their own business. At the same time, at the international level, there was an intensification of migration processes under the influence of globalization, and in the late 1990s, the demand for labor increased in the EU and Russia. Gradually, labor migration has taken on the character of longer employment compared to temporary travel for the purpose of trade.

Key words: labor migration, globalization, migration processes, labor, world economy, international economic relations.

Сведения об авторах: Гулов Рустам - ассистент кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки,. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, проспект С.Сафарова Телефон: (+992) 985264404.

Расулов Рамазон- магистрант второго курса финансово-экономического факультета, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки,

Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, пр. С.Сафарова 16, Телефон: (+992) 988413233

Information about authors: Gulov R - - assistant of the department of financial- credit of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob 16, Phone: (992) 985264404

Rasulov R-undergraduate of the second course of financial and economic faculty, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob 16, Phone: (+992) 988413233.

АСОСҲОИ БАЗАВИИ НАЗАРИЯИ ҚАРЗ ВА ЗАХИРАҲОИ ҚАРЗӢ

Ахмедова М., Курбонов Ҷ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «низомии бонкӣ дар таъмин кардани рушди иқтисодӣ ва иқтисодии кишвар, бахусус, пешрафти соҳаҳои воқеии иқтисодӣ, баланд бардоштани иқтисодии содироти кишвар, таъсиси ҷойҳои кории нав ва васеъ намудани манбаҳои иловагии даромади буҷети давлатӣ нақши муҳим мебошад» [1].

Аз ин лиҳоз, ислоҳоти минбаъдаи низомии қарзи бонкӣ дар самти истифодабарии самарабахши захираҳои қарзӣ дар иқтисодиёти кишвар, институтҳои нав оид ба пешниҳод, истифода ва баргардонидани захираҳои қарзӣ, ки натавонанд низомии молиявии ҷумҳуриро муътадил мегардонанд, балки ҳамоҳангии манфиатҳои иқтисодии қарзидҳандагон ва қарзгирандагонро таъмин менамояд.

Вазифаи ислоҳоти минбаъдаи низомии қарзӣ фаҳмиши асосҳои назариявии захираҳои қарзӣ ва қарзро баланд мебардорад. Бо вучуди он ки доир ба масъалаҳои қарзӣ ва захираҳои қарзӣ шумораи зиёди асарҳои нашршуда мавҷуданд, аммо «то ба ҳол асарҳои иқтисодии муосир, ки моҳияти иқтисодии қарз ва захираҳои қарзиро пурра инъикос намояд, мавҷуд нест» [2].

Бояд қайд кард, ки назарияи қарзҳо бо таҳаввулоти назарияи пул алоқамандии зиҷ дорад. Тибқи гуфтаҳои як қатор олимони [4], то охири асри XIX таҳлили иқтисодӣ аз ғоя ё концепсияи бетарафии пул дар иқтисодиёт бартарият дошт (ба сифати усули методологӣ). Бо ин равиш, пул ҳамчун ҷузъи нишон додани маҷмӯи молҳои ҷисмонӣ ва ҳамчун миёнарав дар ҷараёни мубодила дида мешуд. Ба ақидаи Шумпетер эътирофи бетарафӣ аз пул асосан ба лаҳзаҳои субъективӣ вобаста буд: ҳама гуна фикри мулоҳизаҳо «боиси норозигии мардум ва инчунин, ба талаботи маънавӣ пурра ҷавобгӯ набуд» [2].

Аммо, таҳаввулоти ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ ва рушди амалияи бонкӣ (дар ибтидои асри 20) тадриҷан тадқиқотчиёноро маҷбур сохт, ки бетарафии пулро тарк кунанд ва бисёр иқтисоддонон ба монанди К.Викселл, И.Фишер ва дигарон эътироф карданд, ки ҷанбаҳои ҳаётии пул дар иқтисодиёт муҳим аст. Ин муаллифон ба раванди «ташкили пул» ва захираҳои қарзӣ аз ҷониби низомии бонкӣ ва инчунин, муносибатҳои вобаста ба ташаккул ва тақсими ин маблағҳо таваҷҷӯҳ кардаанд.

Таъсидҳандагони назарияи табиӣ қарз - А. Смит ва Д. Рикардо мебошанд. Онҳо ҷонибдори назарияи рушди озоди иқтисодиёт буданд ва ҳама гуна мудохиларо ба иқтисодиёт аз ҷониби давлат ё дигар қувваҳо сарфи назар карданд. Аз ин рӯ, муқаррароти назарияи мазкур аз он иборат аст, ки ғоизҳои қарзӣ (нарихи захираҳои кредитӣ) аз ҷониби иштирокчиёни муносибатҳои қарзӣ мувофиқи манфиатҳои озоди иқтисодӣ муқаррар карда мешаванд. Ба ибораи дигар, онро бояд «дасти ноаён»-и бозор

танзим кунад на қувваи беруна. А.Смит дар давраи худ принципҳои назариявии қарздиҳиро ба иқтисодиёт дар шакли зайл пешниҳод карда буд:

- қарзҳо бояд танҳо ба истехсолкунандагони мустақим дода шаванд, махсусан бавоситаи векселҳои воқеӣ ва дигар уҳдадорҳои қарзӣ;

- қарзҳо дар шакли пулҳои қоғазӣ дар заминаи ивазкунии пулҳои металлӣ баррасӣ карда шуданд, аммо ба андозаи қатъӣ маҳдуд (таносуби миқдори пулҳои дар бонк мавҷудбуда) дода шуданд;

- фоизи қарз бояд аз ҷониби бозори озоди рақобат (ҳамбастагии талабот ва пешниҳоди захираҳо) ба танзим дароварда шавад.

Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки А.Смит яке аз аввалинҳост, ки нақши пулро на танҳо ҳамчун воситаи гардиш, балки ҳамчун манбаъ ё захира, воситаи ғанисозӣ қайд кардааст. Аз ин рӯ, ҳар як шахс бо рафтори оқилона кӯшиш менамояд, ки захираҳоро дар ихтиёри худ, аз ҷумла пул барои қонеъ кардани ниёзҳои худ дар оянда истифода барад.

Тавре ки дар боло қайд гардид, принципҳои қарздиҳӣ ба иқтисодиёт аз ҳаҷми пешниҳоди қарз, ки барои эҳтиёҷоти махсуси тичорат дода шудааст, бармеояд. Умуман, А. Смит бо назардошти табиати иқтисодии қарз, раванди қарздиҳиро низ баррасӣ намудааст. Дар ин раванд, тибқи назарияи Смит пешниҳоди қарзҳо танҳо бояд барои молҳои воқеӣ (дороиҳо: тилло, нукра ва амволи ғайриманқул) ба хоҳири пӯшонидани пардохтҳои ҷорӣ равона гардад. Минбаъд аз ҷониби институтҳои махсуси молиявӣ (бонкҳо) варақаҳои қарзӣ таъсис дода шуд ва дар ҷараёни таҳаввулоти молиявӣ он номи векселро гирифтааст. Яъне, намуди қарзи бонкӣ, ки бонкҳо ба дорандагони сармоя пешниҳод мекунанд.

Назарияи сармоявии қарз аз ҷониби иқтисодчӣ ва молиячии шотландӣ Ч. Лон ва иқтисодчии англис Г. Маклеод таҳия гардидааст. Чи тавре ки баъзе муаллифони ғарбӣ таъкид карданд, асри гузашта - «асри таваррум номгузорӣ шуда, олимонро ба назарияи муосир ҷалб мекунад» [5]. Ҷон Лон умедвор буд, ки пулҳои қоғазӣ ва қарзӣ асоси пешрафти иқтисодиёт мебошанд. Ҳамон як назария (албатта, дар шакли нав) сиёсати зиддибухронии ҷомеаи муосири буржуазиро дар бар мегирад. Аксарияти мақолаҳои Ҷон Лон доир ба масъалаҳои назариявӣ ва амалии таъсиси бонкҳои давлатӣ ва тичоратӣ, инчунин, ташкили низоми қарзии дастрас барои иқтисодиёт алоқаманд мебошад. Онҳо, нақши муҳими қарзро дар рушди иқтисоди бозаргонӣ дарк намуда, иброз доштанд, ки ба рушди устувори иқтисодӣ тавассути ташкили захираҳои арзони қарзӣ ноил шудан мумкин аст. Аз ин рӯ, вай сиёсати тавсеаи қарзро ба бонкҳо дар шакли пулҳои қоғазӣ пешниҳод намуд. Ҷон Ло навиштааст, ки «тиҷорати дохилӣ ин шуғли одамон ва мубодилаи молҳо тичорати дохилӣ аз пул вобаста аст. Ҳаҷми бештари пул ба одамон шуғли бештарро меорад» [5].

Инчунин, ӯ нақши захираи қарзӣ ва истифодаи онҳоро ҳамчун роҳи бехтарини афзоиши ҳаҷми пул дар иқтисодиёт таъкид кардааст.

Аммо, вай эҳтимолияти муфлис шудани бонкҳоро ҳангоми аз ҳад зиёд пешниҳод кардани қарзҳои бебаркаш ва беназорат мондани онҳо ба иқтисодиёт пешбинӣ накардааст. Барои он ки вай мафҳуми қарз, пул ва сармояро бо ҳам омехта намуда, боварӣ дошт, ки зиёдшавии қарзи бонкӣ ба таври худкор (автоматӣ) ба афзоиши сармоя оварда мерасонад, яъне захираҳои моддӣ ва боигарии воқеии нав ба вучуд меоянд.

Дар асоси таҳлили танқидии назарияи қарзии Ч. Ло назарияи сармоявии қарз бо табиати иқтисодии пуррааш дар асарҳои бонкири олмонӣ А. Ган ва иқтисоддонҳои англис Ч.М. Кейнс ва Р. Хоутрӣ, иқтисодчии амрикоӣ Э. Хансен оварда шудааст.

Муаллифони мазкур як қатор муқарраротҳоро, ба монандӣ нақши роҳбарикунандаи бонк дар иқтисодиёт ва амалиёти фаъоли онҳо, қарзи бонкӣ тавлидкунандаи пасандозҳо, ки ҳамаи ин манбаи асосии сармоявии бонк ба ҳисоб

рафта, ҳамчун омили васеъкунандаи такрористехсолӣ ва рушди иқтисодӣ мебошанд, пешбинӣ намуданд.

Барои такмил додани назарияи қарз ва захираҳои қарзӣ, мо таҳлили мухтасари маҳсулоти бонкиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем. Таҷрибаи муосири ташаккули захираҳои қарзӣ, манбаи асосии сармои бонкӣ мебошад, ки дар муомилот шаклҳои гуногуни сармоӣро дар иқтисодиёт ба миён меорад. Айни замон, қарз ҳамчун маҳсулоти бонкӣ амал мекунад, ки ба назарияи сармоӣ қарз асос ёфтааст. Тавре ки дар боло қайд карда шуд, захираҳои қарзии муосир ҳамчун сармои қарзӣ аз захираҳои муваққатии нақд, ки дар қараёни гардиш озод мешаванд, ба ҳаракати ММД хидмат мекунад. Бояд қайд кард, ки маблағҳои муваққатан озод ин сармоӣ набуда, балки захираҳои мебошад, ки барои таъмини воситаҳои асосӣ ва гирифтани фоида бароварда шудаанд, муҳим мебошад. Соли 2018 ҳаҷми манбаҳои асосии захираҳои қарзӣ дар ҷумҳурӣ 16690,1 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2012 1,9 маротиба афзоиш ёфтааст (ниг. ба қадвали 1). Чи қадаре ки воситаҳои пулӣ дар бонкҳо ҳам карда шаванд, ҳамон қадар имконияти бонкҳои тиҷоратӣ барои пешниҳоди қарз зиёдтар мешавад.

Арзиши маҳсулоти зарурӣ - даромади меҳнатӣ, инчунин манбаи сармоӣ қарз аст, аммо андозаи он пурра аз низоми мавҷудаи тақсими иҷтимоӣ дар кишвар вобаста аст. Дар соли 2018 даромад ва хароҷотҳои пулӣ аҳоли, аз ҷумла пасандозҳои онҳо 2 маротиба зиёд гардид.

Қадвали 1. Манбаҳои асосии дохилии захираҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо млн.сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018-2012
Ҷамъи андӯхт	8783,6	10024,7	11930,5	13973,1	16952,1	11637,4	1169,1	1,9
Даромади пулӣ аҳоли	20161,2	22346,7	14196,5	25569,8	31373,0	37247,5	41083,9	2,0
Хароҷотҳои пулӣ ва пасандозҳои аҳоли	22409,6	27202,1	33570,1	34968,0	36711,7	38443,06	42346,4	1,9
Ҷамаи маблағҳои фоида ва зарари корхона	587,4	-157,5	-271,4	-1736,3	-510,9	-161,7	1170,3	3,0

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019

Чи тавре ки дар боло қайд карда шуд, пасандозҳои аҳоли манбаи асосии сармои қарзӣ мебошанд. Чунки шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ сармои худро барои истифодаи муваққатӣ ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ мегузaronанд, ки арзиши субъективии пулро баланд арзёбӣ мекунад. Ин муносибатҳо тавассути миёнаравҳои молиявӣ - бонкҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои қарзӣ ба амал бароварда мешаванд. Чи тавре ки аз маълумотҳои қадвали 2 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад, пасандозҳои умумӣ дар давраи солҳои 2012-2018 аз 4927,2 то 9723,8 миллион сомонӣ ё 1,9 маротиба зиёд шуд. Афзоиши пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ назар ба пасандозҳои шахсони воқеӣ назаррас буда, аз 1989,8 то 5104,6 млн. сомонӣ ё 2,6 маротиба афзудааст. Шахсони воқеӣ, яъне аҳоли ҳангоми зиёд шудани иттилооти носаҳеҳ дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ва мураккаби баҳодиҳии арзиши пул, фоизи пасандози бонкӣ ҳамчун арзиши субъективии пул қабул карда шуд ва ин нишондиҳандаи огоҳона бештар мақбул дониста мешавад. Фоизи пасандозҳо бо давраи таҳлилӣ бо пулӣ милли дар давраи таҳлилшаванда ба ҳисоби миёна 9,57%-ро ташкил дод.

**Чадвали 2. Маблағи бақияи амонат дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон
барои солҳои 2012-2018 (млн. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/12, мар.
Ҳамаи пасандозҳо	4927,2	5521,6	6690,6	8613,5	9243,2	9283,5	9723,8	1,9
Пасандозҳои шахсони воқеӣ	2937,4	3660,1	4253,3	5423,5	5550	4821,4	4619,2	1,6
Пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ	1989,8	1861,5	2437,3	3190,0	3693,2	4462,1	5104,6	2,6
Пасандозҳо бо пули миллий	1610,6	1747,9	2308,4	2623,9	3474,6	4143,3	4769,5	2,9
Пасандозҳо бо асъори хориҷӣ	3316,6	3773,7	4382,2	5989,6	5768,6	5140,2	4954,3	1,5
Ҷои пасандозҳо бо пули миллий	15,69	15,72	15,05	15,32	15,89	13,91	9,57	0,6 (-6,12%)
Ҷои пасандозҳо бо асъори хориҷӣ	12,89	11,75	11,92	11,61	10,05	6,66	5,20	0,4 (-7,69%)
Меъёри ҷои қарзҳои бонкӣ	20,45	23,97	23,99	24,66	24,99	28,18	26,03	1,3 (+5,58%)

Сарчашма: Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: <http://www.nbt.tj>; Бюллетени омили бонкӣ/ № 281, 2018 г. С. 69-70

Пасандозҳои шахсони воқеӣ низ тамоюли афзоишӣ доранд, яъне аз 2937,4 то 4619,2 млн. сомонӣ ё 1,6 маротиба афзудаанд. Бештари мизочони бонкӣ ҷои пасандозҳои амонатиро барои худ мақбул мешуморанд. Меъёри ҷои қарзҳо дар давраи таҳлилшаванда ба ҳисоби миёна 26,03% ва меъёри миёнаи пасандозҳо 16,46%-ро ташкил дод. Аз ин ҷо бармеояд, ки дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки арзиши субъективии пулро баланд арзёбӣ мекунанд, хоҳиш доранд, ки пул ё сармояи қарзгирандари бо ҷои пасандозҳо ё нархҳои баландтар харидорӣ кунанд. Ҳамин тавр, чароғи даромад аз истифодаи ин хидмат айни замон талаботи онҳоро қонеъ мекунад. Аммо, таҷрибаи ҷумҳурии нишон медиҳад, ки тамаркуз ба пасандозҳои аҳолии ҳамчун манбаи асосии сармояи қарзӣ ҳанӯз номумкин аст. Ҳамин тавр, аксарияти аҳолии ҷумҳурии ва истеъмолкунандагон мавқеи бартаридошта доранд.

Ҳамин тариқ, назарияи қарз мавҷудияти меъёри ҷои пасандозҳо дар назар дорад, ки маънои пардохт аз ҷониби қарзгиранда барои истифодаи муваққатии ин сармояро дорад ва андозаи он бо гардиши умумии пул, андозаи ташкилоти қарзӣ ва вазъи бозор муайян карда мешавад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 26.12.2018 с.
2. Басовский Л.Е. Теория экономического анализа: Учебное пособие / Л.Е. Басовский, А.М. Лунева, А.Л. Басовский. -М.: ИНФРА-М, 2003.
3. Банковское дело: Учебник / О.И. Лаврушин, Н.И. Валенцева [и др.]; под ред. О.И. Лаврушина. - 12-е изд., стер. -М.: КНОРУС, 2016. -800 с. - (Бакалаврият).
4. Икромов Ф.Н. Эволюция развития институтов рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе, 2017. - №2/4-1. -С.13-19.
5. Варламова Т.П. Деньги. Кредит. Банки. Ответы на экзаменационные билеты / Т.П. Варламова, М.А. Варламова. – 2009. -280 с.
6. Финансовые рынки и финансово-кредитные институты (под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.Н. Кроливецкой)// Санкт-Петербург: ООО “Питер Пресс” 2014, 344.стр
7. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз/ Ш.Раҳимзода. Китоби дарсӣ// Душанбе: “Эр-граф” 2008, 234 с.
8. Ҷӯраев Б.М., Тоиров М. Пул, қарз, бонк. Васоити таълимӣ/ Б.М.Ҷӯраев, М.Тоиров / Душанбе: “Ирфон” 2013, 134 с.
9. Банковское дело (под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.Н. Кроливецкой)// Санкт-Петербург-2009г.
10. Шарҳи рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо таҳрири Роҳбарияти Бонки миллии Тоҷикистон)// Душанбе: “Вектор принт” 2016

АСОСҶОИ БАЗАВИИ НАЗАРИЯИ ҚАРЗ ВА ЗАХИРАҶОИ ҚАРЗӢ

Дар мақола таҳлил ва баҳодиҳии захираҳои қарзӣ ва пешниҳоди онҳо аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ оварда шудааст. Дар баробари ин, чараҳои ҷалб ва истифодаи захираҳои бонкӣ баррасӣ карда шуд. Агар ба таърихи афкори иқтисодӣ назар афканем, пас ду самти асосии назариявии қарзро ҷудо кардан мумкин аст: назарияи табиӣ ва сармоявии қарз. Аз нуқтаи назари илмӣ метавон қайд кард, ки бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраи соҳибистиклолӣ ва тағйирёбии сохтори иқтисодиёт (гузариш ба иқтисоди бозорӣ) низоми ташаккулёфта ҳисобида мешаванд, зеро бонкҳо дар ин давраи нисбатан қобили муқоисавӣ тамоми марҳилаҳои ҳаёти иқтисодии ташкилотҳои тиҷоратӣ, аз қабилӣ таъсис ва рушди гуногуншаклӣ, ғайриқарзӣ ва муфлисшавиро аз сар гузаронидаанд.

Як роҳи ҳалли ин масъала аз он иборат аст, ки ислоҳоти минбаъдаи низоми замонавии қарздиҳӣ дар самти фароҳам овардани шароит барои истифодаи самарабахши захираҳои қарзӣ дар иқтисодиёти кишвар, муассисаҳои нав оид ба пешниҳод, истифода ва баргардонидани захираҳои қарзӣ, ки на танҳо низоми молиявии ҷумҳуриро муътадил мегардонад, балки ҳамоҳангии манфиатҳои иқтисодии қарздиҳандагон ва қарзгирандагонро таъмин менамояд. Бо вучуди он ки доир ба масъалаҳои қарзӣ ва захираҳои қарзӣ шумораи зиёди асарҳои нашршуда мавҷуданд, аммо то ба ҳол асарҳои иқтисодии муосир, ки моҳияти иқтисодии қарз ва захираҳои қарзиро пурра инъикос намояд, мавҷуд нест.

Калидвожаҳо: қарз, захираҳои қарзӣ, бонкҳо, низоми бонкӣ, фаъолияти бонкӣ, сармоя, бозори қарзӣ, ғайриқарзӣ, рушди иқтисодӣ, бонки тиҷоратӣ, қарзи бонкӣ, гардиши пул, сармоягузорӣ.

БАЗОВЫЕ ОСНОВЫ ТЕОРИИ КРЕДИТА И КРЕДИТНЫХ РЕСУРСОВ

В статье представлен анализ и оценка кредитных ресурсов и их предложение коммерческими банками. Наряду с этим, рассмотрен также процесс привлечения и использования банковских ресурсов. Если заглянуть в историю экономической мысли, тогда можно выделить два основных направления теоретического обоснования кредита: натуралистическая и капиталотворческая теория кредита. С научной точки зрения, можно отметить, что коммерческие банки в Республике Таджикистан в периода независимости и преобразования структуры экономики (перехода к рыночной экономике) считаются сформированной системой, поскольку банки в этот сравнительно большой сопоставимый период прошли все этапы экономической жизни коммерческих организаций, таких как создание, скачкообразное развитие, излишняя прибыль и банкротство. Один из путей решения этой проблемы дальнейшее реформирование современной системы кредитования в направлении создания условий для эффективного использования кредитных ресурсов в экономике страны, новых институтов предоставления, использования и возврата кредитных ресурсов, которые позволяют не только стабилизировать финансовую систему республики, но и обеспечивают гармонизацию экономических интересов как кредиторов, так и заемщиков. Поскольку, несмотря на то, что по вопросам кредита и кредитных ресурсов существует огромное количество опубликованных работ, но до настоящего времени нет каких –нибудь законченных очерков, раскрывающих генезис познания кредита, денег и банков, отсутствует необходимая систематизация взглядов об их эволюции.

Ключевые слова: кредит, кредитные ресурсы, банки, банковская система, банковская деятельность, капитал, рынок кредитных ресурсов, процент, экономический рост, коммерческий банк, банковский кредит, движение денег, инвестиции.

BASIC FOUNDATIONS OF CREDIT THEORY AND CREDIT RESOURCES

The article presents the analysis and assessment of credit resources and their supply by commercial banks. In addition, the process of attracting and using banking resources has also

been considered. If the history of economic thought is looked at, then it is possible to highlight two main directions of theoretical justification of credit: naturalistic and capitalized theory of credit. From a scientific point of view, it can be noted that commercial banks in the Republic of Tajikistan from the period of independence and transformation of the structure of the economy (transition to a market economy) are considered to be a formed system, as banks in this relatively large comparable period have passed all stages of economic life of commercial organizations, such as creation, hopping development, excessive profit and bankruptcy. One way to solve this problem is to further reform the modern credit system in the direction of creating conditions for the effective use of credit resources in the economy of the country, new institutions for the provision, use and return of credit resources, which allow not only to stabilize the financial system of the Republic, but also to harmonize the economic interests of both creditors and borrowers. For, despite the fact that there are a huge number of published works on credit and credit resources, but to date there are no complete essays revealing genesis knowledge of credit, money and banks, there is no necessary systematization of views about their evolution.

Key words: credit, credit resources, banks, banking system, bank activity, capital, market of credit resources, percent, economic growth, commercial bank, bank credit, movement of money, investments.

Сведения об авторах: Ахмедова Мохитобон- Ассистент кафедры финансов и кредита Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, проспект С. Сафарова Телефон: (+992) 988067273

Қурбонов Джумахон - магистрант второго курса финансово-экономического факультета, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, пр. С.Сафарова 16, Телефон: (+992) 988194406

Information about authors: Akhmedova M- assistant of the department of finance-credit of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob 16, Phone: (992) 985640646

Gurbonov J-undergraduate of the second course of financial and economic faculty, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob 16 , Phone: (+992) 988194406

МЕХАНИЗМИ МАБЛАҒГУЗОРӢ АЗ ҲИСОБИ БУЧЕТИ МАҲАЛИИ ШАҲРИ КӢЛОБ БА МУАССИСАҲОИ ТОМАКТАБӢ

Султонова Н., Назаров Ш.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Муассисаҳои томактабӣ яке аз сохторҳои асосии соҳаи маориф ба шумор рафта, дар сайқал додани зехни кӯдакони синни томактабӣ аҳамияти калон дорад. Тибқи банди якуми моддаи 23 -Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ: «Фаъолияти муассисаи таълимии томактабии давлатӣ аз ҳисоби маблағи бучети давлатӣ ва муассисаи таълимии томактабии ғайридавлатӣ аз ҳисоби муассис (муассисон), инчунин сарчашмаҳои дигаре, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, маблағгузорӣ мешавад»[8].

Гуфтан ба маврид аст, ки дар ҳоли ҳозир муассисаҳои томактабӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: муассисаҳои томактабии давлатӣ ва муассисаҳои томактабии хусусӣ. Тарзи шакли идоракунӣ ва механизми маблағгузори онҳо аз якдигар фарқ мекунад. Муассисаҳои томактабии давлатӣ аз ҳисоби бучети сатҳи маҳаллӣ маблағгузори карда мешаванд ва муассисаҳои томактабии хусусӣ бошанд, аз ҳисоби маблағҳои волидайн.

Дар муассисаҳои томактабии давлатӣ як миқдор маблағ аз ҳисоби волидайн чудо карда мешавад, аммо миқдори маблағгузорӣ аз ҳисоби волидайн дар муассисаҳои хусусӣ зиёдтар аст.

Муассисаҳои хусусии томактабӣ дар муқоиса бо муассисаҳои томактабии давлатӣ якчанд бартариятҳо доранд ва бо ин бартариятҳошон метавонанд дар ҷалби бештари кӯдакон саҳм бигиранд. Пеш аз ҳама дар муассисаҳои хусусӣ навбат барои қабул кардани кӯдакон вучуд надорад ва дилхоҳ волидайн дорои имконияти молиявӣ ва пардохтпазирӣ метавонад кӯдакашро ба ин муассисаҳо биёрад [7, с.38-42].

Дар баробари бартариятҳо камбудии аслии муассисаҳои хусусии томактабӣ ин арзиши баланди таълиму тарбия мебошад. Дар бештари мавридҳо бинобар мавҷуд набудани механизми паст кардани арзиш муассисаҳои хусусии томактабӣ имконияти ҷалби бештари кӯдаконро аз даст медиҳанд, зеро ки хароҷоти асосии онҳо меафзояд ва дар маҷмӯъ ғайр аз баланд намудани арзиши таълиму тарбия барои онҳо варианти дигаре наметавонад [10].

Механизми маблағгузории муассисаҳои хусусии томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба муассисаҳои давлатӣ хело содда мебошад. Харҷномаи даромад ва хароҷот, ки онро муассис тасдиқ мекунад, ифодагари бучети муассиса ба ҳисоб меравад. Сарчашмаи асосии даромади муассисаҳои хусусии томактабӣ ин пардохти арзиши таълиму тарбия аз ҷониби волидон мебошад. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои таъсисии муассисаҳои хусусии томактабӣ гирифтани даромадро аз дигар сарчашмаҳо маҳдуд намекунанд.

Таҳлили харҷномаҳои муассисаҳои томактабии давлатӣ ва хусусӣ нишон медиҳад, ки муассисаҳои хусусии томактабӣ на танҳо бо мақоми ҳуқуқиашон, балки бо сиёсати молиявиашон аз муассисаҳои давлатӣ фарқ мекунанд.

Ҳангоми мусоҳиба бештари мудирони муассисаҳои томактабии хусусӣ сарфи бештари маблағро барои таъмини хӯрока яке аз роҳҳои ҷалби бештари кӯдакон ба муассисаҳои хусусӣ арзёбӣ намуданд ва онро ҳамчун механизми хуби рақобатпазирӣ маънидод менамоянд. Ҳарчанд ки фарқият дар ҳиссаи хароҷоти коммуналӣ ва хароҷоти хоҷагӣ хело ночиз аст, муассисаҳои хусусии томактабӣ қариб се маротиба бештар маблағҳои худро барои пардохти дигар хароҷот сарф менамоянд. Ба чунин намуди хароҷот пеш аз ҳама андозҳои гуногун (андоз аз арзиши иловашуда-18%, андози содакардашуда 6%, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, иҷораи бино ва даромади муассисон дохил мешаванд. Бояд қайд намуд, ки андоз аз арзиши иловашударо танҳо муассисаҳои хусусӣ пардохт менамоянд, ки гардиши солони молиявиашон аз 500 ҳазор сомонӣ зиёд аст [4].

Муассисаҳои хусусии томактабӣ мувофиқи нишондиҳандаҳои миёнаи параметрҳои тартиб додани бучет аз муассисаҳои давлатӣ фарқ мекунанд. Чӣ тавре, ки аз маълумотҳои ҷадвали 5 бармеояд, муассисаҳои давлатии томактабӣ аз рӯи андоза ва шумораи кӯдакон дар гурӯҳ аз муассисаҳои хусусии томактабӣ дар сатҳи болотар меистанд. Агар дар муассисаҳои давлатӣ шумораи миёнаи кӯдакон 161 нафар ва шумораи миёнаи кӯдакон дар гурӯҳ 26 нафарро ташкил диҳад, пас ин нишондиҳандаҳо барои муассисаҳои хусусӣ мувофиқан 155 ва 24 нафарро ташкил медиҳад [6, с.25-26]. Бо дарназардошти нишондиҳандаҳои таносуби кӯдакон ба воҳидҳои корӣ ва ҳаҷми музди меҳнат муассисаҳои хусусӣ дар сатҳи болотар меистанд. Дар ин муассисаҳо ба як воҳиди корӣ 9,3 кӯдак рост меояд ва ҳаҷми музди меҳнати кормандони муассисаҳои томактабӣ қариб ду баробар аз ҳаҷми музди меҳнати кормандони муассисаҳои томактабии давлатӣ зиёдтар аст. Аз ин ҷо чунин хулоса бармеояд, ки муассисаҳои томактабии хусусӣ имкон доранд воҳидҳои кориро кам намуда, музди меҳнатро зиёд намоянд ва ин яке аз бартариятҳои хоси муассисаҳои хусусии томактабӣ ба ҳисоб меравад.

Аз сабаби оне, ки мавзӯи мақолаи мо вобаста ба механизми маблағгузори муассисаҳои томактабии шаҳри Кӯлоб аст мо мехоҳем вазъи кунунии маблағгузорию аз ҳисоби буҷети маҳалии шаҳр таҳлил кунем.

Дар шаҳри Кӯлоб дар ҳоли ҳозир 10-муассисаҳои томактабӣ фаъолият доранд, ки аз он 8 тоаш давлатӣ ва 2- тоаш хусусӣ мебошанд. (Нигаред ба инфографикаи 1).

Маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети маҳалӣ ба муассисаҳои томактабии давлатӣ дар шаҳри Кӯлоб ҳамасола чудо карда мешавад, аммо тибқи хулосаи таҳлилгарони масоили иқтисодӣ ин маблағҳо барои самаранокии кори онҳо басандагӣ намекунад. Аз ҳамин лиҳоз, тибқи муқаррароти тарафайн байни волидайн ва муассисаи таълимӣ барои моҳонапулӣ созиш карда мешавад[1].

Тавре маълум аст, муассисаҳои томактабии давлатӣ аз ҳисоби буҷети маҳалии шаҳру ноҳияҳо маблағгузорӣ карда мешаванд. Он маблағҳое, ки аз ҷониби буҷети маҳалл ҷудо мешаванд, ба гуфтаи таҳлилгарон хело ночиз буда, мушкилоти асосии ин муассисаҳоро бартараф карда наметавонанд.

Муассисаҳои томактабии хусусӣ нисбат ба муассисаҳои томактабии давлатӣ шароити таҳсил ва будубошашон хубтар аст, чунки маблағҳои моҳонаи онҳо нисбати муассисаҳои томактабии давлатӣ гарантар аст.

Аз маълумотҳои омории шаҳри Кӯлоб бармеояд, ки ҳамасола ба соҳаи маорифи шаҳр аз ҳисоби буҷети маҳалӣ маблағҳои зиёд ҷудо мешаванд, аммо миқдори ками онҳо ба муассисаҳои томактабӣ тақсим карда мешаванд.

Ба ғайр аз он маблағҳое, ки аз ҳисоби буҷети маҳалӣ ба муассисаҳои томактабии шаҳр ҷудо карда мешавад боз маблағҳои моҳона волидайнӣ кӯдакон пардохт мекунанд. Ба зами ин боз мушоҳида карда мешавад, ки дар муассисаҳои томактабӣ мушкилоти молиявӣ дида мешавад. Пардохти моҳонапулӣ дар муассисаҳои томактабии давлатӣ 60-75 сомонӣ ва хусусӣ бошад, 150-200 -сомониро ташкил медиҳад.

Диаграмаи №1 Вазъи маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети маҳалии ш. Кӯлоб ба муассисаҳои томактабӣ

Тавре маълум аст маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷет ба муассисаҳои томактабии давлатӣ дар шаҳри Кӯлоб тибқи лоиҳаи буҷет барои соли 2018 чунин сурат мегирад.

Ҷадвали №1

Маблағгузорию ба муассисаҳои томактабии шаҳри Кӯлоб тибқи лоиҳа барои соли 2018

Номгӯй	Шумораи тарбиятгирандагон	Маблағи хӯрокаи барои як нафар дар як рӯз	Шумораи рӯзҳо дар як сол	Маблағи хӯрокаи барои як сол	Буҷети умумӣ
Кӯдакестони №1 (хусусӣ)	270	1,6	240	103680	554088
Кӯдакестони №2	200	1,6	240	76800	420354

Кӯдакестони №3	295	1,6	240	113280	601848
Кӯдакестони №4	100	1,6	240	38400	229308
Кӯдакестони №5	50	1,6	240	19200	133785
Кӯдакестони №6	50	1,6	240	19200	133785
Кӯдакестони №7(хусусӣ)	207	1,6	240	79488	433728
Кӯдакестон №11	173	1,6	240	66432	368772

Сарчашма: Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар муассисаҳои томактабии шаҳри Кӯлоб мушкилоти зиёде дар самти ҷудо намудани маблағҳои пулӣ аз ҳисоби бучети маҳалии шаҳр мавҷуд аст. Ба ин мушкилот дохил шуда метавонад: мушкилоти молиявии муассисаҳои томактабии шаҳр, ҷавобгӯ набудан ба талаботи замон дар муассисаҳои томактабӣ, норасоии воситаҳои молиявӣ биноҳои муассисаҳо № 1, 4, 5 ва монанди инҳо[5, с.20].

Таҳлили нишондиҳандаҳои мутлақи харҷномаи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ нишон медиҳанд, ки муассисаҳои хусусии томактабӣ нисбат ба муассисаҳои давлатӣ, барои як нафар кӯдак маблағи бештар сарф менамоянд .

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки муассисаҳои хусусии томактабӣ ду маротиба бештар нисбати муассисаҳои давлатӣ барои як нафар кӯдак маблағ сарф менамоянд. Агар муассисаҳои хусусӣ соли 2018 барои як нафар кӯдак 3330 сомонӣ сарф намоянд, муассисаи давлатӣ ҳамагӣ 1626 сомонӣ сарф мекунад. Азбаски фонди музди меҳнати муассисаҳои давлатӣ аз ҳисоби зиёд будани воҳидҳои корӣ нисбати муассисаҳои хусусӣ бештар аст, бинобар ҳамин сарфи музди меҳнат барои як кӯдак дар муассисаҳои давлатӣ нисбати муассисаҳои хусусӣ зиёд аст (1042 сомонӣ дар муассисаҳои давлатӣ ва 853 сомонӣ дар муассисаҳои хусусӣ).

Баҳри самаранок ва сифатнок татбиқ намудани сиёсати молиявӣ дар самти маблағгузорӣ ба соҳаи маориф хусусан муассисаҳои томактабӣ дар сатҳи маҳал вазифаҳои зеринро ба анҷом расонидан лозим аст:

- беҳтар намудани дастрасӣ (махсусан кӯдакон аз оилаҳои камбизоат ва табақаҳои осебпазири аҳоли) ба маълумоти томактабӣ;

-барқарор намудани инфрасохтори муассисаҳои томактабӣ бо гармӣ ва ҳочатхонаҳои алоҳида барои писарон ва духтарон тавассути маблағҳои бучетӣ маҳалӣ;

- харидорӣ кардани китобҳои зарурӣ аз ҳисоби моҳонапулии кӯдакон;

Ҷиҳати беҳтар намудани механизми маблағгузори муассисаҳои томактабӣ аз нигоҳи мо иҷрои чунин корҳо ба манфиати кор мебошад:

1. Ҷорӣ намудани субсидияҳои давлатӣ ба муассисаҳои хусусии таҳсилоти томактабӣ барои пӯшонидани як қисмати хароҷоти онҳо. Ин навъи субсидияҳо метавонанд боиси паст шудани хароҷоти соҳибкорон ва арзиши (нархи) гирифтани таълиму тарбия дар чунин муассисаҳо гарданд. Паст шудани нарх дар навбати худ имкон медиҳад, бештари кӯдакони синни томактабӣ ба таълиму тарбия ҷалб карда шаванд. Истифодаи чунин механизми молиявӣ имкон медиҳад кӯдакони аз оилаҳои камбизоат ва деҳоти дурдаст ба барномаҳои таҳсилоти томактабӣ дар муассисаҳои хусусӣ фаро гирифта шаванд.

2. Таҳияи механизми пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба сектори хусусии таҳсилоти томактабӣ. Қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ пешниҳод менамоянду шартҳои асосии пешниҳоди қарзҳо ин ба гарав мондани моликият мебошад. Муассисони муассисаҳои хусусӣ имконияти ба гарав мондани муассисаҳоро надоранд, бинобар ҳамин ба чунин сарчашмаи маблағгузор мисли қарзҳои бонки дастрасӣ надоранд. Аз ҳамин ҷиҳат, зарурияти таҳия ва ҷорӣ намудани механизми гирифтани қарзҳои дарозмуддат барои рушди муассисаҳои хусусии томактабӣ вучуд дорад ва ҳалли ин масъала бе иштироқи кафолати давлат ғайриимкон аст.

3. Содда намудани низоми андозбандӣ ва бақайдгирии муассисаҳои хурди хусусии томактабӣ. Ба рӯйхати соҳибкорони инфиродӣ дохил намудани муассисаҳои хусусии томактабие, ки ба таълиму тарбияи то 60 нафар кӯдак машғуланд ё ин ки гардиши молиашон дар як сол камтар аз 500 ҳазорро ташкил медиҳад. Дар ин замина ба номгӯи фаъолиятҳои, ки тибқи патент андозбандӣ карда мешаванд, ворид намудани фаъолияти муассисаҳои хурди хусусии томактабӣ қобили қабул аст. Ин механизм соҳибкоронро, ки аз ташкили муассисаи томактабӣ ҳамчун бизнес истифода менамоянд ҳавасманд месозад ва ҳама мушкилоти субъективую бюрократиеро, ки дар самти андозситонӣ ҷой доранд баргараф намуда, андозсупорӣ ва бақайдгирии муассисаҳои хусусии томактабиро осон менамояд.

Дар натиҷаи маблағгузори бештар аз ҳисоби бучети маҳалӣ ва имтиёзҳо додан ба соҳибкорон барои сохтан ва ба истифода додани муассисаҳои томактабии хусусӣ миқдори ин муассисаҳо бештар шуда, талаботи аҳолиро таъмин мекунад. Барои ин бояд давлат роҳҳои бештари ҷалб намудани сармоягузори барои соҳибкорон муҳайё созад. Дар натиҷаи имтиёзҳо додан ба соҳибкорони ватанию хориҷӣ онҳо имкон доранд, ки миқдори зиёди муассисаҳои томактабӣ сохта ба ин васила ҳам ба бучети маҳал ва ҳам ба бучети давлатӣ мусоидат кунанд.

Адабиёт:

1. Ахбори раёсати маорифи шаҳри Кӯлоб дар соли 2016.
2. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои таълимии хусусии томактабӣ ва миёнаи умумӣ барои солҳои 2014-2020- www.edu-maorif.tj
3. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014- 2020- www.edu-maorif.tj
4. Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ барои солҳои 2012-2016 - www.edu-maorif.tj
5. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2015-2019
6. Қодиров Ш. Сектори хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилоти рушд ва сармоягузорӣ/ Ш.Қодиров /Маҷаллаи Иқтисодиёти Тоҷикистон. 1(2017) -С.25-26.
7. Кухтинова Л.Г. Функционирование частного сектора сферы социальных услуг / Л.Г.Кухтинова / Российское предпринимательство. —2007. — № 5-2 (91). — с. 38-42.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи муассисаҳои томактабӣ».
9. Общая педагогика, история педагогики и образования. Нижний Новгород-2012
10. Таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ: санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ. Китоби 1. Душанбе 2009
11. Устинова Е. В. Частное школьное образование в России в контексте новой образовательной парадигмы/ Е. В.Устинова -Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 .

МЕХАНИЗМИ МАБЛАҒГУЗОРӢ АЗ ҲИСОБИ БУЧЕТИ МАҲАЛИИ ШАҲРИ КӢЛОБ БА МУАССИСАӢОИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақола таҳқиқот оид ба ҷанбаҳои назариявии фаъолияти муассисаҳои томактабии хусусӣ ва давлатӣ, фарқияти идоракунии онҳо, беҳбудӣ ва камбудихо дар самти идоракунии он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф зарурияти мавзӯи мазкурро дарк намуда иброз медорад, ки механизми маблағгузори муассисаҳои томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Бисёр вақт ба назар мерасад, ки дар самти ҷойдошта мушкилоти молиявӣ ҷой доранд ва аз ин сабаб дар механизми маблағгузорӣ монеаҳо пайдо мешаванд. Харҷномаи даромад

ва хароҷот, ки онро муассис тасдиқ мекунад ифодагари бучети муассиса ба ҳисоб меравад. Сарчашмаи асосии даромади муассисаҳои хусусии томактабӣ ин пардохти арзиши таълиму тарбия аз ҷониби волидон мебошад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои таъсисии муассисаҳои хусусии томактабӣ гирифтани даромадро аз дигар сарчашмаҳо маҳдуд намекунад.

Ҳамзамон дар мақола муаллиф ҷиҳатҳои амалии корро ба назар гирифта механизми маблағгузорию аз ҳисоби бучети маҳалии шаҳри Кӯлоб ба муассисаҳои томактабӣ таҳлил намудааст. Зимни таҳлил аз омӯрҳои дақиқ ва саҳеҳи Раёсати молияи шаҳри Кӯлоб, шӯъбаи маорифи шаҳри Кӯлоб истифода карда онро тариқи диаграммаҳо, инфографика ва ҷадвалҳо нишон дода аст. Дар хотимаи мақола аз ҷониби муаллиф мушкилоти маблағгузорӣ ба муассисаҳои томактабии шаҳри Кӯлоб дарёфт гардида, барои беҳтар шудани кори соҳа пешниҳодҳои зарурӣ ироа шудааст.

Калидвожаҳо: маблағгузорӣ, муассисаҳои томактабӣ, муассисаҳои хусусӣ, бучети маҳалӣ, муассисаҳои томактабии давлатӣ, механизми маблағгузорӣ.

МЕХАНИЗМ ФИНАНСИРОВАНИЯ ЗА СЧЕТ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ГОРОДА КУЛЯБА ДОШКОЛЬНЫМ УЧЕРЕЖДЕНИЯМ

В статье исследуются теоретические аспекты деятельности частных и государственных дошкольных учреждений, различия в их управлении, а также преимущества и недостатки его управления. Автор осознает необходимость данной темы и признает, что механизм финансирования дошкольных учреждений в Республике Таджикистан является одним из важных проблем. Часто кажется, что в текущем направлении существуют финансовые ограничения, которые могут вызвать ограничения в механизме финансирования. Бюджет учреждения представляет собой отчет о доходах, который утверждается учредителем. Основным источником дохода для частных дошкольных учреждений являются расходы на образование и обучение, предоставляемые родителями. Законодательство Республики Таджикистан и учредительные документы частных дошкольных учреждений не ограничивают доходы из других источников.

В то же время автор анализирует механизм финансирования дошкольных учреждений из местного бюджета города Куляба с учетом практических аспектов работы. В анализе используются точные и неточные статистические данные Департамента финансов города Куляба, Департамента образования города Куляба, они показаны в диаграммах, инфографике и в таблицах. В конце статьи автором обнаружены проблемы с финансированием дошкольных учреждений в городе Кулябе и высказаны соответствующие предложения по улучшению работы сектора.

Ключевые слова: финансирование, дошкольные учреждения, частные учреждения, местный бюджет, государственные дошкольные учреждения, механизм финансирования.

FUNDING MECHANISM FOR THE ACCOUNT OF THE LOCAL BUDGET MOF THE CITY OF KULABA FOR PRE-SCHOOL EDUCATION

The theoretical aspects of sciences shows the activities of private and public preschool institutions are difference in management as well as in the advantages and disadvantages of its management. The author assumed the need of this study and recognized the importance of preschool institutions' financing in the republic of Tajikistan. It is often assumed that there are financial constraints in the current direction that may cause restrictions in the financing mechanism. The institution's budget is an income statement approved by the founder. The main source of income for private preschool institutions is the cost of education and training provided by parents.

The legislation of the Republic of Tajikistan and the constituent documents of private preschool institutions do not limit income from other sources At the same time, the author has

analyzed the financing mechanism for preschool institutions from the local budget of the city of Kulob, taking into account the practical aspects of the work. The the primary and secondary data that has been used in this analysis received from the Department of Finance and the Department of Education of Kulob city illustrated in diagrams, graphs and tables.

Key words: financing, preschool institutions, private institutions, local budget, state preschool institutions, financing mechanism.

Сведения об авторах: Султанова Насиба ассистент *кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки*, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, проспект С.Сафарова 16, Телефон: (+992) 988887128

Information about authors: -Sultonova N- senior lecturer of the department of finance and economics of the theory of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob 16, Phone: (992) 988887128

Назаров Шукруло- магистрант второго курса финансово-экономического факультета, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, пр. С.Сафарова 16 ,Телефон: (+992) 987465848

Nazarov Sh-undergraduate of the second course of financial and economic faculty, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob 16, Phone: (+992) 987465848

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Иброҳимзода О.Ю.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муҳимтарин омил барои соҳибкорони Тоҷикистон, ин вазъияте мебошад, ки дар он зарурияти капитализатсияи Ҷиода ба иқтисодиёти миллӣ ҳамчун шарт зарурии рушди иқтисодӣ аст. Муайянкунии соҳибкор ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ, ки ба уҳдаи худ ҳамаи намудҳои таваккалро, ки дар ҷараёни баамаловарии фаъолияти соҳибкорӣ, ва пеш аз ҳама аз номуайянии оянда пайдо мешаванд, мегирад, масъалаи актуалӣ мебошад [3, с. 54].

Бо мақсади фароҳам овардани заминаи мусоиди меъёрии ҳуқуқӣ ва ба танзим даровардани фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ тибқи тартиби муқарраргардида таҳия ва пешниҳод карда шуданд, ки қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди амал қарор дода шуданд:

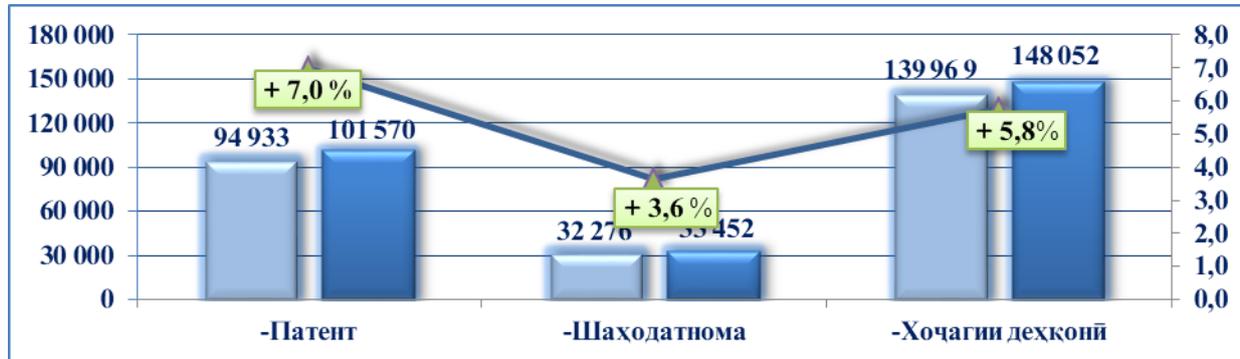
- қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2018 №227 “Дар бораи Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба амалсозии марҳилаи сеюми Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 - 2020” [6].

Таҳлилҳо нишон меҳанд, ки бинобар маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи «Равзанаи ягона» то 1 ноябри соли 2018 дар ҷумҳурӣ 314 379 адад субъекти соҳибкорӣ фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса ба даҳ моҳи соли 2017-ум 15 818 адад ва ё 5,3 Ҷиод зиёд мебошад.

Аз ин, соҳибкорони инфиродӣ 283 074 адад дар миқёси ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки ин рақам нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 15 896 адад ва ё 5,9 Ҷиод зиёд гардидааст.(нигаред ба диаграммаи №1)

Диаграммаи 1.

Шумораи соҳибкорони инфиродӣ фаъолияткунанда ба ҳолати 1.11.2018 дар муқоиса бо 1.11.2017

Сарчашма: Соמוнаи интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://gki.tj/>

Аз рақамҳои диаграмма маълум мешавад, ки соли 2018 нисбат ба соли 2017 соҳибкдороне, ки тибқи:

Патент – 101570 нафар, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 6637 нафар ва ё 7 фоиз зиёд шудааст, ки 35,6 фоизи теъдоди умумии субъектҳои соҳибкдориро ташкил мекунад;

Шаҳодатнома - 33472 нафар, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 1196 нафар ва ё 3,6 фоиз зиёд шудааст, ки 11,8 фоизи теъдоди умумии субъектҳои соҳибкдориро ташкил мекунад;

Ҳоҷагии деҳқонӣ - 148052 адад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 8083 адад ва ё 5,16 фоиз зиёд шудааст, ки 52,6 фоизи теъдоди умумии субъектҳои соҳибкдориро ташкил мекунад.

Қобили тазаккур аст, ки то 1 ноябри соли 2018 дар миқёси ҷумҳурӣ 20045 субъекти соҳибкорӣ барҳам дода шуданд. Аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ барҳамдодашуда 873 ададро шахсони ҳуқуқӣ ташкил додаанд, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 490 адад ва ё 35,9 фоиз кам мебошад.

Инчунин, аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ барҳамдодашуда 19172 ададро соҳибкдорони инфиродӣ ташкил медиҳанд, ки дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 2867 адад ва ё 13,0 фоиз кам шудааст. Сабабҳои асосии барҳамдиҳии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ агар аз як тараф паст будани дониши молиявии соҳибкдорон ва малакаи кории онҳо бошад, аз дигар тараф фишор овардани баъзе мақомотҳои дахлдор ба монанди Кумитаи андоз, Хадамоти гумрук мебошад. Онҳо дар баъзан маврид санҷишҳои беасоси худро мегузаронанд ва соҳибкдоронро аз он имтиёзҳои ҳуқуқати кишвар ба онҳо додааст бенасиб мегардонанд. Ин ба он оварда мерасонад, ки соҳибкор ба муфлисшавӣ дучор шуда, фаъолияти худро қатъ мекунад.

Дар ин давра **3 адад** соҳибкдорони инфиродӣ аз нав ба қайд гирифта шуда, 32150 адад соҳибкдорони инфиродӣ ба фаъолият оғоз намуданд, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 244 адад ва ё 0,8 фоиз зиёд мебошад.

Дар натиҷа дар миқёси мамлакат миқдори субъектҳои соҳибкдорони инфиродии фаъолияткунанда аз ҳисоби субъектҳои соҳибкорӣ навтаъсисёфта то 1 ноябри соли 2018 13078 ададро ташкил медиҳад, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 3392 адад ва ё 35,0 фоиз зиёд гардидааст.

Шумораи соҳибкорони инфиродии таъсисёфта, азнавбақайдгирфташуда ва барҳамдодашуда ба ҳолати 1 ноябри солҳои 2018 ва 2017

Сарчашма: Агентии омор, маълумоти “Равзанаи ягона”-и Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Феҳрасти ягонаи давлатии мақомоти андози ҷумҳурӣ

Ҳамин тариқ, аз таҳлилҳои ташаккулёбии вазъи соҳибкории хурд маълум мегардад, ки дар кишвар мушкилиҳои ҷойдоранд, ки ба тамоюли рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар таъсири манфӣ мерасонанд [4, с.18].

Инҳо:

- рақобатпазир набудани маҳсулоти дохилӣ нисбат ба маҳсулоти воридотӣ;
- пурра қонеъ нагардидани талаботи аҳолии кишвар аз ҷиҳати маҳсулоти озуқаворӣ, сӯзишворӣ ва энергетикӣ;
- зиёд шудани барҳамдиҳии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ нисбат ба фаъолияткунанда дар кишвар;
- коҳиш ёфтани сатҳи маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаҳои сармоядиҳӣ дар минтақаҳо ва ҳиссаи он дар ҷумҳурӣ.
- дар маҳсулоти содирот бартарият доштани захираҳои ашёи хом;
- кам шудани молҳои содиротӣ ба ҷуз аз нерӯи барқ ва боқӣ мондани тавозуни тичоратӣ дар қисмати воридоти молу хизматҳо;
- системаи такмилнаёфтаи пулию қарзӣ;
- нарасидани мутахассисони касбӣ ва модерн дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт;
- сатҳи пасти татбиқи навҷорисозии техника ва технологияи муосир дар минтақа ва ғайра.

Бо мақсади ташкили дурнамои иқтисодӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва бартараф кардани мушкилиҳои ҷойдошта дар комплекси агросаноатӣ иҷрои корҳои зеринро муҳим арзёбӣ менамоем:

- тавсеа додани дастрасӣ ва саҳм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, сифат ва бехатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи пешгирикунандаи бахши аграрӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар;
- баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои заминӣ об ва инсонӣ дар асоси беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва таъмини шуғли пурмаҳсул барои аҳолии деҳот;
- таҷдид ва барқарор намудани инфрасохтори обёрӣ ва ҷорӣ кардани технологияи обёрии муосири сарфакундаи нерӯи барқ.[6]

Чунин мулоҳиза, ки соҳибкории хурд дар ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ нақши хоса дорад, тасдиқи гуфтаҳои боло.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26. 12.2018;
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 1.01.2017
3. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования // С.Д. Комилов, Н.Х. Забиров. - Душанбе, 2004. – 111 с.
4. Иқтисодиёти Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт. Душанбе, 2001, сах. 38.
5. Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
6. Сомонаи интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://gki.tj>.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди соҳибкорӣ хурд ва нақши онҳо дар рушди устувори иқтисоди миллӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки мафҳум ва моҳияти иқтисодии соҳибкорӣ хурдро шарҳ диҳад. Таҷрибаи мамолики хоричро оид ба фаъолияти соҳибкорӣ хурд ва теъдоди кормандони онҳо инчунин фаъолияти молиявии онҳоро нисбат ба фаъолияти соҳибкорӣ хурд дар Тоҷикистон қиёс кардааст.

Ҳамзамон, таҳлилҳо роҷеъ ба фаъолияти соҳибкорӣ хурд, барҳамдиҳӣ ва азнавташкилкунии соҳибкорӣ хурд, фаъолияти соҳибкорӣ хурд тариқи патент, шаҳодатнома, хоҷагиҳои деҳқонӣ тадқиқ кардааст.

Дар хотима мушкилоти асосии фаъолияти соҳибкорӣ хурд аз ҷониби муаллиф дарёфт карда шуда, барои беҳтарсозии онҳо пешниҳодҳо мушаххас кардааст.

Калидвожа: иқтисодиёти бозоргонӣ, соҳибкорӣ, иқтисоди миллӣ, истеҳсолот, соҳибкорӣ истеҳсолӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье, рассматриваются теоретические и практические основы развития малого предпринимательства и его роль в устойчивом развитии национальной экономики. Автор старается определить подробное значение малого предпринимательства. В статье сравнивается практика зарубежных стран в области деятельности малого предпринимательства и количества функционирующих в этой области человеческих ресурсов, а также их финансовая деятельность с деятельностью малого предпринимательства в Таджикистане.

Одновременно проводил анализ деятельности малого предпринимательства, реорганизация и организация малого предпринимательства, деятельность малого предпринимательства посредством патента, свидетельства, деҳқанские хозяйства и др.

В заключении статьи были определены основные проблемы малого предпринимательства и предложены пути их устранения и улучшения.

Ключевые слова: рыночная экономика, предпринимательство, национальная экономика, производство, производственное предпринимательство.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

In this article it is noted about the theoretical and practical basics of development of small business and its role in sustainable development of national economy. The author tries to define detailed value of small business. The practice of foreign countries in sphere of activity of small business and quantity of the human resources functioning in this area and also their financial activity to activity of small business in Tajikistan is compared in the article.

At the same time it was carried out the analysis of activity of small business, reorganization and the organization of small business, activity of small business by means of the patent, the certificate, Dehkan's farms etc.

In the conclusion of article it is offered that there were definition main problems of small business and ways of their elimination and improvement.

Keywords: market economy, entrepreneurship, national economy, production, production entrepreneurship.

Сведения об авторе: Иброхимзода Одилхон Юлдош – соискатель кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (992) 918-84-34-10

Information about the author: *Ibrohimzoda Odilkhon Yuldosh is an applicant of department theory of economics of the Kulob state university named after A. Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. 734065, Kulob, S. Safarov street 16. Phone: (992) 918-84-34-10*

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ МУНОҚИШАҲОИ ИҶТИМОИВУ МЕҲНАТӢ ДАР ТАШКИЛОТ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ШИРКАТҲОИ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

**Расулова Л. Н., Собиров П., Холов Р.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ**

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва таъсири афзуншавандаи онҳо ба муносибатҳои байнишахсии кормандони ташкилоти гуногун тасаввуротро оид ба механизмҳои ҳалли зиддият ва муноқишаҳои меҳнатӣ дар низоми танзимкунии муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ ба таври қуллӣ тағйир дод. Болоравии сатҳи мубодилаи телекоммуникатсионӣ муаррифғари марҳилаи муосири тараққиёти инсоният мебошад.

Дар баробари ин, муносибатҳои байнишахсӣ, ҳамчун соҳаи асосии пайдошавии муноқишаҳои меҳнатӣ, ба таври тамоман пешгӯинашаванда рушд меёбад. Беш аз ҳама чунин муносибатҳо дар соҳаи телекоммуникатсионӣ тезтунд аст, ки дар он ҳаҷми истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ нисбат ба соҳаҳои дигар хеле бориз аст.

Бояд тазаққур дод, ки ба вучуд овардани алоқаҳои дурдасти виртуалӣ ба инсоният имконияти ба таври дигар ташкил додани фаъолиятро фароҳам оварда, талаботи афзуншавандаро ба хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ тақозо менамояд. Низоми миллии телекоммуникатсионӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои рушдбандаи иқтисоди миллии дар таъсисдиҳии ҷомеаи солими телекоммуникатсионӣ, инчунин дар рафти воридшавӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши муҳим мебозад.

Бинобар ин, самаранокии истифодабарии захираҳои телекоммуникатсионӣ аз ихчамии ташкили равандҳои тичоратӣ оид ба пешниҳоди хизматрасониҳои сатҳи байналмилалӣ бо нархҳои дастрас, муваффақиятнокии татбиқи сиёсати хизматрасонии босифат ба мизочон ва таъминсозии неқӯаҳволии онҳо вобастагӣ дорад, самаранокии механизмҳои идоракунии кормандони ширкатҳои телекоммуникатсионӣ саҳт марбут аст.

Вобаста аз ин мушкilotи танзимкунии муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ дар соҳаи мазкур дар баробари пайдошавии шаклҳои қаблан номаълуми зиддият ва муноқишаҳо аҳамияти хоссаеро касб мекунанд.

Дар фаъолияти ташкилот шароит пайдошавии зиддияти манфиатҳо торафт зиёдтар мешаванд. Бо инобати ин, пайдо кардани сарчашмаҳои пайдошавии муноқиша, тавонистани

идоракунии чараёни он ва ҳалкунии он чузъи чудонашавандаи соҳибкасбии роҳбар аст[2, с.24].

Зикр бояд кард, ки муноқишаҳо дар натиҷаи муоширати одамон, таъсири мутақобилаи онҳо дар сатҳҳои фаъолияти касбӣ ва ҷамъиятӣ ба вуҷуд меоянд. Аммо то ҳол дар адабиёти илмӣ таърифи қабулгардидаи мафҳуми муноқишаҳо вуҷуд надорад. Олимон паҳлуҳои алоҳидаи ин ҳодисаи бисёрҷанбаро баррасӣ мекунанд, аз он ҷумла, табиати онро шарҳу эзоҳ медиҳанд, методикаҳои гуногуни пешгирӣ ё сусти кардани онро коркард мекунанд, решаҳои (сабабҳои) ба миён омаданаширо ҷустуҷӯ мекунанд, барои идора кардани муноқишаҳо кӯшиш карда, таъсири онҳоро ба фаъолияти ташкилот ё рушди коллектив баррасӣ мекунанд ва ғ.

Натиҷаи позитивии муноқиша ҳал гардидани мушкилоти пайдошуда бо роҳе мебошад, ки аксарияти аъзои коллектив онро ҷонибдорӣ мекунанд, дар натиҷаи ин ҳисси худшиносии кормандон қавитар гашта, зиддияти байнишахсӣ камтар ва сатҳи муташаккиливу яқдигарфаҳмӣ болотар меравад.

Муноқишаро аз нуқтаҳои назари гуногун чунин баррасӣ менамоянд:

- таърифи когнитивӣ, ки ба чузъи зехнӣ таъсия мекунад, яъне муноқиша – ин бархӯрди ду ақидаи муқобил аст, ки ҳар кадоми он ҳуқуқи мустақил ва дуруст буданро талаб мекунад;

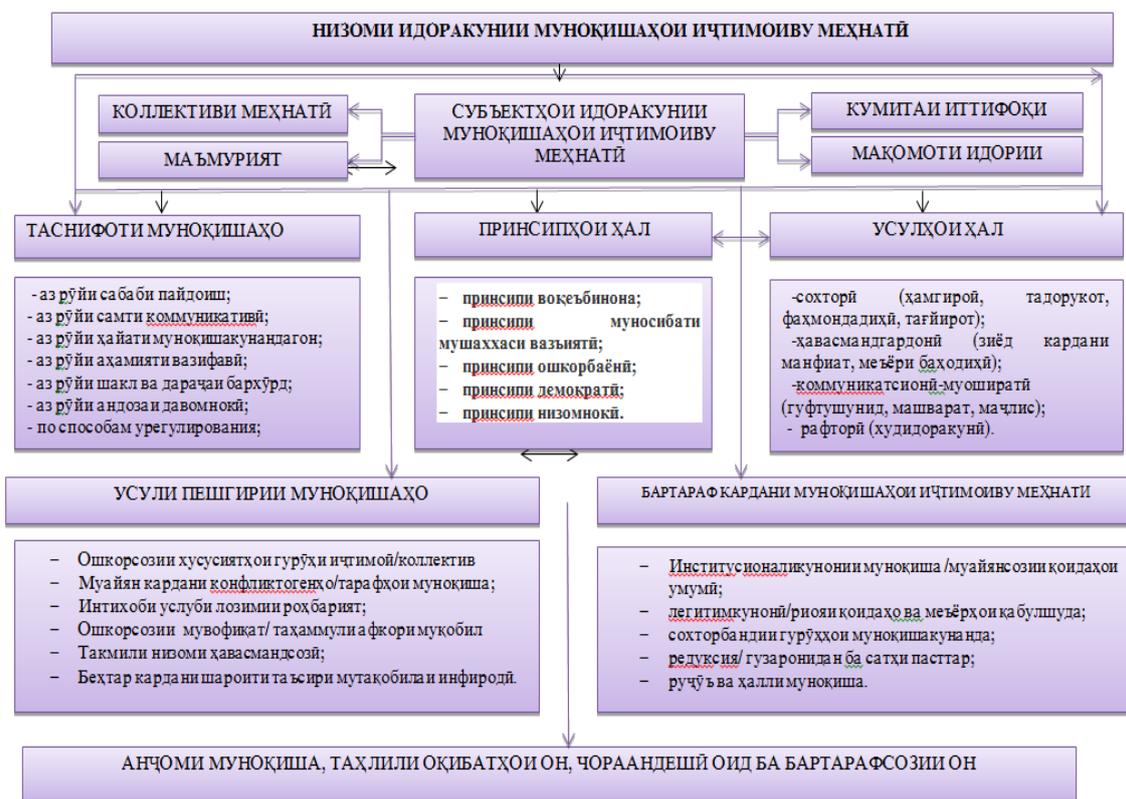
- таърифи интерактивӣ, ки диққати асосиро ба хусусияти таъсири мутақобила дар марҳилаҳои гуногуни муноқиша медиҳад, яъне ҳамчун раванди рушдҳои таъсири мутақобилаи субъектҳо аз зиддият то муошират баҳо медиҳад;

- таърифи рефлексивӣ, ки ба таҳлили ҳамаи чузъҳои вазъияти низоъ асос меёбад, яъне муноқиша – ин ҳолате мебошад, ки дар он имконияти боз ҳам амиқтар тадқиқ кардани объект (муҳит) мавҷуд аст, пас аз ин ба тадқиқи шаклҳои фикрронӣ ва аниқсозии он, ки чаро ақидаҳо дар бораи далелҳо ва мушкилот воқеан фарқ мекунанд, оғоз меёбад.

Муноқиша ҳолатест, ки дар он бархӯрди типҳои гуногуни фикрронӣ, манфиатҳо, самтгирии арзишҳо дар хусуси захираҳои маҳдуде, ки ки дар ҳолати сатҳи муайяни таҳассусӣ ва маданӣ бояд тақсим карда шаванд, тақсимоми масъулият ва муошират дар байни гурӯҳҳои одамон (коллективҳои меҳнатӣ, шӯъбаҳо, зерсохторҳо, чузъу томҳо ва ғ.)[4; 123с.].

Бояд зикр кард, ки субъектҳои муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ фардҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошанд, мавзӯи муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ бошад бо мақсадҳои муайян карда мешавад, ки ба ноил гардидани онҳо одамон дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти худ кӯшиш мекунанд. Таърифи мазкурро тавсеа дода, қолаби идоракунии муноқишаҳои иҷтимоиву меҳнатиро дар ташкилот (расми 1) ба таври зерин тасвир намудан мумкин аст.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки муноқишаҳо оқибати танзимкунии фаъолияти меҳнати кормандон мебошанд (ҳуқуқ ва уҳдадориҳои функционалии онҳо, шаклдиҳии низоми идоракунии, гирифтани бонусҳо барои иҷрои кори бомуваффақият ва ғ.). Онҳо инчунин метавонанд ҳангоми ҳал намудани мушкилоте ба вуҷуд оянд, ки раванди истехсолӣ – муайянкунии андозаи бастаҳои иҷтимоӣ, ба кӯдакистон додани фарзандон, ташкили фароғати кормандон ва ғайраро ҳалалдор накунанд.

Расми 1. Қолаби идоракунии муноқишаҳои иҷтимоиву меҳнатӣ дар ташкилот

Таҳлили таснифоти пешниҳодшуда барои эътироф кардани чунин далел ҳуқуқ медиҳад, ки байни намудҳои муноқишаҳои ташкилотӣ сарҳади аниқ вучуд надорад, гузашта аз ин, ҳангоми ба миён омадани шароити муайян як намуди муноқиша ба намуди дигар мегузарад. Ин бо мавҷудияти ҳатмии унсури эҳсосии муноқиша вобаста аст. Аммо барои ҳалли бомуваффақияти муноқиша ва бартараф сохтани сабабҳои ба вучуд омадани он маҳорату малакаи сари вақт чудо кардани мавҷудияти чунин намудҳои муноқиша лозим аст.

Мавриди зикр аст, ки барои ширкатҳои мобилии Тоҷикистон истифодаи муносибати объективӣ дар алоқамандӣ бо муносибати функционалӣ аҳамияти хосса дорад, зеро ширкатҳои мобилӣ дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳуриамон кор мекунанд, ки ин сохтори ташкилии онҳоро аз ҳисоби таъсис додани намояндагиҳои минтақавӣ хеле душвор мегардонад. Тавре амалия нишон медиҳад, вучуд доштани чунин намояндагиҳо дар сохтори идоракунии шаклҳо қобилияти муноқишавиро баланд мебардорад, зеро ҳар як намояндагии минтақавӣ – ширкат дар бунёди худ ҳамаи мушкилоти барои ташкилоти асоси хосбударо дорост. Бештар аз он, дар як қатор ҳолатҳо ба ин боз мушкилоти махсуси минтақавӣ низ зам мешавад.

Маълум мегардад, ки дар ин марҳила вазифаҳои ҳалталаби асосии соҳаи телекоммуникатсионӣ чунинанд:

- муайян кардани намудҳои хизматрасониҳо ва маҳсулоти аз тарафи ширкатҳои телекоммуникатсионӣ ба бозор пешниҳодшаванда;
- муайян кардани технологияи барои рушд ва такмилдиҳии бозори алоқаи кандуӣ зарурӣ;
- муайян кардани сегменти бозори истифодабарандагони намудҳои пешниҳодшавандаи хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ (чинс, синну сол, сатҳи даромад ва ғ.).

Ҳалли вазифаҳои номбаршуда на танҳо аз маҳдудияти захираҳои инсонӣ ва технологӣ, пулию молӣ, балки инчунин аз заҳматҳои иштироккунандагони муҳити телекоммуникатсионӣ дар қисмати ҷустуҷӯи шаклҳо ва усулҳои нави фаъолият дар бозори хизматрасониҳои пешниҳодшаванда вобастагии саҳт дорад.

Ба мутахассисони оид ба кор бо кормандон барои бодикқат пайгирӣ кардани вазъияти муноқишавӣ ва пешгирӣ кардани инкишофёбии онҳо тавсияҳо дода мешавад, ки имкон медиҳанд, агар муноқиша ба ҳар сурат ба вучуд ояд, тибқи ин тавсияҳо мутахассисон метавонанд барои ҳалли онҳо чораандешӣ намоянд ва ҳатто чораҳои қатъӣ бинанд. Барои ин:

7. Вучуд доштани муноқишаро эътироф кардан лозим;

8. Тарафҳои ихтилофдоштаро бояд муайян кард;

9. Доираи масъалаҳои ба мавзӯи муноқиша дохилшаванда бояд аниқ карда шавад. Ҳанӯз дар ҳамин марҳила аллакай мавқеъҳои тарафҳо муайян гашта, нуқтаҳои ихтилофоти калонтарин ва нуқтаҳои наздикшавии тарафҳо мушаххас гардонидани мешаванд;

10. Гунаҳои (вариантҳои) ҳалли муноқишаро бояд коркард намуд. Ҳатто тарафҳои муқобил дар муноқиша якҷанд гунаи ҳалро бо дарназардошти оқибатҳои барои ҳар як тараф имконпазир пешкаш месозанд;

11. Бояд роҳи ҳалли мувофиқа кардашуда, ки дар шакли ҳаттӣ ба расмият дароварда мешавад, дарёфт карда шавад;

12. Роҳи ҳалли дарёфтшуда бояд ҳатман дар амалия татбиқ гардад. Агар ҳалли мушкилот танҳо дар қоғаз монда бошад, вазъият дигаргун нашуда бошад, ин метавонад ба муноқишаҳои боз ҳам шадидтар ва давомноктар оварда расонад.

Фарҳанги ташкилотӣ имрӯз ба талаботи торафт эҳсосшаванда барои ширкати амлкунанда аст, зеро дар шароити имрӯза тағйирот дар муҳити берунии ташкилот аз навбаҳодиҳии арзишҳои корпоративӣ ва умуман фарҳангро тақозо мекунад. Рақобат дар бозор ва тағйироти берунии нақш ва аҳамияти фарҳанги ташкилотро боз ҳам возеҳтар нишон медиҳанд, ки ин барои, бо вучуди он ки ин матлаб ба назар пуртазод менамояд, суботнокии ташкилот ва мутобиқшавии он ба олами атроф мусоидат мекунад. Ҳамчунин фарҳанги ташкилот барои паст кардани ихтилофоти коллектив аҳамияти калон дорад. Масалан, кормандони арзишҳои фарҳангии ташкилотро дастгирикунанда ба омилҳои иҷтимоиву психологӣ манфӣ, ки дар рафти кори якҷоя ва муоширати онҳо ба амал меоянд, камтар моил ҳастанд. Бо инобати ин матлаб, дар раванди рушдёбии фарҳанги ташкилот роҳбарият ба пастшавии сатҳи қобилияти муноқишавӣ дар коллектив мусоидат менамояд [6; с.232].

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани фарҳанги ташкилотӣ ба паст кардани қобилияти муноқишавӣ дар ширкатҳои телекоммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, вобаста аз ин, дар боби мазкури рисола диққати асосӣ ба фарҳанги ташкилоти ширкатҳо дода шудааст. Ҳам механизми танзимкунии дохилии муноқишаҳои ташкилотӣ ва ҳам тағйирёбии муҳити дохиливу берунии ташкилот ба аз нав баҳо додан ба арзишҳои корпоративӣ ва умуман фарҳанг оварда мерасонад. Ҳамаи ин омилҳо имкон медиҳанд, ки фарҳанги ташкилотӣ дар ширкатҳо баррасӣ гардида, самтҳои асосии таъсири он ба устувории иҷтимоиву психологӣ дар коллектив муқаррар карда шаванд.

Адабиёт:

1. Амонова, Д. С., Макаренко, А.В. Организационное поведение – как основное направление современного менеджмента / Д. С. Амонова, А. В. Макаренко // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет). Душанбе: РТСУ, 2012. – №1(19), № в перечне реценз. изд.

2. Амонова, Д. С. Основы формирования и развития управления трудом как целостной системой / Д. С. Амонова // Социально-экономические проблемы совершенствования системы управления трудом в Республике Таджикистан: Материалы респ. науч.-практ. конф. – Душанбе, 2013. С. 21-28.

3. Амонова, Д. С. Социально-трудовые отношения – как объект государственного регулирования / Д. С. Амонова // Институциональные основы развития экономики Таджикистана: Материалы науч.-практ. конф. – Душанбе, 2013. С. 86-93.

4. Расулова, Л. Н., Нуралиев, А. Н. Совершенствованные организационной структуры управления как составная часть процесса реструктуризации компании / Л. Н. Расулова, А. Н. Нуралиев // Вестник Таджикского национального университета, 2\4(114), Серия экономических наук. – Душанбе: Сино, 2013. - С. 122-127.

5. Расулова Л.Н., Конькова А.А. Конфликтные ситуации и их разрешение в региональном представительстве «Вавилон–Т» и «Вавилон – Мобайл» / Л.Н. Расулова, А.А. Конькова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Ч.1. – Душанбе: Сино, 2012. – №2/8 (100). – С. 26-30 (0,4 п.л.) (в соавторстве, автором – 0,2 п.л.).

6. Расулова, Л. Н. Социальная напряженность как основа конфликтности в коллективе / Л. Н. Расулова // Роль Кулябского государственного университета в подготовке кадров. Материалы докладов респ. науч.-практ. конф. (г. Куляб, 17-18 апреля 2015г.). – Куляб, 2015. – С. 231-233.

7. Фарухзода, С. Реструктуризация как направление повышения эффективности функционирования предприятий: теоретический подход / С. Фарухзода // Вестник Таджикского национального университета, 2\4(114), Серия экономических наук. – Душанбе: Сино, 2013. С. 55-58.

8. Ярков, Ю. Б., Галетко, Е. В. Управление качеством продукции и трудовыми ресурсами / Ю. Б. Ярков, Е. В. Галетко // Технология машиностроения. – 2007. - №8. – С. 77-80.

9. Расулова Л.Н., Конькова А.А. Конфликтные ситуации и их разрешение в региональном представительстве «Вавилон–Т» и «Вавилон – Мобайл» / Л.Н. Расулова, А.А. Конькова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Ч.1. – Душанбе: Сино, 2012. – №2/8 (100). – С. 26-30

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ МУНОҚИШАҲОИ ИЧТИМОИВУ МЕХНАТӢ ДАР ТАШКИЛОТ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ШИРКАТҲОИ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)»

Мақолаи мазкур такмилдиҳии механизми идоракунии муносибатҳои иҷтимоӣ ва коркарди таклифҳо оид ба паст кардани сатҳи қобилияти муноқишавӣ дар соҳаи телекоммуникатсионӣ дар бар гирифтааст. Инчунин дар мақола сохтори қобилияти муноқишавӣ ва зарурати гузаронидани аз нав сохторбандӣ кардан дар ширкатҳои мобилии Тоҷикистон ошкор карда шуда, дар асоси стратегияи барои зинаҳои гуногуни ташкилоти ширкатҳои мазкур коркардшуда, методикаи ташхиси сохтори ташкилии идоракунии ширкат, ки бо воридсозии маҳсулоти телекоммуникатсионӣ ва хизматрасониҳо дар бозори алоқаи мобилӣ оид ба пасттар кардани қобилияти муноқишавӣ дар коллективҳои ширкати мазкур машғуланд, пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: муноқиша, ташкилот, муносибатҳои меҳнатӣ, идоракунии фарҳанги ташкилотӣ, сохтори ташкилӣ, ширкатҳои мобилӣ.

«СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫМИ КОНФЛИКТАМИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ» (НА МАТЕРИАЛАХ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПАНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Данная статья посвящена совершенствованию механизма управления социально-трудовыми отношениями и разработки предложений по снижению уровня конфликтности в телекоммуникационной сфере. А также, автор рассматривать новый механизм совершенствования организационной структуры управления мобильными компаниями, обусловленный требованиями переориентации национальной экономики на инновационный путь развития, соответствующий развитию социально-трудовых отношений, а также обосновывает пути повышения организационной культуры как способ разрешения внутриорганизационных конфликтов в мобильных компаниях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: конфликт, организация, социально-трудовые отношения, управление, организационная культура, организационная структура, мобильные компании.

"IMPROVEMENT OF THE SOCIAL AND LABOR CONFLICTS MANAGING MECHANISM IN THE ORGANIZATIONS" (ON THE MATERIALS OF TELECOMMUNICATION COMPANIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

In his article, the author considers a new mechanism for improving the organizational structure of the management of mobile companies, which is conditioned by the requirements of reorienting the national economy to an innovative development path corresponding to the development of social and labour relations, and also justifies ways to improve organizational culture as a way to resolve intra-organizational conflicts in mobile companies of the Republic of Tajikistan.

Key words: conflict, organization, social and labor relations, management, organizational culture, organizational structure, mobile companies.

Сведения об авторах: *Расулова Лutfия Нуралиевна* – к.э.н., и.о. доцента кафедры экономика предприятий и предпринимательства Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. E-mail: r.lutfiya@mail.ru Тел: + (992) 93 722 11 88;

Собиров Парвиз магистрант 2 – го курса отделение экономики и управления в предприятия, кафедра экономики предприятия и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел: (+992) 98 831 3789

Холов Раҳматулло - магистрант 2 – го курса отделение экономики и управления в предприятия, кафедра экономики предприятия и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел: (+992) 98 8 15 48 79

Information about the author: *Rasulova lutfiya Nuralievna* - senior lecturer of the department of enterprise economics and entrepreneurship of the Kulyab State University named after A.Rudaki. E-mail: r.lutfiya@mail.ru Тел: + (992) 93 722 11 88;

Sobirov Parviz- Second-year undergraduate student of Economics and Management in Organization, Department of enterprise economics and entrepreneurship of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel: (+992) 98 831 3789.

Holov Rahmatullo - Second-year undergraduate student of Economics and Management in Organization, Department of enterprise economics and entrepreneurship of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel: (+992) 98 8 15 48 79

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛИЗИНГА В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

**Зиёев З.М. ассистент кафедры финансов Таджикского
государственного финансово-экономического университета**

За последние несколько десятилетия происходят серьезные изменения на международных рынках капитала, финансовых продуктов, которые предоставляли крупные финансовые институты и банки, умноженных с целью привлечения инвесторов и удовлетворения потребностей арендаторов. Крупные финансовые институты расширили свою деятельность, предлагая новые услуги и продукты. Лизинг был одним из тех новых механизмов, которые банки предлагали, чтобы помочь предприятиям обновить или купить оборудование, такое как недвижимость, машины, профессиональные транспортные средства и т. д. Лизинговая деятельность – вид инвестиционной деятельности по приобретению имущества и передачи его в лизинг физическим или юридическим лицам за определенную плату, на определенный срок и на определенных, обусловленных договором, с правом выкупа имущества лизингополучателем.

Лизинг как альтернативный источник финансирования был возрожден в 1952 году в США. В 1960-х годах он интенсивно развивалось в Европе, Японии, затем Канаде, а с середины 1970-х годов распространилась на развивающиеся страны. К 1994 году лизинг был учрежден более чем в 80 странах, причем в последние годы значительный рост составил независимые финансовые компании всех размеров.

Несмотря на существование лизинга на протяжении тысячелетий, в экономической литературе до сих пор не достигнуто однозначного понимания его сущности и форм проявления.

Единственное общее определение, существующее для аренды, на европейском уровне, это то, которое предусмотрено международным стандартом бухгалтерского учета для аренды где аренда определяется как «соглашение, посредством которого арендодатель передает арендатору в обмен на платеж или серию платежей, право использовать актив в течение согласованного периода времени».

Лизинг - это международный термин, который используется для описания передачи права использования основного средства от арендодателя к арендатору за определенный платеж в течение определенного количества лет в форме аренды. Арендодатель является владельцем актива, арендованного по договору, в то время как лизингополучатель является лицом, которое арендует актив у арендодателя и юридически ограничено в отношении арендодателя для соблюдения конкретных обязательств, определенных в договоре лизинга и в законодательстве.

Предметом лизинга может быть мобильный или недвижимость, или две формы вместе взятые. В конце периода лизинга лизингодателю предоставляется право купить актив или возобновить аренду на определенный период времени. Стоит отметить, что покупка актива может быть осуществлена до конца срока аренды, если это согласовано в первоначальном договоре.

Срок аренды должен быть конкретным и не может быть согласован на срок менее 3 лет для портативных активов, 5 лет для воздушных судов и 10 лет для недвижимости.

Стороны имеют право по своему усмотрению отменить договор аренды до истечения
время, которое было согласовано, учитывая, что возникли определенные причины.

Объектами финансирования в условиях лизинговых отношений является бизнес оборудование, Промышленное оборудование, Бизнес недвижимость, транспортные средства. Следующие объекты не финансируется за счет финансового лизинга. лодки-

плавающие средства, земельные участки, расходные материалы, работа, техническое обслуживание, услуги, предоставляемые

На практике используются такие виды лизинга, как оперативный лизинг, обратная аренда (лизбэк), вендор лизинг и кредитный лизинг. Ниже даём их подробную характеристику.

Оперативный лизинг: в операционной аренде срок намного короче, чем полный экономический срок службы актива. Арендатор не полностью обременен всеми рисками, связанными с инвестициями, и не несет ответственности за финансирование его полной стоимости, но также не получает всех выгод, которые получены от актива.

Лизинговые платежи производятся только после установки, наладки и пуска оборудования, следовательно, их можно осуществлять из средств, поступающих от реализации проекта.

Продажа и обратная аренда (обратная аренда): Лизбэк - это форма договора аренды, при которой владелец актива продает его другой стороне, обычно финансовой организации или лизинговой компании, и затем немедленно заключает договор аренды актива у покупателя на определенный период времени. Продавец, потеряв право собственности на актив, сохраняет за собой право использовать его в течение согласованного срока аренды.

Основная характеристика обратной аренды заключается в том, что это ссуда арендатору, обеспеченная активом. Фактическая продажа не осуществляется. Арендатор продолжает признавать первоначальный актив за вычетом амортизации, а выручка от продажи зачисляется на счет обязательств по финансовой аренде. Впоследствии арендные платежи рассматриваются как обычно они разделяются между интересом и принципом.

Вендор лизинг: лизинг как альтернативный источник финансирования поставщика полностью или частично заменяет лизинговую компанию, поскольку он может отвечать за подписание контрактов и сбор арендной платы. В зависимости от сделки продавец также может собирать лизинговые платежи и передавать их финансовой организации, или клиент может напрямую заплатить финансовой компании. Проверка кредитоспособности клиента и оперативного управления обычно осуществляется финансовой компанией. Лизинг поставщиков помогает стимулировать продажи продавцов, а также создает более прочные отношения между поставщиком и клиентом. Порядок учета арендатора и лизингодателя зависит от классификации лизинга, если это финансовый или операционный лизинг.

Кредитный лизинг: в этой форме аренды арендодатель занимает сумму финансирования, необходимую для покупки актива. В отличие от других видов аренды, в которых участвуют две стороны (лизингодатель и лизингополучатель), в лизинговом лизинге есть третья сторона. Третья сторона выполняет роль кредитора, который помогает в финансировании, необходимом для приобретения актива, который будет сдан в аренду. Арендодатель выполняет ту же роль, что и в предыдущих упомянутых видах аренды. Ссуда обеспечена залогом по активу так же как юридическому переводу арендного договора и платежей. Кроме того, арендодатель может гарантировать отдел. В некоторых условиях аренды арендатор выдает векселя, гарантированные арендодателем. Эта гарантия снижает риск, которым подвергаются покупатели векселей (заемщики), что снижает стоимость заимствования.

Лизинг представляет собой альтернативный и гибкий способ финансирования предпринимательской деятельности по сравнению с традиционными способами среднесрочных банковских кредитов. Таким образом, лизинг представляет собой механизм, который дает бизнесу возможность приобретать, комплектовать, обновлять или расширять производственное оборудование, избегая использования капитала компании.

Лизинг как форма финансирования имеет преимущества как для лизингодателя, лизингополучателя, так и для национальной экономики. Арендатор финансируется за счет общей суммы инвестиций лизинговой компании без необходимости выплаты и участия лизингодателя. Процедуры бывают быстрыми и простыми, в то время как налоговые и другие мотивы, которых инвестор смог достичь с помощью различных законов развития, не подвергаются опасности. Лизинг не требует дополнительных гарантий, таких как ипотека или примечания. Что касается графика платежей, то он представляется очень гибким, что очень важно, особенно для предприятий, которые представляют сезонность в денежных потоках. Очень важным аспектом для компании является налоговый вычет общей суммы аренды, которая комбинируется с более коротким сроком действия контракта из срока полезного использования оборудования. Кроме того, бизнес защищен от технологического износа.

Лизинговые отношения в Таджикистане – это новый феномен. Начиная с 2008 года до сегодняшнего дня успешно развивается лизинг, между тем на законодательном уровне закрепление этого финансового инструмента произошло еще в начале 90-х гг: XX в. Следует отметить, что закон Республики Таджикистан об аренде было принята 6 декабря 1990. И в статье 33-го охватывает весь сектор аренда и арендных отношений в системе рыночных отношений. Более того начиная от организационной правовой основы, сфера и объекты аренды арендодатели и аренда получатели, договорные отношения собственности при аренде и их принципах пользования оплата труда при аренде. и. т. д.

На наш взгляд лизинг – это финансовый инструмент, в котором полноценно содержится содержание аренды и кредита. Закон Республики Таджикистан о финансовой аренде (лизинг) принята Маджлиси Милли от 7 апреля 2003 г который имеет в статье 26-го полностью охватывает истоки и дефиниции понятия лизинга. Договор лизинга это – лизинговой деятельности и услуга его работы, предметы, субъекты, суть лизинга форма и содержание договора и его всех правовых аспектах, и рисках в договоре лизинга и форм оплаты фиксируемый платежей в лизингах и их отношении.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛИЗИНГА В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Необходимость лизинга в системе рыночных отношений можно рассматривать как особый вид инвестиционной деятельности новых рыночных субъектов, его применение в их деятельности можно повысить уровень производства. В Республике Таджикистан на сегодняшний день функционируют 14 лизинговых субъектов, из них 5 субъектов являются лизинговыми фирмами, которые непосредственно осуществляют только лизинговые сделки. Остальные 9 субъектов, это банки, которые предоставляют кредит для лизингополучателей. Здесь главный элемент в принципе получения лизинга или кредита, является уровень процентной ставки.

Ключевые слова: лизинг, инвестиционная деятельность, оборудование, финансовая аренда, национальная экономика.

THEORETICAL ASPECTS OF LEASING IN MODERN ECONOMICS

In the system of market relations the need for can be considered as a special type of investment activity of new market entities, and its application in the activities of market entities can increase the level of production. Currently, there are 14 leasing entities operating in the Republic of Tajikistan, and 5 of them are leasing firms that directly carry out only leasing transactions. The other 9 entities are banks that provide credit to lessees. The main element of lease or loan obtaining principle is the level of rate interest.

Key words: leasing, investment activity, equipment, finance lease, national economy.

АСПЕКТИ НАЗАРИЯВИИ ЛИЗИНГӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Зарурати лизинг дар низоми муносибатҳои бозаргонӣ метавонад ҳамчун як намуди маҳсуси ғаёлияти сармоягузори субъектҳои нави бозорӣ баррасӣ карда шавад, истифодаи он дар ғаёлияти онҳо метавонад сатҳи маҳсулотро афзоиш диҳад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 14 адад корхонаҳои лизингӣ ғаёлият менамояд, ки аз онҳо 5 корхона ширкатҳои лизингӣ мебошанд, ки танҳо амалиёти лизингиро мустақиман анҷом медиҳанд. 9 ташкилоти он бонкҳои мебошанд, ки ҳам ба додани қарзҳои бонки ва ҳам ба ғаёлияти лизингӣ машғуланд.

Калидвожаҳо: лизинг, ғаёлияти сармоягузорӣ, таҷҳизот, лизинги молиявӣ, иқтисодиёти миллӣ.

Литературы:

1. Налетова И.А. институт Государственного Управления, Права и Инновационных Технологий (ИГУПИТ) Интернет – журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» №3 2012. С – 2.

2. Ян (2008), Лизинг и долговое финансирование: заменители или дополнения. Журнал финансового и количественного анализа, том. 41, № 3, сентябрь 2008 г.

3. Д. Василио, Н. Эпиратис, (2008), Финансовый менеджмент (теория и практика), Rosili издательство С. – 448 – 463.

4. АССА (2012), «Финансовая отчетность (FR)», Kaplan Publishing, с.276 Маврогианниду Мария

5. Банковские операции: учебное пособие / коллектив авторов; под ред. О.И.Лаврушина. – 3-е изд., перераб. – Москва: КНОРУС, 2018. – с 232.

6. Огнев, Д.В. Преимущества и недостатки лизинговой формы инвестиций // Известия ИГЭА. – 2009. - №1. – с. 37 – 41.

Сведение об авторе: Зиёев Зулфикор Махмадҷубович- Тоҷикский государственный Финансово-Экономический университет ассистент кафедры финансы. Адрес: Республика Таджикистан г. Душанбе ул; Нахимова 64/7 тел: +992908338972

E-mail: Zulfikor2018@mail.ru

About the author: Ziyoyev Zulfikor Mahmadyokubovich -Tajik state Finance and Economics university assistant of the department of finance. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe st; Nakhimov 64/7 tel: +992908338972

E-mail: Zulfikor2018@mail.ru

ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ- ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

СИСТЕМАИ ФОНЕТИКИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДАВРАИ АСРИМИЁНАГӢ

Маҳсудинов Р.,

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ба қавли забоншинос В.Д. Аракин имлои забони англисии давраи асримиёнагӣ бо хусусияти аз ҳад зиёд ноустувор будан, номуназзамӣ ва рангорангиаш фарқ мекард. Албатта, агар мавҷудияти шумораи зиёди шеваҳои маҳаллиро, ки бо онҳо асарҳои гуногун эҷод гардидаанд ва мавҷуд набудани меъёри умумизабонии ҳатмиро ба назар гирем, ин ҳама возеҳ аст. [1, с.250]

Ба ҳар ҳол сарфи назар аз мавҷудияти гуногунрангии усулҳои навишти калимаҳо, қайд намудани баъзе тағйиротҳои муҳим, ки ба имлои забони англисӣ аз ҷониби ҳаттотони нормандӣ ворид кунонида шудаанд ва то ба замони мо омада расидаанд мумкин аст.

Оид ба хусусиятҳои фонетикии забони англисии даврони асримиёнагӣ Смирнитский А.И. низ таҳқиқотҳои амиқ пеш бурдааст. Ба гуфтаи ӯ «...забони англисии асримиёнагӣ аз англисии давраи қадим бо чунин хусусиятҳои худ фарқ мекунад: вобастагии зиёди дарозӣ ва кӯтоҳии садонокҳои заданок аз мавқеи онҳо дар калима; бартараф шудани дифтонгҳои қадима ва шумораи зиёди фонемаҳои нав; мувофиқ омадани садонокҳои гуногуни беада хусусан дар овози тахфифшуда, ки одатан бо *e* ишора мегардид; *r*ӯи кор омадани ҳамсадоҳои пешизабонии шавшувдор ба ҷои ҳамсадоҳои комӣ; системаи комилан вайронгаштаи флексия, ки ташаккули шаклҳои аналитикиро боз ҳам осонтар мегардонид... » [2, с.147]

Дар тӯли давраи асримиёнагии забони англисӣ дар соҳаи сохтори фонетикии забон тағйиротҳои назаррас ба амал омаданд. Қисмате аз онҳо ба категорияҳои томи овозҳо асар гузоштанд, қисмати дигараш бошад, ба баъзе садонок ва ҳамсадоҳо таъсир расониданд. Яке аз зухуротҳои муҳими фонетикии ин давра тахфифи садонокҳои бечаранг мебошад.

Дар маҷмӯъ дар системаи фонетикаи забони англисии асримиёнагӣ тағйиротҳои зайл ба миён омадаанд:

1. дифтонгҳои англисии қадимаи навъи *ea*, дифтонгҳои дорои элементи дуҷуми кушода аз миён рафтанд;

2. дифтонгҳои нави навъи *ei*, дифтонгҳои дорои элементи дуҷуми баста ба миён омаданд.

3. принсипи нави алоқамандии миқдори садонокҳо аз шароитҳои фонетикӣ дар калима *r*ӯи кор омад; дарозӣ ва кӯтоҳии садонокҳо аҳамияти фонологии худро аз даст доданд;

4. аксарияти садонокҳо дароз ва кӯтоҳ гардиданд;

5. монофтонгшавии дифтонгҳои қадимаи забони англисӣ;

6. ҳамсадоҳои чарангдори роғии [v] ва [z] фонемаҳои мустақил гардиданд;

7. аффрикатҳои бечаранг ва чарангдор пайдо шуданд.

Системаи овозҳои садоноки асрҳои 13-14 муқарраршуда, заминаи ташаккули системаи овозҳои садоноки забони англисии муосир ба шумор меравад. [3, с.231].

Забоншиноси дигари англис Элли Гелберден гузариши садонок ва ҳамсадоҳои забони англисиро дар давраи асримиёнагӣ дар шакли ҷадвалҳои зиёде чунин тасвир намудааст:

Ҷадвали 1. Тағйирот дар талаффузи овозҳо ҳангоми гузариш аз давраи қадим ба асримиёнагӣ.

OE	ME	OE	ME
cw	qu	c	ch, c, and k
hw	wh/w/qu	u	ou
þ/ð	th	h	3/gh
sc	sh		

Ҷадвали 2. Тағйирот дар овози g/3.

OE	ME	OE	ME
a. boga	> bow	ploga	> plow
dæg	> day	fugol	> fowl
sezēl	> sail	fæger	> fair
nægēl	> nail	dragan	> draw
b. halgian	> hallow	morgen	> morrow

Ҷадвали 3. Азбайнравии тадриҷии овози [w].

OE	ModE
a. hwilum	> while
from	> fro/fra
b. Mamchestre	> Manchester
c. swilce	> such
ilke/ælce	> each
d. beorht	> bright
gærs	> grass

Ҷадвали 4. Тағйирот дар овозҳои димоғӣ ва ҳалқӣ.

OE	ModE
a. hwilum	> while
from	> fro/fra
b. Mamchestre	> Manchester
c. swilce	> such
ilke/ælce	> each
d. beorht	> bright
gærs	> grass

Ҷадвали 5. Овозҳои ҳамсадои давраи асримиёнагӣ. ⁴

Manner:	stop	fricative	affricate	nasal	liquid	glide
Place:						
labial	p/b	f/v		m		w
dental		θ/ð				
alveolar	t/d	s/z		n	l, r	
alveo-palatal		ʃ	tʃ/dʒ			j
velar	k/g	h/X		ŋ		

Ҷадвали 6. Овозҳои садоноки давраи асримиёнагӣ.

i	u
ɪ	ʊ
e	o
ɛ ɛ:	ɔ ɔj
a a:	

Мухимтарин тағйиротҳо дар таркиби овозии забони англисии асримиёнагӣ

Давраи асримиёнагӣ шартан ба санаи фатҳи нормандиҳо (1066) то охири асри 14 рост меояд. Дар ин давраи таърихӣ дар таркиби сохтори фонетикии забони англисӣ тағйиротҳои кулӣ ба миён омадаанд. Маҳз дар ҳамин давра забони англисӣ хусусияти хос касб намуда, минбаъд ин хусусиятҳо заминаи ташаккули ояндаи забонро ташкил доданд [4, с.247].

Дар натиҷаи истилои нормандиҳо дар тӯли якуним аср забони англисӣ ёдгориҳои хаттии бадеӣ надошт, зеро тамоми адабиётҳо бо забони фаронсавӣ - забони истилогарон нашру таълиф мешуданд.

Давраи авҷи таракқиёт ва шукуфоии адабиёт ва хати забони англисӣ ба асрҳои 13-14 рост меояд. Маҳз аз он давра ёдгориҳои зиёде то ба мо омада расидаанд, ки барои омӯзиши давраи асримиёнагии забони англисӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Омӯзиши тағйиротҳои баамаломадаро аз садонокҳои забони англисӣ дар даврони асримиёнагӣ шуруъ менамоем. Барои тасаввуроти комил пайдо кардан оид ба овозҳои садонокӣ ин давра Андросова М. А. чадвали зайлро тартиб додааст: [5, с.167].

Монофтонгҳо	Кӯтоҳ		Дароз		Дифтонгҳо
	Пеши забонӣ	Паси забонӣ	Пеши забонӣ	Паси забонӣ	
Бардошти боло	i (y)	u	i: (y:)	u:	Iu
Бардошти миёна	E	o	e: ɛ:	o: ɔ:	ei eu oi ou
Бардошти поён		a		a:	ai au

Забоншиноси дигари рус Зензеров В.Н., ки дар омӯзиши таърихи забони англисӣ саҳм гузоштааст, тағйиротҳои ба амаломадаро даврони асримиёнагии забони англисиро хеле мухтасар ва фаҳмо шарҳ додааст. Бино ба қавли Зензеров В.Н., дар ин давраи таърихӣ тағйиротҳои зайл ба вучуд омадаанд:

1. Пайдоиши овозҳои шавшувдор ва аффрикатҳо аз фонемаҳои мулоими зич:

OE [sk'] fisc > ME [ʃ] fish;

OE [k'] cild > ME [tʃ] child;

OE [g'] ec3 > ME [dʒ] ecge (egge) > edge.

2. Фонемашавии овозҳои ҷарангдори роғии [v], [z], [ð], ки пештар намунаҳои овозҳои бечаранги роғии [f], [s], [θ] буданд:

OE [f/v] drīfan > ME driven [v];

OE [s/z] rīsan > ME risen [z];

OE [θ/ð] fēðer > ME fether [ð].

3. Садонокшавии ҳамсадоҳо. Ҳамин тарик, пас аз садонокҳои қатори қафо [ɣ] ба [u] ва ҳамсадои комишудаи [ɣ'] ба [i] табдил меёбад:

OE 3 [ɣ] bōza > ME [u] bowe [ou];

OE 3 [ɣ'] mæz > ME [i] may [ai].

Тағйирот дар системаи ҳамсадоҳо дар имло низ инъикос ёфтааст. Дар охири калима хаттотон ба хотири зебоии он одатан ҳарфи **u** ва **i**-ро бо ҳарфҳои **w** ва **y** иваз менамуданд: nou > now; dai > day.

Барои ифодаи овозҳои англисӣ ҳарфҳо ва ё диграфҳо аз забони фаронсавӣ истифода мешуданд:

OE *sc* [sk'] – *scip* > ME *sh* – *ship*;

OE *c* [k'] – *cild* > ME *ch* – *child*;

OE *c* [k] – *folc* > ME *k* – *folk*;

OE *c3 3* [g'] – *bryc3e* > ME *dg* – *bridge*;

OE *þ* [θ, ð] – *þæt* > ME *th* – *that*;

OE *f* [v] – *heofon* > ME *v* – *heven*;

OE *h* [χ, χ'] – *niht* > ME *gh* – *night*;

OE *3 3* [g] – *3od* > ME *g* – *god*.

Ба забони англисӣ ҳарфҳои *z* [zed], *s* [se:], *k* [ka:], *g*[dʒe:], *j* [ʒa:] ворид гардиданд, ки аллакай дар иқтибосоти фаронсавӣ мавҷуд буданд. [6;122].

Садонокшавии *3* пас аз *i* ё *u* ба дарозшавии онҳо оварда мерасонид:

OE *tizel* ['tɪjəl] > ME *tile* [ti:l];

OE *fuzol* ['fuɹəl] > ME *fowl* [fu:l], *foule*.

Тағйиротҳои ба амал омадаро дар имлои забони ин давра метавон дар иштиёқи ифодаи овоз бо истифодаи диграфҳо аз ҷониби хаттотон шарҳ дод. Садонокҳои дарози [e:], [ɛ:], [o:], [ɔ:] бо дучанд намудани ҳарф ифода мегардиданд: *feet* [fe:t], *eek* [ɛ:k], *book* [bo:k], *boot* [bo:t].

Дарозшавӣ ва кӯтоҳшавии садонокҳо. Дар оғози даврони асримиёнагии забони англисӣ дар соҳаи сохтори фонетикии калима принсипи нав рӯи кор меояд: миқдори (дарозӣ ва кӯтоҳӣ) садонок аз шароити фонетикӣ вобастагӣ пайдо мекунад. Ин принсип дар якҷанд навъҳои конкретӣ намудор мешавад.

Пеш аз ду ҳамсадо омадани садонокҳои дароз ва дар ҳиҷои кушода омадани садонокҳои кӯтоҳ ғайриимкон мегардад. Пайдоиши чунин принсипи вобастагии миқдори садонок аз шароитҳои ихотақунандаи барои забони англисии қадима бегона, эҳтимол натиҷаи ягон ҷунбиш дар тафсири тамоми калима ҳамчун бутуни фонетикӣ бошад.

Кӯтоҳшавии садонокҳо. Ҳамаи садонокҳои дарозе, ки пас аз онҳо ду ҳамсадо меомад, ба кӯтоҳшавӣ дучор мегардиданд. **Масалан:**

cēpte > *kepte*;

fēdde > *fedde*;

wīsdōm > *wisdom*.

Аз лиҳози ин ҷараён пайваستاгии овозҳои аз ҳад зиёди дароз аз байн мераванд.

Танҳо он садонокҳое шакли дарози худро нигоҳ доштанд, ки пеш аз гурӯҳи ҳамсадоҳои дарозқунандаи **nb**, **mb**, **lb** меомаданд. Масалан: *bīnden* – бастан, *wēnde-zamoni* гузаштаи «фикр кардан», *hērde* – замони гузаштаи «шунидан».

Садонокҳои дароз дарозиашонро пеш аз гурӯҳи чунин садонокҳое, пурра ба ҳиҷои минбаъда мансубанд ҳифз шудааст, хусусан пеш аз пайваستاгии ҳарфҳои **st**. Масалан дар калимаҳои **māsta-бузургмарин**, **læsta-хурдмарин**, **ēasten-дар шарқ** ва ғайра. Аз чунин шаклҳо дарозӣ метавонист ба шаклҳое, ки **st** дар охири калима меояд гузаронида шавад: *māst*, *læst*, *ēst*. Аз ҷониби дигар дар калимаҳои *brēost* > *breſt*, *fīst* > *fist*, *dūst* > *dust* садонок кӯтоҳ гардид, яъне бар шаклҳои бе охирчаспак дастболо гардид. [7, с.88]

Садонокҳои дароз инчунин пеш аз як ҳамсадо дар калимаҳои сетаркиба кӯтоҳ талаффуз мешавад. **Масалан:** *lāferce* > *laferce* > *larke*, *hālīzdæz* > *haliday*, *sūþerne* > *sutherne*.

Дарозшавии садонокҳо. Дар асри 13 садонокҳо дар ҳиҷои кушода дароз талаффуз мешуданд. Ин равиш ба таври кулӣ сохтори вазнӣ-фонетикии забонро тағйир дод ва барои ташаккули минбаъдаи садонокҳо заминаи хуб фароҳам овард. Ин дарозшавӣ ба садонокҳои кӯтоҳи **a**, **e**, **o** асар гузошт. Он ҳанӯз дар асри 12 аз шеваҳои шимолӣ шуруъ намуда то асри 13 тамоми манотиқи Англияро фаро гирифт. Садонокҳои дарози **ō** ва **ē**, ки дар натиҷаи ин дарозшавӣ ба миён омадаанд, кушода буда, ҳамин тариқ **ē аз e бо ē аз**

æ ва ēa мувофиқат мекарду **ō** аз **o** бо **ō** аз **ā**. Ҳамчун намунаи ин дарозшавӣ метавонанд мисолҳои зерин хизмат расонанд: [8, с.94].

caru > cāre nama > nāme

talū > tale stelan > stēlen

macian > māken speken > spēsan

hopian > hōpen smocian > smōke

Адабиёт

1. Алексеева Л.С. Древнеанглийский язык: Учеб. пособие для студентов ин-тов и фак-тов иностр/ Л.С.Алексеева. яз. – 2-е изд, перер. и доп. – М.: Высшая школа, 1971. – 252 стр.

2. Бузургзода Л. ва Ниёзмухаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ/ Л.Бузургзода, Б.Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: Наш. дав. Тоҷ., 1947. – 147 с.

3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий.- Сталинобод: Наш. дав. Тоҷ., 1956. -231 с.

4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Маориф, 1983, к.1.-353 с.

5. Гулшани адаб. –Душанбе: Ирфон, 1975, қ.4.-374 с.

6. Насрулло Ҳабиб. Грамматикаи забони англисӣ. Дастури таълимӣ барои донишҷӯён/ Ҳабиб Насрулло. – Душанбе: Эр-граф, 2009. -123 с.

7. Парвона Ҷамшед, Толиби Розӣ. Фарҳанги англисӣ тоҷикӣ бо роҳнамои вожагони тоҷик/ Ҷамшед Парвона, Розӣ Толиб.-Душанбе: Эрграф, 2005. -800 с.

8. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм/ Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1972.-205 с.

9. Рустамов Ш., Ғаффоров Р. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик/ Ш.Рустамов, Р.Ғаффоров.- Душанбе: Дониш, 1986. -371 с.

10. Рустамов Ш. Исм/ Ш.Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1981. -220.с.

11. Усмонов К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ/ К.У.Усмонов. Хучанд: Нури маърифат, 2006.-131 с.

12. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С.Ҳочиев.- Душанбе, 1987.-165с.

13. Ҷамшедов Парвона ва дигарон. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Парвона Ҷамшедов ва дигарон.-Душанбе: Ирфон, 1980. – 189 с.

14. Бархударов Л.С., Штейлинг Д.А. Грамматика английского языка/ Л.С.Бархударов, Д.А.Штейлинг. – М.: Русский язык, 1973. – 325 стр.

15. Бархударов Л.С. Язык и перевод/ Л.С.Бархударов. – М.:Высшая школа, 1975. – 350 с.

16. Блох М. Я. Теоретическая грам. англ. яз. – 3-е изд., испр/ М. Я.Блох. – М.: Высш. школа, 2000. – 380 стр.

17. Бугадов Р.А. Введение в науку о языке/ Р.А.Бугадов.-М.: Наука,1958.- 245 стр.

18. Зарецкий А.И. О местоимении//Русский язык в школе/ А.И.Зарецкий.- 1940,№6.-стр.16-22.

СИСТЕМАИ ФОНЕТИКИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДАВРАИ АСРИМИЁНАГӢ

Дар мақолаи мазкур давраи асримӣнагии фонетикаи забони англисӣ таҳқиқ шудааст. Дар натиҷаи истилои нормандиҳо дар тӯли якуним аср забони англисӣ ёдгориҳои хаттии бадеӣ надошт, зеро тамоми адабиётҳо бо забони фаронсавӣ - забони истилогарон нашру таълиф мешуданд ва ин омил боиси тағйироти минбаъдаи фонетикаи забони мазкур гардид.

Давраи авчи тараққиёт ва шукуфоии адабиёт ва хати забони англисӣ ба асрҳои 13-14 рост меояд. Маҳз аз он давра ёдгориҳои зиёде то ба мо омада расидаанд, ки барои омӯзиши давраи асримиёнагии забони англисӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд, аммо бар хилофи ин ҳам дар фонетикаи забони англисии давраи асримиёнагӣ таъсири забони фаронсавӣ нишонрас менамояд.

Дар маҷмӯъ дар ин давраи таърихӣ дифтонгҳои англисии қадимаи навъи **ea**, дифтонгҳои дорои элементи дуҷуми кушода аз миён рафтанд, дифтонгҳои нави навъи **“ei”** дифтонгҳои дорои элементи дуҷуми баста ба миён омаданд, принципи нави алоқамандии миқдори садонокҳо аз шароитҳои фонетикӣ дар калима рӯи қор омад; дарозӣ ва кӯтоҳии садонокҳо аҳамияти фонологии худро аз даст доданд, аксарияти садонокҳо дароз ва кӯтоҳ гардиданд, монофтонгшавии дифтонгҳои қадимаи забони англисӣ ба амал меояд, ҳамсадоҳои чарангдори роғии [v] ва [z] фонемаҳои мустақил гардиданд ва аффрикатҳои бечаранг ва чарангдор пайдо шуданд.

Калидвожаҳо: Системаи синтаксисии давраи асримиёнагӣ, генетивӣ, шарҳ додан, таҳқиқотӣ, аъзоҳои ҷумла, шеваҳои мухталиф, системаи феълҳои қавӣ, системаи феълҳои заиф, унификатсия.

СРЕДНЕВЕКОВАЯ АНГЛИЙСКАЯ ФОНЕТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

В данной статье исследуется средневековая фонетическая система английского языка. В результате нормандского нашествия в течение полторы веков английский язык не имел письменных памятников, потому что вся литература издавалась и печаталась на французском языке – на языке захватчиков и это послужило фонетическими изменениями происходящими в данном языке.

Пик развития и процветания литературы и письменности английского языка приходится на 13-14 века. Именно с этого времени до нас дошли очень много памятников, которые положили основу изучения средневекового английского языка, но несмотря на это оставался значительным влияние французского языка.

В целом, в этот исторический период древние английские дифтонги типа **ea**, имеющиеся тип дифтонгов второго открытого элемента вышли из употребления, появились дифтонги типа **“ei”** дифтонги с вторым закрытым элементом, сработал новый принцип количественной связи гласных в фонетических условиях; долгота и краткость гласных потеряли свое фонологическое значение, почти все гласные стали долгими и краткими, появился монодифтонгизация дифтонгов древнего английского языка, звонкие согласные [v] и [z] стали самостоятельными фонемами и появились глухие и звонкие аффрикаты.

Ключевые слова: Синтаксическая система средневековья, генетический, комментировать, исследовательский, члены предложения, противоречивые диалекты, система устойчивых глаголов, система слабых глаголов, унификация.

MEDIEVAL ENGLISH PHONETIC SYSTEM

This article has been researched in the early years of the English language and folklore of English. As a result of the unwritten terminals, the English language did not have any literary monuments, because all the literature was published in French, the language of the Ottoman language, and this phenomenon became a further subject of the folklore of this language.

The first phase of the development and literacy of English language and literacy dates is 13-14 centuries. Since then many monuments have come to us, which provide an enabling environment for the study of the English language centuries, but in contrast, the French-language influence of the English-language period of the early Roman period remains unchanged.

Generally, in this history period English new old diphthongs **“ea”** as they had open elements but new diphthong **“ei”** came as a closed element after that the new principal forms of vowels as a phonetic system: short and long vowels cannot be used as phonology. And a

number of short and long vowels decreased a short. Later old English monophthongs were in usage and nasal voiceless consonants “v” and “z” used as independently and voiced, voiceless affricates appeared.

Keyword: Periodicals, genetics, exploitation, periodicals, investigations, members, different variations, power systems, minority systems, unification.

Сведения об авторе: Махсудинов Р. - аспирант кафедры иностранных языков и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. **Тел:** (992)985577117

Information about the author: Mahsudinov R – the postgraduate of the chair of foreign languages and teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. **Phone:** (992) 985577117

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКӢ - ГРАММАТИКИИ ЗАРФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Саидова Нилуфар

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аз рӯи тадқиқотҳои забоншиносон истифодаи зарф дар забонҳои гуногун хеле монанд аст. Зарфҳои забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳам аз ҷиҳати дида бештар монандӣ доранд. Зарфҳо ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ тадриҷан дар асоси калимаҳои мустақилмаъно, пеш аз ҳама исм ва сифат ташаккул ёфтаанд.

Дар ҳарду забон шумораи зарфҳои содда зиёд нестанд ва барои зиёд шудани зарфҳо калимасозӣ нақши муҳим бозидааст. Манбаи асосии зиёд шудани зарфҳо ва ғайр гардидани таркиби онҳо дар забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама фонди луғавии забони тоҷикӣ мебошад. Яъне дар заминаи ҳиссаҳои номии нутқ ва асосҳои феълӣ калимаҳои нав - зарфҳо ташаккул меёбанд. Аз дигар забонҳо одатан зарфҳо иқтибос намешаванд. Вале дар забони тоҷикӣ зарфҳои забони арабӣ волеҳӯранд (минбаъд, комилан, мухтасаран ва ғайра).

Зарф дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳиссаи мустақили нутқ буда, ҳолат, тарз, вақту ҳангом, маҳаллу макон, сабабу мақсади амалро шарҳу эзоҳ медиҳад. Дигар карда ғӯем, зарф аломати амали предмет ва сифату ҳолати онро мефаҳмонад. Ин ҳиссаи нутқ ба саволҳои кай?, чӣ тарз?, чӣ тавр?, кучо?, чӣ қадар?, чӣ навъ?, чӣ хел? ва ғайраҳо ҷавоб мешавад. Зарфҳоро мувофиқи маънои умумиашон дар забони тоҷикию англисӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: зарфҳои аломат ва зарфҳои ҳолат.

Зарфҳои аломат, ки бештар бо феъл алоқаманданд маънои хосият, сифат, усули амал, миқдор ва вазъияти амалро ба воситаи суффиксҳои -она, -ан, -ӣ, -ёна, -нокӣ, -акӣ, -вор ва ғайра ифода мекунанд. Дар забони англисӣ бошад асосан бо суффикси -ly ифода меёбанд. Дигар суффиксҳои зарфсозии забони англисӣ хеле кам кор фармуда мешаванд - in, -wise, -ward ва -ways.

Масалан дар забони тоҷикӣ:

хушҳолона, хоксорона, қашшоқона, хомӯшона, махфиёна, мағрурона, дилпуруна, бародарвор, озодона, оромона, бепарвоёна, дӯстона, бошууруна, бесаброна, эҳтиёткорона, далерона, фақирона, чиддиёна, чолокона, танбалона, бодикқатона, бетоқатона, бераҳмона, беҳавасона ва ғайра.

Дар забони англисӣ: calmly, clearly, bravely, correctly, serenely, badly, quickly, slowly, happily, orally, indeed, usually, clearly, bravely, correctly, busily, easily, weekly, hourly, partly, imploringly, hesitatingly.

Зарфҳои ҳолат бошад замон, макон, шароит, сабаб ва дигар ҳолатҳоро ифода мекунад.

Масалан дар забони тоҷикӣ: баъд, бевақт, дур, наздик, одатан, баногоҳ ва ғайра.

Дар забони англисӣ: then, late, far, near, usually, suddenly.

Аз рӯи маъно дар ҳарду забон зарфи замон, макон, мақсад, сабаб ва ғайраҳо дида мешаванд.

Зарф ба феъл, сифат ва зарф тобеъ мешавад. Он мисли сифат аломатро мефаҳмонад ва дорои категорияи дараҷа мебошад. Вале зарф аз сифат бо чанд хусусияти худ фарқ мекунад - аломати аломат ва аломати амалро мефаҳмонад ва шароити воқеъ гардидани амалу аломатро нишон медиҳад.

Мисол:

- Савор наздиктар рафта қарор гирифт (С. Улуғзода, қисмати шоир).
- Пётр берун баромада ба ғарб, ба офтоби рафта истода нигоҳ карда монд. (Р. Ҷалил, Шӯроб).
- Аз купрук аввал ту гузару аз чойхона дуртар истода, ба ман мунтазир шав,- даҳон ба гӯши Акбар бурд Пётр (Р. Ҷалил, Шӯроб).

Зарф дар забони тоҷикӣ аз дигар ҳиссаҳои мустақили нутқ сохта мешавад: исм-бодикқат, ғолибона, сифат- тез-тез, дилпурона, шумора-якчанд, дубора, дунафарӣ, чонишин-ҳаматарафа, ягон-ягон, феъл-торафт, умрбод, рафта-рафта ва ғайра.

Акнун, ин на одам мешавад ва на мулло, рафта- рафта ин ҳар мешавад.

Ба ин сабаб ман ҳар рӯз якчанд бор ба пеши вай, ки ўро амакбобо мегуфтем, мерафтам.

Дар забони англисӣ бошад, зарф одатан баъд аз феъл ё пеш аз сифат меояд. Мисол: тез давидан- to run quickly, барвақт омадан-to come early, беҳад хушбахт - extremely happy.

Одатан зарф дар забони тоҷикӣ пеш аз феъл ҷойгир мешавад, аз ин лиҳоз, онҳо бандаки изофӣ ва бандакҳои феълии шахсӣ қабул намекунанд.

Олими шинохтаи тоҷик И. Исмоилов зарфҳои забони тоҷикиро аз ҷиҳати пайдоишашон ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст: зарфҳои асли аз қабилӣ зуд, акнун, ҳамеша, ҳаргиз ва ғ.

Падарам маро фармуд, ки зуд Усто амакро ҷеғ зада биёрам.

-Ҳозир сабр кун... аммо ҳамеша ба гуреҳтан тайёр бош.

Ба гурӯҳи дуюм зарфҳои дохил мешаванд, ки аз рӯи вазъият ё шакли ҳозирашон ҷӣ тавр ташкил ёфтанд ва аз кадом ҳиссаи нутқ ба зарф гузаштанашонро эзоҳ додан мумкин аст.

И. Исмоилов ин гурӯҳро нисбатан калон шуморида дар навбати худ ба ду зергурӯҳ ҷудо кардааст: 1) бе аломатҳои морфологӣ 2) бо аломатҳои морфологӣ

Ба гурӯҳи якум як қатор калимаҳои, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқдоранд ва ба вазифаи зарф меоянд аз қабилӣ сифатҳои аслии **нав, хуб, саҳт, тез**, исмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои макону сӯй аз қабилӣ **пеш, қафо, ақиб, боло, поён, берун**, чонишинҳои **чанд, кай, кучо** дохил мешаванд, ки дар баробари вазифаи аслии худ амали зарфро низ иҷро мекунанд. Калимаҳои номбаршуда аз ҷиҳати маъно – ифодаи аломати амал ё вазъияти ба амал омадани он бо зарф умумиятдоранд, бинобар он ба вазифаи зарф омада тавонистани онҳо ҳодисаи нав набуда, маъмулии забон аст. Аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштани калимаҳоро илмӣ забоншиносӣ ҳодисаи қонунӣ мешуморад. Агар чунин намебуд истилоҳоти субстантиватсия, адвербализатсия, вербализатсия ба вучуд намеоманд.

Калимаҳои ба дигар ҳиссаҳои нутқ мансуббуда, дар мавриди ҳамчун зарф истифода бурдан, ба зарфҳои аслии ҳаммаъно ва ҳамвазифа мегарданд: **тез-зуд, нав-акнун, саҳт-бисёр** ва ғ.

Ба гурӯҳи дуҷум зарфҳои микдоран зиёде, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ бо ҳамроҳ кардани пешвандҳо сохта шудаанд, дохил мешаванд: **ноҳост, беист, бародарвор** ва ғ.

Зарф метавонад тавассути ҳодисаи зарфшавӣ ё адвербалيزاتсия сохта шавад.

Адвербалيزاتсия ин гузариши дигар ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳи зарфҳо мебошад. Дар раванди адвербалيزاتсия, зарф бе иловаи аффиксҳо сохта мешавад.

Мисол:

She speaks French beautifully (феъл).

It was a funny story (сифат).

He spoke very loudly (зарф).

Гузариши грамматикӣ ба се намуд ҷудо мешавад: синтаксисӣ, морфологӣ ва функционалӣ. Ҳамаи ин мафҳумҳо маънои умумӣ доранд, ки онро ҳамчун раванди тағироти соҳт ва маънои калимаҳо маънидод кардан мумкин аст. Раванди зарфшавӣ (адвербалيزاتсия)- ин намуди гузариши амалие, функционалие мебошад, ки пайдоиши таъриҳӣ калимаҳое, ки ба дигар ҳиссаҳои нутқ тааллуқ доштанд ва истеъмоли онҳо дар матн муайян равшан зоҳир мегардад. Вай метавонад ҳамчун усули тараққиёти мавқеи муайни лексикӣ- грамматикӣ соҳти забони тоҷикӣ хизмат кунад. Баъзан намуди зарфҳо дар ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд, дар натиҷа мафҳумҳои адвербалӣ мегиранд ва дар нутқ истифода мешаванд.

Дар забонҳои муқоисашаванда зарфшавии исмҳо, ки фасли сол вақтро ифода мекунанд, дар он сурат ба вуқӯ меоянд, ки бо сифат муайян карда шудани он аз байн рафта, муайян кардани феъл ба миён меояд. Яъне зарфшавии исмҳо дар натиҷаи гум кардани муносибатҳои айниву зехнии исм ва соҳиб шудани он барои ифодаи муносибати ҳоли амалӣ мегардад. Дар забони англисӣ инчунин зарфшавӣ бо роҳи ҷудо кардани шаклҳои синтаксисии падежҳо ба воситаи исмҳо сохта мешаванд: **nights-шабона**.

Аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба зарф гузаштани калимаҳо хеле инкишоф ёфта истодааст. Калимаҳои саҳт, рост, зӯр, тозасифатанд ва аломати предметро нишон медиҳанд. Вале ин калимаҳо дар матн маънӣ, ва хусусияти грамматикӣ худро тағйир дода ва ё маънои маҷозӣ гирифта дар ҷумла бештар ба вазифаи ҳол меоянд. Онҳо дар ин маврид на аломати предметро, балки аломати амал ё аломати аломатро нишон дода, ҳамчун зарфи тарз ё дараҷа воқеъ мешаванд. Ба маънои маҷозӣ омадани ин калимаҳо чи дар нутқи гуфтугӯ ва чи дар забони адабӣ хеле фаровон аст: Аммо ӯ саҳт манъ кард (Айнӣ). Вай як зайл тапар-тапар карда рост ба болои мо парида меомад (Улуғзода). Худат ҳам тоза одам будӣ. (Амонов). Усмон-Полвон ҳам ба мардикорӣ рафта, дар ҷӯйковӣ зӯр каланд задааст (Амонов). ...ҷароҳаташро пок карда, бо рӯмоли худаш саҳт бастам (Иқромӣ). Рамазонбобо ҳам тоза ба ҷон расонданд (Дехотӣ).

Агар сифат бо пасванди **ly** ба охир расад мо аз фразаи *inaway*, ки тарзи амалро ифода мекунад истифода мебарем.

Silly-He behaved in a silly way.

Friendly-She spoke in a friendly way.

Микдори ками зарфҳои тарзи амал мисли сифат мебошанд.

They all worked hard.

She usually arrives late.

I have been driving.

Эзоҳ: **hardly** ва **lately** маъноҳои гуногун доранд.

He could hardly walk=it was difficult for him to walk

I haven't seen John lately =I haven't seen Gohn recently.

Мо зуд-зуд ибораҳоро бо калимаи «like» ҳамчун зарфи тарзи амал истифода мебарем.

She slept like a baby.

He ran like a rabbit.

Аммо баъзан ибораҳои зарфӣ ҳастаанд, ки баъд аз феъли пайвасткунанда истифода намешаванд. Ба ҷои онҳо сифат гузошта мешавад.

Мисол; **they looked happily happy.**

That bread smells deliciously delicious.

Одатан зарфҳои тарзи амали забони англисӣ баъд аз феъл меоянд

He swims well =баъд аз феъли асосӣ

He plays the flute beautifully-баъд аз пуркунанда.

Эзоҳ: набояд зарфи тарзи амалро дар байни феъл ва пуркунанда гузошт.

Мисол:

I opened wide the door. (нодуруст)

I opened the door wide. (дуруст)

Агар пеш аз пуркунанда пешояндҳои **at, towards** оянд зарф метавонад ё пеш аз пешоянд ё ин ки баъди пуркунанда ояд.

Мисол.

- **The child ran happily towards his mother.**
- **The child ran towards his mother happily.**

Дар баъзан ҳикояҳо, асарҳои бадеии забони англисӣ шумо метавонед зарфи тарзи амалро дар аввали ҷумлаҳо бинед.

- **Slowly carefully she opened the box.**

Зарфи тарзи амал ҳамавақт баъд аз феъли монда меояд. Ин гуна феълҳо пуркунандаи бавосита қабул намекунанд.

Хулоса, таҳлили зарф дар ду забони бегона нишон медиҳад, ки категорияҳои грамматикӣ дар боло қайдшуда ҳам дар забони англисӣ баробар тақсим шудаанд. Лекин дар он қариб ҳамаи хусусиятҳои морфологии забон дида мешаванд. Хусусияти асосии грамматикӣ зарф дар он аст, ки он ҳиссаи тағйирнопазири мустақили нутқ мебошад. Калимаҳое, ки ба зарфшавӣ дучор шудаанд, бе тағйироти шакл, хусусиятҳои морфологии ҳодисаи зарфро қабул кардаанд.

Дар натиҷаи таҳлили муқоисавии зарфҳои ду забон хусусиятҳои хосаи забонҳои тоҷикиву англисӣ ба монанди аломатҳои морфологӣ, вазифаи синтаксисӣ, сохтори таркибии ин ҳиссаи нутқ ва навъҳои маъноии он қисман муайян карда шуд.

Ҷиҳатҳои умумие, ки барои зарфҳои аксари забонҳо хос аст дида баромада шуданд - ҳиссаи мустақилмаъно будани зарф. дараҷаи қиёсӣ доштани он, надоштани шумораи ҷамъ ва ғайра.

Мо дар рафти таҳлил муайян намудем, ки зарфҳо дар забонҳои муқоисашаванда аз ду навъ иборатанд: зарфҳои аломат ва зарфҳои ҳолат. Ин навъи зарфҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои маъноӣ чудо мешаванд.

Зарфҳои аломат хусусият, сифат, тарзи амал ва зоҳиршавии аломатро ифода мекунанд. Ин навъи зарф дар забони тоҷикӣ бо суффиксҳои - *она*, - *ан*, - *ӣ*, - *нокӣ*, - *вор* ва дар забони англисӣ бо суффикси *ly* сохта мешаванд. ором – оромона *calm* - *calmly* баланд – баландона *loud* - *loudly*

Адабиёт:

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо/ С.Айнӣ.- Душанбе, Адиб, 1990. - 352 с.
2. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русских языков/ В.Д.Аракин.- Москва, Просвещение, 1989. - 256 с.
3. Арбекова, Т.И. Лексикология английского языка/ Т.И.Арбекова. - Москва, Высшая школа, 1977. - 240 с.
4. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка/

И.В.Арнольд. - Москва, Высшая школа, 1986. - 295 с.

5. Исмоилов, И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ И.Исмоилов. - Душанбе, Ирфон, 1971. - 78 с.

6. Забони адабии ҳозираи тоҷик к.1 // Лексикология, фонетика ва морфология. - Душанбе, Маориф. 1982 - 460 с.

7. Крупнов, В.Н. Курс перевода. Английский язык: общественно-политическая лексика/ под ред. Л.С. Бархударова. – М.: Международные отношения, 1979. – 232с.

8. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков/ А.В. Кунин. – 3-е изд. – Дубна: Феникс+, 2005. – 488с.

9. Кухаренко, В.А.Интерпретация текста/ В.А. Кухаренко. 2-е изд. – М.: Просвещение, 1988. – 188с.

10. Лазарева, Э.А. Заголовок в газете Текст. / Э.А. Лазарева. – Свердловск: Издат. Урал. Ун-та, 1989. — 96с.

11. Назарян, А.Г. Фразеология современного французского языка / А.Г.Назарян. – М.: Высшая школа, 1987. – 288с.

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКӢ - ГРАММАТИКИИ ЗАРФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба баррасии масъалаи раванди зарфшавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ихтисос ёфтааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки яке аз воситаҳои фаъоли ғаной луғавӣ ин раванди адвербализатсия - гузариши ҳиссаҳои дигари нутқ ба гурӯҳи зарфхоро нишон диҳад. Зикр мешавад, ки адвербализатсия - гузаришест, ки хосияти гуногун дорад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар раванди адвербализатсия воҳидҳои нутқ ба гурӯҳи зарф гузашта, шакли омонимӣ мегиранд. Таҳлили зарф дар ду забони бегона нишон медиҳад, ки категорияҳои грамматикие, ки дар мақола нишон дода шудаанд ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ баробар тақсим шудаанд.

Калидвожаҳо: типология, ҳиссаҳои нутқ, зарф, гузариш, адвербализатсия, категория, грамматика, лексика, омоним, ҳиссаҳои нутқ.

ЛЕКСИКО- ГРАММАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена процессу адвербиализации в таджикском и английском языках. Автор старалась показать, что один из активных словарных средств это процесс перехода слов из других частей речи в группу наречий. Высказано мнение, что адвербиализация - переход, имеет различные признаки. Автор подчеркивает, что при адвербиализации отдельные языковые единицы переходят в наречия и приобретают формы омонимов. Анализ наречий в двух разных языках показывает, что грамматические категории, которые указаны в статье, как в таджикском языке, так и в английском языке распределены одинаково.

Ключевые слова: типология, части речи, наречие, переход, адвербиализация, грамматика, категория, лексика, типология, части речи.

LEXICO- GRAMMATICAL ANALYZE OF ADVERB IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the process of adverbialization in Tajik and English languages. The author points out that one of active ways of replenishment of adverbial lexicon is the process of adverbialization - transition of words from other parts of speech into group of adverbs. Adverbialization - the transition characterized by a variety and version. At the process of adverbialization words of separate parts of speech pass into groups of adverbs and

take their lexical and grammatical homonyms of initial forms and words. The analyzing of the adverbs in two different languages shows that, the grammatical categories which are shown by the author are shared equally.

Keywords: typology, parts of speech, adverb, transfer, adverbialization, grammar, lexical, parts of speech.

Сведения об авторе: Саидова Нилуфар Абдулмачидовна, ассистентка кафедры иностранных языков и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес:, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16.

Information about the author: Saidova Nilufar Adulmajidovna- assistant of the chair of foreign languages and teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address:, Kulob city, S.Safarov St.16. nilufar_saidova_2020@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРИ ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Чуракулов Б.Р.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар грамматика мафҳуми предмет хеле васеъ буда, аз мафҳуми физикии он комилан фарқ дорад. Дар физика дар тахти мафҳуми предмет танҳо мавҷудияти ҳақиқати реалӣ, аз қабилӣ об, замин, офтоб, дарахт ва ғайраро мефаҳманд. Ҳол он ки дар грамматика на танҳо калимаҳои номбурда, балки ҳамаи он калимаҳое, ки ба саволи кӣ? кихо? чӣ? чихо? ҷавоб мешаванд, чун предмет маънидод карда мешаванд. Масалан, дар ҳақиқати реалии калимаи «рави» маънои умумии исмҳо ва гурӯҳҳои семантикӣ-грамматикӣ онҳо дар ҳарду забон, англисӣ ва тоҷикӣ қариб як аст. Дар ҳарду забон исмҳо аз рӯи маънои лексикӣ-семантикиашон ба ду гурӯҳ: ба исмҳои конкрет номи предметҳо ва чизҳои ҳақиқати реалӣ ва абстракт ҷудо мешаванд. Дар ҳарду забон калима-исмҳое мавҷуданд, ки номи предметҳои номавҷуд, - ғайриреалиро ифода мекунад, ки бо бисёр хусусиятҳои грамматикӣ ба гурӯҳи якуми исмҳо-ба гурӯҳи исмҳои конкрет дохил мешаванд. чунончӣ, калимаҳои дев, чин, ва ғ. [1, с.100].

Исмҳои конкрет дар ҳарду забон, англисӣ ва тоҷикӣ ядроии исмро ташкил намуда, аз рӯи хусусиятҳои грамматикӣ ва мавҷудияти категорияҳои грамматикӣ аз исмҳои абстракт фарқ карда меистанд. Масалан, категорияҳои асосии исм – шумора ва категорияи муайяни- номуайяни пеш аз ҳама ба исмҳои конкрет хос буда, дар исмҳои абстракт аз рӯи зарурат ба қонуни аналогия зухур меёбанд. Ҳиссаи мазкури нутқ дар ҳарду забон аз нуқтаи назари вазифаҳои синтаксисаш низ бо ҳам мувофиқат мекунад. Дар ҳарду забон исм хеле серистеъмоли буда, ба вазифаи гуногуни синтаксисӣ мубтадо, хабари таркибии номӣ, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол омада метавонад. Вале вазифаи асосии исм дар ҳарду забон, ба монанди дигар забонҳо пеш аз ҳама мубтадо ва пуркунанда шуда омадани он мебошад. Муттасил истеъмоли шудани исм ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда, чунон, ки А.И.Смирнитский қайд мекунад: ба характери предметии маънои категориявии ин гурӯҳи калимаҳо вобаста аст. Дар ҳақиқат мубтадо нисбат ба ҳамаи аъзоҳои ҷумла мустақилияти комил дошта, маркази онро ташкил мекунад ва аз ин рӯ табиист, ки вазифаи мубтадо маҳз ба калимаҳо хос аст, ки предметро ифода мекунад: агар предмет набошад, на ҷараён ва на сифати он вучуд дошта метавонад: маҳз предмет дорои мустақилияти баркамол аст, ки онро вазифаи мубтадо талаб мекунад. Исм аз рӯи алоқаи калимаҳо ва муносибати синтаксисӣ дорои чунин хусусият аст: вай хангоми дар вазифаи мубтадо омаданаш бо феъл ҳам дар шакли тасрифӣ ва ҳам дар шакли ғайритасрифӣ алоқаманд мегардад. Исм айнан ҳамин тавр бевосита ба сифат алоқаманд мегардад ва ин маълум аст: сифат аломати предмет аст ва

бе предмет вучуд дошта наметавонад. Дар ҳарду забон сифат ба исм тобеъ мегардад, вале дар бобати воситаҳои грамматикӣ алоқаи исму сифат дар байни забонҳои муқоисашаванда фарқияте дида мешавад: дар забони англисӣ алоқаи грамматикӣ исму сифат дар заминаи маъноӣ-лексикӣ-семантикӣ ва ҷои онҳо дар ҷумла зухур меёбад: дар ин забон воситаҳои материалии грамматикӣ алоқаи исму сифат вучуд надоранд. Дар забони тоҷикӣ алоқаи исму сифат тавассути воситаҳои грамматикӣ анҷом ёфта, дар ду шакл-дар шакли изофа (бештар) ва ғайриизофа (камтар) зухур меёбад.

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи исм он аст, ки вай бо пешоянду пасояндҳо дар ҳарду забон, бо артиклҳо дар забони англисӣ ва бо аломати номуайяний-ишоратии –е (дар забони тоҷикӣ) омада характери субстантивӣ-предметии худро зоҳир мегардонад. Ин хусусият ба дараҷае ба исм характернок аст, ки ҳар гуна калимаҳое, ки бо ин воситаҳои грамматикӣ омадаанд, одатан чун исм ба назар мерасанд. [2, с.62].

Исм дар ҳарду забони муқоисашаванда, ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил мешаванд, аз ҷиҳати шакл ва хусусиятҳои морфологӣ бой нест. Аз нуқтаи назари морфология исм дар ин забонҳо дорои категорияҳои шумора, муайяний - номуайяний (дар ҳарду забон), категорияи шахс ва ғайришахс, исмҳои ҷинс ва хос, конкрет ва абстракт мебошанд, ки дар поён дар хусуси ҳар якеашон маълумот хоҷем дод. Танҳо қайд кардан ҷоиз аст, ки категорияҳои номбурда маҳз аз он ҷиҳат категорияҳои морфологӣ шуморида мешаванд, ки ҳар якеашон воситаҳои махсуси морфологӣ-грамматикӣ дошта бо дигар исмҳо ва дар муносибати ҳамдигари зиддияти (муҳолифат) грамматикиро ташкил мекунанд. Масалан, исмҳои забони тоҷикӣ *шабе* ва *хонаҳо* ба туфайли аломати номуайяний-ишоратии –е ва суффикси чамбандии –ҳоам аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ ва ҳам аз ҷиҳати шакл аз калимаҳои *шаб* ва *хона* фарқ мекунанд ва бо онҳо дар муносибати мутақобил меистанд. Гурӯҳи дигари исмҳо низ, масалан, исмҳои шахс ва ғайришахс, ҷинс ва хос, конкрет ва абстракт, ки аз ҳам на танҳо аз ҷиҳати маъноӣ, балки аз ҷиҳати тағйироти шаклӣ-морфологӣ, мавҷудият ва истеъмоли воситаҳои грамматикӣ ва ифодаёбии категорияҳои грамматикӣ фарқ карда, зиддияти (муҳолифат) ба худ хоси грамматикиро ташкил мекунанд. Категорияи падеж танҳо ба забони англисӣ хос буда, дар ду шакл- дар шакли умумӣ ва нисбӣ-соҳибӣ (Common Case and Possessive Case) зоҳир мегардад, ки дар забони тоҷикӣ бо роҳҳо ва воситаҳои махсуси грамматикӣ ва баъзан бо роҳи луғавӣ ифода меёбад. Категорияи ҷинсият дар ҳарду забон аз нуқтаи назари морфологӣ категорияи ташаккулнаёфта шуморида мешавад. Категорияи мазкур дар ҳарду забон, пеш аз ҳама бо роҳи лексикӣ-семантикӣ, қисман бо роҳи синтаксисӣ дар забони англисӣ ва баъзан бо роҳи иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ ифода мегардад. [3, с.119]

Категорияҳои грамматикӣ исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Категорияи шумора дар ҳарду забон яке аз категорияҳои марказии исм буда, дар ду категорияи дохилии он чамъ ва танҳо зоҳир мегардад. Категорияи мазкур, пеш аз ҳама ба предметҳои шуморидашаванда (об, гандум, гармӣ, хунукӣ, далерӣ, муҳаббат, ҳаёт ва ғайра) аз рӯи зарурат ва аналогия ба вучуд омадааст ва дар ин гурӯҳи исмҳо хусусияти ба худ хосеро ҳам ба худ пайдо кардааст. Пас мавҷудияти категорияи шумора дар ҳарду забон маҳз ба мавҷудияти предметҳои шуморидашаванда вобаста буда, барои ба ифодаи миқдори онҳо – яке ва ё зиёда аз он будани онҳо, хизмат мекунанд. Аз ин ҷиҳат, ҳарду забони муқоисашаванда умумияти устувори типологӣ доранд. Вале аз ҷиҳати тарзи ташаккулёбии категорияи шумора, мавҷудияти воситаҳои грамматикӣ ва дараҷаи истеъмолшавии ин ё он воситаҳои грамматикӣ дар байни забонҳои муқоисашаванда фарқият дида мешаванд.

Одатан дар грамматикаҳои ҳар ду забон ду категорияи дохилии шумора дар исм, чамъ ва танҳо қайд мекунанд, ки ин бешубҳа асосан ва моҳиятан дуруст аст. Вале категорияи мазкур на танҳо дар муносибати ҳамдигарии забонҳои муқоисашаванда, балки дар ҳар кадоми онҳо гурӯҳи хусусиятҳои махсусеро зоҳир намуда, аз доираи муқаррарии мафҳуми чамъ ва танҳо берун мебарояд. Масалан, дар ҳарду забон исмҳое

мавҷуданд, ки шаклан чамъ, вале аз ҷиҳати маъно як чизи бутун шуморидашавандаро ифода мекунад ва аз ин рӯ, агар чунин исмҳо мубтадо шуда оянд, хабарашон дар шакли танҳо меистанд. Калимаи англисии *news навигарӣ* калимаҳои тоҷикии *Ҳафтдодарон, Роҳи каҳкашон, Чилдухтарон* ва ғайра бо вучуди суффикси чамъ доштанишон, ба маънои танҳо фаҳмида мешаванд. [4;121].

Дар забони англисӣ исмҳои мавҷуданд, ки онҳо шаклан танҳо, вале мазмунан мафҳуми чамъро ифода мекунад, аз ин рӯ, хангоми ба вазифаи мубтадо омадани чунин исмҳо хабар мувофиқи мазмуни умумии ҷумла метавонад дар шакли чамъ истад. Ба ин гурӯҳи исмҳо калимаҳои *family-оила, government-давлат, team-команда, committee-комитет, board, crew-команда, audience-тамошобин* ва дигарҳо дохил мешаванд. Мувофиқи терминологияи грамматикаҳои забони англисӣ, ин гурӯҳи калимаҳо вобаста ба маънои ҷумла метавонанд, ки ифодакунандаи *noun of the multitude* гардад. Масалан, дар ҷумлаи: *“His family is small” Оилаи вай хурд аст* калимаи *family оила* мафҳуми ягонагиро доро мебошад. Вале агар калимаҳои *his family* бо калимаҳои *the members of his family* аъзоёни оилаи вай иваз шавад, маънои ҷумла *! The members of the family are small* Аъзоёни оилаи вай бисёр нест» дигар мешавад.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи забонҳои англисӣ тоҷикӣ дар масъалаи мазкур иборат аз он аст, ки суффиксҳои чамъбандии забони тоҷикӣ махсусан суффикси –ҳо бо исмҳо омада, хусусияти таъкидкунӣ пайдо мекунад ва гуфтани он, ки чунин исмҳо дар шакли чамъ омадаанд, нодуруст аст. Масалан калимаҳои *дил* ва *чигар* дар ҷумлаҳои «дилхоям ба зад, *чигархоям хун шуд*» суффикси чамъбандии –ҳо –ро қабул карда бошанд ҳам, маънои чамъро ифода накардаанд: онҳо танҳо аз ҳад зиёд шудани амалиётро таъкид кардаанд.

Дар забони тоҷикӣ ифодаҳои типии *солҳои сол, асрҳои аср* мавҷуданд, ки ин типии ифодаҳо дар забони англисӣ мавҷуд нестанд. Дар ин тарика ифодаҳои суффиксҳои чамъбандии мафҳуми «бисёрӣ» -ро ифода мекунад, вале ба вазифаи муқаррариаш наомадааст. Вай хангоми такроршавии исмҳо (сол ва аср) омада дар муддати муайяну дурудароз ҳамчун чараён давом доштани амалиётро ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ исмҳои шумориданашаванда, масалан исмҳои хос ва баъзе исмҳои ҷинс (об, гандум) суффикси чамъро қабул карда метавонанд, ки тобишхоро ифода мекунад. Масалан, агар топонимҳо суффикси чамъбандии –ҳо –ро қабул кунанд, на мафҳуми чамъ, балки мафҳуми «тахминан фалон ҷой» -ро ифода мекунад. [5, с.161].

Ниҳоят ҳаминро бояд қайд кард, ки забонҳои муқоисашаванда аз нуқтаи назари миқдори суффиксҳои чамъбандӣ аз ҳам фарқ мекунад. Дар забони тоҷикӣ ду суффикси чамъбандии исм (-ҳо, -он) ва вариантҳои он (-гон, -вон, -ён), инчунин суффиксҳои чамъбандии иқтибосии арабӣ: -от (-вот, -ҷот): наботот, ташкилот, мевачот, сабзавот ва ғайра, суффиксҳои -айн: тарафайн, қавсайн, зулфайн ва ғ. мавҷуданд. Дар забони англисӣ асосан як суффикси чамъбандии *-e/ s* мавҷуд аст.

Дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда суффиксҳои чамъбандӣ ба ҳодисаи лексикализатсия (луғатшавӣ) дучор шуда қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи калимаро ташкил кардаанд.

Исмҳои забони англисӣ дар шакли ҳолис одатан танҳо дар луғатҳо дода мешаванд, вале дар забони муқаррарӣ ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам дар нутқи даҳонӣ беэзоҳиданда истеъмол намеёбанд.

Исм дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда аз рӯи шумора тағйир меёбад. Исм дар забонҳои муқоисашаванда ба яке аз ҳиссаҳои нутқи асосӣ ва мустақил дохил мешавад. Категорияи шумора дар ин забонҳо яке аз аломатҳои асосии морфологияи исм ба шумор меравад. Дуруст қайд карданд, ки категорияи шумораро дар забони англисӣ, исм дар асоси дигар ҳиссаҳои нутқ ҷудо мекунад.

Дар забони тоҷикӣ категорияи шумора аломати асосии грамматикӣ мебошад, ки исмро аз сифат фарқ мекунонад. Шумораи танҳо дар исмҳо дар ҳарду забон нишондиҳандаи сифр мебошад: **китоб –book**.

Дар забони тоҷикӣ нишондиҳандаи шумораи чамъи исмҳо суффиксҳои –ҳо, -он, (-гон, -вон), дар забони англисӣ бошад -s, -es мебошанд. Масалан, китобҳо – books.

Дар забони англисӣ баъзе калимаҳои дигар низ, ки пасванди чамъбандии (e)s доранд, масалан, a silver scissors, a deserted barracks; works ба маънои «завод»; a chemical works маънои танҳоро ифода карда, хангоми ба вазифаи мубтадо омадани чунин исмҳо хабар, мувофиқи мазмуни умумии ҷумла, метавонад дар шакли чамъ истад. Ба ин гурӯҳи исмҳо калимаҳои family-оила, government-давлат, team-даста, committee-кумита, board, crew-команда (бахрӣ), audience –тамошобин ва дигар дохил мешаванд. Мувофиқи терминологияи грамматикаи забони англисӣ ин гурӯҳи калимаҳо вобаста ба маънои ҷумла метавонад, ки ифодакунандаи noun of multitude гардад. Масалан, дар ҷумлаи His family is small. «Оилаи вай хурд аст» калимаи «family» «оила» мафҳуми ягонагиро доро мебошад. Вале агар калимаҳои His family бо калимаҳои the members of his family аъзоёни оилаи вай иваз шавад, маънои ҷумла the members of his family are small –«Аъзоёни оилаи вай бисёр нест» дигар мешавад. Дар ҷумлаи мазкур сифати предикативи ба ҳар як аъзои оила дахл дошта, инкишофи онро акс мекунад. Аз тарафи дигар, дар ҷумлаи His family are good speakers калимаи family мафҳуми чамъ дорад. Ба ҳар ҳол гуфтан мумкин нест, ки калимаи family дар шакли чамъ меистад. Вале қисме аз ин тарика калимаҳо берун аз контекст ҳам мафҳуми чамъро ифода карда метавонанд. Масалан, калимаҳои clergy «рӯҳонӣ», police-политсия» дар ҷумлаҳои зерин: “The clergy were against the government”; “The police have searched the house” на танҳо чун nouns of multitude, балки бо шумора омада (twenty clergy) бист нафар рӯҳонӣён, twenty policemen бист нафар коркунони политсия мафҳуми чамъро ифода мекунанд. Калимаҳои flock «ғалла», swarm «туда» низ айнан вобаста ба ҷумла мафҳуми чамъро ифода мекунанд. [6, с.119].

Қисме аз ин гуна калимаҳо масалан, калимаҳои people «халқ» ба ду калима: 1) people «халқ», «миллат» ва 2) people «одамон» дар шакли танҳо man «одам» табдил ёфтаанд. Калимаҳои cattle, ger, poultry низ ба калимаи болоӣ аз ин ҷиҳат шабоҳат доранд.

Ба ин тарик, агар хусусиятҳои зикрфтаи забони англисиро ба забони тоҷикӣ муқоиса кунем, маълум мешавад, ки аз ин ҷиҳат дар байни забонҳои муқоисасаванда фарқият ва дар айни замон умумият ҳам дида мешавад. Масалан дар ҷумлаҳои зерини забони тоҷикӣ: «Китоб фурӯхта шуда истодааст», «Ман аз бозор себ харидам», калимаҳои *китоб*, *себ* дар шакли танҳо омадаанд. Вале аз мазмуни умумии ҷумлаҳо маълум мегардад, ки гап дар бораи *китобҳо* ва *себҳо* рафта истодааст, яъне ин калима-исмҳо мафҳуми чамъ доранд. Дар чунин типии ҷумлаҳо ҳатто калимаи *ҳама*, ки ифодакунандаи мафҳуми чамъ аст, истеъмол шавад ҳам, хабар дар шакли танҳо меояд: «Китоб ҳама фурӯхта шуд». Дар ҷумлаҳои типии «Дарахт шикаст» калимаи *дарахтро* ҳам ба маънои чамъ ва ҳам ба маънои танҳо фаҳмидан мумкин аст.

Дар забони тоҷикӣ ифодаҳои типии «солҳои сол», «асрҳои аср» мавҷуданд, ки ин типии ифодаҳо суффикси чамъбандии мафҳуми «бисёрӣ» -ро ифода мекунад, вале ба вазифаи муқаррариаш наомадааст. Вай хангоми такроршавии исмҳои «сол ва аср» омада, дар муддати муайяну дурудароз ҳамчун чараён давом доштани амалиётро ифода мекунад.

Дар мавридҳои дигар, масалан хангоми истеъмолёбӣ бо исмҳои ифодакунандаи номи рӯзҳои ҳафта: рӯзҳои истироҳат, рӯзҳои душанбе, сешанбе ва ғайра суффикси чамъбандии –ҳо, аз як тараф, дар ҳамоно як рӯз (рӯзи душанбе, сешанбе ва ғайра) такроршавии амалро ба маънои «ҳар рӯзи душанбе, сешанбе» ва ғайра ифода мекунад. Аз тарафи дигар, дар ҳуди ҳамин ибораҳо вобаста ба маънои умумии ҷумла ва контекст мафҳуми тахминро ифода мекунад. Ҷумлаҳои зерин муқоиса карда шаванд: Карим

рӯзҳои истироҳат (ба маънои ҳар рӯзи истироҳат) бо падараш ба қишлоқ мерафт; Аҳмад таъин кард, ки рӯзҳои душанбе як ба наздаш равед.

Мафҳуми тахмин дар ифодаҳои «соатҳои шаш» ва амсоли онҳо бештар равшан мегардад. [7, с.121].

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳодисаи дар шакли ҷамъ омадани исм-мубтадо ва дар шакли танҳо омадани хабар низ мушоҳида карда мешавад, вале фарқиат низ дида мешавад. Масалан, дар ҳар ду забон исми таркибии the United States –Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар шакли ҷамъ меистад.

Дар забони англисӣ калимаҳои twelve month «сол», fortnight «ду ҳафта», sinnight «ҳафта», a two-members sentence; a three-year-old child ва амсоли онҳо шаклан танҳо, вале ба ҷои шакли ҷамъ кор фармуда мешаванд, ки ин гуна ҳодиса дар забони тоҷикӣ нест. Баръакс дар забони тоҷикӣ исмҳои ҷомеъ аз қабилӣ «мардум, гала» ва дигарҳо мавҷуданд, ки дар забони англисӣ ин гуна калимаҳо микдоран каманд. Калимаҳои зикршудаи забони тоҷикӣ: мардум, гала дар шакли танҳо мафҳуми ҷамъро ифода мекунанд. Масалан, Мардум ҷамъ шуд; Гала баргашт.

Вале, баъзан ин гуна исмҳо суффикси ҷамъро низ қабул мекунанд: «Мардумони бохирад андар ҳар замон», Гирд карданду гиромӣ доштанд».

Баъзан дар ҳар ду забон исм дар шакли ҷамъ меистад, вале на мафҳуми ҷамъ, балки ба маъноҳои дигар кор фармуда мешавад. Масалан, дар ибораҳои забони англисӣ the blue heavens «осмони қабуд» the waters of Atlantic «обҳои Укёнуси Атлантик»; калимаҳои heavens «осмон» ва waters «об» суффикси ҷамъро қабул кардаанд, вале дар чунин ҳолат танҳо «беохир» будан дар масофаи зиёд мавҷуд будани heavens and waters-ро ифода кардааст. Дар забони тоҷикӣ исмҳои шумориданашаванда, масалан исмҳои хос ва баъзе исмҳои ҷинс (об, гандум, равшан) суффикси ҷамъро қабул карда метавонанд, ки тобишҳои гуногунро ифода мекунанд.

Суффикси -ҳо бо номҳои қарамонҳои асар ва фамилияҳо низ истеъмоли меёбад: Одина-Одинаҳо, Қодиров-Қодировҳо. Чунон ки маълум аст, дар мисоли яқум суффикси –ҳо на Одинаҳои бисёре, балки одамони аз ҷиҳати вазъияти ҷамъиятиашон ба Одина монанд будагӣро ифода мекунанд. Дар мисоли дуҷум Қодиров-Қодировҳо суффикси –ҳо ба як оила мансуб будани одамонро ифода кардааст. Истеъмоли суффикси –он бо номҳои таърихӣ: Сомонӣ-сомониён, Ғазнавӣ-ғазнавиён ва ғайраҳо низ айнан ҳамин мафҳумро ифода кардааст. Ин гуна хусусияти истифодабарии суффиксҳои ҷамъбандӣ ба забони англисӣ низ хос аст.

Баъзе хусусиятҳои дигари фарқкунандаи забонҳои муқоисашаванда дар масъалаи мазкур иборат аз зер аст.

Дар забони англисӣ шумораи ҷамъ дар исмҳои сода аз шумораи ҷамъ дар исмҳои мураккаб фарқ мекунанд. Дар калимаҳои мураккаб суффикси ҷамъбандӣ одатан ба компоненти дуҷум меояд:

Watch-maker-watch-makers, boy-friend-boy-friends.

Вале дар бисёр калимаҳои мураккаби забони англисӣ суффикси ҷамъбандӣ бо компоненти яқум низ меояд, ки чунин хусусият ба забони тоҷикӣ хос нест: mother-in-law, mothers-in-law, passer-by-passers-by, man-of-war-men-of-war ва ғ.

Дар забони англисӣ ҳангоми бо фамилия омадани номи мансаб ду тарзи ифодаи категорияи ҷамъ дида мешавад, ки аз нуқтаи назари услубӣ аз ҳамдигар фарқ карда меистанд. Дар забони адабӣ суффиксҳои ҷамъбандӣ бо номи мансаб, ҳол он ки дар забони гуфтугӯӣ ба фамилияҳо меояд: **the Misses Smith- Miss Smith.**

Дар забони англисӣ баъзе исмҳои танҳо дар шакли ҷамъ кор фармуда мешаванд, ба ин гурӯҳ исмҳои дохил мешаванд, ки ҷуфти предметҳои ифода мекунанд. Масалан, spectacles «айнакҷашм», pincers tongs «қайчӣ» trousers «шим» ва ғайра.

Калимаҳои goods «мол», embers «хокистар», dregs «борон», valuables «ҷавоҳирот» низ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

Баъзе исмҳои абстракт дар забони англисӣ танҳо дар шумораи танҳо меистанд, ҳол он ки ин гуна калимаҳо дар забони тоҷикӣ ҳам дар шакли танҳо ва ҳам дар шакли чамъ қор фармуда мешаванд. Масалан, knowledge дониш, донишҳо, strength қувва, қувваҳо.

Баъзе исмҳо бо вучуди он ки суффикси чамъбандии –s доранд, ба маънои танҳо қор фармуда мешаванд ва аз ин рӯ, феъл-хабар ҳам дар шакли танҳо меистад. Ба ин гурӯҳ калимаҳои news «навигарӣ, навигариҳо», a works «завод, заводҳо», a barracks «казарма-казармаҳо», mathematics «математика», physics «физика», phonetics «фонетика» ва ғайраҳо дохил мешаванд. [8, с.152].

Дар забони адабии ҳозираи англисӣ дар баъзе исмҳо шаклҳои архаистии шумораи чамъ бо роҳи илова кардани анҷомаи *en* ва баъзан бо дигар шудани садонокҳои дохили реша нигоҳ дошта шудааст, ки чунин ҳодиса дар забони тоҷикӣ мушоҳида карда намешавад.

Шумораи танҳо

man мард

woman зан

tooth дандон

child кӯдак

mouse муш

Шумораи чамъ

men мардҳо

women занҳо

teeth дандонҳо

children бачаҳо (гон)

mice мушҳо

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда шаклҳои чамъи исмҳои иқтибосӣ мавҷуданд. Ин гуна калимаҳо ба забони англисӣ аз забони латинӣ ва юнонӣ ва баъзан итолиёвӣ, аммо ба забони тоҷикӣ аз забони арабӣ дохил шудаанд.

Шумораи танҳо

basis базис

thesis тезис

analysis анализ

crisis кризис

ax(e) табар

antenna антенна

phenomenon ҳодиса

Шумораи чамъ

bases

theses

analyses

crises

axes

antennae

phenomena

Шумораи танҳо

фан

шоир

шеър

воқеа

Шумораи чамъ

фунун

шуаро

ашъор

вақоъ

Вале бояд қайд кард, ки шаклҳои чамъи исмҳои зикрѐфта ба ҳолати ҳозираи забони тоҷикӣ хос нестанд. Бинобар ин шакли чамъи ин гуна исмҳо ба воситаи суффиксҳои чамъбандии тоҷикӣ –ҳо, –он сурат мегирад: шеър-шеърҳо, шоир-шоирон, фан-фанҳо ва ғайра. Аз тарафи дигар, қисме аз ин гуна калимаҳои шакли оддии арабӣ дар забони имрӯза ба ҳодисаи лексикализатсия дучор шуда, аз ҷиҳати маънои луғавӣ-семантикӣ аз ҳамдигар дур рафтаанд ва ба калимаҳои нав табдил ѐфтаанд. Масалан, калимаи арабии «аъзо» шакли чамъи «узв»-и арабӣ буда, ҳоло маънои дигар дорад. [9, с.78].

Дар забони тоҷикӣ дар байни исмҳои шахс ва ғайришахс на танҳо аз ҷиҳати маъно, балки аз ҷиҳати қабул кардан ва накардани суффиксҳои чамъбандӣ фарқият дида мешавад, ки хусусияти мазкур ба забони англисӣ хос нест. Масалан, дар забони тоҷикӣ агар исмҳои ғайришахс бо шумораи микдорӣ ва нумератив оянд, суффикси чамъбандиро қабул намекунанд: *даҳ сар гӯсфанд*, *даҳ дона қалам*, *даҳ бех дарахт* ва ғайра. Аммо исмҳои шахс дар чунин ҳолат мувофиқи дили гӯянда ѐ нависанда метавонанд дар ҳар ду шакл (дар шакли танҳо ва чамъ) оянд: *даҳ нафар колхозчӣ* ва *даҳ нафар колхозчиён* мувозӣ истифода бурда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ баъзе шумораҳо, масалан шумораҳои *дах, сад, ҳазор* суффикси чамъбандиро қабул мекунад, ки хусусияти таъкидкуниро пайдо мекунад. Дар айни замон исмҳои, ки бо ин шумораҳо омадаанд, суффикси чамъбандиро қабул мекунад: «Ин гуна табрик ва талабҳо аз дахҳо хонаҳо бо якборагӣ мебаромаданд», «Дар ин муддат садҳо колхоз ва совхозҳо ташкил шуданд».

Ҳангоми чида шудани исмҳо ду ҳолатро мебинем. Яқум ин ки дар чунин маврид одатан суффикси чамъбандиро танҳо исми охири қабул мекунад: Бузу бузгола, гову гӯсола ва гӯсфандон аз чаро баргаштанд (Айнӣ).

Вале ба мақсади он ки миқдори предмет таъкид карда шавад, ҳар яке аз исмҳои чидашуда суффикси чамъбандиро қабул мекунад: Боғҳо, бӯстонҳо, ниҳолзорҳо ва дарахтзорҳо ҳар яке аз дигаре беҳтар ва хубтар расида, чашмони бинандаро дар ҳайрат меандохтанд. (Айнӣ).

Ниҳоят ҳаминро бояд қайд кард, ки забонҳои муқоисашаванда аз нуқтаи назари миқдори суффиксҳои чамъбандӣ, аз ҳам фарқ мекунад. Дар забони тоҷикӣ ду суффикси чамъбандии исм (-ҳо, -он) ва вариантҳои он (-гон, -вон, -ён), инчунин суффиксҳои чамъбандии иқтибосии арабӣ: -от, (-вот, -чот): наботот, ташкилот, мевачот, сабзавот ва ғайра, суффикси –айн: тарафайн, қавсайн, зулфайн ва ғайра мавҷуданд. Дар забони англисӣ асосан як суффикси чамъбанди -(e)s мавҷуд аст. Суффикси чамъбандии англисии *-en*, чунон ки қайд карда шуд, камистеъмол аст. Суффиксҳои чамъбандии тоҷикӣ (-ҳо, -он) аз ҷиҳати дараҷаи истеъмолиашон низ фарқиатеро зоҳир мекунад.

Адабиёт:

1. Абдоллов Н. Назарияи тарҷума/ Н.Абдоллов. – Душанбе, 2005. – 48 с.
2. Азизов А. Русский язык. ч-1. Фонетика морфология/А.Азизов. – Тошкент, 1956– 175с.
3. Аҳадов Ҳ. Мафҳуми маҷоз ва киноя дар лексикографияи тоҷик./ Ҳ.Аҳадов Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1980. - 31—39 с.
4. Аҳадов Ҳ. «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ/ Ҳ.Аҳадов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 120 с.
5. Бердиева Т. Назарияи иқтибос/ Т.Бердиева. - Душанбе, 1991. - 128 с.
6. Бердиева Т. Тағйироти маъноӣ калимаҳо дар забони тоҷикӣ/ Т.Бердиева. Мактаби советӣ. - № 10. - 1979. - 24-26 с.
7. Бердиқулов Ҳ., Муродов С. Луғати мухтасари лексикаи чорводории водии Зарафшон/ Ҳ.Бердиқулов, С.Муродов. - Самарқанд, 1991- 136 с.
8. Бурҳонова Х. Баъзе хусусиятҳои семантикии лексикаи соҳаи кулолӣ/ Х.Бурҳонова.Мактаби советӣ. -№ 11. - 1982. - 192 с.
9. Бухоризода А. Ба луғатомӯзӣ тайёрии ҷиддӣ бояд дид/ А.Бухоризода.- Мактаби советӣ. - № 10. - 1972. - 69-77 с.
10. Вазирова Х. Калимаҳои адабӣ дар таркиби лексикаи лаҳҷаи Ванҷ. / Х. Вазирова.-Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1976. - 155- 162 с.
11. Барҳударов Л.С. Язык и перевод/ Л.С.Барҳударов – М.: Высшая школа,1975. – 350 с.
12. Влахов, С.И. Непереводимое в переводе/ С.И.Влахов, С. П.Флорин. Изд.4. – Р. Валент, 2009. – 306 с.
13. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение/ В.С.Виноградов. – М, 2002. – 320 с.
14. Виссон, Л. Синхронный перевод с русского на английский/ Л. Виссон. – Москва 2002. – 540 с.
15. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины: Об основных типах фразеологических единиц в русском языке/ В. В. Виноградов. – М., 1977 – 947 с.

ХУСУСИЯТҲОИ СОТОРИ ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур доираи хусусиятҳои морфологии ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Бояд ишора намуд, ки исм дар ҳарду забони муқоисашаванда, ки ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил мешаванд, аз ҷиҳати шакл ва хусусиятҳои морфологӣ бой нест. Аз нуқтаи назари морфология исм дар ин забонҳо дорои категорияҳои шумора, муайянӣ - номуайянӣ (дар ҳарду забон), категорияи шахс ва ғайришахс, исмҳои ҷинс ва хос, конкрет ва абстракт мебошанд, ки дар мақола дар хусуси ҳар якеашон маълумот хоҳем дод. Танҳо қайд кардан ҷои аст, ки категорияҳои номбурда маҳз аз он ҷиҳат категорияҳои морфологӣ шуморида мешаванд, ки ҳар якеашон воситаҳои махсуси морфологӣ - грамматикӣ дошта бо дигар исмҳо ва дар муносибати ҳамдигари зиддияти (муҳолифат) грамматикиро ташкил мекунанд.

Инчунин, дар мақола мушоҳида намудем, ки доир ба омӯзиши ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар як қатор асарҳои илмии забоншиносон маълумот дода шудааст. Ҷунони аз зимни омӯзиши ҳиссаҳои нутқ дида баромадем, доираи истемолашон васеътар аст. Ба ғайр аз ин, дар рафти омӯзиши ҳиссаҳои нутқ муайян шудааст, ки ҳиссаҳои нутқ вазифаи махсуси худро дорад, ки дар англисишиносии ғарб ба таснифи ҳиссаҳои нутқ муносибати гуногун зоҳир карда шудааст.

Калидвожаҳо: предмет, мушоҳида намудан, забони муқоисашаванда, морфология, забонҳои аналитикӣ, лексика, семантикӣ, лексикология, грамматика.

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОЙ СТРУКТУРЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье исследуются морфологические особенности частей речи в таджикском и английском языках. Необходимо отметить, что существительное в обеих сопоставляемых языках, которые относятся к аналитическим языкам не богаты своей формой и морфологическими признаками. С морфологической точки зрения существительное в этих языках имеют категорию числа, одушевленности и неодушевленности, конкретности и отвлеченности, собственности и нарицательности о которых в статье дается сведения. Необходимо отметить, что названные морфологические категории можно считать, каждый из которых имеют свои морфологические особенности и во взаимосвязи друг с другом приобретают грамматические противоречия.

В статье также наблюдаем, что относительно изучения частей речи в таджикском и английском языках изданы научные труды ученых –языковедов. В ходе изучения частей речи выяснилось, что каждая часть речи выполняет свои задачи, круг их использования ширится. Кроме того в процессе изучения частей речи выяснилось, что западные знатоки английской грамматики имеют различное мнение по классификации частей речи.

Калидвожаҳо: субъект, наблюдать, сопоставляемые языки, морфология, аналитические языки, лексика, семантика, грамматика, лексикология.

THE MAIN FEATURES OF SPEECH STRUCTURE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article the speech is going on about morphological characteristic parts of speech in Tajik and English languages. It should said that the noun in the comperative languages may include in goup of analitic languages that it is not rich by the morphological characteristics. From the pint of morphology the noun has the category of numerals, definite, indefinite in both languages but we give information in the article about the category of person and imperson, proper noun, common noun, concreate and abstract noun. It should be noted that

this category is considered as morphology that both have the special category of morphology – grammar with other nouns and in the relation they can make the grammatical category.

As we noticed, in the article some novels of linguistics gave information about the learning of parts of speech in English and Tajik languages. As far as by the learning part of speech we analyzed about the wider of usage. In spite of this during the research of parts of speech it is noticed that parts of speech has its main characteristic features in the west English that it is analysed by the different way.

Keywords: subject, analyse, comparative language, morphology, analytic languages, lexic, semantic, grammar, lexicology.

Сведения об авторе: Джуракулов Б.Р. – старший преподаватель кафедры иностранных языков и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. **Тел:** (992)985479147

Information about the author: Jurakulov B.R. – senior teacher of the chair of foreign languages and teaching methodology of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, and S.Safarov st.-16. **Phone:** (992) 985479147

ПОНЯТИЕ СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ И ЕЕ ЯЗЫКОВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ

Гуламадшоев Ш.Ш. к.ф.н.,
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Начиная с древнейших времен и вплоть до наших дней, философские категории рассматриваются в лингвистике как семантические.

Впервые учение о категориях было систематично изложено в трактате Аристотеля «Категории», обобщившем попытки предшествующей философской мысли выделить наиболее общие понятия о мире и способах его познания. Составленная Аристотелем таблица включала такие категории, как сущность (субстанция), количество, качество, отношение (соотнесение), место, время, положение, состояние (обладание), действие и страдание (претерпевание).

По мнению философа, с помощью категорий люди характеризовали разные, наиболее общие свойства своего бытия, и эти характеристики получали определенное отражение в языке в виде тех или иных классов слов и словосочетаний. Более того, данные характеристики фиксировались в языке сквозь призму человеческого миропонимания, то есть с позиций антропоцентризма. Такие важнейшие категории, как время, пространство, количество (включая интенсивность и ее проявление в параметрах меры и степени) осмысливались человеком с точки зрения своего бытия и получали в языке выражение в антропоморфных по сути языковых единицах и явлениях. Причем, антропоцентризм, как отмечают Р.Х.Хайруллина, Э.М.Созинова в работе «Антропоцентризм языка и его выражение во фразеологии» характеризует все уровни языковой системы – лексику, фразеологию, словообразование, грамматику [1,с.114-117]. Таковы, например, названия качеств (*добрый, злой, веселый, стойкий* и др.), отрезков времени (само слово *время*, а также различные его единицы: *год, месяц, сутки, день, ночь, минута* и др.), устойчивые обороты, дающие образную интерпретацию времени, пространства, количества (*в мгновение ока, рукой подать, по горло* и др.).

В процессе исторического развития предметной деятельности, социальной жизни, культуры и познания происходит развитие категориальных структур мышления, изменяются место и роль отдельных категорий. Развитие научного знания привело к вычленению фундаментальных понятий, которые приобретают категориальный смысл,

поскольку они выполняют по отношению к конкретным областям знания функцию, сходную с категориями философии. Существуют категории, присущие многим наукам (так называемые общенаучные – например, информация, самоорганизация, симметрия) или определяющие предмет конкретной науки. Этот научно-категориальный аппарат имеет свою специфику и не совпадает с системой философских категорий, хотя и неразрывно связан с ней. Выявление основных элементов категориального аппарата конкретной науки позволяет раскрыть логику ее развития, закономерного преобразования строя ее понятий. В категориальной форме конденсируется опыт не только познания, но и практической деятельности людей, их культуры. Категории практики и культуры (труд, собственность, богатство, традиция, право и т.п.) – формы освоения и осмысления мира человеческой жизнедеятельности – входят в понятийный арсенал наук социально-гуманитарного цикла. Будучи своего рода квинтэссенцией человеческой практики и мышления, категории выражают фундаментальные уровни понимания человеком природы, общества, самого себя, являются важнейшими элементами мировоззрения людей. К таковым относится и категория интенсивности.

С философской точки зрения, интенсивность – это категория меры, выражающая диалектическое единство качественных и количественных характеристик объекта. Качество любого объекта органически связано с определенным количеством. В рамках данной меры количественные характеристики могут меняться за счет изменения числа, размеров, порядка, связи элементов, скорости движения, степени развития и т.д. Мера указывает предел, за которым изменение количества влечет за собой изменение качества и наоборот. Переход количественных изменений в качественные вскрывает наиболее общий механизм развития. Закон перехода количественных изменений в качественные носит объективный и всеобщий характер. Его содержание раскрывается с помощью всех категорий диалектики и прежде всего категорий качества, количества, меры и диалектического скачка. Любое количественное изменение выступает как изменение элементов системы. Степень различия между старым и новым качеством зависит от количественных изменений в рассматриваемом объекте. «...Качественные изменения – точно определенным для каждого отдельного случая способом – могут происходить лишь путем количественного прибавления либо количественного убавления материи или движения (так называемой энергии)» [2, с.25]. Появление нового качества по существу означает появление предмета с новыми закономерностями и мерой, в которой заложена уже иная количественная определенность. При этом глубина качественных изменений может быть различной: она может ограничиваться уровнем данной формы движения, а может выходить за его пределы.

Так, уже со времен Аристотеля устанавливается двойной подход к категории интенсивности: с одной стороны, она рассматривается как наиболее общая, универсальная категория, с другой – мы встречаемся с узким пониманием этой категории, при котором в действительности ей соответствует определенное понятие, а в языке – количественная мера оценки качества, мера экспликативности, характеристика содержательности коммуникации.

Общение между людьми осуществляется благодаря знанию значений языковых единиц, которые являются основной категорией семантики. К семантическим категориям относятся единицы плана содержания, обладающие языковой, а не логической либо психологической сущностью. Они имеют конкретную языковую реализацию, т.е. воплощены в конкретных языковых средствах. Языковые средства выражения семантических категорий (их внешняя форма проявления) довольно разнообразны: одни семантические категории выражаются как лексически, так и грамматически, другие – только лексически; одни из них реализуются в словах разных частей речи, другие – только в словах одной части речи и т. д. Например, семантическая категория темпоральности представлена в русском языке как грамматическими

формами категории времени, так и лексическими средствами (в том числе словообразовательными), а семантическая категория каузативности – главным образом, лексическими средствами. Известно также, что в одних языках одна и та же семантическая категория может выражаться грамматически (морфологически), а в других – лексически. Например, семантическая категория определенности/неопределенности во многих европейских языках выражается с помощью артиклей, а в русском языке – лексически и синтаксически.

Семантические категории характеризуются и тем, что могут «обрастать» дополнительным смысловым содержанием, т.е. различными коннотациями, соотношенными с образным мышлением, и освещать особенности культурно-исторического развития народа, его многовековую речевую практику. Вместе с тем в реальной речевой практике часто встречаются факты использования наименований одного и того же признака, различающиеся по степени интенсивности. Независимо от способа выражения качества язык может передавать количественные различия качества – его градации в аспекте интенсивности.

Интенсивность – это качество, которое можно образно передать прилагательными «напряженный», «усиленный». От вопросов типа «Какова интенсивность процесса?» приходим к тому, что интенсивностью целесообразно именовать меру той или иной силы.

Одной из первых отечественных работ о семантической категории интенсивности является исследование Е.Н. Сергеевой, в котором последовательно разграничиваются объективное и аффективное сравнения, подробно анализируется тенденция к гиперболизации интенсивности признака как выражения определенного настроения, субъективного отношения к высказываемому. Е.Н. Сергеева отмечает, что «...элатив не может принадлежать грамматической категории степеней сравнения, он относится к другой категории, категории интенсивности, с которой элатив вполне созвучен семантически» [3, с.122]. Автором вводится также понятие «нормы» интенсивности признака, без которой невозможно говорить о категории интенсивности.

«Категория интенсивности, – пишет Е.И. Шейгал, – обозначая приближенную количественную оценку качества, является частным проявлением категории количества, а именно той ее стороны, которая характеризуется как недискретное (неопределенное) количество...» [4, с. 17].

Глубокое исследование категории интенсивности в области лексики представлено в работе Н.А. Лукьяновой «Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики)». Н.А. Лукьянова интенсивностью называет «микроразличие, связанное с качественно-количественной характеристикой обозначаемого словом явления, иначе говоря, отражающее меру явления» [5, с. 87], и причисляет интенсивность к одному из компонентов экспрессивности. По мнению автора, интенсивность экспрессива проявляется в его потенциальной способности актуализировать представление субъекта о высокой степени меры реального явления или признака, присущего предмету как его свойство или приписываемого ему, т.е. способность экспрессивного знака выразить качественно-количественную характеристику референта, которая выделяет его из класса одноименных референтов. В экспрессивном слове интенсивность входит в коннотативную семантику. Мера явления получает значимость коннотативной семы в тех случаях, когда она отражается через призму восприятия ее субъектом, соотносится с его эмоциональным отношением и оценкой воспринимаемого им явления. Следовательно, интенсивность как семантический признак не есть свойство, присущее только экспрессивам. Этот признак имеют и многие собственно номинативные слова. Н.А. Лукьянова отмечает, что интенсивность как семантический феномен связывается не с любой количественной квалификацией явления, а только с такой, которая демонстрирует отклонение от «нормальной меры», т.е. от зоны нормативности, и вследствие этого воспринимается

говорящими иначе, чем обычное, соответствующее некоторой норме, или мере, явление. На семантическом уровне интенсивность можно представить как инвариантную сему, обобщающую ряд аллосем. Ее «чистым» метаязыковым выражением служит наречие «очень». Аллосемы на лексическом уровне выступают как семантические признаки, представляющие собой варианты семы «очень», различающие степени интенсивности. Они отражают разные степени меры явления на экстралингвистическом уровне. Вербально выразить степени без названия самого явления очень трудно, это можно сделать только с помощью повторения наречия «очень»: «очень», «очень-очень», «очень-очень-очень».

Сама «интенсивность» довольно легко обнаруживается и на уровне интуиции. Объективацией этой семы служат различные метаслова и метасловосочетания: «сильно», «с силой», «очень сильно», «излишне», «не знающий меры», «неумеренный», «чрезмерный», «крайне», «крайний в своем проявлении», «в самой высокой степени», «слишком», «большой силы напряжения», «чрезвычайно» и т.п.

Референциальная семантика категории интенсивности включает, во-первых, наименование признаков, свойств и качеств предметов, явлений и событий. Предметы, их свойства, качества и признаки различаются количественными характеристиками, и интенсивность как ономаσιологическая категория называет объективную количественную определенность того или иного признака. Если интенсивность по своей сути призвана отражать разную (большую или меньшую) проявленность признака, то за точку отсчета обычно принимается показатель нормы (центральная колонка примеров), предопределяющий два других показателя – меньше нормы (левая колонка) и больше нормы (правая колонка):

Ползти – идти – *мчаться*

Недозре́лый – зрелый – *перезре́лый*

Доми́к – дом – *доми́на*

В композиционном плане категория интенсивности представляет собой трехчастную (тернарную) структуру: она имеет центральный член, сигнализирующий понятие нормы, и два противочлена – «меньше нормы» и «больше нормы». В общем виде референциальная семантика категории интенсивности отражает те онтологические сущности, которые позволяют охватить «все стороны, связи и опосредования» [6, с. 25-26] изучаемых предметов. В этом сущность категории интенсивности как общегносеологической категории.

Таким образом, понятие интенсивности как семантической категории языка, трактуемое в качестве измерителя выраженности признака, соотносится с понятием количества, качества и градуальности и проявляется на всех уровнях языка – от фонемы до сложного синтаксического целого. Реализация категории интенсивности представлена фонетической, морфологической, лексико-семантической и синтаксической парадигматикой.

Литература:

1. Хайруллина Р.Х., Созинова Э.М. Антропоцентризм языка и его отражение во фразеологии / Р.Х. Хайруллина, Э.М. Созинова // Вестник БГУ, серия Гуманит. Науки, вып. №, 2011, 352 с.
2. Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс/, Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т.20, Москва- 1983 385 с.
3. Сергеева Е.Н. Абсолютная степень интенсивности качества и ее выражения в английском языке /Е. Н. Сергеева // Проблемы лингвистического анализа. – М., 1966, 465 с.
4. Шейгал Е.И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке /Е.И. Шейгал/: Автореф. дис. канд.филол.наук. – М., 1981, 26. с.
5. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н.А. Лукьянова /. – Новосибирск: Наука, 1986, 255 с.

6. Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И.И.Туранский/ Моногр. – М.: Высш.шк., 1990, 309 с.

МАҒҲУМИ МАЪНОИ КАЛИМАИ ИНТЕНСИВӢ ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф хусусиятҳои сермаъногии интенсивиро дар илми забоншиносӣ баррасӣ намудааст. Аз ин нуқтаи назар интенсивӣ, ҳамчун категорияи семантикӣ ва ифодаи калимаҳое, ки онҳоро аз нигоҳи забоншиносӣ шиддат меноманд дар забон баррасӣ мекунад. Аз нуқтаи назари фалсафӣ шиддати категорияи ченакест, ки ягонагии диалектикий хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории ашёро ифода мекунад. Ин ченак худудеро нишон медиҳад, ки аз он тағйири миқдор метавонад ба сифат ва баръак оварда шавад. Гузариши тағйироти миқдор ба сифатҳои механизми умумии рушдро нишон медиҳад. Ин категория, ки воқеияти воқеиро инъикос мекунад, дар забон ифодаҳоро пайдо мекунад.

Дар илми забоншиносӣ, он як ченаки миқдории арзёбии сифат, ченаки фошсозӣ, характери мундариҷаи иртибот мебошад. Категорияи шиддат аз рӯи парадигмаи фонетикӣ, морфологӣ, лексико-семантикӣ амалӣ карда мешавад. Дар сатҳи семантикӣ, шиддатнокиро метавон ҳамчун семанти ғайривариант нишон дод, ки як қатор аллосемаҳоро ҷамъбаст кард.

Калидвожаҳо: шиддатнокӣ, ченкунӣ, тадриҷӣ, арзёбии сифат, экспликатсия.

ПОНЯТИЕ СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ И ЕЕ ЯЗЫКОВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ

В данной статье автор рассматривает особенности интенсивной полисемии в языкознании. С этой точки зрения интенсивность, как семантическая категория слов, с точки зрения языкознания называется интенсивностью в языке. С философской точки зрения, интенсивность – это категория меры, выражающая диалектическое единство качественных и количественных характеристик объекта. Мера указывает предел, за которым изменение количества влечет за собой изменение качества и наоборот. Переход количественных изменений в качественные вскрывает наиболее общий механизм развития. Эта категория, отражая реальную действительность, находит свое выражение и в языке. В языке – это количественная мера оценки качества, мера экспликативности, характеристика содержательности коммуникации. Категория интенсивности реализуется фонетической, морфологической, лексико-семантической парадигматикой. На семантическом уровне интенсивность можно представить как инвариантную сему, обобщающую ряд аллосем.

Ключевые слова: интенсивность, мера, градуальность, оценка качества, экспликативность.

CONCEPT OF THE SEMANTIC CATEGORY OF INTENSITY THE METHODS OF ITS EXPRESSION IN THE LANGUAGE

This article discloses the intensity as a semantic category and its expression in the language. From a philosophical point of view, intensity –is the category of measure, which expresses the dialectical unity of the qualitative and quantitative characteristics of an object. Measure indicates the limit, beyond which a change in the quantity entails a quality change and vice versa. The passage of quantitative changes into the qualitative reveals the most general common mechanism of development. This category, reflecting genuine reality, finds its expression, also, in the language. In the language there is the quantitative measure for the estimation of quality, the measure of explicativeness, the characteristic of the meaningfulness of communication. The category of intensity is realized through phonetic, morphological, lexical-semantic paradymatics. At the semantic level intensity can be represented as an

invariant seme, that generalizes a number of allosemes. The adverb “very” serves as its “pure” meta-language expression.

Keywords: intensity, measure, graduality, the estimation of quality, explicatively.

Сведения об авторе: Гуламадшоев Шокиршо Шерзодшоевич,- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудаки Тел: (+992) 988-38-21-88.

The information about the author: Gulamadshoev Shokirsho Sherzodshoevich.,- candidate of philological science.,-senior lecturer of the department of foreign languages. Tel: (+992) 988-38-21-88.

ТЕРМИНЫ РОДСТВА И ЛИЧНЫХ ИМЕН В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Гуламадшоев Ш.Ш. к.ф.н.,
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

В отношении ирано-славянских, ирано-арабских, ирано-тюркских языковых контактов, в том числе антропонимов, можно заключить следующее: арабизмы и иранизмы из Среднего и Ближнего Востока до Монгольского завоевания могли проникнуть на Древнюю Русь преимущественно через посредство персидского и в первую очередь таджикского, а позже и тюркских языков. Определенную роль в обогащении славянских языков иранскими и арабскими элементами сыграли языки и народы Закавказья.

Распространению среди тюркских языков Средней Азии и Казахстана арабских, персидских слов и антропонимов способствовал таджикский язык в силу территориальной близости его носителей с тюркоязычными народами, а также и тот факт, что таджикский вариант персидского языка в силу своей древней письменной традиции и географической близости был доступным представителям тюркских языков Средней Азии и Казахстана.

Обнародование арабских, персидских и тюркских антропонимических элементов среди носителей памирских языков могло осуществиться также посредством собственно таджикского языка - основного средства межпамирского общения. Лишь незначительная часть антропонимов тюркского происхождения могла проникнуть в среду памирских языков непосредственно из собственно тюркских языков через киргизское и узбекское посредство.

В Бадахшане и в Шугнанах в частности, как и во всем мире, распространена традиция называть людей соответственно названиями растений, фруктов, имена выражающие время, времен года, имена или герои художественной литературы, имена поэтов и писателей и другие. Родители для красоты и звучности имен своих детей называли их названиями цветов.

Sadbarg (буква, роза) *Lolā* (буква, тюльпан), *Rayhōn* (буква, базилик), *Yasmin* (буква, жасмин), *Sebargā* (буква, трилистник, клевер), *Rayhongul* (буква, цветок базилика), *Rayhonbegim* (буква, зелёного цвета),

Названия фруктов:

Seb (буква, яблоко), *Sebxotun Olu* (буква, слива), *Oliṣā* (буква, алыча), *Šaftolu* ((буква, персик), *Zardolu* (буква, абрикос), *Anōr* (буква, гранат), *Anorsiltūn*. *Anjir* (буква, бот) и другие.

Имена, выражающие время.

Обычно соответственно названия дней недели называют детей мужского пола. Может быть, это связано с днем рождения ребенка. Подобные имена относятся только к мужским именам.

Dišanbē (буква, понедельник), *Sešanbē* (буква, вторник), *Čoršanbē* (буква, среда), *Paušānbē* (буква, четверг), *Ĵimā* (буква, пятница), *Šānbē* (буква, суббота),

С названиями времен года.

Bahōr (буква, весна). Обычно этим именем нарекают как детей мужского, так и женского пола.

Sabzbahōr (буква, зелёновесений), *Bahorgul* (буква, весна цветок), *Gulbahōr* (буква, цветок весна), *Šobahōr* (буква, весна шах), *Tobistōn* (буква, лето), *Hazōn* (буква, осень).

Имена данные согласно историческим именам или героям художественной литературы:

Rustam, *Rustambēk*, *Rustamšō* (буква, герой), *Suhrōb*, *Surobšō* (буква, очертания, вид), *Xusraw*, *Xusrawbēk*, *Xusrawšō* (буква, цари титул некоторых сасанидских царей), *Parwiz* (буква, приветливый, приятный), *Taxmīnā* (буква, предположение) *Ysuf*, *Ysufbēk*, *Ysufšō* (буква, красивый), *Laylī* (буква, ночной), *Maĵnun*, *Maĵnubēk*, *Maĵnunšō* (буква, безумно влюблённый), *Širin*, *Širimbēk*, *Širingul*, *Širinšō* (буква, вкусный),

Имена, нареченные соответственно именам поэтов и писателей:

Firdaws (буква, райский сад), *Nosir*, *Nosirbēk*, *Nosiralī*, *Nosiršō*, (буква, помощник), *Xusraw*, *Xusrawbēk*, *Xusrawšō* (буква, царь), *Ansōri* (буква, прозаик), *Ĵomī* (буква, твердый, крепкий), *Sadī* (буква, счастливый), *Hōfiz* (буква, певец), *Dōniš* (буква, мудрость), *Lōiġ* (буква, соответствующий), *Ĵalōliddin* (буква, величественный), *Valxī* (буква, область в Афганистан), *Imōt*, *Imotuyōr*, *Imotuyorbēk*, *Imotšō*, *Imut* (буква, имам, духовный глава мусульман, у шиитов, духовное лицо руководящее молением в мечети).

Ряд имен данные согласно названиям горных минералов и ископаемых, обычно это собственные женские имена:

Lalbegim, *Lalmō* (буква, рубин), *Nuqrabegim*, *Nuqrā*, (буква, серебро), *Marworī* (буква, жемчуг, жемчужина).

Существуют ряд собственных имен, которыми нарекают, как мужчин так и женщин и только при добавлении мужского или женского окончания можно различать их половую принадлежность. В таком случае эквиваленты становятся парными:

Nawrūz

мужские имена женские имена

Nawrūzbēk *Nawrūzbeġim*

Nawrūzšō *Nawrūzmō*

Nawrūzalī *Nawrūzgul*

Nawrūzmad *Nawrūzā*

Guldastašō *Guldastamō*

Watanšō *Watangul*

Gulšō *Gulmō*

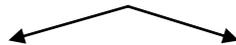
Salimšō *Salimā*

Niyōzalī *Niyōzamō*

Zarifbēk *Zarifmō*

Šarif *Šarifmō*

Aziz

мужские имена женские имена

Azizbēk *Azizbeġim*

Azizšō *Azizmō*

Azizmad *Azizā*

Said
Saidšō Saidmō
Saidbēk Saidbegim
Saidnazar Saidā
В некоторых именах их эквиваленты меняются местами:
Мужские
Mamadšō Šōmamad
Šōdawlat Dawlatšō
Alimamad Mamadalī
Alinazār Nasaralī
Gulšō Šōgul
Beknazār Nazarbēk
Женские
Begimō Mobegim
Dawlatmō Modawlāt
Dawlatbāxt Baxtdawlāt
Dawlatgul Guldawlat

Имена, образованные в местных языках, сегодня как архаистические антропонимы мало употребляемые. Такие имена появились в языке разными способами:

1) Лексические единицы местных языков становятся базой таких антропонимов. Такой вид наречения именами не являются общепринятыми. Лексемы, которые становятся базой, с точки зрения семантики применяются на практике.

Čušč (ak) čušč «чав» - (букв, овёс).

Xōj (ak) xōj «майда, хурд» - (букв, маленький, малой).

Rzusč (ak) rzusč «гурехт» - (букв, убежавший).

Rušť (ak) rušť «сурх»- (букв, красный).

2) Некоторые из этих имен сегодня с точки зрения значений трудно излагаемы. Появление этих имен в языке зависело от некоторых факторов. С одной стороны они открыты для этимологического изучения, а с другой стороны, обозначая ласковые значения для имен детей развивались на базе основных имен и как говор ребёнка перетерпели изменения.

Bildōš, Bunārs, Manjāl, Kahak, Čitxūn, Rawčay.

1) Другая группа имен – это сокращенные названия регионов страны и дни недели, которые достаточно распространены в исследуемом ареале обитания.

Duš (Dušanbē) (букв, понедельник), Payš (Payšanbē) (букв, четверг), Ĵut (Ĵutā) (букв, пятница), Sab (Sabzalī) (букв, зелёного цвета), Zāl (Azāl) (букв, извечность), Dalāš (Dawlatšō) (букв, государства).

2) Сокращенные имена с добавлением суффикса– *en*. Этот суффикс сегодня в шугнанском языке обозначает множественное число.

Nōz (en) мужское имя, Šukp (en) мужское имя, Sawz(en) женское имя, Asl (en) женское имя, Вах (en) женское имя [1, с. 87].

3) Некоторые имен с добавлением суффикса – *ak* в шугнанском и рушанском языках являются признаком обозначения ласки и младшего ребенка, в составе имен этот суффикс дает имени оттенок ласкового обращения. *Вах (ak) – женское имя, Кахč (ak) – женское имя, Rušť (ak) – мужское имя.*

Собрав антропонимы Шугнанского языка, прежде всего мы анализировали их с точки зрения грамматической структуры. По грамматической структуре мы квалифицировали их по следующим группам:

1. Простые антропонимы
2. Производные антропонимы

3. Сложные антропонимы

4. Составные антропонимы [2, с. 55].

Простые антропонимы состоят из одного корня. Их называем корневыми антропонимами. В состав простых антропонимов таджикского языка входят:

Простые антропонимы:

Said, (букв, благоприятные), *Salim* (букв, простодушный), *Sōlim* (букв, здоровый). *Azamāt* (букв, величие, величественность), *Rasul* (букв, посланник), *Qōsim* (букв, делящий, разделяющий), *Jōwid* (букв, вечный), *Mubōriz* (букв, борец), *Kārim* (букв, великодушный).

Необходимо подчеркнуть, что слово «Бадахшон» (Бадахшан) исторически является наверно сложным словом.

Balx – мужское имя, Шугнанский район, к. Поршинев

Delōx – мужское имя, Шугнанский район, к. Ванқала

Yerūn - мужское имя, Шугнанский район, к. Патхур

Madīnā – женское имя. (распространённый)

Maysarā - женское имя. (распространённый)

Pasōr - женское имя, мужское имя, Шугнанский район, к. Вер

Pōmir - мужское имя, Шугнанский район, к. Бачор

Tabrēz - мужское имя, Шугнанский район, к. Буне

Xatlōn – мужское имя, Шугнанский район, к. Мун

Xutān – женское имя, Шугнанский район

Šerōz – мужское имя, Шугнанский район, к. Зовор

Производные антропонимы кроме корневого слово имеют также и имя образующие окончания:

Окончания –*šō* (*šōh*). Они являются историческими персидско-таджикскими окончаниями, которые употребляются также в форме - шах и в словаре комментируется таким образом: *Šōh/šāh*. Падишах, султан, владелец трона и короны. (Толковый словарь таджикского языка, стр. 599). Используются с корневыми словами и образует сложные антропонимы.

Окончание – *šō*: *Azizšō*, (букв, дорогой), *Gulšō* (букв, цветы), *Boğšō* (букв, шах сад), *Karamšō* (букв, великодушие), *Dawlātšō* (букв, государство), *Salimšō* (букв, здоровый).

Окончание – *a*: В основном окончание –*a* считается исконно женским именем образующим окончанием. Это иранское окончание, перешедшее затем в таджикский язык и при добавлении к мужским именам, образует женское имя:

Например:

Azizmā, *Azizm+ā*,

Saidā, *Said+ā*,

Halim, *Halim+ā*.

Karim, *Karim+ā*.

Aziz

Dawlāt

Gul

Said bēk

Šō

Nazār

Окончание –*mō*:

Это окончание производное от окончания –*mōh* «*māh*» и имеет следующее толкование:

Ближайший спутник земли, который кружит вокруг нее и отражает свет солнца. В переносном значении обозначает красоту. Может по этой причине при составлении имён вошел в обиход [3, с. 18-19].

окончание–мо является женским имя образующим окончанием:

Azizmō Aziz+mō

Saidmō Said+mō

Gulmō Gul+mō

Azاتمō Azat+mō

Šarifmō Šarif+mō

Farištamō Farišta+mō

Окончание –*begim*:

Окончание–*begim* является женским имяобразующим окончанием, который вошел в шугнанский язык из турецкого языка:

Gulbegim Gul+begim

Mōbegim Mō+begim

Safarbegim Safar+begim

Azizbegim Aziz+begim

Šōbegim Šō+begim

Окончание –*či*. В шугнанской группе языков суффикс –*či* означает место и является мало употребляемым. Например, *hoḵdarači*, *alauči* и т.д.

Alauči - *Alau+či* -, мужское имя, Рушанский район, Бартанг.

Окончание –*i*.

Darwōzi – *Darwōz+i*, мужское имя, Шугнанский район. Суффикс –*i* обозначает принадлежность к месту.

Darmōraxti – *Darmōrax+ti* мужское имя, Шугнанский район, к. Чарсем.

Xōrazmi- *Xōrazm+i* – мужское имя, Шугнанский район, к. Ривак

Xurosōni- *Xurosōn+i* мужское имя, Шугнанский район

Окончание – (a) *yā*.

Amrumiyā – *Am+rum+i+yā*– мужское имя, Шугнанский район

Rumiyā – *Rum+i+yā* – женское имя, город Хорог

Pomirā-*Pomir+ā* – женское имя, Шугнанский район

Rūšonā – *Rūšon+ā* – женское имя, Шугнанский район, к. Патхур

Окончание – *ak*.

Wanĵāk – *Wanĵ+āk* – мужское имя, город Хорог. суффикс –*ak* означает ласковое обращение и младшего по возрасту человек.

Čarḡemāk – *Čarḡem+āk* – мужское имя, Шугнанский район, к. Чарсем

Pasōrak– *Pasōr+ak* – мужское и женское имя, Шугнанский район, к. Вер

Окончание –*iĵ* (-*eĵ*).

Sangliĵ – *Sangl+iĵ*-мужское имя, Шугнанский район, к. Манем

Xaraġeĵ – *Xaraġ+eĵ* – мужское имя, город Хорог

Xizeĵ- *Xiz+eĵ* - мужское имя, Шугнанский район, к. Рожак

Xufiĵ- *Xuf+iĵ* - мужское имя, *Basidiĵ*- *Basid+iĵ* - мужское имя, *Xuĵandĵ* *Xuĵand+iĵ* - мужское имя, *Ĝundiĵ*- *Ĝund+iĵ* - мужское имя.

Окончание –*ik*.

Šiġnik – *Šiġn+ik* – женское имя, город Хорог

Misrk – *Misr+ik* – женское имя, Шугнанский район, к. Поршинева

Сложные антропонимы шугнанского языка – это те антропонимы, которые образуются от 2-3 или более основ. Имена, в которых вторым компонентом является слово *nazar*.

Saidnazar *Said+nazar*, *Oġōnazar*, *Oġō+nazar*, *Sultŷnnazar* *Sultŷn+nazar*, *Mamadnazar* *Mamad+nazar*, *Mawlōnazar* *Mawlō+nazar*, *Alinazar* *Ali+nazar*, *Xudōnazar* *Xudō+nazar*.

Имена, в которых вторым компонентом является слово *sultŷn*.

Nazarsultʻn Nazar+sultʻn, Karimsultʻn Karim+sultʻn, Šōsultʻn Šō+sultʻn, Mamadsultʻn Mamad+sultʻn

Имена, в которых вторым компонентом является слово *Alī*.

*Nazaralī Nazar+alī, Safaralī Safar+alī, Qadamalī Qadam+alī
Mamadālī Mamad+alī
Šeralī Šer+alī.*

Имена, в которых вторым компонентом является слово *Muhammad*.

Sultʻnmuhammad Sultʻn+Muhammad, Alimuhammad Alī+Muhammad, Gulmuhammad Gul+muhammad, Xolmuhammad Xol+Muhammad.

Имена, в которых вторым компонентом является слово *murōd*.

Gulmurōd Gul+murōd, Alimurōd Alī+murōd, Saidmurōd Said+murōd, Muhammadmurōd Muhammad+murōd.

Имена, в которых вторым компонентом является слово *Hasan* или *Huseyn*.

*Gulhasan Gul+hasan
Saidhasan Said+hasan
Muhammadhasan Muhammad+hasan
Rahmathusayn Rahmat+husayn
Xōjahusayn Xōja+husayn
Saidhusayn Said+husayn*

Имена, в которых вторым компонентом является слово *Xudō*.

*Nazarxudō Nazar+xudō
Šukurxudō Šukur+xudō
Rahimxudō Rahim+xudō
Dodixudō Dodi+xudō*

С окончаниями –*šō*. (*šōh*):

*Arabšō – Arab+šō - мужское имя, Шугнанский район, к. Чарсем
Yerʻnšō - Yerʻn+šō - мужское имя, Шугнанский район, к. Чарсем
Langaršō- Langar+šō – мужское имя (распространенный)
Xorazmšō – Xorazm+šō – мужское имя, Шугнанский язык, к. Чарсем
Окончание – *gul*.*

*Wanīfigul – Wanī+i+gul – женское имя, Шугнанский район, к. Чарсем
Misrigul – Misr+i+gul - женское имя (распространенный)
Činīgul- Čini+gul- женское имя (распространенный)
Rūšōngul – Rūšōn+gul – женское имя, город Хорог
Окончания – *mō*. (*mōh*)*

*Kobulmō- Kobul+mō - женское имя, Шугнанский район к. Чарсем.
Misrnamō – Misr+namō - женское имя, Шугнанский район, к. Мун*

С разными окончаниями

*Balxiyōr- Balx+i+yōr - мужское имя, Шугнанский район, к. Шитам.
Gulyaman Gul+yaman – женское имя (распространенный)
Dušanbē – мужское имя (распространенный)
Moʻišuḡnōn- Mo+yi+šuḡnōn – женское имя, город Хорог
Rimbēk – Rim+bēk – мужское имя, Рошткалинский район, к. Бидизи боло
Sayidunʻn Sayid+unʻn– мужское имя, город Хорог
Sayiderʻn Sayid+erʻn – мужское имя, город Хорог
Sarōgul – Sarō+gul – женское имя
Xutansiltʻn- Xutan+siltʻn– женское имя, Шугнанский район, к. Чарсем
Šoidarwōz – Šō+i+darwōz – мужское имя, город Хорог.*

С целью обеспечения практической значимости исследования наряду с фиксацией шугнанского произношения каждого имени параллельно дается его приближенное таджикское и русское написание.

Литературы:

1. Карамшоев Д. Категория рода в памирских языках (шугнано-рушанская группа)/ Д.Карамшоев.- Душанбе:- Дониш, том 1, 1978. 308с
2. Карамшоев Д. Памирские имена// Ономастика, типология, стратиграфия.-М.: наука. 1988. 158
3. Карамшоев Д. Шугнано-русский словарь. Около 30 000 слов в словосочетаний. В трёх томах/ Д.Карамшоев. М.: Наука, т. 1, 1991, т. 2, 1991, т. 3, 1999, 616с
4. Карамшоев Д. русско-шугнанский словарь. Том 4/ Д.Карамшоев.-Душанбе-2005.
5. Карамшоев Д. Словарь памирских личных имен. том-5/ Д.Карамшоев. Душанбе-2015. 361с

ИСТИЛОҲОТИ ХЕШОВАНДӢ ВА НОМҲОИ ШАХСӢ ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОӢ

Мақолаи мазкур дар хусуси таҳлил намудани истилоҳоти номшиносӣ дар забони шугнонӣ баррасӣ гардидааст. Дар бораи пайдоиши антропонимҳои Осиёи Миёна, аз қабилҳои забонҳои туркӣ, қазокӣ, арабӣ, форсӣ ва аз дигар сарчашмаҳо дар забони шугнонӣ пайдо гардиданд, таҳлил ва пажӯҳиш ёфтанд. Муаллиф қайд кардааст, ки табиғи унсурҳои антропонимҳои арабӣ, форсӣ ва туркӣ дар миёни забонҳои помири низ тавассути ҳуди забони тоҷикӣ ба воситаи муошират дар забони шугнонӣ ба миён омадаанд.

Калидвожаҳо: таксимот, форсӣ, арабӣ, туркӣ, антропонимҳо, ифодаҳо, растанӣҳо, меваҳо, таърихӣ.

ТЕРМИНЫ РОДСТВА И ЛИЧНЫХ ИМЕН В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена проблеме терминов родства и личных имен в шугнанском языке. В данной статье анализируется и исследуется появление антропонимов Средней Азии, в том числе из тюркских, казакских, арабских, персидских языках и других источников, появившихся в шугнанском языке. Автор отмечает, что распространение арабских, персидских и тюркских антропонимов среди памирских языков появились посредством самого таджикского языка и общения на шугнанском языке.

Ключевые слова: распространение, персидский, арабский, тюркский, антропонимы, выражающий, растение, фрукты, исторические.

THE CORRECTION RELATIONSHIP AND PERSONAL NAMES IN SHUGNONI LANGUAGE

This article deals with the issue of terms of kinship and personal names in Shugnan in the language. This article analyzes and explores the emergence of Central Asian anthroponyms, including from Turkic, Kazak, Arabic, Persian languages and other sources that appeared in the Shugnan language. The author notes that the dissemination of Arabic, Persian and Turkic anthroponyms among the Pamir languages appeared through the Tajik language itself and communication in the Shugnan language.

KEY WORDS: wide, persian, arab, turkish, anthroponomy, expression, plant, fruit, history.

Сведения об авторе: Гуламадшоев Шокиршо Шерзодшоевич.,- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудаки Тел: (+992) 988-38-21-88.

The information about the auther: Gulamadshoev Shokirsho Sherzodshoevich.,- candidate of philological science.,-senior lecturer of the department of foreign languages. Tel: (+992) 988-38-21-88.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Курбонова Сафармо Асадуллоевна
ассистентка общеуниверситетской кафедры русского языка КГУ им. А. Рудаки

Русский язык – один из самых богатых и развитых языков мира. Это язык великого русского народа, носителя и творца замечательных духовных ценностей, всемирно известных произведений искусства и литературы. На протяжении всей многовековой истории народа язык всегда был формой выражения русской национальной культуры и национального самосознания.

Русскому языку свойственно необыкновенное богатство словарного состава, пластичность грамматических форм и значений, разнообразие стилистических средств.

Слов в языке много, и все они имеют свои значения. В морфологии все слова распределяются по группам (классам), которые называются частями речи. Одна из самостоятельных частей речи – имя прилагательное.

Каждый предмет имеет признаки, в которых проявляется его особенность. Для названия признаков предметов в языке есть специальные слова. Это прилагательные. Они помогают нам выделить нужный предмет из многих одинаковых предметов. Например, нам нужен карандаш, и вы говорите товарищу «Дай карандаш». – «Какой?» - «Красный». Так с помощью прилагательного выделяется один предмет из нескольких однотипных.

Морфологические признаки прилагательного - род, число, падеж. Оно изменяется по родам, числам и падежам. Называя признаки предметов, прилагательные обслуживают, поясняют существительные. Поэтому и морфологические признаки прилагательного помогают ему теснее связываться с существительными, т. е. уподобляются им в форме рода, числа и падежа. Имя прилагательное – очень гибкое слово: оно может приспособиться к любому существительному.

Синтаксические признаки прилагательных – в предложении прилагательные бывают определениями или сказуемыми и согласуются с существительными в роде, числе и падеже.

Чтобы раскрыть значение самостоятельной части речи – имени прилагательного, следует более углубиться в изучение: лексико-грамматических разрядов, степени сравнения прилагательных, типы склонения и употребление прилагательных в современных текстах.

К именам прилагательным относят разряд слов, которые обозначают признаки предмета и имеют зависящие от существительного (называющего этот предмет) формы рода, числа, падежа: «красный шар», «бревенчатая изба», «летнее утро». В предложении имена прилагательные являются либо определениями: «Как хорошо тогда мне вспомнить знакомый пруд и хриплый звон ольхи», либо именной частью составного именного сказуемого: «Мы были высоки, русоволосы. Вы в книжках прочитаете, как миф, о людях, что ушли, не долюбив, не докурив последней папиросы».

Прилагательные в таджикском языке бывают определениями и сказуемыми: гули сурх, дарвозаи оханин- определения; хавои гарм, кӯчаи васеъ –сказуемые. Некоторые

прилагательные выступают и в качестве обстоятельств: хуб мехонад – хорошо учиться, баланд гап мезанад – громко говорит.

Имена прилагательные в таджикском языке не изменяются; себи *сурх* – красное яблоко, лолаи *кӯҳӣ* – горный тюльпан.

В сочетаниях имени существительного с прилагательным суффиксы множественного числа принимает только имя существительное, а прилагательное остаётся без изменений: себҳои *сурх* – красные яблоки, лолаҳои *кӯҳӣ* – горные тюльпаны.

Связь имени прилагательного с существительным в таджикском языке выражается при помощи изафета или же путём примыкания: кишвари азиз, азиз кишвар, зебо ватан, ватани зебо. [6, с. 44] К примеру обратите внимания на два отрывка, слова, отсутствующие в первом отрывке, придают образность второму отрывку.

Море смеялось. Под дуновением
ветра оно вздрагивало и,
покрываясь рябью,
отражавшей солнце
улыбалось небу.

Море смеялось. Под дуновением *зной -
ного* ветра оно вздрагивало и, покрыва-
ясь *мелкой* рябью, *ослепительно*
ярко отражавшей солнце, улыбалось
голубому небу тысячами *серебряных* улыбок.

Имена прилагательные придают языку красочность, делают речь образнее, выразительнее.

В научном языке от имён прилагательных часто зависит смысл определения, поэтому пропуск или замена прилагательных недопустимы.

Имена прилагательные в таджикском языке по значению делятся на две группы: качественные (себи *ширин*, *кӯчаи васеъ*, осмони *кабуд*, хонаи *равшан*) и относительные (либоси *бачагона*, мурги *хонагӣ*, мӯзаи *чармин*, сахрои колхозӣ).

Относительные прилагательные в отличие от качественных прилагательных обозначают признак предмета не прямо, а через отношение к различным явлениям: к предмету (деревянный - *чӯбин*, морской - *бахрӣ*, шерстяной - *пашмин*) и т. д.

Простые качественные прилагательные сочетаются только с суффиксами – *ӣ*, – *она*, – *а*, – *ак*, – *ина*: сафедӣ белизна (сафед- белый), мағрурона гордый: горделиво (мағрур гордый), сафеда белок, пудра (сафед белый), сиёҳак головня (сиёҳ черный), сурхина красноватый (сурх красный). Сложносоставные (типа хушҳол довольный), глагольные композиты, закрепившиеся в значении прилагательных (тип хоболуд сонный) и сложнопрефиксальные с префиксами бо-, ба-, бе-, но-, а также сложносуффиксальные с суффиксами –ин и –манд сочетаются с суффиксами –ӣ, –она: хушҳолӣ довольство, хушҳолона довольно, довольный (хушҳол довольный), хушбахтӣ счастье, хушбахтона счастливо, счастливый (хушбахт счастливый), хоболудӣ сонливость, хоболудона сонно; сонный (хоболуд сонный), дилсӯзӣ забота, дилсӯзона сочувственно, сочувственный (дилсӯз жалостливый), босаводӣ грамотность, босаводона грамотно; грамотный (босавод грамотный), боодобӣ вежливость, боодабона вежливо; вежливый (боодоб вежливый), бесабрӣ нетерпеливость, бесаброна нетерпеливо; нетерпеливый (бесабр нетерпеливый), ноинсофӣ несправедливость, ноинсофона несправедливо; несправедливый (ноинсоф несправедливый), шармгинӣ стыдливость, шармгинона стыдливо; стыдливый (шармгин стыдливый), гайратмандӣ энергичность, гайратмандона энергично; энергичный (гайратманд энергичный).

Следует отметить, что суффикс –она чаще сочетается со сложными, нежели с простыми качественными прилагательными [2, с. 37-39].

Стоит отметить, что относительные прилагательные употребляются в переносном значении, они приобретают значение качественных: золотое кольцо – золотое время; деревянный стол – деревянный голос; мирный договор – мирные отношения; бархатные шторы – бархатный голос.

В зависимости от значения и грамматических свойств прилагательные в русском языке делят обычно на три разряда:

1. Относительные;
2. Притяжательные;
3. Качественные [5, с. 189].

Относительные прилагательные называют такой признак, который количественно не меняется и выражается опосредованно, через отношение к чему-либо: материалу («льняная рубашка», «кирпичная стена»; времени («утренний спектакль», «вчерашний день»); действию («спальный вагон», «копировальная бумага», «курильная комната»); месту («арбатский переулок», «северный олень»); предмету («столовое серебро», «вишневая косточка»); явлению («застойный период», «арендный подряд») и т.д. Каждое относительное прилагательное может быть заменено синонимичной ему конструкцией со словом, от которого прилагательное образовано («льняная рубашка» - «рубашка из льна», «арбатские переулки» - «переулки Арбата»).

Общность значения всех относительных прилагательных в том, что они называют постоянные признаки предметов и явлений.

Универсальными являются относительные прилагательные *кӯҳӣ* горный, *хонагӣ* домашний, комнатный, *ишкорчӣ* охотничий, *даштӣ* степной, полевой, дикий, *давлатӣ* государственный, *сементӣ* цементный, *қогазӣ* бумажный, *хунӣ* кровяной, *тиллоӣ* золотой, *китобӣ* книжный, *бозорӣ* базарный, *асрӣ* относящийся к данному веку, *мактабӣ* школьный, *пешинӣ* полуденный, *ҳафтагӣ* недельный, *тобистонӣ* летний, *тирамоҳӣ* осенний, *фикрӣ* умственный, *тарбиявӣ* воспитательный.

Производные прилагательные этого типа могут субстантивироваться, обозначая лицо и употребляясь обычно во множественном числе: *мактабиён* школьники, *хонагиҳо* домашние, члены семьи, *атрофиён* окружающие люди, *лашкарӣ* войсковой, военный; воин [2, с. 39].

Относительные прилагательные *чӯбин* деревянный, *нуқрагин* серебряный, *ишиагин* стеклянный, *карамин* капустный, из капусты, *абрешимин* шелковый, из шелка, *пахтагин* хлопчатобумажный, *пашмин* шерстяной, *хиштин* кирпичный, *пӯстибаррагин* барашковый, из барашкового меха.

В некоторых случаях прилагательные в результате переносного употребления приобретают также значение качественного прилагательного: *сангин* каменный; твердый, тяжелый, *оҳанин* железный (из железа); железный (прочный, надежный, негибачаемый), *пӯлодин* стальной (из стали); стальной (непоколебимый, прочный негибачаемый).

Прилагательные *имсола* относящийся к этому году, *имрӯза* сегодняшний, *дирӯза* вчерашний, *имшаба* относящийся к сегодняшнему вечеру или ночи, *ҳаррӯза* ежедневный, *ҳарсоата* ежечасный, *ҳарсола* ежегодный, *ҳаршаба* ежевечерный, *ҳармоҳа* ежемесячный, *нимрӯзина* полдневный, полуденный, *фардоина* завтрашний, *порсолина* прошлогодний, *дусоатина* двухчасовой, *шабина* ночной, вечерний, *пешина* прежний указывают отнесенность по признаку времени.

Встречаются прилагательные, которые главным образом характерны для разговорной речи (северо-западные области) *бозорангӣ* находящийся на базаре, *районангӣ* находящийся в районе, *мактабангӣ* находящийся при школе, *болонгӣ* верхний, находящийся на верху, *берунангӣ* наружный, находящийся снаружи, *дарунангӣ* внутренний, находящийся внутри, *инчангӣ* здешний, местный, *тагикосангӣ* находящийся под миской, *исфарангӣ* исфаринский.

Притяжательные прилагательные - это группа прилагательных, обозначающих принадлежность лицу или животному (они образуются с суффиксами -ин-, -ын-, -ов-, -ев-, -иј-, которые присоединяются к существительному, обозначающему данное лицо, данное животное): «мамин подарок *тӯҳфаи модар*», «подружкин рассказ *ҳикояи*

дугона», «отцово наследство *мероси падар*»; «лисья нора *лонаи рӯбоҳ*», «собачий лай *аккоси сағ*» [6, с. 16-17].

В отличие от качественных и относительных прилагательных, которые не обладают какими-либо особыми общими для всех слов каждого из разрядов стилистическими свойствами, притяжательные прилагательные стилистически отмечены. Так, употребление прилагательных, которые образованы с суффиксами –ов-, -ев-, -ин-, -ын- и обозначают принадлежность либо лицу, либо животному, ограничено в современном литературном языке. Большинство из них имеет разговорный характер: материн, дедов, сестрин, отцов и пр. Поэтому в современной речи из прилагательных этой группы в основном употребляются те, которые образованы либо от разговорных слов, либо от существительных, имеющих характер неофициальности: мамин *азони модар*, папин *азони падар*, дядин *азони таго(амак)*, Петин *азони Петя*, Валин *азони Валя*, Сашин *азони Саша*. Остальные же заменяются либо прилагательными с суффиксами –ск-, -овск-, -инск-: отцовский *падарӣ*, материнский *модарӣ*, либо (значительно чаще) сочетанием существительных с родительным принадлежностью: «квартира сестры *хонаи хоҳарам*», «книга деда *китоби бобоям*».

В устойчивых выражениях, географических наименованиях (которым вообще свойственно сохранять непродуктивные в современном языке формы) притяжательные прилагательные с суффиксами –ов-, -ев-, -ин-, -ын- встречаются достаточно часто: «крокодиловы слезы *ашки тимсоҳ, тимсоҳ ашк*», «ахиллесова пята *доғҳои ахиллес*», «Баренцево море *бахри Баренс, Баренс баҳр*». Их содержат и некоторые терминологические наименования: «евклидова геометрия *геометрияи евклидӣ*», «кесарево сечение *ҷарроҳии қайсарӣ*»

Притяжательные прилагательные являются и такие фамилии, как Иванов (Иванов сын), Петров, Сидоров и пр.

Прилагательные с суффиксом –иј, указывающие на принадлежность животному, стилистически не отмечены и поэтому ничем не ограничены в своем употреблении.

Качественные имена прилагательные служат прямыми наименованиями таких признаков, которые воспринимаются нами непосредственно, как природные свойства данного предмета или явления. Семантическое своеобразие качественных прилагательных состоит в том, что они способны обозначать признаки двоякого рода:

1) признаки, объективно присущие данному предмету, независимо от отношения к ним со стороны говорящего (высокий дом *хонаи баланд*, глубокий колодец *чоҳи чуқур*, старый человек *одами тир*, твердый камень *санги сахт*, черная земля *замини сиёҳ*)

2) признаки, не только объективно присущие данному предмету, но и отражающие своим наименованием качественную оценку данного признака со стороны говорящего в различных коннотативных аспектах (скверная погода *ҳавои бад*, отважный поступок *рафтори шуҷоатмандона*, позорное бегство *фирори шармандавор*, подозрительный шорох *хишир-хишири шубҳанок*).

С учетом содержательной стороны признаков в составе качественных прилагательных могут быть выделены различные тематические группы:

1. Признаки цвета и цветные оттенки: синий *кабуд*, *нилобӣ*, красный *сурх*, голубой *кабуд*, *осмонӣ*, желтый *зард*, зеленый *сабз*, фиолетовый *бунафш*, оранжевый *норанҷӣ*, *зарди сурхтоб*, черный *сиёҳ*, белый *сафед*, светлый *равшан*, серый *хокистариранг*, красно-синий *сурхо-кабуд*, светло-зеленый *сабзи равшан*;

2. Признаки пространства и места: далекий *дур*, близкий *наздик*, длинный *дароз*, короткий *кӯтоҳ*, высокий *баланд*, низкий *паст*, широкий *васеъ*, узкий *танг*;

3. Нравственно-интеллектуальные признаки человека: умный *боақл*, глупый *беақл*, добрый *нек*, злой *бад*, *бадқаҳр*, смелый *нотарс*, храбрый *ҷасур*, мужественный *далер*, отважный *шердил*, трусливый *тарсончак*, робкий *буздил*, правдивый *ростқавл*, лживый *дуругӣ*;

4. Признаки эмоционального состояния человека: радостный *хурсанд*, веселый *шӯх*, добрый *нек*, грустный *гамгин*, печальный *андӯхгин*, тоскливый *гамангез*, мрачный *тира*, *торик*;

5. Признаки качества: отличный *оли*, отменный *оличаноб*, прекрасный *бисёр* *хуширӯ*, *зебо*, хороший *хуб*, приличный *боадабона*, удовлетворительный *қаноатбахш*, плохой *бад*, скверный *разил*, негодный *ношоам* и другие признаки.

Качественные прилагательные характеризуются определенными семантическими, словообразовательными и морфологическими особенностями. Эти особенности состоят в том, что качественные прилагательные:

1. Имеют полные и краткие формы: молодой мужчина – мужчина молод, молодая женщина – женщина молода, молодое поколение – поколение молодо, молодые люди – люди молоды.

В таджикском языке прилагательные на полные и краткие не разделяются.

Неоформленность имени влечет за собой слабую расчлененность частей речи. При классификации часто возникает трудность в плане четкого определения той или иной именной части речи. Так, по значению выделяется ряд несомненных прилагательных: *зард* желтый, *кабуд* голубой, *ҳалим* добродушный, *асил* настоящий, *мустаҳкам* крепкий, *салқин* прохладный, *хушбӯй* ароматный и т. д.

Однако целый ряд слов может сочетать в себе субстантивное и адъективное значения: *ҷавон* юный (адъективное); юноша (субстантивное), *мӯйсафед* седоволосый (адъективное); старик (субстантивное), *пир* старый (адъективное); *дурӯғ* лживый, ложный (адъективное); ложь (субстантивное), *хато* ошибочный (адъективное); ошибка (субстантивное) и пр [5:92].

Нередки случаи тройного значения – субстантивного, адъективного, адвербиального: *аввал* начало(субстантивное); начальный (адъективное); сначала (адвербиальное), *берун* внешняя часть (субстантивное), внешний (адъективное), вне (адвербиальное). Это свойство таджикского имени затрудняет разграничение именных частей речи, и специалисты – таджиковеды не пришли поэтому поводу к единому мнению.

Литература:

1. Ганиев Ф. А. Суффиксальные словообразование в современном татарском литературном языке Казань / Ф. А. Ганиев
2. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке / Г. Мирзоев. - Душанбе 2018г., с. 37-39
3. Рахманова, Л.И. Современный русский язык (Лексика. Фразеология. Морфология) / Л.И. Рахманова, В.Н. Суздальцева. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 322 с.
4. Рустамов Ш. Тансифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972., с. 92.
5. Хусейнов Х. Суффиксҳо ва вазифаҳои он / Х. Хусейнов. Мактаби советӣ, 1970, №9, с. 16-17

ТАВСИФИ МУҚОИСАВИИ СИФАТ ДАР ЗАБОНИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур дар бораи хусусиятҳои морфологӣ, синтаксисии сифат афкори ақида кардааст. Сифат хусусияти предметҳоро ифода карда барои шарҳ додани исм хизмат мекунад. Сифат – бисёр калимаи фасеҳ буда, худро ба дилхоҳ исм мувофиқ гардонида метавонад. Яке аз хусусиятҳои синтаксисии сифат он аст, ки дар ҷумла сифат муайянкунанда ё хабар шуда меояд ва бо исм мувофиқа мешавад.

Муаллиф мисолҳо аз забони тоҷикӣ меоварад, ки дар онҳо сифат ба ҳайси муайянкунанда, хабар ва ҳол шуда омадаанд.

Муаллиф мутмаин аст, ки сифатҳо ба нутқ фасоҳату хушрангӣ бахшида онро возеҳтар мекунад. Дар забони илмӣ бисёр вақт аз сифатҳо маъноӣ муайянкунанда

вобаста аст, бинобар ин партофта гузаштани он ва ё ивази он ғайриимкон аст. Дар ин асно сифатҳои нисбӣ универсалӣ мебошанд. Мухимияти онҳо дар он аст, ки онҳо хусусиятҳои доимии предмет ва ҳодисаро ифода мекунанд.

Муаллиф дар мақола кӯшиш кардааст бо мисолҳо исбот кунад, ки дар баъзан мавридҳо сифатҳо дар натиҷаи истифодаи маъноӣ маҷозиашон маъноӣ сифатҳои аслиро мегиранд ки ҳосил нутқи гуфтугӯӣ мебошанд. Дар тафовут аз сифатҳои асли ва нисбӣ, ки хусусиятҳои умумро доро нестанд сифатҳои соҳибӣ аз рӯи хусусиятҳои услубӣ нишон дода шудаанд. Дар забони тоҷикӣ сифатҳо ба сифатҳои пурра ва сифатҳои кӯтоҳ ҷудо намешаванд.

Хулоса, мақола бисёр пурмазмун ва саривақтӣ, чунки бисёриҳо ҳангоми муқоисаи дараҷаҳои сифатҳои забони русӣ ва тоҷикӣ мушкилӣ мекашанд.

Калидвожаҳо: нутқ, сифат, хусусият, калима, муайянкунанда, хабар, забон, маъно, натиҷа, мундариҷа.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор рассуждает о морфологических, синтаксических признаках имен прилагательных. Называя признаки предметов, прилагательные обслуживают, поясняют существительные. Имя прилагательное – очень гибкое слово, который может приспособиться к любому существительному. Синтаксическими признаками прилагательных является то, что в предложении прилагательные бывают определениями или сказуемыми и согласуются с существительными.

Автор приводит примеры, где прилагательные таджикского языка бывают определениями, сказуемыми, а также выступают в качестве обстоятельств, приводит примеры суффиксального образования прилагательного в русском и таджикском языках.

Автор убежден, что имена прилагательные придают языку красочность, делают речь образнее, выразительнее. В научном языке от имён прилагательных часто зависит смысл определения, поэтому пропуск или замена прилагательных недопустимы.

Автор в своей статье попыталась доказать примерами, что в некоторых случаях прилагательные в результате переносного употребления приобретают также значение качественного прилагательного, встречаются прилагательные, которые главным образом характерны для разговорной речи. В отличие от качественных и относительных прилагательных, которые не обладают какими-либо особыми общими для всех слов каждого из разрядов стилистическими свойствами, притяжательные прилагательные стилистически отмечены.

В целом статья очень содержательная и своевременная, так как многие затрудняются при сопоставительной характеристике имен прилагательных в русском и таджикском языках.

Ключевые слова: речь, имя прилагательное, признак, слово, определение, сказуемое, язык, смысл, результат, содержание.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF ADJECTIVES IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

In this article, the author discusses morphological, and syntactic characteristics of adjectives. Naming attributes of objects, adjectives serve to explain the nouns. Adjective – very flexible word that can adapt to any noun. Syntactic characteristics of adjectives is that adjectives in the sentence are the predicate definitions or and agree with nouns.

The author cites examples where adjectives of the Tajik language, there are definitions, predicate, and act as circumstances gives examples suffixal formation of the adjective in russian and tajik languages.

The author is convinced that the adjectives give the language beauty, make the speech figurative, more expressive. In the scientific language of adjectives often depends on the meaning of the definition, so skip or replace the invalid adjectives.

The author in his article has tried to prove by examples that in some cases adjectives in the result of the metaphorical use also acquire the value of qualitative adjective, adjectives occur, which are mainly characteristic of the colloquial speech. In contrast to the qualitative and relative adjectives, which do not possess any special is common to all words of each level stylistic properties, possessive adjectives are stylistically marked.

Overall the article is very informative and timely, as many have difficulty with the comparative characteristics of adjectives in russian and tajik languages.

Keywords: speech, adjective, sign, word, definition, verb, language, meaning, the result, the contents.

Сведения об авторе: Курбонова Сафармо Асадуллоевна ассистентка общеуниверситетской кафедры русского языка КГУ им. А. Рудаки 734360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: 985156467. E-mail: ddksa@mail.ru

Information about the author: Kurbonova Safarmo Asadulloevna Assistant Professor at the University Department of the Russian Language of KSU named after A. Rudaki 734360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, S. Safarova street 16. Phone: 985156467. E-mail: ddksa@mail.ru

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ УСТНОЙ НАУЧНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Файзуллоева Ф. М.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

При создании системы упражнений устной научной речи следует учитывать этап становления умения говорить и слушать. Поскольку репродуктивные виды речевой деятельности не могут, развиты без опоры на рецептивные виды, упражнения для обучения слушанию должны дополнять упражнения в говорении.

В основе порождения монологического высказывания лежат психологические процессы, в связи, с чем система упражнений должна отражать основные этапы и особенности формирования речевых умений и навыков.

Исходя из того, что организация учебного процесса проходит на основе текста по специальности мы выделяем предтекстовые, текстовые и послетекстовые задания. Предтекстовые и текстовые упражнения направлены на введение, семантизацию, активизацию в речи слов, словосочетаний и типовых конструкций, что должно облегчить понимание текста. Основная цель указанных типов упражнений – дальнейшие поиски эффективных методов и приемов организации системы работы над текстами в плане понимания, запоминания и активизации элементарных коммуникативных элементов текста и выработка умений и навыков его пересказа. Данные упражнения вырабатывают у студентов умения самостоятельно составлять устные тексты.

Правильное решение вопроса о систематизации упражнений зависит от соотношения отдельных видов упражнений, т. е. должна быть сбалансированность отдельных упражнений по объему, порядку и последовательности их выполнения. Систему упражнений нельзя рассматривать вне вопроса о моделях занятий и моделировании учебной деятельности.

Под моделированием обучения устной монологической речи понимается организация комплекса упражнений на основе специального текста, и сущностью языковых умений и навыков как автоматизированных ассоциаций между языковой

формой и содержанием текста, с учетом реального бюджета времени, в котором происходит обучение. Моделирование учебных занятий представляет собой важнейший резерв повышения их качества, так как оно позволяет придать им системность и упорядочить упражнения разных типов.

Уровень подготовки студентов неязыковых вузов характеризуется к началу работы над специальными текстами слабым овладением словарным минимумом, мы предлагаем в модель занятия включить на начальном этапе языковые упражнения. В традиционной методике обучения русскому языку студентов национальных групп мы использовали поэтапную методику введения нового грамматического и лексического материала, его закрепления, а затем и активизации.

Работа с терминологической лексикой, не ограничивается только ее семантизацией. Основная задача – закрепить терминологическую лексику в речи студентов. Среди языковых упражнений следует выделить тренировочные упражнения, которые направлены на развитие навыков употребления термина, его использования в репродуктивной и самостоятельной речи студентов; данные упражнения помогают осознать значение вводимого термина, развивают внимание обучаемых к научному тексту, насыщенному терминологией, способствуют закреплению грамматических конструкций.

Следующий вид языковых упражнений - трансформационные упражнения, которые предполагают не только многократное повторение термина, его окружение, но и попытку совершить какие-либо вариативные действия с заданной единицей, как правило, по образцу.

Языковые упражнения могут предварять текст, так и следовать им. Лексические упражнения мы рекомендуем в предтекстовые, так как они обеспечивают правильное прочтение и понимание текста с первого раза.

Приведем примеры некоторых видов задания для чтения текста:

- Прочитайте текст. Найдите в нем ответ на вопрос, поставленный в заглавии;
- Прочитайте текст, сформулируйте его основную мысль;
- Прочитайте текст по абзацам, определите, о чем говорится в каждом абзаце, сформулируйте вопрос к содержанию каждого абзаца и запишите его;
- Прочитайте текст. Выделите в каждом абзаце предложения, содержащие главную и детализирующую информацию.
- Прочитайте текст. Скажите» что нового вы узнали из текста;
- Прочитайте текст. Скажите, как выражается в заголовке основная тема (можете ли высказать, о чем этот текст, прочитав заголовок)
- Прочитайте текст. Охарактеризуйте его логико-смысловую структуру. Скажите, о чем говорится во введении и в заключении.
- Прочитайте текст. Выделите положения, излагаемые в основной части текста, и примеры, иллюстрирующие эти положения.

Эти упражнения направлены на работу с одним текстом. Мы предлагаем также упражнения на основе нескольких текстов, объединенных одной темой.

Умение продуцировать научную монологическую речь предполагает овладение конструкциями, характерными для научного стиля речи, наряду с работой над терминами и терминологическими словосочетаниями. В данном случае мы использовали следующие виды упражнений:

1. Выявление в тексте конструкций, типичных для научного стиля речи.
2. Составление предложений, содержащих конструкции, наиболее типичные для научного стиля речи, составление предложений по образцам.
3. Трансформация предложений.

Характерной чертой научного стиля речи является, как мы отмечали выше, усложненность простых предложений однородными членами, причастными и деепричастными оборотами, вводными и вставными конструкциями. Поэтому

необходимо обращать внимание на эти конструкции. Студенты, прежде всего, должны уметь выделить данные конструкции среди других.

Затруднения вызывает у студентов такие грамматические темы, как деепричастие и причастие. Предлагаются следующие виды упражнений:

1. В тексте найдите предложения с деепричастными оборотами. Определите их значение.

2. Найдите одиночные причастия и причастные обороты. Укажите глагол, от которого образовано причастие, определите залог, форму времени причастия.

3. Выделите причастные обороты и те существительные, к которым они относятся. От этих существительных поставьте вопросы к причастным оборотам.

4. Выпишите предложения с причастными оборотами. Замените причастные обороты придаточными предложениями со словом «который».

5. Замените деепричастные обороты придаточными предложениями.

Упражнения на трансформацию предложений играют большую роль: они приучают выражать одну и ту же мысль различными средствами, выбирать ту форму, которая характерна для данного случая.

4. Найдите в тексте предложения, составленные по моделям: что-что, что называют чем.

При анализе работ студентов, а также опираясь на многолетний опыт практической работы, мы пришли к выводу, что одной из трудностей построения связной речи является для студентов-таджиков структурное ее оформление и логически последовательное соединение предложений; речь студентов характеризуется однообразием в выборе средств и типов межфразовой связи. В связи с этим особое внимание студентов – таджиков должно быть направлено на:

- связь предложений текста и сложным синтаксическим целым посредством синонимов;

Практика показывает, что для формирования данного умения студентам следует предложить анализ «негативного» текста:

1. Прочитайте текст. Как соединяются предложения текста

2. Сколько раз в тексте встречаются повторы существительных для соединения предложений.

3. В тексте подчеркните повторяющееся существительное.

4. Найдите в тексте существительные, связывающие предложения;

5. Составьте два предложения, связав их при помощи существительного.

Для формирования умения связывать предложение при помощи глагольного времени, мы предлагаем следующие упражнения:

1. Найдите в тексте глаголы. Задайте к ним вопросы.

2. Укажите глаголами, какого вида и времени связываются предложения.

3. Исправьте текст, поставив все глаголы в форме прошедшего времени.

- использование местоимения как средство цепной и параллельной связи;

В процессе обучения местоимениям учитель должен подвести студентов к мысли, что основная функция местоимений - предупреждать навязчивый повтор знаменательных слов, делать речь более емкой, сжатой.

Предлагаем следующие виды упражнений:

1. Прочитать текст, определить его тему и основную мысль. Выделить в нем местоимения.

2. Выделить местоимение, связывающее два рядом стоящих предложения в тексте, доказать целесообразность его использования;

3. Заменить в тексте повторяющиеся существительные местоимением-заместителем;

4. Перескажите текст, употребляя местоимения-заместители. Проследить за смысловой и грамматической связью между местоимениями и замещаемыми словами. Какую роль играют местоимения-заместители в осуществлении цепной связи в тексте?

При выработке данного умения особое внимание уделяется наречиям времени в роли обстоятельств. Наречия в таких случаях ставятся в начале предложения:

1. Прочитайте текст, найдите наречия.
2. Определите место наречий в предложении.
3. Вставьте в текст пропущенные наречия.

- использование сочинительных союзов в качестве средств связи предложений, концовок текста и сложных синтаксических целых;

При формировании данного умения внимание учащихся обращается на многообразное выражение связей при помощи союзов, которые идут от слова к слову, от одной части сложного предложения к другой, наконец, от одного законченного предложения к другому, в связи, с чем текст воспринимается как единое целое.

Предлагаем следующие виды упражнений:

1. Прочитайте текст. Определите, для чего в данном тексте используются выделенные союзы.

2. В предложения найдите союзы, связывающие предложения.

3. Вставьте в текст пропущенные союзы.

4. Допишите предложения.

- использование порядка слов для связи предложений в тексте;

Для выработки данного умения работа начинается с повторения цепного и параллельного способа соединения предложений, предлагаются следующие виды заданий:

1. Прочитайте текст, найдите в каждом последующем предложении «известное».

2. Из данных слов составьте предложения, так, чтобы их можно было объединить в текст.

3. Формами глаголов, какого вида и времени связываются предложения в тексте.

4. Что еще кроме глаголов соединяет предложения.

- использование вводных слов в качестве средств связи.

Как мы отметили выше, вводные слова и предложения выражают логическую последовательность и точность научного изложения, т.е. выражают логические отношения между частями высказывания, чаще всего они стоят в начале предложения. Но некоторые вводные слова и конструкции стоят внутри предложения.

Для развития данных умений могут служить следующие задания

1. В тексте найдите вводные слова.

2. Определите синтаксическую функцию вводных слов в отдельном предложении и в целом тексте

Найдите те части текста, в которых:

1) высказаны определенные теоретические положения; 2) даны иллюстрации; 3) даны выводы.

3. Какой характер носит иллюстрация: дана только ссылка на факты или приводится их описание.

4. Перескажите текст, используя вводные слова.

Важнейшим этапом в процессе овладения речевым механизмом является порождение монологического высказывания. В данном случае предлагаются речевые упражнения. В методической литературе различают: подготовленная речь и неподготовленная речь.

При подготовленной речи учащийся знает, какое речевое действие, по какой теме и на каком языковом материале он может сделать через определенный отрезок времени.

Неподготовленная речь характеризуется наличием временного отрыва речевого действия от изучаемого учебного материала. Речевое действие является в этом случае спонтанной реакцией на какой-либо (речевой и неречевой) стимул. Стимул, предъявляемый студенту впервые в данной ситуации общения, создает условия неподготовленной речевой реакции. Естественно, что в данном случае речевое действие

опирается на предыдущую работу по формированию умений и навыков. Однако эта опора не осознается во время речевого действия и не планируется до этого. Неподготовленная речь не является заданной речью. Неподготовленная речь, в основном, носит творческий характер. Это выражается в том, что в неподготовленной речи известный студентам языковой и содержательный материал служит основой для порождения или понимания новых высказываний, не встречавшихся в их речевом опыте.

Речевые упражнения направлены на развитие речевых навыков и умений на основе владения необходимыми языковыми средствами. В целях развития необходимых речевых навыков и умений предлагаем следующие виды упражнений:

1. Речевые упражнения, требующие анализа готового текста. В данный вид упражнений входят задания аналитико-синтетического характера обучающие умениями и навыкам смыслового анализа текста. Это такие виды заданий, как:

- Прочитайте текст, разделите его на смысловые части;
- Обратите внимание, как осуществляется связь между абзацами: а) выделите основную информацию 1-го абзаца; б) укажите, о чем идет речь во 2-м абзаце; 3) о чем сообщается в 3-м абзаце.
- Определите основную мысль текста;
- Составьте вопросы к выделенным предложениям;
- Составьте вопросы к абзацам;
- Прочитайте 1- 4 абзацы текста. Скажите, употребление каких связующих средств характерно для этого фрагмента: а) повторы, б) видовременные формы глагола, в) обстоятельственные конструкции. Определите, какой тип изложения представлен;
- Выделите синонимы в абзаце;
- Проанализируйте абзацы. Докажите, что это абзац заключительный.
- Составьте план текста в вопросительной форме.
- Сформулируйте тему прочитанного текста
- Сформулируйте тему текста на основе заголовка.

Как известно, в научных текстах абзац, как правило, обусловлен потребностью смыслового выделения. Поэтому работу над текстом целесообразно проводить на абзацах. Предложение, стоящее в его начале, обычно и выражает главную мысль абзаца, последующие предложения углубляют и расширяют ее. Выделение информативных центров в смысловых частях текста, составление к ним вопросов, или задание типа «Озаглавьте каждую смысловую часть» учат студентов составлению различных видов планов (в виде вопросов) в назывной и тезисной форме. Составление плана помогает глубже осмыслить прочитанный текст, выработать умение разделить текст на логические части, определяя в них главную мысль. Конечно, составление назывного и тезисного планов представляет для студентов национальных групп определенные трудности, так как они должны уметь обобщать и сокращать предложения. В этой связи для составления этих видов планов необходимо дать образец.

Это упражнения типа:

1. Сравните два варианта плана. Проанализируйте грамматический состав предложений в назывной форме.
2. Сопоставьте назывной и тезисный план текста. Обратите внимание на различие в формулировках пунктов тезисного и назывного планов.

Сравнивая два плана в содержательном и грамматическом аспектах, студенты приступают самостоятельно к составлению аналогичных планов.

3. Речевые упражнения, вырабатывающие у студентов создавать свой текст. В эту группу входят: а) упражнения, обучающие умению трансформации текста б) упражнения, направленные на выработку умений логически и последовательно излагать текст, выделяя главную, дополняющую и иллюстрирующую информацию; в)

упражнения, направленные на развитие умений составления аннотаций, рецензии, реферата. Этому служат такие задания

- Составьте краткий конспект текста.

- Выпишите основную информацию, опустив иллюстративную.

- Составьте сокращенный вариант текста, опустив в нем предложения и часть предложений, не несущих основную информацию.

- Разделите текст на смысловые части. Найдите и запишите в каждой части предложения несущие основную информацию.

- Выделите основную информацию текстов путем тезирования.

- Напишите часть текста, в которой излагается основной тезис. Сформулируйте тезис, используя выражения:

в начале текста излагается положение, согласно которому. Основной тезис текста сводится к следующему...

- Составьте аннотацию на учебник по вашей специальности. В аннотации отразите структуру книги.

Конспектирование и тезирование текста предполагает развитие умения отличать главное от второстепенного, сформулировать материал в сжатых и точных выражениях.

Данные упражнения проводятся параллельно с анализом текста, где выделяются смысловые части текста и главная информация в них. Эти задания вырабатывают у студентов умения формулировать материал в сжатых и точных выражениях, выделять главное,

- Прочитайте текст, выделите главную информацию текста;

- Прочитайте текст, найдите предложения, в которых автор прибегает к цитированию.

- Перескажите текст, используя цитаты для точной передачи мысли автора с иллюстративной целью. При пересказе используйте сделанные вами выписки.

- Из текста выделите второстепенную информацию

- Перескажите текст, опуская предложения, не несущие основной информации;

- Перескажите кратко текст, путем исключения избыточной (а также дополняющей) информации;

- Составьте аннотацию текста, используя следующие конструкции: текст (название) посвящен, в тексте ставятся, рассматриваются, поднимаются вопросы, в тексте доказывається важность вопроса о..., анализируется...

- Составьте аннотацию, употребив выражения: начав с определения, используя определение, автор затем переходит к изложению, автор заканчивает утверждением, в конце автор утверждает.

- Прочитайте текст. Составьте аннотацию. Назовите в ней тему текста, проблему, рассматриваемую в нем, отразите его композицию, используйте конструкции, характерные для оформления аннотации;

- Составьте резюме к текстам, используя слова и словосочетания: статья посвящена рассмотрению вопроса о том..., в ней говорится, рассматривается, указывается, обращается внимание, подчеркивается, анализируется, делается вывод.

- Прочитайте план реферата. Разверните ваш план в тезисный и на основе прочитанных текстов напишите реферат

- Составьте вопросы к тексту;

- Найдите в тексте предложения, в которых сформулирована главная мысль текста;

- Составьте план текста для пересказа содержания текста;

- Выделите в тексте главную, дополнительную и избыточную информацию;

- Прочитайте текст и план в тексте. Выпишите опорные слова, необходимые для раскрытия плана;

- Перескажите текст по составленному плану;

- Подготовьте сообщение на тему;

-Составьте рассказ о событиях (фактах) двух-трех тематически соотнесенных текстов в логической последовательности.

Итогом работы над текстом является его пересказ и получение информации для самостоятельного высказывания.

Таким образом, главной задачей обучения профессионально-направленной монологической речи студентов-таджиков является расширение языковой и речевой базы, обеспечивающие формирование речевой компетенции в соответствии с коммуникативными потребностями студентов. Последовательная подача системы предложенных типов упражнений в процессе обучения способствует повышению эффективности занятий по развитию и совершенствованию монологической речи.

Работа по развитию русской монологической речи на материале специальных текстов должна быть организована таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения, владение которыми, в конечном счете, позволит им строить собственные монологические высказывания на профессиональные темы. Однако следует отметить, что эффективность любого высказывания зависит не только от того, насколько правильно говорящий употребляет лексические и грамматические средства, но и прежде всего от того, сумел ли он донести до слушающих основную мысль высказывания, изложить имеющееся содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст, правильно выбирая для этого необходимые средства связи синтаксические, лексические, морфологические.

Литература:

1. Ибрагимова М.С., Садыкова К.Н.- Учебное пособие по практическому курсу русского языка для студентов 1 курсов таджикских групп/ М.С.Ибрагимова, К.Н.Садыкова. Душанбе, 2011.- 151с.

2. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе/ Е.И.Пассов М.: Просвещение, 1988.- 228 с.

3. Тарасенко В.В. Обучение иноязычной профессионально ориентированной монологической речи студентов исторического факультета/ В.В.Тарасенко: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М.,2008 – 24 с.

4. Ходжиматова Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике в неязыковом вузе/ Г.М.Ходжиматова: Автореф. Дис. докт. пед. наук. –Душанбе, 2011.- 41 с.

5. Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного /Сост. Л.В. Московкин, А.Н.Щукин.-М.: Русский язык, Курсы, 2010.- 532 с.

6.Шатилов, С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся/ С.Ф. Шатилов – Л.: ЛГУ, 1985. - 56 с.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ УСТНОЙ НАУЧНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Правильное решение вопроса о систематизации упражнений зависит от соотношения отдельных видов упражнений. По мнению автора должна быть сбалансированность отдельных упражнений по объему, порядку и последовательности их выполнения. Систему упражнений нельзя рассматривать вне вопроса о моделях занятий и моделировании учебной деятельности.

Под моделированием обучения устной монологической речи понимается организация комплекса упражнений на основе специального текста, и сущностью языковых умений и навыков как автоматизированных ассоциаций между языковой формой и содержанием текста, с учетом реального бюджета времени, в котором происходит обучение. Моделирование учебных занятий представляет собой важнейший

резерв повышения их качества, так как оно позволяет придать им системность и упорядочить упражнения разных типов.

Уровень подготовки студентов неязыковых факультетов характеризуется к началу работы над специальными текстами слабым овладением словарным минимумом, автор предлагает в модель занятия включить на начальном этапе языковые упражнения.

Автор уверен, что в традиционной методике обучения русскому языку студентов национальных групп необходимо использовать поэтапную методику введения нового грамматического и лексического материала, его закрепление, а затем и активизацию.

Ключевые слова: Модель, упражнение, монологическая речь, резерв, типы, обучение, деятельность, использование, выполнение

МОДЕЛКУНОНИИ ТАЪЛИМИ НУТҚИ МОНОЛОГИИ ШИФОҲӢ ИЛМӢ

Ҳалли дурусти масъала оид ба мураттабозии машқҳо аз таносуби намудҳои чудагонаи машқҳо вобастагӣ дорад. Ба ақидаи муаллиф мувозинаи машқҳои алоҳида аз рӯи ҳаҷм, тартиб ва пайдарҳамии иҷроиши онҳо бояд бошад. Тартиби машқҳоро набояд бидуни масъалаи модули дарс ва модулсозии фаъолияти таълимӣ баҳо дод.

Зери мафҳуми модулсозии таълими нутқи шифоҳии монологӣ ташкили комплекси машқҳоро дар асоси матнҳои махсус ва моҳияти маҳорати забонӣ ва малакаи автоматикунонии ассотсиатсияи байни шаклҳои забонӣ ва мазмуни матн, бо назардошти буҷаи реалии вақт, ки дар он таълим мегузарад фаҳмидан даркор. Модулкунонии дарсҳои таълимӣ манбаи муҳими баландбардории сифати вай мебошад, чунки вай тартиб ва низоми намудҳои гуногуни машқҳоро имкон медиҳад.

Дарачаи тайёрии донишҷӯёни факултетҳои ғайризабонӣ дар ибтидои кор аз рӯи матнҳои таҳассуси сушт, заиф бо дониستاني миқдори ниҳоят ками луғат тавсиф мешавад, муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар модули дарс дар марҳилаи аввал машқҳои забонӣ дохил карда шаванд.

Муаллиф мутмаин аст, ки дар методикаи анъанавии таълими забони русии донишҷӯёни гурӯҳҳои миллӣ аз методикаи марҳилавии ҷори кардани маводҳои лексикӣ ва грамматикӣ, мустақкамунӣ, баъдан фаъолгардонии вай истифода бурдан зарур аст.

Калидвожаҳо: Модул, машқ, нутқи монологӣ, захира, намудҳо, таълим, фаъолият, истифодабарӣ, иҷроиш

MODELING OF TEACHING OF ORAL SCIENTIFIC MONOLOGICAL SPEECH

The correct solution to the systematization of exercises depends on the ratio of individual types of exercises. According to the author, there should be a balance of individual exercises in terms of volume, order and sequence of their implementation. The system of exercises cannot be considered outside the question of models of classes and modeling of educational activities.

By modeling the teaching of oral monologic speech, we mean the organization of a set of exercises based on a special text, and the essence of language skills as automated associations between the linguistic form and the content of the text, taking into account the real budget of the time in which the training takes place. Modeling of training sessions is an important reserve for improving their quality, since it allows you to give them a systematic and streamline exercises of different types.

The level of training of students of non-linguistic faculties is characterized by the beginning of work on special texts with a weak mastery of the vocabulary minimum, the author suggests that language exercises be included in the model of the lesson at the initial stage.

The author is sure that in the traditional methodology of teaching Russian to students of national groups, it is necessary to use a phased methodology for introducing new grammatical and lexical material, consolidating it, and then activating it.

Keywords: model, exercise, monologue speech, reserve, types, training, activity, use, implementation

Сведения об авторе: *Файзуллоева Фируза Мадохировна – кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел.: 918267409. E-mail: ffmadohir@mail.ru*

Information about the author: *Fayzulloeva Firuza Madokhirovna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Russian Language at the Kulob State University A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova-16. Phone: 918267409. E-mail: ffmadohir@mail.ru*

ТИПИЧНЫЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ОШИБКИ СТУДЕНТОВ – ФИЛОЛОГОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП

Асоева К.А. к.ф.н., доцент КГУ имени А. Рудаки

Орфография в вузе – один из важнейших разделов курса русского языка; среди языковых умений и навыков студентов орфографические умения и навыки играют важную роль. Орфография изучается на первом курсе, во вторых и третьих курсах – повторяется, обобщается. Материал по орфографии выделен в вузе как отдельный самостоятельный раздел, и изучается с материалом по грамматике, фонетике, словообразованию, и опирается на него.

Орфография в вузе служит связующим звеном знаний студентов по всем разделам курса русского языка: фонетике, составу слова и словообразованию, графике, морфологии и синтаксису, лексике. Для студентов первого курса важнейшими являются такие орфографические темы, как: правописание безударных гласных в корне слова, в приставках, суффиксах, окончаниях; правописание согласных – звонких и глухих, непроизносимых, удвоенных, чередование гласных в корне слова; употребление заглавных букв; перенос слов; слитно-раздельные и дефисные написания и др. Именно при изучении этих тем студенты допускают наибольшее количество орфографических ошибок. Орфографические ошибки – это один из видов ошибок по русскому языку. Эти ошибки могут быть самыми разнообразными и природа их тоже различна.

Итак, орфографические ошибки делятся на следующие типы: собственно орфографические, фонетико-орфографические и грамматико-орфографические. Теперь более подробно об этих типах.

Собственно орфографические ошибки – это такое написание слова, при котором нарушается установившаяся традиция правописания слов без нарушения орфоэпических и грамматических норм, законов языка. К собственно орфографическим ошибкам относятся:

Нарушение правил написания гласных и мягкого знака после шипящих и Ц: *шырокий (широкий), жыр (жир), ещо (ещё), делаеш (делаешь), ходиши (ходишь), учиши (учишь), сирк (цирк).*

Искажение написания значащих частей слова, а именно: основы, корня, приставки, суффикса и окончания: *пригаваривать (приговаривать), деректор (директор), песталет (пистолет), ворта (ворота), глаза (глаза).*

Неправильное написание начальной формы слова: *адютант (адъютант), шеснадцать (шестнадцать), одинадцать (одиннадцать), трицатое (тринадцатое) и т.д.*

Неправильный перенос слов: *пос-тупить (по-ступить), соз-нание (со-знание), у-лица (ули-ца), по-дносить (под-носить);*

Причиной появления ошибок этой группы в письменной речи студентов следует считать незнание морфемной и словообразовательной структуры перечисленных слов.

Нарушение правил о слитном, полу слитном и раздельном написании слов: *кним* (*к ним*), *гдето* (*где-то*), *немог* (*не мог*), *ктото* (*кто-то*), *чтото* (*что-то*), *потомушто* (*потому что*), *порусски* (*по-русски*), и т.д. Здесь совершенно очевидно незнание студентами правил слитного и дефисного написания слов.

Неправильное написание сложных слов, особенно соединительных гласных: *параход* (*пароход*), *сталетие* (*столетие*), *пешоход* (*пешеход*), *верталёт* (*вертолёт*), *небасвод* (*небосвод*), *самалёт* (*самолёт*), *газапровод* (*газопровод*), *баснаписец* (*баснописец*), *дальнабойшик* (*дальнобойщик*), *краважатный* (*кровожадный*), *звералов* (*зверолов*), *зверабой* (*зверобой*), *микрарайон* (*микрорайон*), *телиграмма* (*телеграмма*), *матострелковая* (*мотострелковая*), *машинастроительный* (*машиностроительный*) и др.

Ошибки в написании строчных и прописных букв: *наша родина*, Такие ошибки реже встречаются по сравнению с другими группами.

Фонетико-орфографические ошибки характеризуются тем, что написание того или иного слова противоречит не только орфографическим правилам, но и орфоэпическим нормам.

К фонетико-орфографическим ошибкам относятся несколько их разновидностей:

Отражение на письме национальных особенностей произношения русских звуков:

а) ошибки, связанные с неправильным произношением согласных и гласных звуков: *прыкрыть* (*прикрыть*), *зимный* (*зимний*), *прыбыл* (*прибыл*); б) ошибки, вызванные неправильным произношением согласных звуков: *просба* (*просьба*), *менше* (*меньше*), *возми* (*возьми*), *болишой* (*большой*), *маленкий* (*маленький*), *варене* (*варенье*), *зделать* (*сделать*);

Отражение на письме произносительных особенностей южнорусских диалектов: *береть* (*берет*), *знають* (*знают*).

Грамматико-орфографические ошибки – это такие образования форм или построения словосочетаний и предложений, которые противоречат грамматическим законам языка. Иногда грамматико-орфографические ошибки называют языковыми. Они подразделяются на грамматико-морфологические и грамматико-синтаксические.

Грамматико-орфографические ошибки называются грамматико-морфологическими тогда, когда нарушение норм литературного языка связано с изменением и образованием формы слова: *«у дороге* (*у дороги*), *к деревни* (*к деревне*), *птицыферма* (*птицеферма*), *нечитал* (*не читал*), *неготов* (*не готов*).

К грамматико-морфологическим ошибкам относятся:

Употребление неправильных форм именительного падежа множественного числа: *ухи*, *шофера*, *трактора*.

Искажение форм родительного падежа множественного числа существительных: *У спортсмен не было времени.*; *В зале не было зрителей.*

Образование форм множественного числа от существительных, не имеющих форм множественного числа: *Он упал без сознаний.*; *Учитель обращал вниманий на людей.*

Употребление одного рода вместо другого: *Гвоздь была большая.*; *У орла была крыла*; *Его не была дома.*

Образование формы единственного числа от существительных, имеющих только форму множественного числа: *Ножница моя пропала.* *Он не носит такой брюк.*

Использование неправильных форм причастий: *Местами видны черные земли, освободившие от снега.*

Употребление неправильных форм деепричастий: *Возвращая домой, мы захали к товарищу.*

Неправильные формы предлога в сочетании со знаменательными словами: *К мне подошёл товарищ, с мной не разговаривает.*

Грамматико-орфографические ошибки считаются грамматико-синтаксическими, если они появились вследствие нарушения грамматических правил построения свободных словосочетаний и предложений. К этой категории ошибок относятся:

Неправильное согласование слов: *Каждый из них должны были собрать металлолом; смертельный усталость.*

Нарушение законов управления слов: *Скоро позвонили у меня; Сколько время осталось?*

Неправильное управление вида глагола: *Антону всё время стало хуже (становилось); Я решил покупать (купить) себе собаку.*

Несоответствие деепричастного оборота основной части предложения или неуместное его употребление в предложении: *Возвращаясь из школы, начался дождь; Я поехал купить собаку, долго думая.*

Несоответствие союзов с содержанием предложения: *Татьяна бьет собаку, потому что она не спала.*

Наблюдения на занятиях, анализ студенческих работ, изучение классификации ошибок позволяют сделать вывод, что студенты наиболее часто допускают орфографические ошибки на следующие темы.

Жи, ши (например: *ериш*ы, *прузына*ы.)

Ча, ща (например: *рощ*я, *трещ*ят...)

Чу, шу (например: *хлопоч*ют, *блещ*ют...)

Ударные и безударные гласные (*п~~о~~льц*ы, *ст~~а~~л*ы...)

Парные звонкие и глухие согласные (*здел*ать, *ду*п, *колхосс.).*

А также прочие ошибки: пропуски букв, искажение, дописывание лишней гласной.

1) Правописание звонких и глухих согласных на конце слов (*сапок* (*сапог*), *галстуг* (*галстук*), *зуп* (*зуб*), *грип* (*гриб*), *голуп* (*голубь*)).

2) Правописание безударных гласных, не проверяемых ударением (*п~~о~~льто*, *помедор*ы...)

3) Правописание произносимых согласных (*радосн*ый (*радостн*ый), *сонце* (*солнце*), *здравствуй* (*здравствуй*), *чесн*ый (*честн*ый), *позно*(*поздно*), *грусн*ый (*грустн*ый),

4) Не с глаголами (*негорит*, *неидет*, *непишет*, *нерадуется*, *неговорит*, *непишет*...).

5) Правописание гласных и согласных в корне слова: *принц*ет (*принесет*), *отц*витает (*отцветает*), *алея* (*аллея*).

6) Изменение имён прилагательных по падежам: *утренн*я (*утренняя*).

7) Правописание безударных личных окончаний глаголов (*коля*т *дрова*, *шепч*т, *свет*ет...)

8) Также допускаются ошибки в словах с непроверяемыми написаниями (*к~~а~~вер*, *издавн~~о~~*...), часто встречается слитное написание, пропуски букв, замены букв.

В результате анализа было также выявлено, что очень часто у студентов встречаются ошибки на замены согласных букв.

Часто встречались ошибки на смешение звонких и глухих согласных: «*негали*» (*бегали*), «*боймал*» (*поймал*), «*на луку*» (*на лугу*) и др.

Недостаточное различение твердых и мягких фонем появилось в следующих ошибках: «*кастёрь*» (*костер*), «*прижски*» (*прыжки*), «*мохь*» (*мох*) *писаль* (*писал*), *танцеваль* (*танцевал*), *читаль* (*читал*) и т.п.

Появление в письменной речи студентов орфографических ошибок – закономерное явление процесса обучения. Они возникают в силу объективных и субъективных причин.

Объективными причинами являются:

- незнание орфографической нормы к моменту письменной работы;

- оперирование лексикой, которой учащиеся пользуются в основном в устной речи;

- влияние орфографии родного языка на русский;
- наличие в словарях с той или иной орфограммой трудных случаев в применении орфографических правил.

Довольно часто, анализируя ошибки, допущенные студентами в диктантах, преподаватель обнаруживает «прочие» ошибки: лишний мягкий знак, лишняя буква, пропуск букв и т.д. Наблюдения показывают, что в русской речи студентов национальных групп наиболее распространенными являются типы ошибок:

Ошибки, связанные с расхождениями в фонетической системе русского и родного языков. Обусловленные артикуляционными навыками родного языка ошибки в произношении русских звуков отражаются на письме:

«Косьтя» (Костя)

Ошибки, допущенные под влиянием произношения: «акно (окно), уражай (урожай), калыбель (колыбель), сабака (собака), мльшии (мальшии)».

Ошибки, незнанием орфографических и грамматических правил, морфемного состава и т.д.

Известно, что легче ошибку предупредить, труднее её исправить. Чтобы легче было предупредить ошибки, преподавателю надо знать слова, в которых допускают ошибки. Для этого надо внимательнее прислушиваться к тому, как говорят студенты.

Таким образом, систематическое попутное повторение изученного, своевременное предупреждение ошибок – всё это способствует тому, что студенты хорошо запоминают написание трудных слов и хорошо справляются с ними в контрольных диктантах. А добиваться грамотного письма – это основная задача преподавателя.

Литература:

1. Алгазина Н.Н. Формирование орфографических навыков/ Н.Н.Алгазина - М., 1987.
2. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии/ Д.Н.Богоявленский. - 2-е изд. - М., 1966.
3. Иванова В.Ф. Современная русская орфография/ В.Ф. Иванова. –М., 1991
4. Иванова В.Ф. Трудные вопросы орфографии/ В.Ф. Иванова. –М., 1982
5. Разумовская Л.И. Методика обучения орфографии в школе/ Л.И.Разумовская: Кн. для учителя 2-е изд., доп. –М.: Просвещение, 1996.
6. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык/ Д.Э. Розенталь, И.Б.Голуб, М.А.Теленкова. –М.: Высш.шк. 1991.
7. Савинова З.А. Виды работ по формированию орфографической зоркости/ З.А. Савинова .-Начальная школа. –1996. №1
8. Скобликова Е.С. Обобщающая работа по орфографии/ Е.С.Скобликова. - М., 1994.
9. Тутаришева М.К. Фонетика. Орфоэпия. Графика. Орфография/ М.К.Тутаришева. - Майкоп, 1996.
10. Шатова Е.Г. Работа над орфографическим правилом/ Е.Г.Шатова. - М., 1998.

ТИПИЧНЫЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ОШИБКИ СТУДЕНТОВ – ФИЛОЛОГОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП

В данной статье рассматривается проблема допущения типичных орфографических ошибок со стороны студентов- филологов вузов Республики Таджикистан

Автор статьи отмечает, что орфография в вузе служит связующим звеном знаний студентов по всем разделам курса русского языка: фонетике, составу слова и словообразованию, графике, морфологии и синтаксису, лексике.

По мнению автора статьи, часто допускаемые ошибки со стороны студентов это ошибки, связанные с расхождениями в фонетической системе русского и родного языков и обусловленные артикуляционными навыками родного языка ошибки в произношении русских звуков отражаются на письме.

Автор считает, что основная задача преподавателя русского языка состоит в том, чтобы в установленных сроках в процессе обучения добиваться грамотного письма. При этом систематическое попутное повторение изученного, своевременное предупреждение ошибок способствует тому, что студенты хорошо запоминают написание трудных слов и хорошо справляются с ними.

Ключевые слова: орфография, ошибки, задача, процесс обучения, причина, систематическое повторение, письменная работа.

ХАТОГИҶОИ МАЪМУЛИИ ИМЛОИИ ДОНИШЧӮӢНИ РАВИЯҶОИ ФИЛОЛОГИИ ГУРӮҶҶОИ МИЛӢ

Дар ин мақола хатогиҶои имлоӣ аз ҷониби донишчӯёни факултаҳои филологии донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд.

Муаллифи мақола қайд мекунад, ки имло дар донишгоҳ ҳамчун пайванди асосӣ барои донишчӯён ҷиҳати аз худ кардани ҳама бахшҳои курси забони русӣ, аз ҷумла фонетика, таркиби калима, сарфу нахв ва лексика мебошад:

Ба гуфтаи муаллифи мақола, хатоҳои аз ҷониби донишчӯён зуд-зуд содиршуда марбут ба номутобикатии системаи фонетикӣ забонҳои русӣ ва модарӣ мебошанд ва ин хатоҳо дар талаффузи садоҳои русӣ, ки бо надониستاني меъёрҳои артикулии забони модарӣ ба вучуд омадаанд, ба вучуд меоянд.

Аз ин рӯ, муаллиф чунин мешуморад, ки вазифаи асосии омӯзгори забони русӣ дар он аст, ки дар доираи вақти муқаррарнамудаи раванди таълим ба даст овардани натиҷаи забондонӣ зарур аст. Ҷамзамон, аз худ кардан ва огоҳидани саривақтии хатоҳо ба донишчӯён имкон медиҳад, ки дар навиштани калимаҳои душвор ва имло муваффақ гарданд.

Калидвожаҳо: имло, хатогиҶо, вазифа, раванди таълим, сабаб, такрори систематикӣ, кори хатӣ.

TYPICAL ORTHOGRAPHIC ERRORS OF STUDENTS - PHILOLOGISTS OF NATIONAL GROUPS

This article discusses the problem of making typical spelling mistakes on the part of student-philologists of universities of the Republic of Tajikistan

The author of the article notes that spelling at the university serves as a link in the knowledge of students in all sections of the Russian language course: phonetics, word composition and word formation, graphics, morphology and syntax, vocabulary.

According to the author of the article, the mistakes made by students on a frequent basis are errors related to discrepancies in the phonetic system of the Russian and native languages and due to articulation skills of the native language, errors in the pronunciation of Russian sounds are reflected in the letter.

Hence, the author believes that the main task of the teacher of the Russian language is that in the established time frame the learning process to achieve a competent letter.

Keywords: spelling, mistakes, task, learning process, reason, systematic repetition, written work.

Сведения об авторе: Асоева К.А. к.ф.н., доцент кафедры современного русского языка КГУ имени А. Рудаки Адрес: РТ, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова – 16. Тел. 988 80 88 40

Information about the author: Asoeva K.A. Candidate of Philosophy, Associate Professor, Chair of Modern Russian Language, KSU named after A. Rudaki Address: RT, 735360, Kulob, and S.Safarov St.-16. Tel. 988 80 88 40

НАҚШИ ТАРТИБОТИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА ИНСТИТУТҲОИ ДЕМОКРАТӢ ДАР МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ РЕЖИМИ ДЕМОКРАТӢ

Назарзода Пиралӣ Сафар, н.и.с., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ташаккул, бунёд ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ дар кишвар ба ҷиҳати моҳият раванди воқеӣ ба шумор рафта, ба талаботи зарурии ҷомеаи демократии мо тоҷикон мубаддал гаштааст. Вобаста ба ин дар илми муосири сиёсатшиносӣ таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои режими сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон аҳамияти калони назариявӣ ва амалиро касб менамояд.

Мутобиқ ба назари омӯзиш ва таҳқиқотҳои дар баҳши илми ҷомеашиносӣ ба сомон расонидаи олимон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки масъалаи режими сиёсӣ, ки хело мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, дар шароити Тоҷикистони мустақил дар сатҳи зарурӣ таҳлил карда нашудааст. Омӯзиш, таҳлил, хулосагирии амиқ ва рафти тадқиқоти мавзӯи мазкур нишон медиҳад, ки бунёд ва ташаккули режими сиёсии демократӣ дар Тоҷикистон нахуст дар шароити душвори давраи ҷанги шаҳрвандӣ, бесуботӣ ва авҷи бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҳаёти ҷомеа, ба вучуд омадани ҳар гуна низоъҳо ва дигар падидаҳои номатлуб оғоз мегардад, ки барои рушди режими сиёсӣ дар давлати тозаистиклоли мо монеаҳои зиёд эҷод менамуданд. Мусаллам аст, ки дар чунин шароити душвор метавонад барои пойдорӣ, рушд, инкишоф ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол як қатор омилҳо таъсири амиқи худро расонанд ва яке аз чунин омилҳо ҷорӣ намудани тартиботи конститусионӣ ва мустаҳкам намудани институтҳои демократӣ дар кишвар ба шумор меравад.

Ба вучуд омадани давлати демократӣ барои ҷумҳуриҳои собиқ шӯравии соҳибистиклол дар даҳсолаи охири асри гузашта падидаи нав ва объективи инкишофи ҷамъият ба шумор мерафт. Дар ин давлатҳои тозаистиклоли пасошӯравӣ раванди ташаккули режими сиёсии демократӣ бо роҳҳои гуногун сурат гирифт. Бисёре аз ин ҷумҳуриҳо дар марҳалаи гузариш тавонистанд аз бӯҳронҳои шадиди фарогир худро эмин нигоҳдоранд ва дар муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ суботу осудагии ҷомеаро таъмин намоянд [1.]

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин раванд аз роҳи мушкил ворид гардид, зеро дар марҳалаи аввали давраи гузариш дар мамлакат бӯҳрони шадиди иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд омад, ки оқибат ба сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ва боло гирифтани зухуроти манфии ба пешрафти ҷомеа халалпазир оварда расонид. Дар натиҷа, раванди муътадили инкишофи ҷамъият дар роҳи бунёди давлати демократӣ вайрон гардида, миллати тоҷикро ба мушкilotи зиёди дигар рӯ ба рӯ гардонид [2. с-57.]

Қайд кардан ба маврид аст, ки омӯзиши раванди демократикунонии ҷомеаи тоҷик дар марҳалаи гузариш масъалаи мураккаб буда, он дар як қатор асарҳои илмӣ олимон ва сиёсатшиносони тоҷик то андозае мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд [3]. Таърихи навини инкишофи Тоҷикистон нишон медиҳад, ки раванди гузариш аз режими авторитарӣ ба режими демократӣ, марҳала ва вақти муайянро дарбар мегирад. Дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон ин раванд, вобаста ба сабаб ва зухуроти махсуси худ фарқ менамояд. Чунончӣ, барои аксари давлатҳои Аврупо ва Осиё ин раванд марҳалаи баъдиҷангӣ ва ҳаракатҳои озодихоҳӣ ва ё давраи бунёди давлати мустақил буд [4.с-28.]

Демократия, ҳамчун идеали сохтори ҷамъиятӣ, дорои хусусияти пай дар пай иваз намудани унсурҳои кӯҳна, ба унсурҳои наву пешқадамро дорад. Дар баробари ин вай арзишҳои муайяни дигари озодӣ, баробарӣ, истиклолият ва дигарҳоро дар қори давлат ва ҷомеа роҳандозӣ менамояд, ки вобаста ба он аксари давлатҳои ҷаҳон арзишҳои онро меписанданд ва ин роҳи таракқиётро пеш мегиранд. Тоҷикистон баъди ба даст

овардани истиклолияти сиёсӣ роҳи инкишофи демократияро пеш гирифт ва дар заминаи он нахустин дигаргунсозихоӣ демократӣ дар кишвар ба вуҷуд омад. Халқи тоҷик дар заминаи ин бедорӣ сиёсӣ ва авҷи тафаккури миллий дар марҳалаи кӯтоҳи таърих қадами қатъӣ дар роҳи бунёди давлати демократӣ гузошт [5.с-69].

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки баъди ба даст овардани истиклолияти сиёсӣ дар Тоҷикистон ҷанги шахрвандӣ оғоз ёфт. Ин ҷанг ба сифати ғоҷиаи нангини миллат мамлакатро ба вартаи ғоҷиаборӣ бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ расонда, хатари аз байн рафтани давлату миллати тоҷикро пеш овард [6.с-21]. Имкониятҳои дохилӣ ва берунӣ давлат дар мавриди амалӣ гардонидан ва роҳандозӣ намудани принципҳои давлати демократӣ маҳдуд мегардад. Вобаста ба ин, вазифаи муҳими давлат ва ҳукумат, дар он давраи вазнин ҳифзи арзишҳои бадастовардаи демократӣ ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ ба шумор мерафт. Дар чунин шароит давлати ҷавони тоҷиконро зарурӣ аст пеш омад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар, танҳо як қатор қонунҳоеро қабул намояд, ки тартиботи конституционӣ ва институтҳои нав ташаккулёфтаи демократиро ҳифз намояд. Ҳамзамон, раванди бавуҷудӣ ва ташаккули режими сиёсии демократӣ, дар заминаи қонуният ва принципҳои тартиботи ҳуқуқӣ амалӣ мегардад. Ҳамин буд, ки новобаста аз мушкилотҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, дар давраи солҳои 1992-1993 як қатор қонунҳои дахлдор қабул мегарданд. Ин ҳама қонунҳо ва фармонҳои қабулгардида, дар солҳои аввали демократикунони ҷомеа, пурра хусусияти конституционӣ доштанд. Аз ҷумла, Қонунҳо: «Дар бораи прокуратура» аз 30.04. с.1992; «Дар бораи шакли идораи президентӣ» аз 30.04. с.1992; «Дар бораи ворид намудани тағйиротҳо ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30.04. с.1992; «Дар бораи ворид намудани тағйирот ва иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30.04. с.1992; «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори умум» аз 30.04. с.1992; [7]. Фармонҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи ҷорӣ намудани вазъияти ғайриқонунии» аз 28.01. с.1993; «Дар бораи тадбирҳои беҳтар намудани ҳифзи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18.02. с.1993; «Дар бораи авфи умум» аз 1.03. с.1993 ва ғайра ба қатори онҳо дохил мебошанд [8].

Бояд ишора кард, ки дар маҷмӯъ, ин қонунҳо ва фармонҳои қабулгардида нақши муҳимро баҳри ҷорӣ намудани тартиботи ҳуқуқӣ ва конституционӣ дар мамлакат иҷро намуданд. Дар ин марҳала барои Тоҷикистон, чун дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, зарурӣ аст пеш омад, дар шароити тезутундшавии масъалаҳои ҷаҳонишавӣ, вазифаҳои нисбатан муҳими ҳифз, мустаҳкамкунӣ, муттаҳидӣ ва ягонагии ҷомеаро ҳал намояд. Дар он давраи ҳассоси таърихӣ барои бунёд ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳалли самаранокӣ чунин масъалаҳо зарур буданд:

а) идома додани муттаҳидии миллат, мустаҳкамкунии ягонагӣ, тақсимнопазирии ҳудудӣ ва пурзӯр намудани иқтисодии соҳибистиклолӣ, башардӯстӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва демократии давлат;

б) дар асоси ягонагии миллат, муҳаббат ба Ватан, забон, илм, адабиёт, андеша ва ифтихори миллий, тарбия намудани ҷавонон дар руҳияи идеяи олии соҳибистиклолии миллии Тоҷикистон;

в) муттаҳид намудани ҳамаи ҳизбҳо, ташкилотҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ дар зери парчами Ватан, идеяи ваҳдати миллий, бунёдкорӣ ва гулгулшукуфии Тоҷикистон;

г) ҳифзи боигариҳои моддӣ ва маънавӣ оммаи халқ, эҳтирому қадршиносии шахсиятҳои, ки барои муттаҳидии миллат, ташаккули эҳсоси худшиносӣ ва ифтихори миллий саҳми худро гузоштаанд;

д) муборизаи беамон ва босамар бурдан бар зидди торочгарони моликияти давлатӣ ва хусусӣ, нашъамандӣ, экстремизми миллий ва сиёсӣ, бунёдгароӣ (фундаментализми)-и динӣ, терроризми байналмилалӣ ва дигар зуҳуроти зидди соҳиби конституционии Тоҷикистон;

е) тарбияи ҳамаи шаҳрвандони кишвар дар руҳияи боэҳтиромона муносибат намудан ба таърихи миллат ва боигарии маънавии он, роҳ надодан ба пайдоиши қувваҳои сиёсӣ, ки барои тафаккури таърихӣ созандагии ҷавонон, ҳисси масъулияти онҳоро барои имрӯз ва ояндаи кишвар монеаҳо эҷод менамоянд;

ж) ҳамаҷониба омӯхтани зухуроти манфиё, ки вазъияти иҷтимоӣ – сиёсии ҷомеаи демократиро ҳалалдор менамоянд ва роҳандозии тадбирҳои ҷиддӣ дар мавриди ташаккули режими демократии кишвар.

Вобаста ба тезу тунд гардидани вазъияти сиёсии кишвар ва мушкилоти марҳалаи гузариш ба вучуд омадани арзишҳои демократӣ ва мустаҳкам намудани режими демократӣ дар марҳалаи аввал ба сусти ва дараҷаи таҷриба, бо баъзе аз хатогиҳо ташаккул меёфт. Дар робита бо ин, вазифаи аз ҳама муҳими ҳукумат дар ин давра ба он равона гардида буд, ки дастовардҳои соҳибистиклолии кишварро бояд ҳифз намуд. Барои ин принсипҳои қонуният, ки бо меъёрҳои ҳуқуқ ва тартибот асоснок гардидаанд ҳамаҷониба мусоидат менамуданд **[9.с-45.]**. Ин нуқтаро бояд таъкид намуд, ки барои ташаккули режими демократӣ дар ҳар давлат омилҳои гуногун мусоидат намудааст ва яке аз ин омилҳо дигаргунсозии демократии системаи сиёсии ҷомеа мебошад. Ба ақидаи муҳаққиқон, самтҳои нисбатан муҳими демократикунонии ҷомеа, дар асоси тартиботи конститусионӣ, аз инҳо иборат аст:

- ҷалб намудани шаҳрвандон ба кори идоракунии ҷомеа ва давлат;
- ба вучуд овардани шароит баҳри ташаббуси одамони алоҳида, мақомотҳои ҳокимияти намояндагӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, коллективҳои меҳнатӣ, инкишофи худидоракунии ҷомеа;
- инкишофи озодонаи ҳар миллат ва халқият, мустаҳкам намудани ҳамкориҳои судманд ва баробарии халқҳо;
- мунтазам мустаҳкам намудани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ;
- инкишофи озодандешии сиёсӣ;
- мунтазам ба ҳисобгирии афкори ҷамъиятӣ, дар муҳокима ва ҳалли қарорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ;
- такмили системаи интихобот **[10.с-70]**.

Таҳлили моҳият ва мундариҷаи дигаргунсозии демократӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки халқи мо дар ибтидои марҳалаи сохтмони ҷомеаи демократӣ амиқ дарк намуд, ки дар назди давлати ҷавони мо ҷи гуна масъалаҳои муҳим ва мушкил қарор доранд ва иҷрои онҳо ба иродаи ҳамаи аҳолии кишвар, дастгирии давлатҳои пешқадами ҷаҳон, қотеона бо роҳи инкишофи демократия пеш рафтани бунёди давлати воқеан ҳам демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ вобастагии зич дорад. Натиҷагирӣҳои тадқиқотҳои анҷомгирифта ва бардошти ҳулосаи амиқ аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди бавучудоии режими демократӣ дар Тоҷикистон ба иҷрои як қатор талаботҳои заминагузори мегардад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

- муътадил гардонидани вазъияти иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар;
- барҳам додани дилхоҳ муҳолифат ва шаклҳои гуногуни низоъҳо ва ихтилофҳо;
- инкишофи иқтисодиёти кишвар;
- дараҷаи инкишофи қонунгузорӣ;
- амалисозии тартиботи ҳуқуқии конститусионӣ;
- мустаҳкам намудани институтҳои демократӣ;
- мустаҳкам намудани таъсири мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи ҳокимият;
- инкишофи иқтисодии маънавию фарҳангии ҷомеа;
- инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ;
- мусоидат бо меъёрҳо, ҳуқуқҳо, қоидаҳои байналмилалӣ ва иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ ва ғайраҳо.

Муҳимтарин бозёфт ва дастоварди мо тоҷикон баъд аз истиқлолияти сиёсӣ ин дар шароити ниҳоят душвор ва ҳассоси давраи аввали ҷанги шаҳрвандӣ даъват ва

баргузор намудани Иҷлосияи таърихии XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт, ки дар заминаи қабули қонунҳои он имкониятҳо барои ҷорӣ намудани тартиботи конституционӣ ва амалигардонии дигаргунсозҳои демократӣ устувор мегардад [11.с-132].

Баъд аз ин Иҷлосия дар кишвар имкониятҳо барои ба вучуд омадан ва таъсиси соҳти конституционӣ ва дигаргунсозҳои демократӣ пайдо шуданд, ки дар заминаи онҳо чунин институтҳои сиёсии ҳокимият, ба мисли: Институти президентӣ, парламентӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ ва динӣ ба вучуд омаданд. Вобаста ба мазмуну мундариҷаи шароитҳо, оҳиста-оҳиста, мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки дар Конститутсияи Тоҷикистон омадааст, дигаргунсозҳои демократӣ дар мамлакат амалӣ гардиданд. Дуруст ба роҳ мондани раванди идоракунии демократии кишвар ва мустаҳкам намудани режими сиёсии ба он хоси демократӣ ҳамеша дар заминаи баамалбарории дигаргунсозҳои демократӣ ва ташкилу устувор намудани фаъолияти институтҳои сиёсии ҳокимият ҷараён мегирад. Албатта, дар чунин шароити душвори гузариш ташаккули институтҳои сиёсӣ ва демократии ҳокимият дар Тоҷикистон кори басо мушкул ва доманадор буд. Зеро ташкил ва азнавсозии институтҳои сиёсии ҳокимият аз ҷумла институти президентӣ шароитҳо ва ҳолатҳои муътадилу мусоиди ҷамъиятию сиёсиро тақозо дошт [12.с-123].

Хислат ва хусусияти нисбатан муҳими давлатҳое, ки роҳи бунёди режими сиёсии демократиро пеш гирифтаанд, иборат аз он аст, ки дар идоракунии ҳокимият ҳама институтҳои сиёсӣ иштирок намуда, усули таҷзияи ҳокимият (тақсими ҳокимият ба шохаҳо)-ро ба роҳ мемонанд. Мақсад ва ҳадафҳои асосии чунин тақсими ҳокимият аз он иборат аст, ки ба ин васила дар кишвар механизми идоракунии мувозинаи сохторҳои ҳокимият пайдо гардида, кӯшишҳои дар дасти як нафар нигоҳ доштани ҳокимият аз байн меравад ва ҳамчунин амалигардонии равандҳои идоракунии демократӣ имконпазир мегардад.

Таҷрибаи таърихии давлатҳои ҷаҳон дар баамалбарории равандҳои демократӣ ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ собит месозад, ки давлатҳои пешқадами ҷаҳони демократӣ бо ин роҳ дар шароитҳои гуногуни таърихӣ сиёсӣ омадаанд. Вале ин таҷриба барои давлатҳои ИДМ ва аз ҷумла Тоҷикистон нав буда, маъмулан ба як давр алоқамандӣ дорад, ки таҳлили васеи назариявӣ ва таҷрибаи амалии бунёди он бо истифода аз институтҳои муҳими идоракунии давлатӣ ва дигар институтҳои сиёсии ҷомеа дар назари тадқиқи мо қарор намегирад.

Адабиёт:

1. Аязбеков А. «Азиатская демократия» модель для Казахстана? / А. Аязбеков / Интернет-газета «Zona.kz». — 2007. — 2 апреля.
2. Зокиров Г. Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф/ Г. Н. Зокиров. Душанбе. «Истеъдод». 2011.- С. 57.
3. Шарипов С.И. Таджикистан: Демократизация политических отношений. – Душанбе, 2000; Маҳмадов А.Н. Низои сиёсӣ ва ҷомеаи муосир (Таҷрибаи Тоҷикистон). – Душанбе, 2003; Хидирова М.У. Конфликт и лидерство в современных условиях. – Душанбе, 2006 ва дигарон.
4. Муродова Н.С. Демократизация Республики Таджикистан (достижения и проблемы)/ Н.С.Муродова. -Вестник педагогического университета, 2003. - №3. – С. 28.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 11. Душанбе. «Ирфон». 2016. – С. 79.
6. Таҷрибаи таърихии сулҳи Тоҷикистон. Душанбе. Ирфон. 2001. – С. 21.
7. АхбориМаджлиси Оли Республикаи Таджикистан. Душанбе. 1992. №4.
8. АхбориМаджлиси Оли Республикаи Таджикистан. Душанбе. 1993. № 1, 2,3.

9. Проблемы формирования национальной идеи в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 45.

10. Василик М.А., Вершинин М.С. Политология: словарь-справочник/ М.А.Василик, М.С.Вершинин. – М., 2000. – С. 70.

11. Махмадов А.Н. Муқаддимаи идеяи миллӣ. Китоби дарсӣ/ А.Н. Махмадов.- Душанбе. «Эр-граф». 2013. С- 132.

12. Имомов А. Ҳуқуқи парлумонии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ/ А.Имомов. Душанбе. 2016. С- 123.

НАҚШИ ТАРТИБОТИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА ИНСТИТУТҲОИ ДЕМОКРАТӢ ДАР МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ РЕЖИМИ ДЕМОКРАТӢ

Имрӯзо, дар илми муосири сиёсатшиносӣ таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои режими сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон аҳамияти калони назариявӣ ва амалиро касб менамояд. Ташаккул, бунёд ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ дар кишвар ба ҷиҳати моҳият раванди воқеӣ ба шумор рафта, ба талаботи зарурии ҷомеаи демократии мо тоҷикон мубаддал гаштааст.

Муаллиф дар мақолаи мазкур ишора менамояд, ки бунёд ва ташаккули режими сиёсии демократӣ дар Тоҷикистон нахуст дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолии кишвар ва шароити душвори давраи ҷанги шаҳрвандӣ, бесуботӣ, авҷи бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҳаёти ҷомеа, ба вучуд омадани ҳар гуна низоъҳо ва дигар падидаҳои номатлуб оғоз мегардад, ки барои рушди режими сиёсӣ дар давлати тозаистиклолии мо монеаҳои зиёд эҷод менамундад. Мусаллам аст, ки дар ҷунин шароити душвор метавонад барои пойдорӣ, рушд, инкишоф ва мустаҳкам намудани режими сиёсии демократӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол як қатор омилҳо таъсири амиқи ҳудро расонанд ва яке аз ҷунин омилҳо ҷорӣ намудани тартиботи конститусионӣ ва мустаҳкам намудани институтҳои демократӣ дар кишвар ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусиятҳои тараққиёт, истиқлолияти сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, бӯҳрони сиёсӣ, режими сиёсӣ, демократия, омилҳо, қонунҳо, тартиботи конститусионӣ, дигаргунсозихо, институтҳои демократӣ, рушд, пойдорӣ, мустаҳкам намудан, таҳлил, омӯзиш, равандҳо, давлатҳои ҷаҳон, ИДМ

РОЛЬ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВОПОРЯДКА И ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ В УКРЕПЛЕНИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РЕЖИМА

Сегодня в современной политологической науке анализ и исследование проблем политического режима в Таджикистане приобретает большое теоретическое и практическое значение. Становление, создание и укрепление демократического политического режима в стране относительно его сущности считается реальным процессом и превратилось в необходимое требование нашего демократического общества.

Автор в данной статье показывает, что создание и становление демократического политического режима в Таджикистане впервые начинается в начальном периода независимости страны и тяжелых условиях периода гражданской войны, нестабильности, в разгаре острого социально-политического кризиса в жизни общества, возникновения различных конфликтов и других негативных явлений, что создавали множества препятствий для развития политического режима в нашем новом независимом государстве. Бесспорно, что в такой сложной ситуации ряд факторов могут оказать глубинное влияние на устойчивость, развитие, изменение и укрепление демократического политического режима в независимом Таджикистане. Одним из таких факторов считается введение конституционного порядка и укрепление демократических институтов в стране.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, особенности развития, политическая независимость, законы, конституционный порядок, преобразования, демократические институты, развитие, устойчивость, укрепить, анализ, изучение, процессы, государства мира, СНГ

THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL RULE OF LAW AND DEMOCRATIC INSTITUTIONS IN STRENGTHENING THE DEMOCRATIC REGIME

Today in modern politological science the analysis and a research of problems of a political regime in Tajikistan gains great theoretical and practical value. Formation, creation and strengthening of a democratic political regime in the country concerning its essence is considered real process and turned into the necessary requirement of our democratic society.

The author shows in this article that creation and formation of a democratic political regime in Tajikistan for the first time begins in initial the period of independence of the country and severe conditions of the period of civil war, instability, in the heat of an acute socio-political crisis in life of society, emergence of various conflicts and other negative phenomena that was created by sets of obstacles for development of a political regime in our new independent state. It is indisputable that in such difficult situation a number of factors can have a deep impact on stability, development, change and strengthening of a democratic political regime in independent Tajikistan. One of such factors introduction of a constitutional order and strengthening of democratic institutes in the country is considered.

Keywords: The Republic of Tajikistan, features of development, political independence, laws, a constitutional order, transformations, democratic institutes, development, stability to strengthen, the analysis, studying, processes, the states of the world, the CIS

Сведение об авторе. Назарзода Пирали Сафар - кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедрой истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, улица С.Сафарова -16. Тел: 931 70 17 65.

Information about the author. Nazarzoda Pirali Safar - candidate of political sciences, associate professor, head of the department of history and methods of teaching history at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob town, street S.Safarov-16. Tel: 931 70 17 65.

РУШДУ НУМУИ ЗАМИНАҲОИ МОДДИЮ ТЕХНИКИИ ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ ДАР СОЛҶОИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ

**Исмоилов З.И., Бозоров С.Б. ассистентони кафедраи таърихи халқи тоҷики
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа ва умуман ояндаи кишвар аз вазъи соҳаи маориф вобаста аст. Аз ин рӯ, Ҳукумати Тоҷикистон илму маорифро ҳамчун захираҳои стратегии пешрафти кишвар арзёбӣ мекунад ва барои маърифатнокии аҳолии мамлакат ва тадриҷан беҳтар намудани аҳволи иҷтимоии кормандони соҳаи илму маориф мунтазам тадбирҳои зарурӣ меандешад: «бо сифати баланд интишор ёфтани китобҳои дарсӣ, густариши корҳои сохтмон ва таъмири мактабҳо, инчунин бо лавозимоти заруриву компютерҳо таъмин намудани онҳо аз ҷумлаи иқдомҳои Ҳукумати Тоҷикистон дар роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои таълиму тарбияи самарабахши насли наврас мебошад» [6].

Пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ Ҳукумати Тоҷикистон 15-уми августи соли 1945 «Дар бораи таъсис додани Донишқадаи давлатии муаллимтайёркунӣ дар заминаи омӯзишгоҳи Омӯзгории шаҳри Кӯлоб» қарори махсус қабул кард. Дар солҳои 1945-1953

он ҳамчун Донишкадаи дусолаи муаллимтайёркунии Кӯлоб арзи вучуд дошт. Дар он солҳо донишкада дорои факултетҳои забон ва адабиёти тоҷик, физикаю математика, табиатшиносию ҷуғрофия ва шӯъбаи таърих буд. Дар соли аввали таъсис ёфтани донишкада ба ҳама факултетҳои он 48 нафар доктарон қабул карда шуда, ба онҳо 9 нафар устодон ва муаллимон дарс меғуфтанд. Соли 1946 донишкада танҳо соҳиби як бино (ҳоло факултаи Тарбияи ҷисмонӣ ва ОДХ ва кафедраҳои умумидонишгоҳӣ) буд. Дар қабати якуми бино донишҷӯён зиндагӣ мекарданд, дар қабати дуюм дарс мехонданд [9, с. 31-32].

Дар донишгоҳи навтаъсиси Кӯлоб ба ҳайси ректори он шодравон Р.Каримов иштирокчиҳои Чанги Бузурги Ватанӣ фаъолият менамуд, ки бо чандин ордену медалҳо мукофотонида шуда буд. Инчунин, дар донишгоҳ иштирокчиёни чанг шодравон Бозор Шарифзода, Бурҳон Исмоилов, Ғулом Ятимов, Арда Қувватов, Мердин Ниязов, Аҳмадҷон Муминов, Ашраф Сидиқов солҳои тӯлонӣ қору фаъолият намуданд, коллективи донишгоҳ, хоштири онҳоро ба некӣ пос медоранд [4, с.137].

Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, даргириҳои сиёсӣ, боиси коҳиш ёфтани равобити иқтисодию фарҳангии ҷумҳурӣ бо собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ, хароб гардидани иқтисодиёти кишвар, кӯч бастанӣ мутахассисони ботаҷриба аз кишвар гардид. Дар ибтидои солҳои 90 -ум Тоҷикистонро гуруснагӣ, гирифтӣ шудани шаҳрвандон ба бемориҳои сироятӣ, хатарӣ нарасидани маводи ниёзи мардум таҳдид мекард [2,с.9].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар самти мустақкам намудани базаи таълимӣ-моддӣ мактабҳо қорҳои зиёде гузаронида мешуд. Мутаассифона, аз сабаби сар задани чанги шаҳрвандӣ, маориф ва тамоми сохторҳои он ба душвориҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд. Соли 1992 вазъи сиёсӣ ва иқтисодӣ ҷумҳурӣ хеле душвор ва бӯҳронӣ гардида буд. Аксари мардум аз фардои кишвару давлат ва зиндагии оромона умедашонро қанда буданд. Дар минтақаҳои қалонтарини ҷумҳурӣ қараёни созандагӣ ба сӯзандагӣ табдил ёфт [1, с.37].

Албатта вазъи нобасомони сиёсӣ иқтисодӣ ҷумҳурӣ ба мактабу маорифи он низ таъсири амиқи худро гузошт. Махсусан, пойгоҳи моддӣ таълимӣ макотиби олии ҷумҳурӣ саҳт хароб гардид. Душвориҳои ба миён омада, боиси аз ҷумҳурӣ баромадани кадрҳои хуби илмӣ-омӯзгорӣ шуд, ки таъсири манфии худро ба соҳаи маорифи кишвар расонд [1, с.5].

Тоҷикистон ба гирдоби чанги бародаркушӣ қашида шуд. Робитаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҳамаи шаҳру ноҳияҳо бо маркази ҷумҳурӣ қатъ гардид. Толибилмонӯ донишҷӯёни мактабҳои олий пас аз шурӯъ шудани чанг ба хонаҳояшон рафтӯ қарда наметавонистанд. Махсусан, донишҷӯён аз навоҳии Кӯлоб маҷбур буданд, ки танҳо ба воситаи роҳи ҳавоии Хучанд ба шаҳру ноҳияҳои худ биёянд. Бисёр толибилмон тарқи мактабу донишгоҳҳо намуда, ба ноҳияҳои худ рафтанд. Дар солҳои аввали истиклолияти давлатӣ аксари донишкадаҳои ҷумҳурӣ ба донишгоҳҳои давлатӣ табдил дода шуданд [8, с.597].

2-юми июли соли 1992 Қумитаи Иҷроияи намоёндагони меҳнатқашони вилояти Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаласаи навбатии худ масъалаи вазъи фарҳангии қомеаро дар солҳои мудҳиши бӯҳрони иҷтимоӣ - иқтисодӣ баррасӣ намуда, чунин қарор қабул қард: "Бо назардошти эҳтиётоти хоҷагии халқи вилоят ба мутахассисони гуногуниҳтисос Донишкадаи давлатии омӯзгорӣ Кӯлоб ба Донишгоҳ (Университет) табдил дода шуда, базаи мавҷудаи омӯзишгоҳи қасбӣ техникаи №38-и шаҳр ба ихтиёри он дода шавад. Бо дастури Девони вазирони ҷумҳурӣ вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобу қитоби заруриро анҷом дода, барои ҳалли масъалаҳои таъминоти молиявию техникаи он ба муассасаи мазқур манбаи маблағгузорию муайян намояд." Талабу дарҳостҳои Қумитаи иҷроияи вилояти Кӯлоб аз 24-уми июли соли 1992-ро ба назар гирифта дар ҳошияи ҳамин фармон Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон зери қақами 235 чунин қарор қард: "Дар бораи ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб табдил додани Донишкадаи давлатии омӯзгорӣ Кӯлоб" Девони Вазирони Ҷумҳурии

Тоҷикистон бо ҳамин қарори худ Вазорати маориф ва Вазорати молияи Тоҷикистонро вазифадор намуд, ки тарафҳои молиявии ин масъаларо бо ҳам ҳаллу фасл намоянд [9, с.57].

Агар шумораи донишҷӯёни Донишкадаи муаллимтайёркуниро ба ҳисоб гирем, пас миқдори умумии донишҷӯёни он дар соли таҳсили 1953-1954 аз 311-нафар иборат буд. Илова бар ин, ҳамон сол 34-нафар донишҷӯ шуъбаи рӯзона ва 58-нафари онҳо шуъбаи ғоибонаро хатм намуданд. Ба ин тариқа, теъдоди донишҷӯёни рӯзона ва ғоибона дар соли хониши 1953-1954 572-нафарро ташкил меод. Дар соли хониши 1953-1954 дар Донишкадаи давлатии омӯзгории Кӯлоб 72-нафар омӯзгорон кор мекарданд [9,41-42].

Бо дастгирии Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли хониши 1992-1993 дар ДДК бисёр шуъбаҳои факултаҳои нав иқтисодӣ, кимиёи биология, шуъбаҳои тиб, таърих, англисӣ ва ғайра таъсис ёфтанд. Дар баробари ташкил ёфтани факултаҳои шуъбаҳои нав дар донишгоҳҳои факултаҳои пештараи он инкишоф ёфта, хеле мустаҳкам гардиданд. Шумораи донишҷӯёну омӯзгорон босуръат афзудан гирифт.

Соли хониши 1992-1993 дар факултаи математика 373-нафар донишҷӯён, физика 312-нафар, забон ва адабиёти тоҷик 549-нафар, забон ва адабиёти рус 556-нафар дар факултаи методикаи таълими ибтидоӣ 388-нафар, шуъбаи равоншиносӣ (психология) 167-нафар, биология 45-нафар, шуъбаи муолиҷавӣ 127-нафар, табобати кӯдакон 77-нафар, таърих 37-нафар, шуъбаи ҳисоби хоҷагии қишоварзӣ 31-нафар, баҳисобгирии бухгалтерии саноатӣ 55-нафар, байналмилалӣ 30-нафар, иқтисодиёти иҷтимоӣ банақшаگیرӣ 35-нафар, шуъбаи англисӣ 28-нафар ва дар маҷмӯъ 2800-нафар донишҷӯён дар шуъбаи рӯзонаи донишгоҳ таҳсил мекарданд [9, с.57].

Новобаста ба вазъи номусоиди кишвар олимони донишгоҳи Кӯлоб танҳо дар соли 1992 35 дастури методӣ, 21 васоити таълимӣ, 11 китоби дарсӣ, 12 коркарди методӣ, 13 монографияи калонҳаҷм навишта дастраси хонандагон намуданд [1,с.75-76].

Моҳи ноябри соли 1993 яке аз ректорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб Самариддин Каримович Каримов ташаббус нишон дода, тавонист, ки нуфузи Донишгоҳро дар байни мактабҳои олии ҷумҳурӣ афзун гардонад. Акнун аксари доктараҳои ихтисосҳои иқтисодӣ, тиб, кимиё, биология, таърих, тарбияи ҷисмонӣ ба мактабҳои олии шаҳри Душанбе нарасид, ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб меомадагӣ шуданд [9, с.58].

Минбаъд дар баробари афзун гардидани шумораи донишҷӯён, миқдори факултаҳо, шуъбаҳо, кафедраҳо афзуда, ҳамчунин, шумораи ба кор таъмин шудани кадрҳои баландихтисос ба назар мерасид. Шумораи омӯзгорон дар соли хониши 1994-1995 ба 283-нафар расид. Ба 33 кафедра докторҳо ва номзадҳои илм сарварӣ менамуданд. Робитаи илмию фарҳангии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб бо донишгоҳу донишкадаҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил ва ҷаҳон инкишоф ёфта, мустаҳкам гардид. Донишгоҳ бо як қатор мактабҳои олии махсусан бо Донишгоҳи шаҳри Санкт-Петербург, Донишгоҳи давлатии Москва ба номи Ломоносов, донишгоҳҳои Қазон, Свердловск, Челябинск, Новосибирск, Тбилиси, Тошканд, Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Чураев алоқаи зич дорад [2, с.65].

Айни ҳол донишгоҳ дар 5 барномаи ТЕМПУС ва ЭРАСМУС ва 1 барномаи Институти Ҷамъияти Кушода (Фонди Сорос) аъзо буда, бо муваффақият кор карда истодааст. Дар доираи ин барномаҳои амалкунанда як зумра устодони донишгоҳ дар ҳамоишу вохӯриҳо, семинару конференсиҳо дар хориҷи кишвар, аз ҷумла Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Италия, Испания, Швейцарияи Нидерландия, Олмон ширкат варзиданд [2,с.86-87].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ пояи моддию техникаи донишгоҳ торафт пурқувват гашта, яке аз асосҳои баланд гардонидани сатҳу сифати таълим махсус меёбад. Донишгоҳ ба шабакаи Интернет пайваст буда, омӯзгорону донишҷӯён аз он доимо истифода мебаранд. Китобхонаҳо ва толорҳои хониши донишгоҳ ҳамеша дар хизмати

омӯзгорону донишҷӯён буда, дорои беш аз 224535 адад адабиёти илмӣ, таълимӣ, сиёсӣ, бадеӣ мебошад. Китобхонаи электронии донишгоҳ бошад, дорои беш аз 87000 феҳрасти адабиёти илмӣ ва таълимӣ мебошад. Яке аз комёбиҳои донишгоҳ дар солҳои соҳибистиклолӣ рӯзномаи «Анвори дониш» (аз соли 1994) ва маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ» (аз соли 2009) мебошанд, ки дар баробари инъикоси қору фаъолияти раёсати донишгоҳ ва дигар сохторҳои он мақолаҳои илмӣ, илмию методӣ ва илмию оммавии омӯзгорону донишҷӯён ва ҷақидаҳои хомаи шоирону навқаламон пайваста нашр мешаванд [2,с.86].

Бо мақсади боз ҳам мустаҳкам намудани заминаи моддию техникаи донишгоҳ танҳо дар солҳои таҳсили 2013-2014 ва 2014-2015 воситаҳои техникӣ ва таълимӣ ва дигар таҷҳизоти технологияи муосир харидорӣ ва насб карда шуда, ҳамаи лабораторияҳои компютерӣ дар ҳолати хуб қарор доранд. Ҳамзамон, дар ин самт қорҳои зиёди бунёду барқарорсозии иншооти таъйиноти гуногун хусусан ба истифода додани толори фарҳангӣ, толори хурди маҷлисӣ дар шафати толори фарҳангӣ, таъмири дафтарҳои қорӣи шуъбаҳо, таъмири пурраи толори варзишии клуби «Ҷасорат», ба истифода дода шудани ошхонаҳои замонавӣ, сохтмони бинои нави ҳафташӯна, барқарорсозии боғи фароғати «Дониш» ва бунёди фаввораҳо, таъвири тирезаҳои биноҳои таълимӣ бо тирезаҳои нави ҳозиразамон, барқарорсозӣ ва таҷҳизонидани майдончаи варзишии муосир, барқарорсозӣ ва таҷҳизонидани майдончаи варзишии тобистона, таъмири пурраи толори Шӯрои олимон, таъсиси Маркази омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо синфхонаҳои компютерӣ, ифтитоҳи 8 синфхона дар бинои таълимӣ №2, таъсиси синфхонаҳои нави компютерӣ дар факултаи филологияи хориҷӣ, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтани толори маҷлисӣ бо 120 ҷойи нишаст дар факултаи таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ, ба фаъолият пардохтани осоишгоҳи табобатии донишгоҳ ва ғайраҳо бо сифати баланд анҷом дода шуданд. Қушода шудани шуъбаи аспирантура, докторантураи (Phd) ва магистратура, ки дар гузашта мавҷуд набуд яке аз бурдборҳои қалони донишгоҳ дар даврони истиқлолият маҳсуб меёбад. Аљон дар донишгоҳ 19-нафар аспирант, 53-нафар докторанти (Phd), 340-нафар магистрантон ба қорҳои илмӣ машғуланд [2, с. 85].

Шумораи донишҷӯёни донишгоҳ дар соли ҳониши 2005-2006-ум бештар аз 6 ҳазору 500 нафарро ташкил меод. Агар дар соли таҳсили 1981-1982 дар донишқада 227-нафар омӯзгорон қор мекарда бошанд, ки аз онҳо танҳо 43 нафарашон номзадҳои илм ва 10-нафарашон дотсентон бошанд, дар соли ҳониши 2005-2006 шумораи устодону муаллимони донишгоҳ то ба 261-нафар расидааст, ки аз онҳо 10-нафарашон докторони илму профессорон мебошанд. Алҳол, дар донишгоҳ 10-то факулта ва 28-то кафедра амал мекунанд, ки аз рӯи 46 ихтисос мутахассисони қорӣи маълумоти олиро тайёр мекунанд. Дар қатори омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик, забон ва адабиёти рус, таърих ва ҳуқуқ, кимиё ва биология, кимиё ва экология, биология ва экология, инчунин мутахассисони соҳаи иқтисодиёт, физика, технология, маркетинг, менечмент, информатика ва ғайра тайёр намуда, ба истехсолот фиришода мешаванд [9, с.60].

Ҳайати профессорону омӯзгорони донишгоҳ дар солҳои соҳибистиклолии кишвар хеле афзуд. Агар соли таҳсили 1991-1992 дар донишгоҳ ҳамагӣ 283 омӯзгор (аз қумла докторони илм 5-нафар, профессорон 5-нафар, номзадҳои илм 87-нафар, дотсентон 8-нафар, муаллимони қалон 74-нафар, омӯзгорон 43-нафар, ассисентон 32-нафар) қору фаъолият мекарданд. Дар муддати фаъолияти хеш ин борҳои илму маърифат тавонист, ки теъдоди донишҷӯёнро аз 48 то ба 10 ҳазор нафар, шумораи устодону муаллимонро аз 9 ба 526-нафар, миқдори қарҳои дараҷа ва унвони илмидорро аз 5 номзоди илм ба 130 нафар ва докторони илму профессоронро аз сифр ба 29-нафар расонад [2,с.84-85].

Ислоҳот дар соҳаи маориф, хусусан ба тайёр намудани қарҳои омӯзгорӣ дигаргуниҳои қуллиро ворид намуд. Ҷи тавре, ки дар яке аз суҳанронихояш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд: «сатҳи баланди тафаккури гуманитарӣ, мардумро

ба худшиносиву ватандӯстӣ, ифтихор аз давлату давлатдорӣ ва фарҳанги пурғановатӣ миллати худ ҳидоят мекунад, бисёр муҳим аст» [5].

Муҳайё намудани шароити мусоид барои муассисаҳои таълимӣ, ҳифзи иҷтимоии омӯзгорон, ба фароғату истироҳат фаро гирифтани онҳо чораҳои мушаххас андешида, тамоми воситаҳоро барои баланд бардоштани сифати таълим истифода бояд бурд. Аз ҷумла, баланд бардоштани музди меҳнати кормандони муассисаҳои олии омӯзгорӣ, беҳтар намудани шароити маишӣ омӯзгорони донишгоҳҳо зарур аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карданд, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаи рушди илмҳои техникӣ ва ҷорӣ кардани технологияи муосир аҳамияти муҳим пайдо кардааст.

Раёсати донишгоҳ, дар пайравӣ бо роҳбарияти ҳукумати кишвар тасмим гирифтааст, ки бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати боз ҳам мустаҳкам намудани пояҳои моддию техникӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва тарбия меҳнат карда, ба халқу Ватани азиз соҳибқасбони лоиқи давру замонро ба хидмат фиристад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев М.Х. Мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол/ М.Х. Абдуллоев. Душанбе-2011.саҳ.123
2. Абдуллоев М.Х. Рушди маорифи Тоҷикистон дар 25–соли истиқлолият/ М.Х. Абдуллоев. Душанбе-2016.
3. Абдуллоев М.Х., Аъзамов Х.С., Аллоева Ҳ.Ҳ. Ислохот ва рушди маорифи Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ/ М.Х.Абдуллоев, Х.С.Аъзамов, Ҳ.Ҳ. Аллоева. Душанбе-2016.саҳ 100.
4. Маҷмӯаи илмии маводи конфронси илмӣ-назариявӣ «Нақши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб дар тайёр намудани муттаҳассисон».
5. Омӯзгор 1.09.2004.№36-37
6. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон16.04.2005
7. Пайёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб.Душанбе-2018. 4 (21) 2018.саҳ 5
8. Раҳимов Ф.Мақтаби Олӣ: мушқилот ва зарурати ислохот./ Ф. Раҳимов /Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият.-с.97
9. Шарифов Д. Боргоҳи илму маърифат/ Д.Шарифов.- Душанбе-2006.
10. Шарифов Д.Таърихи универистети давлатии Кӯлоб/ Д.Шарифов. «Сада». Кӯлоб-1995. саҳ 75-76.

РУШДУ НУМУИ ЗАМИНАҲОИ МОДДИЮ ТЕХНИКИИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ ДАР СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳим “Рушду нумӯи заминаҳои моддию техникии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб дар солҳои соҳибистиклолӣ” бахшида шудааст.

Муаллифон дар тадқиқоти худ, оиди таърихи таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ва нақши онро дар тайёр намудани кадрҳои омӯзгорӣ дар замони шӯравӣ оғоз намуда, ҳамчунин, зинаҳои ташаккулёбии ин даргоҳи илму маърифатро дар замони истиқлолият баён намудаанд.

Аз рӯзҳои нахустини ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ халқи тоҷик аз пирӯзҳои он сарфарозу ифтихорманд гашта, ҳар як дастовардҳои онро эҳтиёткорона ҳифз менамояд.

Албатта вазъи нобасомони сиёсӣ иқтисодии ҷумҳурӣ дар ибтидои солҳои 90-ум ба мактабу маорифи он низ таъсири амиқи худро гузошт. Аз назари иқтисодӣ ҷумҳурӣ зиёда аз 7 млрд доллари амрикоӣ зарар дида аз ҷиҳати маънавӣ зарари расида ба пойгоҳи моддию таълимӣ – соҳаи маориф таъсири бесобиқа расонид.

Хусусан, тадбирҳои пешгирифти ҳукумат ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб бе таъсир намонда пояи моддию техникии донишгоҳ торафт пурқувват мегардад ва ин тадбирҳо асоси баланд гардонидани сатҳу сифати таълим махсуб меёбад ва ташаккули ҳамаҷонибаи ҷомеа, умуман ояндаи кишвар аз вазъи соҳаи маориф вобаста аст.

Калидвожаҳо: Истиклолият, Тоҷикистон, маориф, ислохот, тадбирҳо, донишгоҳ, донишқада, муаллимон, донишҷӯён, таълим, тарбия.

РАЗВИТИЕ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена актуальной теме “Развития материально-технической базы Кулябского государственного университета в годы независимости”.

Автор в своём исследовании коснулся истории образования Кулябского государственного университета, его роли в подготовке педагогических кадров со времен Советского Союза, он также указал ступени развития этого научного и культурного центра в годы независимости.

С первых дней приобретения государственной независимости таджикский народ гордится её величайшими победами и очень бережно защищает каждое его достижение.

Безусловно та политическая ситуация, которая складывалась в республике в 90-ые годы отрицательно повлияла на качество обучения, воспитания молодого поколения и в целом, на сферу образования республики.

В результате происшедших этих событий республика пошла на убыток в размере 7-и миллиардов долларов США, что это очень отрицательно сказывалось на развитии экономики страны.

Правительство республики уделяло пристальное внимание созданию благоприятных условий в целом для Кулябского государственного университета, что позволило усилить материально-техническую базу этого вуза. Важно отметить, что эти созданные условия безоговорочно могут положительно повлиять на повышение качества обучения, знания молодого поколения и развитие сферы образования республики.

Ключевые слова: Независимость, Таджикистан, образование, реформа, меры, университет, институт, учителя, студенты, обучение, воспитание.

DEVELOPMENT OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF KULAB STATE UNIVERSITY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

This article is devoted to the actual topic "Development of the material and technical base of the Kulob state University in the years of independence".

The author in his research spoke about the history of education Kulob yegorol in the training of teachers during the Soviet Union. Close attention is paid to the gradual development of this University as a source of science and spiritual development of young people.

Since the beginning of achieving state independence, the Tajik people are proud of its greatest victories and very carefully protect each of its achievements.

Of course, the political situation that developed in the Republic in the 90s negatively affected the quality of education of the young generation and in General in the education sector of the Republic.

As a result of these events, the Republic made a loss of 7 billion us dollars, which had a very negative impact on the development of the country's economy.

After the signing of the General agreement on the restoration of peace and national unity, the leadership of the Republic took the necessary measures to prevent the damage caused to the country's economy and considered that the sphere of education is one of the dominant spheres in the field of national economy.

The government of the Republic paid close attention to the creation of favorable conditions in General for the Kulob state University, which made it possible to strengthen the material and technical base of this University. It is important to note that these created conditions can have a positive impact on improving the quality of education, knowledge of young people and the development of education in the Republic.

Keywords: Independent, Tajikistan, reform, education, measures, University Institute, teachers, students, training.

Сведения об авторах: *Исмоилов З. И. ассистент кафедры истории таджикского народа КГУ имени А. Рудаки. Тел.: (+992) 918-10-72-07. Zafar 0807@mail.ru*

Бозоров С.Б. ассистент кафедры истории таджикского народа КГУ имени А. Рудаки. Тел.: (+992) 907-40-66-87

Information about the authors: *Ismoilov Z.I.-assistant of the Department of History, Law and Politicalology of A. Rudaki.KGU. Z a f a r 0807@mail.r u*

Bozorov.S.B.-assistant of the Department of History, Law and Politicalology of A. Rudaki.KGU. Тел.: (+992) 907-40-66-87

КҶҮЛОБ ДАР ТАДҚИҚОТҲОИ МУАРРИХОНИ ОХИРИ АСРИ XIX- АВВАЛИ АСРИ XX

Алимов Қ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Сайёҳон ва олимони рус Д.И. Логофет, В.И. Масальский, Н.Г. Малитский ва А.П. Колпаков дар ёддоштҳо ва тадқиқотҳои этнографии худ, ки ба аввали асри XX рост меояд, дар ҳуди маркази Кӯлоб зиёда аз 10 ҳазор нафарро қайд кардаанд. Тибқи тадқиқотҳои А.П. Колпаков маркази Кӯлоб дар он давра аз 17 гузар иборат будааст [5, с.13] Ҳаминро низ бояд қайд кард, ки олими тоҷик Ғ.Ғоибов оиди теъдоди нафарони дар ҳудуди бекигарии Кӯлоб зиндагӣ мекардагиро дар тақвия ба навиштаҷотҳои Гулшанӣ, ки солҳои 1907-1909 ҳудудҳои вилояти Бухорои Шарқиро давр задаст, то ба 450 ҳазор нафар, ки он низ аз 150 ҳазор хонавода иборат будани онро нишон додаст. Муаллиф ҳамчунин қайд кардааст, ки "... маълум нест, ки аз ин миқдор чӣ қадараш аҳолии шаҳри Кӯлобро ташкил мекарда бошад" [2, с.237].

Баъди аз тарафи лашкари амир Музаффар ишғол кардани вилоятҳои кӯхистон дар солҳои 1869-1876, дар Бухорои Шарқӣ ҳафт бекигарӣ Ҳисор, Кӯлоб, Балҷувон, Қўрғонтеппа, Қаротегин, Қубодиён ва Дарвоз таъсис дода шуд. Кӯлоб, ки ҳамчун сарзамини ниммустақил ба ҳисоб мерафт, аз соли 1870 сар карда ба зери тасарруфи хонигарии Бухоро ҳамроҳ карда мешавад ва ҳамчун бекигарӣ эътироф мегардад. Собиқ беки Кӯлоб Сарабеки ўзбек ҳарчанд кӯшишҳои зиёд барои баргардонидани бекигарии Кӯлоб кард, локин ягон натиҷае ба даст оварда натавонист. Пайдо гардидани Яқуббек кушбегиро дар бекигарии Ҳисор шунида, Сарабек ба Кобул гурехт. Яқуббек ним зиёди мардумро дар Ҳисор ва Кӯлоб қир карда чоряки онро дар ба дар кард.

Пас аз ба аморати Бухоро маҷбуран ҳамроҳ кардани сарзамини Кӯлоб, он аз тарафи амири Бухоро ба ду бекигарии мустақил - Балҷувон ва Кӯлоб дар ҳайати аморат тақсим карда шуд [1, с. 743]. Барои пурзӯр кардани назорат аз болои мардуми бекигарӣ, амири Бухоро дар ин бекигарӣҳо гарнизони мусаллаҳи худро гузошт. Яқумин бек пас аз маҷбуран ҳамроҳ гардонидани Кӯлоб ба хонигарии Бухоро, Содиқ-Ҳоча ва баъди ӯ Абдурахмон-ҳоча-судур аз Бухоро таъйин гардиданд. Қариб тамоми бекҳои Кӯлоб аз Бухоро таъйин шуда пас аз ду сол иваз карда мешуданд. Амир аз саҳтгирии бекҳо нисбати халқ тарсида, паст кардани ғазаби мардумро дар тез-тез иваз кардани бекҳо медид (1, с.743). А.Е.Снесарёв оиди идоракунии бекҳо чунин менависад: "Чи тавре, ки

бек вазифаашро аз амири Бухоро ба даст овардааст, ҳамон тариқ бо наздикону хешовандонаш амлоқдорихоро дар байни онҳо тақсим мекард. Дар натиҷа идоракуни нею, балки хоҷагидории бекигарӣ оғоз мегардид" (17, с.72).

Тибқи тадқиқотҳои этнографии М.А. Варыгин бекигарии Кӯлоб, аз амлоқдорихои Мӯъминобод, Кӯл (Туркони), Сари-Чашма, Кобрай (аз Чубек то Баҳорак), Сайёд (Фархор), Гирди Қурғони боло (Дахана), Гирди Қурғони поён (Пушиёни калон), Олимтой, Дегрез иборат буд. Ба ҳайати ин амлоқдорихо дар ҷамъ 368 кишлоқ ва 8244 ҳавлихою манзили зист рост меомад. Дар ҷамъ, дар ин амлоқдорихо зиёда аз 41, 3 ҳазор нафар зиндагӣ мекард. Ба ғайр аз ин дар худуди бекигарии Кӯлоб шоҳигарихои Давлатобод, Тагнов, Кишт, Поёни - Дарё, Болои - Дарё, Роғ, Хучағалтон, Сари-Ғор, Дуоб низ вучуд дошт, ки дар ҷамъ дар ин шоҳигарихо зиёда аз 24130 нафар одамон зиндагӣ ва умр ба сар мебарданд [1, с. 113].

Таърихи бекигарии Кӯлобро то аввали солҳои 80- уми асри XIX ягон муаррих ва ё тадқиқотчи бо пуррагӣ наомӯхтааст. Якумин шуда тадқиқотчи рус Н.А.Маев соли 1875 тадқиқотҳои этнографию географии худро оиди бекигарии Кӯлоб оғоз намуд [1, с.7]. Муайян намудани теъдоди нафарони дар бекигарии Кӯлоб зиндагӣ мекардагӣ дар ёддоштҳо ва дастхатҳои тадқиқотчиёни рус ба тариқи зайл муқаррар карда шудааст. Н.Н.Покотило соли 1886 теъдоди нафарони дар бекигарии Кӯлоб зиндагӣ мекардагиро 80 ҳазор [13, с. 16], М.А. Варыгин бошад - 65.350 нафар [1,с.28], А.Е. Снесарёв - 80 ҳазор нафар [17,с.34] овардаанд. А.Е.Снесарёв пас аз мушоҳидаҳои зиёд ба хулосае меояд, ки дар ин бекигарӣ тахминан 63-70 ҳаз. нафар одамон зиндагӣ мекунанд. Дар дастхатҳои штаби генералии Туркистон бошад, ки он ба солҳои 1908-1909 рост меояд, аҳолии бекигарии Кӯлоб то ба 75 ҳазор нафар муайян карда шудааст [17, с.32]. Тибқи нишондодҳои аморати Бухоро, бекигарии Кӯлоб дар соли 1914 зиёда аз 85 ҳазор нафарро ташкил мекард [7. с.37]. Агар аз натиҷаҳои дар боло овардашуда хулосагири намоем, он гоҳ муайян кардан мумкин аст, ки дар бекигарии Кӯлоб дар охири асри XIX ва аввали асри XX аз 60 то 80 ҳазор нафар одамон зиндагӣ мекарданд. Ҳайати этникии мардумони бекигарӣ рангоранг буда аз тоҷикон, ўзбекон, қирғизҳо, туркманҳо, мардумони ҳазора, арабҳо, лўлиҳо иборат буд, қабилаҳои ўзбекҳо он қадар зиёд набуданд. Дар худудҳои бекигарии Кӯлоб ва Балҷувон ба қавли А.Е. Снесарёв [17, с. 75] аз 3/1 қисматашро мардумони ўзбек ташкил мекарданд, ки онҳо дар амлоқдории Чубек, Фархор, Сари-Чашма зиндагӣ мекарданд. Дар худудҳои бекигарии Кӯлоб як қисми арабҳо низ зиндагӣ мекарданд. Ба қавли тадқиқотчи рус А. Панков ва Б. Қармишева теъдоди арабҳои дар ин бекигарӣ зиндагӣ мекардагӣ дар даҳ соли аввали асри XX то ба 5 ҳазор мерасид [12, с. 514; 4, с.271]. Дар худуди бекигарӣ як қисм мардумони ҳазора, ки теъдоди онҳо қариб 1 ҳазор хонаводаро (манзили зист, хона, ҳавлӣ) ташкил мекарданд, зиндагӣ мекарданд. Ба ғайр аз ин гурӯҳҳои этникӣ дар бекигарӣ афғонҳо, хиндуҳо, яҳудиҳо, лўлиҳо (зиёда аз сад оила) ва ҳатто ячанд оилаи арманиҳо низ зиндагӣ мекарданд [1, с. 774].

Дар манотиқи бекигарии Кӯлоб, дар байни дарёи Яхсу аз ғарб ва қуллаи Тирай дар шарқ ва аз ағбаи Сангзор то кишлоқи Зиракӣ, ба қавли М.А.Варыгин, зиёда аз 116 кишлоқ вучуд дошт. Худудҳои байни Тирай ва дарёи Қизилсу, аз кӯҳи Хуча - Муъмин то ба кишлоқи Зарчаҳои бекигарии Кӯлоб зиёда аз 200 кишлоқ ва дар худудҳои аз кишлоқи Амрути - Ҳам то кӯҳи Хуча-Мӯмин зиёда аз 50 кишлоқ вучуд дошт. Дар худудҳои бекигарии Кӯлоб, ки дар қисмати ҷануб ва ҷанубу - шарқи он воқеъ гардида буданд, теъдоди кишлоқҳои то ба 300 мерасид, ки дар онҳо зиёда аз 34 ҳазор нафар одамон зиндагӣ мекарданд. Мардумони дар кишлоқҳои назди сарҳади зиндагӣ мекардагӣ аз ҳисоби муҳоҷирони аз Афғонистон омада гоҳ зиёд ва гоҳ кам мешуд [1, с. 779].

Соли 1895 Д.Н. Логофет чунин қайд кардааст: "... ба бекигарии Кӯлоб як қисм қирғизҳо муҳоҷират карда омаданд, ки ба уҳдаи онҳо посбонии марзи Кӯлоб ва

Афғонистон гузошта шуда буд. Қисме аз онҳо дар водиҳои дарёи Ниоб ва қисми дигарашон дар водиҳои дарёи Қизил - Су муқимӣ шудаанд [6, с.3].

Тибқи дастхатҳои бойгонӣ [17, с.28] мардумони дар назди марзи Афғонистону бекигарии Кӯлоб зиндагӣ мекардагӣ, ба тариқи убур намудан аз дарёи Панҷ ба манотиқи якдигар кӯч мебастанд. Ин муҳоҷирати мардумон дар натиҷаи бастании андозҳои вазнин ва ба танг овардани зиндагии мардум аз тарафи феодалону бойҳои маҳаллӣ мегардид. Чунин муҳоҷиратҳо дар солҳои 1902-1904 хело зиёд мушоҳида карда шуда буд. Масалан, тибқи иттилооти беки Дарвоз аз сентябри соли 1897 чунин омадааст: "Аз тариқи Дарвози Афғонистон 410 оила ба ҳудуди хонигарии Бухоро дохил гардид, ки ба ғайр аз 50 оилаи онҳо аз сабаби нарасидани замин ба ҳудудҳои бекигарии Кӯлоб ворид гардиданд" [13, с. 52]. Агар дар Афғонистон вазъи дохилӣ ниҳоят бад гардад ва ё шӯҳи ниҳоят саҳтгир ба сари ҳокимият ояд, дар ин ҳолат мардум гурӯҳ - гурӯҳ аз дарёи Панҷ убур шуда ба минтақаи Чубек (н.Ҳамадонӣ) кӯч мебастанд. Дар ҳолати дар Кӯлоб беки ҷохил ба мардумаш агар андозҳои вазнин мебастанд, мардум маҷбур мешуд, ки ба тарафи Бадахшони Афғонистон кӯч банданд. Чунин ҳолатҳоро тадқиқотчиёни рус Д.Н.Логофет ва А.Е.Снесарёв дар ёддоштҳои худ хело зиёд овардаанд [6, с. 23; 17, с.71].

М.А.Варыгин овардааст, ки [1, с.793-794] дар ҳудудҳои бекигарии Кӯлоб теъдоди кишлоқҳо то ба 299 адад мерасид, нисбати амлоқдорӣ хело камтар андоз месупориданд, миқдори андозаи андози солонаи онҳо аз ҳар як хонавода аз 20 танга (3 рубли подшоҳӣ) то 80 танга (12 рубли подшоҳӣ) ситонида мешуд [1, 247].

Ҳамчунин, А.Е.Снесарёв қайд кардааст, ки аз қисмати заминҳои ба одамон тақсим кардашуда низ тақрибан 44 ҳаз. танга ба ҳазинаи амир ҳарсола ҷамъ карда мешуд. Чунин заминҳо, тибқи қайдҳои А.Е.Снесарёв, аз кишлоқи Дегрези Муминобод сар шуда то ҳудудҳои бекигарии Балҷувон рафта мерасид.

Дар тадқиқотҳои П.П.Шубинский омадааст, ки дар бекигарии Кӯлоб аз мардумон ба ғайри ҳазинаи амири Бухоро дар ҳаҷми 180 ҳазор рубл андоз ситонида мешуд [19,72]. Муаррихи машҳури рус А.А.Семенов оиди бекигарии Кӯлоб овардааст, ки ҳар як хӯҷаи вилоят (бек) ба қушбегие, ки итоат мекард ҳатман ҳарсол аз 6 то 10 лак танга (1 лак= 100.000 танга, 1 лак=16 ҳаз. рубли подшоҳӣ) месупорид [15, с.343]. Мирҳо низ аз мардум (ба ғайр аз ин) 2-3 лак танга ҳарсола ба ғайри худ пасандоз меситониданд.

Олими дигари рус А.Губаревич-Родобильский андозситониро аз аҳолии бекигарии Кӯлоб ба ғайри ҳазинаи амири Бухоро зиёда аз 110 ҳазор рубл ҳарсола меҳисобид (А.Губаревич-Родобильский. Экономический очерк Бухары и Туниса. СПб. 1906. -С.148.). Тибқи тадқиқотҳои Д.Н.Логофет бошад дар ин бекигарӣ зиёда аз 500 ҳазор рубл ҳарсола ҷамъ карда шуда ба амири Бухоро равона карда мешуд [8. 342] Тибқи дастхатҳои бойгонӣ яке аз намоёндагони ҳукумати подшоҳии Русия қайд кардааст, ки бекигарии Кӯлоб дар соли 1905 то 6 млн. танга ва дар соли 1909 то 13 млн. танга андозпулии солоноро ба ҳазинаи амири Бухоро месупорид [18, с.11].

Яке аз намуди дигари андозҳои бекигарии Кӯлоб ин "хироч" ба ҳисоб мерафт. Чи тавре, ки профессор А.Н.Нечаев, ки дар ҳудудҳои бекигарии Кӯлоб соли 1908 тадқиқотҳои этнографӣ гузаронида буд, чунин қайд намудааст: "...ин намуди андоз як миқдори муайян надошта ба мардумони муқимии кишоварзи бекигарӣ тааллуқ дорад. Андозаи ин намуди андоз аз сифат ва тарзи истифодаи замини кишоварзӣ муайян карда мешуд. Аз заминҳои обёришуда аз 5/1 ҳисса ва аз заминҳои беоб аз 10/1 ҳиссаи ҳосили ба даст оварда шуда аз тарафи бекигарии Кӯлоб "хироч" ситонида мешуд" [11, 87]. Хироч дар бисёр ҳолатҳо бо пул ва баъдан аз ҳосили ба даст овардашуда ба ҳазинаи амири Бухоро ҷамъ карда мешуд [15, 67].

Барои муайян намудани андозаи андоз, дар ҳар як амлоқдорӣ ҳешу табор ва ё наздикони амлоқдор, ки онҳоро "дарға" меномиданд, барои ҷамъоварии андоз аз тарафи амлоқдор муайян карда мешуд. Дарға дар заминҳои деҳқононе, ки ҳосил ба даст

овардаанд назорати қатъӣ мебурданд ва пас аз чамъоварии ҳосил ба амбори ғаллаи чамъовардашудаи деҳқон муҳр мезаданд ва ё нишонае муайяне мегузоштанд, баъдан ба амлоқдор аз натиҷаи ҳосил хабар меоданд. Амлоқдор дар ҳузури деҳқонон миқдори андозро бе тарозу ва баркашидани ҳосил, рӯякӣ муайян мекард, ки ин дар асл аз миқдори муайяншуда хело тафовут мекард. Ба чунин тақсимот дар бисёр ҳолатҳо норозигии байни деҳқонон ва амлоқдор сар мезад. Дар масъалаҳои баҳсӣ, қариб дар ҳама ҳолат, натиҷа ба фоидаи амлоқдорҳо ҳал мешуд. (11, с.72). Қисми даромад ва фоидаи амлоқдор ба бек равона мекард. Дар аксари ҳолатҳо аз 10/1 нею, аз 7/1 ва ҳатто аз 5/1 ҳиссаи ҳосили заминҳои беоб ҳамчун хироч аз деҳқонон ситонида шуда, даромади он дар байни ҳисобчӣ, амлоқдор ва бек тақсим карда мешуд.

Дар суҳбати А.Е.Снесарев ва беки Кӯлоб, ки дар аввали асри ХХ доир гардида буд, муайян гардид, ки андозаи хирочпулии бекигарии Кӯлобро, ки 27 ҳазор пуд ҳосил буд бек ба аморати Бухоро ҳисобот меод ва боқимондаи маблағи чамъовардашуда ба қисаи худ бек мерафт [9, с. 56]. Дигар намуди андоз дар ҳудудҳои бекигарӣ ин "зақоти савоим" ба ҳисоб мерафт. Ҳаҷми ин намуди андоз аз панҷ сар уштур як гӯсфанд ва аз 40 то 100 сар гӯсфанд як гӯсфанд ё буз ҷуброн карда мешуд. Аз 101 то 201 моли майда 2 моли майда ва ҳамин тариқ аз ҳар 100 сар гӯсфанд ё буз 1 сар моли майда ба ҳазинаи амири Бухоро ҷуброн мешуд. Қисми ин андоз бо пули нақд: 1 гӯсфанд=33 танга ва 1 буз=18 танга аз тарафи амири Бухоро арзиш карда шуда буд [6, с.42]. Аз тарафи бек барои муайян намудани теъдоди чорво дар амлоқдорӣҳо нафарони махсус - "зақотчӣ", ки аз ҳешу табор ва наздикони бек таъйин карда мешуданд. Рӯйхаткунии чорво дар амлоқдорӣҳо дар 5 сол як маротиба гузаронида мешуд. Нафароне, ки камтар аз 40 сар чорво доштанд, андозии махсус яъне "зақоти чакана" месупориданд, ки ин тибқи қонуни шариат қорӣ нашуда буд ва ин андоз ба қисаи худ бек ҷуброн мешуд. Миқдори он аз 1 сар чорвои калон аз 5 то 10 танга, аз 1 сар гӯсфанд - 0,5 танга ва 0,25 танга аз 1 сар буз андозии чакана ситонида мешуд. Пас аз ба хонигарии Бухоро ҳамроҳ кардани бекигарии Кӯлоб, амир Музаффархон аз мардуми бекигарӣҳои Кӯлобу Балҷувон дигар намуди андоз - "амонатпулӣ"-ро талаб кард [5, 124]. Ба қавли Ғ.Ғоибов Яқуббеки қушбегӣ дар Тамошотеппа, дар соҳили дарёчаи Тебалайи Кӯлоб, ки ҷои ниҳоят форам ва дилрабо буд, ҳайма зада аз мардум "аминона" чамъ мекард. Ӯ на танҳо аз мардуми Кӯлоб, балки аз мардумони Шеробод (н. Шеробод дар Сурхандарёи Ўзбекистон) сар карда то Балҷувон андозии аминана ҷуброн кард [2, с.503].

Дар ҳудуди бекигарии Кӯлоб ба қавли М.А.Варыгин [1, с. 754] дар солҳои аввали асри ХХ 444 осиеб вучуд дошт. Ин осиебҳои обӣ низ ба намояндаи беки Кӯлоб андозии "осиеб-пулӣ" месупорид, ки андозаи он аз як осиеб аз 20 то 100 тангари ташкил меод. Ҳамчунин «оби ҷувозпулӣ» низ ба намояндаи амлоқдор супорида мешуд, ки он миқдори аз 50 то 100 тангари дар бар мегирифт [1, с.52]. Дар ҳудудҳои бекигарӣ андозии сарона - миробона вучуд дошт. Деҳқононе, ки заминҳои обӣ доштанд, ҳатман як батман гандум ва аз заминҳои шоликор низ ҳамин қадар ҳосил ҷуброн карда мешуд. Ба ғайр аз ин дигар намуди андозҳо ба мисли "таноб-пулӣ", ки ҳаҷми ин андоз аз 16 то 18 танга муайян карда шуда буд [17, с.52]. Андозии қош-пулӣ" низ аз ҳар як гови ҷуфти ба миқдори аз 4 то 8 танга ба фоидаи бек аз деҳқон ҷуброн карда мешуд. Ҳаҷми андозии "алаф-пулӣ" аз як таноб замин 0,5 танга муайян карда шуда буд [17, с.53] ин намуди андоз ба соҳибони чорвои калони шохдор ва чорвои хурди теъдоди зиёд дошта мутааллиқ буд. Андозии "як сара", ки тибқи он аз ҳар сар гови ҷуфти як батман гандум, ё худ аз 30 то 60 танга ситонида мешуд, ки ин ҷубронпулӣҳо ба қисаи худ бек мерафт.

Дар натиҷаи аз музофотҳои бекигарии дигар ба ҳудудҳои ин бекигарӣ чорвои калони шохдор, рамаи гӯсфанду буз, галаи аспҳо барои чаронидан дохил мегардид, аз онҳо ҳатман "боҷ" меситониданд. Ҳаҷми ин намуди андоз аз як уштур - 2 танга, гов - 0,5 танга, аз ҳар рамаи гӯсфандон - 25 танга. Ҳамчунин, барои фӯрухтан дар бекигарии Кӯлоб ҳаҷми андоз аз як рама як гӯсфандро ташкил мекард. Барои ба Афғонистон убур

кардан аз дарёи Панҷ аз як уштур - 1 танга ва аз сад сар моли майда - 7 танга андозпулӣ ба кисаи худи беки Кӯлоб чуброн карда мешуд [17, с.132].

Бисёр ҳолатҳои рӯпуш кардани номи кишлоқҳо дар натиҷаи тартиб додани рӯйхати маҳаллҳои андозсупор аз тарафи худи бек мушоҳида карда мешуд, чунки ӯ ба аморати Бухоро ҳисоботи кишлоқҳоро кам пешниҳод мекард. Оиди чунин рӯпушкунӣ Варыгин қайд кардааст: "Дар рӯйхати расмии кишлоқҳои амлоқдорӣ 2-3 кишлоқ ҳатман рӯпуш карда шудааст. Андозҳои чамъкарда дар байни амлоқдорону бек таксим карда мешуд" [1,с.81]. Баъдан, андозҳои чамъовардашудаи бекигарии Кӯлоб бо як қорвони маҳсули мусаллаҳ, ки ба он ё писари бек ва ё хеши наздики бек сардорӣ мекард ба аморати Бухоро фиристода мешуд.

Адабиёт:

- 1.Варыгин М.А. Опыт описание Кулябского бекства/ М.А.Варыгин. ИРГО, т. L II , вып. X. Петроград. 1916. -889 с.
2. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз/ Ғ.Ғоибов.- Душанбе. 2006.-556 с.
- 3.Ғафуров Б. История таджикского народа в кратком изложении/ Б.Ғафуров. изд.3. т.1. 1955, -М. - 455с.
- 4.Кармышева Б. Узбеки локайцы Юга Таджикистана/ Б.Кармышева. Труды АН Тадж. ССР. т.ХХУ11. вып.1. 1957. - 387.
- 5.Колпаков А.П. Некоторые сведения о кварталах дореволюционного Куляба/ А.П.Колпаков. Изв. Отд. Общ. Наук. АН Тадж. ССР, вып. 5, 1954. - 273с.
- 6.Логофет Д.Н. Кулябское бекство и его население/ Д.Н.Логофет.- Газета "Туркестанские ведомости". №111.1905. - 8 с
- 7.Логофет Д.Н. На границах Средней Азии/ Д.Н.Логофет.- Книга 111.СПб.,1911.- 468 с.
8. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом/ Д.Н.Логофет. т.1-11.,СПб., 1911. - 487.
- 9.Маев Н.А. Очерки Бухарского ханства, Гиссарский край, Куляб и побережье Аму-Дарьи/ Н.А.Маев. - Ташкент. 1876.-645 с.
- 10.Маев Н.А. Очерки Гиссарского края. Материал для статистики Туркестанского края/ Н.А.Маев. -196 с.
- 11.Нечаев А.Н. По горной Бухаре. Путевые очерки/ А.Н.Нечаев. СПб. 1914. -73с.
12. Панков А. Население Таджикистана/ А.Панков. -Сборник Таджикистан. 1926. - 161с.
- 13.Покотило Н.Н. Отчет о поездки в пределы Центральной и Восточной Бухары в 1886 году/ Н.Н.Покотило. Ташкент.1888.-154с
- 14.Пославский Ю.И. Экономический очерк Таджикистана. Сб. "Таджикистан"/ Ю.И.Пославский. Ташкент. 1926. - 181с.
- 15.Семенов А.А. По границам Бухары и Афганистана. Путевые очерки 1898/ А.А.Семенов.- журнал "Исторический вестник" т.1. L XXXУ111, 1902.-654 с.
- 16.Семенов А.А. Очерк поземельно-податного и налогового устройства Бухарского ханства/ А.А.Семенов.- Тр. САГУ. Сер.11. вып.1. Ташкент 1929. - 468 с
- 17.Снесарёв А.Е. Восточная Бухара. Сборник топографических и географических, статистических материалов по Азии/ А.Е.Снесарёв. Вып.ХХ1Х., СПб, 1906. -243 с
18. ЦГИА. Узбекистан. Ташкент. ф.1. оп. 29. л.1259. л.1-154.
19. Шубинский П.П. Очерк Бухары./ П.П.Шубинский.-"Исторический вестник" т. X-X1. -СПб, 1892, -283 с.

КУЛЯБ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИСТОРИКОВ КОНЦА XIX - НАЧАЛО XX ВВ.

На основе огромного фактического материала в статье представляется численный и этнический состав населения Кулябского бекства в период конца XIX – начала XX вв, характеризуются места заселения этнических групп по кварталам

дореволюционного Куляба. Автор в статье опирается на историко-этнографические сведения русских ученых-исследователей Л.Д.Логофета, А.Н.Варыгина, Н.А.Маева, А.Е. Снесарёва, которые дают сведения о трудных жизненных условиях населения Куляба. Автор в статье дает точные сведения об огромном количестве различных видов поборов и налогообложений со стороны бека и амлякдаров, которыми облажали население на территории Кулябского бекства в конце XIX - начало XX вв.

Ключевые слова: история, этнография, ханство, численность, исследование, феодализм, население, налогообложение.

KULAB IN RESEARCH OF HISTORIANS OF ENDING OF XIX- BEGINNING OF XX CENTURIES.

In article the author on basis great of actual material producing numerical and ethnic consist of population of Kulob period the ending XIX- beginning XXc. characterized the place of populates of ethnics group into quarter in Kulob before the revolution. In article especial interest producing the Russian researcher L.D.Logofet, A.N. Varigina, N.A. Maeva, A.E. Snesev , which describe condition of difficult life the population of Kulob on taxation by beks and amljakdor at ending XIX beginning XX cen. **Key words:** history, ethnography, sanctimony, numeric, researching, feudal, population, taxation.

КҮЛОБ ДАР ТАДҚИҚОТҲОИ МУАРРИХОНИ ОХИРИ АСРИ XIX- АВВАЛИ АСРИ XX

Дар мақола муаллиф дар асоси маълумоти муаррихони охири асри XIX-аввали асри XX миқдори аҳоли ва гурӯҳҳои этникие, ки дар Кӯлоб зиндагӣ мекарданд, маълумотро пешниҳод кардааст. Дар мақола муаллиф ба маълумоти таърихӣ-этнографии олимони рус Л.Д.Логофет, А.Н.Варыгин, Н.А.Маев, А.Е. Снесарёв, таърихӣ карда, дар он аз зиндагии пурмашаққати мардуми Кӯлоб маълумот додааст. Хусусан дар мақола оиди намуди зиёди андозҳои маълумоти дақиқ пешниҳод шудааст, ки он аз тарафи бек ва амлоқдоронаш дар байни аҳолии бекигарии Кӯлоб дар охири асри XIX - аввали асри XX қорӣ карда шуда буд.

Калидвожаҳо: таърих, этнография, хониғарӣ, шумора, тадқиқот, феодализм, аҳоли, андозбандӣ.

Сведения об авторе: Алимов К – ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: КГУ им. А Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (992) 985-74-44-05

Information about the author: Alimov K. Assistant of the department of history of the tajik people Kulob state university named Abuabdullohi Rudaki. Address: KSU named A.Rudaki. 735360, s. Kulob, street S.Safarov 16. Tell: (992) 985-74-44-05

ТАЙЁР КАРДАНИ КАДРҲОИ ОМУЌЗГОРӢ БАРОИ МАОРИФИ ХАЛҚИ ВИЛОЯТИ КҮЛОБ ДАР СОЛҲОИ 70-90 УМИ АСРИ XX ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

**Хусейни Бобочон ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини рушди маорифи халқ аз оғоз то имрӯз тайёр кардан ва тарбия намудани кадрҳои омузгорӣ ба шумор меравад. Қайд кардан бамаврид аст, ки талабот ба муаллимон дар робита бо афзоиши босуръати теъдоди хонандагон ва гузариш ба маълумоти миёнаи умумӣ назар ба омодагии онҳо дар мактабҳои олӣ тезтар боло мерафт. Бинобар ин Ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ корро доир ба тайёркунии ва азнавтайёркунии кадрҳои омузгорӣ, тарбияи онҳо, нисбат ба

таъмини мактабҳо бо муаллимони баландтахассус ва дигар кормандони системаи маорифи халқ ҳамаҷониба вусъат бахшид.

Шӯрои Вазирони Тоҷикистон 11 март соли 1959 лоиҳаи Қонун «Дар бораи мустаҳкам намудани робитаи мактаб бо ҳаёт ва дар бораи рушди минбаъдаи системаи маорифи халқ дар Тоҷикистон»-ро тасдиқ намуд, ки дар он барномаи васеи тайёркунӣ ва азнавтайёркунии мутахассисони омӯзгорӣ равшану возеҳ ва мухтасар ифода ёфта буд. Зарур доништа мешавад, беҳсозии тайёр кардани муаллимон барои мактабҳои ибтидоӣ бо назардошти минбаъд пурра ба анҷом расонидани гузариш ба пурракунии мактабҳо бо омӯзгори дорои маълумоти олий, ташкили тайёр намудани муаллимон доир ба илми зироат (агрономӣ) чорводорӣ, техника ва дигар фанҳои махсус, баланд бардоштани илми назариявӣ дар Донишкадаҳои омӯзгорӣ, пурзӯр намудани аҳамияти таҷрибаи истехсолӣ ва педагогӣ дар тайёркунии муаллимон яке аз роҳҳои ҳалли масъалаи мазкур тақмили сохти баландбардории тахассуси омӯзгорон бо роҳи таҷрибаҳосилкунӣ дар муассисаву корхонаҳо шумурда мешуд. Пеш аз ҳама, гап дар сари таҷрибаҳосилкунии омӯзгорони фанни тахассусӣ дар заводҳо ва Донишкадаҳои илмӣ-тадқиқотии соҳавӣ мерафт, ки захираи беинтиҳои баландбардории иқтисодии илмии мактаби олий ва наздиккунии донишҷӯён ба ҳаллу фасли вазифаи ҳозира ва ояндаи истехсолот буданд. Тавассути таҷрибаҳосилкунӣ маҳорати омӯзгорон, донишҳои онҳо пурраю комилтар мегардад. Аз тарафи дигар, истехсолот барои онҳо манбаи машваратии тахассусидошта мегардид. Ҳамин тариқ, маҳз дар ин ҷо манфиатҳои мактаби олий ва хоҷагии халқ дар солҳои 70-80-уми асри XX васл гардиданд.

Дар ин солҳо дар робита ба гузариш ба маълумоти миёнаи умумӣ миқдори мактабҳои ибтидоӣ ва миёнаи нопурра якбора кам шуд ва миқдори мактабҳои миёна афзуд. Ҳангоми якбора афзудани шумораи зиёди мактабҳо сифати маълумот зарар дид. Сатҳи меъёрии тайёрии хатмкунандагони мактаби миёна поён рафт. Барои аз байн бурдани вазъияти мазкур муассисаҳои таълимии олий ва миёнаи махсус акнун бо нафарони сатҳи дониши баланддошта тадриҷан таъмин мегаштанд.

Кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, вазорати маориф ва идораҳои марбута дар маҳалҳо вазифадор карда мешуданд, ки ин тадбирҳоро дар амал татбиқ намоянд. Гузаронидан ва аз кор озод намудани муаллимонро қатъиян мутобиқи қонунгузории ҷорӣ ба роҳ монанд, директорон ва мудирони қисми илмии мактабҳои миёна, мактаб-интернатҳо ва мудирони шуъбаҳои маорифи халқи ноҳиявӣ ва шаҳриро бо назардошти донишу таҷриба ба ин вазифаҳо таъйин намуда, ба ин васила вазъи таълиму тарбияро беҳтар гардониданд [2, с. 57-58].

Маҷлиси Шӯрои шаҳрӣ, шуъбаи шаҳрии маорифҳо вазифадор карда шуданд, ки дар кори хеш Қарори Шӯрои Вазирони Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳо доир ба беҳтар намудани таъминоти мактабҳои маълумоти умумии ҷумҳурӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ ва кор бо онҳо»-ро ба асос гиранд. Ба аз кор рафтани кадрҳо роҳ надиҳанд, ба кори роҳбарӣ занони маҳалро пешбарӣ кунанд. Баландбардории тахассуси муаллимонро таъмин намоянд, кор бо омӯзгорони ҷавонро ташкил кунанд. Баландбардории маҳорати педагогии омӯзгоронро таъмин созанд, дар солҳои наздиктарини аз ҷониби ҳамаи омӯзгорон гирифтани маълумоти дахлдори педагогӣ ноил гарданд.

Чунон ки мушоҳидаҳо ва тафтишоти сершумор нишон доданд, бисёре аз муаллимон дарсҳоро бо таври ахбороти илмӣ додан гузаронида, моҳият ва характери тарбиявии мавзӯи таълимиро ба эътибор нагирифтанд. Дар натиҷа дарсҳоро лучу урён ва бе робита ба дигар фанҳо мегузарониданд ва онҳо дарсро аз як навъ додани дониш иборат доништа, ташаккулдиҳии маҳорату малакаҳоро чандон ба эътибор намегирифтанд. Ин гуна муаллимон тасаввур карда наметавонистанд, ки чараёни таълим ва тарбия чараёни таракқиёт ва рушду нумӯи муҳассилин аст ва онҳо бояд ин чараёнро бинанд ва ҳис карда тавонанд. Як қисми муаллимон ҳанӯз аз банди методҳои кӯҳнашудаи таълим ҳалос нашуда буданд. Онҳо танҳо методи «унверсалӣ»-и дарс

омӯхтанро истифода бурда, дар бораи дигар усулҳои фаъоли таълим ва барномаҳои таълимӣ тасаввуроти кофӣ надоштанд ва баъзан агар дошта бошанд татбиқи онҳоро кори зиёдатии серташвиш мешумориданд. Чунин ақида ва муносибати хунукназарона дар гузаронидани корҳои берун аз синф, маҳфилҳои фанӣ, шабҳои саволу ҷавоб, мубоҳиса ва ғайра мушоҳида мегардид. Дар соли таҳсили 1974 дар мактабҳои вилояти Кӯлоб 6471 нафар муаллимон кор мекарданд, ки аз онҳо 3599 нафарашон маълумоти олии нопурра, 1631 нафарашон маълумоти миёнаи педагогӣ ва махсус, 54 нафарашон маълумоти миёнаи умумӣ доштанд, ки шумораи зиёди онҳо дар мактабҳои деҳот кор мекарданд. Муаллимони мактабҳои вилояти Кӯлоб дар кори тарбияи насли наврас натиҷаҳои хуб ба даст оварда буданд.

Дар вилоят бисёр муаллимоне буданд, ки ҳар як дарсро бо тайёрии хуб мегузарониданд вале муаллимоне низ буданд, ки ба дарс сари вақт ҳозир нашуда, нисбати тарбияи насли наврас беаҳамиятӣ зоҳир менамуданд, ки ин ба кори таълиму тарбия таъсири манфии худро мерасонид. Барои муаллимони деҳот аз тарафи Ҳукумати Шӯравӣ имтиёзҳои муайян пешбинӣ шуда буд. Аз ҷумла, таъмин намудан бо асбобу анҷомҳои рӯзгор ва лавозимоти сохтмонӣ, хонаҳои истиқоматӣ, гирифтани қарзҳои дарозмуддат, баъди хатми донишкадаву донишгоҳҳо ба хизмати ҳарбӣ нафиристондани онҳо дар тамоми давраи фаъолияти кориашон дар мактабҳои деҳот ба ҳайси омӯзгор кор ва фаъолият менамуданд.

Дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ меҳнати кормандони соҳаи маорифи халқро давлат қадрдонӣ менамуд. Масалан, кормандони фаъолу таҷрибанок ва соҳибдониш барои софдилона қору фаъолият намуданашон дар соҳаи маориф ва тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ бо нишони «Аълочии маорифи ИҶШС», «Аълочии маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардонидани мешуданд. Дар вилоят 147 нафар муаллимон бо ордену медалҳои ИҶШС мукофотонида шуда буданд. Аз ҷумла, 31 нафар муаллимон ба унвони фахрии «Муаллими хизматнишондодаи мактабҳои ҶШС Тоҷикистон», 12 нафар бо «Аълочии маорифи ИҶШС» 321 нафар бо ордени «Аълочии маорифи ҶШС Тоҷикистон» сарфароз гардонидани шуда буданд [4.д, 8.саҳ 26].

106 нафар муаллимони деҳот дорои автомашинаҳои сабукрав гардида, 153 нафари дигар дорои мототсиклҳо буданд, ки ин аз он шаҳодат меод, ки мактабҳои вилоят сол ба сол ба кадрҳои педагогии баландхатисос таъмин мегардиданд. Аз 7131 нафар муаллимон 4999 нафарашон дорои маълумоти олии нопурра буданд, ки 70,1% умумии муаллимонро ташкил меод ва афзудани шумораи мутахассисони соҳибмаълумот ба беҳтаршавии сифати мазмуни кори таълим таъсири мусбат мерасонид. Мактабҳои миёнаи №31-и шаҳри Кӯлоб (директораш «Аълочии маорифи ИҶШС Ҳасанов Б.), мактаби миёнаи №5 ноҳияи Восеъ (директораш Х.Ёраков), мактаби миёнаи №6 ноҳияи Темурмалик (директораш Д.Сайфуллоев), мактаби №17 ноҳияи Муъминобод директораш Мираков М.), мактаби №12-ноҳияи Панҷ (директораш Г.Беков) мактаби №32, ноҳияи Фархор (директораш К.Кунгуротов) мактаб-интернати №13-и ноҳияи Москва (ҳозира ноҳияи Ҳамадонӣ), «Аълочии маорифи ИҶШС Нуров Сулаймон ва ғайраҳо дар таълиму тарбияи хонандагон ба қомебиҳо ноил гардиданд.

Дар ин солҳо ба масъалаи тақмили ихтисоси муаллимон ва роҳбарони мактабҳо диққати махсус дода мешуд. Дар давоми 5-сол зиёда аз 10 ҳазор нафар кормандони соҳаи маорифи халқ аз курсу семинарҳо гузаронида шуданд. Ҳукумати ҷумҳурӣ барои беҳбудии кори муаллимон ва умуман, мактабу маориф тадбирҳои зиёд меандешиданд. Яке аз ин тадбирҳои муҳим, ки бо мақсади баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон сурат гирифт, гузаронидани аттестатсияи муаллимон буд. Дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Данғара, Темурмалик ва шаҳри Кӯлоб аттестатсияи муаллимон гузаронида шуд. Аттестатсия муайян намуд, ки дар мактабҳои вилоят бисёр муаллимон ба монанди Ф.Нуралиев аз мактаби миёнаи №4-и ноҳияи Восеъ, Х.Қодиров аз мактаби ибтидоӣ

№18-и ноҳияи Данғара, М.Ашуров аз мактаби миёнаи №1-ноҳияи Фархор, Р.Мирзомуродов аз мактаби миёнаи №4-Темурмалик, Г.Сафаров ва М.Шодиев аз мактаби миёнаи №15 ноҳияи Темурмалик Э.Тураев аз мактаби №3-и шаҳри Кӯлоб, Б. Ҷураев аз мактаб-интернати №13-и ноҳияи Москва (ҳозира ноҳияи Ҳамадонӣ) ва дигарон дарсхояшонро бо тайёрии пухта мегузaronиданд ва кори васеи тарбиявӣ мебурданд.

Бо фармони Вазири маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллимони мактабҳои миёнаи №14-27 ноҳияи Ҳамадонӣ Шариф Латифов ва Раҳмон Холиқов бо унвони «Муаллими калон» сарфароз гардониданд. Аттестатсияи оммавии муаллимон дар солҳои 1976-1980 сураат гирифта, аз онҳо 20-25% шумораи умумии муаллимон мегузаштанд [3, саҳ 43-44].

Ҳамин тариқ, дар солҳои 80-ум вилояти Кӯлоб дар рушду нумӯи соҳаи маориф бо пешравию музаффариятҳо ноил гардид. Дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ меҳнати кормандони маорифи халқ баланду сазовор баҳогузорию кадрдонӣ мешуд. Масалан, кормандони дар зер номбаршудаи Дастгоҳҳои марказии вазорат маълумоти олӣ ва миёнаи махсус ва муассисаҳои таълимии миёнаи махсуси ҶШС Тоҷикистон барои кори бомуваффақият дар тайёркунии кадрҳои омӯзгорӣ бо нишонҳои гуногун кадрдонӣ карда мешуданд. Беҳтарин муаллимон ва мутахассисони маорифи халқ дар ҳама ҷумҳуриҳои иттифокӣ бо мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардониданд. Он чи дахл дорад ба қор карда баромадани назарияи маълумоти мактаби Шӯравӣ чун сохти нави илмӣ методологӣ ва педагогӣ, пас аз солҳои 60-ум то нимаи дууми солҳои 80-ум барои беҳсозии сифати таълим ва тарбия муносибатҳо ва ислоҳоти мухталиф иқдоми хубе буд барои пешрафти соҳаи маорифи халқ. Маорифи халқи вилоят ба як зумра муаллимони пешқадами худ, ки дар таълиму тарбия ва ривочу равнақи он саҳми муносиб гузоштанд, барои хизматхояшон дар таълиму тарбияи насли наврас 274 нафар муаллимони вилоят бо ордену медалҳо ва дигар тухфаҳои ҳукумати кадрдонӣ карда шудаанд. Муаллими мактаби №11-ноҳияи Восеъ Идӣ Халифаев дар ҷумҳури дуумин шуда, ба гирифтани унвони баланди «Муаллими халқи ИҶШС» мушарраф гардид. Ба 23 нафар муаллимони пешқадами вилоят унвони фахрии «Муаллими хизматнишондодаи ҶШС Тоҷикистон» дода шуда, 708 нафари муаллимон «Аълочии маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон» ва 65 нафар муаллимон «Аълочии маорифи ИҶШС» шуданд. Ба қатори чунин муаллимон: Шомад С., Сафар Г., Туйдӣ Б., Фазлиддин Н., Хушбахт К., Олим Т., Гадо О., Ҳочарбӣ Н., Раҷабалӣ Э., Мустафоқул Х., Ниёзмад Г., Латифа К., Мария П., ва ғайраҳо шомил гардида буданд. Дар соли 1974 барои муаллимони мактабҳои деҳот барои харидани асбобу анҷоми рӯзгор ва масолеҳи сохтмонӣ хонаҳои истиқоматӣ 21 ҳазору 800 сум қарзи дарозмуддат дода шуд. Сол аз сол шароити хизматрасонии тиббӣ ва санитарии муаллимони мактабҳои деҳот беҳтар мегардид. Дар солҳои хониши 1973-1974 аз курсу семинарҳои омӯзиши такмили ихтисос ва баланд бардоштани савияи дониши худ 2419 нафар муаллимонро роҳбарон аз курсҳо ва семинарҳои омӯзишӣ гузаштанд. Дар соли хониши 1975 2000 муаллиму роҳбарони мактабҳои вилоят аз курсу семинарҳои омӯзишӣ гузаштанд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда дар вилоят 251 нафар муаллимон, аз он ҷумла 28 муаллими химия ва биология, 35 муаллими забони русӣ, 38 муаллими физикаю математика, 15 муаллими таълими меҳнат ва 68 муаллими забонҳои хориҷӣ, намерасиданд. Масалан, дар ноҳияи Панҷ 10 муаллими математика, 7 муаллими забони русӣ, 2 муаллими физика, 21 муаллими синфҳои ибтидоӣ намерасиданд. Муаллимони забонҳои хориҷӣ бошанд, қариб ки дар ҳама ноҳияҳои вилоят намерасид. Соли 1977 455 омӯзгорони ҷавони дорои маълумоти олӣ ба қор қабул карда шуданд. Ғайр аз ин, мувофиқи нақша дар соли 1974 барои муаллимони деҳот сохтмони бинои истиқоматӣ дар ҳаҷми 1270 метри мураббаъ ба нақша гирифта шуд. Ҳол он ки дар соли 1974 дар мактабҳои миёнаи деҳоти вилоят 404 нафар омӯзгорон намерасиданд. Аз ҷумла, 52 - муаллими забони русӣ, 56 муаллими

физикаю математика, 37 омӯзгори химия ва биология, 76 муаллими забонҳои хориҷӣ, 32 муаллимони расму сурӯд.

Ҳар сол муаллимони зиёд қабул менамуданд, вале аз сабаби дуруст муҳайё накардани шароити зиндагӣ ва ба хонаю ҷой таъмин нашудани мутахассисон баъди як ду сол кор кардан онҳо баромада мерафтанд. Мувофиқи Қарори КМ ҲК Тоҷикистон ва Совети Вазирони ҷумҳурӣ аз 5-октябри соли 1973 «Дар бораи беҳтар кардани кори мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ деҳоти ҶШС Тоҷикистон» дар соли 1975-1976 аз ҳисоби маблағгузори давлатӣ ва колхозҳо барои муаллимон бояд 13127 метри мураббаъ хонаҳои истиқоматӣ сохта мешуд. Аммо аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ 200 метри мураббаъ дар ноҳияи Кӯлоб ва 200 метри мураббаъ дар ноҳияи Темурмалик сохта шудаасту халос. Дар солҳои охир аз ҳисоби совети кишлоқҳо ва колхозҳо барои муаллимон хонаҳои истиқоматӣ сохта нашуданд. Дар давоми солҳои 1976-1980 бояд дар вилоят барои муаллимон миқдори 26 ҳазору 500 метри мураббаъ хонаю ҷой сохта мешуд. Дар соли 1977 ягон хонаи истиқоматӣ барои муаллимон сохта нашуд. Дар шаҳри Кӯлоб 130 нафар муаллимон, ноҳияи Муъминобод 10 нафар ва ноҳияи Панҷ 14 нафар муаллимон беҳонаю ҷой буданд, ки ин ба кори таълиму тарбия таъсири манфӣ мерасонид. Дар кори тарбияи насли наврас барои ҷомеа нақши мактаб зиёд мебошад. Ҷомеа низ вазифадор аст, ки дар тарбия намудани насли наврас ҳиссагузор бошанд. Дар соҳаи кори маорифи халқ муаллимони мактабҳои вилоят, бахусус шаҳри Кӯлоб муваффақиятҳои калон ба даст оварда буданд. Роҷеъ ба кори самарабахши муаллимони мактабҳои минтақаи Кӯлоб мисолҳои зиёде овардан мумкин аст. Аз ҷумлаи директори мактаби миёнаи ба номи Ленини шаҳри Кӯлоб Талаб Азизов яке аз беҳтарин муаллимони тарбиядиҳандаи насли наврас гардида буд ва инро бояд қайд намуд, ки дар баробари ингуна омӯзгорон низ омӯзгорони ҳассос дар кори хеш буданд [4, д, 8. саҳ 7-8].

Агар дар соли 1945 дар вилоят 41 муаллими маълумоти олимдор ва олии нопурра кор менамуданд, пас дар соли 1986 шумораи муаллимони маълумоти олимдор ба 8500 нафар расида буд. Ғайр аз ин, дар шаҳру ноҳияҳои вилоят 33 мактабҳои базавӣ мавҷуд буд, ки барои боз ҳам баланд бардоштани савияи дониши муаллимон ва хонандагони мактабҳои вилоят аҳамияти калон дошт ва яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар назди шӯбаи маорифи халқи шаҳру ноҳияҳои вилоят меистод, ин тайёр намудани кадрҳои омӯзгорӣ дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, Донишкадаҳои омӯзгорӣ аз талаботи афзоиандаи мактабҳо қафо мемонданд. Донишкадаҳои омӯзгорӣ ва Донишгоҳҳо барои тайёр намудани кадрҳои омӯзгорӣ нақши муҳим доштанд. Барномаи сохтмони манзили истиқоматӣ барои муаллимон, бо Қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон дар (моҳи майи соли 1958) муқаррар гардида буд, иҷро нагардид.

Қарори Кумитаи давлатии нақшакашӣ, Вазорати маориф ва Кумитаи давлатии маълумоти олӣ ва миёнаи махсус ҶШС Тоҷикистонро вазифадор намуданд, ки қабули донишҷӯёнро ба шӯбаи рӯзона, шабона ва ғойбонаи Донишгоҳҳои омӯзгорӣ, Донишкадаҳо ва хонандагонро ба омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ дар мувофиқа ба талаботи мактабҳо ба кадрҳои омӯзгорӣ ва мураббиявӣ ба роҳ монданд. Нақшаи муфассали корӣ дар соҳаи маълумоти педагогӣ дар мамлакатро қарори моҳи августи соли 1961 қабулкардаи Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи тадбирҳои доир ба таъмини мактабҳои маълумоти умумӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ» муайян намуд.

Бо мақсади таъмини мактабҳои ҷумҳурӣ бо муаллимони баланддараҷас, баланд бардоштани таҳассуси онҳо дар соли 1962 нақшаи перспективӣ талабот бо кадрҳои омӯзгорӣ то соли 1970 кор карда, оид ба муассисаҳои олӣ ва миёнаи ҷумҳурӣ аз рӯи ихтисосҳои педагогӣ тайёр карда шуд. Дар мувофиқа бо Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 31 августи соли 1961 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои яқсолаи омӯзгорӣ кушода шуд. Қабули доктарагон ба Донишкадаҳои омӯзгорӣ аз рӯи таҳассусҳо (забон ва адабиёти рус, физика ва математика, кимиё ва биология, забони хориҷӣ) хеле зиёд карда шуд. Факултетҳои забон ва адабиёти рус дар Донишгоҳҳои давлатии

Тоҷикистон, Донишгоҳҳои омӯзгории Тоҷикистон ва Донишкадаи омӯзгории шаҳри Хучанд кушода шуд. Дар Донишгоҳи омӯзгории Хучанд ва Кӯлоб факултети забон ва адабиёти рус кушода шуд, ки барои тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ нақши муҳим доштанд.

Ҳамин тариқ, самтҳои асосии ислоҳоти системаи маорифи халқи вилояти Кӯлоб ва мустақамшавии бунёди таълимӣ-моддӣ мактабҳои дар солҳои 70- 90-уми асри XX барои рушди тараққиӣ системаи маорифи халқ дар Тоҷикистон асос гузошт.

Дар робита ба гузариш ба нақшаҳои ва барномаҳои нав дар ҷумҳурӣ доир ба азнавтайёркунии кадрҳои омӯзгорӣ корҳои зиёд анҷом дода шуданд. Ба баланд бардоштани дараҷаи таҳассусии ҳайати роҳбарии мактабҳои диққати зиёд дода мешуд. Аммо, вазъи бунёди таълимӣ-техникии мактаби маълумоти миёна ба талабот ҷавобгӯ набуд, кадрҳои баландихтисос намерасиданд, бисёр мактабҳои бо таҷҳизоти таълимии зарурӣ мучаҳҳаз набуданд. Мутаассифона, маориф дар маҳали деҳот хело суст маблағгузори мешуд, ки бо ин сабаб дар мустақам намудани бунёди илмӣ-техникӣ мушкилоту норасоӣҳо ҷамъ гардиданд. Бо вучуди ин ҳама, Ҳизби Коммунистӣ доимо инсонҳоро ба ояндаи дурахшон бовар мекунонид [2, с. 76-77].

Адабиёт:

1. Абдуллоев М.Х. «Аз таърихи мухтасари мактабҳои Шӯравӣ дар Кӯлоб»/ М.Х. Абдуллоев.- Душанбе:2007.
2. Абдуллоев.М.Х. «Маорифи халқи Тоҷикистон: Таърих ва воқеа (солҳои 60-80-уми асри XX)»/ М.Х. Абдуллоев.-Душанбе: 2015.
3. Абдуллоев М.Х. «Аз таърихи мухтасари мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ»/ М.Х. Абдуллоев.-Душанбе:2013.
4. Бойгонии минтақавӣ дар шаҳри Кӯлоб. Барномаи раиси Комитети Иҷроияи депутатҳои меҳнаткашони вилояти Кӯлоб, Саидов И .С.:1974.
5. Бойгонии минтақавӣ дар шаҳри Кӯлоб. Барномаи раиси Комитети Иҷроияи депутатҳои меҳнаткашони вилояти Кӯлоб. Раҷабов Х. «Дар машварати муаллимон дар ноҳияи Фархор»:1975
6. Бойгонии минтақавӣ дар шаҳри Кӯлоб. Маърузаи мудирӣ шӯбаи маорифи халқи вилояти Кӯлоб дар бораи «Тайёрии мактабҳои вилоят дар соли хониши 1977-1978 дар шаҳри Кӯлоб».
7. Бойгонии Ҳизби Коммунисти вилояти Кӯлоб (Манбаи БҲК ВК), 3.7, рӯйхати. 12, д.10. в. 28.
8. Бойгонии Институти таърихи сиёсии Кумитаи Маркази Ҳизби Коммунисти Ҷумҳурии Тоҷикистон (манбаъ БИ К ҲК ҚТ), 3,3, рӯйхати. 129 д. 90, в. 335.
9. БИ ТС КМ ҲК ҚТ, 3,8, рӯйхат,16 , д. 49. В. 104.
10. БДМ ҚШС Тоҷикистон, Р-3360, рӯйхати 21, д. 649, в. 279.
11. Энциклопедияи Кӯлоб-М.: 2007. С. 41.

ТАЙЁР КАРДАНИ КАДРҲОИ ОМӢЗГОРӢ БАРОИ МАОРИФИ ХАЛҚИ ВИЛОЯТИ КӢЛОБ ДАР СОЛҲОИ 70-90 УМИ АСРИ XX ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Дар мақолаи мазкур мавзӯи интиҳобшуда ба яке аз масъалаи муҳимтарини рушди маорифи халқ тайёр кардан ва тарбия намудани кадрҳои омӯзгорӣ дар вилояти Кӯлоб дар солҳои 70-90-уми асри XX ба шумор меравад. Зеро талабот ба омӯзгорон дар робита бо афзоиши босуръати ҳайати хонандагон ва гузариш ба маълумоти миёнаи умумӣ назар ба омодакунии онҳо дар мактабҳои олий тезтар боло мерафт.

Ҳукумати Ҷумҳурӣ барои беҳбудии кори муаллимон ва умуман мактабу маориф тадбирҳои зиёд меандешид. Аз ҷумла, дар соли хониши 1974 дар мактабҳои вилояти Кӯлоб 6471 нафар муаллимон кор мекарданд, ки аз онҳо 3599 нафарашон дорои маълумоти олий, 737 нафарашон маълумоти олии ноппура, 1631 нафарашон маълумоти миёнаи педагогӣ ва махсус, 54 нафари дигарашон дорои маълумоти миёнаи умумӣ

буданд, ки шумораи зиёди онҳо дар мактабҳои деҳот кор ва фаъолият менамуданд. Омӯзгорони мактабҳои вилояти Кӯлоб дар қори тарбияи насли наврас натиҷаҳои хуб ба даст оварда буданд.

Дар назди шӯбаҳои маорифи халқи вилоят кабинетҳои методӣ ташкил шуданд, ки вазифаашон баланд бардоштани савияи мутахассисони кадрҳои омӯзгорӣ буд. Яке аз ин тадбирҳои муҳим, ки бо мақсади баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон сурат гирифт, гузаронидани аттестатсияи муаллимон буд. Самтҳои асосии ислоҳоти системаи маорифи халқи вилояти Кӯлоб ва мустақамшавии бунёди таълимӣ - моддии мактабҳо дар солҳои 70-уми асри ХХ барои рушди тараққиёти системаи маорифи халқ дар Тоҷикистон асос гузоштанд. Ҳамин тариқ, дар солҳои 80-ум вилояти Кӯлоб ба яке аз вилоятҳои пурқуввати маорифи халқ соҳиб мегардад. Маорифи халқи вилоят ба як зумра омӯзгорони пешқадам таъмин гардид ки, дар таълиму тарбия ва ривочу раванқи он саҳми муносиб гузоштанд.

Калидвожаҳо: омӯзгор, кабинет, аттестатсия, таъминот, маориф, ислоҳот, савия, ҷавонон, такмил.

ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ ДЛЯ СФЕРЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ В 70-90 ГОДЫ ХХ ВЕКА И ЕЁ ОСОБЕННОСТИ

Данная статья посвящена одной из важнейших проблем развития сферы народного образования, подготовки и воспитания педагогических кадров в Кулябской области в 70-90 годы ХХ века. Потому что, за этот период в связи с увеличением контингентов учащихся и переходов к общеобразовательным средним школам возросла потребность общества. Тогда и на стенах вузов ежегодно и безнерерывно подготовилось большое количество педагогических кадров.

Правительство Республики с целью улучшения работы в этой сфере предпринимало ряд важных мер и решений. В том числе в 1974 году в школах Кулябской области общее количество учителей составило 6471, из числа которых 3599 человек с высшим образованием, 737 человек с неполным высшим образованием, 1631 со средним педагогическим образованием и среднее-специальным образованием, 54 человека со средним школьным образованием. Большое количество этих специалистов работали в сельских школах. Учителя средних школ Кулябской области в деле обучения и воспитания молодого поколения добились больших успехов.

При отделе народного образования Кулябской области были открыты методические кабинеты, задача которых была подготовка грамотных педагогических кадров. С этой целью периодически был проведён аттестация в отделе народного образования Кулябской области. Основные направления реформы системы народного образования Кулябской области укрепление учебно-материальной базы школ в 70-е годы ХХ века заложили основу развития системы народного образования в Таджикистане. Таким образом, в 80 годы отдел народного образования Кулябской области считался одним из сильнейших в Таджикистане. Народное образование области обеспечилось высококвалифицированными кадрами, которые внесли свой весомый вклад в деле обучения воспитания школьников.

Ключевые слова: педагог, кабинет, аттестация, обеспечение, образование, реформа, молодёжь, профессия, укрепление.

TRAINING OF PEDAGOGICAL PERSONNEL FOR THE SPHERE OF NATIONAL EDUCATION OF THE KULAB REGION IN THE 70-90 YEARS OF THE 20TH CENTURY AND ITS PECULIARITIES

In this article the chosen topic is one of the most important issues of national education development and training of teachers in Kulob region in 70-90 years of the XX century. Because the demand for teachers has grown faster, in terms of increasing the number of

students and the transition to general secondary education, they are better prepared for higher education.

The Government of the Republic is making great efforts to improve the work of teachers and the schools and education as a whole. Including, in the academic year of 1974 there were 6471 teachers in Kulob region, out of them 3599 with higher education, 737 with higher education, 1631 with secondary pedagogical and special education, and 54 with secondary general education. many of them worked and worked in rural schools. Teachers of the schools of Kulob region have had good results in training of young generation.

Methodical classrooms have been established under the regional departments of education with the aim to improve the skills of the teaching staff. One of the most important activities undertaken to improve the professional skills of teachers was the certification of teachers. The main directions of reforming the education system of Kulob region and strengthening the material and educational basis in the 1970s laid the foundation for the development and development of the national education system in Tajikistan. Thus, in the 1980s, Kulob region was one of the strongest areas of the national education. The education of the people of the region is a step forward for a number of teachers who have made a significant contribution to the education, development and prosperity of the region.

Keywords: teacher, cabinet, attestation, provision, education, reform, literacy, youth, improvement.

Сведение об авторе: Хусейни Бободжон - ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки Адрес 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: 988481604

About the autor: Hussein Bobojon - assistant of the Department of Tajik History of the Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki **Address:** KSU named A.Rudaki. 735360, s. Kulob, street S.Safarov 16. **Tell:**988481604

РУШДИ ХУНАРИ ГУЛДҶЗИИ МАРДУМИ КҶЛОБ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Бобоев Шаҳбоз

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Гулдӯзӣ яке аз хунарҳои машҳури мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, дар Тоҷикистон ба таври васеъ ва дар ҳар шакл паҳн гардидааст. Ин намуди санъат дар шаҳри Кӯлоб таърихи қадима дошта, то кунун ривоч ёфта истодааст. Ба ақидаи бархе аз муҳаққиқон санъати гулдӯзӣ дар Кӯлоб 2500 сол муқаддам густариши худро идома дода истодааст [10, с.18-19.].

Баробари соҳиб шудан ба истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон фарҳанг ва хунарҳои милли низ рӯ ба тараққӣ ниҳоданд.

Президенти мамлакат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд, ки соли 2018 дар кишвар соли Рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ эълон карда шавад.[6] Бо эълон шудани соли 2018 соли Рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ, хунармандони шаҳри Кӯлоб низ ба рушди хунарҳои мардумӣ диққати махсус равона карданд.

Дар замони соҳибистиқлолӣ дар шаҳри Кӯлоб аз миёни дигар хунарҳои қадима, хунари гулдӯзӣ рӯ ба пешравӣ ниҳод. Навъҳои гуногуни он аноргул, бодом, барги бед, гулгулак, ислими, качак, лола, маҷнунбед, чалипо, райҳон, себарга, тоҷи хурус, булбул, думи товус, парпар, пой гунҷишк, ҳашттарк, моҳ, ситора, морпечон, гулбаст [11] ва ғайра имрӯз дар миёни мардум машҳуранд.

Ҳунармандони Кӯлоб ба хотири эҳё намудан ва зинда доштани санъати гулдӯзӣ дар чашнҳои таърихиву фарҳангӣ, тӯйҳои арӯсиву домодӣ навъҳои гуногуни номбаршудаи ҳунари гулдӯзиро ба намоиш мегузоранд. Ва ҳамчунин ин ҳунари хеле машҳури мардумиро дар болопӯши болиштҳо, чодарҳои бардеворӣ, куртаҳои занона ва сарпӯшҳои мардонаву занона ороиш дода, истифода мебаранд.

Гулдӯзии мардуми Кӯлоб дар замони соҳибистиқлолӣ хеле такмил ёфта, гулдӯзӣҳои онҳо асосан дар куртаҳои занона дар фасли баҳор намудор мешаванд. Бонувон дар фасли баҳор он куртаҳоро ба бар карда, чашни Наврӯзро пешвоз мегиранд.

Сафар Аюбзода менависад, ки охири соли 1990 дар шаҳри Кӯлоб дар маҳаллаи Сино иди ҳамин маҳалла, ки он вақт бо дастгирии ҳукумати ҷумҳурӣ ва шуъбаи маданияти шаҳри Кӯлоб гузаронидани иди кӯчаву маҳаллаҳо ба расмият дароварда шуда буд, баргузор гардида буд. Дар ин ид кӯчаву гузаргоҳҳои маҳалла ва ҳатто даромадгоҳи шаҳр аз тарафи шарқии Кӯлоб бо чодарҳои гулдӯзии худӣ ҳунармандони кӯлобӣ оро дода шуда буданд. Чодарҳои онвақтаи мардуми Кӯлоб, ки бо санъати баланд гулдӯзӣ карда шуданд, диққати меҳмонони сугдиву бадахшониро ба худ ҷалб намуданд [3].

Ин даврае буд, мардуми тоҷик дар арафаи ба даст овардани истиқлолияти миллӣ қарор дошт. Ва бояд зикр сохт, ки мардуми Кӯлоб ҳунароҳои аҷодии худро дар ҳама давраи замон аз ҷумла дар замони шӯравӣ низ нигоҳ дошта такмил меоданд.

Дар арафаи чашни 2700 солагии шаҳри Кӯлоб мардуми фарҳангдӯсти ин шаҳри бостонӣ пайваста ҷорабинҳои фарҳангӣ ташкил мекарданд. Махсусан, ҷорабиниҳои умумиҷумҳуриявии «Андалеб-2004» дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд. Ин боис шуд, ки ҳунармандони бехтарини шаҳр ба майдон биёянд ва ҳунару маҳорати худро ба мардуми ҷумҳурӣ нишон диҳанд. Дар ин ҷорабинӣ низ пеш аз ҳама гулдӯзии мардуми Кӯлоб рӯи сахна гузошта шуд [2].

Бояд зикр сохт, ки чунин ҷорабиниҳои пешазҷашнӣ хело зиёд буданд, ки дар арафаи чашнҳо ташкил ва баргузор гардиданд. Соли 2005 бахшида ба чашни 2700 солагии Кӯлоби бостонӣ озмуни умумиҷумҳуриявии «Таронаи чакан» дар шаҳри Кӯлоб ташкил карда шуд, ки ин албатта нишон аз ғамхориҳои сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Тоҷикистон маҳсуб меёбад [2]. Президент ва ҳукумати мамлакат бо мақсади эҳё ва такмили ҳунароҳои мардумии Тоҷикистон махсусан мардуми Кӯлоб дар арафаи чашни таърихӣ Кӯлоби бостонӣ дар шаҳри Кӯлоб намоишҳои пешазҷашнӣ ташкил кард. Ҳунармандони кӯлобӣ бошанд, ҳама он ҳунару маҳорати худро дар ҷорабиниҳои умумиҷумҳуриявии «Таронаи чакан» нишон доданд.

1- октябри соли 2005 дар Қасри фарҳанги шаҳри Кӯлоб намоиши ҳунароҳои мардумӣ бахшида ба чашни 2700 солагии Кӯлоби бостонӣ шуда гузашт. Дар ин ҷорабиниҳои фарҳангӣ Савронбӣ Ҳасанова ҳамроҳи шогирдонаш гулдӯзӣҳои худро дар куртаҳо, рӯймолҳои гулбаст, сарпӯшҳои чакан намоиш доданд [7]. Гулдӯзӣҳои Савронбӣ Ҳасанова ва шогирдонаш намоиши мазкурро ҳусни дигар бахшид. Зеро танҳо ҳамин гулдӯзӣҳо буданд, ки сахнаи намоиш хеле хуб оро ёфта буд.

Тибқи маълумотҳо дар соли 2005 дар шаҳру ноҳияи Кӯлоб 350 нафар қонун ба чакандӯзӣ машғул буданд [2], ки онҳо бештар гулдӯзӣҳои худро дар болои куртаҳои занона мекарданд. Бинобар ин, онҳоро чакандӯзон муаррифӣ мекунанд. Аз ин давра сар карда, шумораи ҳунармандони гулдӯзӣ хеле зиёд шуда истодааст.

Чуноне, ки зикр гардид гулдӯзӣҳо бештар дар куртаҳои чакан, сарпӯшҳои мардонаву занона ва ҳамчунин дар чодарҳои деворӣ мушоҳида мешаванд. Яке аз навъҳои асосӣ ва муҳими гулдӯзии мардуми Кӯлоб сӯзаниҳои болои чодар мебошад. Ин намуди гулдӯзӣ дар миёни мардуми Кӯлоб хеле машҳур гаштааст. Аммо на ҳама чодарҳоро гулдӯзӣ мекунанд, балки баъзеи онҳо бо косагулҳои калон, ки гоҳҳо шуморашон ба 12 адад мерасад дар омезиш бо косагулҳои майда ба моҳтобу ситора монанданд, ороиш медиҳанд [1, с. 11]. Чодари дигари машҳуре, ки бештар дар тӯйҳои

арӯсию домодӣ истифода бурда мешавад, дар он товус пурра сӯзанӣ карда шудааст. Нисбат ба дигар чодарҳои гулдӯзишудаи мардуми Кӯлоб ин намуди чодари гулдӯзишуда хеле маъруф мебошад. Ду товус дар байни ин чодар яке нарина ва дигаре модина дар муқобили якдигар истода, атрофи онҳо бо гулҳои қаламкашшуда гулдӯзӣ карда шудааст. Ин намуди гулдӯзӣ дар замони шӯравӣ низ равшан ба назар мерасид. Онро бештар дар тахти арӯсу домод мегузоштанд. Дар замони соҳибистиклолӣ низ ин намуди чодари гулдӯзӣ ба таври васеъ истифода мешавад.

Дар замони соҳибистиклолӣ хунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб дар чашнҳои таърихиву фарҳангӣ дар саросари Тоҷикистон намоиш дода мешаванд. Ибтидои солҳои 2000-ум хунари гулдӯзии хунармандони кӯлобӣ рӯ ба тараққӣ ниҳода, дар бисёре аз марказҳои фарҳангии шаҳр ва ҳатто ҷумҳурӣ нигоҳ дошта шуда, дар рӯзҳои идҳои миллӣ ба намоиш гузошта мешаванд. Масалан, соли 2003 бахшида ба таҷлили ҷашни Наврӯз дар Осорхонаи миллии ба номи Камолиддин Беҳзод намоиши хунарҳои мардумӣ баргузор гардид. Дар ин намоиш хунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб ба намоиш гузошта шуд [1, с. 12]. Дар ҷашни Наврӯз дар Осорхонаи миллии намоиш додани хунари гулдӯзӣ аз тарафи хунармандони кӯлобӣ маълум мегардад, ки бештар хунари гулдӯзии мардумӣ дар ин ҷашни бузурги таърихӣ ба намоиш гузошта мешавад. Ҳоло ин хунари волои хунармандони Кӯлоб дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон маҳфуз аст.

Мардуми Кӯлоб хунари гулдӯзии худро такмил дода, онро бештар дар чашнҳои арӯсиву домодӣ истифода менамуданд. Сокинон як анъанаи хубе доштанд, ки агар дар хона духтари ба шавҳар мебаромадагӣ медоштанд, ҳатман барои ӯ то давраи ба хостгорӣ омадан сӯзанӣ мекарданд. Ҳатто баъзан модарон ҳангоми ба хонааш хостгорон омадан, мегуфтаанд: «Ман ҳоло ба номи духтарам ришта ба сӯзан нагузаронидаам» [5, с. 24]. Ин аз қадршиносӣ ва бузургии модарони тоҷик нисбати хунари аҷдодиамон гулдӯзӣ шаҳодат медиҳад. Яъне мардуми Кӯлоб то агар ба номи духтаронашон гулдӯзӣ дар болишт, чодар ва тоқии арӯсӣ намекарданд онҳоро ба шавҳар намебароварданд. Ин як иқдоми хубе ҳаст, ки манъи аз байнравии хунари гулдӯзӣ мешавад. Дар баробари он ки хунари гулдӯзӣ дар шаҳри Кӯлоб рушд кардааст, баъди солҳои 90-ум дар бисёре аз минтақаҳои шаҳри Кӯлоб ороишоти гулдӯзӣ дар ҷиҳози арӯсӣ аз байн рафтааст. Оҳиста-оҳиста ҷойи гулдӯзиҳое, ки дар ҷиҳози арӯсӣ буданд, болиштҳои зардӯзӣ ва қолинҳои бозоргир гирифтанд. Ва аз тарафи дигар он тоқие, ки арӯс барои домод гулдӯзӣ мекард, низ аз байн рафтааст [5, с. 24-25]. Дуруст аст, ки ҳоло дар чашнҳои арӯсию домодии мардуми Кӯлоб истифодаи хунари гулдӯзӣ ниҳоят кам ба назар мерасад. Имрӯз мардуми Кӯлоб ҳангоми ба шавҳар баровардани духтаронашон ҷиҳозӣ заруриро аз бозору мағоза харидорӣ намуда, қариб, ки сӯзаниҳои худро аз ёди духтаронашон баровардаанд. Истифодаи ҷиҳози зардӯзӣ бошад, нисбат ба гулдӯзӣ васеътар ба ҷашм мерасад. Ҳатто зардӯзӣ дар шароити имрӯза чунон такмил ёфтааст, ки онро бо дастгоҳҳои махсус омода намуда, дар бозору мағозаҳо ба фурӯш мебароранд. Бо вучуди ин хунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб аз байн нарафта, балки баъди пурзӯр шудани сиёсати давлат он такмил ёфта истодааст.

Хунари гулдӯзӣ танҳо дар чашнҳои арӯсиву домодӣ камтар дида мешавад ва дар чорабиниҳои фарҳангиву таърихӣ бошад, мардуми Кӯлоб аз ин хунари қадимаи аҷдодиашон бештар истифода менамоянд.

Бо мақсади рушди минбаъдаи хунари гулдӯзӣ дар шаҳри Кӯлоб ширкати «Чакан» таъсис дода шуд. Ин ширкат бо дастгирии ҳукумати мамлакат ва ҳокимияти иҷроияи шаҳри Кӯлоб соли 2005 ташкил карда шуд. Баъди се соли фаъолият ширкати мазкур маҳсулоти гулдӯзии худро дар гӯшаю канори мамолики дунё намоиш дод [8, с. 29]. Таъсисёбии ширкати «Чакан» дар шаҳри Кӯлоб боиси боз ҳам пешрафт ва ривҷёбии хунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб гардид.

Албатта, яке аз муаррифгари миллату халқиятҳо хунару фарҳанги воло ба ҳисоб меравад. Мардуми фарҳангдӯсти Кӯлоб бо намоишдиҳии хунарҳои қадимаи худ натавонанд худро дар дохили мамлакат муаррифӣ намуданд, балки миллати тоҷикро дар

дунё машҳур гардониданд. Дар ин ширкат чакандӯзони кӯлобӣ пайваста кӯшиш менамоянд, ки шаклҳои нави гулдӯзиро дар болои куртаҳои занона ба вучуд биёранд.

Чашн гирифтани 2700 - солагии шаҳри Кӯлоби бостонӣ дар назди ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб вазифаҳои нав гузошт. Дар ин чашни таърихӣ бисёр маҳсулоти ин ширкат намоиш дода шуд. Ҳамчунин, гулдухтарони кӯлобӣ маҳсулоти гулдӯзии ин ширкатро ба бар карда, дар ин чорабинӣ ширкат варзиданд. Бинобар ин, роҳбарияти ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб тасмим гирифт, ки дар оянда намудҳои гуногун ва сахназеби куртаҳои занонаро гулдӯзӣ намояд. Чашнгирии 2700 – солагии шаҳри Кӯлоби бостонӣ масъулини ширкати «Чакан»-и Кӯлобро водор сохт, ки намудҳои зеботарин ва замонавии чаканро барорад. Ин буд, ки ҳоло дар чашнҳои таърихӣ дар ғушаву канори шаҳр занону духтарон намудҳои пешрафтаи куртаи чаканро ба бар мекунанд. Бештари ин гулдӯзҳои духтарона маҳсули меҳнати коргарони ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб мебошанд.

Чуноне ки дар боло зикр гардид, дар шаҳри Кӯлоб пеш аз баргузори чашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб чорабиниҳои шаҳрӣ ва умумичумхуриявӣ гузаронида мешуданд. Маҳсулоти ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб низ дар онҳо ба намоиш гузошта мешуд. Дар озмуни умумичумхуриявии «Таронаи чакан» барои иштирокчиёни он ширкати мазкур либосҳои гуногуни сахнавӣ омода намуда, пешкаш кард.[8, с. 29] Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки маҳсулоти гулдӯзии истехсолнамудаи ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб ороишгари чорабиниҳои шаҳриву вилоятӣ ва чумхуриявӣ ба ҳисоб мерафт.

24-уми декабри соли 2008 Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Кохи Ваҳдат бо соҳибкорон вохӯрӣ доир намуд. Дар ин вохӯрӣ роҳбари ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб Зариф Валиев иштирок дошт. Дар ин вохӯрӣ дар толори Кохи Ваҳдат маҳсулоти ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб ба намоиш гузошта шуд.[8, с. 29] Ҳар як вохӯриё, ки сарвари давлат бо соҳибкорон мегузаронад, дар назди онҳо вазифаҳои мушаххас мегузорад. Аз ҷониби сарвари давлат соҳибкорон дастгирии ҳамаҷониба меёбанд. Тибқи ибрази ҳуди Зариф Валиев, роҳбари ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб, ингуна вохӯриҳо ва дастгириҳои пайвастаи сарвари давлат ба соҳибкорон рӯҳу илҳоми тоза мебахшад. Аз ин лиҳоз, вохӯрии сарвари давлат соли 2008-ум дар Кохи Ваҳдат бо соҳибкорон роҳбари ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлобро ба он водор сохт, ки фаъолияти корхонаашро васеътар намуда, дар корхона беҳтарин занони чакандӯзро ба кор ҷалб намояд.

Аз суҳанони роҳбари ширкати «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб бармеояд, ки коргарони он аз ибтидо маҳсус гулдӯзӣ мекарданд, ки ҳангоми чашнҳои таърихӣ меҳмонони ташрифоварда онҳоро ҳамчун тухфа бо худ гирифта мебаранд.[4] Ин ҳам як воситаи тарғиби ҳунари машҳури ҳунармандони кӯлобӣ ба шумор меравад. Ба ин восита ҳунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб дар саросари дунё машҳур гардид. Тақдир намудани маҳсулоти гулдӯзӣ ба меҳмонони хориҷӣ дар чашнҳои таърихӣ сафи сайёҳонро низ ба ин сарзамини фарҳанги қадимадошта хеле зиёд намуд. Маҳсулоти истехсолнамудаи ҷамъияти дорой масъулияташ маҳдуди «Чакан»-и шаҳри Кӯлоб ҳоло дар Осорхонаи таърихиву кишваршиносии шаҳри Кӯлоб нигоҳ дошта шудаанд. Меҳмонони хориҷӣ, ки дар чашнҳои таърихӣ Кӯлоб иштирок менамоянд, ибтидоан аз ин Осорхона дидан менамоянд. Чуноне мушоҳида менамоем, бештар дар Осорхонаи таърихиву кишваршиносии шаҳри Кӯлоб ҳунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб тамошобинони хориҷиро ба худ ҷалб месозад.

Ривожёбии ҳунари гулдӯзӣ дар шаҳри Кӯлоб мардуми тоҷик ва сайёҳони хориҷиро ба ҳайрат гузоштааст. Дар панҷсолаи охир ҳунармандони кӯлобӣ тамоми муқаддасоти миллӣ ва қасру кушкҳои таърихӣ миллати тоҷикро дар рӯи матоъ гулдӯзӣ намудаанд. Сафи ҳунармандони гулдӯзӣ аз ҳисоби ҷавондухтарон низ афзуда истодааст. Яке аз донишҷӯйдухтарони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб Меҳрангез ҳунари гулдӯзиро пурра омӯхта, нахустин гулдӯзии ӯ тасвири «Қалъаи Кӯлоб» мебошад. Сипас

дар кӯтоҳтарин муддат мусаввараҳои «Ваҳдат», «Кабутари сулҳ», «Суруди миллӣ» ва «Харитаи Тоҷикистон»-ро нақшдӯзӣ кардааст.[9] Меҳрангез, ки монанди гузаштагонаш фарҳангдӯст ва ватанпарвар мебошад, муқаддасоти миллӣ ва арзишҳои давлатдорӣ худро дар рӯи матоъ нақшдӯзӣ намуда, ба ин васила ҳам давлати миллӣ ва ҳам ҳунари миллии аҷдодонашро муаррифӣ мекунад. Ҳатто бо ташаббуси Меҳрангез дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб маҳфили кашидадӯзӣ таъсис ёфтааст, ки дар соли 2014 қариб 200 нафар аъзо дошт [9]. Таъсиси чунин як маҳфили бошукӯҳ бо ташаббус ва пешниҳоди ҳунарманди ҷавон Меҳрангез бори дигар аз ривочёбии санъати гулдӯзӣ дар шаҳри Кӯлоб шаҳодат медиҳад. Аз тарафи дигар маҳфил ҳунармандонро аз ҳисоби ҷавондухтарон ба сахнаи ҳунар баровардааст, ки офаридаҳояшон қариб, ки гулдӯзиҳои нотакроранд. Ҳоло офаридаҳои аъзоёни маҳфили кашидадӯзӣ дар Осорхонаи ҳунармандони шаҳри Кӯлоб нигоҳ дошта шудаанд. Агар мисли Меҳрангез дӯстдорони ҳунари қадимаи аҷдодиамон зиёд бошад, пас он гоҳ дар баробари ҳунари гулдӯзӣ дигар намуди ҳунарҳои мардумӣ низ рушду нумӯё хоҳанд кард.

Ҳунари гулдӯзӣ дар осори на танҳо гузаштагон, балки осори олимони замони муосири ҳуди мардуми Кӯлоб тавсиф ёфтааст. Таърихшиноси машҳури тоҷик Достӣ Шарифов, ки бештар болои таъриху тамаддуни мардуми Кӯлоб тадқиқот бурдааст ва асарҳои таърихӣ зиёде доир ба маданияти мардуми Кӯлоб офаридааст, дар китобаш «Аз таърихи ҳунарҳои мардумии Хатлонзамин» санъати гулдӯзиро хеле хуб тавсиф намуда, қайд кардааст: «Гулдӯзӣ дар болои куртаи занон (чакан) ба мардуми Кӯлоб хос буда, дар замони соҳибистиклолӣ шаҳри Кӯлоб на танҳо ватани тарғиботи чакан, балки дорандаи мактаби ин ҳунари зебо, офарандаи навъҳои нави чакан маҳсуб меёбад [10, с. 17]. Дуруст аст, ки таъсиси ширкати «Чакан» ва дигар марказҳои гулдӯзӣ гуфтаҳои Достӣ Шарифовро исбот менамоянд. Ва чуноне имрӯз мушоҳида мешавад, куртаҳои гулдӯзии занона ниҳоят такмил ёфта, зебо шуда истодаанд. Пешрафти фарҳанги миллиро бояд самарани ба даст овардани истиқлолияти миллӣ донист. Мардуми Кӯлоб бо баракати истиқлолият ҳунарҳои қадимаи худро эҳё ва такмил дода истодаанд.

Хулоса, имрӯз бояд дар ташаккул ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар шаҳри Кӯлоб аввал роҳи ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби ҷавононро ба фарҳанги миллӣ истифода намуд. Сипас, мактабҳо ва дигар марказҳои омӯзиши ҳунарҳои мардумиро афзоиш дод. Дар ин сурат сафи ҳунармандони ҳунарҳои миллӣ зиёд хоҳанд шуд ва вобаста ба замони муосир ҳунарҳои қадимаи мардумӣ, аз ҷумла, ҳунари гулдӯзӣ тараққӣ хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Абдуллоева Ш. Гулдӯзии Кӯлоб/ Ш.Абдуллоева «Фирӯза» маҷаллаи бонувони Тоҷикистон, №3 соли 2006.
2. Абдуқаҳҳоров С. Моро ба само орад, чархи фалаки Кӯлоб/ С. Абдуқаҳҳоров Кулябская правда, 8-июли соли 2005.
3. Аюбзода С. Поккориҳо чу Сино мекунем/ С.Аюбзода .-Хатлон соли 1990, 16 октябр.
4. Мисралӣ С., Бобоев А. Чакандӯзони Кӯлобӣ//Кулябская правда.-2006 с.
5. Муҳаммадохир Ҳ. Чодари офтобӣ, «Фирӯза» маҷаллаи бонувони Тоҷикистон, №3 соли 2006.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 // Ҷумҳурият.- 2017.-22-декабр.
7. Синоев М. хабарнигори «Кулябская правда». Ярмаркаи ҳунарҳои халқӣ//«Кулябская правда» 7-октябри соли 2005.
8. Ҳайдар С. «Чакан» анъанахоро эҳё мегардонад//Тоҷикистон.-2008.- №3-4.
9. Шамси Б., Гулдӯзиҳои Меҳрангез, //Навиди Кӯлоб. - 2014 с., 1-декабр.
10. Шарифов Д., Маҳмадов И. Аз таърихи ҳунарҳои мардумии Хатлонзамин/Д.Шарифов, И.Маҳмадов. –Душанбе: Деваштич, 2007. – 162 с.
11. Энциклопедияи Кӯлоб, Душанбе 2006.

РУШДИ ХУНАРИ ГУЛДҶҶЗИИ МАРДУМИ КҶЛОБ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар замони сохибистиклолӣ, яъне аз солҳои 90 – ум то кунун дар шаҳри Кӯлоб хунару фарҳанги миллӣ тараққӣ карда истодааст. Хунари гулдӯзӣ, ки яке аз хунароҳои қадимаи мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад, он дар шаҳри Кӯлоб дар ҳоли рушд аст. Ин хунари машҳури қадимаи миллати тоҷик дар шаҳри Кӯлоб дар ҳар шакл паҳн гаштааст. Дар мақолаи мазкур таърихи пайдоиш ва паҳншавӣ, ба вуҷуд омадани шаклҳои гуногуни хунари гулдӯзӣ, рӯз ба рӯз тақмил ёфтани он дарҷ гардидааст. Тақмил додани ин хунари қадима ва тарғиби он тавассути васоити ахбори омма, ба рушди сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ дар Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур ҷанбаи тарғиботӣ ва тақмиливу инкишофдиҳиро доро аст. Ҷамчунин, шаклгирии ин хунари аҷдодӣ дар асарҳои таърихнигорони сарзамини бостонии Кӯлоб низ дарҷ гардидааст. Бинобар ин муаллиф дар мақолаи мазкур ба пешрафту тараққиёти хунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб равшанӣ андохта, роҳҳои минбаъд рушду нумӯи ин хунари кӯҳани машҳуро нишон додааст.

Калидвожа: Хунари гулдӯзӣ, хунармандон, намоиши хунари гулдӯзӣ, ҷорабиниҳои фарҳангӣ, рушди хунари гулдӯзӣ, хунари аҷдодӣ, тарғиби хунари гулдӯзӣ, гулдӯзӣҳои кӯлобӣ.

РАЗВИТИЕ ИСККУСТВА ВЫШИВАНИЯ КУЛЯБСКОГО НАРОДА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В период независимости, т.е. с 90-х годов прошлого столетия до сегодняшнего дня в городе Кулябе развивается народное искусство и культура вышивания. Искусство народного вышивания считается одним из древнейших народных искусств таджикского народа, которая развивается в городе Кулябе по настоящее время. Эта исконно древнее искусство таджиков распространилась в Кулябе различными путями и дошло до настоящее время. В статье отражена история возникновения различных форм вышивания.

По мнению автора, пропаганда древнейших искусств и его распространение через средства массовой информации будут способствовать развитию туризма и народных промыслов в Таджикистане.

Таким образом, эта статья имеет не только пропагандистский, но и прогрессивный характер. Также, это древнее искусство широко описывается в произведениях историков, которые опубликовывали историю древнего Куляба. Поэтому автор старательно указал прогрессивную сторону народной вышивки кулябцев и указал пути дальнейшего развития этого древнего искусства.

Ключевые слова: Искусство вышивания, мастерстvenники, выставка искусства вышивания, культурное мероприятие, развитие искусства вышивания, старинное искусство, пропаганда искусства вышивания, кулябское вышивание.

THE DEVELOPMENT OF THE ART OF EMBROIDERY OF THE PEOPLE OF KULOB IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

In the period of independence, otherwise from the 90s to the present day in the city of Kulob develops art and culture. The art of embroidery, which is considered one of the oldest artificialtadjik people, the city of Kulob is developing a flourishing industry. This old-fashioned troupe of the Tajik people has spread in Kulob city. In this article showed there are different forms art of embroidery and have been improved daily. Improving this People's art and advocating through mass media will promote the development of tourism and folk crafts in Tajikistan. Therefore, this article has an advocate and advocacy framework. It is also mentioned this ancient of art include in the works of ancient historians of Kulob city.

Therefore, the author emphasized the progress and development of embroidery of the Kulob people and showed the ways of further development of this famous art.

Keywords: Art of embroidery, master the relatives, the exhibition the art of embroidery, a cultural events, the development of art embroidery, art of ancient, propaganda art of embroidery, embroidery of Kulob.

Сведения об авторе: Шахбоз Бобоев, соискатель кафедры общей истории и методики преподавания и обучения истории КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, улица С. Сафарова -16. Тел: (+992) 935174155.

Information about the author: Boboev Shahboz the post graduate of the general history chair of KSU named after Abuabdullohi Pudaki. Address: 735360, RT, Kulob town, street S. Safarov-16. Mob: 935174155.

САБАБҲОИ ЗОҲИРШАВИИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Абдуллоев Н.С., Қувваталии Х.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар ҷомеа падидаву равандҳо ва ҷараёнҳои сершумор мавҷуданд. Зухури ҳар яки онҳо ҳатман фикру мулоҳиза, таҳлилу тавсиф ва назариёти гуногунро ба бор меорад. Гарчанде баъзеи онҳо муддатҳои зиёд аст, ки дар илмҳои гуногун омӯхта мешаванд, аммо таҳлили ҳамачонибаро соҳиб нагаштаанд. Терроризм дар радифи он падидаҳоест, ки ханӯз саҳми ягонро доро нест.

Олами мавҷуда ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ имрӯз дар ҳар як зинаи тараққиёт дучори ҳазорон падидаҳои ғайримуқаррарӣ гардидааст. Ин падидаҳо худ омили бавучудорандаи зинаи нави рушди олам буданд. Инқилоб, муборизаҳои озодихонаи халқу миллатҳо, намоишҳои эътирозӣ, гирдиҳамоиҳои оммавии кӯшиш баҳри ислоҳоти соҳаи идораи давлат барин саҳнаҳо дар ҳар як гӯшаи олам сар задаанд ва ҳатто аз доираи як давлат берун баромада, мувофиқи дараҷа ва характери зоҳиршавии худ тағйироти ҷузъиву куллиро дар олам падида овардаанд. Ҳамроҳ бо ин ҳама воқеот ва он пешрафту тараққиёте, ки ба вучуд омадаанд, якҷанд падидаҳои канораву харобу фасодсози ҷомеа амсоли расизм, шовинизм, генотсид, сеанизм, экстремизм, терроризм ва ғайра пайдо гардида, рушд мекунад, ки бо характеру хусусияти худ майлонҳои дар боло овардашударо рад месозанд, аммо дар муаррифӣ худро муборизони он роҳ, яъне ё озодихоҳу инқилобҷӣ ва ё гуманисту адолатҷӯ ва саркӯбсози душман эълон медоранд. Ҳамаи ин зухурот ҳамқадами инсон ва ҷомеа буда, доимо дар олам чун занги таҳдид садо медихад, ки дар байни онҳо терроризм ва экстремизм, ҷои махсусро ишғол менамоянд.

Гарчанде падидаҳои ҷойдошта зодаи танҳо ин аср нестанд, аммо дар баробари асри нав ҷомаи навро ба худ гирифтаанд, яъне ҳар як падида шакли муташаккилтару мураккаби зоҳиршавиро пайдо кард. Терроризм низ падидаи нав нест. Нишонаҳои он дар давраҳои пеш мавҷуд буд, аммо дар замони муосир он тарзу усули ҳосаи худро ба вучуд овардааст. Терроризм яке аз он масъалаҳоест, ки диққати ҷаҳониёнро ба худ ҷалб намудааст. Он борҳо намояндагони кишварҳои оламо сари мизи гуфтушунид овардаасту ҳадафу самти фаъолияти даҳҳо ташкилоту созмонҳо фарогири ин тамоюл гардидааст, вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, терроризм ва таъсири он на танҳо сусту заиф мешавад, балки рӯз ба рӯз рушд намуда, ҷонибдорони зиёде пайдо мекунад.

Пайдоиши терроризм ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ пайваста мебошад. Ба омили дохилӣ маҳдудияти иштирок ва фаъолияти мардум дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ ва ба омилҳои берунӣ таъсири давлатҳои пурзӯр ва кӯшиши онҳо дар зери таъсири худ нигоҳ доштани давлати дигар дохил мешаванд.

Пешрафти техника, ташаккули воситаҳои информатсионӣ, модернизатсия ва глобализатсия барин падидаҳо дар паҳнгардии терроризм боис гаштаанд, ки ҳар яки ин маънидоднамоии махсусро талаб менамояд. Инкишофи техника ба мураккабгардии дараҷаи амалиёти террористӣ (террористон бо яроқҳои наву хатаровар мусаллаҳ гардида, доираи таъсиррасониашон аз доираи як давлат берун мебарояд).

Якчанд омилҳои ҳастанд, ки боиси сар задан ва ё пайдоиши терроризм мегарданд:

1. **Сиёсӣ-ноустувории сиёсӣ**, мавҷудияти режими диктаторӣ, низои Шарку Ғарб (дар масъалаи маданият, анъана ва сарватҳои табиӣ);

2. **Иҷтимоӣ-иқтисодӣ**-сатҳи пасти ҳаёт, бекорӣ (инсонҳои нодор баҳри соҳиби сарват шудан чун дигарон дар даст задан ба амалҳои вазнинтарини ҷиноӣ қудрат пайдо мекунад);

3. **Иқтисодӣ** - терроризм имрӯз хосияти савдо (бизнес) – ро ба худ гирифтааст. Ақидае мавҷуд аст, ки даромади ташкилотҳои террористӣ аз даромади ташкилотҳои нефтистехсолкунанда бештар аст;

4. **Динӣ**- маҳдудсозии дин ва фишор ба диндорон, бартариятдиҳӣ ба мазҳабҳои худ ва дурӯғин хондани мазҳабҳои дигар, ки аслан ин навъи ғайбӣ ва амалҳои канора дар муносибатҳои яке аз ҷараёнҳои равияи шиа-вахҳобизм ба назар мерасад;

5. **Маънавий**- бухрони маънавии ҷомеа ва сатҳи пасти маданияти сиёсии он;

Терроризм аз ҷанги муқаррарӣ аслан бо он фарқ мекунад, ки амалиёти бардавомро соҳиб нест. Онро як навъ ҷанги бемуҳлат ном мебаранд. Субъектони терроризм низ бо психологияи махсуси худ фарқ мекунад, ки онро **психологияи террористӣ меноманд**:

- ✓ **бераҳмӣ** - (террорист медонад, ки бо амали содиркардаистодаи худ ҷони чандин нафарро аз байн мебарад, вале онро содир мекунад);
- ✓ **дилмондагӣ аз ҳаёт** - (террорист пеш аз содир намудани амале ҳамин қадар худро бояд бовар кунонад, ки рӯзе мемирад ва ё агар дастгир шавад, умри минбаъдаи ӯ паси панҷараи зиндон мегузарад);
- ✓ **нафрат доштан**-(ба худ, ба шахсони алоҳида, ба ҷомеа);
- ✓ **фанатизм** - (таассуб);
- ✓ **ноустувории психологӣ**, бемории психикӣ;
- ✓ **боварӣ ба он, ки амали ҳақро содир мекунад**;

Терроризм дар ҷои хушқу ҳолӣ ба вучуд намеояд. Омилҳои мавҷуданд, ки ба пайдоиши терроризм сабаб мешаванд. Дар замоне, ки ҷомеа масъалаҳои мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиро танзим карда наметавонад ва ҳолати бухронии ҷомеа дуру дароз ҳукмфармой менамояд, давраи табдили арзишҳо ва ормонҳои сиёсӣ ба ҳолати сифатан нав ба вучуд меояд. Ба амал омадани амалҳои террористӣ дар зерини таъсири омилҳои эътирозӣ низ ба ҳақиқат наздик аст. Он эътирозест бар зидди сохти сиёсӣ, режими сиёсии ҳукмрон ва беадолатиҳои иҷтимоии ҷомеа, ки мақом ва нақши воқеии одамон, умумиятҳои гуногуни иҷтимоиро таҳриф менамояд.

Бенавоӣ, камбағалӣ, сатҳи пасти маърифат ба пуррагӣ омили бавучудорандаи терроризм нестанд. Шояд омилҳои номбурда то дараҷае ба зуҳури терроризму ифротгароӣ мусоидат намоянд, аммо онҳо наметавонанд сабаби ягонаи пайдоиши ин зуҳурот бишаванд. Решаҳои пайдоиши ифротгароӣ дигар омилу сабабҳои онд, ки онҳо эътироф намешаванд ва баҳри рафъи онҳо кӯшишҳо ба ҳарч дода намешаванд. Майл ба ифротгароиву терроризм вақте пайдо мешавад, ки дар ҳолати нобарорӣ қувваҳои онҳое, ки наметавонанд ба қувваи афзалиятноки душман рӯёру муқобилият нишон диҳанд маҷбуранд ба дигар воситаҳо, ҳатто ба худтарконӣ рӯй оранд .

Аксарияти кишварҳои олам аз ҷиҳати этникӣ гуногунҷеҳраанд. Ҳокимияти давлатӣ новобаста аз сатҳи инкишофаш асосан дар ҳимояи манфиатҳои аксарияти милли қарор дорад, ки ин манбаи эътироз ва муқовимати ақаллияти миллии дигар мегардад [1, с.16].

Воқеан, дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI экстремизм ва терроризм яке аз падидаҳои номатлубтарин ба шумор мераванд, ки ҷомеаи ҷаҳониरो ба ташвиш овардааст. Маълум аст, ки экстремизм дар ҷаҳони муосир ба як ҳодисаи маъмулӣ, ки аз ҷониби ҳар гуна ҳаракатҳои динӣ, сиёсӣ, миллатгароӣ чун воситаи ба зӯрӣ ҳал намудани як қатор масъалаҳои тезутунд мавриди истифода қарор гирифтааст. Динро бошад барои амалӣ шудани ҳадафҳои ғаразонаи худ ҳамчун аслиҳаи бурро истифода мебаранд.

Асри XXI бо фазои гуногун, махсусан воқеоти дар худ фарогирифтааш аз асрҳои гузашта ба кулӣ фарқ мекунад.

Дар раванди глобализатсия он масъалаҳое, ки ташвиши танҳо як давлат буданд ва қариб таъсире ба давлатҳои дигар надоштанд, хосияти умумидавлатӣ пайдо мекунад ё бо ибораи дигар, он масъала боиси ташвиши ҷаҳонӣ мегардад.

Бояд қайд кард, ки ҳар як амали манфур аз майнаи манфур бармеояд. Терроризм низ маҳсули ҳамин навъи майнаи инсонист. Он як навъ таҳдидест ба инсоният ё ба ақидаи муҳаққиқи рус Болтунов М. – терроризм нафратест ва ин нафрати инсон ба инсон ва ба башарият мебошад. Имрӯз ҳолати ғайриодии терроризм тавре шакл гирифтааст, ки аз кӯдаки хурдсол то мӯйсафед метавонад амали террористӣ содир кунад. Бинобар ин, дар назди давлатҳои олам вазифаи меҳварӣ -бо роҳҳои самаранок таҳқиқшуда ҳар чи зудтар маҳв ё паст намудани сатҳи ғайриодии он меистад. Мушкилоти терроризм тавачҷуҳи аксар муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Оид ба ин мавзӯ бисёре аз муҳаққиқони хориҷӣ, аз ҷумла Антонян Ю.М., Батошова А. К., Бернгард А.С., Вешняков А.Д. Витюк В.В. Жаринов К.В., Королев А. А., Лансов С.А., Хоффман Б. Н., ва ғайра асар ва рисолаҳои илмӣ эҷод намудаанд.

Воқеан, аз рӯи масъалаи дин ва сиёсат як қатор асарҳои илмӣ сиёсатшиносони тоҷик низ чун Г.Н. Зокиров, А. Маҳмадов, А., Муҳаббатова, С. Шарифов, Ятимов С. ва дигарон ба таъъ расидаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мафҳуми «экстремизм» ва «терроризм» то имрӯз фаҳмиши ягонаи умумӣ надоранд. Масалан Г.Н. Зокиров ин истилохро чунин маънидод кардааст: «Экстремизм (лот. *eksremus*) – охири, канора)-ғайриодии сиёсӣ, ки барои амалӣ гардидани мақсадҳои авантюристӣ, мочароҷӯӣ, зӯригарии ҷисмонӣ, услубҳои ҳарбӣ, террор ва фитнаро истифода мебарад. Экстремизм самти осоиштагӣ, муросокорӣ, расмӣ ва қонунии ҳалли зиддиятҳои сиёсиро мушкил гардонидани, террорро васеъ истифода мебарад, ба тезу тундшавии зиддиятҳои сатҳи гуногун, аз ҷумла зиддиятҳои байналмилалӣ кӯмак мерасонад ва вонамуд месозад, ки масъалаҳои ҳал месозад» [2, с.127].

Дар замони муосир хатари ҷиддӣ барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва амнияти миллии ин ё он давлат, тақсимопазирии ҳудуд, ҳуқуқҳои конституционӣ ва озодии шахрвандон зоҳиршавии экстремизм дар ин ё он шакл таҳдид мекунад. Махсусан экстремизм он вақт хавфнок аст, ки бо таҳти шиори динӣ баромад мекунад. Ин ба пайдошавӣ ва авҷ гирифтани низоъҳои байни этникӣ ва байни мазҳабҳо оварда мерасонад.

Мақсади асосии экстремизми динӣ ин эътирофи дини худ ҳамчун дини беҳтарин ва сарқӯб кардани мазҳабҳои дигари динӣ, маҷбурсозии онҳо ба системаи эътиқоди дини худ мебошад. Аз ҳама экстремистони ашаддӣ барпо кардани давлати алоҳидаро мақсади худ мегузоранд, ки меъёрҳои ҳуқуқии он бо меъёрҳои динӣ барои ҳамаи аҳоли иваз мешаванд. Экстремизми динӣ бисёр вақт бо фундаментализми динӣ алоқаманд аст, ки моҳияти он дар кӯшиши аз нав бавучудоварии асосҳои тамаддуни «худ», тоза намудани он аз навоариҳои бегона ва баргардонидани «симои ҳақиқӣ» иборат аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ҷараёнҳои гуногуни динӣ аз қабилӣ ҷараёни исломии тундравӣ «Ҳизб-ут-таҳрир –ал-исломӣ», «Салафия», «Таблиғот» ба тариқи пинҳонӣ амал мекунанд, ки пайравони ин ҷараён ҳомиёни исломии фундаменталистӣ мебошанд. Бе шубҳа ба вучуд омадани чунин ҷараёнҳои тундрави динӣ, аз рӯи моҳияташон пурра характери экстремистӣ ва террористӣ доранд, ки ин барои ҷомеа хавфнок мебошад. Заминаҳои пайдоиш ва

инкишофи чунин падидаҳои номатлуб дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ин дараҷаи пасти сатҳи фарҳанги динии аҳоли, бекорӣи аҳоли, ноустуворӣи идеологияи давлатӣ, манфиатҳои геополитикии давлатҳои абарқудрат, бӯҳрони маънавӣ ва идеологӣ, ки ба фазои холигӣ оварда мерасонад, ки ба пайдоиши гурӯҳҳои тундрави динӣ - сиёсӣ ва экстремистӣ –террористӣ оварда мерасонад.

Якҷанд шаклҳои терроризмро фарқ мекунанд, ки асоситарини онҳо навъҳои зерин мебошанд:

✓ **Терроризми сиёсӣ** – ин навъи терроризм бо истифода аз таҳдид ҷомеаро ба ҳолати мочарогароӣ оварда мерасонад, ки дар натиҷа ҷудой ва бесарусомонӣ хоси он ҷомеа мегардад. Ба сифати субъекти терроризми сиёсӣ чун қоида ҳизбҳои сиёсии радикалӣ, гурӯҳҳои алоҳидаи дохили ҳизб ё иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилоти экстремистӣ баромад мекунанд.

✓ **Терроризми миллатгароӣ** – ин навъи терроризм бо таҳаммулнопазирии миллӣ асос ёфта, дар фаъолияти он маҳдудсозии фаъолияти намояндагони ин ё он халқ бо истифода аз террор асос ёфтааст. Терроризми миллатгароӣ бо сепаратизм алоқамандӣ дорад, ки он ҳамчунин баҳри иҷрои амалҳои дигар, тағйирот дар сохти давлати мавҷуда, вайронсозии ягонагии ҳудудӣ, ташкили давлати соҳибистиклол анҷом дода мешавад. Ба мисоли чунин навъи терроризм Армияи Ҷумҳуриявии Ирландия (Ирландияи шимолӣ), Ҳизби корғарии Курдистон (Туркия), Фронти озодихоҳи Квебека (Канада), Паланги озодихоҳи Тамил Илама (Шри-Ланка)-ро номбар намудан мумкин аст.

✓ **Терроризми динӣ** – он ба муқобили сиёсати глобалии давлатҳои абарқудрат, ки қулли давлатҳои ҷаҳонро дар як «хонаи бузург» муттаҳид кардан мехоҳанд, ки ин иқдом оқибат ба дини онҳо раҳна ворид месозад равона гардидааст. Баъзе аз ин навъи ташкилот бахусус Ҳизбуллоҳ, Ал-қоида мақсади бунёди хилофати мусулмониро доранд.

✓ **Терроризми ҷиноӣ**- он бо куштор, низоъ андохтан байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, таъсир расонидан ба фаъолияти намояндагони ҳокимият асос ёфтааст.

✓ **Терроризми технологӣ**, ки таҳдиди аз ҳама бештар дорад. Он бо истифода аз яроқи ядрӯӣ, кимиёвӣ, бактериологӣ ва воситаҳои радиоактивӣ, инчунин муҳосираи объектҳо, яроқҳо, маводҳои ядрӯӣ мақсадҳои хешро амалӣ мегардонад.

✓ **Терроризми кибернетикӣ** – он нисбати ҳамаи навъҳои терроризм таҳдиди бештар дорад. Асоси фаъолияти он роҳ ёфтани ба васоити ахбордиҳӣ, аз ҷумла Интернет ва паҳш кардани маълумотҳои бардурӯғ, инчунин тағйир додани далелҳо мебошад. Ба монанди ин навъи фаъолияти террористӣ, террористон боз як методи дигарро пайдо кардаанд, ки ин ба оби мавриди истифодабарии умум қарордошта ҳамроҳ сохтани моддаҳои захролуд ба шумор меравад. Он хатари бештарро болои аҳоли меорад [3, с.50].

Мақсадҳои терроризмро ба ду навъ ҷудо мекунанд:

1. Дохилӣ – ба вучуд овардани бетартибӣ дар минтақаҳои гуногуни як давлат, ҳизбҳо ба ҳам ангехтан, паст намудани эътибори ҳокимият ва боварии мардум нисбат ба он;

2. Берунӣ- суғуст намудани робитаҳои байналхалқӣ, байнидавлатӣ, ба вучуд овардани мочроҳо байни минтақаҳо, фишор ба шахрвандони давлатҳои дигар [4, с.76].

Бояд гуфт, ки мақсадҳои терроризм гарчанде гуногунсоҳаанд, вале метод ва шаклҳои расидан ба ин мақсадҳо қариб, ки монанд сурат мегиранд.

Терроризм бо гурӯҳ ва ташкилотҳо муттаҳид гаштааст. Ташкилоти террористӣ иттиҳоди ташкилиест, ки бо ба амал баровардани амалҳои гуногуни террористӣ асос ёфтааст. Гурӯҳҳои террористӣ бошанд, ҷузъи фаъоли дохили ташкилот мебошанд, ки ҳадафҳо ва мақсадҳои асосии ташкилоти террористӣ тавассути онҳо таъмин карда мешаванд. Ҳоло дар ҷаҳон шумораи зиёди ташкилотҳои террористӣ ба қайд гирифта шудааст:

1. Ташкилоти «Абду - Нидал»;
2. Гурӯҳи «Абӯ- Сайёф»;
3. Гурӯҳи мусаллаҳи исломӣ («ГИА»);
4. «Аум синриқиё» (Ҳақиқати олии Аум)
5. Ташкилоти басқҳо «Ватан ва озодӣ» («ЕТА»);
6. «Ал-Гама-ал-Исломия» («Гурӯҳи-исломӣ»-«ИГ»);
7. «Ҳамас» (Ҳаракати муқовимати исломӣ);
8. «Ҳаракатул Муҷоҳиддин»;
9. Ҳаракати исломии Ўзбекистон;
10. «Ал –Ҷиход» («Ҷиходи исломии Миср»);
11. «Кхани –Чай»;
12. Ҳизби корғарии Курдистон;
13. Паланғҳои озодибахши Тамил-Илама («ТОТИ»);
14. «Артиши озодибахши миллӣ» (Колумбия);
15. «Ҷиходи исломии Фаластин»;
16. Ҷабҳаи озодибахши Фаластин;
17. Фармондихии асосии Ҷабҳаи халқии озодибахшии Фаластин;
18. «Ал - Қоида»;
19. «ИГИЛ» (Созмони бо ном давлати Исломӣ).

Ҳамзамон дар ин аснод дар қатори ин ташкилотҳои террористӣ мо номгӯи ҳизбу ҳаракатҳои террористие, ки фаъолияти онҳо мувофиқи қонунгузори кишвар дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудаанд, баён менамоем:

1. «Ал-Қоида»;
2. «Ҳаракати исломии Туркистони Шарқӣ»;
3. Ҳаракати исломии Ўзбекистон;
4. «Толибон»;
5. «Бародарони муслимин»;
6. «Ташкилоти лашқари Тайиба»;
7. «Ҷамъияти исломии Покистон»;
- 8.«Ҷамъияти Таблиғот»;
9. «Тоҷикистони озод»;
10. «Ҳаракати Салафия» ;

Ҳарчанд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ фаъолиятҳои «Ҳизб-ут-таҳрир» ва «Ҳаракати исломии Ўзбекистон», чараёни «Ансоруллоҳ» ва ғайраҳо барвақттар ворид гардида буданд. Аммо аз соли 2006 инҷониб бо Қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10 ташкилотҳои гуногуни ифротӣ, ҳамчун ташкилотҳои террористӣ шинохта шуда, фаъолияти онҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудаанд [5, с.10].

Баҳри пешгирӣ аз ин амалҳои номатлуб барои давлатҳои хурде, ки қудрат надоранд ягона роҳи босамар, бедор намудани худшиносӣ, баланд бардоштани зиракӣ ва фарҳанги сиёсии аҳли ҷомеа, таъмини ҳаёти хубу осоишта ба шумор меравад. Надоштани худшиносӣ, таъмини нокифояи зиндагӣ инсонро фирефтаи иҷроии амалҳои ношоиста мегардонад. Гурӯҳҳои гуногун ва давлатҳои абарқудрат маҳз ҳамин нуқтаи заъфи инсонҳоро пайдо карда, онҳоро ба доми худ медароранд.

Мувофиқи баъзе маълумотҳо дар Ироку Сурия дар сафҳои гурӯҳи террористии «Давлати исломӣ» ва гурӯҳҳои дигари тундрав беш аз 800 нафар аз Россия, 150 нафар аз Қазоқистон, 200 нафар аз Тоҷикистон, 100 то 200 нафар аз Қирғизистон, даҳҳо тан аз Туркманистон ва садҳо нафари дигар аз Ўзбекистон шомиланд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки як ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад, нигаронӣ аз он дорад, ки ин падидаи номатлуб доман афрохта, ҷавонони моро низ ба коми худ мекашад. Дар замони муосир пешгирӣ аз ин амалҳои номатлуб танҳо вазифаи давлат набуда, дар ин самт ҳамаи муассисаҳои таълимӣ аз ҷумла, оила, мактаб, макотиби олии

ва ҷомеаи шаҳрвандӣ низ уҳдадоранд, ки бар зидди ин амалҳои номатлуб мубориза баранд. Барои мубориза бо ин зуҳуроти номатлуб бояд дар зехну тафаккури ҷавонон маърифати донишҳои сиёсӣ аз қабилӣ арзишҳои миллӣ, рамзҳои сиёсӣ, муқаддасот, худшиносӣ, ҳувияти миллӣ, гуманизм ва дигар рукнҳои давлатдорӣ ҷой дода шавад. Аҳли ҷомеа бояд фаъолияти дастаҷамъона, ҳисси баланди ватандӯстӣ ва хештаншиносӣ дошта бошанд.

Адабиёт:

1. Зокиров Г.Н.Терроризм/ Г.Н.Зокиров.– Душанбе, 2004. С.16
- 2.Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ/ Г.Н.Зокиров.- ҷилди 111. Душанбе: «Андалеб», 2015.С.127.
3. Хоффман Б. Н. Терроризм. Взгляд изнутри/ Б. Н. Хоффман. – М., 2003.С.50
4. Бернгард А.С. Стратегия терроризма/ А.С. Бернгард. - Варшава, 1978. С.76
5. Муҳаммад А.Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ/ А.Н.Муҳаммад.- Душанбе: «Эр-граф», 2016.-378с.
7. Маҳмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ/ А.Н.Маҳмадов.- Душанбе «Ирфон», 2010
8. Маҳмадов А.Н. Муқаддимаи идеяи миллӣ/ А.Н.Маҳмадов.- «Эр-граф», 2013-180с
9. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование/ Ю.М.Антонян.- [Текст].-М., 1998.-156 с.
10. Батошова А.К. Политический терроризм: детерминация и формы проявления/ А.К.Батошова. [Текст].– М., 2004. -194 с.

САБАБҲОИ ЗОҲИРШАВИИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Муаллиф дар мақола бо омилҳои пайдоиши зуҳуроти номатлуби ҷомеаи терроризм ва экстремизм эътибори ҷиддӣ дода, бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ сабабҳои пайдоиши онҳоро нишон додааст. Инчунин, қайд менамояд, ки баҳри пешгирӣ аз ин амалҳои номатлуб барои давлатҳои хурде, ки қудрат надоранд ягона роҳи босамар, бедор намудани худшиносӣ, баланд бардоштани зиракӣ ва фарҳанги сиёсии аҳли ҷомеа, таъмини ҳаёти хубу осоишта ба шумор меравад. Надоштани худшиносӣ, таъмини нокифояи зиндагӣ инсонро фирефтаи иҷроӣ амалҳои ношоиста мегардонад. Гурӯҳҳои гуногун ва давлатҳои абарқудрат маҳз ҳамин нуқтаи заъфи инсонҳоро пайдо карда, онҳоро ба доми худ меоранд.

Ғайр аз ин якҷанд шаклҳои терроризмро аз қабилӣ сиёсӣ, миллатгарой, ҷиноӣ, кибернетикӣ, технологӣ, динӣ ва ғайраҳоро нишон додааст. Заминаҳои пайдоиш ва инкишофи чунин падидаҳои номатлубро дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дар дараҷаи пасти сатҳи фарҳанги динии аҳоли, бекорӣ аҳоли, ноустувории идеологияи давлатӣ, манфиатҳои геополитикии давлатҳои абарқудрат, бӯҳрони маънавӣ ва идеологӣ, ки ба фазои холигӣ оварда мерасонад маънидод кардааст. Ҳамин тариқ қайд менамояд, пешрафти техника, ташаккули воситаҳои информатсионӣ, модернизатсия ва глобализатсия барин падидаҳо дар паҳнгардии терроризм боис гаштаанд, ки ҳар яки ин маънидоднамоии махсусро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: ифротгарой, терроризм, радикализм, экстремизм, миллатгарой, маҳалгарой, идеологӣ, ҷиноӣ, кибернетикӣ, модернизатсия, глобализатсия, информатсионӣ.

ПРИЧИНА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Автор подчеркнул важность терроризма и экстремизма в результате появления нездорового общества с использованием научных источников, показывающих причины их возникновения. Он также отмечает, что предотвращение этих нежелательных

действий со стороны маленьких государств является единственным способом улучшить путь, повысить осведомленность, повысить сознательность и содействовать благосостоянию людей, обеспечить хорошую и мирную жизнь. Недостаток самопознания, неадекватное обеспечение жизни приводит людей к непрофессиональному акту. Разные группы и государства смогли найти эту слабую точку зрения и передать их в свои руки.

Кроме того, существует несколько видов терроризма, таких как политический, национальный, криминальный, кибернетический, технологический, религиозный и другие. Предпосылки возникновения и развития таких негативных явлений в странах Центральной Азии значительно снизили уровень религиозной культуры, безработицу населения, нестабильность государственной идеологии, геополитические интересы вечных государств, духовные и теоретические движения, которые ведут к вакууму.

Таким образом, развитие технологий, создание информационных инструментов, модернизация и глобализация становятся все более распространенными явлениями в распространении терроризма, что требует конкретных толкований каждого.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, радикализм, экстремизм, национализм, регионализм, идеология, гендер, кибернетика, модернизация, глобализация, информация.

THE CAUSE OF TERRORISM AND EXTREMISM IN TODAY 'S WORLD

The author has underlined the importance of terrorism and extremism as a result of occurrence of an unhealthy society with use of the scientific sources showing the reasons of their occurrence. It also notes that preventing these unwanted actions from small-handed governments is the only way to improve the way, to raise awareness, to enhance the consciousness, and to promote the welfare of the people, to provide good and peaceful lives. Lack of self-knowledge, inadequate provision of life leads people to an unprofessional act. Different groups and governments have been able to find this weak point of view and bring them into their own hands.

Furthermore, there are several types of terrorism, such as political, national, criminal, cybernetic, technological, religious and other. The backgrounds of the emergence and development of such negative phenomena in Central Asian countries have significantly lowered the level of religious culture, population unemployment, the instability of the state ideology, and the geopolitical interests of the eternal states, the spiritual and theoretical movements that lead to a vacuum. Thus, the development of technology, the creation of information tools, modernization and globalization have become increasingly commonplace in spreading terrorism, which requires specific interpretations of each other.

Keywords: extremism, terrorism, radicalism, extremism, nationalism, ideology, gender, cybernetics, modernization, globalization, informations.

Сведения об авторах: *Абдуллоев Насрулло Сайфуддинович – кандидат политических наук, заведующий кафедрой философии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (992) 900-10-37-74*

Кувваталии Х. - ассистент кафедры философии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (992) 985979985

Information about the authors: *Abdulloev Nasrullo Saifuddinovich - candidate of political science, the head of philosophy department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob, S. Safarov Street 16. Phone: (992) 900-10-37-74*

Kuvvatalii Kh. - assistant of the Department of Philosophy Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob, S. Safarov Street 16. Phone: (992) 900-10-37-74

ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АМНИЯТИ МИЛЛӢ

**Бойматов Дилшод, Ҳакназарова Гулҷаҳон, Курбонова Шоира
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Тоҷикистон ва тоҷикистониён дар ҳама давру замони давлатдориашон зидди зухуроти терроризм ва экстремизм буданд ва ҳастанд.

Эмомалӣ Раҳмон

Имрӯз терроризм беш аз пеш хусусияти фаромиллӣ ва глобалӣ касб мекунад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир ҷараёнҳои иртиқӣ ба монанди терроризм, экстремизм ва ғайра дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ба тадриҷ доман паҳн намуда, ба омили асосии мураккабшавии муносибатҳои байналхалқӣ табдил ёфтаанд.

Давраи рушди гурӯҳҳои террористӣ ба солҳои 60-уми асри гузашта рост меояд. Имрӯз дар олам ҳудуди 500 гурӯҳу созмонҳои ғайрирасмии террористӣ ба қайд гирифта шудаанд. Аз соли 1968 то соли 1980 аз ҷониби онҳо 6700 амали террористӣ анҷом дода шудааст, ки дар натиҷаи он 3668 нафар ҳалок шуда, 7474 нафар захмдор шудаанд. Тибқи маълумотҳои омории марказҳои таҳлилии харҷи яксолаи гурӯҳҳои террористӣ аз 5 то 20 миллиард долларро ташкил медиҳад. [5, с.42]

Терроризм оқибати харобиовар дорад. Ҳарсола дар асоси ҳодисаҳои террористӣ ва умуман бо айби террористон ҳазорон нафар гирифтори марг мегарданд. Танҳо дар соли 2005 дар ҷаҳон 11111 амалиёти террористӣ ба қайд гирифта шудааст, ки бар асари он 24.7 ҳазор одамон маҷрӯҳ, 24.7 ҳазор рабуда ва 16.6 ҳазор кушта шудаанд. Тахминан 30%-и ҳамаи ин ҳодисаҳо ва 55%-и натиҷаи ин нишондод ба Ироқ марбут аст. Террористҳо қариб 6.6 ҳазор полис, 300 нафар корманди давлатӣ, ҳазор нафар кӯдакони ноболиғ, 170 ҳазор намояндагони боломақоми динӣ, 140 муаллим ва 110 рӯзноманигоронро ба қатл расониданд. [3, с.36]

Соли 2005 шумораи амалиёти террористие, ки бо худкушӣ (худро дар ҷойҳои махсуси серодам тарконида) асос ёфтааст, боло рафт: ҳамагӣ 360 ҳодисаи монанди ин ба қайд гирифта шуд, ки 3 ҳазор одам бар асари он ҳалок гардид. Ба он нигоҳ накарда, ки дар солҳои охир монанди ҳодисаи 11 сентябри соли 2001 амалиёте рух надодааст, вале террористон амалиёти мураккабу муташаккилтаре нисбат ба он ҳодиса анҷом дода истодаанд ва ҳамасола адади ҳодисаҳои террористӣ меафзояд.

Аз воқеаҳои, ки вақтҳои охир дар хоки давлатҳои Сурия, Лубнон, Ироқу Афғонистон, Туркия, Сомалӣ, Нигерия, Яман, Миср ва ғайра сар зада истодаанд, маълум мегардад, ки барои афроди террористу ифротгаро ягон муқаддасот – ватан, миллат, дин, мазҳаб арзише надоранд. Барои расидан ба ҳадафҳои онҳо аз зӯрварӣ ва ҳашоният даст намекашанд.

Бо таассуф мебояд зикр кард, ки ҷомеаи ҷаҳон то ҳол дар бораи ҳуди мафҳуми терроризм ба ҳулосаи ягона нарасидааст. Ҳоло он, ки бе ин гуна ваҳдати назар ба низом даровардани масъалаҳои мубориза ба муқобили терроризм ғайриимкон аст. Маҳз дар чунин шароит баъзе давлатҳо дар қаламрави худ бар зидди терроризм мубориза бурда, ҳамзамон терроризми фаромиллиро дар кишварҳо ва минтақаҳои дигар бавосита ё бевосита пуштибонӣ менамоянд ва мехоҳанд террористонро ба ҳайси муборизони роҳи озодӣ, истиқлолият ва ҳувияти миллӣ муаррифӣ созанд.

Ба ҳеҷ ваҷҳ терроризм боиси омуриши нест ва дар ҳамаи ҳолатҳо бояд қатъиян маҳкум карда шавад. Дар мушоҳидаи пешниҳоди ягона ва мукаммали умумичаҳонӣ нисбат ба давлатҳое, ки аз ҳамкорӣ дар самти мубориза бо терроризм саркашӣ мекунанд ва террористонро пуштибонӣ менамоянд, бояд муҷозот пешбинӣ гардад. Маънидод кардани терроризм ҳамчун падидаи дорои ҳадафи сиёсӣ ва дар сатҳи байналмилалӣ ба ҳам мувофиқ сохтани қонунгузориҳои миллӣ оид ба мубориза бо терроризм тақозои замон аст.

Терроризм падидаи нав нест. Ҳоло зиёда аз 200 навъи маънидодномаи терроризм вучуд дорад, ки ҳеҷ аз он умумиэътирофшуда нест.

Терроризм аз забони лотинӣ (terror- даҳшат, ҳарос) гирифта шуда, ба маънои муосираш дар охири асри XVIII ҳангоми Инқилоби Бузурги Фаронса истифода шудааст.[2, с.14]

Терроризм ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоию сиёсӣ ва ҷиноӣ аз зиддиятҳои дохилӣ ва берунаи рушди иҷтимоӣ вобаста мебошад.

Терроризм – таҳдиди бисёрҷониба ба манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷамъият ва давлат, ки яке аз навъҳои аз ҳама хатарноки ифротгароии сиёсӣ дар мизони чаҳонӣ ва минтақавӣ мебошад, муайян карда шудааст.[3, с.36-45]

Тибқи илми этимология ибораи терроризм аз калимаи лотинӣ гирифта шуда, маънояш «тарс», «даҳшат», «тахлука» буда аз ҷониби созмонҳо, гурӯҳҳо ва ё шахсони алоҳида барои ба ҳадафҳояшон расидан амалӣ карда мешавад.

Дар охири асри XIX аз ҷониби олимони ҳаммонандии ду мафҳум «террор» ва «терроризм» муайян карда шуда, аммо дар кушодани ин ду мафҳум ба ду мафҳуми гуногуни алоҳида маънидод намудаанд, яъне:

1. **Террор** – ҳамчун системаи сиёсии тарсонидани аҳоли ба мақсади нигоҳ доштани ҳизб ё ин ки ҳукумат ва баҳри расидан ба мақсадҳои гуногун анҷом дода мешавад;

2. **Терроризм** – бошад, даҳшат, тарсонидан, тарсонидани аҳоли бо иҷрои ҳукми қатл, одамкушӣ, ки сарҳади мафҳумро васеътар намудааст.

Терроризм ва экстремизм дар маҷмӯъ, хатари воқеӣ ҳам ба ҷомеаи чаҳонӣ ва ҳам барои кишварӣ мо ба ҳисоб мераванд.

Таърихи терроризм ба таърихи сиёсии башарият ҳамсол аст. Террористон барои ба даст овардани қудрат, амалӣ гардонидани мақсадҳои ғаразноки худ аз гурӯҳҳои сиёсӣ, қавмӣ, наҷодӣ ва мазҳабӣ истифода менамоянд.

Терроризми қадим ба воситаҳои содда, бо хушунат ва вайронкорӣ барои ҳадафҳои сиёсӣ анҷом меёфт, аммо терроризми муосир аз воситаҳои бисёр пешрафта истифода менамояд ва ташкили амалҳо хеле печ дар печ аст. Дар қадим террористон ба худкушӣ (худро тарқонидан) хеле кам даст мезаданд. Имрӯзҳо террористон ғолибан худкушанд. Фарогирии ҷуғрофии терроризми қадим маҳдуд буд, ҳоло террористон дар сатҳи чаҳонӣ амал мекунанд.

Террорист – субъект, терроризм – сиёсат ва террор – воситаи ба амалбарории ин сиёсат аз ҷониби субъект аст.

Дар Паёми навбатии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба ин таҳдиду холишҳо омадааст: «Имрӯз терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти чаҳон ва ҳар як сокини сайёра таҳдид карда, барои башарият хатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст».

Сабабҳои пайдоиши терроризм ва экстремизмро чунин метавон тавзеҳ дод:

сатҳи пасти дониши динӣ ва дунявӣ, маърифати ҳуқуқӣ;

- ✓ моддӣ;
- ✓ идеологӣ;
- ✓ хоҳиши табаддулот ва норозигӣ аз вазъи воқеӣ;
- ✓ пайдо намудани шавқ ба фаъолияти нав;

- ✓ чой доштани камбудихо дар тарбияи оилавӣ;
- ✓ коҳиш ёфтани сатҳи зиндагӣ;
- ✓ хусумати шахсии роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, байни шахсиятҳои сиёсӣ;
- ✓ поймол намудани ҳуқуқҳои динӣ ва этникӣ;
- ✓ дар сатҳи паст қарор доштани фарҳанги иттилоотӣ;
- ✓ фаъолияти динии мубаллиғони хориҷӣ ва ғайраҳо. [3, с.36-45]

Терроризм фаъолиятест, ки баҳри дигаргунсозии сохти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вайронсозии идеологияи давлатӣ, тағйирдиҳии идоракунии давлатӣ ва режими давлатӣ, вайронсозии ягонагии ҳудудӣ бо методҳои ҷиноӣ ва террор мебошад.

Якчанд шаклҳои терроризмро фарқ мекунамд, ки асоситарини онҳо навъҳои зерин мебошанд [6, с.50]:

✓ **Терроризми сиёсӣ** – ин навъи терроризм бо истифода аз таҳдид ҷомеаро ба ҳолати мочарогарӣ оварда мерасонад, ки дар натиҷа ҷудой ва бесарусомонӣ ҳосил он ҷомеа мегардад. Ба сифати субъекти терроризми сиёсӣ чун қоида ҳизбҳои сиёсии радикалӣ, гурӯҳҳои алоҳидаи дохили ҳизб ё иттиҳодҳои ҷамъиятӣ, созмони экстремистӣ баромад мекунамд.

✓ **Терроризми миллатгарӣ** – ин навъи терроризм бо таҳаммулнопазирии миллӣ асос ёфта, дар фаъолияти он маҳдудсозии фаъолияти намоёндагони ин ё он халқ бо истифода аз террор асос ёфтааст. Терроризми миллатгарӣ бо сепаратизм алоқамандӣ дорад, ки он ҳамчунин баҳри иҷрои амалҳои дигар, тағйирот дар сохти давлати мавҷуда, вайронсозии ягонагии ҳудудӣ, ташкили давлати соҳибистиклол анҷом дода мешавад. Ба мисоли чунин навъи терроризм Армияи Ҷумҳуриявии Ирландия (Ирландияи шимолӣ), Ҳизби корғарии Курдистон (Туркия), Фронти озодихоҳи Квебека (Канада), Паланги озодихоҳи Тамил Илама (Шри-Ланка)-ро номбар намудан мумкин аст.

✓ **Терроризми динӣ** – он ба муқобили сиёсати глобалии давлатҳои абарқудрат, ки қулли давлатҳои ҷаҳонро дар як «хонаи бузург» муттаҳид кардан мехоҳанд, ки ин иқдом оқибат ба дини онҳо раҳна ворид месозад равона гардидааст. Баъзе аз ин навъи созмон баҳусус Ҳизбуллоҳ, Ал-қоида мақсади бунёди хилофати мусулмониро доранд.

✓ **Терроризми ҷиноӣ** – он бо қуштор, низоъ андохтан байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, таъсир расонидан ба фаъолияти намоёндагони ҳокимият асос ёфтааст.

✓ **Терроризми технологӣ**, ки таҳдиди аз ҳама бештар дорад. Он бо истифода аз яроқи ядрӣ, кимиёвӣ, бактериологӣ ва воситаҳои радиоактивӣ, инчунин муҳосираи объектҳо, яроқҳо, маводҳои ядрӣ мақсадҳои ҳешро амалӣ мегардонад.

✓ **Терроризми кибернетикӣ** – он нисбати ҳамаи навъҳои терроризм таҳдиди бештар дорад. Асоси фаъолияти он роҳ ёфтани ба васоити ахбордиҳӣ, аз ҷумла Интернет ва паҳш кардани маълумотҳои бардурӯғ, инчунин тағйир додани далелҳо мебошад. Ба монанди ин навъи фаъолияти террористӣ, террористон боз як методи дигарро пайдо кардаанд, ки ин ба оби мавриди истифодабарии умум қарордошта ҳамроҳ сохтани моддаҳои заҳролуд ба шумор меравад. Он хатари бештарро болои аҳоли меорад.

Мақсадҳои терроризмро ба ду навъ ҷудо мекунамд:

1. Дохилӣ – ба вучуд овардани бетартибӣ дар минтақаҳои гуногуни як давлат, ҳизбҳои ба ҳам анғехтан, паст намудани эътибори ҳокимият ва боварии мардум нисбат ба он;

2. Берунӣ – сушт намудани робитаҳои байналхалқӣ, байнидавлатӣ, ба вучуд овардани мочароҳо байни минтақаҳо, фишор ба шаҳрвандони давлатҳои дигар.[1, с.76]

Бояд гуфт, ки мақсадҳои терроризм гарчанде гуногунсоҳаанд, вале метод ва шаклҳои расидан ба ин мақсадҳо қариб, монанд сурат мегиранд.

Таҳлили вазъи мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм нишон медиҳад, ки айни замон ҳавфи бевоситаи ин ҷиноятҳо на танҳо ба амнияти миллии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, балки тамоми мамлакатҳои минтақа таҳдид карда, онҳо характери трансмиллӣ ва глобалӣ касб кардаанд. Тамоюли солҳои охир дар ин ҷода нишон медиҳад, ки ин ҷинойтҳо дар ҳамгироӣ бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, гардиши ғайриқонунии яроқ, одамрабӣ, хариду фурӯши одамон, гаравгирӣ ва муҳоҷирати ғайриқонунӣ содир гардида, ҷинойтҳои номбурда ҳамчун манбаи ба даст овардани маблағҳои пулӣ барои амалӣ сохтани кирдорҳои террористӣ истифода карда мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи маҷмаи геополитикӣ ва геоиқтисодии худ боиси бархурдани манфиатҳои мамлакатҳои абарқудрати дунё гардидааст, ки ин таҳаввулот метавонад сабаби боз ҳам ривож ёфтани терроризми байналмиллалӣ гардад. Дар ин ҷода вазъи мураккаби ҳарбӣ- сиёсӣ Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ки дар ҳудуди он якҷанд марказҳо ва созмонҳои экстремистӣ ва террористӣ фаъолият менамоянд бетайсир намоҳад монд [4].

Равшан аст, ки дар мубориза бо терроризм фақат ба қувваи зӯрӣ ва нерӯи ҳарбӣ таъҷиб кардан мумкин нест. Гарчанде нақши иқтисодӣ низомӣ муҳим аст, вале он дар ин арсаи мубориза василаи мутлақо ягона нест. Ин мубориза бояд бо андешидани тадбирҳои дастаҷамъона дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва иттилоотӣ тақвият дода шавад. Ин тадбирҳоро дар сатҳи байналмилалӣ аввалан таҳия ва ба нақша бояд гирифт. Чӣ қарор накунем, чӣ эътилофҳои насозем, ҳар қадар қувваи ҳарбиро ба қор набарем, агар механизми худтавлиди решаҳои терроризм аз байн бурда нашавад, мо фақат аз омилҳои зоҳирии ин маризӣ раҳӣ меёбему ҳалос. Агар кишварҳои пешрафта дар ҳамкорӣ бо давлатҳои рӯ ба инкишоф барномаи фароҳу созандаи муборизаро бо камбизоатӣ, гуруснагӣ, сатҳи пасти маърифат, бекорӣ ва бемориҳои гуногуни вазнин таҳия ва амалӣ сохта натавонанд, мо ҳамагон аз ин зухуроти зишт раҳӣ ёфта наметавонем. Бояд дар таҳвил ва интиқоли технологияҳои муосир, муҳайё намудани ҷойҳои нави қорӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги сиёсӣ ва маҷмӯи масоили иқтисодӣ, аз ҷумла ба бозорҳои ҷаҳонӣ роҳ ёфтани маҳсулоти дар кишварҳои олами сеюм тавлидшаванда иқдомоти воқеӣ, мураттаб ва муназзам амалӣ гарданд. То замоне, ки чунин барнома таҳия нагардад ва мавриди амал қарор дода нашавад, терроризм ҳамроҳи ногузири глобализм ва нусхаи он хоҳад буд.

Аҳолии сайёра бояд дар рӯҳияи фарҳанги сулҳ, муқолаи байнимардумӣ ва таҳаммулгарӣ тарбия ёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон муборизаро бар зидди терроризм ҳамчун вазифаи муҳимтарини таъмини амнияти миллии худ, минтақа ва ҷаҳон баррасӣ намуда, барои тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт талош меварзад. Асоси ҳуқуқии ин фаъолиятро дар кишвари мо ўҳдадорҳои байналмилалӣ он, Конституцияи давлат, Кодекси ҷинойӣ, қонун «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» ва Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар ҷаҳони муосир масъалаи терроризми байналхалқӣ ҳеле мубрам гаштааст ва барои ҳаллу фасли он кишварҳою созмонҳои зиёде бонуфуз иқдомҳо анҷом дода истодаанд. Инчунин бо сар задани чунин масъалаҳо дар минтақаҳои гуногуни олам созмонҳои мухталифи амниятӣ ташкил ёфтанд, ки дар шакли дастаҷамъона бар зидди падидаҳои номатлуб дар минтақа мубориза мекоранд.

Адабиёт:

1. Бернгард А.С. Стратегия терроризма// А.С. Бернгард.-Варшава, 1978. С.76.
2. Жаринов К.В. Терроризм и террористы//К.В.Жаринов,-М., 1999. С. 14.
3. Камолова М.Р. Экстремизм ва терроризм: мушкилот ва дурномаи мубориза бо онҳо //М.Р. Камолова.- Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. №3(46) 2015. С. 36-45 (130)

4. Концепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм аз 08.03.2006 с. №1717
5. Лутовинов В., Морозов Ю. Терроризм – угроза обществу и каждому человеку // В. Лутовинов, Ю. Морозов.- ОБЖ. 2000. - № 9. С. 42.
6. Хоффман Б.Н. Терроризм. Взгляд изнутри//Б.Н. Хоффман.- М., 2003. С.50

ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АМНИЯТИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшиш намудаанд, терроризмро, ки яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир мебошад ва ҷомеаи ҷаҳонро ба ташвиш овардааст, таҳлил ва мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Терроризм таърихи қадима дошта, он дар асри 18 баъди Инқилоби Кабири Фаронса пайдо шудааст. Инчунин оид ба омилҳои пайдоиши терроризм сухан ронда, навҳо ва хусусиятҳои хоси терроризмро мавриди назар қарор додаанд.

Давраи рушди гурӯҳҳои террористӣ ба солҳои 60-уми асри гузашта рост меояд. Имрӯз дар олам ҳудуди 500 гурӯҳ ва созмонҳои ғайрирасмии террористӣ ба қайд гирифта шудаанд. Аз соли 1968 то 1980 аз ҷониби онҳо 6700 амали террористӣ анҷом дода шудааст, ки дар натиҷаи он 3668 нафар ҳалок шуда, 7474 нафар захмдор шуданд. Тибқи маълумотҳои омории марказҳои таҳлилии харочоти яқсолаи гурӯҳҳои террористӣ аз 5 то 20 миллиард долларро ташкил медиҳад. Терроризм оқибати харобиовар дорад. Ҳарсола дар асоси ҳодисаҳои террористӣ ва умуман бо айби террористон ҳазорон нафар гирифтори марг мегарданд. Ва мебошад тамоми воситаҳои истифода намуд, то ки пеши роҳи ин зуҳуроти номатлуби ҷомеаро гирифт.

Калидвожаҳо: терроризм, экстремизм, ҷамъият, санад, инқилоб, олам, инсон, амният, Тоҷикистон, миллат, ҳуқуқ, байналмилалӣ, гурӯҳ.

ТЕРРОРИЗМ И ЭКСТРЕМИЗМ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В данной статье авторы пытались утверждать, что терроризм является одной из самых актуальных проблем современного мира и беспокоил мировым сообществом. Терроризм имеет древнюю историю, и он появился в 18 веке в период Великой Французской Революции. В статье также проанализировали появления терроризма, типы терроризма и его угроза для общества. Развитие террористических группировок относится к 60- годам прошлого века.

Сегодня в мире насчитывается более 500 незарегистрированных террористических группировок. С 1968 по 1980 годам было совершено 6700 террористических актов, в результате которых 3668 человек были убиты и 7474 получили ранения. Согласно статистическим данным, ежегодные расходы центров террористических группировок колеблются от 5 до 20 миллиардов долларов. Терроризм имеет разрушительную реакцию. Ежегодно смертельные случаи являются основой террористических атак и, в целом, террористам. И нужно использовать все силы, чтобы избавиться от этой угрозы обществу.

Ключевые слова: Терроризм, угроза, общество, акт, актуальный, революция, мир, экстремизм, безопасность, человек, нация, Таджикистан, группа, право, международный.

TERRORISM AND EXTREMISM AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

In this article, the authors tried to argue that terrorism is one of the most pressing problems of the modern world and is concerned about the world community. Terrorism has an ancient history, and he appeared in the 18th century in the period of the Great France Revolution. The article also reinitialized the emergence of terrorism, types of terrorism and its threats to society. The period of development of terrorist groups rose in the 60s of the last

century. Today there are more than 500 unregistered terrorist groups in the world. From 1968 to 1980, 6,700 terrorist acts were committed, in which 3,668 people were killed and 7,474 were injured. According to statistics, the annual expenses of the centers of terrorist groups range from 5 to 20 billion dollars. Terrorism has a devastating reaction. Every year, deaths are the basis of terrorist attacks and, in general, terrorists. And you need to use all the power to get rid of this threat to society.

Key words: Terrorism, threat, society, Tajikistan, acts, pressing, Revolution, extremism, world, group, development, law, person, international.

Сведение об авторах: Бойматов Дилишоджон; докторант (PhD) кафедры политологии, Хакназарова Гулджахон, Курбонова Шоира, - преподаватели кафедры философии, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова16. тел.:933013141, mail: 933013141.boimatov93@mail.ru

Information about the authors: Boymatov Dilshodjon; doctoral candidate (PhD), Department of Political Science, Khaknazarova Guldzhahon, Kurbonova Shoira, - teachers of the Department of Philosophy, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarov 16. 933013141, mail: 933013141.boimatov93@mail.ru

САНЪАТҲОИ БАДЕЙ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР АШЪОРИ ҲАҚВИИ АШУР САФАР

Бозорова Ф., аспиранти кафедраи адабиёти тоҷик ва журналистика

Омӯзиши осори намояндагони адабиёти баъзе минтақаҳои таърихӣ, сиёсӣ ва ҷуғрофӣи Тоҷикистон, ки анъанаҳои фарҳангӣ ва забонии худро доранд, яке аз масъалаҳои таъхирнопазир ва кам омӯхташудаи адабиёти тоҷик дар асри ХХ мебошад.

Яке аз доираҳои минтақавии адабии Тоҷикистон дар нимаи дуҷуми асри ХХ Кӯлоб мебошад, ки дар он давра бисёр шоирону нависандагони муосири боистеъдоди тоҷик зиндагӣ ва кор мекарданд. Баъзе нависандагони Кӯлоб ба маҳфили адабии пойтахт ҳамроҳ шуданд, аммо шоироне чун С.Вализода, С.Одиназода, Ашӯр Сафар, С. Ҳақимзода, Х. Ғоиб, А. Каландар, Х. Вализода маҳз дар ҳамин муҳити адабӣ тарбия ёфта ба камол расидаанд.

Дар мақолаи мазкур дар баробари силсилаи таҳқиқотҳо оид ба фаъолияти адабии Ашӯр Сафар бори аввал ашъори ҳақвии шоир, хусусиятҳо, услуб, истифодаи санъатҳои бадеӣ ва ба мушкилоти давру замон аз нуқтаи назари ҳақв баён гардидани диди маҳсули шоир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Маҷмӯаҳои гуногуни ашъори ҳақвии Ашӯр Сафар аз қабилӣ “Ғапи подор” «Интиқомҳо» (2003), «Борони таълимот» (2008), “Ҳоли фатир” ва “Куллиёт”-и шоир анқариб тамоми шеърҳои ҳақвиरो фаро гирифтаанд.

Шоир дар эҷоди ҳақву мутоибот устухон надошт. Агар дар қучое номи Ашӯр Сафар гирифта шавад, беихтиёр аввал эҷодиёти ҳақвии шоир пеши назар чилвагар мешавад ва ханда домангири аҳли маҷлис мегардад, зеро таъби шӯху хушсуханӣ ва лаёқати баланди ҳақвнигорӣ дар сари ҳар мисраи ҳақвиаш хонандаро ба хандидан водор мекунад [5, 89].

Баъзе шеърҳои ҳақвии шоир нуқсонро камбудии қасеро мазаммат накарда, аз юмори беозор ва хандаю шӯхӣи софдилонаю рафиқона иборатанд.

Мусаллам аст, ки ҳақву мутоиба яке аз жанрҳои душворписанди адабӣ буда, аз гӯяндаи хеш диди таҳлилгарӣ, мушоҳидакорӣ ва гузашта аз ин чуръату часорат ва забони тезу тунд, ки андеша аз «сари сабз» надошта бошад, тақозо менамояд. Ба

маънии дигар ҳаҷв ифшоғари нуксу иллат ва камбудию норасоихои иҷтимоӣ мебошад. Он лаҳза, воқеа ва ё ҳодисаро, ки нависанда ё шоири ҳаҷвнигор мебинаду таҳлил менамояду менигарад, ҳарчанд моҳияти хеле чиддӣ дошта бошад ҳам, аммо бо хандаи малеҳе хотима меёбад. Ва ин хандаи таҳдору зарбаи андешамандона бар сари нуксу иллатҳои чома силии обдорест.

Шоир худ табиатан шахси ҳазлкашу базлагуфтор буда, бо шӯҳихои намакину дилнишини худ хоҳири ҳамсухбатонашро шод менамуду чун ҳаҷвнигори хушсалиқа ва мазмунёб ба чилва меовард.

Санъатҳои бадеӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: санъатҳои маънавӣ ва санъатҳои лафзӣ. Санъатҳои маънавӣ дар асоси ба назар гирифтани маъноӣ калима, ибора ва ҷумлаҳо сохта мешаванд аммо санъатҳои лафзӣ ба шакли калимаву ибораҳо асос ёфтааст. Аксари санъатҳои шеърӣ, ки дар эҷодиёти классикон мавқеи калон доштаанд, санъатҳои маънавӣ мебошанд. Онҳо барои ифодаи мазмуни баланд ёрӣ дода метавонанд.

Санъатҳо ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Ҳарчанд ки санъати лафзӣ забони лафз ва санъати маънавӣ мучиби ҳусни маънӣ мегарданд, мумкин аст, ки маънӣ бо таъсири ҳусни лафз некӯтар шавад. Аз ин рӯ мегӯянд, мундариҷа шакро таъмин мекунад ва шакл низ ба мундариҷа таъсир мерасонад.

Санъатҳои шеърӣ дар либоси перояи шеър чилва менамоянд, инҳоянд: исоли масал, эънот, тазмин, ҳусни таълил, ҳашв, раддулқофия (такрори қофия), раддулматлаъ (зулматолъ), суолу ҷавоб, муламмаъ, мувашшаҳ, луғаз, муаммо, моддаи таърих ва ғ. [4, 41- 43].

Санъатҳои муштарак инҳоянд: илтифот, бароати истехсол, сиёсатулаъдод, ҷамъу тафриқ, тансикуссифот, ҷамъу тақсим, тачнис, сачъ, қалб, лаффу нашр, муруоти назир, мурассаъ, таҷоҳули ориф, ҳусни ташбеҳ, истиора, тамсил, киноя, талмех, акс ва монанди инҳо.

Дар як қатор шеърҳои ҳаҷвии устод Ашур Сафар низ санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла санъати ташбеҳ, тамсил, истиора, муболиға, маҷоз, тачнис, назира ва ғайраҳо дида мешаванд.

Масалан, дар шеъри ҳаҷвии «Гуфтам: Ба ҷашм», ки бо таъсири ғазали машҳури Камоли Хуҷандӣ «Ёр гуфт: аз ғайри мо пӯшон назар, Гуфтам, ба ҷашм» эҷод гардида, унсурҳои назира батамом истифода шудааст. Чунончӣ:

Хӯҷаин гуфто: Фақат бар ман нигар!

Гуфтам: Ба ҷашм!

Ман – падар, мебош бар ман чун писар!

Гуфтам: Ба ҷашм.

Ҳар гаҳе, ки моли нодир оварӣ, ҳарфе мағӯ,

Хилваток ою ба гӯшам деҳ хабар!

Гуфтам: Ба ҷашм!

Ҳар рӯмоли хуби пашмӣ кун чу қонат эҳтиёт,

Тоқа пинҳонаш кун аз пеши назар!

Гуфтам: Ба ҷашм!

Холаи даллолаатро ёбу бо пули худаиш

Ваъдааш кун яқтаву фоида бар!

Гуфтам: Ба ҷашм!

Кунҷковакҳо ба ҳар ҷо кунҷковӣ мекунанд,

Бош ҳушёр аз онҳо алҳазар!

Гуфтам: Ба ҷашм! [6, 21].

Дар ин ғазал агар Камол сӯзу гудози ишқ, ранҷурии ошиқ ва нозу истиғноӣ

махбубаро васф карда бошад, Ашӯр Сафар дар қолаби ғазал хислатҳои зишт ва кирдорҳои ношоями садри савдоро нишони тири ҳаҷв қарор додааст. Чунин ҳаҷвияҳои шоир суханҳои мунаққиди рус Н.Г. Чернишевскийро ба хотир меорад, ки гуфтааст: “Манбаи асосии ҳаҷв инсон, ҳаёти инсонӣ ва ҷамъияти инсонист. Фақат дар инсон иддаои бемавқеъ, бемуваффақият ва бечо пайдо мешаванд” [6,21].

Инчунин, дар китоби «Гапи подор» низ ашӯри ҳаҷвии адиб гирд оварда шудааст, ки ин ҷо шеъри «Хушомадгӯ»-ро барои мисол намуна овардан ҷоиз аст:

На сар дорад, на бар дорад даҳонат, эй хушомадгӯ,

Фақат маддохӣ медонад забонат, эй хушомадгӯ.

Ду дастат пеши бар монанди шайхи баднамуд астӣ,

Ба зону пеши пойи хӯҷаинат дар сучуд астӣ.

Хуш ой то ба сардорат, ба айёри сухан гӯӣ,

Сухан аз хизмату аҳду вафои хештан гӯӣ.

Гаҳе оина мегардӣ ту андар пеши рӯи ӯ,

Замоне шона мегардӣ ба ҳар як тори мӯи ӯ.

Гаҳе ту ҷутка мегардӣ, ба пушти мӯзаҳояш ҳам,

Гаҳе болишт мегардӣ ба зери дасту пояш ҳам. [2,138].

Санъати ташбеҳ монанд қардан аст. Адиб ё нависанда барои равшантар тасвир қардани чизе гоҳо ягон хусусияти онро бо хусусияти дигаре монанд мекунад, ба шарте, ки дар миёни монандшаванда ва монандкунанда, аз рӯи сифат ё хусусият, ё кирдору аъвоҷ аз ягон ҷиҳат монандие бошад.

Дар ҷое “Эй руҳат ҳамчу офтоб мунир”-гуфта шуда аст, ки руҳ монандшаванда ва офтоб монандкунанда мебошад, зеро “руҳ” ба “офтоб” монанд қарда мешавад. [3, 65].

Ё ин ки дар шеъри ҳаҷви “Мурғи қурқ”-и Ашӯр Сафар санъати ташбеҳ ба мушоҳида мерасад:

Аз қазо дар Туқалистон ҷонварон,

Мақтабе қарданд барпо андар он.

Чуҷаҳои кӯчаке бе болу пар,

Илми парвози само қардӣ зи бар.

Рӯзе мурғобӣ- директори хунук,

Омадӣ бар синф бо як мурғи қурқ [2, 219].

Дар ин шеъри ҳаҷвӣ шоир ҷуҷаҳоро ба хонандагон, директори мактабро ба мурғобӣ ва омӯзгори дарсдиҳандаро ба мурғи қурқ **монанд** қардааст, мақсад аз ин **ташбеҳ** интиқоди омӯзгоронест, ки бе тайёри ба дарс омада, ба хонандагон ҷӣ омӯзониданашон маълум нест.

Истиора низ навъи санъати бадеист, ки ба маънои орият гирифтани чизе меояд, вале дар адабиёт як намуди маҷоз буда, ба ҷои қалима истифода шудани қалимаи дигар мебошад. Истиора ба ташбеҳ хеле наздик аст. Дар истиора ташбеҳшаванда зикр намеёбад, балки танҳо ташбеҳкунанда номбар мешавад.

Мисол: Агар “Қомати ёри ман мисли сарв аст”- гӯем, дар ин ҷумла ташбеҳ истифода мешавад, зеро қомати ёр ба дарахти сарв монанд қарда мешавад. Вале агар гӯем: “ Сарви ман омад”, ин ҷо истиора истифода мешавад, яъне “сарв” киноя аз “ёр” аст. Истиора аз ташбеҳ дида мучаз ва барҷастатар буда, дар ифодаи эҳсосот ва тасвири ягон лаҳзаи ҳаёт ва лаҳзаи табиат беҳтарин воситаи бадеӣ маҳсуб меёбад.

Санъати ирсоли масал (тамсил) шоир барои тақвияти даъвои худ баъзан аз зиндагӣ ва ҳаёти шахсӣ мисол меорад, вале гоҳо далелҳои ҳаёлии ҳам меорад. Масалан Ҳофизи Шерозӣ мефармояд:

Ҳофиз аз боди хазон дар чамани даҳр маранҷ,

Фикри маъкул мафармо, гули бехор кучост?

Чуноне ки Ашур Сафар дар тамсили “Зоғ ва булбул” бо ҳамин мазмун ашхоси бесаводу танбал, ҳавобаланду бадрафторро инъикос намудааст, ки оқибат аз хислату рафтори худ ва талхгуфториаш аз боғ ронда мешавад:

Чӣ шуд, ки зоғ шуд ҳоким ба як боғ,

Қиёмат гашт боғ аз қар-қар зоғ

Ба булбул сахнаи гулзо шуд танг,

Муҳиби нағмаю гуфтор шуд танг.

Ба фасле боғ шуд бе рангу вайрон,

Ба мисли бешаи хушкида гашт он

Ба назди зоғ омад рӯзе булбул,

Дигар тоқат намондаш бар таамул.

Бигуфт: “Аз рӯзе бе гул боғ дидам,

Дили худро асири доғ дидам

Чӣ хуш гар гӯше бошад, пур аз гул,

Ки ончо нағма бархезад зи булбул”

Ба булбул пас ҷавобе талх дод он,

Ки бошад боғ акнун боғи зоғон [2, 22].

Инсонҳои дилшикан бо суханҳои зишту бадашон ба қалбҳо ханҷар зада, оқибат ба бало гирифта шуда, беобрӯ гашта, чун зоғи ҳавобаланд аз боғ ронда мешаванд.

Балое борид, аммо аз сари зоғ,

Ки якбора варо ронданд аз боғ.

Дар нақшу симои булбулак шоир инсонҳои бекина ва соҳиби қалби покро тасвир мекунад, ки дар ҳар ҷомеае соҳибэҳтироманд. Ҳарчанд зоғ ба ӯ суханҳои қабеху дурушт гуфта, қалби ӯро шикаст, аммо булбул ба гапҳои ӯ аҳамият намода, нағмапардозӣ мекард ва ба ҳар дарахте мехост менишасту сайр менамуд. Гӯё аз чаҳ-чаҳи булбули хушнаво боғу гулзор тарабнок шуда, тозаву шукуфо мегашт. Сабуриву таҳаммулпазирӣ ҳамеша ба инсон дари бахту саодатро мекушояд.

Шоир дар шеъри “Ҳеши рӯбоҳ ва гург” низ хислатҳои неку бади инсонҳоро ба риштаи тавсир кашидааст. Дар ҳаҷвия шер ҳамчун инсони адолатхоҳу некбин ва дурандешест. Ӯ дар миёни ҳайвоноти дарранда сулҳу иттиҳодно эълон карда, бухлу кинро ҳаргиз хуш надорад.

Аз адолат шер- шоҳи ҷоварон

Гуфт “ Бо амру тақозои замон

Дар миёни мо вуҳшон баъд аз ин

Ҳеч гоҳ бояд набошад бухлу кин

Дур партоем, мо аз худ нифок”

Доимо бошем бо ҳам иттифоқ.

Ҳар ки бошад хоҳ гургу хоҳ шағол,

Хоҳ хирсу хоҳ рӯбоҳ... бемалол

Соҳиби мансаб шавад сарвар шавад,

Бар дигарҳо ҳокиму сарвар шавад”

Ва инчунин дар образи рӯбоҳу гург одамони бадқирдору беандешаро, ки бо сӯистифода аз мансаб, бо одамони сарватманд, роҳи хешу таборӣ бастанд, беаҳамиятӣ нисбати қору халқ ва оқибат беобрӯ шудан, нозукбиниона ба қалам кашидааст.

Чунончӣ:

Гург чун бар курсии мансаб нишаст,

Оламеро хонд бар худ зердаст.

Гашт аз пешинааш даррандатар,

Кай дигар мехӯрд вай аз рони хар?

Буд пешаш пухта дар сихи кабоб.

Тоза-тоза барраи оличаноб,

Корҳо бо тарзи худ ороост ӯ,

Кард таъмин он чи ки мехост ӯ [1, 211].

Қобили зикр аст, ки олими хушсалиқа Н.Маъсумӣ таъсири сухани халқро дар асари бадеӣ чунин талқин намудааст: «Сухани халқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру хисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъноӣ мебошад. Вай ба забони асари бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи фавқулодаи зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ мебахшад» [4,90].

Забон ва услуби баёни ҳар як шоир ба забондонӣ ва маҳорати адабии ӯ вобастагӣ дорад. Ашӯр Сафар низ дар эҷод намудан услуби хоси худро дорад, чунки бо маҳорати суханофарини худ дурдонаҳои халқро суфта намуда, тавонистааст, ки тавассути назмаш ба хонандагон ғизои маънавий диҳад.

«Вақте осори Ашӯр Сафарро варақгардон мекунем, мефаҳмем, ки маҳорати бадеии шоир бо забондонии услуби хоси ӯро муайян мекунад. Забон сарвати бебаҳои маънавии халқ аст ва Ашӯр Сафар барин адибони бомаҳорату эҷодкор ғамхору муҳофизи ин сарвати бобаҳои маънавии халқ бошанд» [5,13].

Забони ҳаҷвиёти Ашӯр Сафар, ки дар он санъатҳои гуногуни бадеӣ истифода шудаанд, содаю равон буда, дар он калимаю ибораҳои ширадор ва бо тарзу воситаҳои таъсирноки бадеии ҳаҷвӣ орош ёфтаанд ва хулқу атвор, хислату руҳияи персонажҳои ҳаҷвияшро хеле барҷаста ифода намудаанд. [5, 91].

Мундариҷаи ҳаҷвиёти шоир гувоҳи фароҳу доманадор будани он буда, мағз андар мағзаш аз адабиёти лафзӣ сарчашма мегирад, ки бо тафаккури бадеии халқ наздик мебошад, ва дар ин росто ашъори ҳаҷвии шоир, ки дар онҳо санъатҳои бадеӣ хеле фаровон истифода шудаанд, беҳтарин асарҳои ҳаҷвии адабиёти муосири тоҷик ба шумор мераванд.

Адабиёт:

1. Ашӯр Сафар. Девон// Сафар Ашӯр. Душанбе, “Адиб”, 2018, 967с.
2. Ашӯр Сафар. Гапи подор(шеърҳои ҳаҷвӣ)// Сафар Ашӯр. Душанбе, “Ирфон”, 1987.-224с.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик/ Н.Маъсумӣ. Сталинобод, 1959. – С. 90.
4. Т. Зехнӣ. Санъати сухан// Зехнӣ Т. Душанбе: Маориф,1992, 302с.
5. Шафиев Ф. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб (нимаи дуюми асри XX)/ Ф.Шафиев.-Душанбе,2011, 161 с.
6. Шафиев Ф. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб// Ф. Шафиев. Душанбе: Шучоӣён,-2011. 162с.

САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР АШЪОРИ ҲАҶВИИ АШӢР САФАР

Дар мақолаи мазкур оид ба эҷодиёти ҳаҷвии шоири ҳавзаи адабии Кӯлоб Ашӯр Сафар, инчунин оид ба истифодаи санъатҳои бадеӣ дар ашъори ҳаҷвии адиб маълумот дода шудааст.

Тавре муаллифи мақола қайд менамояд, дар силсилаи таҳқиқотҳо оид ба фаъолияти адабии Ашӯр Сафар бори аввал ашъори ҳаҷвии шоир, хусусиятҳо, услуб, истифодаи санъатҳои бадеӣ ва ба мушкilotи давру замон аз нуқтаи назари ҳаҷв баён гардидани диди махсуси шоир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Аз ин рӯ, мушкilot дар муайян кардани ҳолати санъати лафзӣ ва санъати маънавий ҳамчун мучибӣ ҳусни маънӣ мумкин аст, имкон фароҳам оварад то мундариҷаи шаклро таъмин мекунад ва шакл низ ба мундариҷа таъсир расонад.

Ба андешаи муаллиф, хангоми таҳқиқи осори Ашӯр Сафар маълум мегардад, ки маҳорати бадеии шоир бо забондонияш услуби хоси ӯро муайян мекунад. Забон сарвати бебаҳои маънавии халқ аст ва Ашӯр Сафар барин адибони бомаҳорату эҷодкор ғамхору муҳофизи ин сарвати бебаҳои маънавии халқ мебошанд.

Калидвожаҳо: санъати бадеӣ, ашӯр, ҳаҷв, адабиёт, шоир, персонаж, забони халқ, тадқиқот

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА РЕЧИ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В САТИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АШУР САФАРА

В данной статье речь идёт о творчестве поэта литературного округа Куляба Ашура Сафара, а также об использовании изобразительных средств речи в его юмористических произведениях.

Как отмечает автор, во многочисленных исследованиях творческого пути Ашура Сафара, впервые подвергаются исследованию юмористические произведения поэта, их особенности, стиль, использование изобразительных средств речи, а также особый взгляд поэта на трудности общества с точки зрения юмора.

Отсюда, трудности в определении народных говоров и нравственных ценностей как искусство речи, вероятно, предоставит возможность, чтобы содержание стихов соответствовала форме, в свою очередь, форма повлияла на содержания стихов.

По мнению автора, в ходе исследования творчества Ашура Сафара выявляется, что литературное мастерство и отличное знание языка, определяет особый стиль выразительности стихов поэта.

Язык бесценное богатство народа и такие выдающиеся поэты как Ашур Сафар являются хранителями этого культурного наследия народа.

Ключевые слова: изобразительные средства речи, произведения, юмор и сатира, литература, поэт, персонаж, язык народа, исследование.

EXPRESSIVE MEANS OF SPEECH AND THEIR USE IN THE SATIRIAN WORKS OF ASHUR SAFAR

The article is about the work of the poet of literary Region of Kulob Ashur Safar, as well as the use of visual means of speech in his humorous works.

The author notes that, in the several researches of Ashur Safar's career, the poet's humorous works, their features, style, use of visual means of speech, as well as the poet's special view of society's difficulties in terms of humor, are studied for the first time.

Hence, difficulties in defining folk dialects and moral values as the art of speech are likely to provide an opportunity for the content of the verses to correspond to the form, and in turn, the form will affect the content of the verses.

According to the author, in a study of the work of Ashur Safar, it is revealed that literary skill and excellent knowledge of the language determine a special style of expressiveness of the poet's poems.

Language is the priceless wealth of the people and such outstanding poets as Ashur Safar are the guardians of this cultural heritage of the people.

Keywords: visual means of speech, works, humor and satire, literature, poet, character, language of the people, research.

Сведения об авторе: Бозорова Фотима-соискатель кафедры таджикской литературы и журналистики;

Адрес: г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, тел: 988 91 92 76, e-mail: sharaf26@mail.ru

Information about the author: Bozorova Fotima, researcher on the Chair of tajik literature and journalistics;

РАЗРАБОТКА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КЕЙСОВ В АСПЕКТЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Оринина Л.В., *Орифов О.О.

***Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ**

В настоящее время метод кейсов (кейс-стади) активно используется в образовательной практике вузов как метод, направленный на развитие критического мышления студентов, повышение уровня их межкультурной коммуникации и языковой компетенции. Кейс-метод зарекомендовал себя в педагогической практике как практико-ориентированная педагогическая технология, которая является прекрасной альтернативой консервативным методам изложения информации и связана с инновационными педагогическими форматами проведения дискуссионных площадок и реализации в группах, особенно малокомплектных, индивидуально-ориентированного подхода.

Кейс – слово многозначное, переводится с английского языка как случай, инцидент, казус, дело, ящик, чемодан, фактические обстоятельства, история болезни, версия, прецедент и др. Все эти значения имеют определенное отношение и к трактовке понятия “кейс” в области образования.

Кейс – это уникальный случай, происшедший с конкретными людьми в реальной ситуации. Он может быть воспринят как пример удачно найденного выхода из конкретной проблемы в данной сфере деятельности, как прецедент, на основе которого могут решаться какие-либо другие родственные проблемы.

Незавершенный кейс – сложный случай в конкретной области, на основе которого организуется дискуссия в учебной аудитории с целью личного и профессионального совершенствования, подготовки к обоснованному принятию решений в проблемных ситуациях. Педагогический кейс – это изложение конкретного случая в практике работы педагога, в котором описан процесс возникновения и развития определенной проблемы, конфликта. В кейсе подробно представлены фактические обстоятельства, детали происшедших событий, даны характеристики участников, отражена суть проблемы и рассмотрены действия по ее разрешению с оценкой их эффективности. К кейсам могут быть приложены документы, статистические данные и др. материалы. Кейс-метод впервые применил в 1870 г. декан юридического факультета Гарвардского университета, профессор права Христофор Колумб Лэнгделл. Он поставил перед собой задачу приблизить академическую подготовку студентов к области их будущей профессиональной деятельности и заменил проведение традиционных лекций обсуждением реальных случаев из юридической практики (кейсов). Профессор предлагал студентам подготовиться заранее к занятию, изучив объемные папки с документами. Этот опыт был признан на факультете перспективным и использовался в дальнейшем некоторыми другими преподавателями. К 1915 г. кейсы применяются в учебном процессе в некоторых юридических вузах США. К 1920 г. ряд последователей Лэнгделла используют кейс-метод в преподавании не только права, но также медицины и делового администрирования. Однако широкому кругу специалистов кейс-метод остается неизвестным. В 20-е гг. XX в. осуществляется внедрение кейс-метода в Гарвардской школе бизнеса. В этот период в Гарварде издаются первые сборники кейсов в области менеджмента. Поэтому во многих исследованиях по истории создания кейс-метода именно эти годы связывают с его возникновением. До середины XX века кейс-метод остается прерогативой Гарвардской школы бизнеса. Однако успешный опыт использования кейсов постепенно становится

известным в широких академических кругах США и стран Западной Европы. К 70-80 гг. его начинают активно использовать в бизнес-образовании, он получает распространение в отдельных университетах стран Северной Америки и Европы. В 80-90-е гг. XX в. кейс-метод внедряется в практику подготовки преподавателей в области менеджмента, юриспруденции, медицины, экономики, политологии. В ряде университетов организуются курсы по подготовке преподавателей данных дисциплин к применению в учебных аудиториях кейс-метода, создаются международные ассоциации по разработке и применению кейсов в бизнес-образовании, издаются сборники кейсов. В начале XXI в. в американской системе педагогического образования ставится задача широкого использования кейс-метода в профессиональной подготовке учителей. В России впервые информация об «американском методе казусов» прозвучала на конференции преподавателей экономических дисциплин в советских партшколах в 1926 году. На данной конференции шла речь о зарубежных методах практического обучения. Однако до конца 70-х годов прошлого столетия данный метод не нашел применения в российском образовании. В 80-е гг., когда стали интенсивно развиваться экономика, менеджмент, появилась западная переводная литература, интерес к кейс-методу стал неуклонно повышаться. В этот период он используется в высшем и последипломном образовании отдельными преподавателями в области экономики и менеджмента. В 90-е гг. кейс-метод получил распространение в бизнес-образовании, создаются первые отечественные кейсы в области юриспруденции, экономики, менеджмента, медицины. В 2000-е гг. начинается его внедрение в процесс подготовки преподавателей социально-экономических и юридических курсов, предпринимаются попытки применения в колледжах и школах. В настоящее время существуют различные подходы к пониманию кейса. В соответствии с одним из них, исторически более ранним, кейс представляет собой пакет документальных источников, содержащих информацию по конкретному случаю из профессиональной практики. Существенно более распространенным является понимание кейса как изложения проблемной ситуации в определенной сфере деятельности. Возможно также комбинирование этих двух подходов, предполагающее, что к изложению кейса дается приложение в виде ряда документов, содержащих фактическую, цифровую информацию, схемы, таблицы, графики и т.д. Применение кейс-метода в обучении предполагает интенсивное взаимодействие преподавателя и учащегося, а также учащихся в группе, в результате которого осуществляется моделирование процесса принятия решений в профессиональной деятельности.

Кейс (Case study) – метод анализа ситуаций. Суть его в том, что учащимся предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой одновременно отражает не только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений. По мнению ведущих педагогов, занимающихся проблемой внедрения технологии кейс-стади в процесс обучения, грамотно составленный кейс должен характеризоваться четко выраженными временной, сюжетной и разъяснительной структурами.

1. Временная структура кейса. Любая ситуация, описанная в кейсе, происходит во временной системе координат. Поэтому учащиеся, работающие с кейс-материалом, должны четко представлять: в какой временной последовательности происходят события, изложенные в кейсе. Обычно кейс-материал составляется в строгом соответствии с временной структурой. Однако в последние годы все чаще встречаются кейсы, в которых временная последовательность изложения материала разбита на несколько временных отрезков, что позволяет включать в канву изложения ситуации комментарии, размышления, мнения, цитаты и прочие необходимые материалы. Тем не менее, это не должно отразиться на последовательности изложения

событий, и временная структура должна по-прежнему оставаться четкой и понятной студентам.

2. Сюжетная структура кейса. Чтобы кейс-материал действительно смог увлечь учащегося, необходимо наличие четкой сюжетной линии. На 10-15 листах бумаги должна разыгаться драма, способная приковать к себе внимание. Опытный автор не случайно уделяет сюжетной структуре особое внимание. Чем ярче будет представлена проблема, поставленная в кейсе, тем больший интерес она вызовет. Столкновение идей или людей – лучшая гарантия успеха кейса.

3. Разъяснительная структура кейса. Изложенная в кейсе ситуация должна быть понятна читателю до мельчайших подробностей. Необходимо помнить, что восприятие материала автором кейса и читателем не одинаково. Поэтому чрезвычайно полезно периодически смотреть на свое творение глазами будущего читателя и, как результат этого процесса, – возможно, более подробно осветить те моменты, которые с авторской точки зрения не требуют дополнительного разъяснения. Не случайно большинство кейсов, пользующихся успехом, содержит подробную информацию и сведения, казалось бы, не имеющие непосредственного отношения к поставленной проблеме, но способные облегчить процесс самостоятельной работы над материалом кейса будущему читателю.

Мы предлагаем рассматривать лингвистические кейсы как средство формирования языковой компетенции студентов, под которой мы понимаем способность к овладению языковыми (лингвистическими) навыками: грамматическим строем и культурой речи – с целью повышения уровня речевой грамотности и межличностной коммуникации.

Языковая компетенция студентов вуза, на наш взгляд, включает в себя следующие компоненты:

- навыки грамотной письменной речи;
- навыки речевого межличностного общения;
- знание грамматического строя речи;
- владение навыками межкультурной коммуникации;
- способность включаться в поликультурное пространство;
- владение нормами культуры речи;
- способность к креативному речевому взаимодействию в условиях академического пространства вуза.

На занятиях по иностранному языку в вузе кейс может быть представлен обучающимся в виде текста. Иноязычные тексты для обучения существуют в виде нескольких категорий [4]:

- аутентичный текст – «оригинальный текст, не подвергшийся абсолютно никакой методической обработке», либо допускающий некоторую «степень дидактизации при условии, что это не нарушает достоверности, подлинности текста, если не утрачивается социокультурный фон текста»; «собственно оригинальный текст, написанный «носителями языка для носителей языка»;

- дидактизированный текст – текст, подготовленный «носителями языка специально для методических целей»;

- полуаутентичный текст – аутентичный текст, адаптированный, «как правило, путем сокращения и компиляции в интересах реализации задач обучения»;

- квазиаутентичный текст – текст, в котором «допускаются некоторые сокращения за счет имен собственных, исторических сносок, т. е. текст со снятыми особо трудными местами». В рамках такой классификации кейс на иностранном языке представляет собой дидактизированный квазиаутентичный текст. В современных программах по иностранному языку в содержание курса включаются следующие компоненты [1]: сферы, темы и ситуации общения в рамках действующих программ; языковые (филологические) и страноведческие знания; языковые навыки и речевые умения; номенклатура формул речевого общения, передающих разные

коммуникативные намерения; тексты для устной и письменной иноязычной деятельности; учебные и компенсаторные умения. При этом, как отмечают многие авторы, если в процессе спонтанной речи на родном языке сознание говорящего сосредоточено на содержании высказывания, то в случае неподготовленной речи на иностранном языке произвольное внимание говорящего раздвоено: оно распределено между контролем за формированием мыслей и контролем за процессом их оформления средствами иностранного языка. Поэтому дискуссия на иностранном языке будет успешнее при соблюдении ряда условий: минимальная трудность мыслительных задач, которые ставит перед говорящим необходимость участвовать в дискуссии; наличие достаточного уровня автоматизации речевых навыков и широта номенклатуры языкового материала, владение которым находится на уровне навыка; опыт ведения дискуссионных бесед на родном языке. При проектировании дискуссии в технологии кейс-стади В.Л. Скалкин и Г.А. Рубинштейн, придавая большое значение важности тщательной подготовке к учебной дискуссии, рекомендуют выделять в её структуре «тему дискуссии, экспозицию (фактический материал, информация и проблематика, которые служат исходным пунктом любого обсуждения), речевой стимул, направляющие вопросы, ключевые слова, речевые реакции говорящих» [4]. Важно учитывать такие виды учебной работы, как ответы на дискуссионные вопросы, аргументированные ответы на вопросы («следует обучать учащихся целому ряду структур и штампов речи, выражающих мотивировку высказывания») [3].

Поскольку данный метод комплексный и содержит все виды речевой деятельности (чтение, говорение, письмо, аудирование), то он в полной мере может быть применим к процессу преподавания иностранного языка. Кейсы на уроках иностранного языка используются при завершении работы над изучением темы, предоставляя обучающимся возможность использовать лексико-грамматический материал в своей речи. При проведении кейс-метода учащиеся составляют аннотации материалов на иностранном языке, реферировать тексты, выступают с презентациями своих предложений, защищают свое мнение и находят варианты решения проблемы, применяя иностранный язык [4].

Таким образом, при использовании кейс-метода в изучении иностранного языка у обучающихся повышается уровень знания иностранного языка в целом, поскольку использование терминов, фразеологизмов, идиом и т. д. и их понимание более эффективно, чем простое их заучивание, так как требует умения их использовать. Необходимо отметить также тенденцию к развитию творческого мышления, поскольку ситуации кейса заставляют размышлять на иностранном языке. У учащихся развиваются навыки проведения презентации (умение публично представить свою работу на иностранном языке), умения вести дискуссию, формировать вопросы, аргументировать ответы, что способствует развитию речи, совершенствуются навыки различных видов чтения на иностранном языке и обработки информации, развиваются навыки работы в команде.

Подводя итог вышесказанному, следует еще раз отметить, что лингвистический кейс, на наш взгляд, является эффективным средством формирования языковой компетенции студентов университета, повышая как общий уровень их эрудиции, так и уровень их творческого потенциала, критического мышления и мотивации к изучению иностранного языка в живой, увлеченной и практико-ориентированной форме.

Литературы:

Акулова О.В., Писарева С.А. Современная школа: опыт модернизации / книга для учителя. СПб, 2005.

Акулова О.В., Писарева С.А., Пискунова Е.В. Конструирование ситуационных задач для оценки компетентности учащихся: учебно-методическое пособие для педагогов школ. СПб, 2008.

3. Андюсев Б.Е. Кейс-метод как инструмент формирования компетентностей //Директор школы. - №4, 2010. – С. 61 – 69.

4. Абрамова С. Ю., Белозерова Ю. В. Использование кейс-метода на уроках английского языка [Текст] // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2015 г.). - Уфа: Лето, 2015. - С. 94-96. - URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/148/7466/> (дата обращения: 15.03.2019).

5. Ильюшин Л.С. Приемы развития познавательной самостоятельности учащихся. URL: <http://likhachev.lfond.spb.ru/Lesson/ilushina.doc>

6. Павленко Е.К. Ситуационные задачи как форма интерактивного изучения школьного курса географии // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 2. С. 121-123.

РАЗРАБОТКА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КЕЙСОВ В АСПЕКТЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

В статье раскрываются аспекты, связанные с феноменологией кейс-стади как метода и педагогической технологии в современной образовательной теории и практике, с особенностью использования данного метода на занятиях по иностранному языку применительно к формированию у студентов вуза языковой компетенции. Кроме того, в статье коротко приводится историография данного метода, особенности его использования в России, а также классификация кейсов по их функциональному применению.

Ключевые слова: кейс-метод, лингвистический кейс, педагогическая технология, языковая компетенция студентов.

КОРКАРДИ БАСТАҲО (КЕЙСҲО) ДАР ПАСМАНЗАРИ САЛОҲИЯНОКИИ ЗАБОНИИ ДОНИШЧҶҶЁН

Дар мақола чанбаҳои таҳияи бастаҳо (кейсҳо) ҳамчун усул ва технологияи педагогӣ дар назария ва амалияи муосир, бахусус истифодаи ин усул зимни машғулиятҳо аз фанни забони хоричӣ бо мақсади ташаккули салоҳиятнокии забони донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии баррасӣ мешавад.

Зимнан, дар мақола оид ба заминаҳои таърихии роҳандозӣ гардидани ин усул дар Россия, инчунин таснифоти бастаҳо (кейсҳо) вобаста ба хусусияти истифодабарии онҳо маълумот дода мешавад.

Калидвожаҳо: усули кейс, кейси забонӣ, технологияи педагогӣ, салоҳиятнокии забони донишҷӯён

DEVELOPMENT OF LINGUISTIC CASES UNDER THE STUDENTS' LANGUAGE ASPECT

The article reveals aspects related to the phenomenology of the case study as a method and pedagogical technology in modern educational theory and practice, with the peculiarity of using this method in foreign language classes in relation to the formation of language competence among university students. In addition, the article briefly provides the historiography of this method, the features of its use in Russia, as well as the classification of cases according to their functional application.

Key words: case-method, linguistic case, pedagogical technology, linguistic competence of students.

Сведения об авторе: *Оринина Л.В., к.п.н., доцент ФГБОУ ВО «Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова», Магнитогорск, РФ, orinina_larisa@mail.ru,*

Орифов О.О., Соискатель «Кулябский государственный Университет имени А. Рудаки», Куляб, Республика Таджикистан, orifov.02orzu@mail.ru

Insormation adont autor: Orinina L.V., Phd on Pedagogical Sciences, Associated Professor of Magnitogorsk State University named after G.I. Nosov, Magnitogorsk, Russian Federation, orinina_larisa@mail.ru,

Orifov O.O., Researcher «Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki», Kulob, 735360, Republic of Tajikistan, orifov.02orzu@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ МИКРОПОЛЕ «ХЛЕБ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Нодирова С.С. ассистент

Кулябского государственного Университета им. Абуабдуллох Рудаки

Сведений о пищевом режиме и питания таджиков с древнейших времен в литературах встречается очень мало. Краткие упоминания о пище таджиков еще с конца XIX - начала XX вв. имеются в трудах русских исследователей А.А.Семенова[13.,с.52], М.С. Андреева[3.,с.69], Н.А.Кислякова[6.,с.119], Н.Н.Ершова и др.

Одной из наиболее устойчивых форм культуры нации и народности является ее национальная кухня. Различные культуры - таджикская и английская, различные традиции кулинарии, различные питания имеют свою особенность в способе приготовления.

В микрополе «хлеб» таджикского языка содержится больше лексем, чем в английском, т.к. в таджикском языке существует больше названий мучных изделий. Одним из основных продуктов питания таджиков является хлеб в виде различных *лепешек* - *flat cake* домашнего приготовления и очень разнообразный ассортимент мучных изделий, приготовленных в виде лапши, похлебок. У таджиков хлеб домашнего приготовления *нон(лепешка)* -*flat cake* почитается с древнейших времен как символ святости и на столе - дастархане она ставится на самом почетном месте, т.е. в середину.

Способ приготовления *лепешки* - *flat cake* у таджиков разнообразный и готовится населением не только северных районов, но и южной части Таджикистана как кислый и как пресный. Кислый хлеб в лексиконе таджиков называется *нони хамир*, а пресный – *нони фатир- unleavened, azymous; unleavened bread* [6.с. 143].

Лепешки выпекают из пшеничной (гандуми) муки. У таджиков хлеб домашнего приготовления - *лепешка* разделяется на несколько видов: *нони фатир* - *unleavened, azymous; unleavened bread* (лепёшка из пресного теста)[15.с.703], *нони гурда* - *flat bread, chapoti* (*нони тунук*)- *chapotti* (тонкая лепёшка), *нони кунчутти* – *flat bread with sesame-* (лепёшка с кунджутом), *нони чаза-flat bread with fat cracklings-* (лепёшка со шкварками), *нони ширмол- noni shirmol (flat bread with milk)* -(лепёшка на молоке), *нони заргора- flat bread from cornmeal, maize flat cake-* (лепёшка из кукурузной муки), *нони қадқад – kadkad puffed flat bread fried oil-* (слоённая лепёшка, жаренная в масле), *нони кӯмоч- kutoz (unleavened scon's baked on coals or in ashes)-* (толстая пресная лепёшка, выпечённая на золе), *нони катлама- layer cake* -(лепёшка слоёная), *кулчаи равганин – bun-* (лепёшка с маслом), *нони сиёҳ – bread, rye bread-* (чёрный хлеб), *нони сафед – white bread* (белый хлеб), *нони хонагӣ- home-baked bread* (домашняя лепешка), *нони чавин- barley bread-* (ячменный хлеб) [15., с .552].

Необходимо отметить, что в словаре «Фарханги тоҷикӣ – англисӣ» под редакцией П. Чамшедова перевод терминов *нони қадқад*, *нони кӯмоч*, *нони катлама*,

кулчаи равганин, нони ҷавин осуществляется путем передачи значения терминологии микрополе «хлеб»с таджикского на английский.

У таджиков, проживающих в горных районах и поселений, имеются свои особенности и способы приготовления лепешек. В говорах и диалектах отдельных регионов Таджикистана (северная часть, группа южных районов, население Памира и Припамирья) хлеб домашнего приготовления - *лепешки* имеют свое, диалектное название.

В прежние времена на территории Рашта пекли еще схожие с *гирдача - flat bread*, но более тонкие лепешки – *нимнона*, на территории Дарваза наоборот, в дни праздников и на поминки большие лепешки толще гирдача – *нони гавсак*. Такого же размера, как *гирдача- flat bread* запекаются из пшеничного кислого теста и лепешки *чанному- chapoti* (тонкая лепёшка), но и в других горных регионах, в том числе и территорий южного Таджикистана. Лепешки *чанному - chapoti* (тонкая лепёшка), раскатываются тонкими, примерно как тесто лапши, и при выпечке не сбрызгиваются. Тесто для *чанному* делается гораздо мягче чем для *гирдача flat bread*, т.к. они пекутся очень быстро, в выпечке должны принимать участие две или три женщины, из которых одна занимается печением этих лепешек, а другие готовят для нее раскатанное тесто[6,с.121].

В настоящее время таджики выпекают следующие национальные традиционно дошедшие до нас виды лепешек: *гирдача – flat bread* (круглый, толстосенный хлеб, диаметром 50-70 см, толщиной 3-4 см); *нони гавсак* – (толстостенный хлеб), большие лепешки, чуть толще гирдача, размером 1,5-4см; *чанному – chapoti* (тонкие лепешки размером чуть больше гирдача). Лепешки *чанному- chapoti* готовят в основном горные таджики; *хамирфатир* – лепешки, выпекаемые из кислого теста, из пшеничной муки, размером больше чем *гавсак*; *кульча* – небольшие круглые толстостенные лепешки, диаметром 18-20 см. Они пекутся в основном из кислого теста, которые замешиваются из пшеничной муки с добавлением топленого масла и яиц.

Кульча – bun [15.,с.601] готовится обычно для семейных праздничных торжеств; *фатир -- unleavened, azymous; unleavened bread* (пресная лепешка, изготавливается из пшеничной муки, диаметром 30-40см) [15., с. 703]. Особая характеристика этого вида национального хлеба то, что она является толстостенной, толщина не более 5-7 см; *кумоч* – толстая, пресная лепешка выпеченная золе, *кад-кад - kadkad puffed flat bread fried oil* (слоенная лепешка, жаренная в масле); *нони тобаги* – лепешка приготавливаемая на камне или сковороде[13.с.,39].

В свою очередь *лепешки*, которые пекутся дома у таджиков и выносятся на продажу, в основном приготавливаются с различными добавками к тесте молока, масла, кефир (шир, равған, чурғот). Способ приготовления этих мучных изделий своеобразна, например: *нони ширмол* (лепешки, замешанные на молоке) – flat bread with milk[12.с.34]; *нони ҷаззаги* (лепешки со шкварками)– flat bread with fat cracklings[12.с.38]; *нони кунҷути* (лепешка с кунжутом)– flat bread with sesame[12.с.42]; *нони ниёздор* (лепешка с репчатом луком) - flat bread with onions; *нони ширмол* (лепешка с молоком) - type of rich small cake (mixed with milk)[13. С.801]; *лочира* – lochira[9. С.246]; *нони лочира* (лочира с маслом) - lochira with margarine[9.с.246]; *нони кӯмоч* (толстая пресная лепешка выпеченная на золе) – kutoz(unleavened scon`s bked on coals or in ashes)[13.с.392]. др.

Необходимо отметить, что у таджиков Зерафшанаи Каратегина, помимо пшеничной муки, для приготовления лепешек и хлеба используется также кукурузная мука. Например, лепешка из кукурузной муки - *нони зарғора* –maize flat cake[13.с.294;6, с.124].

Среди таджиков традиционно распространены также блюда из хлеба с молочными продуктами. Например: *фатирмаска* – блюдо приготавливаемое из горячих лепешек – *фатир*, а иногда из *гирдача*, которые кладут в большое деревянное блюдо, между ними большой кусок сливочного масла (маска) и разминают деревянной

ложкой, перемешают масло с лепешкой. При переводе с таджикского на английский язык необходимо учесть лексико-семантические особенности перевода терминов, например *фатир+маска* = *фатирмаска* - *unleavened bread*[16., с.92].

Большая часть лексики таджикского языка в рассматриваемой сфере образуется путем сложения двух наименований. В зимний период среди таджиков распространены приготовление различных видов традиционных национальных мучных блюд. Например, из только что приготовленной испеченной сдобной пресной лепешки - *фатири равганин*, тёплой водой, сухого сыра, коровьим топленного масла и репчатого нарезанного лука приготавливают национальное блюдо “курутоб” - *cheese + meal* [16., с. 93]. Эта пища в основном приготавливается в зимний период. Разводят и мелчают в воде сухого сыра – *курут* (*little balls of homemade*)[16, с.93] выливают ее в деревянное блюдо, крошат в него пресную лепешку - *фатир*, мелко нарезают репчатый лук или заливают раскаленным коровьим топленным маслом.

Многие мучные изделия таджики связывают с проведением религиозных праздников Иди Рамазон, Иди Курбон. На эти торжества готовят в основном различного рода приготовления из теста (*хамир*). В английском языке таджикское *хамир* (*тесто*) имеет несколько значений – *dough, pastry, to bend, to bow*. Эти мучные изделия сохранились до сих пор благодаря их использования на свадьбах, в традиционных обрядах и религиозных праздниках.

Во время семейных празднеств и праздники Курбан или Рамазан для угощения гостей, а также в дорогу или когда идут в гости пекут небольшие круглые лепешки - *кульча*, кислое тесто для которых замешивается из пшеничной муки на молоке с добавлением топленного масла и яиц. *Кульча* -*бин* [15.,с. 601] пекутся очень небольшие, толстые, в роде булочек диаметром в 8-10 см. К свадьбе для угощения невесты пекут такие же хлебцы, но сплошь покрытые дырочками, наколотыми посредством мухпар, - *холхолак* или *кульчай арус*, в районах Рашта, районов Кулябской зоны термином *кульчай арус* называют большую толстую лепешку диаметром около 50 см и весом до 3-4 кг [6. с. 146].

Из теста и мяса в таджикской кухне приготавливаются различные мучные изделия, одной из которых является *самбуса* - *pie*. Виды этой пищи *самбусай варакин* (слоенная самбуса) - *puffed sumbusa*[16.с.623] (*with savoury filling*) or *sambusa* “pastry”; *самбӯсай гижда* (сдобная самбуса) - *rich sambusa*; *самбӯсай танури* (самбуса испеченная в тануре) - *sambusa baked in a tandoor*[12.с.227]; *самбӯса бо каду* (самбуса слоенная с тыквой)- *pumpkin samsa*[12.с.228]; *самбӯса бо кабудӣ* (самбуса с зеленью) - *sambusa with greens*[12.с.230]; *самбусай фармуда*-*sambusa farmuda*[12.с.222]; *чалтак* (тонкие лепешки жаренные в масле) - *chalpak* (*the thin flat cakes fried on oil*). Также традиционными являются национальные приготовления блинов на всяких торжествах таджиков, в частности, *катлама* - лепешка слоенная - *katlama* (*flat bread*) [12.с.202]. Из теста и масла у таджиков готовятся праздничные сладости такие как: *чак-чак* - *chak-chak*[12.с.208]; *орзуқ, бурсоқ* (колобки из дрожжевого теста) - *raised crullers* [12.с.212] и т.д.

У англичан также терминология «хлеб» имеет свои особенности использования в связи с географическим местом расположения. Например, распространенный в Северо-Восточной Англии термин *хлеб* употребляется не как *bread*, а как *stottie cake* либо *stotty*.

Сегодня традиционная выпечка из теста в Англии включает кексы, бисквиты, печенье, булочки с шафраном. Популярны также у англичан горячие оладьи с маслом, сдобные лепешки и известные всем пудинги. Самый известный - это «Yorshire-Pudding», который состоит из сладковатого или солоноватого теста из муки, яиц и молока, приправленного мускатным орехом, печется на жире от ростбифа, подается к основным блюдам: *He claws it as Claylon claw the pudding, when he ate bag and all; Cold pudding settles love*[5.с.108].

В древней Англии человеку, подозреваемому в каком-либо преступлении, давали съесть черствую корку хлеба. Если злодей внезапно давился - значит, виноват. Считалось, что *святой хлеб* сам указывал на преступника.

Пироги появились в Англии в XII-ом столетии и были преобладающе мясными пирогами. Коржи пирога упоминались как «soffyn», и было вообще больше коржей, чем начинки. Иногда эти пироги делались с домашней птицей, и ноги птицы оставляли вне пирога, чтобы использовать их как ручки: *The devil makes his Christmas pies of clerks' fingers and lawyers tongues; He has eaten many a Christmas pie* [5, с.141].

Говоря о роли хлеба в английской кухне, стоит упомянуть, что именно в Англии был придуман рецепт гренок - обжаренного хлеба с разными «начинками»: *When thou dost drink, beware the toast, for there in lies the danger most; Toast your bread.* [5, с.143].

Если рассмотреть этимологию слова «леди» и «лорд», которые имеют к *хлебу* самое прямое отношение, то мы находим в толковых словарях английского языка слово «леди» обозначает «та, что замешивает хлеб», а слово «лорд» - «хранитель хлебов». Когда в древней Англии разводилась супружеская пара, из домашнего имущества муж получал весь хлеб, который был выпечен к моменту развода, а жена получала все тесто, еще находившееся в квашне: *All griefs with bread are less; Another's bread costs dear.* [5, с.146].

Литература:

1. Амосова Н.Н. Большой англо - русский словарь в 2 т. Н.Н. Амосова, Ю.Д. Апресян, И.Р. Гальперин. - Т. 2. - М., 1988. – 230 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М., 1999.-482с.
3. Андреев М.С.Таджики долины Хуф. 1943.-431 с.
4. Васильев Л.М. Теория семантических полей//Вопросы языкознания. №5. 1971.С. 105-113.
5. Диккенс Чарльз, Домби и сын. М.: Изд-во "Правда", 1988. - В 2-х т.-Т. 1 - 480 е.; Т. 2-464с.
6. Кисляков Н.А. Таджики Каратегина и Дарваза. –Душанбе.1966. – 225с.
7. Злобина, Ю.Л. Обозначение признака «отношение к пище» в лексико-фразеологической системе английского и русского языков // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. - Волгоград, 2001. - С. 38-53.
8. Куренкова, Т. Н. Галлицизмы в лексико-семантическом поле «Еда» / Т. Н. Куренкова, Т. В. Стрекалева // Проблемы преподавания русского языка в Российской Федерации и зарубежных странах : материалы междунар. конф. (26-28 октября 2005 г.). В 2 т. Т. 1. М. : МОЦ МГУ, 2005. – 134с.
9. Похлебкина В. Кулинарный словарь. М., 1973. -302 с
10. Миронова, И.К. Концептосфера «Еда» в русском национальном сознании: базовые когнитивно-пропорциональные структуры и их лексические репрезентации. - Екатеринбург, 2002. – 128 с.
11. Мамадназаров А., Мамадназаров В. Фарханги донишгохии англисичоки. Эр-граф,- Душанбе.2016. -484 с.
12. Мадрахимов А. Узбекская кухня. Ташкент.-2016. -316с.
13. Семёнов А.А.Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза. М., 1903.
14. Савельева, О.Г. Концепт «Еда» как фактор формирования фразеологической картины мира: национально-культурный аспект /Актуальные проблемы современного языкознания и литературоведения. - Краснодар, 2005. – 305 с.
15. Чамшедов П. Таджико-английский словарь. Фарханги точики-англиси.- Душанбе.2008. -978с

16. Шовалиева М. История кулинарной культуры таджикского народа. Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ. – Душанбе. 2015, -168с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ МИКРОПОЛЕ «ХЛЕБ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в статье акцентирует внимание на особенности перевода лексических единиц микрополе «хлеб» в таджикском и английском языках. Опираясь на исторически сложившиеся традиционные способы приготовления хлебобулочных изделий таджиков, автор рассматривает возможность употребления этих терминов в английском языке. В статье рассматриваются особенности перевода лексики микрополя «хлеб» с таджикского на английский язык путем их сопоставления. Автор уделяет внимание на особенности перевода традиционных национальных видов хлебобулочных изделий домашнего приготовления таджиков из теста в период торжеств и обрядов. Большая часть лексики таджикского языка в статье посвящено сфере образования новой лексики путем сложения двух компонентов хлебо-булочной терминологии. Рассматриваются способы приготовления традиционных национальных мучных изделий среди таджиков проживающих в различных регионах Таджикистана в зимний и летний периоды и особенности их употребления в таджикском языке.

Ключевые слова: лексика, значение, сопоставление, язык, терминология, хлеб, изделия, тесто, сравнение, способ, традиция.

THE FEATURES OF THE TRANSLATION LEXICAL UNITS OF THE MICRO FIELD “BREAD” IN TAJIK AND ENGLISH

The author focuses on the features of the translation lexical units of the micro field “bread” in Tajik and English. Based on the traditionally established traditional methods of making Tajik bakery products, the author considers the possibility of using these terms in English. The article discusses the features of the translation of the vocabulary of the micro field “bread” from Tajik into English by comparing them. The author pays attention to the translation of traditional national different types of bakery products of homemade Tajiks from dough during celebration and holidays. Most of the Tajik language vocabulary is devoted to the field of education of a new vocabulary by adding up two components of bakery terminology. Methods of cooking traditional national flour products among Tajiks living in various regions of Tajikistan in winter and summer periods and features of their use in the Tajik language are considered.

Key words: lexical, meaning, considers, language, terminology, bread, product, тесто, compare, method, tradition.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРЧУМАВИИ ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКИ МИКРОДОИРАИ «НОН» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақола ба хусусиятҳои тарҷумавии воҳидҳои лексикии микродоираи «нон» ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд. Дар асоси омодагии анъанавии маҳсулоти нонпазии тоҷикон, ки таърихан муқаррар шудааст, муаллиф имкони истифодаи ин истилоҳотро ба забони англисӣ баррасӣ мекунад. Дар мақола хусусиятҳои микродоираи луғатии «нон» аз забони тоҷикӣ ба англисӣ бо муқоисаи онҳо муҳокима карда мешавад. Муаллиф ба хусусиятҳои тарҷумавии намудҳои анъанавии миллии нонпазии хонагии тоҷикон ва маҳсулотҳои тайёркардашудаи хамаи дар чашнҳо ва маросимҳо таваҷҷӯҳ зоҳир кардааст.

Ақсарияти луғатҳои забони тоҷикӣ ба таъсисҳои калимаҳои нав бо илова намудани ду ҷузъи истилоҳии «нон»-и баҳшида шудааст. Хусусиятҳо оид ба тайёр

намудани маҳсулотҳои анъанавии миллии хамирӣ дар байни тоҷикони муқими минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон дар фаслҳои зимистон ва тобистон ва хусусиятҳои истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ барраси карда шудааст.

Калидвожаҳо: лугат, мафҳум, муқоиса, забон, истилоҳот, нон, маҳсулот, хамир, усул, анъана.

Сведения об авторе: **Нодирова С.С.**, ассистент кафедры иностранных языков и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес:, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16.

Information about the author: **Nodirova S.S.**- assistant of the chair of foreign languages and their teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, **Address:**, Kulob city, S.Safarov St.16. tel: 901-00-11-69

ПЕДАГОГИКА- ПЕДАГОГИКА

МОНИТОРИНГИ ЧАРАЁНИ ТАШАККУЛИ ЧАҲОНБИНИИ КАСБӢ – ПЕДАГОГИИ ДОНИШЧӢЁН

**Иброҳимов Г. н.и.п., дотсент,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ
Шарифхочаев М. н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Мониторинг – ин мушоҳидаҳои пайваста ба чараён ва ҳодисаҳо бо мақсади муайян намудани таносуби он бо натиҷаи матлуб аввалиндараҷа, нуқтаҳои ибтидоӣ буда, шароити муҳими ташаккули ҷаҳонбинии касбӣ- педагогии омӯзгорони оянда маҳсуб мешавад. Мушоҳидаву дигаргуниҳои натоиҷи ба даст омада имкон дод, ки на танҳо дастовардҳои ташхисшавандаи мусбиро ошкор созем, балки сари вақт проблемаҳо ва душвориҳои дар чараёни таҳсилот мавҷуд бударо тағйир диҳем ва ислоҳ намоем.

Дар рафти гузаронидани озмоиш мониторинг имкон дод, ки дараҷаи ибтидоӣ ва ниҳии ҷаҳонбинии касбӣ – педагогии донишчӯёнро муайян намоем, инчунин суръату сатҳи гузаштан аз сатҳи интуитивӣ (беихтиёрон), қолибӣ – тазаққурӣ ва ба ҷустуҷӯӣ – эҷодӣ дар асоси меъёрҳои мотивационӣ (ҳадафмандӣ), маърифатӣ, ҳиссӣ – арзишӣ, фаъолнокиро ошкор созем.

Мониторинги чараёни ташаккули ҷаҳонбинии педагогии муаллим аз унсурҳои зерин иборат аст:

а) омӯзиши вазъияти проблема тавассути мушоҳида; б) таҳлили инкишофи назарияи ташаккули ҷаҳонбинии педагогии омӯзгор дар асоси муносибати методологӣ; в) коркарди модел (намуна)-и феномени ташаккули таълимии таҳлилшаванда, муайян намудани дараҷаҳо ва меъёрҳои ташаккули он.

Нақши мониторинг аз назорати тағйиротҳо дар чараёни таълим иборат буд; дар назорати чараён ва натиҷаҳои инкишофи хонандагон, ки дар низомии таҳсилоти мактаби оӣ татбиқ намудани шаклҳо ва методи ғайрианъанавӣ ниҳоят зарур аст.

Ҳангоми ташкили проблемаи интихобшуда дар низомии таҳсилоти мактабҳои оӣ мо ба душвориҳо рӯ ба рӯ шудем, ки аз инҳо иборат буданд: муҳиммот зиёд доштан ва бисёрчанбагии масъалаи таҳқиқшаванда; пуробурангии феномени мазкур; мавҷуд набудани меъёрҳои ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии касбӣ – педагогии донишчӯён.

Аз рӯ, маҳз ташкили низомии маҳсули мониторинг имкон медиҳад, ки доир ба дурустии фарзияи таҳқиқотии хеш хулоса барорем. Ба сифати методҳои асосҳои таҳқиқотӣ: анкета, тестҳо, истифодаи маҷмӯи тавсифи мустақил, таҳлили корҳои эҷодии донишчӯён, тарзу усулҳои муайян кардани дараҷаи ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии педагогии омӯзгорон баромад карданд.

Тадқиқот нишон дод, ки истифодаи методҳои таълимии бозӣ дар рафти онҳо донишчӯро зарур аст амалҳоеро иҷро кунад, ки ба фаъолияти воқеии педагогӣ монанд бошад ва намунаи муҳими педагогиро таъмин намояд. Маҳз дар ҳамин аст бартариҳои асосии методҳои мазкур, зеро: муҳлати чараёнбӣи таълимро метезонад; такрор ёфтани ин ё он амалиётҳо барои устувории малакаҳо таъмин мекунад; роҳҳои самарабахши ҳалли вазифаҳои педагогиро таъмин месозад ва ғайра.

Мунтазам истифода намудани методҳои фаъоли таълим, ки руҳсатдиҳандаи шомил гаштани донишчӯён ба азхудкунии донишҳои эҷодӣ ҳисоб мешаванд, қобилиятҳои креативии онҳоро густариш медиҳанд, ки инъикоси худро дар натиҷаҳои ба даст омадаи корҳои озмоишии тадқиқот ёфтанд.

Дарачаи ташаккул ёфтани чаҳонбинии педагогии донишҷӯён	Маълумотҳои интиҳои тадқиқот (%)		Маълумотҳои интиҳои таҳқиқот (%)	
	Гурӯҳи озмоишӣ	Гурӯҳи назоратӣ	Гурӯҳи озмоишӣ	Гурӯҳи назоратӣ

Сухбатҳое, ки бо донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ ва бо муаллимону маъмурияти мактабҳо дар рафти таҷрибаи педагогӣ гузаронидем, моро ба хулосаҳои зерин овард:

- дар гурӯҳи донишҷӯёни озмоишӣ маҳорати паси сар кардани душвориҳо, хомӯш карда тавонистани ҳиссиётҳои хеш, фаҳмидани рӯҳияи инсон, ботамкинӣ ва мутобиқшавии онҳо ба муҳити мактабӣ мушоҳида шуд;

- дар дарачаи баланд қарор гирифтани фаъолияти ахбороти – маърифатӣ, коммуникативӣ (муоширатӣ), ташхисӣ, ки нишондиҳандаи моёи дарачаи ташаккул ёфтани чаҳонбинии педагогӣ маҳсуб мешаванд;

- навгонии педагогии донишҷӯён, ки дар ибтидои фаъолияти онҳо дар дарачаи тазаққурӣ (репродуктивӣ) қарор дошт, ба дарачаи сифатан дигар - навғонҳои эҷодӣ, таҳқиқотӣ мубаддал гашт;

- донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ омодагии худро ба фаъолияти педагогии тарҳи чаҳонбинии дошта хеле хуб нишон доданд, зеро донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳои онҳо дорои маниши системавӣ буда, самарабахшии худро дар лаҳзаҳои ғайриқолибӣ нишон доданд.

Дар донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ дарачаи ташаккул ёфтани чаҳонбинии педагогии онҳо хеле паст буд, лаҳзаҳои гуногуни педагогӣ ба саросемагӣ роҳ меоданд. Бо вуҷуди он ки дар ҳалли масъалаҳои педагогӣ унсурҳои донишҳои бонизом нишон доданд, вале маҳоратҳову малакаҳо барои фаъолияти педагогии онҳо нокифоя буданд.

Илова ба гуфтаҳои боло роҷеъ ба омӯзиши дарачаи чаҳонбинии педагогии омӯзгорони оянда бо ёрии тест доир ба мафҳумҳои асосии педагогӣ дар охири қорҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ санҷиш гузаронидем. Натиҷаи тестӣ нишон дод, ки 87% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ҷавобҳои дуруст доданд ва фақат 34 % донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ҷавоби мусбат доданд.

Методи маҷмӯи тавсифи мустақил дар давраҳои гуногуни озмоиш истифода бурда шуд. Ба сифати мумайиз (эксперт)-и мустақил – муаллимони мактаб, устодони мактабҳои олий, ҳамкурсон баромад карданд. Дар рафти иҷрои методи мазкур нуқтаи назари онҳо ҷамъбаст шуда, нишондиҳандаи бевоситаи ташаккули чаҳонбинии педагогии омӯзгорони оянда ҳисоб гардиданд.

Бо мақсади назорати тағиротҳо дар низоми маҳорату малакаҳои касбӣ-педагогии донишҷӯён ба таври мунтазам татбиқ кардани таҳлили қорҳои эҷодӣ (таҳияи рӯзномаҳои педагогӣ, луғатҳои мафҳумҳои педагогӣ, навиштани китобҳои дарсӣ, қорӣ намудани «Портфолио» - и донишҷӯён ва ғайра), ки барои амалӣ гаштани муносибати эҷодӣ ба фаъолияти таълимӣ- маърифатии эшон шароит фароҳам меоварданд. Махсусан истифодаи «Портфолио» ба он нигаронида шуда буд, ки ҳамчун воситаи худбаҳодиҳии маърифатӣ, меҳнати эҷодӣ ва рефлексияи фаъолияти шахсӣ баромад кунад.

Таҳлили мазмуни «Портфолио» - и донишҷӯён дар гурӯҳҳои озмоишӣ собит намуд, ки вай ба ҷараёни инкишофи худбаҳодиҳии донишҷӯён дар рафти омӯзиши силсилаи фанҳои педагогӣ, ташаккули маҳоратҳои рефлексивии истифодаи диалог (муошират) бо худ ва дигар субъектҳои ҷараёни таълим равона шудааст. Амалан ин

боиси зарурияти асоснок кардани дастовардҳо, «ҳимоя» - и «Портфолио» - и хеш дар конференсияҳо ва воридшавии аёнии донишҷӯён ба донишҳои соҳаи педагогӣ гашт.

Навъи корҳои мазкур донишҷӯёнро ба фаъолияти рефлексивӣ ҳавасманд намуда, дар ташаккули мавқеъгирии ҷаҳонбинӣ кумак мерасонад. Чи хеле ки дар боло қайд кардем, рефлексия ҳамчун маҳорати бошуурокаи назоратӣ, на фақат натиҷаҳои фаъолияти худ, балки ба дараҷаи шахсии касбӣ балки ба ташаккул ёфтани чунин сифатҳои касбӣ барои муаллим: эҷодӣ, ташаббускорӣ, равиянокии муошират ва ғайра таъсири бевосита дорад.

«Портфолио» - и донишҷӯён инчунин ҳидояткунандаи маҳоратҳои таҳлилӣ – рефлексивӣ бартарарфкунандаи хатоҳои шахсӣ (дар мавриди сохтани консепт ё баромадҳо, рӯбардор кардан, ҷудо кардани масъалаҳои яқумдараҷа ва дуҷумдараҷа дар мавриди таҳлили лаҳзаҳои педагогӣ роҳҳои ҳалли авторитариро интиҳоб кардан – бо маводҳои таълимӣ ва адабиёти илмӣ кор кардан, ба таҷрибаи манфии хеш таъя намудан) дар низоми таҳсилот мушоҳида шуд.

Дар ин рост, худбаҳодиҳии мунтазами натиҷаҳо (мутавасситӣ ҷамъбасти) аз донишҷӯён дарки намудҳои фаъолияти маърифатӣ ҳамчун хусусиятҳои донишҳои соҳаи педагогиро дар мувофиқа бо барномаҳои таълимӣ инъикос мекунад, аз як тараф, аз тарафи дигар, маҳорати қабул кардани ҳалли мустакилокаи фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ ба инбат гирифтани хусусиятҳои коммуникативиро тақозо дорад, диққати ҷиддӣ додем. Иштирок дар мувоҳиҷаҳои маҳорати асоснок карда тавонистани нуқтаи назари худ, фаҳмонидани материал ба ҳамкурсон – ҳамчун унсурҳои муоширати педагогӣ дар густириши қобилиятҳои коммуникативӣ нақши ҳалкунанда мебозанд.

Бонизомӣ ва ботартибии худмониторинги мантиқӣ ва кӯтоҳбаёнии ҳамаи маводҳои «Портфолио» - и донишҷӯ, дақиқӣ ва зебопарастӣ ба

- ҳиссӣ – арзишӣ (дарки муҳимияти касби омӯзгорӣ, қаноатмандӣ аз интиҳоби касби хеш; ташаккули рӯварии арзишӣ ба фаъолияти педагогӣ, боварӣ дар интиҳоби касби педагогӣ);

- фаъолнокӣ (омодагӣ ба фаъолияти педагогӣ, пайравӣ ба ғояҳои фаъолияти педагогӣ ва зиндагии ҳаррӯза)

Дар зери дараҷа «хислати диалектики ҷараёни инкишоф, ки имкони маърифати мавзӯро дар кулли гуногунрангии он, ҳосият, алоқа, муносибат» (69) ифода мекунад, фаҳмида мешавад. Дар асоси ин се дараҷаи ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии касбӣ – педагогии муаллимиро дар ҷараёни таҳсилоти мактаби олии муайян намудем (паст, миёна, баланд).

Дараҷаи баланд – ин ташаккул ёфтани низоми боварии педагогӣ, мавқеи устувори педагогӣ, ки рафтори донишҷӯро дар тамоми лаҳзаҳо муайян мекунад (аз он ҷумла дар лаҳзаҳои ихтилофнок) тавсиф меёбад. Донишҳои педагогӣ – психологӣ ба низом даровардашудае, ки ба таври табиӣ шомили боварию эътиқоди педагогӣ гаштаанд. Донишҷӯён дорои тасаввуроти саҳеҳ ва бошуурокаи доир ба моҳият ва мазмуни ҷаҳонбинии касбӣ – педагогӣ мебошанд. Онҳо бо системаи арзишҳои комили педагогӣ фарқ карда, тамоми ташаккули касбиро дар робита ба корҳои омӯзгорӣ мепиндоранд. Донишҷӯён нишондиҳандаҳои баланди ҷаҳонбинии касбӣ омодаанд дар асоси принципҳои ва ормонҳои (идеалҳои) хеш пайравӣ кунанд. Дар онҳо мотивҳо, ки аз равиянокии омӯзгор ҳабар медиҳад, бартарӣ дошта ва онҳо аз интиҳоби касбии хеш қаноатманд мондаанд.

Дараҷаи миёна – донишҷӯён нисбатан камтар баҳо ва нақши бошуурокаи донишҳои педагогӣ – психологиро арзёбӣ мекунанд. Донишҳои онҳо тез – тез хусусияти ҳикоягӣ, тасвирӣ дошта ва ба доираи эътиқодоти онҳо ворид нашуданд. Аз ин рӯ, ақидаҳои педагогии онҳо дар дараҷаи миёна қарор гирифта, боварию эътиқод бошад устувор нестанд ва рафтори донишҷӯ дар лаҳзаҳои зиёд беҳтар буда, тасаввурот доир ба моҳият ва мазмуни ҷаҳонбинии педагогӣ норавшан аст.

Донишчӯён аҳамияти касби омӯзгориро дар ҷомеа дарк мекунанд, ба фаъолияти педагогӣ муносибати мусбӣ доранд. Мотивҳои онҳо бартарӣ доранд, вале қаноатмандӣ аз касби интихобшуда дар сатҳи паст қарор гирифтааст.

Дараҷаи паст дар гурӯҳи мазкур доир ба муносибати донишчӯ ба донишҳои педагогӣ – психологӣ бартарӣ мушоҳида шуд, дар натиҷа донишдони ғояҳои педагогӣ, асосҳои методии ҷараёни таълимӣ – тарбиявӣ ниҳоят паст, бенизом рӯякӣ буда, дар бораи моҳият ва мазмуни ҷаҳонбинии педагогӣ иттилоот надоранд. Ақидаҳои педагогӣ ноустувор буда, хусусияти лаҳзавӣ дошта, андешаҳои мавҷуда бо амали онҳо мувофиқат намекунанд. Арзишҳои тавзеҳи онҳо ба фаъолияти педагогӣ равона нашудаанд, дар мотивҳои донишчӯён равиянокии педагогӣ дида намешавад. Дар ин гурӯҳ фаъолнокии ташаккулдиҳии касбӣ мушоҳида нашуд, инчунин дараҷаи пасти қаноатмандӣ нисбат ба интихоби он мушоҳида нашуд.

Дар ҷараёни мониторинг дараҷаи ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии касбӣ-педагогии омӯзгорон дар рафти таҳсилоти мактабҳои олии ташхиси инкишофи проблемаи мазкур тавассути муносибатҳои методологӣ аҳамияти муҳим дорад.

Ҳамин тариқ, нишондодҳои дараҷаи ташаккули ҷаҳонбинии педагогии донишчӯёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ аз истифодаи самараноки шароитҳои педагогӣ шаҳодат медиҳанд. Натиҷаҳои корҳои озмоишӣ – таҷрибавии гурӯҳҳои озмоишӣ дараҷаи пасти ташаккули ҷаҳонбинии педагогии донишчӯёнро 43 % маълум намуд, вале дар донишчӯёни гурӯҳи назоратӣ на он қадар баланд 18 %- ро ташкил намуд. Мавҷудияти дараҷаи миёнаи ташаккули ҷаҳонбинии педагогии омӯзгор ба он далолат мекунад. Қисме аз донишчӯён, ки дорой мотивҳои зарурианд, вале донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои устувор буданд, дар таҷдиди намунаҳои гуногуни фаъолият натиҷаҳои хуб ба даст оваранд, аз он ҷумла дар фаъолияти эҷодӣ.

Расмиятдорӣ, мукаммалии маводҳо, айёниятнокӣ ва асоснокии принципҳои муҳими технологияи таълим маҳсуб шуданд.

Ҳар як донишчӯӣи гурӯҳи озмоишӣ бо майлу рағбати том ҷузвони (портфели) дастовардҳои худро сохта, ба таври субъективӣ муваффақиятҳои хешро дар омӯзиши силсилаи фанҳои педагогӣ – психологӣ баҳо дод. Ба сифати муқаррризони «Портфолио» - и донишчӯён волидайн – 53, 3%, хешу табор – 36, 4% ва муаллимони мактаб 10,3 % баромад карданд.

Дар асоси маълумотҳои ба даст омада хулоса кардан мумкин аст, ки ҷараёни ташаккули ҷаҳонбинии педагогии муаллим дар таҳсилоти мактаби олии тавассути фаъол гардонидан ва тезонидани ҷараёни ташаккули ҷаҳонбинии педагогӣ чунин шароитҳои педагогӣ пешниҳод гардидаанд:

- ташкил намудани муҳити эҷодӣ;
- бедор намудани фаъолияти рефлексивӣ;
- муоширати (диапозиция) ҷараёни таълим дар асоси технологияи ташаккули ҷаҳонбинии педагогӣ, ки аз марҳилаҳои - мутобиқшавии – тазаккурӣ, фаъолнокӣ ва эҷодӣ, иборат аст.

Ба сифати меъёрҳои асосии ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии муаллим инҳоро истифода кардем:

- унсури ҳадафмандӣ (мотивационӣ) – сабабу далели рӯварӣ ба касби омӯзгорӣ, равиянокии касбӣ (муносибат ба касби омӯзгорӣ, шавқу рағбати машғул шудан ба намудҳое, ки таҷассумкунандаи хусусиятҳои касби мазкур ҳисоб мешавад).

- маърифатӣ (шароитҳои амиқ ва мустаҳками аз худ намудани низоми донишҳои педагогӣ, ташаккул ёфтани маҷмӯи мафҳумҳои педагогӣ, сатҳи воқифӣ дар бораи ҷаҳонбинии педагогӣ ва нақши он дар ташаккули омӯзгор; истифодаи донишҳои мавҷуда барои ҳалли амалӣ ва вазифаҳои маърифатии муаллим; баҳои таҳлили мавзӯи маърифат – ҳақиқати педагогӣ);

Адабиёт:

1. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ// Э.Раҳмонов - Душанбе, 2006.
2. Раҳмонов Э. Точикон дар оинаи таърих. Китоби якум аз Ориён то Сомониён// Э.Раҳмонов. Лондон, 1994.
3. Ибни Ҳайкал. Сура-ул-арз- Техрон,1962,-с-156-169.
4. Лутфуллоев М. Андешаи миллӣ ва тарбияи он// М.Лутфуллоев. Душанбе :Собириён, 2010 170с.
5. Назри Яздон. Ҳикмати озодагон – Душанбе, 2010-205.
6. Якубов Ю. Маниши миллӣ// Ю. Якубов Душанбе, 2010-205 с.

МОНИТОРИНГИ ЧАРАЁНИ ТАШАККУЛИ ЧАҲОНБИНИИ КАСБӢ – ПЕДАГОГИИ ДОНИШЧӢЁН

Муаллифон дар мақолаи мазкур мониторингро ҳамчун мушоҳидаҳои мутаассили чараёни педагогӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои матлуб дар раванди ташаккули ҷаҳонбинии касби педагогӣ маънидод намудаанд. Сипас нақши мониторингро дар назорату тағйиротҳои чараёни таълим, дар низоми таҳсилоти мактаби олии ба таҳқиқ қарор дода, тавассути меъёрҳо ва дараҷаҳои муқарраркардаи ҳеш натиҷаҳои ниҳии рафти ташаккулёбии ҷаҳонбинии касбии омӯзгорони ояндаро ошкор намуданд. Мувофиқи ақидаи муаллифони мазкур мониторинги чараёни ташаккули ҷаҳонбинии педагогии муаллим аз унсурҳои зерин иборат аст:

а) омӯзиши вазъияти проблема тавассути мушоҳида; б) таҳлили инкишофи назарияи ташаккули ҷаҳонбинии педагогии омӯзгор дар асоси муносибати методологӣ; в) коркарди модел (намуна)-и феномени ташаккули таълимии таҳлилшаванда, муайян намудани дараҷаҳо ва меъёрҳои ташаккули он. Ҳамзамон муаллифон се дараҷаи ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии касбӣ – педагогии муаллим (паст, миёна, баланд) - ро дар чараёни таҳсилоти мактаби олии муайян намуданд.

Калидвожаҳо: арзишҳои миллӣ, ташаккул, заминаҳо, шароитҳои педагогӣ, имкониятҳо, иҷтимоӣ, зухуроти таърихӣ, таҳаввулотҳои арзишӣ, мониторинг, ақида, меъёр, мушоҳида, муошират, донишчӯён, нишондод ва ғайраҳо.

МОНИТОРИНГ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Авторы данной статьи подтверждают, что мониторинг используется для тщательного наблюдения педагогического процесса с целью получения соответствующих результатов в формировании профессионально-педагогического мировоззрения студентов.

Далее, в статье рассматривается и выявляется роль мониторинга в процессе реформы системы обучения в вузе путём определённых норм и степеней оценки результатов процесса формирования профессионального мировоззрения будущих учителей.

Согласно мнению авторов, процесс мониторинга профессионально-педагогического формирования учителя состоит из следующих компонентов:

а) изучение состояния проблемы путём наблюдения; б) анализ развития теории формирования педагогического мировоззрения учителей на основе методологического общения; в) разработка анализируемой модели феномена анализируемого обучения; определение уровней и критериев его формирования.

В то же время авторы выделяют три уровня формирования профессионально-педагогического мировоззрения учителя (низкий, средний, высокий) в процессе обучения в вузе.

Ключевые слова: национальные ценности, формирование, фон, педагогические условия, возможности, общество, исторические явления, ценностные изменения, мониторинг, мнение, норма, наблюдение, общение, студенты, показатели и т.д.

THE PROCESS MONITORING OF FORMING A PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL WORLDVIEW OF STUDENTS

The authors of this article notes that monitoring is used for careful observation of the pedagogical process in order to obtain the relevant results in the students' professional and pedagogical worldview formation.

Further, the article considers and identifies the role of monitoring in the process of reforming the educational system in Higher Education Institution by means of certain norms and degrees of evaluation of the results of the forming process of a professional worldview of future teachers.

According to the authors, the monitoring process of the professional and pedagogical formation of a teacher consists of the following components:

- a) studying the state of the problem by observation;
- b) analysis of the development of the theory of the formation of the pedagogical worldview of teachers based on methodological communication;
- c) development of the analyzed model of the phenomenon of the analyzed learning; determination of levels and criteria for its formation.

At the same time, the authors distinguish three levels of the formation of the professional and pedagogical worldview of a teacher (low, medium, high) in the process of learning at Higher Education Institution.

Keywords: national values, formation, background, pedagogical conditions, opportunities, society, historical phenomena, value changes, monitoring, opinion, norm, observation, communication, students, indicators, etc.

Сведения об авторах: **Иброҳимов Г** – к.п.н., дотсент кафедры педагогики Кулябского государственного Университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16

Шарифхочаев М. - н.и.п., дотсент кафедры педагогики Бохтарского государственного Университета им. Носири Хусрава. Адрес: РТ, г. Бохтар,

***Information about the authors: Ibrohimov G.**- candidate of pedagogical sciences, Chair of pedagogy of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 734065, Kulob, S. Safarov Street 16.*

Sharifkhojaev M. - candidate of pedagogical sciences, Chair of pedagogy of the Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Address: Republic of Tajikistan, Bokhtar,

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО РОЦЕЪ БА МАСЪАЛАҲОИ ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОИИ ПАЙДОИШИ АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ

**Иброҳимов Г. н.и.п., дотсент,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Шарифхочаев М. н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Арзишҳо чун ҷавҳари фикрии инсон дар заминаи рушди афзалиятҳои низоми муносибатҳои ҷомеа зухур ёфта, рӯҳияи зиндагонии шахсро инъикос мекунад. Дар робита ба ин, арзиш ҳамчун шакли шуур ба ин ё он ҳодиса ё ҷизе баҳо медиҳад, ё онҳоро интиҳоб мекунад. Масалан, хубӣ ва инсофро агар инсон баҳо диҳад, зебоиро

хамчун асоси эстетикӣ ва таъби зебопарастӣ интиҳоб менамояд. Аз ин ҷост, ки арзишҳо дар низоми муносибатҳои ҷамъиятии одамон пояи асосӣ ва анъанаҳои ҷиддии рафтори одамон мегарданд. Маҳз арзишҳо дар фаъолияти инсон ҳадафмандӣ ва сарчашмаи қоидахое мегарданд, ки дар лаҳзаҳои муҳими зиндагии онҳо рафтори устувори дуруст ва ҳадафмандии оқилонаро таъмин месозанд. Аз ин рӯ, тафоҳуми (гармония) – и арзишҳо, аз як тараф, нишонаи устуворӣ ва босубот бошанд, аз сӯи дигар, ченаки сифати муносибатҳо ва бунёди фарҳанг, талабот ва майлу рағбати ҷомеа фаҳмида мешаванд.

Дар робита ба ин, президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардааст, ки «Омӯзиши тамаддуни ҳар як халқ, аз як тараф бо бою ғанӣ гардонидани тамаддунҳои башарӣ, ки аз маҷмӯи тамаддунҳои халқҳои ҷаҳон иборат аст, мусоидат мекунад, аз тарафи дигар, ташаккули таҳаввули маданияти ин ё он халқҳо дар масири таърих муайян карда, саҳифаҳои дар зери ғубори фаромӯшӣ майдони онро таҳдид мекунад»

Бояд тазаккур дод, ки қавму қабилаҳо, халқҳои мухталиф дар саҳнаи таърих аз ибтидо то имрӯз арзишҳоро ҳамчун мавҷуди дорои шуур баҳри амалӣ намудани ҳадафҳо ва орзуву омолҳо фаҳмишу маърифати хешро ба қор бурдаанд. Вале ҳар як маниши миллии халқ ба меъёр, дараҷаи дарку фаҳм, маърифатпазирӣ, андеша, назар, тасаввурот маҳсули неъматҳои моддӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ – маънавии худ фарқ карда, дар сатҳи гуногун қарор гирифтани онро муқаррар менамояд. Дар ин росто, миллатҳо, тавассути андешаҳо, эътиқодҳо, ҳадафҳо дар таносуб бо принципҳои идроку фаъолияти хеш арзишҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавиро дастраси худ ва дигарон карданд.

Арзишҳо аз рӯи аҳамият ва миқёс ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: арзишҳои миллий ва арзишҳои умумибашарӣ. Аз рӯи мазмун дар байни муҳаққиқон назари яксон дида намешавад, вале қисми зиёди онҳо ба он андешаанд, ки арзишҳо иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ мешаванд.

Вақте ба раванди ташаккулёбии арзишҳо дар рафти таърих амиқтар назар мекунем, як нав, «мусобиқа» - и шадиди халқу миллатҳоро барои ба даст овардани ин ганҷи бебаҳои азали ва фитрӣ мушоҳида менамоем.

Арзишҳои миллий аслан хоси халқҳо ва миллатҳои алоҳида буда, тарзи зиндагӣ, анъана, расму ойин ва нигоҳи онҳоро нисбат ба воқеият ифода мекунад.

Арзишҳо чун рукни асолати миллий ба тафаккур, ақл, хирад ва андешаҳои аслӣ, ки нишонаи ғановати моддию фарҳангии миллатанд, вобастагӣ доранд. Онҳоро ҳеҷ мумкин нест тавассути дастур оиннома, супоришу қонун ва ғайра барпо намуд, зеро чун намуна, маҳсули моддӣ ва маънавии миллат ҳимоякунандаи бухронҳои гуногуни ҷомеаанд. Арзишҳои умумибашарӣ ҳазинаи бузурги сарватҳои моддӣ ва маънавии миллатҳоро ҷолоида сипас шомили хеш мегардонад. Барои он «ҷолоида» мегӯем, ки арзишҳои умумибашарӣ мол ва нисбати миллати алоҳида буда, барои аҳли башар даркор ва коршоам гаштаанд. Дар ин росто, аз уҳдаи ин танҳо миллате баромада метавонад, ки ақлу хирад, андешаи он қобили қабулу тақлиди ҳамагон бошад ва самти минбаъдаи онҳоро мунаввар созад.

Мо дар ин мақола ба тадқиқотҳои пунарзиши олимони шинохтаи тоҷик, (Б. Ғафуров), М.Лутфуллоев, М.Шакурӣ, А.Сатторзода, И. Усмонов, Н.Яздонӣ ва Ю.Якубов така намуда, бори дигар тавачҷӯҳи ҷавононро ба асолат, сиришту худшиносии миллий, ҷалб карданим, то ки имкониятҳои ташаккули онҳоро ба риштаи таҳлил қарор диҳем.

Миллати тоҷик аз ибтидои пайдоиши хеш бодиягард набуд, дар мавзеи маскунии хеш ба замину заминдорӣ, боғу тоқпарварӣ, чорвопарварӣ, шаҳрсозиву, шаҳрдорӣ, озодандешию тамаддунофарӣ машғул буд, тоҷик дорои аслу насаб, таърих ва фарҳанги ғанӣ буд ва маҳз ҳамин ҷанбаҳои ирсию миллий ба эшон имкон дод, ки пешоҳанги тамаддуни башарӣ бошанд.

Аҷдоди мо худро ориёӣ номидаанд ва калимаи ориёӣ ҷаноб, асилзода, покнаҷод маънидод мешавад. Сарчашмаи таърих ва ривоятҳои устурии ориёӣҳо

худро аз зоти илоҳӣ, фарзанди Худованд меҳисобиданд. Шоҳони ориёӣ худро худои мамлакат, дунё медонистанд ва ин унвон дар шоҳони пеш аз исломии ноҳияҳои Тоҷикистон аз ҷумлаи Бухорхудот, Чағонхудот ва ғайра таҷассум ёфта буд.

Нишонаи шоҳзодагӣ дар замони ҳахоманишиҳо, ки ориёӣҳо барои аввал империяи ҳахоманиро сохтанд, худро шоҳи шоҳони ориён мехонданд. Ҳатто вақте, ки ин империяро ҳуҷуми Искандар аз байн бурд. Ориёӣҳо ўро писари Ҳушёршоҳи II муаррифӣ карданд. Империяи Искандар дер давом накард ва бошандагони соҳили шарқии Каспий шӯриданд ва бо сарвари Ашкониён давлати Порсро таъсис додаанд. Каме дертар бахши Ориёи Шарқӣ аз тарафи Кӯшониён озод карда шуд. Хулоса то истилои араб сарзамини Ориёӣҳо аз халиҷи Форс то марзи Чинро дар бар мегирифт, ки қариб кулли онҳо ориёӣ буданд.

Асрҳои VII-VIII милод давраи парокандагии ориёӣ-тоҷикон буд. Арабҳо бе душворӣ ҳақиқат империяи Сосониёнро ба зери тасарруф дароварда, аввал Марв сонӣ Мовароуннаҳро забт карданд. Онҳо дар рафти мусулмонгардонӣ боз ба куштори одамони саводнок, сӯзондани китобхона ва фарҳангистонҳо ҷиддӣ машғул шуда, сокинони зиёдеро гулом мекарданд. Вале тоҷикон дар ҳамин давраи мудҳиши таърихӣ дар ҳимояи рисолати озодманишию ориётабории хеш муқовимати шадид нишон медоданд. Ҳатто шоҳони сулолаҳои Тоҳириён ва Сафориён бо вучуди фоҷиаҳои миллӣ дар муҳофизат ва такмили арзишҳои миллӣ нақши муассир гузошта ба шоҳони сулолаи Сосониён шароит фароҳам оварданд, ки ба муқобили тафаккури ҳадафҳои араб муқовимати оштинопазир нишон диҳанд. Зеро арабҳо тавассути дини ислом мехостанд тафаккури маданияти хешро қорӣ ва маъмул гардонад ва забони тоҷикиро аз байн баранд. Маълум аст, ки арабҳо дар ин бора ба хоҳири нест кардани забони мисриён қадом амалҳоро анҷом додаанд. Вале ин зафарро бар забони тоҷикӣ наёфтаанд.

Зеро дар роҳи расидан ба ин пирӯзӣ чанд монеа буд, ки араб қудрати шикасти арзишҳои моро надошт .

- сиёсати Тоҳириён ва бешубҳа саҳми миллии Сомониён;

- ифтихори миллии тоҷикон ба дараҷае қавӣ буда, тафаккури арабӣ дар баҳсҳои фарҳангӣ муқовиматнопазир буд;

- саҳми бевоситаи аҳди Сомониён аз Исмоили Сомонӣ то шоҳи охири Мунтасир, аҳли дарбор ва махсусан Болҷамиён, Дақиқӣ, Рӯдакӣ, Абӯшақури Балхӣ ва дигарон дар маорифпарварӣ ва қонунпешагии миллати тоҷик дар таърихи давлате ба мисли Сомониён ёфт намешавад, ки нақши инсон дар ҷомеа, эҳтиром ба он, сатҳи зиндагӣ ва имконоти ҷисмонӣ фикрии инсон тавачҷуҳ зоҳир карда бошад. Масалан, дар аҳди мазкур дарвешӣ, нодорӣ ва дар ҳолати бенавоӣ монданро гуноҳ ҳисоб мекарданд. Абӯшақур тавонгариву бенавоиро на аз тақдир балки аз ҳуди инсон медонист.

Чунон кард Яздон тани одамӣ,
Ки бардорад ў саҳтию хуррамӣ.
Бар он парварад, к-он ҳаме парварӣ,
Биёяд ба ҳар роҳ, каш-оварӣ.

Байти дигари Абӯшақури Балхӣ баёнгари сиёсати хирадмандонаи давлат дар таҳияи рӯзгори аҳли қалами эҷодкор аст, ки замони эҷодкоронаи кулли даври замон маҳсуб мешавад.

Чу динор бояд маро ё дирам,
Фароз оварам, ман аз нӯги қалам.

Ҳатто мадҳияҳои давраи Сомонӣ аз давраи Ғазнавиён бо ростӣ, бериёӣ ва бетамаллуқии ситоиш фарқ мекунад:

Ҳазор қабк надорад, дили як шоҳин,
Ҳазор банда надорад дили Худованде.

Туро агар Малики чиниён бидиди рӯй,
Намоз бурдию динор бар парокандагӣ.

Мо рочеъ ба манзалати Сомониён, бо суханони шоир ва олими варзидаи тоҷик Назри Яздон давраи мазкурро хулоса мекунем, ки гуфтааст.... «Сайр дар андешаҳои давлати Сомониён ва фарзандони он натанҳо арзишҳои миллӣ, балки ҷавҳари арзишҳои башари равшан кардааст. Масалан, арзишҳое, ки дар даврони Ориёи бостон ба аҳди Сомониён расидааст, зинда монда, дараҷаи камолот ёфта, ба арзиши маъруфи умумибашарӣ, ки таҳаммулпазирии он ба «ҳамсозии» (консенсус) арз мешавад.

Ифтихори ватандорӣ аз арзишҳои миллии Сомониён имрӯз ҳам арзи вучуд дорад. Сарлавҳаи ин ифтихор нидои қаҳрамононаи Исмоили Сомонист: «Манам девори Бухоро»⁵

Ҳамин тариқ, аҳди Сомониён давраи эҳи миллии тоҷикон, шукуфоии миллӣ будан, тарбияи инсонӣ озодманиш, хушрафтору ободгар буд, аз ин рӯ, миллати тоҷик тавонист, ки дар давраҳои на он қадар оромию имкониятпазирии хеш (то истилои арабу муғул, сар давровардани туркон, ҷабру ситами муғулнаҷодҳои ўзбак-то имрӯз) нақши асолат, тафаккур ва арзишҳои миллии худро бунёду такмил диҳад, балки дар ташаккули рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии оламиён рисолати асилзодагиашро баръало нишон диҳад.

Вале афсӯс, ки нуре, ки Каёниён, Пешдодиён ва Ориёиён афрӯхта буданду то асри 11 пурчило буд, оҳиста-оҳиста мебинем, ки дурахши он, махсусан аз асрҳои 15-17 то истиклолияти Тоҷикистон паст гашт. Ҳатто ба ҷое расида буд, ки дар солҳои 20-30-юми асри 20 баъзеҳо даъво доштанд, ки тоҷикон туркони забони модарии худро гум карда мебошанд. Онҳо фаромӯш кардаанд, ки сайёҳи арабӣ замони Сомониён Ибн Ҳайкал дар бораи тоҷикон навишта буд. «Моваруннаҳр дар саросари дунё ба фарохнеъматӣ ва садо ва хуррамӣ ва пурбаракати маъруф аст. Мардуми он ба некӣ ва дорой ва дастфарохӣ ҳамто надоранд. Онҳо ба зердастон ва бандагони худ бахшиш медиҳанд ва дорой шафқату нерӯмандӣ, қудрату далерӣ ва бузургворианд. Дар онҳо фарохнеъматӣ ҷунон аст, ки дар ҳеҷ ҷои дунё нест. Агар дар дигар билоди ислом моёи худро ба айшу ишрат сарф намоянд, давлатмандони ин диёр ба ободонии ватани худ хароҷот менамоянд, ки ин ифодагари бузурги миллати мост».

Бо сайру такмили сатҳӣ кӯшиш намудем, ки асолат, бунёд ва ташаккули тафаккури миллии Тоҷикистонро дар саҳнаи таърих дида бароем, то сабабҳои паст шудани ифтихори миллӣ, суханварӣ, ростӣ, илму дониш, ойини ҷавонмардӣ, далерӣ, адолат, эҳтироми ҷавонмардон, вафодорию аҳд, ватанхоҳӣ ва амсоли инҳоро равшан намуда, ба муқобили маҳсулпарастӣ ва бегонапарастии асри мубориза барем.

Сарвари мамлакатамон Эмомалӣ Раҳмон дар асари таърихии худ «Аз Ориён то Сомониён» қайд кардааст... «Мо аз омӯзиши таърихи гузаштаи худ фақат мехоҳем аслу насаби худро бишиносем, нишемангоҳи аҷдоди гузаштаи худро ба таҳқиқ гирем, боҳти онҳоро дар тӯли ҳазорсолаҳои дуру наздик биомӯзем, аз нишасту пирӯзиҳои онҳо сабақ омӯзем. Зеро таърих бузургтарин устод, одилтарин ҳаким, холистарин воқеанигор ва коромӯзтарин роҳбалад буда, моро аз гузаштаҳои дур ба сӯи қорҳои оянда ҳидоят менамояд.» Китоби мазкур китоби беҳтарини худшиносӣ, эҳи тафаккури миллӣ ва манишу арзишҳои он мебошад.

Бояд зикр кард, ки дар солҳои шӯравӣ ва давраҳои истиклол дар мавзӯи мазкур асарҳои бунёдӣ аз ҷониби олимони шинохтаи тоҷик Б. Ғафуров, А.Турсунов, Р. Ҳодизода, М. Лутфуллоев М. Шукуров, Ю. Якубов ва дигарон ба нашр расиданд.

Сифат ва сатҳи баландии илми таҳқиқоти олимони зикрефта имкон дод, ки имрӯз мо дар бораи мазмун, таҳия ва шароитҳои педагогии онҳо мулоҳиза намуда, ташаккули онҳоро дар давраҳои мухталифи таърихӣ дида бароем ва роҳу воситаҳои тарбияи онҳоро дар насли наврасу ҷавонон равшан созем.

Асотиргунаҳои қадимамон аз он хабар медихад, ки аз фарқи сари Нахустмард – Каюмарс, нуре ба шакли тоҷ майл ба сӯи осмон доштааст. Бо мурури замон баландии нур кӯтоҳ шуда, дар даврони Чамшед ва Заҳҳок нопадид гашта бошад. Вале гузаштагони мо барои ислоҳи нуқсони андешаву кирдорашон дастурҳо, қонуну ойинҳо тартиб дода, мувофиқи он дар ҷомеа низом барқарор мекарданд ва дар натиҷа қавму қабилаи худро «Пешдодӣ» унвон доданд. Риоя намудани эҳтироми қонун, ҳуқуқбунёд кардани ҷомеа аз маданияти ориёӣ оғоз ёфта, эълomiaи Куруши Кабир ҳамчун намунаи гуманизми сиёсӣ эътироф шудааст, саҳми маданияти мазкурро ба пояи умумибашарӣ қарор додаст.

Маданият истилоҳи арабӣ буда, дар ибтидо ба маънои мавқеи сукунат ва шаҳр истифода мешуд. Арабҳо ҳар арзиши моддӣ ва маънавиро, ки хоси шаҳрнишинӣ буд, ба истилоҳи «маданӣ» ифода мекарданд. Вале ин як ҳақиқати моддиву маънавӣ дар давраи Сосониён ва пеш аз он оғоз аз давраи меҳрпарастӣ ва қабл аз он ҳам ин ҳақиқатҳо ба истилоҳҳое, ки аз «Хворд» «фар» таркиб меёфтанд, вучуд доштанд ва то имрӯз ба шакли «фарҳанг» вучуд дошта, «фар» ба маънои холаи нур, ки ба чашм дида намешавад истифода мешавад.

Аз мафҳуми «фарҳанг» чунин бар меояд, ки аҷдодони мо ҳар чизи моддӣ ва ҳар падидаи маънавиро ба нури хирад, ақл ва эҳсоси баланд мунаввар намуда, ҷомеаро аз ҷаҳони ваҳшонӣ ба ҷаҳони инсонӣ, ақлонӣ, ҳидоят карданд.

Бояд қайд кард, ки арзишҳои миллии тоҷикӣ асосан дар муҳити созандагӣ ташаккул ёфта, тағйирпазирии хешро вобаста ба вазъият исбот намудаанд. Масалан, қисме аз онҳо вазифаҳои таърихӣ ва иҷтимоии худро аз даст доданд, ҳар чанд, ки ба онҳо тавачҷӯҳи хоса дорем аз ҷумла алифбои ниёгонамон ба унвонҳои «Шоҳдабира» «Вишдабира» «Сарвӣ» «Рози сеҳрия» «Заворишан» ва ғайра.

Қисми дигари арзишҳои миллии ҳанӯз зарурат ва коршоямии хешро гум накардаанд, вале эҳтиёҷи ислоҳу такмилдоранд, аз қабили бозии шатранҷ ва ғайра.

Қисми арзишҳои дигар хусусияти башарӣ дошта, дар тамаддуни миллати мо баръало эҳсос мешаванд. Маданияти муросо, консепсияи тоҷиконаи гиромидошти инсон, риояи ҳамоҳангии одамон ва муҳити зист аз чунин арзишҳо ҳастанд. Албатта ин арзишҳо дар тамаддуни чинӣ, ҳиндӣ ва аврупоӣ дида мешаванд, вале коркарду сайқал ва таҳлилу тафсирашон дар тамадуни ориёӣ комилтаранд. Бояд зикр кард, ки дар ҷаҳонӣ шудани онҳо таҳлилу ташвиқи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва зиёиёни ҷумҳурӣ назаррас аст.

Миллати тоҷик, бо вучуди шикасту бастии таърих, дар тамоми рафти мавҷудияташ, бо нури маърифати азалии хеш дар ташаккулу такмили арзишҳои тарҳи иқтисодӣ, ва фарҳангӣ дошта саҳми босазо гузошта, чунин маъсулияти ҷиддиро ба дӯши худ гирифтааст.

Адабиёт:

1. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ// Э.Раҳмонов - Душанбе, 2006.
2. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум аз Ориён то Сомониён// Э. Раҳмонов. – Лондон, 1994.
3. Ибни Ҳайкал. Сурат-ул-арз- Техрон,1962,-с-156-169.
4. Лутфуллоев М. Андешаи миллии ва тарбияи он// М. Лутфуллоев Душанбе :Собириён, 2010 170 с.
5. Назри Яздон. Ҳикмати озодагон – Душанбе, 2010-205.
6. Яқубов Ю. Маниши миллии// Ю.Яқубов. - Душанбе, 2010-205.
7. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика// Х. Раҳимов, А.Нуров. Душанбе, 2007.

БАЪЗЕ АНДЕШАҶО РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАҶОИ ЗАМИНАҶОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОИИ ПАЙДОИШИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон бобати заминаҳои таърихӣ ва пайдоиши арзишҳои миллӣ сухан ронда, паҳлуҳои норавшани ин муқаддасотро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додаанд. Аз назари муаллифон арзишҳо чун ҷавҳари фикрии инсон дар заминаи рушди афзалиятҳои низоми муносибатҳои ҷомеа зухур ёфта, рӯҳияи зиндагонии шахсро инъикос мекунад. Ба ақидаи муҳаққиқон дар робита ба ин, арзиш ҳамчун шакли шуур ба ин ё он ҳодиса ё чизе баҳо медиҳад, ё онҳоро интиҳоб мекунад. Масалан, ҳубӣ ва инсофро агар инсон баҳо диҳад, зебоиро ҳамчун асоси эстетикӣ ва таъби зебопарастӣ интиҳоб менамояд.

Аз ин ҷост, ки арзишҳо дар низоми муносибатҳои ҷамъиятии одамон пояи асосӣ ва анъанаҳои ҷиддии рафтори одамон мегарданд. Маҳз арзишҳо дар фаъолияти инсон ҳадафмандӣ ва сарчашмаи қоидаҳои мегарданд, ки дар лаҳзаҳои муҳими зиндагии онҳо рафтори устувори дуруст ва ҳадафмандии оқилонаро таъмин месозанд. Аз ин рӯ, тафоҳуми (гармония) – и арзишҳо, аз як тараф, нишонаи устуворӣ ва босубот бошанд, аз сӯи дигар, ченаки сифати муносибатҳо ва бунёди фарҳанг, талабот ва майлу рағбати ҷомеа фаҳмида мешаванд.

Калидвожаҳо: Ташаккул, ҷаҳонбинӣ, асотир, таърих, ватандорӣ, қонун, ҳуқуқбунёд, ориёӣ, зухуроти таърихӣ, таҳаввулот, арзишҳои миллӣ, рағбат, ҷомеа, ақида ва ғайраҳо.

НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОЯВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

В этой статье авторы рассказывают об историческом происхождении и появлении, а также исследуют неизученные стороны национальных ценностей. По мнению авторов, ценности как интеллектуальная сущность человека отражаются в развитии приоритетов системы общественных отношений и отражают дух личности.

В связи с этим исследователи считают, что ценность как форма сознания оценивает или выбирает то или иное событие или вещь. Например, если человек ценит добро и справедливость, он выбирает красоту как основу эстетики и красоты. Следовательно, ценности становятся главной основой и серьезными традициями поведения человека в системе общественных отношений. Именно ценности в человеческой деятельности становятся целью и источником правил, которые обеспечивают его устойчивое и разумное поведение в самые важные моменты жизни.

Следовательно, понимание (гармония) ценностей, с одной стороны, является признаком стабильности и с другой - мерой качества отношений и создания культуры, потребностей и склонностей общества.

Ключевые слова: формирование, мировоззрение, миф, история, патриотизм, право, арийцы, исторические явления, эволюция, национальные ценности, устремления, общество, идеи и т.д.

SOME HISTORICAL AND SOCIAL ISSUES ANNOUNCEMENTS OF NATIONAL VALUES

In this article, the authors point out about the historical origin and appearance, as well as explore the unexplored side of national values. According to the authors, values as the intellectual essence of man are reflected in the development of the priorities of the system of social relations and reflect the spirit of the individual.

In this regard, researchers believe that value as a form of consciousness evaluates or chooses a particular event or thing. For example, if a person appreciates goodness and justice, he chooses beauty as the basis of aesthetics and beauty. Consequently, values become the main basis and serious traditions of human behavior in the system of social relations. It is values in human

activity that become the goal and source of the rules that ensure its stable and reasonable behavior at the most important moments of life.

Consequently, understanding (harmony) of values, on the one hand, is a sign of stability and, on the other hand, a measure of the quality of relations and the creation of culture, the needs and inclinations of society.

Keywords: formation, worldview, myth, history, patriotism, law, Aryans, historical phenomena, evolution, national values, aspirations, society, ideas, etc.

Сведения об авторах: **Иброҳимов Г** – к.п.н., дотсент кафедры педагогики Кулябского государственного Университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16

Шарифхочаев М. - н.и.п., дотсент кафедры педагогики Кулябского государственного Университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16

ФАКТОРЫ И ТЕНДЕНЦИИ СИСТЕМЫ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Сафаров Мунир Ватанович кандидат педагогических наук,
доцент кафедры компьютерных наук КГУ им. А. Рудаки

Для определения места неофициального образования необходимо проанализировать основные тенденции, влияющие на образование, включая дополнительное профессиональное образование. Формальное образование является одним из эффективных и мобильных средств приобретения нового и преобразование существующих знаний в лице современного общества.

Безусловной тенденцией должны быть отмечены процессы глобализации, которые имеют свои проявления в различных сферах общества. В современном мире во всех стран принято считать тенденцию развития общества и образование как одну из сфер общественной жизни. Вот почему в национальных системах образования решены многие аналогичные проблемы, и, следовательно, научные решения этих проблем могут быть предложены на основе выявленных общих закономерностей развития. В отчете Центра исследований и инноваций в образовании ОЭСР (2008) при рассмотрении тенденций внимание обращается на:

- изменение рабочего времени: в течение года и на протяжении всей жизни;
- динамика показателей временной и неполной занятости;
- продолжающееся увеличение занятости женщин, наряду с существованием разрыва в оплате труда между мужчинами и женщинами.

По мнению В.М. Розина: «Сегодня трудно понять, что на самом деле существует, как работает наш мир, какие законы ему подчиняются. Социальная реальность интерпретируется по-разному. Она смотрит на разные, быстро меняющиеся тенденции, часто противоположные: философия и наука больше не дают однозначных объяснений что происходит" [4: 21-22].

В сфере образования происходят заметные изменения - увеличение свободного времени родителей, влияет на домашнюю обстановку обучаемого. Это обстоятельство активизирует развитие системы образования взрослых после профессиональной деятельности.

Вопросы развития образования на современном этапе изучаются также за рубежом. Э.В. Пискунова отмечает, что при анализе международных исследований как источника развития образования можно выделить три группы: «Первая группа

включает исследования, связанные с изучением общих проблем образования, например, мониторинговые исследования по программе «Образование для всех», Всемирные доклады Статистического института ЮНЕСКО (СИЮ) «Взгляд на образование», ОЭСР Проект «Международные показатели систем образования» (INES - Международные показатели систем образования, Международное исследование жизненных навыков (ILSS)). Эти исследования помогают определить национальные стратегии политики в области образования и могут рассматриваться в качестве источника принятия управленческих решений в области образования [3:134-135].

В контексте рассуждений об улучшении образования интерес представляют две другие группы международных исследований в области образования - это исследования в области школьного образования и исследования, направленные на изучение педагогического образования. «В этом ключе необходимо отметить постоянно развивающиеся направления развития образования: кризис современного образования, педагогические инновации, реформы (модернизация современного образования), которые влияют на образование на всех уровнях, в том числе и на дополнительное профессиональное образование.

В условиях системных изменений и неопределенности критическая масса ответов на педагогические концепции, которые претендуют на принципиально новый и эффективный подход, быстро теряют свой инновационный потенциал, одновременно с вакуумом теоретических идей, истощением инновационной энергии. Возникает тенденция изменения позиций в инновационных процессах в образовании, в том числе в педагогической деятельности. В этой связи философ и методист образования С.А. Смирнов отмечает, что «...в настоящее время инновационное движение из средней школы ушло, инновационная волна спала, теперь они больше говорят о технологиях, методах, практике, чем об инновациях и экспериментах. Ядро новаторов, разработчиков, культурологов, философов, которые запустили эту инновационную волну, в основном оставили образование для консалтинга, бизнеса, политики или поступили в высшую школу для разработки крупных образовательных и культурных проектов»[5:137].

Согласен с этой позицией и В.М. Розин, который пишет: «Сегодня, действительно, прежде всего, в сфере высшего образования, инновация понимается не как реализация в формировании антропологических и философских концепций человека и культуры, характерная для второй половины прошлого века, а как сбалансированный ответ на вызовы времени, принимая во внимание требования рыночной экономики и процесс вступления государства в мировое сообщество» [4:80]. Кардинальное различие между образовательной и культурной ситуацией второй половины XX века и концом XX и начало XXI века не позволяет нам перейти к инновационным концепциям В.В. Давыдова, Д.Б. Эльконина, В.С. Библера, Г.П. Щедровицкого.

Сложность нынешней ситуации заключается в том, что происходит девальвация социальной реальности. Главным мегатрендом современности можно считать дальнейшее ускоренное развитие тех процессов (как конструктивных, так и деструктивных), которые характерны для техногенной цивилизации. В рамках этой тенденции есть два противоположных процесса: с одной стороны, глобализация, о которой написано много, с другой стороны, дифференциация социальных индивидов, о которой гораздо меньше говорят, что в свою очередь вызывает формирование новых форм социальной жизни и практически не пишут вообще. Мы живем в реальную эпоху смены, эпохи перехода. С одной стороны, традиционная искусственная реальность, которая сложилась в прошлые века, охвачена кризисом, с другой стороны, она реагирует на изменяющиеся условия жизни, воссоздает себя и даже расширяется в новые сферы жизни. Как мы можем видеть, выявляются социальные тенденции.

В этой связи в результате воспроизводятся не только старые формы общественной жизни, но и формируются новые. Положение человека по отношению к материальному и духовному производству значительно меняется. Конфронтация на основе собственности и его отчуждение имело место в качестве потенциальных возможностей для разрешения путем его перераспределения, а также механизма смягчения последствий, основанного на повышении благосостояния обездоленных групп населения. В современных условиях знания и способности, составляющие основной ресурс, обеспечивающий рост благосостояния, не может быть физически неотъемлемо отчужден или перераспределен. Эти процессы также влияют на трансформацию, в том числе в контексте непрерывного образования.

Существуют противоположные тенденции: процессы глобализации и дифференциации:

1) Появление новых социальных индивидуумов, новых форм социальности (сетевых сообществ, корпораций, мегакультур и т.д.);

2) Изоляция, автономия до краха (постмодернизм) и появление сетей взаимозависимостей.

В этих трансформациях он претерпевает метаморфозу и феномен человека. Происходит его расхождение, формируются различные типы массовой личности, которые поляризованы, переходя от традиционной когерентной постоянной личности через личность, гибкую, периодически восстановленную, к личности постоянно меняющейся, исчезающей и возникающей в новом качестве возникновения.

Меняющийся человек, новые цели, глобальные вызовы, процессы модернизации и т. д. Они также ставят новые задачи для педагогики, от которых зависит подготовка педагогических кадров к новым условиям жизни.

В этой связи В.М. Розин пишет: «Переходный характер эпохи ставит педагогику в чрезвычайно трудное положение, так как становится невозможным понять, кто должен образовывать школу, каковы идеалы образованного человека. В результате, трудности и колебания в определении цели и содержание образования. Не означает ли это, что в краткосрочной перспективе крупные педагогические программы реформирования образования являются неэффективными? Программы реформирования педагогики вообще (если они имеют смысл вообще), скорее всего, будут предшествовать местные педагогические инновации и местные усилия, в ходе которых будет сформирован местный педагогический опыт»[4:80].

Современное общество определяется по-разному: оно называется постиндустриальным или информационным обществом, обществом знаний. Все три термина часто рассматриваются как синонимы или как этапы развития одного и того же явления «социальной структуры», в котором основным культурным центром является производство, обработка и перевод знаний. На современном этапе тенденция образования все отчетливее выражается. Прочитывается идея переориентации на решение проблемы обучения с детства и для развития способности к самосовершенствованию и сохранению этой способности на протяжении всей жизни - задача непрерывного образования.

Термин «обучающееся общество», «самообучающееся общество» и объяснение термина «обучение на протяжении всей жизни» все чаще распространяется.

Существует много разногласий в отношении природы современного общества и того, какой термин оптимален для его определения, но консенсус относительно необходимости терминов «обучающееся общество» и «непрерывное обучение» были достигнуты.

Эти термины подчеркивают специфику информационного общества, в котором новая информация быстро растет и заменяет старую информацию, что приводит к ускорению цикла почти полной замены старой информации на новую.

Г.К. Ашин считает, что на современном этапе, в первую очередь, обновляется прикладное знание, а фундаментальные знания демонстрируют большую силу, являясь основной опорой и основой непрерывности знания, непрерывности всего процесса познания. Выход из этой ситуации многие ученые видят в необходимости использовать различные формы расширения обучения - образование для взрослых, в том числе в форме неформального образования. Эти явления также указывают на тенденцию в развитии и обновлении педагогического образования, направленного на подготовку к выполнению этой задачи педагогического корпуса, с учетом его старения [1:15-17].

Среди четко выраженных тенденций следует отметить изменение ориентации общего образования. Среди этих критериев можно отметить новые личностные качества, которые соответствуют текущим изменениям, происходящим в обществе, формированию представлений о новом типе людей, который превосходит существующего человека мысленно и как личность.

Индекс развития человеческого потенциала, новый показатель с 1993 года, используется ООН в ежегодном докладе о развитии человека и рассматривается мировым сообществом в качестве основы для типологии стран с точки зрения уровня развития, в отличие от предыдущего периода, когда показатели экономического развития были решающими. Индекс человеческого развития позволяет взглянуть на более полную оценку параметров человеческого развития. При расчете индекса человеческого развития учитываются три типа показателей: средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении - оценка продолжительности жизни; Уровень грамотности взрослого населения страны (2/3 индекса) и кумулятивная доля студентов (1/3 индекса); Уровень жизни, рассчитанный на основе ВВП на душу населения по паритету покупательной способности (ППС) в долларах США.

Характеристики качества, возникающий новый культурный тип выражаются в следующих аспектах:

- умение критически мыслить;
- готовность и способность к непрерывному образованию на протяжении всей жизни, постоянное совершенствование, переподготовка, самообучение, профессиональная и социальная мобильность, стремление к новой;
- способность и готовность к разумному риску, творчеству и предприимчивости, умение работать независимо и желание работать в условиях высокой конкуренции.

Эксперты лаборатории инноваций Гарварда (США), акцентирует внимание на креативности в образовании, отмечая, что мир претерпел фундаментальные изменения и нуждается в людях, которые могут придумать что-то новое, открыть новые возможности и новые способы решения проблем. Более половины работодателей заинтересованы не в дипломе претендента на рабочее место, а в том, что он знает, как и может ли он работать в команде.

Общества, переходящие на инновационную модель образования, обозначают другую цель: в первую очередь школа должна поощрять любопытство ребенка, а не только передачу знаний. Для этого необходимо готовить учителей.

Меняются подходы к изучению качества школьного образования как самой общей характеристики образования, которые реализуются в рамках специальных проектов Международного бюро просвещения ЮНЕСКО, Международного института планирования образования ЮНЕСКО, Института ЮНЕСКО.

Категория качества влияет на определение содержания и профессионального педагогического образования, поскольку оно обеспечивает качество современного образования. Международная рабочая группа по образованию на совещании во Флоренции в июле 2000 года представила доклад «Определение качества образования», в котором определялось, какое образование можно считать качественным.

Э.В. Пискунова рассуждает по этому вопросу: «Качественное образование подразумевает, что ученики здоровы и готовы учиться. Их семьи и местная община поддерживают их; существует здоровая, безопасная, учитывающая гендерные аспекты образовательная среда, которая обеспечивает необходимые ресурсы и средства обучения. Содержание, представленное в учебных программах и материалах, сосредоточено на приобретении ключевых компетенций в таких областях, как чтение, письмо, компьютерная техника, навыки жизнеобеспечения [3:136-137].

Учебный процесс обеспечивается в хорошо управляемых классах и школах профессионально подготовленными учителями, которые используют ориентированные на ребенка Стратегии обучения и хорошо разработанные системы оценки, помогающие учащимся учиться и уменьшать неравенство. Результаты включают знания, навыки и личную позицию и связаны с национальными учебными задачами и позитивным участием в общественной жизни.

Общий интерес к проблемам образования в мире определяется растущим значением образования для социально-экономического развития стран, особенно о подготовке специалистов.

Как увеличить доступ людей к образованию, если у них разные стартовые возможности? Как сделать качество образования, отвечающее требованиям современной и будущей экономики? Как подготовить человека к постоянно меняющимся условиям жизни и работы?

На современном этапе делается попытка «включить» различные образовательные системы в образовательные организации, что обуславливает изменчивость организации в них педагогического процесса, создает определенные трудности и поднимает вопрос повышения квалификации учителей для работы в различных системах. Эта тенденция также влияет на процесс подготовки учителей.

Сегодня для внедрения системы образования нет единого ответа для учителя. Возможно, в этом вопросе наиболее полезным является неформальное образование. Из-за изменений в целях, требованиях, внедрении ГЭФ, перспективах развития и других факторах, требования к учебному корпусу и системе образования в целом изменяются, что определяет еще одну тенденцию в модернизации образования - расширение форм совершенствования и переподготовки педагогического корпуса.

Литература:

1. Ашин, Г. К. Мировое элитное образование/ Г.К.Ашин. - М.:Анкил. - 2007. - 360 с.
2. Библер, В. С. На гранях логики культуры [Текст]/ В.С.Библер. - М.: Наука, - 1997. - 187 с.
3. Пискунова, Е. В. Результаты международных сравнительных исследований как источник развития образования / Е. В. Пискунова // Образование и современность коллект. монография СПб. - Тюмень: ТОГИРРО, 2012. - С. 134-141.
4. Розин, В.М. Образование в условиях модернизации и неопределенности / В. М. Розин. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», - 2013. - 80 с.
5. Смирнов, С.А. Человек перехода: сборник научных трудов /С. А. Смирнов. - Новосибирск: НГУЭУ, - 2005. - С. 136-137.
6. Эльконин, Д.Б. Введение в психологию развития: в традиции культурно-исторической теории Л. С. Выготского / Д. Б. Эльконин. - М.: Тривола, - 1994. - 167 с.

ФАКТОРЫ И ТЕНДЕНЦИИ СИСТЕМЫ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

В статье рассматриваются особенности факторов и тенденций системы неформального образования педагогических кадров.

Автор статьи считает, что в условиях системных изменений и неопределенности критическая масса ответов на педагогические концепции, которые претендуют на принципиально новый и эффективный подход, быстро теряют свой инновационный потенциал, одновременно с вакуумом теоретических идей, истощением инновационной энергии. Возникает тенденция изменения позиций в инновационных процессах в образовании, в том числе в педагогической деятельности.

Ключевые слова: фактор, тенденция, образование, корпус, цель, изменение, система.

ОМИЛҲО ВА ТАМОҶУЛҲОИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ҒАЙРИРАСМИИ КАДРҲОИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақола вижагиҳои омилҳо ва тамоҷулоҳои низоми таҳсилоти ғайрирасмии кадрҳои педагогӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Муаллиф чунин меиҳсобад, ки дар шароитҳои таҳаввулои низомнок ва як навъ номуайянии посухҳои интиқодан оммавӣ нисбати концепсияҳои педагогӣ, ки ба бархӯрди усулан нав ва самаранок иддао доранд, зуд захираи навгонии худро аз даст медиҳанд, ҳамзамон бо хатоии ғояҳои назариявӣ рӯ ба рӯ мегарданд ва нерӯҳои навсоз як навъ заъифтар мешаванд. Тамоҷули тағйирёбии мавқеъҳо дар равандҳои навсозӣ дар таҳсилот, аз ҷумла, фаъолияти педагогӣ зухур мекунад.

Калидвожаҳо: омил, тамоҷул, таҳсилот, корпус, ҳадаф, тағйирот, низом.

FACTORS AND TENDENCIES OF THE SYSTEM OF NON-FORMAL EDUCATION OF PEDAGOGICAL STAFF

In the article the features of factors and tendencies of system of informal formation of pedagogical specialists are considered. According to the author, under the conditions of systematic changes and uncertainty, the critical mass of answers to pedagogical concepts that claim a fundamentally new and effective approach quickly lose their innovative potential, simultaneously with the vacuum of theoretical ideas, the depletion of innovative energy. There is a tendency to change positions in innovative processes in education, including in pedagogical activity.

Key words: factor, tendency, formation, body, goal, change, system.

Сведения об авторе: Сафаров Мунир Ватанович кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992)918665441

Information about the author: Safarov Munir Vatanovich Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Science, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT 735360, Kulob, S. Safarov street, 16. Tel: (992) 918665441

АСОСҲОИ ИҚТИМОӢ – ПЕДАГОГИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИШАХСИИ ХОНАНДАГОН

Лоиков П., Зулфия Ч.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Пеш аз он, ки масъалаи ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон таҳқиқ карда шавад, зарур мешуморем, ки сараввал сабабу сарчашмаи масъалаи мазкурро муайян намоем. Ин дар қори тадқиқот хело зарур аст, зеро сабаби пайдо гардидану инкишоф ёфтани ин ё он самти ҳаёти инсониятро

надониста, роҳҳо ва тарзу усулҳои онро ба тасвири қонунӣ ҳал кардан аз имкон берун аст.

Ба таври мушаххас рафтору фаъолияти хонандагонро мушоҳида карда истода, сабабу мақсади ин ё он тавр муносибат кардани байни хонандагонро дар коллектив аниқ гардонидан лозим аст. Танҳо дар чунин асос тасодуфӣ ё қонунӣ будани рафтор ва муносибати байниҳамдигарии хонандагонро муайян кардан, минбаъд такрор шудан ё нашудан, кадом тарзи муносибатҳои байнишахсро дастгирӣ кардан ва кадомҳояшро маҳкум кардан имконпазир мегардад.

Дар назар доштан лозим аст, ки ҳаёту фаъолияти насли наврас дар коллектив мегузарад ва дар ҳама ҳолат вай ба дигарон муошират кунад, муносибатҳои шахсиашро дар кадом шакле, ки набошад муқаррар созад. Ин қонуниятҳои ҳаёт, талаботи ҳаёт аст. «Талабот – ин ҳолати шахсият аст ва аз шароити мушаххаси вучуддории он вобастааст». Талабот ҳамчун манбаи фаъол будани одам рол мебозад. Талабот дар протсеси тарбия ташаккул меёбад [1, с.140].

Талаботҳои хонандагон ба мисли талаботҳои калонсолон характери ҷамъиятӣ ва шахсӣ доранд. Талаботҳои ниҳоят зиёди хонанда на танҳо майлу хоҳиши маҳдуди ўро, балки муҳтоҷии ҷамъият, коллектив ва гурӯҳро, ки ҳуди ў дохил аст ҳамроҳ, таҳсил, бозӣ ва ғайраро иҷро мекунад, талаботи коллектив дар айни замон характери шахсро мегирад. Дар мувофиқа ба ин характери муносибатҳои коллективӣ дар айни замон характери муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагонро мегирад.

Олимон исбот намудаанд, ки талаботҳои табиӣ ва маданӣ мешаванд. Дар талаботҳои табиӣ, талаботҳои ба хӯрок, сару либос, хоб, талабот ба оиладорӣ, талабот ба ҳимоя аз хунокию гармии саҳт ва ғайра инъикоси худро меёбанд.

Дар талаботҳои маданӣ вобастагии фаъолнокии фаъолияти одам ба маҳсули маданияти инсонӣ баён мегардад. Талаботҳои маданӣ аз рӯи дараҷа, аз рӯи он талаботҳои табиӣ, ки ҷамъият нисбат ба аъзоёнаш пешниҳод намудааст, фарқ мекунад. Талаботҳои хонандагон нисбат ба рафтору одоб, муошират, муносибат, ки мактаб пешниҳод кардааст, фарқ мекунад.

Дар баробари талаботҳои табиӣ, маданӣ, талаботҳои рӯҳӣ низ мавҷуданд, аз ҷумла ҳолати психологӣ хонандагон. Талаботҳои рӯҳӣ дар худ кардани маданияти рӯҳӣ инъикос мегарданд. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки одам барои ба дигарон суҳбат кардан, ҳиссиёташро баён карданро эҳсос мекунад. Чунин талаботҳои асосиро, аз ҷумла талабот, ба муоширату муносибатҳои шахсро маҳсус ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Талабот ба муошират, ки лаҳзаи асосии он муносибатҳои байнишахсӣ аст, ҳамчун шарт тараққиёти рӯҳии ҳамаи наслҳо боқӣ мемонад.

Дар ҷараёни муоширату муносибатҳои коллективӣ байнишахсӣ фаъол будани одам нақши муҳим мебозад. Манбаи фаъол будани одам талабот аст, ки ўро дар ҳамаи самтҳои ҳаёт ба ҳаракату амал медарорад. Талаботҳои дар мувофиқа аз рӯи вобастагӣ ба шароити мушаххаси вучуддории шахсият, тарафҳои фаъоли худӣ шахс ҳамчун системаи сабабу мақсад (мотив) баромад мекунад. Дар маънои мотив майлу хоҳиши мушаххас, сабабҳои, ки шахсро ба амалу рафтор кардан маҷбур месозад, фаҳмида мешавад.

Мотивро ҳамчун муносибати хонанда ба предмети фаъолияти ў (дар тадқиқоти муносибати хонанда ба муносибат) низ фаҳмидан мумкин аст. Дар роли мотивҳои алоқамандии байни талаботу ҳавас, кӯшишу ҳиссиёт (эмотсия), мақсаду идеалҳо баромад мекунад. Аз ин рӯ, мотивҳои бавучудой ё ташкилҳои хело мураккаб аст, системаи динамикӣ аст, ки дар он таҳлил ва баҳодихии алтернативи (намунагузорӣ), интиҳоб ва ҳалли масъалаҳо тадбиқ мегарданд. Фаҳмидани мотивҳои – бедоркуниҳо хело мураккабанд, зеро онҳо аз як тараф ба тарафи комплексӣ ошкор мегарданд ва ҳеҷ гоҳ дар протсеси таълиму тарбия ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ истифода бурда мешаванд, аз тарафи дигар муаллимону хонандагон на ҳама вақт мотивҳоро фаҳмида метавонанд.

Дар проблемаи тадқиқот ба чунин мотивҳо диққат додан ба мақсад мувофиқ мебошад:

а) мотивҳои васеи иҷтимоӣ (вазифадорӣ, масъулиятнокӣ, фаҳмидани аҳамияти ҷамъиятии муносибат). Ин мотив пеш аз ҳама кӯшиши шахсии хонанда ба воситаи муносибат ба коллективи синф, ба ҷамъияти ҳамсинфону ҳамсолон дохил шудан, мавқеъ ва арзандагии худро дар коллектив ишғол кардан мебошад;

б) мотивҳои маҳдуди иҷтимоӣ (ё позитивӣ) мотивҳои кӯшиши ба даст овардани пешвоӣ (лидерӣ) дар коллектив, эътироф шудан аз тарафи ҳамсинфон;

в) мотивҳои ҳамкорӣ иҷтимоӣ (муайян кардани тарзу усулҳои ҳамкорӣ бо атрофиён, мустаҳкам кардани рол ва мавқеи худ дар коллективи синф.

Мотиватсия (далелнокӣ, далеловарӣ) аз калимаи мовло (ткел) гирифта шуда, маънояш тақон додан, ба ҳаракат даровардан мебошад. Мотиватсия ин номи умумӣ барои ҳамаи протсессҳо, методҳо, воситаҳои водоркунии хонандагон ба муоширату муносибати фаъол, аз худ намудани роҳҳою воситаҳои самараноки муносибатҳои шахсии байниҳамдигарӣ ва коллектив мебошад.

Мотиватсия ҳамчун протсесси таъғирёбии ҳолат ва муносибатҳои шахс ба мотивҳо асос меёбад. Мотиватсия ин муносибатдории мақсад, ки дар назди одам истодааст ва ӯ кӯшиш менамояд, ки онро ба даст дарорад ва фаъолиятнокии дохилии одам аст, яъне хоҳиш, талаботҳо ва имкониятҳои одам мебошад.

Мотив ин алоқамандии талаботҳои ба таври қаноатбахш ба фаъолият равона кардашуда мебошад. Агар талаботҳо моҳияту механизми ҳамаи он намудҳои фаъол будани одамро ташкил диҳанд, онҳо мотивҳо ҳамчун ошкоргардии мушаххаси ин моҳият баромад мекунанд. Аз рӯи намудҳои талаботҳо мотивҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки дар онҳо шаклҳо ошкор мегарданд. Мотивҳо мумкин аст бошуурона ва бешуурона шаванд.

Мотивҳо баъзан ба мотивҳои зоҳирию ботинӣ чудо мешаванд. Табиист, ки мотивҳои зоҳирӣ ё берунӣ аз тарафи педагогҳо, падару модарон, синф, коллективи хонандагон, ҷамъият бар меояд ва шакли лукмапартоӣ, имою ишора, талабот, супоришдихӣ, саросема кардан ва ҳатто маҷбуркуниро мегирад. Инҳо ба шахс таъсир мерасонанд вале таъсири онҳо баъзан муқобилияти дохилии шахсиро мебинанд ва аз ин рӯ онҳоро мотивҳои инсондӯстона (гуманистӣ) номидан мумкин нест.

Зарур аст, ки ҳуди хонанда хоҳиши чизеро иҷро кардан дошта бошад (хоҳиши муносибату муошират кардан дошта бошад). Манбаи асосии мотиватсияи инсон дар ҳуди ӯ ҷойгир аст. Маҳз аз ҳамин сабаб нақши ҳалқунанда на ба мотиви тарбия, балки ба мотиви дохилӣ ҳамчун қувваи ба ҳаракатдароваранда дода мешавад.

Ба ҳисоб гирифтани лозим аст, ки мотивҳои фаҳмидашуда (дарк шуда) ва фаҳмида ношуда (дарк нашуда) низ мавҷуд аст. Мотивҳои дарк гардида, дар маҳорати хонанда оид ба фаҳмидани он, ки кадом сабабҳо ӯро ба фаъолияти рафтору муносибат кардан сафарбар менамояд ва мақсадро аз рӯи дараҷаи аҳамиятнокаш муайян карда тавоништан маълум мегардад. Мотивҳои дарк нагардида бошанд, танҳо ҳис карда мешаванд, дар шуури хонанда ба таври хира, идорашаванда ҷой дорад. [2, с. 361]

Дар охир мотивҳои реалии (ҳақиқии) аз тарафи хонандагону педагогҳо дарк гардида, ба таври объективӣ натиҷаи ташаккулёбии муносибатҳои умумӣ ва байнишахсии хонандагонро муайянкунанда ва мотивҳои бофта, (иллюзорные) надуманнӣ), ки мумкин аст ҳангоми муайян кардани вазъият амал кунад, вучуд доранд.

Хулоса ҳамаи шаклу намудҳои мотивҳо дар протсесси ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагон амал мекунанд.

Тавре, ки қайд намудем мотивҳо инчунин бошуурона ва бешуурона мешаванд. Табиист, он мотивҳо, ки хонандагонро барои бомақсадонаю бошуурона байни ҳамдигар ҳидоят мекунанд, мотивҳои бошуурона мебошанд. Акси онҳо мотивҳои бемақсадонаю бешууронаанд.

Проблемаи ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагонро таҳқиқ карда истода, боз ба сари он масъала бар мегардем, ки чиҳо одамонро дар гурӯҳҳо, коллективҳо муттаҳид мекунад, чиҳо онҳоро маҷбур мекунад, ки бо ҳам муттаҳид шаванд, байни худ муносибату муошират дошта бошанд. Ба тарзи дигар сабаби дохилии психологию педагогӣ кадомҳоянд, ки ба воситаи онҳо одамон байни худ бо алоқамандҳои (контракт) байни ҳамдигарӣ дохил мегарданд. Чунин қувваи дохилии муносибатҳои байни ҳамдигарии одамон, насли наврасу хонандагон дар айни замон хонандагон низ талабот ба муошират мебошад. Талабот ба муошират – яке аз талаботҳои асосии муошират ва муносибатҳои шахсии байни ҳамдигарии хонандагон ва умуман одамон аст. Талабот ба муоширату муносибат дар ҳаёти насли наврас ва умуман одамон хело барвақт пайдо мешавад, ҳатто дар моҳҳои аввали ҳаёт. Талабот ба муоширату муносибат дар давраи ҳаёти одам тараққӣ мекунад, сифатҳои баланди маънавии шахс ба дараҷаи баланди тараққиёти ин муошират алоқаманд аст.

Дар алоқамандӣ ба тараққиёту пешравии хусусиятҳои давраҳои синусолӣ талаботи хонандагон ба муоширату муносибатҳои шахсии байниҳамдигарӣ ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мазмун васеъ ва чуқур мегарданд. Хонандагон моҳияту зарурати талаботҳои табиӣю маданӣ ва рӯҳию маънавиро фаҳмида мегиранд ва доираи муоширату муносибатҳои онҳо васеъ мантиқан сермазмун шудан мегирад. Махсусан талаботҳои мактаббачагон ба муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва коллектив ба таври тезу тунд ошкор шудан мегирад.

Омӯзиши проблема нишон дод, ки дар мактаб сохти муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии байни кӯдакон ба таври кулӣ таъғир меёбад. Дар инҷо аввал, барои хонанда фаъолияти ҳатмии аҳамияти ҷамъиятӣ дошта, яъне таълими коллективона пайдо мешавад ва дар алоқамандӣ бо ин дар гурӯҳи хонандагон на танҳо муносибатҳои байниҳамдигарии шахс, балки системаи муносибатҳои корӣ пайдо мешавад.

Сохти ин муносибатҳо аз берун, аз тарафи муаллимон муайян карда мешавад, ҳам муносибатҳои байни шахсӣ ва ҳам муносибатҳои корӣ аз рӯзи аввали ба мактаб омадани мактаббача баробар тасвир мешавад. Вақто, ки муаллими синфи 1 хонандагонро ба якдигар шинос мекунад, кӯшиш мекунад, ки онҳоро бо ҳам дӯст кунад. Бо ин роҳ муаллим барои муносибат база тайёр мекунад, вобастагии масъулиятнок барои муносибатҳои коллективӣ ва ҳам барои муносибатҳои байнишахсии ҳамсинфон. Минбаъд ду системаи муносибатҳои корӣ ва ҳам муносибатҳои шахсӣ пайдо гардида, баробар вучуддорӣ мекунанд, вале онҳо баробар тараққӣ намекунанд. Системаи якуми муносибатҳо, яъне корӣ асосӣ аст ва мунтазам аз тарафи педагогҳо ба тарзи бошуурона ташкил меёбад, мукамал мегардад [3, с. 9].

Дар тараққиёту мустаҳкамгардонии системаи муносибатҳои корӣ роҳбарони гурӯҳҳои аслӣ, ҳаққонии хонандагон низ фаъолона ҳисса мегузаронад. Системаи муносибатҳои шахсӣ, ки базаи хусну тавачҷуҳо хайрхоҳӣ ва меҳру дилбастагии кӯдакон пайдо шудааст ҳеч гуна ташаккулёбии расмӣ надорад. Сохти он ба таври стихиявӣ ташкил меёбад.

Аз тарафи тадқиқотчиён (Д.Б. Эльконин ва Т.В. Драгунов) муайян карда шудааст, ки дар ҳамаи хонандагони синфи 5 кӯшиши муошират кардан бо рафиқон, хоҳиши иштирок кардан дар ҳамаи чорабиниҳои ҳаёти синф ба таври қушоду аниқ ошкор мегардад. Кӯшишу талабот бо барқарор намудани муносибатҳои байнишахсӣ меафзояд. Кӯдакон кӯшиш мекунанд, ки дар коллектив, дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо рафиқон на ягон ҷои оддӣ ё номаълум ёбанд, балки рафиқи қабулгардидаю эътирофшуда бошанд, хусусияти дар ҷустуҷӯи рафиқи наздик ёфтани хусусияти давраи мактабӣ, хусусан наврасӣ аст.

Муошират бо дӯстони наздик навиштааст Т.Д. Драгунова, - ба фаъолияти махсуси наврас табдил ёфта аст. Вай ҳамчун намуди махсуси фаъолият вучуд дорад, ки онро шакли фаъолияти муошират номидан мумкин аст. Предмети ин фаъолият одами

дигар – дӯст – ҳамсинф ҳамчун одам аст. Ин намуди фаъолият аз як тараф дар намуди рафтори наврас нисбат ба ҳамдигар дар шакли муҳокимаронӣ дар бораи рафтори рафиқ ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ аз тарафи дигар маълум мегардад.

Ҳамин тавр, асоси тараққиёти муносибатҳои тарафайнро дар гурӯҳ талабот ба муошират табдил медиҳад. Мавқеи бача дар системаи муносибатҳои шахсӣ ба як қатор омилҳо вобаста аст вале худ он шартӣ ё худ заминаи асосии ташаккулёбии шахсият мебошад [4, с. 317].

Мушоҳида ва баъзе тадқиқоти мо нишон дод, ки хонанда робитаҳои тарафайнро бо одамони атроф, аз ҷумла ҳамсолон ва мавқеи худро дар гурӯҳи ҳамсинфон бо ҳаяҷони баланд ҳис мекунад.

Адабиёт:

1. Ниг. Общая психология. Под. Ред. А. В. Петровский. М., 1977, сах. 140;
2. Педагогическая психология. Под. Ред. Н. В. Ключева. М., 2006, сах. 361;
3. Веденов А. В. Потребность в общении/ А. В. Веденов.- Журнал. Советская педагогика, 1967, сах. 9;
4. Возрастные и индивидуальные особенностей младших подростков. Под. ред. Д. В. Элкониин ва Т. В. Драгунова. М., 1967, сах. 317.

АСОСҲОИ ИҚТИМОӢ – ПЕДАГОГИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИШАХСИИ ХОНАНДАГОН

Қайд намудан ба маврид аст, ки масъалаи ташаккулёбии муносибатҳои байни шахсӣ дар коллективи хонандагонро дар ҳолате таҳқиқ кардан ба маврид аст, ки сараввал сабабу сарчашмаи масъалаи мазкурро муайян намоем. Ин дар кори тадқиқот хело зарур аст, зеро сабаби пайдо гардидану инкишоф ёфтани ин ё он самти ҳаёти инсониятро надониста роҳҳо ва тарзу усулҳои онро ба тасвири қонуни ҳал кардан аз имкон берун аст. Ба таври мушаххас рафтору фаъолияти хонандагонро мушоҳида намуда, сабабу мақсади ин ё он тавр дар байни коллектив муносибат кардани хонандагонро аниқ гардонидан лозим аст.

Калидвожаҳо: проблема, муошират, муносибат, ташаккулёбӣ, мотивҳо, хонанда, шахсият, инсоният.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ СТУДЕНТОВ

Следует отметить, что вопрос о формировании межличностных отношений в студенческом организме следует исследовать в случае выявления причин и источников этой проблемы. Это очень важно в исследованиях, потому что невозможно описать закон путей и средств, не зная причин возникновения и развития того или иного направления человеческой жизни. Необходимо детально наблюдать за поведением студентов и выяснять причины и задачи взаимоотношений между студентами, так или иначе в коллективе.

Ключевые слова: проблема, общение, отношение, формирование, мотивы, читатель, личность, человечество.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF INTERPERSONAL RELATIONS OF STUDENTS

It should be noted that the question of the formation of interpersonal relations in the student body should be investigated if the causes and sources of this problem are first identified. This is very important in research, because it is impossible to describe the law of ways and means without knowing the reasons for the emergence and development of one or another direction of human life. It is necessary to observe in detail the behavior of students

and find out the causes and tasks of the relationship between students, one way or another in the team.

Keywords: problem, communication, attitude, formation, motives, reader, personality, humanity.

Сведения об автрах: Лоиков Парвиз – к.п.н., заведующий кафедрой педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992) 918285155.

Зулфия Джиёнзода – ассистент Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992) 918285155.

Information about the authors: Loikov Parviz - Ph.D on pedagogical sciences, Head of the Department of Pedagogy at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT.735360, Kulob, S. Safarov street, 16. Tel: (992) 918285155

Zulfiya Jyonzoda - assistant Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT.735360, Kulob, S. Safarov street, 16. Tel: (992) 918285155.

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА ВА РУШДИ ЗЕҲНИИ ТАЛАБАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРИ

Бозоров Хушвахт, н.и.п., дотсент
ДДК ба номи А.Рӯдакӣ

«Яке аз вазифаҳои умдаи илми педагогикаи муосир таъмини на танҳо азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳо (салоҳиятмандӣ), балки ҳамчунон ташаккули тарзҳои фаъолияти маърифатӣ ҳамчун зухуроти маданияти зеҳнии талабагон (донишомӯзон) мебошад» [4, с. 171].

Мушоҳидаҳо собит сохтанд, ки дар раванди таълими забони модарӣ ҳангоми иҷрои қорҳои мустақилона қобилияти зеҳнии талабагон ба таври зарурӣ ба инобат гирифта намешавад. Масалан, дар мактаби ибтидоӣ вазифаҳои таълимии хондан, навиштан, ҳисоб кардан, (ҳалли мисолу масъала) ба андозаи талаботи барномаҳои таълимӣ анҷом дода мешавад. Вале ба вазифаҳои муҳимтарини таълиму тарбия – рушди зеҳну тафаккури хонандагон, ки заминаи устувори маданияти зеҳнӣ ва тафаккури мустақилонаю эҷодии шахсиятро муайян менамояд, камтар аҳамият дода мешавад.

Масалан, дар таълими забони модарии синфҳои ибтидоӣ ба масъалаи хондан, навиштан ва инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагон аҳамияти хоса дода, ба фаъолияти бозгӯӣ қардани мазмуни матн хонда (ҳикоя, афсона, шеър ё чистон) баҳогузорӣ менамоянд. Хонанда чизи тайёрро муддате дар хотир нигоҳ дошта, онро нақл карда метавонад. Аммо нисбати воқеаҳои дар матн рухдода, сабабҳои ба вучуд омадани масъалаҳои ҳалталаби матн фикр намекунад. Яъне дар раванди таълими забони модарӣ дар хонанда, малака ва маҳорати фикр кардан, таҳлилу хулоса баровардан ба қадри зарурӣ рушд намеёбад. Зеҳни хонанда фаъол гардонда намешавад. Муносибати босалоҳият дар таълим ба таври амалӣ аз худ намудани донишхоро талаб менамояд. Аммо дар хонанда қобилият ё маҳорату малакаи дарки мазмуни зинаҳои донишазхудкунӣ: фаҳмидан, дар хотир гирифтани, истифода бурдан, таҳлил кардан рушд наёфтааст.

Академик Ф.Шарифзода дар яке аз мақолаҳои дар хусуси ташаккули маданияти зеҳнӣ ва рушди тафаккури талабагон чунин менависад. «Зеҳн ҳамчун истеъдод (нерӯ) бо ёрии чунин қобилиятҳо ташаккул меёбад ва амалӣ карда мешавад: фаҳмидан (маърифат), омӯхтан, муқоиса, фикри мантиқӣ, банизомдарории ахбор

(дониш), таҳлил ва таснифи он, ёфтани равобит, қонуният ва фарқият дар ашё, ҳодисаву воқеоти олам ва ғайра». [4, с. 171]

Пас ба эътибор гирифтани имконоти зеҳнии талабагони хурдсол дар раванди ташкили фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар инкишофи фаъолияти амалии хонандагон, рушди тафаккури зеҳнии онҳо нақши калидӣ дошта, дар таълими забони модарӣ яке аз чузъҳои асосии кори таълиму тарбия ба шумор меравад.

Аз ин лиҳоз, дар раванди дарсҳои забони модарӣ роҳу усулҳои интиҳоб ва истифода кардан лозим аст, ки ҳуди хонандагон дар иҷрои фаъолиятҳои мустақилона амал кунанд. Мустақилона иҷро намудани фаъолиятҳои ба рушди қобилияти фикр кардан, ҷустуҷӯ ва таҳлилу ҳулосабарории талабагон мусоидат карда, сатҳи донишандӯзии онҳоро вуъат мебахшад.

Масалан, дар раванди таълим муаллим супориш медиҳад, ки «Аз ҳарфҳои додашуда ҳичоҳе тартиб диҳед». [4, с-32] талабагон аз чунин шакли кори мустақилона истифода мебаранд:

Ҷадвали №1.

о	в	ф	Д
н	б	и	Х
а	т	р	К

хо	ки	во	бар
ва	до	ниш	тоб
та	но	фо	би

Ҷадвали зерин дар варақи калон навишта шуда, ба тахтаи синф овозон карда мешавад. Ба хонандагон супориш дода мешавад, ки ҳар кас худаш мустақилона фаъолият карда, аз ҳарфҳои дар ҷадвал пешниҳодшуда ҳичоҳе тартиб диҳад. Пас аз он ки талабагон ҳичоҳи (**хо, ки, во, бар, ва, до, ниш, тоб, та, но, фо, би**)-ро тартиб доданд, муаллим қобилияти зеҳнии талабагонро ба инобат гирифта, онҳоро ба кори мустақилонаи дигар ҳидоят менамояд: Аз ҳичоҳи додашуда аввал калимаҳои тартиб диҳед: Талабагон бо истифода аз калимаҳои «**хониш, китоб, дониш, доно, бино, вафо, табар, хоно, барно**»- ва ғайра мустақилона ҷумла тартиб медиҳанд.

Рушди нерӯи зеҳнии талабагон ба қобилияти эҷодии фикрӣ вобастагии хоса дорад. Педагог, С. Алиев дар мақолааш «Хусусиятҳои хоси давраи аввали ташкили таълими проблемавии имло» менависад. «Пайваста инкишоф додани қобилияти эҷодии фикрии насли наврас ва дар онҳо ҳосил кардани малақаҳои худмаълумотгирӣ вазифаи мактаби замони муосир мебошад»[3, с. 47].

Бо ин мақсад, дар раванди таълим ба кори мустақилона диққати асосӣ дода, иҷрои самараноки он аз тарафи омӯзгор сари вақт арзёбӣ карда мешавад.

Иҷрои мақсаднокӣ кори мустақилона асоси донишазҳудкунии талабагон буда, қобилияти зеҳнии талабагонро рушд медиҳад. Масалан, зинаи аввали таълими забони модарӣ (давраи саводомӯзӣ) давраи масъулиятноктарини таълимдихӣ буда, маҳз дар ҳамин давра нутқи мураббаи талабагон ташаккул меёбад. Барои рушди фаъолияти мустақилонаи талабагонро ба инобат гирифтани донишҷӯи қобилияти зеҳнии онҳо муҳим буда, тартиб додани ҷумлаҳои кӯтоҳ яке аз омилҳои асосии донишгирӣ ва инкишофи нутқи навомӯзон мебошад.

Барои ноил гардидан ба ин мақсадҳои омӯзгорро лозим меояд, ки аз чунин фаъолиятҳои таълимӣ самаранок истифода барад.

1. Ба ҷумлаҳои ҷудо кардани матни яқлукт. Дар мавриди истифодаи усули ба ҷумлаҳои ҷудо кардани матнҳои яқлукт муаллим имконоти зеҳнии талабагони хурдсолро ба инобат гирифта, ба доираи дониши шогирдон таъя ва амал мекунад. Машқи номбурдари дар доираи овозу ҳарфҳои, ки бачаҳои омӯхтаанд, чун маводи иловагӣ гузаронидан бо мақсад мувофиқ мебошад. Масалан, муаллим ба аҳли синф лавҳаҳои пешниҳод мекунад, ки дар он матни яқлукт зерин навишта шудааст. «Самеъ Саъдӣ ва Маъруф дар синфи мо мехонанд онҳо аз ҳамаи фанҳои баҳои аъло мегиранд. Самеъ шеър мехонад овозаш бурро ва баланд мебошад». [2, с.136.]

Супориш: Матнро хомӯшона хонда, аз чанд чумла иборат будани онро муайян кунед. Дар охири ҳар чумла аломати мувофиқ гузored.

2.Тартиб додани матни мурағтаб дар асоси калимаҳою чумлаҳои пароканда.

Аҳамияти ин машқ дар он аст, ки талабагон дар асоси иҷрои корҳои амалӣ тартиби калимаю чумлаҳоро дар матн бо хубӣ дарк менамоянд. Иҷрои машқи мазкурро дар давраи алифбо ва баъди он бо ду роҳ гузаронидан ба мақсад мувофиқ аст:

Тарзи якум. Чумлаҳои интиҳоб карда мешаванд, ки аз се-чор калимаи номурағтаби ба як мавзӯъ бахшидашуда иборат бошанд. Маводи машқро муаллим метавонад аз саҳифаҳои китоб интиҳоб намояд ё худаш тартиб диҳад.

Калимаю чумлаҳои матни тартибдодашуда аз доираи мавзӯҳои омӯхтаи талабагон гирифта мешавад. Масалан, машқи 2. Мавзӯи «Парчами мо [5, с. 39]. Аз калимаҳои пароканда чумла созад. Муаллим диққати талабагонро ба чумлаҳои калимаҳояш парокандаи поён, ки пешакӣ дар тахтаи синф навишта шудааст, ҷалб менамояд:

- 1.Дорад, се, парчам, Тоҷикистон, ранг.
- 2.Дӯст, Ватан, ман, худро, медорам.
- 3.рӯз, 9 сентябр, Тоҷикистон, аст, истиқлолият.

Ҳамин тариқ, аз ин калимаҳои парокандаи пасу пеш додашуда чумлаҳои зерин сохта мешавад:

«Парчами Тоҷикистон се ранг дорад. Ман Ватани худро дӯст медорам.

9- сентябр рӯзи истиқлолияти Тоҷикистон аст».

Тарзи дуум. Ба хонандагон матнҳои пешниҳод карда мешавад, ки чумлаҳои он ба тарикӣ пароканда дода шудаанд. Ин намуди машқ аз давраи баъди алифбо шуруъ ёфта, талабагонро ба нақлу иншонависӣ тайёр мекунад. Масалан, матни «Ҳавз» (асл) [2, с. 116]

«Мактаби мо ҳавлии калон дорад. Мо дар ҳавлии мактаб ҳавз сохтем. Оби ҳавз соф аст. Бачаҳо дар ҳавз оббозӣ мекунанд. Ҳабиб хеле нағз шино мекунад» баъди хондани матн бачаҳо бо супориши муаллим ин чумлаҳои парокандаи пешакӣ навишташударо хомӯшона аз назар гузаронида, ба матни аввал хондашон муқоиса мекунанд:

«Бачаҳо дар ҳавз оббозӣ мекунанд. Ҳабиб хеле нағз шино мекунад. Мо дар ҳавлии мактаб ҳавз сохтем. Мактаби мо ҳавлии калон дорад. Оби ҳавз соф аст.»

Пас аз иҷрои супориш матни китоб бо матни навакак пешниҳодшуда ин тавр муҳокима карда мешавад.

-Бачаҳо, матни хондаю муқоисакардаатон аз якдигар фарқ мекунад?

- Ҳа, фарқ мекунад.

-Фарқияти онҳоро чӣ тавр ҳис кардед?

- Аз он ҳис кардем, ки чумлаҳои матни китоб пай дар пай буда, чумлаҳои матни тахтаи синф пароканда навишта шудааст.

-Хеле хуб.

Ҳамин тавр, дар асоси саволу ҷавоб чумлаҳои парокандаро ҷо ба ҷо гузошта, матни алоқанок тартиб дода мешавад. Ҳамин ки ба дуруст будани матн боварӣ ҳосил шуд, талабагон бо кӯмаки муаллим ба он сарлавҳаи мувофиқ меёбанд.

3.Дар асоси бозӣ тартиб додани чумлаҳо. Мушоҳида нишон дод, ки машқи мазкур роҳи осони чумласозӣ буда, фаъолияти зеҳнӣ фикрии бачаҳоро ташаққул медиҳад. Ҳангоми таълими маводи таълими ҷунин чумлаҳоро тартиб додан мумкин аст [2, с.116.] .

Қалам навишт. Қоқу мехонад.

Қобил омад. Ҷамила мерақсад.

Баҳор шикаст. Эраҷ баромад.

Намунаи дигар:

Пахта баромад.
Қатори рӯйид.
Гул омад.
Офтоб шукуфт.

Муаллим диққати талабагонро ба худ ҷалб карда, онҳоро ба ҷуфти калимаҳои дар тахтаи синф навишташуда шинос мекунад. Баъди шиносӣ ба онҳо супориш медиҳад, ки аз ҷуфти калимаҳои додашуда ҷумла тартиб диҳанд. Барои омодагӣ дидан вақт муайян карда, сипас хоҳишмандонро ба тахтаи синф даъват менамояд. Талабагон аз ҷуфти калимаҳои дар сутунчаҳо навишташуда ҷумлаҳо тартиб медиҳанд. Ғолибият ба хонандае дода мешавад, ки зуд, беҳато аз ӯҳдаи шартӣ гузошташуда баромада тавонад.

Ба эътибор гирифтани имконоти зеҳнии талабагони хурдсол дар раванди ташкили фаъолияти мустақилонаи таълимӣ яке аз омилҳои асосии рушди тафаккури хонандагон буда, малакаҳои фарқ карда тавонистани ҳелҳои ҷумлаи сода аз ҷиҳати оҳанги талаффуз, дарк намудани тартиби калимаю ҷумла дар матн, ба мустақилона навиштани нақлу иншо замина мегузорад.

Вобаста ба рушди қобилияти зеҳнии талабагон педагог В.П.Стрезикозин навиштааст; «таълим ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ба мактаб қадам ниҳодани кӯдак бояд инкишофдиҳанда бошад. Ҳанӯз аз синфи 1 сар карда ба талабагон фикр кардан, муҳокима ронданро омӯзонидан зарур аст». [1,с.8]

Аз тарафи талабагон фақат такрор кардан ва баён кардани он чизеро ки муаллим дар дарс гузаштааст ё худ талабагон аз китоби дарсӣ хондаанд, кифоя набуда, фаҳмондан ва исбот карда тавонистанро ба онҳо ёд додан зарур аст. Ба талабагон бояд ҳамеша саволҳои «чаро?» ва «чӣ гуна?» дода шавад ва онҳо бояд ба ин саволҳо аввал оддӣ, ҷузъӣ баъд торафт муфассал ҷавоб доданро ёд гиранд.

Аз ин лиҳоз, дар раванди дарсҳои забони модарӣ роҳу усулҳои интихоб ва истифода кардан лозим аст, ки худ хонандагон дар иҷрои фаъолиятҳо мустақилона амал кунанд. Мустақилона иҷро намудани фаъолиятҳо ба қобилияти фикр кардан, ҷустуҷӯ ва таҳлилу ҳулосабарории талабагон таъвир бахшида, сатҳи донишдӯзии онҳоро мукамал мегардонад.

Ҳангоми иҷрои қори мустақилона ба инбат гирифтани омилҳои зеринро зарур мешуморем:

- қобилияти зеҳнии талабагони хурдсол;
- синну сол ва хусусиятҳои психологӣ хонандагон;
- интихоби фаъолиятҳо аз мавзӯҳои таълимӣ;
- ҷавобгӯ будани фаъолиятҳо ба талаботи дарси замони муосир;
- хусусияти таълимию тарбиявӣ доштани мавзӯи таълимӣ;

Омилҳои пешниҳодшуда шароит фароҳам меоранд, ки ҳангоми иҷрои қори мустақилона қобилияти зеҳнӣ нутқи талабагон рушд дода шавад.

Адабиёт:

1. В.П.Стрезикозин. О совершенствовании начального образования «Начальная школа»//Стрезикозин В.П. М., нашриёти «Промсвещение», 1970 саҳ 8.

2. М.Лутфуллоев., Ф.Шарифзода., И.Абдуллоев китоби дарсии «Алифбо» барои синфи 1.//ЛутфуллоевМ.,ШарифзодаФ., Абдуллоев И. Душанбе соли 2013, 151 саҳифа.

3. С.Алиев. Хусусиятҳои ҳоси давраи аввали ташкили таълими проблемавӣ.//Алиев С. Мактаби Советӣ №10, с- 1976, саҳ 47-50.

4. Ф.Шарифзода. Ташаккули маданияти зеҳнӣ ва рушди тафаккури талабагон.//Шарифзода Ф. Паёми ДМТ. №3\1, с-217, саҳ 171.

5. Ф.Шарифзода . Методикаи таълими забони модарӣ дар синфи 2, // Шарифзода Ф.- Душанбе «Ирфон» с-2014, саҳ 355.

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА ВА РУШДИ ЗЕХНИИ ТАЛАБАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи фаъолияти мустақилона ва рушди зеҳнии талабагони хурдсол дар таълими забони модарӣ баррасӣ шудааст.

Дар замони муосир яке аз вазифаҳои умдаи илми педагогикаи муосир таъмини на танҳо азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳо (салоҳиятмандӣ), балки ташаккули тарзҳои фаъолияти маърифатӣ ҳамчун зуҳуроти маданияти зеҳнии талабагон (донишомӯзон) мебошад.

Айни замон, дар мактаби ибтидоӣ вазифаҳои таълимии хондан, навиштан, ҳисоб кардан, (ҳалли мисолу масъала) ба андозаи талаботи барномаҳои таълимӣ анҷом дода мешавад. Вале ба вазифаҳои муҳимтарини таълиму тарбия – рушди зеҳну тафаккури хонандагон, ки заминаи устувори маданияти зеҳнӣ ва тафаккури мустақилонаро эҷодии шахсиятро муайян менамояд, камтар аҳамият дода мешавад.

Хулоса, дар раванди дарсҳои забони модарӣ роҳу усулҳои интихоб ва истифода кардан лозим аст, ки ҳуди хонандагон дар иҷрои фаъолиятҳои мустақилона амал кунанд. Мустақилона иҷро намудани фаъолиятҳои ба қобилияти фикр кардан, ҷустуҷӯ ва таҳлилу хулосабарории талабагон тақвият бахшида, сатҳи донишандӯзии онҳоро мукамал мегардонад.

Калидвожаҳо: рушди зеҳнӣ, маърифат, маданияти зеҳнӣ, тафаккур, рушди қобилияти фикрӣ, инкишофи нутқ, мустақилият, эҷодкорӣ, ҷустуҷӯ, таҳлилу хулосабарорӣ.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье рассматривается проблема самостоятельной деятельности и интеллектуального развития младших школьников при обучении их родному языку.

В настоящее время одной из основных задач современной педагогической науки является обеспечение не только приобретенных знаний, умений и навыков (компетенций), но и формирование способов познавательной деятельности как проявление интеллектуальной культуры учащихся.

Отсюда, в начальной школе чтение, письмо, арифметические задания (примеры и задачи) выполняются в соответствии с требованиями учебной программы. Однако все меньше внимания уделяется важнейшим задачам обучения и воспитания - развитию интеллекта и сознания учащихся, что определяет устойчивые основы интеллектуальной культуры и самостоятельного и творческого мышления личности.

Следует отметить, что в процессе обучения родному языку необходимо выбирать и использовать методы, позволяющие ученикам работать самостоятельно. Самостоятельное выполнение работ усиливает способность учащихся мыслить, искать, анализировать и др.

Ключевые слова: интеллектуальное развитие, просвещение, интеллектуальная культура, мышление, развитие речи, самостоятельность, креативность, исследование, анализ и заключение

INDEPENDENT ACTIVITY AND INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN TEACHING THEIR NATIVE LANGUAGE

This article discusses the problem of independent activity and intellectual development of younger schoolboys in teaching their native language.

At present, one of the main tasks of the science of modern pedagogy is to ensure not only the acquisition of knowledge, skills and competencies, but also the formation of methods of cognitive activity as a manifestation of students' intellectual culture.

From here, in elementary school, reading, writing, arithmetic tasks (examples and tasks) are carried out in accordance with the requirements of the curriculum. However, less attention is paid to the most important tasks of training and education - the development of students' intellect and consciousness, which determines the stable foundations of intellectual culture and independent and creative thinking of the individual.

It should be noted that in the process of teaching the mother tongue it is necessary to choose and use methods that allow schoolboy to work independently. Doing work independently enhances schoolboys' ability to think, seek, analyze, and

Keywords: *intellectual development, enlightenment, intellectual culture, thinking, intellectual development, speech development, independence, creativity, research, analysis and conclusion.*

Сведения об авторе: *Бозоров Хушвахт – кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой дошкольного образования и социальной работы Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Телефон: 985564121*

Information about the author: *Bozorov Khushvakht –Kulob State University named after A. Rudaki, candidate of pedagogical sciences, head of the department of preschool education and social work. Address: 735360, Republic of Tajikistan, s. Kulob, st. S. Safarov, 16. Phone: 98556412.*

РОҶУ ВОСИТАҶОИ ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ

**Бозоров Х., омӯзгори ДДК,
Султонова М.М., устоди коллечи омӯзгории ш.Кӯлоб**

«Дар асри XX ва оғози асри XXI экология ва ҳифзи муҳити зист яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёти инсон гардид. Ба ифлосшавии муҳит на танҳо корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои хизмати машиӣ, нақлиёт ва ғайра, ки партовҳои зиёди истеҳсолии ба саломатии инсон ва табиат зарарнокро ба табиат мепартоянд, балки инсонҳои алоҳида низ сабаб мешаванд, ки хошок, партовҳои зиндагиро ба ҳар ҷо мепартоянд, дарахтонро мебуранд, кабудизорҳоро нест мекунанд, ҳайвонотро шикор карда, ба камшавии саршумори онҳо сабаб мешаванд, гиёҳҳои шифобахиро решакан карда, мувозинати табиатро вайрон мекунанд» [1, с.9].

Тарбияи экологии хонандагон яке аз унсурҳои таркибии тарбияи миллӣ буда, манфиатҳои одамон, ҷамъият, давлат ва табиатро ҳимоят мекунад. Аз ин лиҳоз, нисбат ба табиат ва ҳифзи он ҷаҳони маънавии хонандагонро бою ғанӣ гардондан, дар замири ҳар як хонанда муҳаббатро нисбат ба обу хоки ин ватан парваридан вазифаи шахрвандии ҳар як омӯзгор, падару модар ва аҳли ҷомеа мебошад.

Инсонии дорои донишҳои экологӣ муносибати худро ба муҳити атроф дигаргун сохта, қонунҳои табиатро меомӯзад ва таҷриба мекунад. Роҳроеро ҷустуҷӯ мекунад, ки ба талаботи қонунҳои табиат мувофиқ бошад. Агар инсон бар хилофи қонунҳои табиат амал намояд, худӣ ӯ ва ҷомеа гирифтори офатҳои табиӣ мегарданд.

Мисоли ин гуфтаҳо ҳодисаҳое, ки соли 2010 ва солҳои минбаъда рух додаанд, шуда метавонад. Агар таҳлил намоем, сабаби асосӣ надоштани фарҳанг ва маърифати экологӣ буд. Бераҳмона хароб кардани табиат, шурӯъ аз нест кардани бешазорҳо, решакан намудани гиёҳҳои шифобахш (бо мақсади рӯзгузаронӣ ва ғ.).

Тоза нигоҳ надоштани муҳити зист, боиси пайдо шудани ҳаргуна касалиҳо гардида буданд. Воқеаҳои обхезии моҳи майи соли 2010 дар шаҳри Кӯлоб, солҳои минбаъда дар ноҳияҳои Шамсиддин Шохин ва Муъминобод шохиди бар хилофи табиат равона гардидани қувваҳои инсонӣ буд. Барои муқовимат намудан ба офатҳои табиат инсон бояд оқибатҳои харобиовари онро пешгирӣ намояд. Агар бешазорҳо нест карда намешуданд, кандани арҷ пешгирӣ карда мешуд, қорҳои соҳилмустаҳкамкунӣ, тоза кардани маҷрои сел аз партовҳо сари вақт гузаронда мешуд, хавфи харобкорихоии обхезӣ камтар мешуд ва ғайра.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон оид ба душворихоии иқтисодӣ, хароб гардидани табиати дилрабои кишвари азизамон пайваста андешаронӣ намуда, таъкид медоранд, ки «Тоҷикистон кишвари ҳамаи мову шумо якто ва беҳамтоост. Он ватани гузаштагон, имрӯзиён ва ояндаи мост, ҳар гиёҳу бутта ва ҳар ваҷаб хоки онро барои худ азиз донем» [2, с.12].

Ин суҳанҳо муҳаббати ҳар як шахси ватанпарварро нисбат ба табиати ватани азизамон қавӣ мегардонад. Ҳамасола дар ҷумҳурӣ ба масъалаи ҳифзи муҳити зист ва табиат диққати махсус дода, дар мавсими тирамоҳу баҳор маърақаҳои ниҳолшинонӣ, бунёд намудани боғу истироҳатгоҳҳо, майдонҳои варзишӣ, гулгаштҳо, ободу зебо гардондани маҳал нишон аз муҳаббати шаҳрвандон нисбат ба табиати дилрабои кишварамон мебошад.

Дар хонандагон тарбия намудани маърифти экологӣ яке аз мавзӯҳои муҳими кори таълиму тарбия мебошад. «Ояндаро имрӯз бояд сохт, фардо дер мешавад».

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар мактаб фанни «Шиносой бо муҳити зист» ва «Табиатшиносӣ»-ро меомӯзанд. Ҳангоми омӯзонидани мавзӯҳои таълимӣ омӯзгорон метавонанд оид ба нигоҳ доштани наботот ва гиёҳҳои шифобахш, сарфаю сариштакорӣ намудани ҳар як қатраи об ҳамчун неъматӣ бебаҳо диққати ҷиддӣ дода, фаҳмонад, ки табиат хонаи ҳар яки мо мебошад. Ҳар яки мо бояд чи тавре ки хонаро тозаю озода нигоҳ медорем, ба табиат низ ҳамон тавр муносибат намоем.

Мисоли равшани инро дар ташкил ва гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ аз қабилӣ тоза кардани гирду атрофи мактаб, синфхонаҳо, қор дар қитъаи наздиҳавлигии муассисаи таълимӣ, тоза кардани қубурҳои обгузари назди мактаб ва маҳалҳо, сафед кардани дарахтон, тоза кардани роҳравҳо дидан мумкин аст.

Яке аз роҳҳои самараноки ташаккули маърифати экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар замири онҳо парваридани муҳаббат ва эҳтиром нисбат ба табиат мебошад. Хонандагон аз хурдӣ дарк намоянд, ки инсон як ҷузъи табиат аст ва тақдирӣ ӯ, сатҳи зиндагиаш ба табиат пайванд аст. «Муъҷизаи дигари табиат об аст. Об бештари сайёраи моро ишғол намудааст. Дар баҳру уқёнусҳо дар натиҷаи садамаҳои нақлиётӣ (нақлиётӣ обӣ) миллионҳо тонна нафт мерезад. Тоза нигоҳ доштани он вазифаи ҳар як шаҳрванди солимақл аст. Мо уҳдадорем, ки табиати ватани азизамон ва табиати кулли сайёраро аз ифлосию нобудшавӣ ҳифз намоем ва нагузорем, ки одамон зараррасони табиат бошанд». [3, с.21].

Бо табиат муносибати мусбӣ намудан, аз ҳодисаҳои хавфовари ӯ (заминҷунбӣ, обхезӣ, тармафароӣ ва ғайра) ҳудро эмин нигоҳ доштан, муҳити зисти ҳудро мувофиқи мақсади ҳуд созгор бахшидан барои ҳар як шаҳрванд муҳим аст.

Дар замири хонандагони хурдсол ҳисси муҳаббатро бо роҳу воситаҳои гуногун парваридан мумкин аст. Аз ҷумла, гузаронидани дарсҳои тарбиявӣ, машғулиятҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳои гуногун, аз ҷумла «Табиатшиносони ҷавон», ташкил ва гузаронидани «Ҷамъомадҳои пагоҳирӯзӣ», «Сайёҳат ба табиат» ва ғайра роҳу воситаҳои самарбахши тарбияи экологӣ мебошанд.

Масалан, сайёҳат яке аз шаклҳои кори таълим буда, ташкил ва гузаронидани он боиси рӯҳбаландию болидахотирии шогирдон шуда метавонад. Махсусан, дар фасли баҳору тобистон ва тирамоҳ гузаронидани сайёҳат самарабахш мебошад. Ҳангоми шиносӣ ба гулҳои рангоранг ва гиёҳҳои шифобахш аз қабилӣ бобуна», бӯйи модарон,

пудина, зира, кокутӣ, лолаҳасак дар тобистону тирамоҳ пухта расидани меваҳои шаҳдбор, зироатҳои полезӣ, ғалладонагӣ ва ғайра меҳру муҳаббати хонандагонро нисбат ба табиат, зебогиҳо ва неъматҳои моддии он дучанд мегардонад.

Воситаи дигари рушд бахшидан ба тарбияи экологии хонандагон мутолиаи асарҳои бадеии бачагона буда, дар китобҳои дарсӣ оид ба фаслҳои сол маводҳои таълимӣ, аз ҷумла, порчаҳои шеърҳои хикояҳои ҳастанд, ки мазмуни онҳо муҳаббати хонандаро нисбат ба табиат ва зебогиҳои он афзун месозад.

Мисол, шеъри устод, Садриддин Айни «Баҳор»

Айёми баҳору бомдодӣ,
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Бар ҷониби марғзор бинӣ,
Ҳар су гулу лолазор бинӣ.
Ҳаст оби равон- равон ба ҳар сӯ,
Сабз аст, зи сабзаҳо лабӣ ҷӯ,
Аз бӯйи гулу гиёҳи навҳез,
Боди сахар аст, анбаромез...[4, с.27]

Шеър ба васфи субҳи табиати зебои диёр, шодию сурур, обҳои равони мусаффо, гулу лолазор, бӯйи гулу гиёҳҳои навҳез, ки ба машоми кас боди атромезро меорад, бахшида шудааст.

Тасвири табиати зебои диёр тавассути мазмуни шеърҳои муҳаббати хонандагонро ба табиат ва манзараҳои дилкушоии он афзун мегардонад.

Ҷунончи дар шеъри М.Турсунзода «Тирамоҳ» омадааст. [5, с.17]

Шухрати бисёр дорад тирамоҳ,
Номи лангардор дорад тирамоҳ.
Дастии боло, рӯи хандон, чашми сер,
Домани пурбор дорад тирамоҳ.

Дар замони мо чашни «Меҳргон» [6, с.46-47] -ро ҳамчун чашни ҳосил қайд мекунанд. Файзу баракати фасли тирамоҳ дар ин чашн муаррифи гардида, зироати ғалладона, пахта, сабзавоту меваҳои фаровон ҷамъовари қарда мешаванд.

Дар бораи чашни «Меҳргон» ба хонандагон маълумот дода, муҳаббат ва самимияти онҳоро нисбат ба табиат ва муҷизаофарии он афзун мегардонад. Ба ин васила онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, худшиносии миллии, муҳаббат ва садоқати зиёд доштан нисбати обу хок ва манзараҳои зебои кишвари азизамон тарбия менамоем.

Воситаи дигари муаррификунандаи табиати зебои кишварамон ин оинаи нилгун мебошад. Тавассути оинаи нилгун намоиш додани манзараҳои зебои диёр, табиати кӯҳҳои барфпӯши сарбафалаккашида, шаршараҳои дилангезу обҳои мусаффоии он завқи зебоипарастии хонандагонро зиёда гардонда, ба маърифати экологии онҳо рушд мебахшад.

Омӯзгорон дар раванди дарс, баҳусус дарсҳои «Шиносоӣ бо муҳити зист», «Табиатшиносӣ» ва «Соатҳои тарбиявӣ» эҳтиёҷоти инсонро ба об ҳамчун сарвати бебаҳо ва ҳаётан муҳим муаррифи намуда, иқдоми пешгирифтаи Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро шиори зиндагиномаи ҳар як фард муаррифи намоянд. Таъкиди сарвари кишварамонро, ки дар яке аз суханронияшон гуфтаанд: «Бояд ҳама дарк намоянд, ки қимати об, аз қимати нафту газ, ангишт ва дигар намудҳои сӯзишворӣ ва манбаҳои энергетикӣ камтар нест» шиори фаъолияти омӯзгории худ қарор диҳанд.

Дар хусуси Қатъномаи СММ оид ба эълон доштани Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор солҳои 2018-2028» ба хонандагон маълумот дода, қайд менамояд, ки ин даҳсола барои сарфи ҳадафҳои захираҳои оби тамоми олам ва мушкилоти ҷаҳони муосир, оид ба нарасидани оби тозаии ошомидани дар сатҳи байналмилалӣ мебошад.

Ба хонандагон фаҳмонидан лозим аст, ки Тоҷикистон кишвари сарсабзу хуррам, аз канданиҳои ғоиданок бой, сарзамини обҳои мусаффо ва захираҳои зиёди об аст. Аммо дар дунё бисёр кишварҳои ҳастанд, ки аз нарасидани оби ошомидани танқисӣ доранд. Масалан, вақте ки тавассути оинаи нилгул ба ҳаёти халқиятҳои дар қитъаи Африко, Нигерия ва ғайра зиндагӣ доранд, шинос мешавед, мебинед, ки барои дастрас намудани оби нӯшокии қадар масофаро тай менамоянд, машаққат мекашанд, оби ифлосро дар зарфҳо як муддат нигоҳ дошта, баъди тақшин шудан аз он истифода мебаранд. Дидани ин лаҳзаҳои қимати чашмаҳо, ҷӯйчаҳо, кулҳо ва дарёҳои кишвари азизамонро бароямон азизтар гардонда, шукргузрӣ аз он менамоем, ки дар кишвари обҳои мусаффо умр ба сар мебарем.

Омӯзгорон дар раванди машғулиятҳои таълимӣ метавонанд бо чунин роҳу воситаҳои маърифати экологии талабагонро рушд бахшида, дар замири онҳо муҳаббат ба ватан ва табиати онро тарбия намоянд.

Адабиёт:

1. Концепсияи миллии тарбия, соли 2006. 9.33 с.
2. Лутфуллоев М, Шарифов Ф, Абдуллоев И. (гурӯҳи муаллифон), «Забони модарӣ» барои синфи 4, /М.Лутфуллоев., Ф.Шарифов., И.Абдуллоев нашриёти «Сарпараст», Душанбе соли 2005. 221с.
3. М.Зиёев, Набиев М, Эрматова Умеда, (гурӯҳи муаллифон) / Зиёев М., М.Набиев., У.Эрматова, китоби «Забони модарӣ» барои синфи 4, Душанбе соли 2012.343с.
4. С.Олимбекова Ташаккули дониши экологии хонандагон / Олимбекова С-Масъалаҳои методикаи таълим, № 9, соли 2018.64 с.
5. Тазкираи адабиёти бачагона. Нашриёти «Мориф»Душанбе соли 1978, 333с.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Роҳнамои маориф/Раҳмонов Эмомалӣ. -Душанбе соли 2011. 12с.

РОҲУ ВОСИТАҲОИ ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур роҳу воситаҳои ташаккули маърифати экологии дар тарбияи ахлоқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ баррасӣ шудааст.

Муаллиф роҳҳои самараноки ташаккули маърифати экологии хонандагони синфҳои ибтидоиро мавриди таҳлил қарор дода, мақсад дар замири онҳо парваридани муҳаббат ва эҳтиром нисбат ба табиат мебошад.

Ба андешаи муаллиф, хонандагон аз хурдӣ дарк намоянд, ки инсон як ҷузъи табиат аст ва тақдирӣ ӯ, сатҳи зиндагӣаш ба табиат пайванд аст. Бо табиат муносибати мусбӣ намудан, аз ҳодисаҳои хавфовари ӯ (заминчунбӣ, обхезӣ, тармафарой ва ғайра) худро эмин нигоҳ доштан, муҳити зисти худро мувофиқи мақсади худ созгор бахшидан барои ҳар як шахрванд муҳим аст.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои хизмати маишӣ, нақлиёт, партовҳои зарарнок, кабудизорҳо, ҳайвонот, гиёҳҳои шифобахш, мувозинати табиат, заминчунбӣ, обхезӣ, тармафарой, кӯҳҳои барфпӯши сарбафалаккашида, шаршараҳои дилангез, обҳои мусаффо.

ПУТИ И СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье рассматриваются пути и средства развития экологического образования в нравственном воспитании учащихся начальной школы.

Авторы исследуют эффективные пути развития экологической нравственности учеников начальных классов, привитие и развитие в них чувства любви и бережного отношения к природе.

Авторы считают, что с детства ученики должны знать, что человек является частью природы и его судьба связана с ней.

Для каждого гражданина важно сохранять бережное отношение к природе, защищать себя от стихийных бедствий, событий (землетрясения, наводнения, сход снежных лавин и т. д.), и целенаправленно и разумно адаптироваться к окружающей среде.

Ключевые слова: промышленные предприятия, коммунальное хозяйство, транспорт, грязные отходы, озеленение, животные, лекарственные растения, природный баланс, землетрясение, наводнение, лавины, горы, покрытые снегом, пресная вода.

THE WAYS AND MEANS OF FORMATION OF ECOLOGICAL EDUCATION IN MORAL EDUCATION STUDENTS IN ELEMENTARY CLASSES

This article discusses the ways and means of developing environmental education in the moral education of elementary school students.

The aim of the study of this topic by the author of the article is to develop a sense of love and respect for nature in primary school students.

The author believes that from childhood, students should know that man is part of nature and his fate is connected with it.

It is important for every citizen to maintain a careful attitude to nature, protect themselves from natural disasters of events (earthquakes, floods, avalanches, etc.), and purposefully and reasonably adapt to the environment.

Keywords: industrial enterprises, municipal services, transport, dirty waste, landscaping, animals, medicinal plants, natural balance, earthquakes, floods, avalanches, mountains covered with snow, fresh water.

***Сведения об авторах:** Бозоров Хушвахт – Кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой дошкольного образования и социальной работы Кулябского государственного университета. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г Куляб, ул. С.Сафарова, 16. Телефон: 985564121*

***Султонова М.М.**- Заведующий кафедрой педагогики педагогического колледжа КГУ им. А.Рудаки,. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г Куляб, ул. С.Сафарова, 16.*

***Information about the authors:** Bozorov Khushvakht –Kulob State University named after A. Rudaki, candidate of pedagogical sciences, head of the department of preschool education and social work. Address: 735360, Republic of Tajikistan, s.Kulob, st. S. Safarov, 16. Phone: 98556412*

***Sultonova M.M.**-Pedagogical college of KSU named after A. Rudaki, Head of the department of pedagogy. Address: 735360, Republic of Tajikistan,s. Kulob, st. S. Safarov, 31.*

ТАЪСИРРАСОНИИ ТАРБИЯВИИ КОЛЛЕКТИВҲОИ ПЕДАГОГИИ МАКТАБ, ОИЛА ВА ҶОМЕА

Ёрматов А. Ҷ., Алиева М. М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Халқҳои мутамаддини ҷаҳон, хосатан, тоҷикон, ба тарбияи фарзанд аз замонҳои қадим тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, ҷиҳати дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ҳуввияти миллӣ, ҷавонмардию ватандӯстӣ, маърифатпарварию ҳештаншиносӣ ва ахлоқи ҳамида ба воя расонидани насли наврас кӯшиши зиёд менамуданд.

набояд интизор шуд. Ҳар як оилаи тоҷик дорои хусусият ва шеваи махсус аст, ки дарвоқеъ онҳо дар тафаккури кӯдак инъикос гардида, дар ташаккули шахсияти он нақши муайян мебозанд.

Тарбияи кӯдак дар асоси ҷаҳонбинӣ, дониш ва арзишҳои маънавии падару модар сурат гирифта, инъикосгари шахсияти падару модар дар тафаккури кӯдак мебошад. Имом Муҳаммади Ғазолии Ғусӣ дар асари бузурги худ «Насиҳат-ул-мулк» дар бобати тарбияи фарзанд чунин фармудааст: «Падару модар ба мисли сарчашмае мебошанд, ки агар оби он мусаффо бошад, поёноб низ мусаффо хоҳад буд».

Агар мо имрӯз насли дорои ахлоқи ҳамида ба камол нарасонем, фардо ҷомеа ба мушкилоти сангини иҷтимоиву фарҳангӣ дучор меояд. Дар ин қонун масъулияти асосӣ ба зиммаи оила аст, ба ибораи дигар ғӯем, хонавода масъули аслии тарбияи кӯдак мебошад. Ба андешаи мо, дар сурате падару модар масъул шуда метавонанд, ки онҳо худ тарбиядида бошанд ва роҳҳои тарбияро донанд. Сарвари давлат дар Паёми имсолаи худ ба Маҷлиси Олӣ аз ҳисоби фонди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар як оилаи тоҷик дар рӯзҳои наздик дастрас гардидани шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуровро башорат дод.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти падару модарон хангоми дар мактаб таҳсил кардани фарзандон боре ба мактаб намеоянд. Онҳо кори таълиму тарбияро вазифаи мактабу муаллим мепиндоранд. Ҳол он ки ин қуллан вазифа ва масъулияти аввалиндараҷаи падару модар ба шумор меравад. Падару модар бояд бо мактабу муаллим робитаи қавӣ ва пайваста дошта бошад ва ин робита аз рӯзи ба мактаб қадам гузоштани фарзандон барқарор гардида, бояд то дами хатми фарзандон аз муассиса идома ёбад, зеро маҳз ҳамин ҳамкориҳои якҷояи оилаву мактаб аст, ки таъсири мусбӣи худро дар тарбияи иҷтимоии хонандагон мерасонад. Мутафаккирони гузаштаи тоҷику форс дар панду андарзҳои худ доир ба ин масъала афкори пешқадам баён намудаанд. Чунончӣ, мутафаккире фармудааст: «Бехтарин падару модар он аст, ки беҳтарин сармоя – динорро барои таълиму тарбияи фарзандони худ ва ақраб сарф менамояд».

Бетаваҷҷӯхӣю бепарвоии аксарияти падару модарон нисбат ба тақдирӣ ояндаи фарзандон ва аз тарбияи онҳо дур мондани аксари насли наврасу ҷавонон, инчунин, сатҳи пасти азхудкунии дониши онҳо боиси нигаронӣ ва гаравидан ба ҳар гуна гурӯҳҳои ифротгарой, равияҳои тундгаро, инчунин, шомилшавии онҳо ба гурӯҳҳои террористӣю экстремистӣ мегардад. Имрӯз ки технологияи ҷадид ва интернет вориди ҳар як оила гардида истодааст, падару модарон бояд дониши замонавӣ дошта бошанд, то тавонанд аз таъсири манфии интернет кӯдакро эмин нигоҳ доранд. Имрӯзҳо дар интернет маводи фаҳшу зӯроварӣ низ ба ҷашм мерасад. Кӯдакон бошанд, ин маводҳоро бештар тамошо менамоянд, ки ба мафкураи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин ҳусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26 – 11 – 2019) чунин баён намуданд:

«Барои тарбия ва камолоти чунин насл миллати мо тамоми асосҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва тарбиявиро доро мебошад. Фарҳанги қадим, таърихи бою рангин, ганҷинаи илму адабро, ки дар давоми ҳазорсолаҳо ба вучуд омадаанд, ниёгони мо офаридаанд. Анбанаҳо, расму русум, ки дар давоми асрҳо суфта шудаанд, барои тарбияи насли оянда пойдевори қавӣ мебошанд. Донишмандони пешин ба мисли Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Форобӣ, Умари Хаём ва садҳо дигарон илмеро ба миён оварданд, ки имрӯз моҳияти худро аз даст наодоанд». [9, с.25]

Ҳамчунин бо мақсади тақмили низоми тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии соҳаи таълиму тарбияи насли наврас, муҳайё намудани шароит барои беҳтар намудани шаклу усул ва воситаҳои тарбия, таъмини робитаи доимӣ миёни падару

модар, муассисаҳои таълимӣ ва аҳли ҷомеа дар тарбияи насли наврас мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (соли 2010), инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (соли 2013), Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017 (аз 1 августи 2012, № 382), Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 3 март соли 2006 №94) таҳия гардидааст.

Таълиму тарбияи дурусти шоистаи фарзандон аз ҷумлаи омилҳои умда дар роҳи ба ин ҳадафҳо расидан аст. Соҳибтарбия будани шахс боризтарин муаррифгари шахсияти ӯ ба шумор меравад. Инсонии дур аз таълиму тарбия ва хулқияти инсониро ба маъноӣ пуррааш инсонии комил номидан норавост. Бузургони гузаштаи илму адаби тоҷик дар осори панду ахлоқии худ зери мафҳуми «адаб» тарбияро фаҳм карда, муҳимтарин нишони одаме будани онро ба такрор таъкид кардаанд. Ҷунонҷӣ, Ҷалолуддини Балхӣ дар осори худ чунин фармудааст:

*Аз адаб нурнур ғаштаст ин фалак,
Аз адаб маъсуму пок омад малак.*

*Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки отаи дар ҳама офоқ зад.*

Хоча Ҳофизи Шерозӣ таъкид бар он менамояд, ки «Ҳар киро нест адаб, лоиқи суҳбат набувад», Дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» Ҳусайн Воизи Кошифӣ менависад, ки «Беҳтарин сармоя ва хуштарин перояи мурод таҳсили адаб аст», Кайковус ибни Искандар дар «Қобуснома» Саъдии Шерозӣ дар «Бустон» ва «Гулистон», Абулқосим Фирдавӣ дар «Шохнома», Абдурахмони Ҷомӣ дар «Бахористон», Ҷалолуддини Балхӣ дар «Маснавии маънавӣ» ва дигар мутафаккирон доир ба ин масъала ибрози андеша кардаанд.

Падару модар дар сарғаҳи тарбияи фарзанд қарор доранд. Ҳамин аст, ки ҳар як падару модар асосгузори шахсият ва саломатии кӯдак ва инчунин, ташаккулдиҳандаи таълиму тарбияи ӯ ҳисобида мешавад. Барои хуштарбия будан ва бо ахлоқи намунавӣ бар камол расидани фарзанд, пеш аз ҳама, тарбияи дуруст доштан ва аз илму ахлоқ боҳабар будани худи падару модар аз шартҳои зарурӣ ба шумор меравад. Мутафаккири бузурги асрҳои миёнаи тоҷик Муҳаммад Ҷазоӣ дар китоби «Кимйи саодат» мегӯяд: «Фарзанд амонат аст дар дасти падару модар ва дили поки фарзанд нафис асту накшпазир, ҳар накше, ки ба ӯ гузорӣ, чун мушк ба худ бигирад ва чун замин пок аст, ҳар тухме, ки дар вай бикорӣ, бирӯяд. Агар тухми хайру некӣ аст, ба саодати дину дунё расад ва падару модару муаллим дар он савоб шарик бошанд. Агар тухми бадӣ афканӣ ва ўро ба ҳолаш гузорӣ, то ҳар чӣ хоҳад, кунад ва бо ҳар кӣ хоҳад, нишинад, ҳаргиз аз вай умеди некӣ накунӣ».[5, с.11]

Таълиму тарбияи фарзанд ҳуқуқ ва уҳдадории конститусионии падару модар маҳсуб мешавад. Дар оиладорӣ зану шавҳар (падару модар) баробарҳуқуқанд, (моддаи 33-юми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф намудааст) ва барои тарбияи фарзандон масъуланд: «Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд» ки инро (моддаи 34-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) тақозо менамояд.

Аз ин ҷост ки падар ва модар дар тарбия ва ба воя расонидани кӯдак вазифа, уҳдадорӣ, масъулият ва ҷавобгарии баробар доранд. Тибқи банди 1-уми моддаи 18-уми Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак таълиму тарбияи фарзанд вазифаи муштаракӣ падару модар мебошад.

Падару модар барои тарбия ва рушду камоли фарзандонашон масъулият дошта, вазифадоранд, ки барои саломатӣ, тақомули ҷисмонӣ, рӯҳӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, таълим, касбомӯзии онҳо ғамхорӣ намоянд. Вазифаи муҳимтарини онҳо мухайё кардани

шароити мусоид барои рушди муътадил, бо таълим фаро гирифташ ва тарбияи ҳамачонибаи кӯдак мебошад.

Падару модар вазифадоранд, ки барои хифзи сихати ҷисмию рӯҳии кӯдак пайваста ғамхорӣ кунанд, онҳоро ба мактаб омода намоянд ва барои рушди кобилиятҳои кӯдак шароити зарурӣ муҳайё созанд, ҳуқуқ ва шаъну шарафи фарзандонро ҳимоя намоянд, инчунин фарзандонро дар рӯҳияи башардӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳисси нақӯкорӣ, раҳмдилӣ, эҳтиром нисбат ба аҳли оила ва ҷомеа, хифзи забони модарӣ, фарҳанг, адабиёту таърих ва анъанаҳои миллии халқи худ, эҳтирому пойдории арзишҳои миллий, таърих ва фарҳанги халқу миллатҳои дигар, эҳтироми қонун, ҳуқуқ, озодии инсон, рамзҳои давлатии Тоҷикистон ва риояи тарзи ҳаёти солим тарбия намоянд.

Мувофиқи анъанаҳо ва мероси ахлоқие, ки аз табиати мардуми мо бармеояд, эҳтироми падару модар, нигоҳубини онҳо дар пиронсолӣ яке аз рукнуҳои асосии тарбия маҳсуб меёбад. Дар тӯли асрҳо ин ба меъёри ахлоқии миллати тоҷик табдил ёфтааст ва қонунгузориҳои ҷумҳурии фарзандро низ уҳдадор менамояд, ки падару модарро ҳангоми пиронсолӣ дастгирӣ ва нигоҳубин кунад ва ин вазифаи аввалиндараҷаи фарзанд аст.

Яке аз механизмҳои асосии расидан ба ин ҳадаф таҳким ва устуворсозии мавқеи иҷтимоии оила дар тарбияи иҷтимоии фарзанд мебошад. Баҳусус, робитаи устувори оила бо боғчаву мактабҳо ва дигар муассисаҳои соҳаи маориф сазовори омӯзиши амиқ ва ҳуҷусабарориҳост. Инкишофи ахлоқии фарзанд қабл аз ҳама ба нақши зан-модар вобастагӣ дорад. Дар хона маҳз зан - модар ҳисси меҳрубонӣ, ҳамдардӣ, ҳамдилӣ, ғамхорӣ, муҳаббат ба наздикон, таҳаммулпазирӣ ва низому интизомро фароҳам оварда, эҳтиёҷоти ҳаррӯзаи фарзандонро қаноатманд месозад ва ба онҳо расму русуми оилаи миллиро меомӯзонад.

Нақши падар дар раванди тарбияи фарзанд маҳсус аст ва дар фарзандон ҷаҳони фикру андеша, ҷасурӣ, далерӣ, худбодарӣ, худшиносӣ, ватандӯстиро бештар тарбия мекунад. Падар сарчашмаи амниятро оромӣ ва суботи оила аст. Ҳар як фарзанд барои инкишофи дурусту муносиб ба меҳру муҳаббати падару модар ниёзманд аст. Ҳар як амали муносиби падару модар метавонад боиси ҳалалёбии рафтори фарзанд гардад. Дар оилае, ки муносибати ҳамсарон мусолиҳатомез ва ботаҳаммул аст, фарзандон тарбияи хуб мегиранд. Бузургон оиларо оинаи кӯдак ном бурдаанд. Ў дар ин «оина» ояндаи худро мебинад, барои муносибатҳои шахсии худ дар оянда тарҳе месозад. Дар тарҳи сохтани кӯдак тамоми ҳислатҳо, гуфтору рафтори манфию мусбати волидайн инъикоси худро меёбад.

Яке аз омилҳои дигари ташаккули шахсияти кӯдак мавқеи тарбиявии падару модар мебошад, ки тарзи умумии тарбияро муайян менамояд. Роҳи асосии таъсиррасонии калонсолон ба ташаккули шахсияти кӯдак, ба онҳо омӯзондани меъёрҳои ахлоқист. Рафтору муносибатҳои калонсолон метавонанд барои кӯдак чун намуна хизмат кунанд. Албатта, ба рафтору кирдори кӯдак рафтору амали мардуми атрофиён низ таъсир мерасонад.

Имрӯз, ки мо дар ҷомеаи ҳуқуқбунёд ва дунявӣ зиндагӣ мекунем, таълиму тарбияи насли наврас мақсаду мароми асосии сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат буда, рушди ояндаи ҷомеаро бе тарбияи дурусти он душвор мегардонад.

Барои амалишавии ин мақсад дар назди давлат ва ҷомеа як қатор ўҳдадорихо гузошта шуда, давлату ҳукумат баҳри расидан ба ин ҳадафи муҳим ҷидду ҷаҳд менамоянд. Қабули қонуни нав муҳимияти масъалаи мазкурро бозгӯ намуда, масъулияти падару модарро дар муваффақ гаштан ба тарбияи дурусти фарзандон бештар месозад. Қобили қайд аст, ки сарчашмаи асосии ба вучуд омадани ҷавобгарӣ барои тарбияи фарзанд - ин Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки масъулияти падару модарро барои тарбияи фарзанд пешбинӣ менамояд. Дар он таъкид карда

мешавад, ки «...падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғи қобили меҳнат барои таъмини падару модар масъуланд»[5, с.17].

Инчунин, Эълומияи ҳукуқи кӯдакро метавон зикр кард, ки дар он гуфта мешавад: «Таъмини манфиатҳои кӯдак бояд мазмуни асосии ғамхорӣ волидайн бошад». [6, с.11]

Адабиёт:

1. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик/ Х. Афзалов– Душанбе: Матбуот; 2002. –С.5-25
2. Абдурахимов Қ. С. Назария ва мундариҷаи тарбия. (курси лексияҳо) /Қ. С. Абдурахимов – Қурғонтеппа 2017. С. 6 – 90
3. Ғафуров Б. Ғ.. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав/ Б. Ғ. Ғафуров Душанбе: Дониш, 2008.С.-870
4. Ёрматов А. Қ. Таъсиррасонии дастаҷамъона дар тарбияи ҳештаншиносии ҷавонон. Паёми ДМТ №3\9 Душанбе: 2018.С.291-294
5. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе аз 3.03.2006, №94.
6. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе 2003 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» Душанбе, «Шарқи озод» – 2004.
8. Нуров А. Кори яқҷояи оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол/ А.Нуров. Душанбе, 1989.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 26.12.2018. – С. 21- 29
10. Шарифзода Ф. Миралиев А. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ/ Ф.Шарифзода, А.Миралиев. – Душанбе: Ирфон, 2012.С.3-550.
11. Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикон дар оинаи таърих аз Ориён то Сомониён/ Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе: Ирфон; чил.1.2009. –С.2-25.

ТАРБИЯИ ФАРЗАНД ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Мақолаи мазкур фароғири масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ фарҳангӣ ва педагогӣ психологӣ буда, аз осори олимону муҳаққиқон ва мутафаккирони форсу тоҷик, инчунин, педагогони хориҷӣ ва санадҳои меърифу ҳуқуқӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таълиму тарбияи фарзанд нишон дода шудааст, муаллиф маълумоти пурра додааст.

Инкишофи ҳаматарафаи шахсияти кӯдак дар чараёни таъсиррасонии омилҳои гуногуни биологӣ, психологӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ ташаккул меёбад. Дар ин самт оила, хосатан падару модар, инчунин, калонсолон, мактаб ва ҷомеа нақши муайян мебозанд.

Кӯдак дар оила дар муҳити навозишу меҳрубонӣ ба олами ҳастӣ чашм мекушояд. Оила роҳнамои аввалини ҳаёт, асосгузори феълӣ атвори ояндаи ҳар як наврас мебошад. Муҳаббати падару модар ягона манбаи инкишоф ва рушду нумӯи хулку атвори фарзанд ба шумор меравад. Тарбияи фарзанди солим ва ҳамачониба ташаккулёфта барои падару модар зухуроти мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад. Бинобар ин, тарбия аз падару модарон, бузургсолон ва аҳли ҷомеа диққати махсусро нигарон аст. Дар тарбияи фарзанд мактаб, ҷомеа низ чун падару модарон вазифадоранд, ки тарбияро дар асоси талаботи давраи замони ба роҳ монанд.

Аз ин лиҳоз, мақсаду вазифаи ниҳонии тарбия, пеш аз ҳама, ташаккули инсонӣ комил, башардӯст, ватанпарвар, дӯстдор ва арҷгузори ватану миллат, эҳтиром боҳабар ва донандаи таърихи ниёгону кунуни аҷдодони худ, рушду раванқ додани ахлоқи ҳақиқии инсонӣ ва амсоли инҳо мебошад.

Калидвожаҳо: оила, муассиса таҳсилоти умумӣ, ҷомеа, коллектив, ахлоқ, таълим, тарбия, мерос, инкишоф, бепарвой, ақидаҳо, ташаққулбанди, волидайн, ватандӯстӣ.

ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ – ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Эта статья охватывает широкий круг социальных, политических, культурных, педагогических и психологических проблем, а также предоставляет подробную информацию о работах ученых и персоязычных и таджикских исследователей, а также зарубежных педагогов и правовых документах по образованию и воспитанию детей в Республике Таджикистан.

Комплексное развитие личности ребенка формируется под воздействием различных биологических, психологических, социально-экономических и культурных факторов. Семья, в частности родители, а также взрослые, школа и общество играют большую роль в этом отношении.

Ребенок открывает глаза в семье и в любящей среде. Семья - это первое руководство в жизни, основа будущего каждого подростка. Любовь родителей - единственный источник роста и развития ребенка. Воспитание здорового и всесторонне развитого ребенка для родителей – сложный процесс. Поэтому воспитание требует от родителей и старших особого внимания. Общество, родители должны воспитывать детей в свете современных требований.

В связи с этим конечной целью воспитания является, прежде всего, формирование целостного человека, патриота, патриота и почитателя родины и наций.

Ключевые слова: семья, институт, общее образование, общность, коллектив, этика, воспитание, наследование, развитие, безразличие, идеи, формирование, воспитание детей, патриотизм,

CHILDREN EDUCATION - TIME REQUIREMENT

This article covers a wide range of social, political, cultural, pedagogical and psychological issues, and provides detailed information from the works of scholars and scholars in Persian and Tajik studies, as well as foreign educators and legal documents on education and upbringing of children in the Republic of Tajikistan.

Comprehensive development of a child's personality is shaped by the impact of various biological, psychological, socio-economic and cultural factors. Family, in particular parents, as well as adults, school and community play a role in this regard.

The child opens the family to a deadly world in a playful and loving environment. Family is the first guide in life, the foundation of the future of every teenager. The love of parents is the only source of growth and development of the child. Raising a healthy and well-rounded child is a complex and varied experience for parents. Therefore, the education of parents, children and society is of particular concern. In bringing up children in school, the society as parents is obliged to provide upbringing as a basic requirement.

In this regard, the ultimate goal of upbringing is, first of all, the formation of a complete human being, a patriot, a patriot and a respected patriot of the motherland and nation, with respect and knowledge of the ancestral and contemporary history of our ancestors.

Keywords: family, institution, general education, community, collective, ethics, education, upbringing, inheritance, development, indifference, ideas, formation, parenting, patriotism,

Сведения об авторах: Ёрматов Алишер Джолматович – ассистент кафедры начальное обучение Кулябский государственный университет им. Абуабдулло Рудаки Факультет образования и культуры адрес. ул. С. Сафарова, 16, Куляб Тел: 988-53-69-62.

Алиева Мухтабар Махмудовна – магистр кафедры начального обучения Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С. Сафарова 16. тел: (992)98-508-06-49

Information about the authors: Yormatov Alisher Jolmatovich - Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki Faculty of Education and Culture Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16.Tel: 988-53-69-62.

Alieva Mutabar Mahmudovna– master of the Department of primary education chair of Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. tel: (992) 98-508-06-49

БАРҲЕ АЗ ҶАШНҲОИ МИЛЛИИ – ТОҶИКОН ДАР ТАРБИЯИ ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ХУДОГОҲИИ МИЛЛӢ

**Ёрматов А. Ҷ. саромӯзгор, Набиев М. н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Фарҳанг, бешубҳа ифодагари рӯҳи миллии миллат, расму русум, анъана ва хотираи таърихӣ ҳар як халқу миллат ба шумор меравад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хусусиятҳои муайянкунандаи фарҳанг хеле дақиқназарона ва ба таври васеъ баён кардаанд, ки ба андешаи ин ҷониб, яке аз беҳтарин назарҳои возеҳкунандаи ҷанбаҳои гуногуни мафҳуми «фарҳанг» мебошад.

«Фарҳанг оинест, ки дар он тамоми паҳлӯҳои зиндагӣ акс меёбад. Ин низоми дақику беминнат, сатҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию зеҳнии ҷомеаро дар давраҳои гуногуни таърихӣ инъикос карда, саҳми ҳар халқу миллатро дар рушди тамаддуни башарӣ муайян менамояд». [Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Оли 22.12.2017]

Воқеан, дар арзишҳои моддиву маънавии эҷодшуда дараҷаи тафаккури сиёсиву иҷтимоӣ, дастовардҳои иқтисодӣ, илмию фалсафӣ ва завқи худписандӣ, худшиносию ҳудогоҳии миллат инъикос меёбанд. Фарҳанг пайвандгари маънавии наслҳо буда, ҳофизаи таърихӣ миллатро бой мегардонад.

Бузугтарин амали инсон ин фарҳангу тамаддуни башарӣ буда, омили муҳиммест, ки қавму миллат, сарзамин ва кишварҳоро ба ҳам пайваст менамояд ва робитаи мамлақату миллатҳоро раванқ бахшида, дар таҳкими риштаҳои дӯстию рафоқат ва дар ҳамкорихои бародарона нақши муҳим ва босазо мегузорад. Таҳкими робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва миллати тоҷик ба дигар мамлақатҳои Осиёи Марказӣ ҳамеша дар меҳвари асосии таваҷҷӯҳи давлату Ҳукумати мамлақат ва Сарвари давлатамон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад.

Фарҳанг маҷмӯи дастовардҳо ва заҳматҳои моддию маънавиест, ки инсоният дар тӯли таърих ва ташаккули инсонӣ ба вучуд овардааст ва ин маҷмуъ аз насл ба насл мегузарад. Асоси методологии фарҳангро маданият ташкил медиҳад. Истилоҳи «маданият» аслан мансубият ба забони арабӣ буда, маънои шаҳрдорӣ, яъне сокини шаҳр ва шаҳрвандро мефаҳмонад. Дар мамлақатҳои Шарқ тарзи дурусти зисти шаҳрнишиноро бо мафҳуми маданият ва тамаддун ҳаммаъно медонистанд.

Истилоҳи «фарҳанг» бори аввал дар китоби муқаддаси дини зардуштиён «Авесто» оварда шудааст, ки он аз ду баҳш, яъне баҳши «фар» ва «ҳанг» иборат буд. Баҳши «фар» - маънои дастовардҳо ва комёбиҳои даврони пешро дошта, «ҳанг» бошад, маънои овардан ва ё аз насл ба насл гузаштани комёбиҳои давраи гузашта ва пешинро

дорад. Дар шароити имрӯза калимаи фарҳанг дорои чунин маъно мебошад. «Фарҳанг» – маҷмӯи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ, ахлоқӣ, маданият, одоб, шуур, тарбияи иҷтимоӣ, илм, маърифат, ақлу хирад, тадбиру чора ва ғайра мебошад.

Калимаи фарҳанг бо калимаи маданият муродиф буда, ҳарду дар алоқамандии якдигар густариш ёфтаанд, яке ба дигаре тавҷам шуда, як маънии томо ифода менамоянд. Маданият ва хирад бошад, таҷассумёфтаи инсоният аст, ки чун як унсур маъноии ба олами табиӣ пайванд, дар якҷоягӣ амал мекунад. Бояд қайд намуд, ки маданият чунон падидаи иҷтимоие ҳаст, ки на танҳо гузашта ва ҳозираро дар бар мегирад, инчунин ба оянда ҳам бевосита таъсири ҳудро мегузорад.

Инсоният дар раванди тараққиёт ва ташаккули ҷомеа ба комёбиҳои беназири фарҳангу тамаддун ва маданият ноил гардидааст. Пас аз ин ҷо маълум мегардад, ки ягон фарде худ маданӣ тавлид наёфтааст, балкӣ дар раванди тараққиёт, пешрафт ва ташаккули ҷомеа хусусиятҳои маданияро фарҳангиро аз бар менамояд ва зина ба зина онро сайқал дода, дар ҷомеа обрӯю эҳтироми хоса пайдо менамояд.

Боиси ифтихор ва сарфарозӣ аст, ки дар миллати мо тоҷикони – ориёинаҷод, дар ҷомеаи башарӣ (инсоне) афроде ёфт мешавад, ки аз рӯи ақлу хиради азали, таълиму тарбияи инсонӣ, илму фарҳанги баланди замонавӣ, рафтору кирдор, маърифатнокию маърифатпарварӣ ва ҷаҳонбинии худ ба тараққиёт ва пешрафт, инкишоф ва тараққиёти соҳаи фарҳанг, маданият ва тамаддуни инсоният саҳми беандоза гузоштааст. Таърих гувоҳ аст ва ҳаёт собит менамояд, ки олимони, муҳаққикони мутафаккирон ва намояндагони зиёди илму фарҳанг, маданият ва тамаддуни Шарқ, ба монанди, Имоми Аъзам (р) – (Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит), Манучехрии Домғонӣ, Муҳаммади Наршаҳӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абулфазли Байҳақӣ, шоирони аҳди Ғазнавӣ дар замони Маҳмуду Масъуд (асри XI) Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, хусусан шоирону донишмандони давлати Сомониён бо сарвари устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯали ибни Сино, Абӯали Ҳасан ибни Алии Тӯсӣ–Низомулмулк, Муҳаммад Ғазалӣ, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, Кайковус ибни Искандар ва садҳо дигар муҳаққикони олимону мутафаккирон ва шоирони форсу тоҷик дар осори безаволи худ оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти имрӯзаи мардум аз тарзи либоспӯшӣ, тарзи рафтору гуфтор дар ҷомеа, тарзи дуруст тарбия кардан ва ба воя расонидани фарзанд ва дигар масъалаҳои муҳими замони худ сухан рондаанд. Ин мутафаккирон фарҳангеро офарида ва пешниҳоди башарият намудаанд, ки то имрӯз моҳият ва мазмун ва қиммати ҳудро аз даст наводаанд ва онҳо тавонистаанд дар пешрафту инкишоф ва тараққиёти минбаъдаи фарҳангу маданият ва тамаддуни ҷаҳон саҳми беандоза гузаранд.

Дар урфият мегӯянд, ки агар бихоҳӣ ояндаро бубинӣ, ба гузашта назар нам. Аз ҳамин хотир, мо гаштаю баргашта ба гузаштаи таърихии халқу миллати худ назар меафканем, роҳи тайнамудаи мутафаккирону гузаштагони ҳудро дар тарозуи адлу инсоф ва ақл бармекашем ва аз бурду боҳти мутафаккирону ниёгони худ сабақҳои ибратомӯз меандӯзем. Зеро маҳз осор ва ақидаҳои пандуахлоқии таърихии ниёгон ҳамеша талқингари худшиносию худогоҳӣ ва ҳештаншиносии миллӣ мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мавзӯи «Моҳияти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзам вазъияти дин дар кишвар» дар конференсияи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 1310 солагии Имоми Аъзам ки 26 – уми феввали соли 2009 дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе барпо гардид, суханронӣ намуда, аз ҷумла чунин гуфтаанд.

«Мо аз қадимулайём мардуми фарҳангӣ ва соҳибтамаддун ҳастем ва нақши таълиму тарбия ва камолоти маънавии инсон дар осори беназири гузаштагонамон бисёр бузург аст».

Расму ойинҳои милливу мазҳабии мо, ба ғайри он, ки мардумро ҳамеша ба ваҳдати ҳамгирӣ ва меҳру муҳаббати байни якдигарӣ даъват менамуданд, боз ҳамчун воситаи муҳими тарбияи насли наврасу ҷавонон дар раҳи иҷрои таълимию тарбиявӣ, корҳои хайру савоб ва сарфаю сариштакорӣ низ хизмат кардаанд. Тоҷикон халқи ориёинаҷод – ориёинасл буда, аз қадимулаём сокинони асли ва қадимаи Осиёи Марказӣ мебошанд. Онҳо дар ҳама давраи замон фазлу хирад, озодандешӣ, донишандӯзӣ, сарбаландӣ ва зиндагии поку беолоишро пешаи худ қарор дода, афкори осори орифонаи худро ба наслҳои оянда мерос гузоштаанд, то ки мардум таъриху тамаддун ва фарҳангу маданияти гузаштагони худро дар оянда сармашқи қору пайкори худ қарор диҳанд.

Дар ҳамин замина, анъана, расму русум, дину оинҳо, урфу одат, таълиму тарбияи мардуми тоҷик дар тафаккуру ташаккул ва рушди илмҳои сиёсӣ фарҳангӣ, ахлоқӣ фалсафии он мақоми барҷастаеро касб намудааст. Вобаста ба ҳудуди сатҳи ҷуғрофӣ ва ҷойгиршавии аҳолии мамлакат анъанаву суннатҳои аҷодӣ, милли ва динӣ вилоятҳо, шаҳрҳо, минтақаҳо, маҳаллаҳо ва ҳатто деҳотҷойҳо ба назар мерасад.

Бо ҳамин мақсаду ният, мо тасмим гирифтём, ки мақому манзалати ҷашнҳои милли, анъанаҳо, расму оинҳо, урфу одатҳои мардуми гузаштаи миллати тоҷикро дар тарбияи худшиносии ҳудогоҳӣ ва ҳештаншиносии наврасону ҷавонон ба таври мухтасар баён созем.

Ҳар як халқу миллат дорои анъана, ҷашну маросим, расму русум ва дину оини ба худ хос мебошад. Ин тарзу унсурҳои маданияту фарҳангӣ дар заминаи ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ рӯй додаанд, ба вуқӯъ пайваста, дар маҷмӯъ шаклу усулҳои махсус, ки аз насл ба насл мегузаранд, воғузори таҷрибаи гузаштагони ниёгон мебошад. Бояд таъкид кард, ки миёни онҳо умумияти фаровоне вуҷуд дошта, якдигарро пурра мекунанд ва дар баъзе мавридҳо яке ба дигаре табдил меёбад.

Ҳар як давлат ва миллат бо доштани таърих, тамаддун, ҷашну маросими милли, фарҳангӣ ва марзу буми сарзамини худ метавон як сарзамин ва ё давлати абарқудрат ва поянда ташкил намояд. Фарҳанг асоси шинохти ҳар як қавму миллат ва давлат мебошад. Миллати тоҷик ҳамчун як шоҳаи Ориёноӣ бузург бо доштани таърих, тамаддун, фарҳанг ва расму оинҳои аҷодӣ хоси худ, ҳамеша суннатҳои аҷодӣ гузаштаи худро эҳтиром, ниғаҳдорӣ ва пуштибонӣ менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолии худ ба рушди босуботи соҳаи фарҳанг, ки ҳамчун таҷассумгари симои маънавии мардуми тоҷик, муттаҳид ва созандаи нерӯҳои ақлию зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву имрӯза, ойину суннатҳои миллии аҷодӣ, ҷашну анъана ва дигар муқаддасоти милли ҳамчунин ташаккулдиҳандаи тарбияи худшиносии ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии милли, инчунин, одобу ахлоқи ҳамида эътибори аввалиндараҷа зоҳир менамояд.

Соҳаи фарҳанг яке аз соҳаҳои муҳими давлатдорӣ ба шумор рафта, дар боробари ба даст овардани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи фарҳанг низ рушд намуд, ҷашну ойинҳои милли ва арзишҳои фарҳангӣ, ки дар давоми асрҳо ба гӯшаи фаромӯшӣ рафта буд, аз нав эҳё гардидаанд. Аз қабилӣ таҷлили ҷашни «Наврӯз», «Меҳргон», «Сада», «Фалак», «Шашмақом», таҷлили фестивалҳои «Атласу адрас», «Чакан» ва монанди инҳо.

Бо талошҳо ва дастгирию пуштибонии пайваस्ताи роҳбарияти Ҳукумати мамлакат ва сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қисме аз мероси милли тоҷикон аз ҷумла, «Шашмақом» ва ҷашни «Наврӯз» ба рӯйхати Феҳристи мероси ғайримодии ЮНЕСКО ва инчунин шаҳри қадимаи Саразм ва Боғи Миллии Тоҷикистон ба рӯйхати феҳристи мероси модии ташкилоти бонуфузи зикршуда ворид гардиданд.

Ҳукумати мамлакат тасмим гирифтааст, ки дар соли оянда муסיқии «Фалак» ва ёдгории таърихии «Хулбук» ва инчунин чашнҳои миллии қадимаи тоҷикон, аз қабилҳои чашнҳои «Меҳргон» ва «Сада» низ ба ин созмони бонуфузи байналмилалӣ яъне ЮНЕСКО пешниҳод карда мешавад ва мо боварии комил дорем, ки таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин чашнҳои миллии мо бе ягон чуну чаро дар феҳристи ин созмони бонуфузи дунё шомил карда мешаванд.

Яке аз мероси бою рангин ва хеле қадимаю зебои мардуми тоҷик Чакан – гулдӯзӣ ба шумор меравад, ки аз бостон то имрӯз ин фарҳанг ва суннат аз насл ба насл, аз авлод ба авлод ба мо расидааст. Гулдӯзӣ – ин ҳунари зебо ва ҷолиби мардуми тоҷик ҳанӯз аз замони Зардушт вучуд дошт ва дар тӯли таърих дар натиҷаи гирудорҳо, қатлу ғоратҳо, оташсӯзониҳо аз миён нарафт балки рушд ёфт.

Аз ҳамин хотир, дар соли 2018 бо қарори Ассамблеяи генералии ЮНЕСКО Чакан (гулдӯзӣ) ба рӯйхати мероси фарҳангии ғайримоддии башарии ЮНЕСКО шомил гардид. Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмони бонуфузи ҷаҳон ЮНЕСКО қадрдонӣ ва эътироф гардидани мероси бою таърихӣ ва фарҳангии мо дар айни замон, ин аз ҷониби ҷомеаи башарӣ эътироф намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун миллати тамаддунсоз дорои фарҳанги қадима мебошад.

Ҳукумати мамлакат дар якҷоягӣ бо Вазорати фарҳанг тасмим гирифтааст, ки дар соли 2020 чашни яке аз ёдгориҳои бостонии кишварамон – шаҳри қадимаи «Сарзм» - ро доир намоем. Ин ҷорабиниҳои бонуфуз ва фарҳангӣ имкон медиҳад, ки мо тоҷикон маданияти беш аз панҷ ҳазору панҷсадсола (5500 – сола)-и аз ҷониби доираҳои илмӣ ҷаҳон эътирофшудаи худро ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифӣ созем ва шаҳодат медиҳад, ки давлату миллати мо тоҷикон соҳиби фарҳанги боло ва бою рангин мебошад. Дар ин раванд мардуми кӯҳанбунёду фарҳангсолори моро зарур аст, ки ёдгориҳои таърихии худро ҳифз кунем, обод гардонем ва ба онҳо ҳамчун ҷузъи таркибии сарнавишти миллати кӯҳанбунёд ва тамаддунофарамон муносибат менамоем. Ин қарзи мо дар назди давлат ва наслҳои ояндаи миллатамон мебошад.

Мардуми тоҷик аз қадимулайём ба фарҳангу маданият ва мероси фарҳангии мутафаккирони гузашта эҳтироми хоса мегузоштанд ва таҷрибаи рӯзгори онҳоро дар зиндагии ҳаррӯзаи худ сармашқи қору пайкор меҳисобиданд. Дар ин бобат низ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо ибрази ақида намуда аст. Чунончӣ дар яке аз вохӯриҳои худ бо аҳли зиёи мамлакат чунин гуфтааст. «Фарҳанги ҳар миллат оинаест, ки симои воқеии он дар миллат инъикос меёбад. Барои ҷомеаи мо низ дар оинаи фарҳангиамон симои худро шинохтан муҳимтарин вазифаҳои замони истиқлолият мебошад». [12, с. 7]

Фарҳанг ҳамчун падидаи таърихӣ дар зинаҳои муайяни тараққиёти ҷомеаи инсонӣ шаклу шеваҳои махсусро ба худ касб карда, инкишоф ва пешрафт менамояд. Фарҳанги инсонӣ аз насл ба насл гузашта ба фарҳанги мухталифи халқҳои ҷаҳон бузургии худро нишон медиҳад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 15 – апрели соли 2009 оид ба хусусиятҳои фарҳанги миллии тоҷикон гуфтааст: «Фарҳангу маънавиёти гузаштаи мо бояд дар замони истиқлолият ба хоҳири рушди тамоми соҳаи иқтисодӣ, миллӣ ва ояндаи боэътимоди кишвар ба ҷомеаи ҷаҳонӣ тоза бахшад. Фарҳанг, бешубҳа ифодагари рӯҳи миллӣ, расму русум, анъана ва хоҳишаи таърихӣ ҳар халқу миллат мебошад». [11, с. 18]

Аз ин рӯ сокинони Ҷумҳурии Тоҷикистон бахусус зиёиён, олимони аҳли фарҳанг, намояндагони вазорати фарҳанг, падару модарон ва ҳар як фарди соҳибакли ҷомеаро

зарур аст, ки доир ба тарбият намудани насли наврас, фарзандон дар рӯҳияи фарҳангӣ тарбия намудан ва пос доштани дастовардҳои фарҳангии худ, бетарафӣ зоҳир нанамоянд, чунки маҳз яке аз воситаҳо ва самтҳои асосӣ дар тарбияи худшиносӣ, ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ дониستاني фарҳанг, расму русум, дину оин ва ҷашнҳои миллию мазҳабӣ ба шумор меравад.

Фарҳангу маданият аз назари ман оинаест, ки дар он тамоми зиндагии инсоният акс меёбад. Ва ин мизони (тарозуи) дақику беминнат, сатҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии зехнии ҷомеаро дар давраҳои гуногуни таърихӣ инъикос карда, мақоми ҳар халқу миллатро дар рушди тамаддуни башарӣ дақиқ муайян менамояд.

Барои шинос шудан ба равияи фарҳангӣ тарбиявии мутафаккирони варзида ва шахсияти нотакрору ноғабҳои давраи замон мо ҳама вазифадор ҳастем, ки дар осори таълимотҳои онҳо бо эҳсоси гарми ватандорӣ, ифтихору ҳуввияти миллӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои асосии таърихӣ фарҳангӣ ва ҳифзу густариши онҳо, барои мустақкам шудани ғояҳои инсонпарварона, андешаҳои созанда, ахлоқи ҳамида таблиғи донишу ҳикмати созандаро густариш бахшем.

Масъалаҳои мустақкам кардани пояҳои ахлоқии ҷомеа, ташаккули афкори эҷодиву созандаи халқ ва гиромидошти арзишҳои фарҳангии миллию умумибашарӣ дар сиёсати давлат мавқеи асосӣ дошта, тамоми муассисаҳои фарҳангӣ, воситаҳои ахбори омма, садо ва симо, шабакаҳои иҷтимоӣ вазифадоранд, ки фаъолияти ҳудро доир ба ҳалли масъалаҳои зикршуда, пеш аз ҳама, ҷайзи истиқлолият, инчунин инкишофи тафаккури миллӣ, баланд бардоштани сатҳи маърифату ҷаҳонбинии аҳли ҷомеа, ҳифзи мероси гаронбаҳои миллати тоҷик ва муаррифии шоистаи он ба ҷаҳониён таъкият бахшанд.

Дар ин ҷода, Сарвари давлат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯриҳои худ бо ҷавонони саодатманди кишвар доир ба ин масъала чунин қайд карданд: «Ҷавонони саодатманди давлати мо, моёи ифтихор ва сарбаландии Тоҷикистони азиз мебошанд. Ҳукумату давлат ва миллати тоҷик ба ҷавонон эътимоди комил доранд, дастгирии самимонаи онҳоро аз сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат қадрдонӣ мекунанд ва нақши арзишмандашонро дар ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти кишвар эҳсос менамоянд. Ҳисси баланди миллӣ, худшиносию ҳудогоҳӣ, ватандӯстию ватанпарастӣ ва садоқати ҷавонони саодатманди миллати мо ба Ватан ва обу хоки сарзамини аҷдодӣ, гавари амниятӣ осоиши ҷомеа, пешрафти давлат ва ободии имрӯзу фардои Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад.

Дар шароити ҷаҳони пурҳаводиси муосир бисёр муҳим ва зарур аст, ки наврасону ҷавонони мо мисли солҳои 90 – уми асри гузашта фирефтаи таблиғоти нерӯҳои ифротгароии динӣ ва бадҳоҳои миллати тоҷик нагарданд, зиракию хушғирро аз даст навода, барои ҷимояи манфиатҳои халқи тоҷик ва давлати тоҷикон ҳамеша омода бошанд».

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрӯза вазифаи асосии ҳар як фарзанди бонангу номуси миллат ин аст, ки хушғириву зиракии сиёсиро аз даст навода, дар шароити ҷуртазоди сайёра ва торафт шиддат гирифтани рақобати байни қудратҳои ҷаҳони имрӯза барои тарбияи фарзандон, алалҳусус насли наврасу ҷавонон заҳмат каша ва барои дар рӯҳияи ҳештаншиносӣ, ҳудогоҳиву худшиносии миллӣ, ватандӯстию ватанпарастӣ, илмомӯзӣ, аз худ кардани касбу ҳунариҳои замонавӣ, забонҳои хоричӣ ва тарзи дурусти кор кардани технологияҳои пешрафта ба хоҳири пешрафти давлати соҳибистиклоли хеш аз ҷиҳати иқтисодию иҷтимоӣ мунтазам ҷаҳду талош намоянд.

Хулоса, муҳаққиқону мутафаккирони гузаштаи халқи тоҷик дар марҳилаҳои ҷаҳонишавӣ, ки дар баробари таъсири мусбат, ба зехни наврасону ҷавонон таъсири манфӣ низ дорад, рисолати хешро ба хубӣ дарк намуда, асарҳои саршор аз ғояҳои

худшиносию худоғоҳӣ ва ҳештаншиносии миллӣ, ватандӯстию инсонпарварӣ, ифтихор аз ниёгон, забону макон, таърих ва фарҳанги миллиро эҷод кардаанд. Дар ин марҳила ҳар як омӯзгор, шахсони муътабари ҷомеа ва насли калонсолро зарур аст, ки насли наврасро тарзе таблиғ намояд, ки онҳо ба ин ганҷинаи бебаҳо рӯй биёваранд, тибқи завқу ниёзи ҳеш интиҳоб кунанд ва ба умқи афқору эҳсос ва фурутанӣ рӯ биёранд.

Кӯшиш намояд, дар ҷомеа наслҳои бофазлу дониш, баландихтисосу соҳибкасbero ба камол расонем, ки онҳо ба ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, оянда барои ободию шукуфоии Ватани азизамон софдилона хизмат карда тавонанд.

Адабиёт:

1. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик/ Х. Афзалов. – Душанбе: Матбуот; 2002. –С.5-25
2. Абдурахимов Қ. С. Назария ва мундариҷаи тарбия. (курси лексияҳо)/ Қ. С. Абдурахимов.- Қурғонтеппа 2017. С. 6 – 90
3. Атахонов Т., Лутфуллоев М. Очеркҳои афқори педагогӣ/ Т. Атахонов, М. Лутфуллоев.- Душанбе «Ирфон» 2005с.
4. Б. Ғ. Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав/ Ғафуров Б. Ғ.. Душанбе: Дониш, 2008.С-870
5. Ёрматов А. Қ. Таъсиррасонии дастаҷамъона дар тарбияи ҳештаншиносии ҷавонон. Паёми ДМТ №3\9 Душанбе: 2018.С.291-294
6. Ёрматов А. Қ. Афқори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик дар тарбияи худшиносӣ, худоғоҳӣ ва ҳештаншиносии наврасону ҷавонон Паёми Д М Т №8 Душанбе: 2019.С.283-289
7. Константинов Н. А. Таърихи педагогика. Медынский Е. Н., М. Ф. Шабаета – Душанбе: 1982. – С. 75-88.
8. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе аз 3.03.2006, №94.
9. Қодиров К. Б. Таърихи афқори педагогии халқи тоҷик/ К. Б.Қодиров.– Душанбе: Ирфон, 1998.С.3-77
10. Нуров А. Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи мактабии хурдсол А.Нуров. Душанбе, 2002.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 26.12.2018. – С. 21- 29
12. Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикон дар оинаи таърих аз Ориён то Сомониён/ Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе: Ирфон; чил.1.2009. –С.2-25

БАРҲЕ АЗ ҶАШНҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН ДАР ТАРБИЯИ ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ХУДОҒОҲӢИ МИЛЛӢ

Мақолаи мазкур фароғири масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ – фарҳангӣ ва педагогӣ буда, муаллиф дар он аз осори олимону муҳаққиқон ва мутафаккирони форсу тоҷик ва саҳми онҳо дар тарбияи ахлоқию фарҳангӣ порчаҳои ҷолибро ҷой додааст.

Мафҳуми худшиносӣ ва худоғоҳӣ дар даврони Истиқлолияти Тоҷикистон барои ҳар як шаҳрванди мамлакат вожаи муқаддас ба шумор меравад. Зеро бе тарбияи худшиносӣ ва худоғоҳӣ ифтихори миллии мо ҳаргиз ба он ҳадафҳо, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, сарвари кишвар Президенти муаззами мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар назди мо гузоштааст, ноил гашта наметавонем.

Ҳамин нуқтаро ба назар гирифта, муаллиф аз сарчашмаҳои гуногун: аз Паёмҳо ба Маҷлиси Олии кишвар, вохӯриҳо ва суханронӣҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон истифода бурдааст. Аз осори педагогони машҳури ҷаҳонӣ, ватанӣ, аз қонунҳо ва

санадҳои меъмурию ҳукукии қабулгардида бахшида ба рушду нумӯи соҳаи маориф, фарҳанг, инчунин аз мушоҳидаҳо ва сухбатҳои он ҳангоми гузаштани таҷрибаи педагогӣ дар мактабҳо вохӯриҳо бо волидайнӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ғайраҳо истифода карда тавонистааст.

Бинобар ин, тарбия аз падару модарон, бузургсолон ва аҳли ҷомеа диққати махсусро нигарон аст. Дар тарбияи фарзанд мактаб, ҷомеа низ чун падару модарон вазифадоранд, ки тарбияро дар асоси талаботи давру замон ба роҳ монанд.

Мақсаду вазифаҳои ниҳии тарбияи худшиносию ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳӣ пеш аз ҳама ташаккули инсонӣ комил, башардӯст, некбин ба оянда, ватанпарвару бонангу ор будан, эҳтиром гузоштан ба калонсолон, ифодагари симои зеҳнӣ маънавии миллату давлат, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ доштан, бофарҳанг ва посдори он будан, умуман, дигар хислатҳои наҷиби инсониро дар насли наврас парваридан мебошад.

Калидвожаҳо: муассиса, оила, ҷомеа, ахлоқ, тарбия, мерос, ростӣ, илм ва маърифат, фарҳанг, худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, саънат, ҷашнҳои миллӣ,

НЕКОТОРЫЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРАЗДНЕСТВА ТАДЖИКОВ В ВОСПИТАНИИ САМОПОЗНАНИЯ И САМОСОЗНАНИЯ

Эта статья охватывает социальные, политические, культурные и педагогические проблемы, автор в нем разместил отрывки из наследий исследователей и персидско-таджикских ученых, внесших огромный вклад в нравственном и культурном воспитании.

Концепция самопознания и самосознания в период независимости Таджикистана является священным для каждого гражданина страны. Без воспитания самопознания и самосознания, национальной гордости мы никогда не сможем достичь целей, поставленных перед нами Правительством Республики Таджикистан и особенно главой государства, президентом Эмомали Рахмоном.

Принимая во внимание все это, автор использует различные источники: Послания к Маджлиси Оли страны, встречи и выступления Основателя мира и национального единства, Лидера наций, Президента РТ Эмомали Рахмона. Автор умело использовал наследия известных мировых и отечественных педагогов, законы и правовые акты, принятые на благо развития образовательной сферы, культуры, а также наблюдения и беседы, которые проводились во время педагогической практики в школах, встречи с родителями учеников начальных классов в средних общеобразовательных учреждениях и др.

Поэтому образование ждет от родителей, пожилых и широкой общественности особого внимания к воспитанию и вызывает особую обеспокоенность. В воспитании детей школа, общество как и родители несут огромную ответственность в налаживании воспитания на основе требований времени.

Конечной целью и задачей воспитания самопознания и самосознания в подрастающем поколении являются прежде всего, формирование полноценного, гуманного, оптимистичного, патриотичного и уважающего взрослых, выражающего интеллектуальный и моральный облик наций и государства личности.

Ключевые слова: учреждение, семья, общество, нравы, воспитание, наследство, истина, наука и образование, культура, самопознание, самосознание, искусство, национальные праздники.

SOME TAJIK NATIONAL CELEBRATIONS IN SELF-KNOWLEDGE AND SELF-AWARENESS EDUCATION

This article is comprehensive on social, political, cultural and pedagogical issues and shows the moral and cultural upbringing of scholars and researchers and Persian-Tajik scholars, and gave a fuller picture on this issue.

The concept of self-knowledge and self-consciousness during the independence of Tajikistan is a sacred duty for every citizen of the country. Without the self-education and self-consciousness of our national pride we can never achieve the goals set by the Government of the Republic of Tajikistan and especially the head of the state, President Emomali Rahmon.

Taking this into account, the author comes from various sources: From Messages to the Majlisi Oli, meetings and speeches of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, His Excellency Mr. Emomali Rahmon. Famous world-renowned teachers, teachers and students of educational institutions of the country. was able to.

Therefore, the education of parents, kidnappers and the general public is of particular concern. In raising children, the community as a parent is also required to provide education on the basis of the up-to-date requirements.

The ultimate goals and objectives of self-education and self-consciousness are, above all, the formation of a full-fledged, humane, optimistic future, a patriotism and respect for adults, an expression of the intellectual and moral image of the nation and the state., is another of the noble qualities of humanity in the offspring.

Keywords: institution, family, community, community, ethics, upbringing, inheritance, truth, science and education, culture, self-awareness, self-awareness, art, national celebrations,

***Сведения об авторе:** Ёрматов Алишер Джолматович - Кулябский государственный университет им. Абуабдулло Рудаки Факультет образования и культуры адрес. ул. С. Сафарова, 16, Куляб Тел: 988-53-69-62.*

***Information about the author:** Yormatov Alisher Jolmatovich - Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki, Faculty of Education and Culture, Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. Tel: 988-53-69-62.*

***Сведения об авторе:** Набиев Муродали - Кулябский государственный университет им. Абуабдулло Рудаки Факультет образования и культуры адрес. ул. С. Сафарова, 16, Куляб*

***Information about the author:** Nabiev Murodali - Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki, Faculty of Education and Culture, Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16.*

ИФШОИ ЧАҲОЛАТИ РҶҲОНИЁН ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»-И АҲМАД МАҲДУМИ ДОНИШ

Курбонзода Д.Қ., Кесамиров С.Н.

Коллеҷи милитсияи ВКД Чумхурии Тоҷикистон, дар ш. Кӯлоб

«Наводир-ул-вақоеъ» яке аз асарҳои бузургтарини Аҳмади Дониш ба шумор рафта, аз ҷиҳати афкори фалсафию фикрӣ ва илмӣ хеле бой ва ғанӣ мебошад. «Наводир-ул-вақоеъ» дар таҳрир ва нақшаи аввали муаллиф дар ҳудуди солҳои 1868-1873 навишта шуда, пас аз соли 1875 Аҳмади Дониш онро чанд бор аз нав таҳрир ва танзим кардааст.

«Дар таҳрири аввалини «Наводир –ул-вақоеъ», ки бо дасти ҳуди Аҳмади Дониш китобат шудааст, шумораи бобҳо то 23 будааст. Бобҳои «Наводир-ул-вақоеъ» дар

мавзӯҳои гуногун навишта шудаанд, аммо ҳамаи бобҳо ба мақсади ягонаи муаллиф, яъне чи гуна ташкил шудани ҳаёти иҷтимоӣ сӯеҷӣ ва шахсии инсон равона карда шудаанд» [1, с.23].

Аҳмади Дониш дар ин асараш на ба тариқи вазъу насиҳат, балки ба як часорати том дар бораи дигарсозии тартиботи мавҷудаи Бухорои феодалӣ фикру андешаҳои худро баён кардааст. Яке аз бобҳои муҳими «Наводир-ул-вақоъ» дар васфи фарзандон ва касбу пешаҳо мебошад. Ин боб то имрӯз дар нашри махсус ба мо нарасидааст. Ҳоло он, ки ин қисмат дар «Наводир-ул-вақоъ»-и муаллиф аз бобҳои калонтарин ба шумор меравад ва барои донишмандони ҳаёт ва эҷодиёти муаллиф аҳамияти хеле калон дорад ва онро бо тарзи зерин баён кардан мумкин аст: «Дониш дар ин ҷо таҷрибаи панҷоҳсолаи ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоӣро ҷамъбаст карда, ҳамчун дастури зиндагӣ ба фарзандонаш пешкаш кардааст. Аммо ба туфайли ин «дастури зиндагонӣ» вай манзараи танқидии ҳаёти маданияти замони худашро батафсил тасвир кардааст. Танқиди тезу тунди Дониш пеш аз ҳама ба муқобили усули схоластикии таҳлили мадрасаҳои он замон нигаронида шудааст» [2, с.8].

Дониш менависад, ки дар мадрасаҳои Бухоро «илмҳои таҳсил мекарданд, ки онҳо тамоман аз ҳаёту воқеият дур буда, ягон аҳамияти амалӣ дар зиндагӣ надоштанд.

Чунинчӣ ӯ дар бораи «Мухтасари виқоя» ном асараш, ки китоби муътабари фикри он замон буд ба писаронаш менависад: «Ба шумо лозим нест, ки тамоми «Мухтасари виқояро» тарҷума карда тавонед. Масъалаҳое, ки муаллифи китоб навиштааст то ҳол ба вучуд наомадааст, агар ба вучуд оянд, бо диққат худатон ҳал кунед, вагарна аз ягон олим пурсед» [2, с.9].

Ҳамаи ин танқидҳои далерона буд, ки ҳатто пешқадамтарин касони он замон ҳам ба ин дараҷа нарасида буданд. Дониш ба онҳое, ки ба тарзи схоластикӣ дар назди ҳама як хел талаботи динӣ мегузоштанд, муқобил баромада менависад, ки аксари мардум бо корҳои дунёро обод кардан машғуланд ва бинобар ин тамоми он чиро ки умуман дин ё дигар арбобони он ривоят мекунад, ба сари мардуми меҳнаткаш бор кардан мумкин нест.

«Барои мардуми оддӣ меҳнаткаш як роҳи мутавассит-миёнаеро вазъ кардан лозим аст, ки то онҳо ба риояти қоидаҳои дин машғул мешавем гуфта, аз корҳои ҳаррӯзае, ки барои ҷомеаи инсон зарур аст, бознамонанд» [3, с. 94].

Аҳмади Дониш инчунин кирдорҳои разил ва ҳислатҳои пасти соҳибмансабони аморати Бухоро беамон ва нотарсонаро ҷамъ мекунад. Ӯ на танҳо амалдорон, балки касони фозил ва шоирро, ки фазилату дониши худро дар роҳи хидмат ва хушомадгӯӣ ба амиру вазир мефурӯхтанд, саҳт танқид мекунад. Бар хилофи ин касбу пешаро, ки бе ҳеч гаразу тамаллуққорӣ барои ободӣ ва манфиати умум ғоидаҳои калон меоварданд, таърифу ситоиш мекунад.

Дар як аз бобҳои «Наводир-ул-вақоъ» Дониш менависад, ки «аз шайхҳо ҳама фиребгаранд ва амирон, олимони ҳама ришвахор буданд» агар мударрисро тафтиш кунӣ мебинӣ, ки фақат барои мансаби шоҳона ва амалпарастӣ ба ин касб машғул шуда, қозию раис аз ҳамкорӣ ҳеч кори ҳалол намекунанд, муначҷимон бошанд, худашон чизеро намедонанд ва бо ҳиллаву ҳарисӣ ба касе чизе ёд намедоданд [4, с.23].

Азбаски Дониш дар асарҳои худ ба маданияти пешқадами рус шинос шуда буд, дар асарҳои ӯ чунин менависад: «мардуми Россия корро ба андозаи тартиби муайян мекунанд, ки дар зулмқунии онҳо зулму ситам равшан инъикос наёфтааст ва ҷуръат намекунанд, ки аз доираи тартиботи муайян зиёда зулм кунанд» [5, с.12].

Савияи дониши мардуми Россия аз мардуми Бухорои феодалӣ нисбатан баланд буд, аз ин ҷост, ки Дониш одамонро ба хунармандию меҳнатдӯстӣ даъват менамуд, гаштаю баргашта хотиррасон мекард, ки истехсол кардани неъматҳои моддӣ гарави ободии кишвар аст.

Баръакси таълимоти дину хурофот ба мардум мефаҳмонад, ки барои ҳалли тақдир қисматашон ғайбӣ бошанд, зеро табиат мардумро ӯҳдадор кардааст, ки дар

хар касбу ҳунар шугл варзанд, кишвар хароб нагардида, балки ободтар мегардад. Дар чунин шароит тақдири халқи заҳматкаш дар дасти амалдорони мамлакат буд. Дониш ба муқобили онҳо баромад карда, қайд мекунад, ки амалдорон, шахсони мансабдори давлатманд бояд ба халқ хизмат кунанд. [6, с. 52]

Аҳмад Маҳдум ин фикру ақидаашро ба ҷамъияти адолатнок вобаста карда, орзу мекард, ки дар сари ҳокимият подшоҳе бошад, ки аз подшоҳони давлатҳои бузург бояд ибрат гирад. Аммо дар он вазъияти тираи аморат фақат орзуо хаваси Дониш ин буду бас.

Аҳмади Дониш дар шароити таассуби дину хурофот ва ҳукмронии ҷаҳолати феодалии асри миёна ҳаёт ба сар бурда, ақида ва ҷаҳонбинии ӯ низ асосан дар муҳити тангу тори пуристибодии аморати Бухоро ташаккул ёфтааст. Бинобар ин вай дар таҳлил ва тавзеҳи бисёр масъалаҳои иҷтимоию-ҷамъиятӣ, илмӣ-фалсафӣ ва ахлоқӣ-тарбиявӣ дар зерин таъсири ақидаҳои дини ислом ва фалсафаи идеалистӣ буд. Ин усули тадқиқ ва таҳлили муаллиф асосан ду сабаб дошт.

Якум: Чунон, ки дар боло гуфтем, Аҳмади Дониш дар муҳити феодалӣ, асосан дар заминаи идеологияи диниву идеалистӣ тарбия ёфта буд ва ҳанӯз барои аз таъсири бори ин идеология халос шудан шароити таърихиву иҷтимоӣ барои ӯ омода нашуда буд. Дар чунин вазъият вай табиист, ки дар бисёр масъалаҳои илмию фалсафӣ ҳануз побанди ҳамон ақидаҳои идеалистии асри миёнагӣ буд.

Дуюм: Аҳмади Дониш дар вақти таълифи осори худ пеш аз ҳама хонанда ва аҳли илму дониши замони худро дар назар дошт. Бинобар дар вақти ба хонандаи он давр фаҳмонидан ва талқин намудани ақидаҳои худ роҷеъ ба ин ё он масъала аз таълимот ва ақидаҳои маълум ва расмӣ он давр сарфи назар кардан мумкин набуд. Дониш ба хонандаи худ, ба рақиб ва ҳарифони ғоявии худ исбот мекард, ки вай масъалаҳои муҳити иҷтимоию-сиёсӣ, ахлоқӣ-динӣ, фалсафӣ ва табииро дар доираи илму дониши расмӣ он давр, яъне дар доираи таълимоти китобҳои муътабарии таълимии мадраса ва ғайра хеле хуб медонад ва ҳатто дар тавзеҳу тафсири бисёр нуқтаҳо аз олимони «обрӯманди» замонаш як сару гардан боло меистад.

Аммо дар ҳамин ақида ва афкори идеалистӣ ва тавзеҳоти соф динӣ ҳам Аҳмади Дониш нисбат ба уламои динӣ ва омӯзгорони хушкмиҷозии мадрасаҳои асри миёнагии Бухоро пешқадамӣ ва пешдастӣ дошт. Вай дар ҳамаи мавридҳо, махсусан пас аз баёни қисми назариявӣ, ки бештар характери идеалистӣ дошт, ба тасвири ҳаёти воқеии инсон ва ҷамъият мегузарад.

Дониш бобҳои махсусро оид ба пайдоиши олам, ҳаёт, вазифаи иҷтимоӣ-таърихӣ инсон ва сохти фазову замин, ҳаракат ва тағирёбии ҷисмҳои табиӣ бахшида аст.

Ва аз ин ҷо метавон гуфт, ки «Наводир-ул-вақоъ» ягона асарест, ки дар бобати омӯхтани системаи пурраи афкори фалсафии ин донишманд ҳамчун сарчашмаи муҳим хизмат карда метавонад.

Дониш масъалаи пайдоиши олам, муносибати рӯҳу ҷисм, ҳаёту мамонт тақдир, вобастагӣ алоқамандии ашё ва табаддулу тағирёбии ҷисмҳо ва ғайраро мавриди баҳс қарор дода, дар ҳалли аксари онҳо ба таърихи афкори фалсафии халқҳои Осиёи Миёна низ дахл менамояд.

Чунончӣ, дар масъалаи чор унсур (бод, хок, об, оташ), маволиди сулса (маданият, наботот, ҳайвонот) бештар ба таҳлили материалистии файласуфони гузашта майл дорад. Бинобар ин, Аҳмади Дониш барои аз ҷанги мутаассибони даврааш амон ёфтани афкори илмӣ-фалсафии худро гоҳҳо бо пардаву рамзҳои пӯшида, ба воситаи изҳори тавачҷӯҳ ба афкори фалсафии дигар халқу мазҳаб баён менамояд.

Масалан, олим дар бораи ҳаракати афлоку аҷром ақидаи файласуфони Юнони Қадим, Ҳинд ва Эронзаминро баён карда, ҳусни тавачҷӯҳи худро ба назарияи «бе ибтидову бе интиҳо будани ҳаракат» ба тарзи зерин баён мекунад: «Чун диданд, ки ҳаракати афлок ва аҷром давристар, - гуфтанд: Бояд, ки ло-ибтидо ва ло-интиҳо бошад аз

он ки агар ҳаракат мустақим будӣ, музаннаи ибтидою интиҳо дар ӯ мутассавир шудӣ» [4, с.7].

Инчунин, ӯ дар бораи ақоиди аҳли таносух, ки оид ба аз як қолибаи дигар дохил шудани рӯҳ меравад, дахл менамояд ва бе асосу ғайриилмӣ будани ин гуна таълимотро исбот намуда, менависад: «Чавҳаре, ки шоистаи либоси инсоният бошад, ӯро чӣ навъ ба қисвати ҳар баранд? Ва рӯҳе, ки маҳфили халифатуллоҳиро зиёъ бахшид, чи гуна ӯро дар чоҳи музлими ифрите дароранд? Пас ин мазҳаб ботилу музахраф бошад» [4, с.55].

Дониш оид ба масъалаи муҳими фалсафаи Шарқ-ба масъалаи ҳаёту мавт, ба мабдаъ ва маод низ дахл намудааст. Дар бораи умри муқаррарии инсон тафаккур намуда, изҳор мекунад, ки муддати умри инсонӣ аз тарафи ҳеч як қувваи ғайриоддӣ муайян карда нашуда, ба фаъолияти ҳуди ӯ алоқаманд аст. Вай баръакси хилофи хурوفоту рӯҳониён ва ақоиди ислом исбот менамояд, ки агар таркиб дар ҳолати эътидол бошад, онгоҳ дар вақти муайяну замони мувофиқ кас таваллуд ёфта, соҳиби умри табиӣ мегардад, ки он мувофиқи муқовимати узвҳои бадан то садубист сол ва ҳатто ҳазор сол шуда метавонад.

Дониш мегӯяд, ки қонуни табиат ва асрори мавҷудот донисташаванда аст, вале дониши инсон ҳамеша нисбист. Бинобар ин доманаи тадқиқу ҳустуҷӯи асрори табиат беинтиҳо буда, ақлу заковати одамӣ ҳамеша дар тақудави кашфиёт буда, ҳолати тақомули он бардавом мемонад.

Дар асоси таҳқиқи тасаввуроти Дониш оид ба қонуни табиат ва муҳокимарониҳои илмӣ ӯ А.М.Баҳоваддинов ба чунин ҳулоса омада менависад: «Аҳмади Дониш материалист набуд, валекин дар ҷанбаи идеализм низ устувор нест, зеро, ки махсусан хангоми омӯхтани қонунҳои ҳоси илм дар байни материализм ва идеализм буд» [7, с. 300].

Адиб ба муқобили шайхону рӯҳониёни тақводори давр, ки барои барангезонидани низои мазҳабӣ зуҳур карда, аз итифоқию ягонагии мардум дар биму ҳарос буданд, баромада, таъкид мекунад, ки бихишту дӯзах вобаста ба дину мазҳаб набуда, махсули амалияти мувофиқ ва номувофиқи инсон мебошад. Мутафаккир дину мазҳабро, ки рӯҳониёни иртиҷоӣ барои ихтилофандозӣ ҳамчун аслиҳа истифода мебарданд, сарфаҳм рафта таъкид мекунад, ки ҳар чи зудтар тафовути байни онҳо аз байн бурда шавад, ҳамон қадар бештар мардуми ҷаҳон ба ҳамдигар наздик мешаванд. Бо ҳамин мақсад мегӯяд: «Ва ҷаҳаннам махсуси куффор аст, бихишт маҳзи махсус барои аҳли ислом. Ин ақида низ муқолиф... ва муноқиизи ахбороти осмонӣ аст» [8, с. 15].

Вай гушзади рӯҳониёну инқорталабоне, ки худро поку бихиштӣ ба қалам дода, даъвои инсонӣ доранд вале худ нишоне аз одамият надоранд, наҳ зада, ҳақиқатеро хотиррасон мекунад, ки дӯстию бародарии онҳое, ки кофираш мехонданд, нисбат ба дӯстию бародарии мусулмонхондагон бештар аст.

Дониш кӯшиш мекунад, ки нифоқи мазҳабии ангеҳтаи рӯҳониёнро аз байн рабояд ва пояи тавфиқи адовате, ки онҳо ба муқобили мардуми кеши насоро буданд барканда исбот мекунанд, ки: «Ҷамоаи насоро турфа шавкатею муҳаббатест, мар аҳли исломро» [8, с. 17].

Ҷаминро бояд қайд кард, ки гарчанде Дониш ба маданияти пешқадами рус шинос шуда бошад ҳам, лекин вай бо ақоиди пролетариати революционӣ шинос набуд ва чунин қувваро фаҳмида наметавонист.

«Афкор ва ақидаҳои пешқадамони Дониш дар таърихи афкори фалсафӣ ва иҷтимоию сиёсии халқи тоҷик ва умуман халқҳои Осӣи Миёна як равияи наво ба вучуд овард, ки мо онро ба ҷараёни маорифпарварӣ номзад мекунем» [9, с. 114].

Афкори ғоявӣ, бадеӣ, эстетикӣ эҷодиёти Дониш нафақат ба замони худ, балки ба ҷараёни пешқадами асри ХХ таъсири худро гузошт.

Адабиёт:

1. Қосимзода А. Баъзе маълумотҳои нав дар бораи Аҳмад Маҳдуми Дониш/ А. Қосимзода.- «Шарқи сурх», 1956. №3 саҳ.23
2. Дониш А. Асарҳои мунтахаб/ А.Дониш.- Нашрдавтоҷик. Сталинобод. 1964 саҳ-8.
3. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш/ Р.Ҳодизода.- Душанбе: Ирфон, 1976, саҳ- 94.
4. Дониш А. Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ» «Дониш», Душанбе. 1988 саҳ-23.
5. Ҳодизода Р. Нависанда ва маорифпарвари барҷастаи тоҷик/ Р.Ҳодизода.- Маориф ва маданият. 1960. 24 ҲП.
6. Дониш А. «Тарҷимат-ул-аҳволи амирони Бухорои шариф»/ А. Дониш.- Сталинобод, 1957. саҳ-52.
7. Боготдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии/ А.М.Боготдинов. 1961. саҳ-300.
8. Дониш А. «Наводир-ул-вақоеъ» / А.Дониш.- Душанбе. 1989 саҳ-15.
9. Мухторов А. Аҳмади Дониш ва маорифпарварӣ/ А.Мухторов.- Душанбе. Ирфон. 1957, саҳ-144.

ИФШОИ ҚАҲОЛАТИ РҶҲОНИЁН ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»-И АҲМАД МАҲДУМИ ДОНИШ

Яке аз асарҳои бузургтарини Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ», ба шумор рафта, аз ҷиҳати афкори фалсафӣ фикрӣ ва илми хеле бой ва ғанӣ мебошад. «Наводир-ул-вақоеъ» дар таҳрир ва нақшаи авали муаллиф дар ҳудуди солҳои 1868-1873 навишта шуда, пас аз соли 1875 Аҳмади Дониш онро чанд бор аз нав таҳрир ва танзим кардааст.

Аҳмади Дониш дар ин асараш на ба тариқи вазъу насихат, балки ба як ҳасрати том дар бораи дигарсозии тартиботи мавҷудаи Бухорои феодалии фикру андешаҳои худро баён кардааст.

Танқиди тезу тунди Дониш пеш аз ҳама ба муқобили усули схоластики таҳлили мадрасаҳои он замон нигаронида шудааст.

Дониш то охири умри худ то нафаси охиринаш барои халқу мамлакат роҳи наҷотро аз асорат аз қабру ситам, аз ақибмонӣ, аз торикӣ ва нодонӣ меҷуст.

Тавассути ин кор хостем ҷиҳати пешқадамонаи эҷодиёт ва фаъолияти илмию ҷамъиятии А. Донишро равшантар ва мақоми ӯро дар таъриху адабиёт ва дар симои ӯ озодфикрии мутафаккирони асри XIX-ро нишон диҳем. Имрӯз дар ҷумҳурии соҳибистиклоли мо барои омӯхтани илму фарҳанги ниёгон диққати ҷиддӣ дода мешавад. Пас аз ба амал баровардани қонуни забон ташвиқи осори ниёғонамон бештар гашт. Осори пурқиммати фалсафаи Аҳмади Дониш низ аз қабилҳои онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: ҳасрат, мадания, схоластик, вазъ, разил, амалдорон, фозил, ришва, мунаҷҷим, ҳокимият, идеалист, фазо, материалист, афлок, аҷром, мабдаъ, пролетариат, революция

РАЗОБЛАЧЕНИЕ НЕВЕЖЕСТВАСВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛЕЙ В "НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ" АҲМАД МАҲДУМИ ДОНИШ

Одно из величайших произведений Аҳмади Дониш является - «Наводир-ул-вақоеъ», который богат философской мыслью. «Наводир-ул-вақоеъ» был написан и отредактирован автором в период 1868-1873 гг., а потом в 1875 г. Аҳмад Дониш отредактировал и скорректировал его заново.

В этом произведении Аҳмади Дониш не занимается нравоучением, а храбро высказывает свое мнение по поводу переобразования порядков существующих в феодальной Бухаре.

Критика Дониша направлена в первую очередь против схоластического метода анализа медресе того времени.

До последнего вздоха Дониш искал способ избавить народа и страну от угнетения, от тьмы и невежества.

Посредством этой работы мы хотели показать прогрессивность творчества, научную и общественную деятельность А. Дониша, определить его место в истории литературы, и в его лице показать лицо либеральных ученых и деятелей XIX века. Сегодня в нашей независимой республике большое внимание уделяется изучению науки и культуры предков. С момента принятия закона о языке усилилось изучение наследия наших предков. Бесценное наследие Ахмада Дониша является одним из них .

Ключевые слова: храбрость, культура, схоластика, ситуация, негодяй, чиновники, свершившиеся, взятка, подопечный, власть, идеалист, пространство, материалист, на плаву, ахрам, идеология, пролетариат, революция.

DENUNCIATION OF IGNORANCE PRIEST IN "NAODIR-UL-WAQOE" BY AHMAD MAHDUMI DONISH

One of the greatest works of the Ahmadi of Donish is "Navodir-ul-waqoe", which is a rich and rich science in philosophical and philosophical thought. "Navodir ul-waqoe "" was written and edited by the author in the period 1868-1873, and after 1875 Ahmadi of Donish re-edited and adjusted it.

In this work, Ahmed of Donish is not in terms of circumstances, but honey, which gives a great deal of courage and insight into changing the existing order of the feudal Bukhara.

Criticism of Donish is primarily directed against the scholastic method of analyzing the madrassas of that time.

Until the last breath of his life, Donish for the people and the country has been looking for a way of escape from oppression, oppression, loneliness, darkness and ignorance.

Through this work, we wanted to promote the creativity and scientific advancement of A. We must show more knowledge and demonstrate its role in history and literature and in its image of the liberal thinkers of the nineteenth century. Today, in the independent Republic of our country, great attention is paid to the study of the science and culture of ancestors. Since the enactment of the law of language has increased our ancestors' heritage. One of them is the valuable work of Akhmad Donish.

Keywords: bravery, culture, scholastic, situation, rascal, officials, accomplished, bribe, ward, power, idealist, space, materialist, afloat, ahram, ideology, proletariat, revolution.

Сведения об авторах: Курбонзода Д.К., старший преподаватель кафедры языкознания и обществоведения Государственного образовательного учреждения Колледжа милиции МВД Республики Таджикистан. Адрес: РТ.г. Куляб, улица Орджоникидзе 33. тел: 988- 57-52- 80

Кесамиров С.Н. - начальник кафедры языкознания и обществоведения Государственного образовательного учреждения Колледжа милиции МВД Республики Таджикистан. Адрес: РТ. г. Куляб, улица Орджоникидзе 33 . тел: (992)93-729- 93- 29.

Information about the authors: D. Kurbonzoda Dalerjon Kurbonali, Senior Lecturer of the Department of Linguistics and Social Studies, State Educational Institution of the Police College of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan. Address: RT. Kulob, Ordzhonikidze street 33. Tel: 988-57-52-80

Kesamirov S. A.-Chief of the social science and linguistics chair. State educational institution Police collage of MOP Address: RT., Kulob, Orjonikidze Street 33. tel: (992)93-729-93-29.

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Сангиматов Фаррух Хайруллоевич

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки,

Слово «технология» происходит от греческого слова: «*techné*» -искусство, мастерство, умение и «*logos*» - наука, закон. Дословно «технология» - наука о мастерстве.

Для реализации познавательной и творческой активности школьника в учебном процессе используются современные образовательные технологии, дающие возможность повышать качество образования, более эффективно использовать учебное время и снижать долю репродуктивной деятельности учащихся за счет снижения времени, отведенного на выполнение домашнего задания. В школе представлен широкий спектр образовательных педагогических технологий, которые применяются в учебном процессе. *Инновационные педагогические технологии взаимосвязаны, взаимообусловлены и составляют определенную дидактическую систему, направленную на воспитание таких ценностей как открытость, честность, доброжелательность, сопереживание, взаимопомощь и обеспечивающую образовательные потребности каждого ученика в соответствии с его индивидуальными особенностями.*

Педагогические технологии	Достижимые результаты
Проблемное обучение	Создание в учебной деятельности проблемных ситуаций и организация активной самостоятельной деятельности учащихся по их разрешению, в результате чего происходит творческое овладение знаниями, умениями, навыками, развиваются мыслительные способности.
Разноуровневое обучение	У учителя появляется возможность помогать слабому, уделять внимание сильному, реализуется желание сильных учащихся быстрее и глубже продвигаться в образовании. Сильные учащиеся утверждают в своих способностях, слабые получают возможность испытывать учебный успех, повышается уровень мотивации ученья.
Проектные методы обучения	Работа по данной методике дает возможность развивать индивидуальные творческие способности учащихся, более осознанно подходить к профессиональному и социальному самоопределению
Исследовательские методы в обучении	Дает возможность учащимся самостоятельно пополнять свои знания, глубоко вникать в изучаемую проблему и предполагать пути ее решения, что важно при формировании мировоззрения. Это важно для определения индивидуальной траектории развития каждого школьника.
Лекционно-семинарско-зачетная система	Данная система используется в основном в старшей школе, т.к. это помогает учащимся подготовиться к обучению в ВУЗах. Дает возможность сконцентрировать материал в блоки и преподнести его как единое целое, а контроль проводить по предварительной подготовке учащихся.

Технология использования в обучении игровых методов: ролевых, деловых, и других видов обучающих игр	Расширение кругозора, развитие познавательной деятельности, формирование определенных умений и навыков, необходимых в практической деятельности, развитие общеучебных умений и навыков.
Обучение в сотрудничестве (командная, групповая работа)	Сотрудничество трактуется как идея совместной развивающей деятельности взрослых и детей, Суть индивидуального подхода в том, чтобы идти не от учебного предмета, а от ребенка к предмету, идти от тех возможностей, которыми располагает ребенок, применять психологопедагогические диагностики личности.
Информационно коммуникационные технологии	Изменение и неограниченное обогащение содержания образования, использование интегрированных курсов, доступ в ИНТЕРНЕТ.
Здоровье сберегающие Технологии	Использование данных технологий позволяют равномерно во время урока распределять различные виды заданий, чередовать мыслительную деятельность с физминутками, определять время подачи сложного учебного материала, выделять время на проведение самостоятельных работ, нормативно применять ТСО, что дает положительные результаты в обучении.
Систему инновационной оценки «портфолио»	Формирование персонифицированного учета достижений ученика как инструмента педагогической поддержки социального

самоопределения, определения траектории индивидуального развития личности [12, с 17].

Использование широкого спектра педагогических технологий дает возможность педагогическому коллективу продуктивно использовать учебное время и добиваться высоких результатов обученности учащихся.

Технология проблемного обучения

Технология проблемного обучения основывается на теоретических положениях американского философа, психолога и педагога Д. Дьюи. Сегодня под проблемным обучением понимается такая организация учебных занятий, которая предполагает создание под руководством учителя проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность учащихся по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение профессиональными знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей [6,с. 26].

Целью проблемной технологии выступает приобретение ЗУН, усвоение способов самостоятельной деятельности, развитие познавательных и творческих способностей.

Проблемное обучение основано на создании особого вида мотивации - проблемной, поэтому требует адекватного конструирования дидактического содержания материала, который должен быть представлен как цепь проблемных ситуаций.

Проблемные методы - это методы, основанные на создании проблемных ситуаций, активной познавательной деятельности учащихся, состоящей в поиске и решении сложных вопросов, требующих актуализации знаний, анализа, умения видеть за отдельными фактами явление, закон.

В современной теории проблемного обучения различают два вида проблемных ситуаций: психологическую и педагогическую. Первая касается деятельности учеников, вторая представляет организацию учебного процесса.

Педагогическая проблемная ситуация создается с помощью активизирующих действий, вопросов педагога, подчеркивающих новизну, важность, красоту и другие отличительные качества объекта познания.

Создание психологической проблемной ситуации сугубо индивидуально. Не слишком трудная, ни слишком легкая познавательная задача не создают проблемной ситуации для детей.

Проблемные ситуации могут создаваться на всех этапах процесса обучения: при объяснении, закреплении, контроле [5, с.42].

Разноуровневое обучение

Разноуровневое обучение — это педагогическая технология организации учебного процесса, в рамках которого предполагается разный уровень усвоения учебного материала, то есть глубина и сложность одного и того же учебного материала различна в группах уровня А, Б, С, что дает возможность каждому ученику овладеть учебным материалом по отдельным предметам школьной программы на разном уровне (А, В, С), но не ниже базового, в зависимости от способностей и индивидуальных особенностей личности каждого учащегося;

Схема образовательных траекторий в рамках разноуровневого обучения –это технология, при которой за критерий оценки деятельности ученика принимаются его усилия по овладению этим материалом, творческому его применению. Темы же, предписанные стандартами образования, остаются едины для всех уровней обучения. Это означает, что учащийся А учит математику в среднем уровне вместе с учащимся Б, но на русский язык попадает в сильный уровень с учащимся В, а по иностранному языку занимается с учащимся Д в базовой группе. Переход учащегося из уровня в уровень возможен и на практике происходит безболезненно, так как содержание (тематика) едина для всех уровней [8, с. 63].

Исходные теоретические позиции проектного обучения:

- 1) в центре внимания - ученик, содействие развитию его творческих способностей;
- 2) образовательный процесс строится не в логике учебного предмета, а в логике деятельности, имеющей личностный смысл для ученика, что повышает его мотивацию в учении;
- 3) индивидуальный темп работы над проектом обеспечивает выход каждого ученика на свой уровень развития;
- 4) комплексный подход в разработке учебных проектов способствует сбалансированному развитию основных физиологических и психических функций ученика;
- 5) глубокое, осознанное усвоение базовых знаний обеспечивается за счет универсального их использования в разных ситуациях [10, с. 44-48].

Системы действий учителя и учащихся.

Стадии	Деятельность учителя	Деятельность учащихся
1. Разработка проектного задания	Учитель отбирает возможные темы и предлагает их учащимся.	Учащиеся обсуждают и принимают общее решение по теме.
1.1. Выбор темы проекта	Учитель предлагает учащимся совместно отобрать тему проекта.	Группа учащихся совместно с учителем отбирает темы и предлагает классу для обсуждения

С целью выделения систем действий учителя и учащихся предварительно важно определить этапы разработки проекта. К настоящему моменту сложились следующие стадии разработки проекта: разработка проектного задания, разработка самого проекта, оформление) результатов, общественная презентация, рефлексия.

Можно выделить по времени три вида учебных проектов: краткосрочные (2-6 часов); среднесрочные (12-15 часов); долгосрочные, требующие значительного времени для поиска материала, его анализа и т.д.

Исследовательский метод обучения

«Если человек в школе не научится творить, то и в жизни он будет только подражать и копировать».

Л.Н.Толстой.

В этимологии слова «исследование» заключено указание на то, чтобы извлечь нечто «из следа», т.е. восстановить некоторый порядок вещей по косвенным признакам, случайным предметам. Следовательно, уже здесь заложено понятие о способности личности сопоставлять, анализировать факты и прогнозировать ситуацию, т.е. понятие об основных навыках, требуемых от исследователя [11, с. 34].

При исследовательской деятельности определяющим является подход, а не состав источников, на основании которых выполнена работа. Суть исследовательской работы состоит в сопоставлении данных первоисточников, их творческом анализе и производимых на его основании новых выводов [5, с. 15].

Под исследовательской деятельностью в целом понимается такая форма организации работы, которая связана с решением учащимися исследовательской задачи с неизвестным заранее решением. В рамках исследовательского подхода обучение ведётся с опорой на непосредственный опыт учащихся, его расширение в ходе поисковой, исследовательской деятельности, активного освоения мира [1, с. 18].

По мнению А. Шацкого учебно-исследовательская деятельность учащихся - *это такая форма организации учебно-воспитательной работы, которая связана с решением учащимися творческой, исследовательской задачи с заранее неизвестным результатом и предполагающая наличие основных этапов, характерных для научного исследования:*

- постановку проблемы;
- ознакомление с литературой по данной проблеме;
- овладение методикой исследования;
- сбор собственного материала;
- анализ;
- обобщение;
- выводы.

Эффективным средством, позволяющим развитие познавательной и исследовательской компетентности является творческая деятельность. Чтобы ученик начал «действовать», необходимы определенные мотивы. На уроке необходимо создавать проблемные ситуации, где ученик проявляет умение комбинировать элементы для решения проблемы.

В результате применения исследовательского метода обучения учащиеся приобретают определённые качества личности, такие как:

- гибко адаптируются в меняющихся жизненных ситуациях, самостоятельно приобретая необходимые знания, умело применяют их на практике для решения проблем;
- учатся самостоятельно, критически мыслить, видеть возникающие в реальном мире трудности и искать пути рационального их преодоления;
- грамотно работают с информацией;
- коммуникабельны, контактны в различных социальных группах, умеют работать сообща, предотвращая конфликтные ситуации и умеют выходить из них;
- могут самостоятельно трудиться над развитием собственной нравственности, интеллекта, культурного уровня.

Литература:

1. Берман И. М. Методика обучения английскому языку в неязыковых вузах/ И. М. Берман. - М.: Высшая школа, 2013. – 148 с.
2. Кан – Калик В.А. Учителю о педагогическом общении/ В.А.Кан – Калик.- М., 1987. – 190 с.
3. Кочергина Е.И. Развивающий потенциал школы: опыты нелинейного проектирования // Новое в психолого-педагогических исследованиях/ Е.И.Кочергина. – 2013, №2. – 120 с.
4. Лачугина Ю.Н. Психология и Педагогика. Ч. 2 Педагогика: учебное пособие / Ю.Н. Лачугина. Ульяновск: УлГТУ, 2008. – 52 с.
5. Лемов Дуг. Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей / Дуг Лемов; пер.с англ. О. Медведь. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 416 с.
6. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания/ А.С.Макаренко // Соч.: в 7 т. – Т.5. – М.: АПН РСФСР, 1958. – 558 с.
7. Осипова С.И. Основы педагогического мастерства. «Технологическое образование»/ С.И.Осипова. Красноярск, 2008. – 80 с.
8. Павлова Н.А. Педагогическое мастерство и педагогические технологии учителя/ Н.А.Павлова. МКОУ БГО Воронежский область, 2016. – 80 с.
9. Ступницкий В.П. Психология: Учебник для бакалавров / В.П. Ступницкий, О.И. Щербакова, В.Е. Степанов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2013. – 520 с.
10. Супрун Е.П. Проектная технология как основа личностного развития и коммуникативной компетенции/ Е.П.Супрун.- Свислочь, 2011. – 51 с.
11. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства/ С.Д.Якушева.- учебник. 2-е изд. стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 256 с.
12. Ясюкова Л.А. Реформирование образования: цели и проблемы // Школьные технологии/ Л.А.Ясюкова. – 2011. - № 5.

ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ин мақола саволҳои ҳалли профилактикии проблемаи педагогиро тавассути технологияи таълимӣ ва ҳамроҳангсозии субъектҳо ва объектҳои раванди педагогика - омӯзгорон ва хонандагон баланд мебардорад. Мақола низ нақш ва ҷойгоҳи воситаҳои ҳавасмандгардонии муошират дар дарсҳои забони англисиро меомӯзад, роҳнамо барои беҳтар кардани раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо роҳи ҳавасманд кардани воситаҳои коммуникатсионӣ мусоидат мекунад. Дар рафти таҳқиқот мо фаҳмидем, ки дар ин сурат малакаи омӯзгорон барои ташвиқ, ҳавасманд кардан, ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандии фарогирии хонандагон дар раванди омӯзиш иборат аст, ки қобилияти муҳтавои мавзӯро ҷалб мекунад ва тарзи фаъолиятҳои маърифати хонандагонро дар ҳаргуна марҳилаҳои эҷодкорӣ ва самаранокӣ нишон медиҳад. Инчунин ошкор гардид, ки устодон бо эҷоди муҳтавои педагогӣ алоқаманд аст ва эҷодиёти педагогӣ чизи нав аст ва аз ин рӯ, барои хонандагон шавқовар аст.

Калидвожаҳо: технологияи педагогӣ, воситаҳои коммуникатсионӣ, раванди алоқа, омӯзиши забони англисӣ, тарзи коммуникатсия, ҳавасмандкунӣ, дастгирӣ, педагогика, психология.

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье поднимаются вопросы профессионального продуктивного решения педагогической задачи путем технологического обучения английского языка на современном этапе, тесного взаимодействия субъектов и объектов педагогического

процесса - педагогов и воспитанников. А также в статье исследуются роль и место мотивационных средств общения на уроках английского языка, приводятся методические рекомендации по оптимизации процесса обучения иностранному языку по средством стимулирования средств общения. В ходе нашего исследования мы выяснили, что в данном случае мастерство учителя возбуждать, мотивировать, вовлечь, стимулировать, формировать познавательный интерес у учащихся в процессе обучения состоит в умении сделать содержание своего предмета привлекательным, а способы познавательной деятельности учащихся разнообразным, творческими, продуктивными. Также было выявлено, что мастерство учителя неразрывно связано с педагогическим творчеством, а педагогическое творчество – это нечто новое и, следовательно, интересное для учащихся.

Ключевые слова: педагогическая технология, средства общения, процесс коммуникации, обучение английскому языку, стиль общения, мотивация, стимулирование, поддержка, педагогика, психология.

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AT ENGLISH STUDING

This article raises issues of professional productive solution of pedagogical task by means of technological instruction of English language at the present stage, close interaction of subjects and objects of pedagogical process - teachers and pupils. The article also explores the role and place of motivational means of communication in English language lessons, provides methodological recommendations for optimizing the process of teaching the private language by means of stimulating means of communication. In the course of our study we have found that in this case the skill of the teacher to excite, motivate, engage, stimulate, form cognitive interest in students in the course of education is the ability to make the content of his subject attractive, and the ways of cognitive activity of students diverse, creative, productive. It was also revealed that the skill of the teacher is inextricably connected with pedagogical creativity, and pedagogical creativity is something new and therefore interesting for students.

Keywords: pedagogical technology, facility of the contact, process to communications, education English, style of the contact, motivation, stimulation, support, pedagogy, psychology.

Сведения об авторе: Сангиматов Фаррух Хайруллоевич – ассистент кафедры иностранных языков и методики, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. **E-mail:** sangimadov1979@mail.ru; **тел:** (992)985-27-59-49

Information about the author: Sangimadov Farrukh Khairulloevich – assistant of foreign languages and methodic department of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. **E-mail:** sangimadov1979@mail.ru; **тел:** (992)985-27-59-49

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В КЛАССАХ С ПЛОХОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКОЙ

Сайдалиева Ф., Сайдалиева З.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Несмотря на возросшие требования к учителям иностранного языка в вопросе обучения студенты тому или иному иностранному языку, до сих пор можно встретить классы не только сельских школ, но даже городских учащейся которых не владеют элементарной суммой знаний, простейшей сформированностью речевых навыков и

умений владения иностранным языком. Причин сложившемуся положению в школе много. Это, во-первых, отсутствие оригинальных учебников по иностранному языку, во-вторых, плохая методическая языковая подготовка учителя, в-третьих, недостаточно удовлетворительная общеобразовательная подготовка учащихся начальных классов, особенно сельских школ. [1, с.24]

Все эти отрицательные факторы нужно и можно изменить. Начнем с оборудования кабинета иностранного языка дидактическим материалом и его рациональном размещении, т. к. от того, как будет оборудован кабинет, будет зависеть не только формирование навыков и умений, но и их совершенствование. Весьма существенным является размещение грамматических таблиц и таблиц с правилами чтения. Опыт работы показывает, что зрительная опора, отражающая то или иное языковое явление и находящаяся перед глазами учащихся в качестве опоры, создает у них прочные основы для формирования речевых навыков. Разберем методику работы над формированием у учащихся умения формулировать вопросы: а) вначале учащиеся переводят предложение сродного языка на английский; б) учитель объясняет специфику образования типа вопросительного предложения; в) учащиеся трансформируют повествовательное предложение в вопросительную форму; г) повествовательная и вопросительная формы предложений записываются в тетрадях; д) проводится одновременный парный диалог: учащиеся по аналогии составляют собственные предложения в вопросительной форме и задают их друг другу, на что можно отвести 3-4 минуты; е) учитель заслушивает ответы двух-трех пар учащихся. [2, с.23]

Такая методика работы должна проводиться на каждом уроке до тех пор, пока у учащихся не вырабатывается прочный навык формирования типов предложений. Формируя лексический навык, учитель должен помнить, что ему необходимо ежеурочно осуществлять повторение изученной ранее лексики. Для этого учитель уделяет 2-3 минуты для хорошего повторения учащимся слов из изученного параграфа или проводить игру на отгадывание. Ученик, отгадавший задуманное учителем слово, должен составить английское предложение с этим словом. Раскрытие значения новой лексики учитель проводит при помощи перевода, применения различных видов наглядности, контекста, синонимов, антонимов, словообразования, дефиниций. Объяснение значения новых слов должно сопровождаться их прочным усвоением, т.е. выходом в речевую практику. Существуют два вида закрепления слов: первичное и вторичное. Поэтому очень важно придерживаться следующей последовательности выполнения упражнений, направленных на развитие и совершенствование у студентов лексических навыков. первичное закрепление лексики:

Студенты слушают английский контекст (предложения) с новым словом, составленный учителем;

Учитель задает вопросы студентам так, чтобы в своих ответах студенты употребляли только что объясненные слова;

Студенты составляют собственные предложения с новыми словами на английском языке;

Все введенные слова хором зачитываются и переводятся учащимися;

Студенты записывают новые слова в тетрадях.

На следующем уроке учитель проводит вторичное закрепление изученной на предыдущем уроке лексики. Здесь можно применить следующие приемы:

Хором зачитываются и переводятся слова;

Студенты составляют английские предложения, употребляя изучаемую лексику;

Студенты составляют два-три вопросительных предложения с новыми словами - перед глазами учащихся должна находиться опора;

Проводится игра «Скажи, повтори и добавь», которая проводится следующим образом: один ученик составляет предложение на английском языке с ещё не употреблявшимся новым словом, другой повторяет данное предложение и добавляет

свое, третий повторяет два сказанный ранее предложения и составляет треть английское предложение. Затем учащиеся хором повторяют сказанные их товарищами три английских предложения, после чего проводится групповой опрос учащиеся. Такая методика работы развивает у студенту умение пересказывать. [3,с.52-53]

Учитель, обращаясь к студенту, просит его прочесть предложение и составить к этому предложению один или две вопроса, другие студенты отвечают на данные вопросы, а следующий студент повторяет это предложение по памяти. Таким способом прорабатываются 4 строчки текста, после чего учитель проводит хоровой обратной перевод этих строчек при закрытых книгах затем один две студенту на английском языке передают содержание только что проработанного отрывка.

Серьезную трудность у студенту вызывает формирование у них орфографических навыков, которые должны быть прочно развиты на первом и втором годах обучения. Для их отработки учитель подбирает упражнения. Эффективным упражнением является запись слов с подчеркиванием необходимой буквы или буквосочетаний. Большую помощь в развитии языковой памяти и речевой деятельности имеет проведение диктантов с учетом уровня языковой подготовки студенту. Обязательным условием проведения любого вида диктанта является тщательная подготовка учащихк к проведению данного вида работы. В целях формирования и совершенствования речевых навыков и умений студенту, можно рекомендовать следующие виды диктантов. [4,с.68-70]

Переводный – эффективное средство при контроле проверки правописания английских слов и умения правильно сочетать слова что подготавливает студенту к высказыванию на английском языке. Методика проведения этого вида диктанта следующая. На примере учитель записывает на доске десять словосочетаний на таджикском языке и закрывает текст. На уроке студенту записывают перевод этих словосочетаний на английском языке.

Творческий – способствует не только формированию навыка правописания, но развитию умения составлять предложения на английском языке. В аудитории с плохой языковой подготовкой необходимо проводить предварительную работу, а именно до записи диктанта учитель просит студенту устно составить собственные предложения на английском языке с изученными словами или ответить на вопросы учителя.

Урок - это не только форма организации обучения, но и ограниченная рамками часть учебно-воспитательного процесса. А этот процесс не является неизменным, он меняется в зависимости от требований общественного развития. Преподавание иностранного языка, как и других учебных предметов должно способствовать овладению глубокими и прочными знаниями и умениями, развитию познавательных интересов учащихк, приобретенного ими навыка самостоятельного пополнения знаний и обеспечению единства обучения и воспитания в институте. Перед учителем ставится задача овладения высоким педагогическим мастерством совершенствования урока как основной формы обучения.

Каждый урок должен быть нацелен на формирование личности студента, его общего развития, особенно творческих способностей, познавательной самостоятельности. На каждом уроке учитель должен учить студенту активно мыслить, приобретать знания и принимать их в жизни, стремиться к высокой эффективности каждого из уроков, используя весь богатый арсенал современных методических средств, широко принимать методы проблемного и дифференцированного обучения, наглядность и совершенствовать систему формирования у учащихк практических умений и навыков. [5,С.44-49]

На всех этапах обучения выделяется уроки двух типов, отличающихся по целям, содержанию и построению.

Первый тип урока, на котором деятельность учащихк под руководством учителя преимущественно направлена на формирование умений и навыков

самостоятельно оперировать средствами иностранного языка в пределах небольших речевых ситуаций для монологического высказывания, составления диалогов. Речевые ситуации должны отражать факты окружающей учащегося действительности, его жизненного опыта. На данном типе урока может иметь место повторение или объяснение нового материала, закрепление чего должно выходить в устную речь.

Второй тип урока, на котором деятельность учащихся по руководством учителя направлена в основном на содержание развернутой информации по той или иной теме, получаемой при слушании монологического высказывания или текста (на слух или при чтении). На данном типе урока развивается техника чтения и умение извлечения информации из прочитанного текста, а также устная речь. Нужно отметить, что не существует уроков, на которых не развивается устная речь. Иностраный язык как учебный предмет обладает определенной спецификой, которая состоит в том, что объем языкового материала, изучаемого в университете, не может быть значительно уменьшен.

Урок должен носить полностью обучающий характер, как во время опроса учащихся, так и при объяснении нового материала. На уроках нередко можно встретить такое явление: при проведении опроса по пересказу текстов, описанию картинок, составлению диалогов и т.п. учитель опрашивает только наиболее успевающих учащихся, считая, что остальная часть учащихся не может справиться с данным заданием. В этом случае учителя не беспокоит ни выполнение программных требований, ни то, что он должен развивать одинаковые речевые навыки и умения у всех учащихся. Можно утверждать, что интенсификация учебного процесса должна включать в себя организацию индивидуального подхода учителя к учащимся, который приобретает решающее значение на уроках иностранного языка. Основным звеном урока является собственный труд студента. Хорошим можно считать тот урок, на котором студент целеустремленно и интенсивно работает в течение всех 50 минут. Для проведения такого урока необходим творческий подход к составлению его плана. Современный урок характеризуется и тем, что закрепление материала широко сближается с его изложением. Студент не просто слушает учителя, а под его руководством активно включается в ход объяснения.

Учитель должен всеми средствами стремиться к тому, чтобы все учащиеся прочно усваивали изучаемый материал, так как только в этом случае у них появляется желание учиться, и они начинают активно участвовать в учебном процессе. Принцип наглядности на уроках должен проявляться как в применении внешней (предметной) наглядности, так и внутренней (языковой) – контекста, синонимы, антонимы, словообразование, дефиниции. [5,с.71-73]

Вот это указывает на то, что условно- коммуникативный метод обучения иностранному языку должен занять основное место на уроках иностранного языка. Весьма важным при организации повторения и закрепления изучаемого языкового речевого материала является применение не только фронтальной и индивидуальной форм работы с учащимися, но и групповой. Групповая форма работы с учащимися открывает большие возможности для активизации и подлинно коллективной учебной деятельности студентов. Когда урок идет в стремительном темпе, и студенту приходится через каждую минуту активно включаться на урок, практический вся работа ведется фронтально. Это особенности урока тесно связаны единой «педагогической логикой», направленной на всемирное повышение творческой активности самого студента на уроке и творческой подготовки учителя к проведению самого урока. Учитель должен стремиться создавать на уроке этапы применения релаксивной обстановки, активизировать психологическую деятельность учащихся, мобилизовать все резервы памяти, преодолевать личностно-психологические барьеры в общении, применять наиболее интенсивные методы обучения. [6,с.24-26]

Литература:

1. Артемов В.А. «Психология обучения иностранному языку»/ В.А. Артемов.- М., 1969. 200 с.
2. Барсук Р. Ю. «Основные проблемы обучения иностранного языка в национальной школе»/. Р. Ю. Барсук.- Док. диссерт., Баку, 1967, 400с.
3. Барсук Р. Ю. Основные проблемы обучения иностранного языка в XIX- XX в. в./ Р. Ю. Барсук.- Баку, 1967. 180с.
4. Гальперин П. Я . «Основные результаты исследования по проблеме формирования умственных действий и понятий». П. Я. Гальперин.- М., 1965, 300 с.
5. Хамроалиев Н. «Глагольный вид в современном английском и таджикском языках», Н Д., Хамроалиев.- 1979. 280 с.
6. Сацкая П.Н. «Вопросы методики обучения английскому языку в таджикской школе». П.Н. Сацкая.- Душанбе 1992, 200 с.

ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР СИНФХОНАҲО БЕ ТАЙӢРИИ ЗАБОНДОӢ

Дар мақолаи мазкур дар бораи гузаронидани дарсҳои устодоне, ки бе тайёрии забондонӣ дарс медиҳанд гуфта шудааст. Мақсади дарс бояд барои баланд бардоштани сатҳи дониши донишҷӯён равона шуда, махсусан рушди фаъолияти зеҳнӣ ва эҷодии онҳоро мукамал гардонад. Дар ҳар як дарс омӯзгор бояд донишҷӯёнро барои фаълони фикр қардан равона намуда, инчунин аз усулҳои фаъоли муосири таълим самаранок истифода барад. Баъзеи усулҳое, ки омӯзгорон дар раванди дарс мегузаранд аз лиҳози хондани ҷумлаҳо ва ба онҳо тартиб додани саволҳо ва боқимонда донишҷӯён ба таври мухтасар бо якдигар саволу ҷавоб мекунанд, ин боис мегардад, ки ҳам аз ҷиҳати фикрӣ ва ҳам аз ҷиҳати зеҳнӣ донишҷӯён ин фанро аз худ менамоянд. Омӯзгорро мебояд кӯшиш намояд, ки аз тамоми маводҳои таълимӣ истифода бурда, маҳорату малака ва сатҳи аз худ намудани маводи омӯзиширо аз тарафи донишҷӯён мустақкам қарда, меҳри онҳоро нисбат ба дарси худ бедор кунад. Ва дар ин маврид иштироки фаълони донишҷӯён дар дарс ва дар вучуди онҳо меҳри фан пайдо мешавад.

Калидвожаҳо: забони хоричӣ, дарс, ташаккул, дониш, усулҳо, методҳо, маҳорат ва малака.

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В КЛАССАХ С ПЛОХОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКОЙ

В данной статье говорится об уроках проводимых учителями с плохой языковой подготовкой. Каждый урок должен быть нацелен на формирование личности студента, его общего развития, особенно творческих способностей, познавательной самостоятельности. На каждом уроке учитель должен учить студентов активно мыслить, приобретать знания и принимать их в жизни, стремиться к высокой эффективности каждого из уроков, используя весь богатый арсенал современных методических средств, широко принимать методы проблемного и дифференцированного обучения, наглядность и совершенствовать систему формирования у студентов практических умений и навыков. Учитель, обращаясь к студентам, просит их прочесть предложение и составить к этим предложениям один или два вопроса, другие студенты отвечают на данные вопросы, а следующий студент повторяет это предложение по памяти. Учитель должен всеми средствами стремиться к тому, чтобы все учащиеся прочно усваивали изучаемый материал, так как только в этом случае у них появляется желание учиться, и они начинают активно участвовать в учебном процессе.

Ключевые слова: иностранный язык, урок, формирование, знания, методы, умения и навыки.

LEARNING ENGLISH IN CLASSES WITH POOR LANGUAGE TRAINING

This article deals with lessons taught by teachers with poor language skills. Each lesson should be aimed at the formation of the student's personality, his general development, especially creative abilities, cognitive independence. At each lesson, the teacher should teach students to think actively, acquire knowledge and accept them in life, strive for high efficiency of each of the lessons, using the rich arsenal of modern methodological tools, widely adopt methods of problem and differentiated learning, visibility and improve the system of formation of students' practical skills. The teacher asks the student to read the sentence and make one or two questions to the sentence, the other students answer these questions, and the next student repeats the sentence from memory. The teacher should strive by all means to ensure that all students learn the material, because only in this case they have a desire to learn, and they begin to actively participate in the learning process.

Keywords: foreign language, lesson, formation, knowledge, methods, practical skills

Сведения об авторах: Сайдалиева Фотима – ассистентка кафедры иностранных языков и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) 987-51-94-97

Сайдалиева Зухро – ассистентка кафедры иностранных языков и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) 981-00-75-76

Information about the author: Saidalieva Fotima - assistant of the chair of foreign languages and teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob city, S.Safarov St.16. Phone: Тел: (992) 987-51-94-97

Information about the author: Saidalieva Zuhro - assistant of the chair of foreign languages and teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob city, S.Safarov St.16. Phone: Тел: (992) 981-00-75-76

ПРОБЛЕМАҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ОМУЗГОРИ ОЯНДА

Одинаев К.Б.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар шароити торафт мураккаб шудани талабот ба мундариҷаи таълим ва роҳҳои ташкили раванди таълим моро зарур аст, ки барои ҷустуҷӯи захираҳои нав баҳри баланд бардоштани сифат ва самаранокии таълими омӯзгори оянда эътибори ҳоса зоҳир намоем. Аз ин рӯ, тайёр кардани кадрҳои касбии омӯзгорӣ, ки ҷавобгӯи талаботи замони мебошанд, дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, омӯзгорон, олимони ва мутахассисони кишвар қарор дорад.

Дар ҳалли ин мушкилот нақши асосиро донишгоҳҳои омӯзгорӣ мебозанд, ки барои тайёр кардани мутахассисони оянда барои системаи маорифи ҷумҳурӣ, ки қобилияти самарабахши қорҳои тарбиявиро доранд, пешбинӣ шудаанд. Ҳуҷҷатҳои барномавӣ оид ба рушди маориф, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), Қонун «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва баъд аз таҳсилоти олии» (2009), «Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2002) ва «Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009) ва ғайраҳо як қатор чораҳоеро дар назар доранд, ки ба баланд бардоштани нерӯи илмию методии муассисаҳои таълимӣ, сифат ва самарабахшии омӯзгори оянда нигаронида шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф самтҳои умумӣ барои тақмили он муайян карда шудаанд: сифат ба стандартҳои ҷаҳонӣ рушд ва хоҳиши ба ғайримутамамарказсозӣ, тағйири заминаи иҷтимоии омӯзиши забон. Вобаста ба ин,

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [1, с.20-22] ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақмили омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014», ки дар он омӯзгорон ва муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ вазифаҳои масъули тақмили куллии таълими забонҳоро мувофиқи талаботи ҷомеаи муосир гузоштаанд»[3, с.8 - 12].

Равандҳои ҳамгироӣ дар ҷомеаи мушкilotи баланд бардоштани сифати омодагии касбии омӯзгорон, алалхусус омӯзгорони донишгоҳҳо, дар назди кормандони соҳаи таҳсилоти олии ҷумҳурӣ ба миён гузошта шудаанд. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки барои пешбурди фаъолияти касбии худ, омӯзгори ояндаи донишгоҳ бояд забони давлатиро комилан азхуд кунад ва сатҳи ибтидоии салоҳияти касбӣ дошта бошад.

Ҳадди аққал ду нуқтаи назар дар бораи пайдоиши истилоҳи педагогии «салоҳият» вучуд доранд. Дар нуқтаи назари якум салоҳият аз забони англисӣ «competence» гирифта шуда, маънои **қобилиятнокиро** дорад. Салоҳият аз забони латинӣ «comperentis» гирифта шуда, маънои қобилият ва дониши соҳаи муайянро ифода карда, дорои вазифаи иҷрои чизе ё мувофиқи қарори худ, идора кардани самти педагогиро ба назар мегирад. Дар солҳои 1960 ва 70-ум истилоҳи «салоҳият» дар маънои зикршуда дар истифодаи илмӣ ворид карда шудааст. Н.Хомский дар доираи грамматика мафҳуми «салоҳияти коммуникатсионӣ» -ро истифода бурдааст, дар назарияи таълими забон Д. Хамес намудҳои гуногуни салоҳияти забониро таҳқиқ кардааст.

Солҳои 70-90-ум ин истилоҳ аллақай дар назария ва амалияи таълими забонҳо ва омода намудани роҳбарони мутахассис васеъ истифода шудааст. Равиши бар салоҳият асосёфта аз таҳқиқоти назариявӣ гузашта, барои таҳияи барномаҳо ва технологияҳои таълимӣ асос мебошад.

Аз ҷумла, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар соҳаи педагогика як самт ба вучуд омадааст, ки маъруф ба таълим дар асоси таркиб («таҳсилоти бар салоҳият асосёфта») мебошад.

Н. Хомский, тавре, ки нисбати забон таҳқиқот бурдааст, қайд кардааси: "Мо байни салоҳият (истифодаи забони худ гап мезанем) ва дар истифода (истифодаи воқеии забон дар ҳолатҳои мушаххас) фарқияти асосӣ ба вучуд меорем" [11, с.78- 82].

Дар замони ҳозира, ба ақидаи бисёре аз олимон, салоҳият ҳамчун талаботи меъёрии мундариҷаи таълим муайян карда шудааст - маҷмӯи сифатҳои ба ҳам алоқаманд (дониш, малака, усулҳои фаъолият), ки вобаста ба объектҳо ва равандро муайян карда шудаанд ва барои фаъолияти истехсолӣ бо онҳо заруранд: салоҳият шахсият, муайян кардани муваффақияти намуди муайяни фаъолият (салоҳияти асосӣ). Салоҳият ва салоҳиятнокӣ ба мавзӯи мувофиқи эҳтимолий, умумӣ - махсус (инфироӣ), берунӣ - байниминтақавӣ, «минимумҳо» (мундариҷаи ҳадди ақали барномаҳои таълими асосӣ) - «талабот» (талабот ба сатҳи тайёрии хатмкунандагон) алоқаманданд. Аммо фарқияти салоҳият ва салоҳиятнокӣ метавонад ночиз бошад, зеро онҳо дар истилоҳот фарқ намеkunанд, масалан, дониш ва малакаҳои, ки ба донишҷӯён пешниҳод карда шудаанд ва аллақай аз ҷониби онҳо азхуд карда шудаанд.

Тибқи нуқтаи назари дуввум, «салоҳият» аз забони англисӣ аз рақобат гирифта шудааст - рақобат кардан ва ба тарҷумаи асли маънои салоҳиятро дорад [10,с. 26 - 34]

Мафҳуми пурра на танҳо педагогӣ, балки аҳамияти васеи иҷтимоиву фарҳангии муносибати таҳассусиро, ки ҳамчун воситаи модернизатсияи иҷтимоиву иқтисодӣ хизмат мекунад, нишон медиҳад.

Бояд махсус қайд кард, ки мафҳумҳои «салоҳияти асосӣ» ва «таҳассуси асосӣ» аз ҷониби баъзе муҳаққиқон муайян карда шудаанд. Дар ин мушаххасот мушкilotи бунёдии робитаи байни таҳсилот (ҳадафи рушди шахс) ва раванди иқтисодӣ (ҳадафи афзоиш додани истехсолот) ҷой дорад. Пешсаф чист ва ба ҷӣ равона карда шудааст (ба

монанди дар робитаи байни омӯзиш ва рушд). Ҳам салоҳият ва ҳам таҳассуси ҳаммонанд танҳо як категорияи иқтисодӣ буда, хислати шахсро ҳамчун “қувваи корӣ” муайян мекунад. Сипас, сиёсатмадорон ва соҳибкорон (корфармоён), ки маҷмӯи салоҳиятро барои стандартҳо ва барномаҳои таълимӣ муайян мекунанд, талаботи онҳоро дикта мекунанд, ки ба муҳити хизматрасониҳои таълимӣ табдил меёбанд. Ё, баръакс, салоҳият, пеш аз ҳама, категорияи педагогӣ ва шахси салоҳиятдор - ин фардияти рушди шахсият аст, пас таълим дар асоси салоҳият на танҳо «парвандаи» иқтисодӣ (ки ҳоло асосан ба ғоида нигаронида шудааст), балки муҳарриқи воқеии модернизатсияи иҷтимоиву иқтисодӣ хоҳад буд [10, с.78- 92]. Дар адабиёти илмӣ се зинаи салоҳият одатан фарқ карда мешавад:

1. Фосилаи умумӣ, фарҳангӣ, ки аз доираи таълими худ берунанд ва аҳамияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ доранд;

2. Таълимӣ (дар сатҳи мактаби миёна - касбӣ), ки ба фанҳои таълимӣ алоқаманданд;

3. Махсусияте, ки дар доираи фанҳои инфиродии таълимӣ ташаккул ёфтааст.

Гуруҳбандии салоҳиятҳо омилҳои иҷтимоӣ иқтисодиро дар бар мегиранд, ки бояд ҳамчун таърифи нопурраи омилҳои, ки ҳамчун системаи ташаккули мундариҷаи маориф дар доираи салоҳиятҳо амал мекунанд, баррасӣ карда шаванд. Дар айни замон, дар иқтисодӣ тағйироти кулӣ ба назар мерасад, самтҳо ва намудҳои нави кор ва равандҳои навсозии мундариҷаи маориф ба миён омадаанд. Аммо баррасии салоҳият танҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ-иқтисодӣ (“посуи алтернативии таълимӣ ба талаботи тағйирёбандаи бозори меҳнат”), “ҷавоб ба интизориҳои нави кормандон” баъзе соҳаҳои муҳими фарҳанги маънавӣ, ахлоқӣ, зеҳнӣ ва иқтисодиро сарфи назар мекунад [9, с.12-16].

Бояд қайд кард, ки рӯйхати салоҳиятҳо тартиб додан осон, аммо асоснок кардан душвор аст. Чанд сабабе вучуд дорад, ки салоҳиятнокии онҳоро муайян бояд кард (моделҳои дахлдори гуруҳбандии онҳо):

1. Модели ба сӯи иҷтимоӣ нигаронидашуда салоҳиятҳо дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ муайян мекунад: маърифатӣ, шахрвандӣ, меҳнатӣ, рӯзгор, фароғат.

2. Модели фарҳангӣ ва этикии ҷузъҳои таҷрибаи иҷтимоӣ дар фарҳанг сабтшуда: салоҳияти умумии фарҳангӣ (аз ҷумла маърифатӣ ва иттилоотӣ), салоҳияти иҷтимоӣ ва меҳнатӣ ва коммуникатсионӣ ва салоҳияти худшиносии шахс.

3. Модели ба шахсият нигаронидашуда дар самтҳои муносибатҳои шахсӣ [2, с. 22-28];

- ба худ (салоҳияти арзишӣ - семантикии ҳамгирӣ, шахрвандӣ, такмилдиҳӣ, худтанзимкунӣ, рушди худ, инъикоси шахсӣ ва объективӣ);

- ба одамони дигар (салоҳияти ҳамкориҳои иҷтимоӣ, салоҳият дар иртибот);

- фаъолият (салоҳияти дониш, салоҳият дар намудҳои гуногуни фаъолият, салоҳияти иттилоотӣ).

4. Модели инфиродии фаъол дар робита ба сохтори таҷрибаи иҷтимоӣ ва шахсӣ, инчунин дар намудҳои асосии фаъолият, ки барои аз худ кардани таҷриба ба шумо имкон медиҳад: арзиши-семантикӣ, умумӣ, фарҳангӣ, таълимӣ - маърифатӣ, иттилоотӣ, коммуникативӣ, иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, салоҳиятҳои худшиносии шахсӣ.

Ҳамин тавр, самти татбиқи мушкilot дар соҳаҳои гуногун ва намудҳои фаъолият ҳамчун ҳамгирии сохторӣ ва пурмаҳсули ҷанбаҳои дигари интиҳоби салоҳиятҳои таълимӣ (ба шахсият нигаронидашуда, шахсият-фаъолнокӣ) хизмат мекунад. Бисёре аз омӯзгорон равиши бар салоҳият асосёфта ҳамчун таҳкими самти амалии таълим медонанд, ки мундариҷаи он дар доираи фарзияи мавзӯӣ ташаккул ёфтааст. Аз ин бармеояд, ки роҳи ташаккули салоҳиятҳои таълимӣ, ки он барномавӣ-мавзӯӣ номида мешавад, ба миён меояд:

-чустучӯи зухуроти салоҳияти калидӣ дар ҳар як мавзӯи мушаххас;

- бунёди зинаи иерархиявии “дарахти салоҳиятҳо”;

- тарҳрезии салоҳиятҳои умумии таҳсилот барои ҳар се зинаҳои таҳсилоти умумӣ; пешбиниҳои фанҳои таълимӣ, ки аз рӯи дараҷаи салоҳият дар стандартҳои таълимӣ, нақшаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ташаккул ёфтаанд.

Дар ҷамъбасти натиҷаҳои мазмуни назариявӣ ва педагогии мафҳуми “салоҳият”, хусусиятҳои зерини муҳимро метавон фарқ кард;

- қобилият ва омодагии шахсро ҳамчун субъекти рушди мустақили системаи “инсон - ҷаҳон” нишон медиҳад;

- мавқеи субъективии донишҷӯро дар таълим инъикос мекунад; иҷрои маъноҳои шахсро таъмин мекунад;

- аломати фарогир мебошад;

- принсипи дидактикии алоқаи байни омӯзиш ва ҳаётро тавассути ғани гардонидани таҷрибаи ҳаётӣ муайян карда, ҳалли мушкилотро амалӣ менамояд.

Мутобиқи таърифе, ки дар луғати таҳсилоти касбӣ дода шудааст, салоҳияти касбӣ ин сифати баландхисос мебошад, ки қодир аст худро дар шаклҳои мушаххаси фаъолияти касбӣ муаррифӣ кунад ва ба тағйироти кулӣ дар механизми бозор мутобиқ шавад, барои он ки зудҳаракатии касбӣ ва банақшагирии касбро идора мекунад.

Салоҳияти касбӣ (лотинӣ: касб - ихтисоси расман нишондодашуда, касб: компетенсия - мувофиқат, мутаносибии қисмҳои умумӣ; рақобат - мувофиқ қардан, мувофиқ будан, қодир будан).

Салоҳияти касбӣ ё салоҳиятнокии касбӣ - сифат, моликият ё ҳолати мутахассис, яқоя ё алоҳида мутобиқати ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва маънавии ӯро ба эҳтиёҷот, талаботи касб, ихтисос, таҳассус, стандартҳои таҳассусӣ, мансаби ишғолшуда ё иҷрошаванда таъмин мекунад.

Ҷузъҳои асосии салоҳияти касбӣ аз инҳо иборатанд:

- салоҳияти ҳуқуқии иҷтимоӣ, яъне дониш ва малака дар соҳаи ҳамкорӣ бо мардум ва муассисаҳои давлатӣ ва дониши усулҳои касбии муошират;

- салоҳияти шахсӣ барои афзоиши мунтазами касбӣ ва тақмили ихтисос;

- салоҳияти маҳсус - омодагӣ барои мустақилона анҷом додани фаъолияти касбӣ;

- қобилияти мустақилона тақмил додани дониш ва малакаи худ аз рӯи ихтисос;

- худсалоҳиятнокии доштани технология барои бартароф намудани нестшавии касбӣ;

- қобилияти баландхисос - қобилияти қорбарӣ дар шароити мураккаби ногаҳонӣ.

Сатҳи салоҳияти касбӣ дар асоси ташаккули малақаҳои касбӣ ва педагогӣ баҳо дода мешавад. Аз мавқеи вазифаҳои асосии амалии омӯзгор гурӯҳҳои зерини маҳорати касбӣ бояд таъкид карда шаванд:

- Маҳорати дарқунӣ, маҳорати донишмандӣ барои аз бар намудани донишҳои касбӣ, психологӣ ва педагогӣ, гирифтани маълумоти нав, систематизатсияи таҷрибаи педагогӣ ва таҷрибаи навоарӣ мебошад;

- малакаи идеологӣ - қобилияти гузаронидани қорҳои сиёсӣ дар байни донишҷӯён ва тарғиби донишҳои педагогӣ;

- маҳорати дидактикӣ - қобилияти муайян кардани ҳадафҳои омӯзиш, интихоби шакл, усул ва воситаҳои таълим, шарҳи маводи таълимӣ;

- маҳорати ташкилӣ ва методикӣ - қобилияти ташкили ҷараёни таълим, ташаккули ҳавасмандии таълим, ташкили муносибатҳои педагогӣ, ташаккули коллектив ва ташкили худидорақунӣ;

- маҳорати пешгӯӣ - маҳорати педагогии ташкили бомуваффақияти ҷараёни таълим, аз ҷумла ташҳиси шахсият ва коллективи донишҷӯён;

- маҳорати инъикоскунӣ - қобилияти баҳодихӣ ба фаъолияти касбӣ ва рафтори касбӣ;
- қобилияти ташкилотчигӣ ва педагогӣ - қобилияти педагогӣ дар чараёни таълим, истифодаи василаҳои оптималии таъсири педагогӣ, ташкили худидора ва худидоракунӣ, ташаккули самти касбии шахсияти донишҷӯён;
- таҷрибаи технологӣ - банақшагирии дурусти чараёни технологӣ, кори дастгоҳҳои технологӣ;
- таҷрибаи истехсолӣ ва таълимӣ;
- маҳорати умумии меҳнатӣ дар касбҳои ба ҳам наздик;
- маҳорати маҳсус ин яке аз маҳоратҳои баланди касбӣ дар доираи ҳар як соҳаи истехсолот мебошад.

Истифодаи васеи равиши таърихӣ ва иҷтимоӣ - педагогӣ дар таҳлили ҳолати салоҳияти касбӣ имкон дод, ки чараёни ин масъала аз идея то концепсия муайян карда шавад (Э. Я. Голант, К.Н. Корнилов, М.П., Кашин, Я.И.Ханбиков, Л.М. Пименова, Г.Д. Кириллова ва дигарон.) Ташаккули донишҷӯён дар чараёни тарбияи касбии малакаҳои тадқиқотӣ (О. А. Абдуллина, Б. С. Гершунский, И. Я. Лернер, В.А. Слостенин, А.И. Щербаков, Н.М. Яковлен ва дигарон.) Мӯхтаво ва сохтори салоҳият (В.А. Балок, Э. Ф. Мосин, П.И. Пидкасистӣ, Д. Б. Эпипани, И.Л. Наумченко, Л.А. Шамова ва дигарон). Дар асоси таҳлили бархӯрдҳои гуногун ба проблемаи салоҳияти касбӣ дар педагогика, тағйири динамикаи мундариҷаи мафҳуми салоҳият дар заминаи вазъи таълимии ҷамъоварии таҷрибаи методологӣ дар ташкили амалияи педагогии донишҷӯёни педагог муайян гардидааст. Кори фаъолонаи олимони дар самти омӯзиши ташаккули салоҳияти донишҷӯён, аз муайян кардани концепсия то ташкили назарияи педагогии он (И.Я. Лернер, А.М. Матюшкин, М.М. Махмутов ва ғайра) ва ба назарияи фаъолнокии салоҳиятнокӣ (П. И.Пидкасистӣ, Г. И. Щукина), аз ҷумла дар заминаи истифодаи алгоритмҳои оптималии фаъолият барои таълими проблемавӣ ва барномавӣ (Ю.К. Бабанский, В.П. В.П. Беспалько, Ю.Н. Клюткин ва ғ).

Мақсади асосии таълим дар донишгоҳи муосир қонеъ намудани ниёзҳои таълимии донишҷӯёни мушаххас мебошад, ки ин барои ба даст овардани салоҳият (малака, дониш, сифатҳои шахсӣ ва тамоюлҳои арзишӣ) ва инчунин барои рушди шахсияти онҳо хело зарур аст.

Омӯзгори мактаби олии барои таълим додани донишҷӯён, ки аз рӯи модели салоҳият, яъне системаи малака, дониш, сифатҳои шахсӣ ва тамоюлотии арзишӣ муайян карда шудааст бояд омодагии пурра дошта бошад.

Ин модел, дар навбати худ, дар асоси салоҳиятҳои асосӣ, ки омӯзгори муосири муассисаи таҳсилоти олии бояд азхуд кунад, сохта шудааст. Ин салоҳиятҳо дар профили таҳассуси мутахассис ё талабот нисбати омӯзгор сабт карда мешаванд.

Тавсифи таҳассусии омӯзгори мактаби олии таҳкурсии такмили ихтисоси омӯзгорон мебошад [5, с.15-23].

Дар талаботҳои таҳассусӣ нисбати шахсоне, ки маълумоти олии гирифтаанд, малака [6, с.76-95] ё «маҷмӯи динамикии дониш, фаҳмиш, малака ва қобилият» [8, с.83-88] ё «қобилияти тасдиқшудаи истифодаи дониш, малака ва шахсият, малакаҳои иҷтимоӣ ва методологӣ дар фаъолияти меҳнатӣ ё таълимӣ ва рушди касбӣ ва шахсии онҳо» фаҳмида мешавад [4, с. 45-48]

Ҳамин тариқ, баръакси муносибати «дониш» ба ташкили таълим, усули салоҳиятнокӣ қобилияти амалисозии дониш, малакаҳои ҳосилшуда ва инчунин сифатҳои шахсии ба даст овардашуда ва самтҳои арзиширо муайян мекунад. Як қатор олимоне, ки то ҳол фарқи байни салоҳият ва салоҳиятнокиро муайян карда натавонистанд, ба чунин фаҳмиши салоҳият наздик мешаванд. Ҳамин тариқ, баъзеҳо салоҳиятҳоро «як системаи беназири донишҳои касбӣ ва шахсӣ, малака ва сифатҳои

шахс» меноманд [7, с.68-84], дигарон - салоҳиятнокиро ҳамчун истифодаи сифатии салоҳиятҳо [9, с.12-14], қисмате - салоҳиятро ҳамчун ақлонӣ ва шахсият ба дониш, таҷрибаи шартии фаъолияти ҳаёти иҷтимоӣ ва касбии шахс асос медиҳанд. [2, с. 18-23]. Таҳқиқотчиёни дигар қайд мекунанд, ки мафҳуми «салоҳият» доштани дониш, малака ва таҷрибаи ҳаётро дар бар мегирад [7, с. 76-81]

Дар айни замон, аз эътибор соқит карда мешавад, ки мафҳуми «маҳорат» аллакай «усулҳои аз ҷониби шахсият иҷрогардидаи амал, ки аз ҷониби маҷмӯи дониш ва малакаҳои ҳосилшуда таъмин шудаанд» дар назар дошта шудааст [7, с. 92-96]. Аммо, ҳатто дар ин формула сифатҳои шахсӣ ва тамоюлотии арзишӣ вучуд надоранд, ки ташаккул ва рушди онҳо, мувофиқи фарзияҳои педагогӣ, ба тамоми раванди таълим равона карда шудааст.

Адабиёт:

1. Занков Л.В. Дидактика и жизнь/ Л.В. Занков.- М.: Просвещение, 1968.,с. 40-43.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно- целевая основа компетентностного подходов образования /И. А.Зимняя. – М.; 2004. -42 с.
3. Постановление Правительство Республики Таджикистан «Об утверждении государственной программы совершенствования изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004-2014 годы». – Душанбе, 2003. 20с.
4. Рябов В.В. Организация комплексного подхода к воспитанию студентов в педагогическом вузе: учебное пособие / В.В. Рябов. – Куйбышев, 1987, - 77с.
5. Салибаев В.Х. Некоторые особенности пересказа текстов на втором языке / В.Х. Салибаев. – Душанбе: Ирфон, 1973, - с.31.
6. Совершенствование профессиональной подготовки студентов в процессе решения психолого – педагогических задач // Межвузовский сборник научных трудов. – Смоленск, 1983. – 107с.
7. Стратегия модернизации содержания общего образования. – Москва.; 2001.- 102 с.
8. Талбаков К. Воспитание нравственных качеств студентов в процессе преподавания иностранных языков (английский) / К. Талбаков. – Душанбе, 1993. – 135с.
9. Тупайло И. Л. О профессиональном становления студентов в условиях развивающейся системы народного образования / И.Л. Тупайло // Сборник научных трудов. – Душанбе, 1991. С. 13-18.
10. Щукина А.Н. Некоторые вопросы совершенствования подготовки учителя / А.Н. Щукина // Советская педагогика. – М.; 1971. №9 125 с.
11. Югай А.Х. Психолого – педагогическая подготовка студентов педагогического вуза к будущей педагогической деятельности / А.Х. Югай // Ученые записки Кулябского государственного педагогического института. – Куляб. – С.126.

ПРОБЛЕМАҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ОМУЌЗОРИ ОЯНДА

Муаллиф зимни таҳлилу таҳқиқи маводи омоданамуда кӯшиш ба харҷ додааст, то аз сарчашмаҳо ва бурҳонҳои амиқи илмӣ истифода намуда, барои боз ҳам равшанӣ андохтан ба ин илм захматҳои зиёд кашадааст. Аз ҷумла, муаллиф зикр намудааст, ки “Дар асри 21 дастурҳои нави стратегӣ оид ба навсозии ҷомеа таълими омузгоронро ба кулӣ дигар карданд. Саҳми таҳсилоти илм ва омузгор ба рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсат ва фарҳанг таъсир расонидааст.

Ҳадафи таҳқиқот таҳия ва татбиқи технологияи рушди омодагии ояндаи омузгор барои худшиносии педагогӣ дар раванди ташаккули салоҳияти касбии ӯ мебошад”.

Нуктаи ибтидоии омузиш мафҳуми ташаккули омузгорон дар фарзияи усули салоҳиятнокӣ мебошад. Ҳарчи бештар аён мегардад, ки салоҳияти шахсияти омузгори оянда нишондиҳандаи ҷудонашавандаи сифати таҳсилот мебошад, ки манбаи фарогири шахсият буда, ба омузгори оянда имконият медиҳад, ки бо ҷаҳони беруна дар соҳаи

тахсилот робитаи муассир дошта бошад ва аз маҷмӯи салоҳиятҳои касбии барои ин зарур буда – ташаккули шахсият, аз ҷумла дар баробари ҷузъи маърифатӣ - рафторӣ, омодагӣ ба фаъолияти касбии педагогӣ моликияти интегратсионии шахсият самаранок истифода барад.

Вақте ки шахс салоҳияти касбиро дар соҳаи муайяни фаъолият инкишоф медиҳад, онҳо бо дигар салоҳиятҳо васеътар ва якҷоя карда мешаванд ва худро дар сифати нав зоҳир намуда, давомёбии рушди диалектиро ифода мекунад. Онҳо маҳз ба субъект имконият медиҳанд, ки ҳадафҳои назаррасро ба даст орад, хавфхоро аз байн барад, ба ҳалли мушкилӣ эҷодкорона муносибат карда, натиҷае ба даст оранд. Ташаккули салоҳият, ки омодагии омӯзгори ояндаро барои худшиносии педагогӣ муайян мекунад, ташаккули салоҳияти касбии ӯ мебошад”.

Калидвожа: Ташаккули салоҳият, субъект, педагогӣ, муаллими оянда, таҳқиқот, шахсияти омӯзгор, салоҳият, худшиносии педагогӣ, интегратсионии шахсият, нишондиҳанда, принсипи дидактикӣ.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Автор, анализируя подготовленный материал постарался использовать достоверные источники и точные научные сведения, для прояснения этого вложил определенный труд.

Автор упомянул, что «В XXI веке новые стратегические ориентиры модернизации общества существенно изменили педагогическое образование. Вклад науки и педагогов повлиял на развитие всех сфер экономики, политики и культуры.

Цель исследования состояла в разработке и практической реализации технологии развития готовности будущего учителя к педагогической самореализации в процессе формирования его профессиональной компетентности».

Исходным пунктом исследования послужила концепция формирования учителя в парадигме компетентного подхода. Становится все более очевидным, что компетентность личности будущего учителя – интегративный показатель качества образования, представляющий собой комплексный ресурс личности, который обеспечивает возможность будущему учителю эффективного взаимодействия с окружающим миром в сфере образования и который зависит от необходимого для этого набора профессиональных компетенций – личностных новообразований, включающих в себя наряду с когнитивно – поведенческим компонентом готовность к профессиональной педагогической деятельности как интегративное свойство личности. По мере развития профессиональной компетентности человека в той или иной сфере деятельности они укрупняются и интегрируются с другими компетенциями, проявляясь в новом качестве, представляя собой спираль диалектического развития. Именно они обеспечивают субъекту возможность ставить перед собой значимые цели, рисковать, гибко, творчески подходить к решению проблемы и получать результат. Формирование компетенций, определяющих готовность будущего учителя к педагогической самореализации, означает формирование его профессиональной компетентности.

Ключевые слова: формирование компетентности, предмет, педагогика, будущий учитель, исследование, личность учителя, компетентность, педагогическое самопознание, интеграция личности, показатель, дидактический принцип.

CHALLENGES IN FORMATIONS THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER

The author has made an effort to analyze the research material in order to make more and more sophisticated science, using deep sources and perspectives. The author also mentioned that «In the 21st century, new strategic guidelines for the modernization of society

have significantly changed teachers' education. The contribution of science and teachers' education has influenced the development of all areas of the economy, politics and culture.

The purpose of the study is to develop and implement the technology for developing the future teacher's preparation for pedagogical self-realization in the process of forming his professional competence».

The starting point of the study is the concept of teacher formation in the paradigm of the competency-based approach. It becomes more and more obvious that the competence of the personality of the future teacher is an integrative indicator of the quality of education, which is a comprehensive resource of the personality that provides the opportunity for the future teacher to effectively interact with the outside world in the field of education and which depends on the set of professional competencies necessary for this - personality neoplasms, including along with the cognitive - behavioral component, preparation for professional pedagogical activity as integrative property of personality.

As a person develops professional competence in a particular field of activity, they are enlarged and integrated with other competencies, manifesting themselves in a new quality, representing a spiral of dialectical development. Especially they provide the subject with the opportunity to set significant goals, take risks, flexibly, creatively approach the solution of the problem and get the result. The formation of competencies that determine the preparation of a future teacher for pedagogical self-realization does it mean the formation of his professional competence.

Keywords: Formation of competence, subject, pedagogy, future teacher, research, personality of teacher, competence, pedagogical self-knowledge, personality integration, indicator, didactic principle.

Сведения об авторе: *Одинаев Комронджон Бобокалонович – ассистент кафедры иностранных языков и методики преподавания, Кулябского Государственного университета имени А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова – 16. Тел: (992)987657262*

Information about the author: *Odinaev Komronjon Bobokalonovich – assistant of the chair of foreign languages and teaching methodology, Kulob State University University named after A.Rudaki. Address: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафаров – 16 Phone: (992) 987657262*

О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ДВУЯЗЫЧИЯ В ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Назарова Р.Т.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

В настоящее время общество еще не воспринимало, что современное состояние изучения двух языков для молодого поколения является центральной проблемой для развития нашей республики, а также для учебной работы как целое и помогает для воспитания подрастающего поколения. Сейчас развивается новые проблемы в различных отношениях, идет различное стремление каждого народа для своих защитных ценностей, которыми являются язык, традиция, устное народное творчество, а также изучение русского языка и литературы для своего народа. В современном обществе происходит различные варианты состояния двуязычия как воспитательного фактора в общеобразовательных школах Республики Таджикистан. Одним из этих факторов является языковая проблема, которая в настоящее время является актуальным и направлено на успешное развитие патриотического воспитания подрастающего поколения.

В настоящее время одной из основных центральных проблем современного воспитания в Республике Таджикистан считается образование молодого поколения, которые воспитываются на основе развития и формирования новых языков. Среди этих новых инновационных технологий развития языка являются воспитание подрастающего поколения.

Проблема двуязычия как центрального фактора воспитания с учениками общеобразовательных школ нашей республики показаны в законах Республики Таджикистан об образовании, Закона о языках, Концепцией государственной образовательной политики Республики Таджикистан, выступлениями и посланиями Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации, Основателя мира и согласия уважаемого Эмомали Рахмона за 2017, 2018 годы к Мачлиси Оли Республики Таджикистан.

Эти центральные документы являются законами, которые направлены на развитие условий и расширяют сферы использование языка в нашей республике и придают родному языку статуса государственного, а других языков нового направления, особенно русскому языку, которому в Республике Таджикистан дан статус языка межнационального общения.

В то же время они не ущемляют конституционные права представителей других национальностей, проживающих на территории Республики Таджикистан, пользоваться своим родным и другими языками, что способствует дальнейшему укреплению их дружбы, взаимопонимания и развитию толерантности. Каждый человек, живущий среди коренного населения республики, сегодня может обучаться на родном или других языках, осознавать ценность человеческого общения на своем языке, языке друзей и окружающих.

Президент Республики Таджикистан, Лидер Нации, Основатель мира и согласия, уважаемый Эмомали Рахмон отмечает: «Еще в 2003 году был принят Указ Президента страны об усовершенствовании преподавания и обучения русского и английского языков. Анализы показывают, что результаты в этом вопросе пока остаются неудовлетворительными. Если мы хотим шагать в ногу с передовой частью человечества, то должны придавать, серьезное внимание этому вопросу.

Поэтому Правительству страны, Министерству образования и науки, экономического развития и торговли, Академии наук поручается разработать и представить в первом полугодии 2019 года новую программу совершенствования обучения русского и английского языков на период до 2030 года.

Еще раз напомним, что мы это делаем во имя себя, то есть во имя повышения уровня образования и расширения мировоззрения нашей молодежи и более ни с какой целью» [4, с. 5].

Через язык родители и учителя формируют человека, его знания и убеждения, волю и характер, нравственно-этические качества, понятия добра и зла, щедрости и скупости, дружбы и ненависти и др.

Известно, что школьные учебники по родному и русскому языкам содержат богатый материал на различные темы, который используется учителем в воспитательных целях. Однако далеко не ко всем изучаемым темам в учебниках предлагаются связные тексты, что лишает школьников возможности получить должный духовно-эмоциональный заряд на уроке, не позволяет учителю родного и других языков в достаточной мере влиять на формирование и развитие личности школьника.

В 50-70 гг. XX века в связи с ориентацией на единый народ в стране недооценивались национальные языки как средство обучения и воспитания учащейся молодежи. Следует иметь в виду, что существующий опыт воспитания учащихся с использованием билингвизма недостаточно теоретически осмыслен, его результативность и эффективность еще слабо обобщен. Именно неразработанностью вопросов воспитательного фактора двуязычия в современной школе требует освещения их с новых научно-педагогических позиций, тем более создание в последние годы национальных концепций образования, этнопедагогизация и гуманизация учебно-воспитательного процесса национальной школы позволяют школьникам при изучении русского языка в школах.

Различные аспекты проблемы воспитательного фактора родного и других языков изучали великие педагоги-демократы Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, просветители Поволжья И.Я. Яковлев, К. Насыри, М.Е. Евсевьев, В.М. Васильев, и др.

В таджикской педагогической и лингвистической литературе затрагивались отдельные стороны воспитательной функции языков и проблемы формирования национального самосознания (Авзалов Х.С., Кодиров М.О., Нозимов А.А. и др.).

Названные труды представляют большой интерес. Однако в них по сути не ставятся вопросы воспитательного фактора двуязычия в таджикской школе.

Остаются слабо разработанными такие актуальные направления педагогического поиска, как:

- выявление педагогических средств, стимулирующих процесс воспитания учащихся при овладении родным и неродными языками;
- обоснование организационно-педагогических основ решения поставленной проблемы, разработка культурологического подхода к изучению русского языка как языка межнационального общения в таджикской школе.

Проблема воспитания учащихся в таджикских школах через использование двуязычия не нашла до сих пор принципиального решения. При анализе процесса воспитания через билингвизм отмечалось недостаточное владение учителями и классными руководителями методикой организации этой работы.

Таким образом, на современном этапе налицо несоответствие между реальными требованиями таджикской школы в использовании воспитательного потенциала билингвизма и практикой реализации этих требований в учебно-воспитательном процессе. Исходя из данного противоречия, была сформулирована проблема исследования: каковы теоретические и организационно - педагогические основы использования двуязычия в воспитательных целях в таджикских школах.

Совершенствование обучения русскому языку в общеобразовательной школе Республики Таджикистан по-прежнему остается одной из важнейших задач общего и среднего образования.

Радикальные перемены во всех сферах жизнедеятельности современного общества, которые возникли в 90 годы XX века переопределяют необходимость качественно новых подходов к языковой политике и проблемам обучения русскому языку. Существующая исторически сложившаяся объективная реальность - таджикско-русское и русско-таджикское двуязычие - вовсе не исключает, а наоборот, требует в целях общественного прогресса и межнациональных связей углубленного развития билингвизма.

Рассматривая проблему взаимосвязи и взаимообусловленности языка и культуры, М.И. Исаев считает, что "не в явлении билингвизма, а в его неправильном использовании могут скрываться недостатки нашей работы по поднятию языковой культуры народов.

Думаю, что нам следует смелее ставить две параллельные задачи: поднятие культуры родного языка и, тесно связанную с первой, - поднятие культуры второго языка" [1, с. 5].

На пути практической реализации названных задач ученые Республики - лингвисты, социолингвисты, лингводидакты, - преподаватели школ и вузов, исходят из правительственной языковой политики, выраженной в принятом Законе о языке, обеспечившем таджикскому языку статус государственного и одновременно стимулирующем развитие таджикско-русского и русско-таджикского двуязычия. На жизненную необходимость этого указывает позиция широких общественных слоев населения республики, понимающих значение второго языка в хозяйственном и культурном строительстве. В официальных правительственных кругах подчеркивается важность проживания русского и русскоязычного населения как реальный фактор жизни и обязательное условие успешных связей с Россией.

Закон о языке предусматривает дальнейшее расширение диапазона и повышение активности функционирования таджикского языка во всех сферах жизни общества. Как справедливо утверждает В.Н. Белоусов, нарушения конституционного равноправия языков и имеющие место отдельные сепаратистские устремления в языковой ситуации современности - результат политической тенденциозности, приводящей к национально-языковым конфликтам и наносящей вред нормальному функционированию двуязычия. В статье "Родной язык и национально-русское двуязычие" он пишет: "Повышению престижа родного языка и рациональному подходу к национально-русскому двуязычию призвана способствовать функциональная стратификация языков, рациональное распределение общественных функций компонентов двуязычия. Такое распределение должно осуществляться с учетом как функциональных возможностей каждого конкретного языка, выступающего в качестве первого компонента национально-русского двуязычия, так и потребностей общения и суверенных республик и их граждан" [1, с. 54].

В Независимой Республике Таджикистан в качестве первого компонента выступает таджикский язык - один из старописьменных языков с богатейшими научно-литературными и религиозно-философскими традициями, передатчиком которых он является. Поэтому практическое преломление проблемы социального расширения сфер функционирования таджикского литературного языка в соответствии с общественными потребностями имеет основательную языковую базу. К этому таджикский язык с его развитой лексикой, синонимией и четкой грамматической структурой, несомненно пригоден. Тем не менее перед лингвистами, профессиональными литераторами, работниками прессы и народного образования стоит задача не только сохранять традиционно сложившиеся нормированные формы таджикского литературного языка, но и на основе закономерностей языкового развития освободить его от чужеродных словесных форм, проникающих в язык на гребне политической волны, экономических новаций и ложных представлений о культуре. В этой связи нельзя не отметить определенную засоренность таджикского (впрочем, как и русского) языка в

современную эпоху. Это проявляется в неоправданно широком обращении к иностранным заимствованиям, хотя в каждом из названных языков найдутся слова-эквиваленты; в засилье канцеляризм, проникновении вульгаризмов и неправильном словоупотреблении. Наряду с литературой, прессой в сохранении норм и развитии литературного языка важная роль принадлежит образованию.

Принятие Закона о языке - исторически оправданная прогрессивная акция, предусматривающая необходимость владения таджикским языком всем населением республики. Обучение русскоязычных таджикскому и таджиков русскому языкам продиктовано общественными потребностями. Меры по его организации определены в двух постановлениях Правительство Республики. В них, в частности, ставятся конкретные задачи перед народным образованием, учеными и методистами. Их решение должно быть направлено на теоретическую разработку и обоснование проблем изучения государственного языка на всех этапах обучения, начиная от дошкольного и кончая высшим образованием; выработку системы методических средств и приемов в оптимальном варианте с целью обеспечения знаний, достаточных для речевого общения в различных социальных сферах, создание для этого учебно-методической базы.

Аналогичные меры предусмотрены и для организации обучения русскому языку, также необходимому в научно-информативном и социально-экономическом плане для установления деловых контактов, научного и культурного обмена с зарубежными государствами, а также в целях общения.

Законом о государственном языке предусмотрено создание учебных пособий, словарей и разговорников, пособий профессиональной направленности и т.д. для решения в кратчайшие сроки вопросов обеспечения речевой коммуникации на необходимом уровне.

Обучение некоренного населения государственному языку во многом осложняется возрастными, психологическими, организационными факторами, несмотря на то, что его подавляющее большинство положительно отнеслось к необходимости изучения государственного языка. Пока еще недостаточно эффективно действуют организованные курсы по изучению государственного языка, остро ощущается дефицит учебников и учебных пособий, квалифицированных преподавателей.

Лучше поставлено обучение в вузах республики, где уже ранее имелась база для этого в учебно-методическом, кадровом и организационном отношении. Это видно на примере Кулябского государственного университета имени А. Рудаки и других вузов, однако и здесь предстоит большая работа по повышению эффективности процесса обучения. Кафедры таджикского и русского языков неязыковых вузов осуществляют исследовательскую и учебно-методическую работу по совершенствованию обучения двуязычие в Республике Таджикистан.

В настоящее время в Таджикистане русский язык функционирует как средство общения, необходимый для реализации межгосударственных связей на различных уровнях. В пределах республики он функционирует во взаимосвязи с государственным языком на условиях равноправного сосуществования, что юридически закреплено. Языковая практика строится на принципах: "равноправное развитие языков всех наций и народностей; исключение каких бы то ни было привилегий одному из языков; важность владения в условиях многонационального государства языком межнационального общения" [2, с. 5].

Таким образом, современное состояние двуязычия как воспитательного фактора в школах Республики Таджикистан является актуальным вопросом и ждет своего дальнейшего решения.

Литература:

1. Белоусов В.Н. Родной язык и национально-русское двуязычие/В.Н. Белоусов .- Особенности двуязычие.- М.: Наука, 2004.- 254 с.

2. Васильев А.П. Языковая практика/А.П. Васильев.- М.: Наука, 2001.- 163 с.
3. Исаев М.И. Характеристика изучения двуязычия в современном мире/М.И. Исаев.- М.: Наука, 1987.- 276 с.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон к Маҷлиси Оли от 22 декабра 2018 года.- Душанбе. 2019.- 20 с.
5. Григорьев А.М. Развитие политики языка в новой политике/А.М. Григорьев.- М.: Наука. 2001.- 143 с.
6. Михайлова Н.К. Современный процесс языковой политики/Н.К. Михайлова.- М.: Наука. 2010.- 278 с.
7. Назаров П.Н. Современный русский язык в настоящее время/П.Н. Назаров.- М.: Наука. 2004.- 185.
8. Русакова М.Н. Процесс развития политики Таджикистана в языке/М.Н. Русакова.- Душанбе: Ирфон. 2005.- 157 с.
9. Соколов М.Я. Двуязычие в современном периоде/М.Я. Соколов.- М.: Наука, 2003.- 197 с.
10. Яковлев Н.К. Современное развитие двуязычия/Н.К. Яковлев.- М.: Наука. 2006.- 186 с.

О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ДВУЯЗЫЧИЯ КАК ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ФАКТОРА В ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В этой статье представлены материалы по исследованию особенностей современного состояния двуязычия как воспитательного фактора в школах Республики Таджикистан и функционирования русского языка как языка межнационального общения в современном Таджикистане и связанной с этим спецификой методических взглядов на его обучение как «неродного» в учебных программах для таджикских школ.

Проблема качественного обучения русскому языку и ее отражение в учебных школьных программах Таджикистана актуальна для русистов не только в целях улучшения ситуации с функционированием русского языка, но также для исследования и обоснования методических подходов к его изучению в новой общественно-языковой ситуации.

Таджикистан является единственной страной постсоветского зарубежья, в которой русский язык имеет не только фактический, но и юридический статус языка межнационального общения.

В соответствии с Законом о языке от 1989 года было определено, что государственным языком в Таджикистане является таджикский язык (фарси), а русский язык как язык межнационального общения народов СНГ свободно функционирует на территории Республики Таджикистан. После обретения независимости Законом о языке от 1991 г. Конституцией от 1994 г. статус таджикского (государственного) и русского языков был сохранен.

Ключевые слова: состояние, двуязычие, Республика Таджикистан, школа, воспитательный процесс, фактор, программа, русский язык.

ҲОЛАТИ ИМРӮЗАИ ДУЗАБОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛӢИ ТАРБИЯ ДАР МАКТАБӢИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола маводҳо оид ба тадқиқоти хусусии ҳолати имрӯзаи дузабона ҳамчун омилҳои тарбия дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст. Нақши забони русӣ ҳамчун забони гуфтугӯи халқҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва алоқаи вай бо маводҳои методӣ дар омӯзиш ҳамчун забони дуҷумда дар нақшаҳои таълимӣ дар мактабҳои миёнаи тоҷикӣ мебошад.

Масъалаҳои омӯзиши сифатан хуби забони русӣ ва инъикоси вай дар барномаҳои таълимӣ мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистони ҳозиразамон барои муаллимони забони русӣ бо мақсади хуб намудани омӯзиш ва ташаккули забони

русӣ ва ҳамчунин барои тадқиқоти раванди таълими вай дар омӯзиши ин забон мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин давлатест дар собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ, ки забони русӣ на ҳамчун забони воқеӣ, балки ҳуқуқи юридикӣ гирифта забони байни халқҳо аст.

Дар Қонуни забон аз соли 1989 нишон дода шудааст, ки забони давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ (форсӣ) буда, забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни давлатҳои собиқ шӯравӣ буда, дар сарзамини Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.

Баъди ба даст омадани истиқлолият соли 1991 ва қабул гардидани Сарқонун соли 1994 ҳолати забонҳо тоҷикӣ ва русӣ нигоҳ дошта шуд.

Калидвожаҳо: ҳолат, дузабона, Ҷумҳурии Тоҷикистон, мактаб, раванди тарбия, омил, нақша, забони русӣ.

THE MODERN STATE OF BILINGUALITY AS EDUCATIONAL FACTOR AT SCHOOLS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article presents materials on the study of the characteristics of the current state of bilingualism as an educational factor in schools of the Republic of Tajikistan and the functioning of the Russian language as a language of international communication in modern Tajikistan and the related specificity of methodological views on its training as “non-native” in curricula for Tajik schools.

The problem of quality teaching of the Russian language and its reflection in the school curricula of Tajikistan is relevant for Russian scientists not only to improve the situation with the functioning of the Russian language, but also to research and substantiate methodological approaches to its study in the new social and language situation.

Tajikistan is the only country of the post-Soviet countries in which the Russian language has not only the actual, but also the legal status of the language of international communication.

In accordance with the Law on the Language of 1989, it was determined that the state language in Tajikistan is Tajik (Farsi), and Russian as the language of interethnic communication of the peoples of the CIS and functions freely in the territory of the Republic of Tajikistan. After independence, the Law on the Language of 1991, the Constitution of 1994, retained the status of the Tajik (state) and Russian languages.

Keywords: state, bilingualism, the Republic of Tajikistan, school, educational process, factor, program, Russian.

Сведение об авторе: Назарова Рухиона Тагаймуродовна ассистентка общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел.988 36 57 68

Information about the author Nazarova Ruhshona Tagaymurodovna assistant of the Department of the Russian Language of Kulob State University. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16.Tel. 988 36 57 68

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

Нурова Н. Н., Курбонова С.А.
Кулябский государственный университет имени А.Рудаки

Начало XXI века характеризуется теоретическими изменениями в определении целей, задач, содержания и функций образования. Все более очевидным становится, что

переход к рыночной экономике и демократическому устройству неразрывно связан с особым вниманием государства и общества к деятельности образовательных учреждений, к условиям жизни и труда педагогов и всех работников сферы образования.

Правительство Республики Таджикистан после восстановления конституционной власти приняло твёрдый политический курс на установление мира и национального согласия. Подписание общего соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, полная реализация этих соглашений способствовали возрождению всех отраслей народного хозяйства.

Белоусов В.Н. писал: «Образование является важным фактором развития общества, одним из средств его стабильного социально-экономического и культурного развития. Именно поэтому образование является фундаментом государства, способом возрождения материальной и духовной культуры общества». [1, с. 88]

Национальная Концепция образования Республики Таджикистан одной из важных задач государства и общества считает создание современной базы образования на основе национальных и общечеловеческих ценностей, включение Таджикистана в единое международное образовательное пространство и устойчивую связь национального образования с мировой культурой и цивилизацией.

В настоящее время педагогическое развитие изучения и совершенствования русского языка в Республике Таджикистан занимает одно из центральных мест в таджикской педагогике.

Надо отметить, что распространённость русского языка в Таджикистане последовательно сокращается, оставаясь более выраженной в столице и промышленных центрах. Отмечено, что из-за сокращения русскоязычной речевой сферы «у школьников практически исчезла возможность общаться на русском языке». [3, с. 49] Тем не менее последнее время интерес к обучению русскому языку несколько возрос. Это обусловлено массовой трудовой миграцией таджиков в Россию и тесными связями республики с другими странами СНГ.

В Таджикистане остаются достаточно распространёнными русскоязычные СМИ. В эфире местных радиостанций около 60% передач выходят на русском языке. Несмотря на то, что в телеэфире на двух государственных программах на русскоязычные передачи отведено не более 10% времени, национальное таджикское телевидение ежедневно транслирует выпуск новостей на русском языке. Тираж 12 газет на русском языке достигает 65 тыс. экземпляров. Среди популярных газет — «Аргументы и факты», «Комсомольская правда» и др. Выходит еженедельная радиопрограмма «Россия — Таджикистан: мост дружбы», посвящённая гуманитарным и культурным аспектам двухстороннего сотрудничества.

В образовательной сфере деятельность государства направлена «на развитие и поддержку государственного и других функционирующих на территории государства языков, в том числе русского, повышение статуса русского и английского языков в современном республиканском образовательном пространстве, их роли в духовном и культурном обогащении народов Таджикистана». [4, с. 39]

В 2003 году Президентом Таджикистана Э. Рахмоновым был подписан указ об обязательном изучении русского и английского языков во всех общеобразовательных школах республики, который реализован в Государственной программе «Совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004—2014 гг.»

В Таджикистане действуют среднеобразовательные национальные школы (с преподаванием на таджикском, узбекском, киргизском, туркменском языках), в которых русский язык изучается как неродной наравне с английским и другими иностранными языками, а также смешанные школы с русскими классами и 11-летние русскоязычные школы (русский как родной). В республике применяется 5-балльная

оценочная шкала — аналогично российским учебным заведениям. Согласно данным 2006 г., основными проблемами образования в Таджикистане были следующие: острая нехватка финансирования, нехватка квалифицированных преподавателей, слабая материально-техническая база, нехватка литературы на родном языке, устаревшая система и методика преподавания. Как следствие — система взяточничества; недостаточный доступ к образованию детей, в том числе из сельских и труднодоступных районов.

Васильев А.П. писал: «Известно, что Таджикистан имеет самый низкий уровень доходов по сравнению с другими странами СНГ. Рост экономической бедности, охватившей 64% населения, служит одной из причин ограниченного доступа семей к качественному образованию на всех уровнях, в частности, для девочек в средней школе. Низкий уровень зарплаты учителей способствовал снижению мотивации к этому роду деятельности и вынужденной смене профессии» [2, с.67].

Пятая часть школ в стране была полностью разрушена в период гражданской войны, половина школ не имеет чистой питьевой воды и электричества. Не хватает учебных материалов, и только одна десятая часть учеников таджикских школ имеет полный набор учебников. В настоящее время часть школ восстанавливается, и из общего их числа доля школ (в процентах) на государственном языке увеличилась с 1995/96 по 2004/05 учебные годы с 73,3 до 74,0, а русскоязычных школ — с 1,2 до 2,2 в те же сроки. [6, с.45]

Количество классов с обучением на русском языке возросло с 1282 (2000 г.) до 1570 (2005 год). В 2005 году функционировало около 50 русскоязычных школ, в них обучалось 36,7 тыс. учащихся (с учетом российских школ на территории Таджикистана: две школы в Душанбе и одна школа в военном городке). По данным на 2004/2005 учебный год 73,7% от общего количества учащихся обучаются на таджикском языке; 25,5% — на узбекском; 2,2% — на русском; 0,8% — на киргизском, 0,2% — на туркменском и (новая тенденция, характерная для образования последних лет) 0,04% учащихся республики обучаются на английском языке.

Специфика учебной среды заключается в том, что с каждым годом возрастает количество таджикских и узбекоязычных школьников в школах и классах с русским языком обучения. Так, например, в 2004/2005 учебном году количество учащихся в первых классах школ и гимназий с русским языком обучения составляло от 36 до 51 ребенка, из них детей, для которых русский язык родной, — от 0 до 7. Родители нерусских детей возлагают надежды на получение в этих школах более качественного образования и на то, что ребенок сможет быстрее и успешнее овладеть русским языком, оказавшись в русскоязычной среде. Но языковая ситуация, складывающаяся в классе, такова, что русские дети, оказавшись в меньшинстве, предпочитают использовать в общении со сверстниками вне урока таджикский язык, которым они владеют на бытовом уровне. Поэтому основным источником речевой среды на русском языке в данной ситуации является учитель, задачей которого является организация урока в разноязычном и разноуровневом по знаниям коллективе.

Несмотря на относительное увеличение количества русскоязычных школ в Таджикистане и помощь со стороны России в оснащении их учебниками и методическими пособиями, все большая активность в образовательной сфере проявляется со стороны Турции и Ирана. Так, например, Россия направила в Таджикистан за последние годы около 100 тыс. учебников.

Практически во всех вузах в настоящее время имеются русские группы, защиты диссертаций проходят в диссертационных советах в Таджикистане, но утверждаются они в российском Высшем аттестационном комитете, что свидетельствует об укреплении научных и культурных связей с нашей страной.

Характеризуя процесс обучения в среднеобразовательные таджикских школах, авторы отмечают, что «учебная программа не реформировалась в течение десятилетия, и практика дружественного отношения к ребенку не институализирована» [8, с. 104].

В русских школах обучение проводится по программам Российской Федерации. Констатируется, однако, что в настоящее время система образования в Республике Таджикистан идет по пути возрождения и сохранения лучших образовательных традиций педагогики советских времен. Основой для определения политики, целей и задач образовательной системы является Конституция Республики Таджикистан, закон «Об образовании» (2004), Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования и Государственные требования к минимуму содержания и уровня подготовки студентов и государственный классификатор направлений и специальностей высшего образования, принятые на основе стандартов РФ.

В республике разработана «Национальная программа дистанционного открытого образования». В 2002 г. правительством Таджикистана была принята Государственная программа по компьютеризации общеобразовательных начальных и средних школ на 2003—2007 гг.

Важным событием для перспективного двухстороннего российско-таджикского сотрудничества в сфере образования было проведение в Москве 18 сентября 2007 г. в Комитете Совета Федерации второго «Межпарламентского форума Россия — Таджикистан: потенциал межрегионального сотрудничества», в результате чего были разработаны соответствующие рекомендации на тему «Развитие сотрудничества в гуманитарной и социальной сферах».

Министр образования и науки Таджикистана участники заседания констатировали, что после распада СССР в Таджикистане выросло поколение, которое практически не владеет русским языком. В стране ощущается острая нехватка учителей русского языка, сокращается количество часов в программах общеобразовательных школ, отводимых на его изучение. Несмотря на то, что в двух вузах Таджикистана были открыты филологические факультеты, в настоящее время недостает порядка 900 преподавателей-русистов, имеет место дефицит методических пособий. По сообщению министра образования, преподавание в русских школах ведется по старым программам. В то же время увеличивается число граждан Таджикистана, обучающихся в российских вузах. В настоящее время в образовательных учреждениях высшего профессионального образования, подведомственных

Рособразованию, обучается более 4,5 тыс. таджикских студентов, из них 1400 — с полной оплатой затрат на обучение. Налицо положительная динамика роста количества государственных стипендий, предоставляемых республике Таджикистан на обучение по различным специальностям студентов, аспирантов, докторантов, а также на стажировку по русскому языку в российских вузах.

В 2007/2008 учебном году количество студентов выросло с 173 до 183 по сравнению с 2005/2006 учебным годом, из них 60 приезжали для прохождения стажировки по русскому языку. Важным звеном в процессе укрепления российско-таджикского сотрудничества в области образования является действующий с конца 1990-х годов в Душанбе Российско-Таджикский (Славянский) университет (РТСУ), на базе которого 5 мая 2007 г. состоялось торжественное открытие российско-таджикской школы, дающей возможность получения 9-летнего общего и 11-летнего (полного) среднего образования в соответствии с российскими образовательными стандартами. Деятельность этой школы осуществляется при поддержке двух государств на основании подписанного в рамках Года русского языка (2007 г.) в Таджикистане двустороннего межправительственного соглашения. В данной школе предполагается обучать детей российских и таджикских граждан.

Григорьев А.М. отметил: «Констатировано, что в конце 2005 г. на базе РТСУ был создан Центр дистанционного обучения на русском языке всех уровней, включая подготовку, переподготовку и повышение квалификации педагогических сотрудников. Продолжает действовать Азиатский филиал Российского нового университета (РОС НОУ) в городе Худжанде» [5, с. 164].

В рамках реализации Программы поддержки Российской Федерацией интеграционных процессов в области образования в СНГ на 2004— 2005 гг. помимо поставки учебников, в общеобразовательные учреждения Таджикистана передаются мультимедийных программ. Правительством Москвы в течение ряда лет проводится практика приглашения в детские оздоровительные базы и летние школы детей из Таджикистана включая детей российской диаспоры для отдыха и обучения русскому языку. Участники «круглого стола» подчеркнули, что Россия и Таджикистан заинтересованы в сохранении и развитии русского языка на пространстве СНГ как языка межнационального общения.

Назаров П.Н. писал: «В качестве основных рекомендаций участников «круглого стола», направленных на перспективу интенсивного развития российско-таджикского взаимодействия в социально-гуманитарной сфере, как на государственном, так и на межрегиональном уровне» [7, с.164].

Надо отметить, что в развитие изучения русского языка было заявлено, в частности, следующее: рассмотрение возможности увеличения не менее чем в два раза приема молодежи из Таджикистана в российские образовательные учреждения за счет средств федерального бюджета; содействие развитию трансграничного образования на основе средств информатизации и коммуникации; разработка мероприятий, направленных на развитие системы дошкольного воспитания и образования в России и Таджикистане, в том числе механизмов финансовой поддержки российских дошкольных образовательных учреждений, осуществляющих подготовку детей граждан Таджикистана.

Соколов М.Я. писал: «В рамках Федеральной целевой программы развития образования на 2006— 2010 годы осуществлять профессиональную переподготовку и повышение квалификации специалистов республики Таджикистан на базе российских вузов (преподаватели средних школ: русский язык, информатика, математика, физика, ОБЖ и др.» [9, с. 27].

Таким образом, нами была проведена работа по исследованию специфики содержания «Типовых программ по русскому языку для национальной средней школы (подготовительные, 1—10 классы) советского периода (1981) и современных образовательных документов Таджикистана по обучению русскому языку как неродному в таджикской школе (Образовательный стандарт по русскому языку для средней школы; Программа по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения. 2—11 классы).

Литература:

1. Белоусов В.Н. Родной язык и национально-русское двуязычие / В.Н.Белоусов Особенности двуязычие.- М.: Наука, 2004.- 254 с.
2. Васильев А.П. Языковая практика.-/А.П.Васильев.- М.: Наука, 2001.- 163 с.
3. Исаев М.И. Характеристика изучения двуязычие в современном мире /М.И.Исаев.- М.: Наука, 1987.- 276 с.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон к Маҷлиси Оли от 22 декабра 2018 года.- Душанбе. 2019.- 20 с.
5. Григорьев А.М. Развитие политики языка в новой политике/А.М.Григорьев.- М.: Наука. 2001.- 143 с.
6. Михайлова Н.К. Современный процесс языковой политики/ Н.К. Михайлова.- М.: Наука. 2010.- 278 с.
7. Назаров П.Н. Современный русский язык в настоящее время /П.Н.Назаров.- М.: Наука, 2004.- 185.
8. Русакова М.Н. Процесс развития политики Таджикистана в языке /М.Н.Русакова.- Душанбе: Ирфон,2005.- 157 с.
9. Соколов М.Я. Двуязычие в современном периоде /М.Я.Соколов.- М.: Наука, 2003.- 197 с.
10. Яковлев Н.К. Современное развитие двуязычие /Н.К.Яковлев.- М.: Наука. 2006.- 186 с.

РУШДИ ОМУЌИШИ ПЕДАГОГЌ ВА ТАШАКУЛЌБИИ ЗАБОНИ РУСЌ ДАР МАКТАБҲОИ ТОЧИКЌ

Дар ин мақола муаллифон рушди омӯзгории омӯзиш ва ташакулљбии забони русиро дар мактабҳои тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар асоси маводи бисёр муаллифони мақола зиёдшавии маҷалаҳои забони русиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқот мебаранд.

Дар радиостансияҳои ҷумҳуриявӣ ба забони русӣ бисёр барномаҳо мебароянд. Ба он нигоҳ накарда дар синамои ҷумҳурӣ дар ду барномаҳо ба забони русӣ қариб 10 соат ва телевизиони миллий ҳаррӯз ба забони русӣ ахбор мешунавонад.

Дар байни маҷаллаҳо – «Советский спорт», «Комсомольская правда» бисёр паҳн шудааст. Барномаи радиои «Россия ва Тоҷикистон»: купруки дӯстӣ», ки бахшида ба рушди алоқаҳои маданӣ ва гуманитарии ҷанбаҳои гуногуни ҳамкориҳои ду миллат бахшида шудааст.

Дар солҳои таҳсили нав шумораи донишҷӯён зиёд шуд ва дар муқоиса ба солҳои пешин, аз шумора бисёрашон барои омӯзиши забони русӣ барои муҳочирон сафарбар карда шудаанд.

Пайванди муҳим дар раванди алоқаи ҳамкориҳои Россия ва Тоҷикистон дар соҳаи таълим ин кушодашавии Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон дар охири солҳои 1990 дар шаҳри Душанбе ва дар асоси ин донишгоҳ 5 майи соли 2007 кушодашавии мактаби русӣ ва тоҷикӣ, ки барои гирифтани дониши миёна 9 сола ва баъд 11 сола аз рӯи барномаҳои стандартии Россия мебошад.

Фаъолияти ин мактаб дар асоси ду давлат ва ҳамкориҳои онҳо дар барномаи Соли забони русӣ 2007 дар Тоҷикистон фаъолият намуда, дар асоси ҳамкориҳои дутарафаи ҳукумати баргузор гардид. Дар ин мактаб ҳам шахрвандони рус ва ҳам тоҷик таҳсил менамоянд.

Калидвожаҳо: забони русӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, мактаббачаҳо, донишҷӯён, рушд, омӯзиш, ташакулљбӣ, омӯзгорӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИЗУЧЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

В этой статье авторы исследуют развитие изучения и совершенствования русского языка в таджикской школе. На основе обширного материала авторы статьи анализируют распространенные русскоязычные средств массовой информации в Республике Таджикистан. В эфире местных радиостанций около половины передач выходят на русском языке. Несмотря на то, что в телеэфире на двух государственных программах на русскоязычные передачи отведено не более 10 часов времени, национальное таджикское телевидение ежедневно транслирует выпуск новостей на русском языке. Среди популярных газет — «Советский спорт», «Комсомольская правда» и др. выходит еженедельная радиопрограмма «Россия — Таджикистан: мост дружбы», посвященная гуманитарным и культурным аспектам двухстороннего сотрудничества.

В этом учебном году количество студентов выросло по сравнению с прошлогодним учебным годом, из них приезжали для прохождения стажировки по русскому языку. Важным звеном в процессе укрепления российско-таджикского сотрудничества в области образования является действующий с конца 1990-х годов в Душанбе Российско-Таджикский Славянский университет (РТСУ), на базе которого 5 мая 2007 г. состоялось торжественное открытие российско-таджикской школы, дающей возможность получения 9-летнего общего и 11-летнего (полного) среднего образования в соответствии с российскими образовательными стандартами. Деятельность этой школы осуществляется при поддержке двух государств на основании подписанного в рамках 2007 г.- Год русского языка в Таджикистане двустороннего межправительственного соглашения. В данной школе предполагается обучать детей российских и таджикских граждан.

Ключевые слова: русский язык, Республика Таджикистан, школьники, студенты, развитие, изучение, совершенствование, образование, педагогика.

PEDAGOGICAL DEVELOPMENT OF THE STUDY AND IMPROVEMENT OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN TAJIK SCHOOL

In this article, the authors analyze the development of the study and improvement of the Russian language in the Tajik school. Based on the extensive material, the author of the article analyzes the widespread Russian-language media in the Republic of Tajikistan.

On the air of local radio stations about half of the programs are in Russian. In spite of the fact that no more than 10 hours of time was allotted for Russian-language programs on TV on two state programs, the national Tajik TV daily broadcasts news in Russian. Popular newspapers include Sovetsky Sport, Komsomolskaya Pravda, and others. There is a weekly radio program Russia-Tajikistan: Friendship Bridge, dedicated to the humanitarian and cultural aspects of bilateral cooperation.

This academic year, the number of students has increased compared to last year's academic year, of which they came for an internship in the Russian language. An important link in the process of strengthening Russian-Tajik cooperation in the field of education is the Russian-Tajik Slavic University (RTSU) operating since the late 1990s, on the basis of which on May 5, 2007 the grand opening of the Russian-Tajik school took place. 9-year general and 11-year (complete) secondary education in accordance with Russian educational standards.

The activity of this school is carried out with the support of two states on the basis of a bilateral intergovernmental agreement signed in the framework of the Year of the Russian Language (2007) in Tajikistan. This school is supposed to teach children of Russian and Tajik citizens.

Keywords: Russian language, Republic of Tajikistan, schoolchildren, students, development, study, improvement, pedagogy.

Сведения об авторах: **Нурова Н. Н.** – ассистентка общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. **Тел.:** (+992) 987999410

Курбонова С.А. – ассистентка общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. **Тел.:** (+992) 985-15-64-67

Information about the authors: **Nurova N. N.** - Assistant of the Department of the Russian Language of Kulob State University. **A. Rudaki. Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. **Tel:** (+992) 987999410

Kurbonova S.A. - Assistant of the Russian Language Department of Kulob State University. **A. Rudaki. Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. **Tel:** (+992) 985-15-64-67

КОММУНИКАТИВНОЕ РАЗВИТИЕ РЕЧИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Нурова Н. Н., Тоиров С.М.

Кулябский государственный университет имени А.Рудаки

Известно, что на современном этапе интерес к изучению русского языка несколько возрос, поскольку Россия является одной из стержневых стратегических партнеров Республики Таджикистана и занимает главное место в развитии экономических и культурных отношений страны владение русским языком. Русский язык для учащихся в школах или институтах служит как средством общения передача данных также и научной информации. Главный фактор в том чтобы подготовить современных и высококвалифицированных специалистов владеющим русским языком. Успешность развития обучения русскому языку в среднеобразовательные учреждение определяется содержанием обучения языку, который должно носить коммуникативно-ориентированный характер. Реформой средней школы (1984 год) было установлено «Свободное владение русским языком должно стать нормой для молодежи, заканчивающей среднеобразовательные заведения».

Нужно отметить, что параметры речевого общения в целом зависят от ее коммуникативных умений. Может рассматривать утилитарное языковыми средствами, которое разрешает создать речевое высказывание наилучше решающее коммуникативную задачу. Выбор языковых средств и сам процесс понимания высказываний, обеспечиваются как неосознанными приспособлениями, также и осознанными действиями. Мы можем использовать метод коммуникативно-ориентированного чтения так можно познакомиться с индивидуальными особенностями речевого поведения и ее формирования в процессе обсуждения и взаимодействие. В исследованиях автобиографической трилогии М.Горького «В людях», «Мои университеты», «Детство» комментариев речи дает потенциал увидеть коммуникативных умений с кое-какими общественными и нравственными условиями формирования языковой личности речевых связей. В сфере образования актуальность усвоения речи коммуникативной умений, также и их роли для решения коммуникативных задач в различных обстоятельствах общения бесспорно, потому, что те проблемы общения, которые разрабатываются психологами и социологами, еще до сих пор не стали объектом эффективного и пристального интереса педагогов и лингвистов. Лингвисты, уразумевая роль языка в учебно-воспитательном процессе, в коммуникативно-педагогической деятельности человека и нехватки в этой деятельности утверждают, что главное заключается почти в поголовном неумении наших – школьных учителей вузовских преподавателей обладать учебной педагогической речью, а это один из основных компонентов педагогического мастерства! Следует, отметить, что во время обучение мы довольно часто имеем ощущающие отвращение к занятиям и это во

многим встречается у школьников. Известный американский психолог Э. Стоун считает, что занимающимся педагогической деятельностью важно знать и владеть способами воздействия языка на умение человека, потому что именно язык оказывает кардинальное воздействие на наше учение и обучение и это не вызывает сомнений.

Известно, что психологи, обсуждая вопрос о коммуникативных умениях и указывая среди них умение, понять другого человека, уметь вступить в контакт и вести беседу, самовыражаться, самостоятельно уметь выделять речевые способы общения. Например, такой термин использует С.Б. Елканов, давая основание допустить, что за этим стоит необходимость разграничения вербальных и невербальных средств общения, попытаться обратить внимание на то, что объем понятия «коммуникативные умения» включает в себя обще коммуникативные умения наряду с речевыми коммуникативными умениями.

В различные виды общественной деятельности человека обслуживающей разными функциональными разновидностями языка, но и в самой излитой формой общественно – речевого влияния является диалог. Например, академик В.В. Виноградов пишет, что в диалоге виднее и слышнее формы выразительности экспрессии – интонационной и моторной, которые образуют социальный фонд для раскрытия характеров, то есть индивидуальных образцов лиц в сфере их навыков и склонностей, из общественного поведения на фоне социально – речевой характерологии.

Речевые коммуникативные умения реализуемы во всех видах общения. Она во всех жанрах, видах и типах разрешает человеку получать в готовом виде общественный опыт, понятый и классифицированный прошлыми поколениями. Можно сказать, что как любая деятельность человека, общение имеет ряд побудительных мотивов. В их сфере находится познание окружающего мира, самопознание и вследствие познания корректировка своего поведения.

Речь – это языковая система во влиянии или функционирование языка, она приходит в процессе говорения и понимания. Довольно и известно, что речь сообщается с помощью языка и язык каждого народа – это его история, которая передается языковым сообщением, также отметим, что язык – это историческая память каждого народа, олицетворенная в слове. О процессе речевого сообщения Кацнельсон С.Д. утверждает: «Процесс порождения речевого сообщения менее всего похож на процесс выражения готовой мысли или механического поэлементного перевода синтаксической структуры с какого-то внутреннего кода на изоморфный ей поверхностный код. Формы языка необходимо сопутствуют мысли уже на начальной фазе ее зарождения, образуя вместе с нею единый речемыслительный процесс» [3, с. 216].

Так как речь идет и об обучении русского языка, ее успех и совершенствование учащихся языка среди школьников, и студентов неязыковых факультетов неоднозначно зависят от того, что тем быстрее и чем лучше они осознают необходимость приобретения русской речи. Им необходимо приобретенные навыки, чтобы найти в дальнейшем свое практическое применения в сфере своей специальности. Надо отметить, совершенствования русской речи учащихся главным образом связано с монологической речью. Монологическую речь могут изучать в текстах специальностей по качествам учебного материала, которого предъявляют преподаватели и эти учебники приносят успех в обучении монологической речи. Внедряясь в монологическую речь, они же могут употреблять понимаемое и выученные слова, словосочетания, которых выучили с текстов, и в коммуникативной речи. Во многом речевая деятельность характеризуется взаимообусловленными и дополняющими друг друга процессами – процессом порождения и восприятия-понимания. Успех такого процесса неоднозначно связано от разработки наиболее наилучших методических приемов педагогов, и правильной сформированной системы упражнений. Митрофанова О.Д. пишет: «формирование навыков монологической речи никак нельзя ограничивать простым пересказом, а не обходимо ставить перед учащимися более сложные задачи,

связанные с активной мыслительной работой над текстом, формированием у них комплексных речевых и ремыслительных умений, воспитанием способности к спонтанному иноязычному общению. Этому надо обучать специально, разрабатывая соответствующую систему упражнений» [5, с.147]

В формировании коммуникативной речи при обучении русского языка немало важную роль играет работа над лексикой, одновременно это ещё и тренирует грамматический материал, которая расширяет круг изучаемых слов. Учащиеся не только могут знать, как могут быть построены те или иные сочетания, также они сами могут их построить и употреблять в различных ситуациях. Таким образом, формирование коммуникативной речи при обучении русского языка учащиеся должно проходить на научной и системной основе. Так как метод преподавания русского языка в школах и в вузах Таджикистана предъявляет большие требования к работе с лексикой и словарем. Потенциальный и активный запас слов и их употребление в речи являются предметом изучения большинства ученых.

Словарная работа, главным образом взаимодействует в обучении русского языка, так как она занимает одно из важных мест в развитии речи. Также это может происходить в условиях систематического накопления определенного лексического запаса. От правильной организации словарной работы можно улучшить овладение учащимися русской речью: чем большим количеством слов владеет человек, тем точнее реализуется коммуникация, как в устной, так и в письменной форме. Так как обучение русскому языку в национальных школах и в вузах ставит собой воспитательные, образовательные и коммуникативные цели. Цель обучения русскому языку как неродному является комплексной, включающей в себя коммуникативную и образовательную задачу. Следует отметить, что коммуникативная направленность не отмечает ограничение целей курса русского языка овладением разговорной речью. Знание языка среди школьников и студентов и их знание, умение включаются в их компетенции.

Компетенция коммуникативной речи – это знание языка, которое понимается владением не только как грамматическим, так и словарным (языковая компетенция), но и умение выбрать варианты, обусловленные ситуативными, социальными или иным внеязыковыми факторами. По мнению Р.Т. Белл коммуникативная компетенция, «знания, умения и навыки, необходимые для понимания чужих и порождения собственных программ речевого поведения, адекватным целям, сферам, ситуациям общения, способность, формируемая во взаимодействии им социально коммуникативного опыта» [1, с.50с].

Основное направление обучению русскому языку состоит в формировании коммуникативной компетенции. Компетенция коммуникативной речи понимается как цель и одновременно результата, также итог обучения языку, это и есть развитая способность каждого человека, выпускает в качестве субъекта коммуникативной деятельности общения. Речь учащихся развивается в коммуникативной компетенции знаний и навыков в соответствии с различными задачами и ситуациями общения. М.Н. Вятютнев считает, что «владеть языком – значит, обладать коммуникативной компетенцией. Объединяя в единое сбалансированное целое все аспекты функционирования языка, коммуникативная компетенция дает адекватную, а потому и исчерпывающую картину общения личности в коллективе». Также он думает, что «данное понятие по своей сущности, значимости, объему содержания можно назвать центральным в коммуникативной ориентации обучения» [2 - 79].

Литература:

1. Белл Р.Т. Социоллингвистика: Цели, методы, проблемы /под. ред. А.Д. Швейцера. – Р.Т. М: Международные отношения, /Р.Т. Белл. А.Д. Швейцера. 1980.-50с

2. Вятютнев М.Н. Теория учебника русского языка как иностранного /М.Н. Вятютнев. 144с
3. Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. Л.: Наука, 1972. – С. 115
4. Леонтьев А. А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному / А.А. Леонтьев. М.: М., 1970. – с 82
5. Митрофанова О.Д. Язык научно-технической литературы /О.Д. Митрофанова. М.:Изд-во Моск. ун-та. 1973. 128с
6. Потыко Г. И. «Этико-психологические основы общения» /Г.И. Потыко. М. 1983г. с. 230
7. Щерба Л.В. «Язык и личности» / Л.В. Щерба. М. 1989г.150с

КОММУНИКАТИВНОЕ РАЗВИТИЕ РЕЧИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена коммуникативной речи учащихся при обучении русского языка. Главным фактором в статье является подготовка специалистов владеющим русским языком. В данной статье говорится об успешности и развития обучения русскому языку в средних и высших образовательных учреждениях, в которых есть коммуникативно-ориентированный характер. В статье особое внимание уделено обучению коммуникативной компетенции русского языка, так как параметры речевого общения зависит от его коммуникативных умений.

На основе обширного материала авторы статьи анализируют речевое общение среди людей в различной общественной деятельности, в которой главной формой общественного речевого влияния является диалог. Любой вид деятельности человека имеет ряд побудительных мотивов, поэтому и рассматривает изучение языка в компетенции школьников и студентов. Они в своих исследованиях отмечают, что речевые коммуникативные умения реализуемы во всех видах общения. В своей статье они отмечают о совершенствовании русской речи и её связи с монологической речью, работа со словарем и лексикой.

Авторы подчеркивают, что на основе обширного использования разных методов при обучении русского языка можно расширять и развивать у учащихся коммуникативную речь.

Ключевые слова: коммуникативная речь, речь, обучение, учащиеся, формирования, русского языка, развития, совершенствования, знание, навыки.

ВУСЪАТЁБИИ НУТҚИ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ

Мақолаи мазкур ба раванди нутқи коммуникатсионии хонандаҳо дар омӯзиши забони русӣ бахшида шудааст. Омили асосӣ дар мақола тайёр кардани мутахассисони донандаи забони русӣ мебошад. Дар мақолаи зерин дар бораи муваффақият ва вусъатёбии омӯзиши забони русӣ дар мактабҳои миёна ва муассисаҳои олии касбӣ дар онҳое, ки хусусиятҳои коммуникативӣ муайян аст, сухан меравад. Дар мақола диққати махсус ба омӯзиши коммуникатсия малакаи гуфтугӯии забони русӣ, дар онҳое, ки моҳияти нутқи гуфтугӯӣ қобилияти робитавии вай вобастагӣ дорад, чудо карда шудааст.

Дар асосӣ маводҳо муаллифони мақола, нутқи гуфтугӯро дар байни одамони гуногунфаъолияти ҷамъиятӣ, дар ҳолате, ки шакли асосии таъсири нутқи ҷамъиятӣ диалог аст, таҳлил мекунад. Ҳама гуна фаъолияти одамон як қатор сабабҳои водоркунанда дорад, маҳз барои ҳамин омӯзиши забонро дар донишҷӯён мактаббачагон ва донишҷӯён баҳо медиҳад. Онҳо дар татқиқотҳои худ қайд мекунанд, ки нутқи коммуникатсионӣ дар ҳама гуна намуди гуфтугӯӣ амалӣ аст. Дар мақола онҳо

мукаммалкунӣ нутқи русиро ва алоқаи онро бо нутқи монологӣ, кор бо луғат ва лексика қайд мекунанд.

Муаллифон қайд мекунанд, ки дар асоси истифодабарии методҳои гуногун дар омӯзиши забони русӣ нутқи комуникатсиониро дар хонандагон васеъ ва мустаҳкам кардан имконпазир аст.

Калидвожаҳо: нутқи коммуникативӣ; нутқ; таълим; хонандагон; ташкил кардан; забони русӣ; инкишоф; мукаммалкунӣ; дониш; малака.

COMMUNICATIVE DEVELOPMENT OF SPEECH IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE.

This article is devoted to the communicative speech of students in the teaching of the Russian language. The main factor in the article is the training of specialists who speak Russian. This article deals with the success and development of teaching Russian in secondary and higher educational institutions, which have a communicative-oriented character. The article pays special attention to the teaching of communicative competence of the Russian language, as the parameters of speech communication depends on its communicative skills.

On the basis of extensive material the author analyzes speech communication among people in various social activities, in which the main form of social speech influence is dialogue. Any kind of human activity has a number of motivations, and therefore considers the study of language in the competence of students. He notes in his research that speech communication skills are realized in all types of communication. In his article, he notes the improvement of Russian speech and its connection with monologue speech, work with the dictionary and vocabulary.

The author emphasizes that on the basis of extensive use of different methods in teaching Russian language it is possible to expand and develop students' communicative speech.

Key words: communicative speech; speech; education; students; formation; Russian language; development; improvement; knowledge; skills.

***Сведения об авторах:** Нурова Н. Н. – ассистентка общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992)987999410*

***Тоиров С.М.** – ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992)985433037*

***Information about the authors:** Nurova N. N. - Assistant of the Department of the Russian Language of Kulob State University. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16.Tel: (+992) 987999410*

***Toirov S.M.** - Assistant of the Russian Language Department of Kulob State University. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel: (+992) 987 252204*

ТАҲЛИЛИ АСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ Омӯзиши забони англисӣ

Давлатов Ф., Вализода Ш.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Зиёд гардидани ҳавасмандии толибилмон ба фаъолияти дарсӣ – яке аз муҳимтарин масъалаҳои дидактика мебошад. Роҳҳои ҳақиқии нигоҳ доштани усулҳои доништалабӣ ин «ворид намудани фаъолият оиди омӯзиши забони хориҷӣ ба фаъолият, ки барои хонандагон аҳамияти муайяни шахсӣ дошта» (бозӣ, муошират, меҳнат, дарк намудан), мебошад.

Бо ин мақсад истифодаи усулҳои бозӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ аҳамияти махсус пайдо менамояд.

Муаммои истифодаи технологияи бозӣ дар ташкили машғулияти дарсӣ дар дидактика ба таври лозимӣ равшанӣ дода нашудааст ва дар аксарият ҳолат хусусияти декларативӣ дорад. Дар баробари ин истифодаи бозӣ ҳамчун роҳи таълим ин асбоби ҳаракатдиҳандаи идораи фаъолияти дарсӣ, ки фаъолияти фикрии хонандагонро фаъол намуда, рафти дарсро шавқовар ва ҷалбкунанда менамояд [5, с. 45-48].

Ҳавасманди аҳамиятнокии онро, ки аз тарафи толибилм дарк ва аз худ карда мешавад ва муносибати онҳоро ба фаъолияти дарсӣ ва натиҷаи он муайян менамояд. Хусусияти забони хориҷӣ ҳамчун предмети дарсӣ бо он маҳдуд мегардад, ки фаъолияти дарсӣ ин омӯзиши нутқи бегоназабон, яъне фаъолияти муоширатӣ, ки равиши онро ба ғайр аз дониш боз маҳорати нутқи бегоназабон ташкил медиҳад.

Мақсади доништалабии толибилмон, дар таркиби ҳуди таълим ба ин фаъолият маъноӣ хусусиро медиҳад. Сарчашмаи мақсадҳои доништалаби ин дарк намудани талаботи донишҷӯии толибилмон мебошад.

Ҳамчун фосилаи ташкили равиши дарс мо ҳолати ҷараёни азхудкунии забон омӯзиро нисбати масъалаҳои муоширати нутқӣ дида мебароем. Вазъиятҳои нутқӣ ба муошират характери аслии бахшида ва ба талаботҳои ҳақиқӣ ва шавқи хонандагони забонҳои хориҷӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Барои мо қобили қабул ин таъиноти пешниҳодшуда, дар рафти дарс ҳамчун вазифаи дарсӣ, ки мавзӯи дарсиро дар бар гирифта ва ҳалли мақсади муайяни дарсиро ба даст меорад бозии омӯзишӣ (дарсӣ) номида мешавад. Дар концепсияи психологияи бозӣ, ҳамчун фаъолият, предмет ва мақсади амалӣ намудани ин ҷараён муайян карда шудааст.

Бо ақидаи методистон, «бозии инсон–ин чунин фаъолият мебошад, ки дар он муносибати иҷтимоии байни одамон дар шароити новобаста аз рафтори манфиатпарастона амалӣ мешавад» [3, с. 192]

Қайд кардан зарур аст, ки усулҳои бозӣ дар системаи таълимии давраи шӯравӣ пайдо гардида, назарияи тарбиявии таълимӣ истифодаи бозиро дар дидактикаи системаи томақтабӣ фаъол намудааст. Бозӣ машқҳои вазъиятӣ-вариантиро дар бар мегирад, ки дар рафти он имконияти зиёди такрор намунаи нутқ, ки ба муоширати ҳақиқии нутқӣ бо аломатҳои хос- эҳсосот, худ аз худ рӯйдихӣ ва таъсирбахшии мақсаднок наздик аст.

Дар рафти фаъолияти кӯдак муҳолифат байни инкишофи пурҷӯшу хурӯши талаботҳои ӯ дар ҳаракатҳо бо ашёҳо аз як тараф ва инкишофи ҳаракатҳо, ки ин амалиётро амалӣ менамояд аз дигар тараф ин муҳолифат дар кӯдак танҳо дар як навъи фаъолият, аниқтараш дар фаъолияти бозӣ ҳал шуда метавонад.

Дар давраҳои пештари инкишофи ҷамъият мафҳуми бозӣ дар он маъно, ки ҳоло мо дарк менамоем мавҷуд набуд. Кӯдакон дар он давра тез ба балоғат мерасиданд ва «бозӣ» як фаъолияти мушаххас (аниқ) ба монанди фаъолияти калонсолон буд. Онҳо ҳамаи қорҳои калонсолонро мекарданд ва меомӯхтанд гарчанде, ки начандон дуруст аз тарафи онҳо иҷро мегардид. Ин ҳолат аз содда будани дунё, илм, ҷамъият ташкил ёфтааст. [9, с. 94-101]

Дар инкишофи илм ва тараққиёт зарурияти муносибати ҷиддӣ ба дониш пайдо гардид, муносибатҳо байни одамон мураккаб гардид, инчунин масъалаҳои ҳалталаб дар инкишофи кӯдакон. Дар солҳои охир дар ҳаёти ҷамъиятӣ, дар илм мафҳуми бозӣ мазмуни нав пайдо намудааст, бозӣ дар соҳаҳои бисёри ҳаёт, бозӣ ҳамчун умумии илм, категорияи ҷиддӣ дарк карда мешавад.

Аз мафҳумҳои ошкор намудаи педагогҳо, равшаншиносони мактабҳои гуногун як қатор ҳолатҳои умумиро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Бозӣ ҳамчун фаъолияти муस्ताқили инкишофи кӯдакони синну соли гуногун бармеояд.

2. Бозии кӯдакон ин озодтарин намуди фаъолияти онҳо, ки дар омӯзиши дунёи фонӣ, ошкор намудани эҷодиёти шахсӣ дарк гардидааст.

3. Бозӣ ин аввалин қадамҳои устувори кӯдак, ки аввалин мактаби рафтори меъёри талабаҳои хурд, наврасон, ҷавонон, ки тағирёбии мақсади онҳо бо мақсади калоншавӣ мебошад.

4. Бозӣ ин малакаи инкишофӣ мебошад, кӯдакон бозӣ мекунанд барои он ки инкишоф ёбанд, инкишоф меёбанд барои он ки бозӣ мекунанд.

5. Бозӣ ин худкушоии озодона мебошад, ки худинкишофёбӣ таъя ба тасаввурот, ақл ва эҷодиёт мебошад.

6. Бозӣ ин муҳити асосии мулоқоти кӯдакон аст, дар он мушкилиҳои байнифардӣ байни одамон ҳал карда мешавад.

Бозӣ ин кувваи ҳавасмандкунии кӯдакон ба забонҳои хориҷӣ мебошад ва самаранок қабул кардани маводҳои дарсии муаллими забонҳои хориҷӣ аст. Истифодаи бозӣ ва ташкили вазъияти нутқи хоҳиши бозӣ ва муоширатро пайдо менамояд, бозӣ ба хонанда натавона имконияти худифодадиҳии фаъолият балки имконияти ҳис карданро медиҳад [7, с. 304].

Таъсири рӯҳшиносии бозӣ ба баланд гардидани шуурнокии хонандагон мушоҳида карда мешавад, истифодаи мулоҳизаҳои андешакоронаи педагогӣ ва рӯҳшиносӣ дар дарсҳои инкишофи талаботро ба кори фикрӣ таъмин менамояд, ки ин ба фаъолнокии шуур, фикр ва донишҷӯии мустақилонаи ташаббускории хонандагон равона карда шудааст. Бо шарофати бозӣ талабот ба фаъолияти эҷодӣ дар ҷустуҷӯи роҳ ва воситаҳои муҳимкунонии дониш, малака ва маҳорати ҷамъшуда, пайдо мешавад.

Бозӣ, хотира ва тахайюлро инкишоф дода, ба инкишофи тарафҳои эҳсосоти иродавии шахсият ва идора намудани эҳсосотро меомӯзад. Бозӣ метавонад муносибати хонандагонро ба ин ё он ҳолат далел, муаммо, иваз намояд таъсири рӯҳии бозӣ ба фардҳои гуногун якхела нест, он бо алоҳидагии инфиродии шахсият муайян карда мешавад. Таъсири иҷтимоӣ рӯҳии бозӣ худро дар рафъ намудани тарси муошират бо забони хориҷӣ (модарӣ) ва ташаккули муошират алалхусус, маданияти бурдани муколамаро ошкор менамояд. Бозӣ шавқу рағбатро ба мамлакате, ки забони онро омӯхта ва хондани нашриёти хориҷиро сар кардааст, пайдо мекунад. Қобили қабули қарори мустақилона, баҳогузориҳои ҳаракатҳои худ ва дигарон ташаккул намуда, муҳимнокии дониши худро водор менамояд, бо нуқтаи назари рӯҳшиносӣ мақсади пайдо намудани бозӣ, яъне мақсади бозӣ дар рафти дарс дар як қатор бо мақсади муоширати омӯзишӣ ва нафосатдӯстӣ бояд пешниҳод карда шавад. Бозӣ аз рӯи табиати худ ба ҳолати ҳақиқии ҳаёти наздик буда, дар баъзе ҳолат аз онҳо ҷудонашаванда мебошад. [13, с. 67-68]

Бозӣ таъсири эҳсосотиро ба хонандагон таъмин намуда, имкониятҳои шахсиятро фаъол менамояд, он азхудкунии дониш, малака ва маҳоратро сабук намуда, ба муҳимнокии он мусоидат менамояд. Машқи бозии таълимӣ барои фаъол, мустаҳкам ва назорат бурдан ислоҳот дароварда, ба дониш малака ва маҳорат, аёнӣи педагогӣ ва дарсиро дар омӯзиши амиқи маводи мушаххас пайдо менамояд. Барои фаъолияти фаъоли фикрӣ иштирокчиёни он шароит фароҳам месозад, бозии супоришӣ масъалаи дарсӣ дорад, ки шуурнокии толибилмонро ҳавасманд намуда, пешбинии тадқиқот ва санҷиши дурусти қарори қабулнамуда ва фарзияро меомӯзад. Дар асл он индикатори муваффақиятҳои хонандагон барои азхудкунии интизоми дарсӣ, ки яке аз намуд ва воситаи ҳисобот, назорат ва худназоратии хонандагон мебошад. Бозии дарсӣ маданияти муоширатро тарбия намуда, дар ҷамъият ва бо ҷамъият кор карда тавоништаро ташаккул медиҳад. Ҳамаи ин хусусиятҳои бозии дарсиро ҳамчун воситаи рӯҳшиносӣ, иҷтимоӣ - рӯҳшиносӣ ва таъсири педагогӣ ба шахсиятро муайян менамояд.

Бозӣ ба фаъолияти гурӯҳӣ равона карда шудааст, ки бо пуррагӣ ба талаботи усулҳои замонавӣ ҷавобгӯ буда, осон ба дигар намуд фаъолияти инфиродӣ дигаргун гардида, ба ҳар як донишҷӯ имконият медиҳад, ки дар ин ё он нақш худро санҷад ва маҳорати инфиродии худро нишон диҳад [2, с.41-48].

Бозӣ иштироки фаъолонаи хонандагонро дар протсессе таълим таъмин менамояд ва шавку рағбати онҳоро нисбат ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дучанд зиёд мекунад.

Бозиҳои тақлидӣ амалияи васеъ доранд, аммо бозиҳо характери ҷустуҷӯӣ дошта, натиҷаи онҳо лоиҳаи воқеи дигаргунӣ, тадқиқ ва ҳулосаи муосири баҳой мебошад, истифода бурда мешавад. Воридшавии эҳсосоти бе ихтиёрӣ ба воқеи зӯрозмоӣ ва дастачамӣ барои ҷустуҷӯи ҳалли бехтари имконияти дигаргунсозии ҳолатҳо, азхудкунии усулҳои нав дар рафти кор дар чараёни муоширати корӣ, машқи ҳиссиёти пешакӣ ва ҳаёлпарастӣ, инкишофи имкониятҳои бадеҳасозӣ ва маҳорат тез эътино намудан ба ивазшавии вазъияти усули таълимии бозиро машхур намуд. Вале бо сабаби маҳдуди вақт бисёртар ҳолатҳои алоҳидаи бозӣ истифода бурда мешаванд. Бозиҳои таълимӣ маданияти муоширатии хонандагонро тарбия менамоянд.

Албатта, намудҳои гуногуни бозиҳо мавҷуданд, ки ба монанди бозӣ бо лото, бозӣ бо домино, бозии кадом расм аз ҳама зебост, бозӣ- конкурс яъне озмун, бозӣ ба таври иҷро намудани нақшҳои гуногун, яъне бозиҳои нақшиву касбӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Бозиҳо доир ба омӯзиши мавзӯҳои азхудшуда дар машғулиятҳои кружокӣ, дарсҳои кушод ва бозиҳои гурӯҳбандӣ дар вақти дарси забони англисӣ бо хонандагон гузаронида мешавад. Яке аз роҳҳои шавқовару пурмахсул гузаронидани дарси забони англисӣ ташкили бозиҳои дидактикӣ мебошад. [11, с. 101-110].

Маълум аст, ки ҳар чизи шавқовар, ба хотир тезтару хубтар нақш мебандад. Маҳз ташкил ва гузаронидани бозиҳои дидактикӣ метавонанд дарсро шавқовар гардонанд [12, с. 54-59]. Тавассути бозиҳои дидактикӣ метавон маводи таълимиро мустаҳкам кард, тақрор намуд, захираи луғавии хонандагонро ғанӣ гардонид, малакаи суҳанронӣ ва дурустнависию онҳоро ташаккул дод. Дарсе (дар назар аст дарси забони англисӣ), ки тавассути бозӣ гузаронида мешавад, хонандагонро ба олами забони англисӣ мебарад.

Инчунин, гузаронидани бозиҳои дидактикӣ имкон медиҳад, ки хонандагони суҷхон низ дар радифи ҳамсабақони пешқадамашон қобилияти эҷодии худро нишон диҳанд. Ҳатто, иҷро намудани яке аз шартҳои бозии гузаронидашуда аз тарафи хонандагони суҷхон аз як ҷониб муваффақияти омӯзгор бошад, аз ҷониби дигар тақони ҷиддие хоҳад буд барои фаъолияти минбаъдаи ҳуди он хонандагон. Акнун якчанд намуди ташкили бозиҳои дидактикиро дида мебароем.

Барои тафтиши луғати хонандагон, инчунин, истифодаи бозии «Майдони муъҷизот», ки дар байни мо чун «Поле чудес» маълум аст, метавонад самарайи хуб диҳад. Рангоранг гузаронидани ин бозӣ аз муаллим вобаста аст. Ё инро метавонад ҳам инфиродӣ ва ҳам байнигурӯҳӣ ташкил кунад. Шарт ва тарзи гузаронидани бозии мазкур ба ҳамагон маълум буда хоҷат ба фаҳмонидан нест.

Дар мавзӯҳои «Обу ҳаво», «Фаслҳои сол» бозии «The seasons»-ро гузаронидан айни муддаост. Хонандагонро ба чор гурӯҳ ҷудо намуда, ҳар кадоми онҳоро бо номи фаслҳои сол номгузорӣ мекунем: spring, summer, autumn, winter. Сипас, дар тахтаи синф калимаҳои ба мавзӯ марбутаро, ба монанди rain, snow, flowers, cold, warm, hot, swimming, skiing, skating, snowman, snowball, blossom ва ғайра, инчунин, номи моҳҳоро менависем. Супориш чунин хоҷад буд: калимаҳои ба гурӯҳи шумо тааллуқдоштаро нависед. Масалан, гурӯҳи winter менависад: snow, cold, skiing ва ғайра. Дар ин бозӣ якчанд намуди супоришро дода, ба ҳар яки ин супоришҳо ҳолҳои алоҳида додан ва дар охир ҳолҳоро ҷамъ ва ғолибро муайян кардан мумкин аст. Агар супориши аввал ёфтани калимаҳои марбута бошад, ба ҳар як калимаи ёфташуда як ҳолӣ додан зарур аст.

Супориши дуюми ин бозӣ чунин аст: ҳодисаҳои табиӣ дар фасли шумо рух медиҳад ва идҳои хешро нависед. Масалан, гурӯҳи spring менависад: It often rains. We celebrate Mother's Day ва ғайра. Ба ҳар як ҷумлаи дуруст ду ҳол ва ба ҷумлаҳои, ки мазмунан дурустанду хатои имлоӣ ва ё грамматикӣ доранд, як ҳол додан мумкин аст.

Супориши сеюм: дар тахтаи синф ҷумлаҳои мазмунан нодурустро аз кабили *There 11 months in the year. Winter is the warmest season* ва амсоли инҳоро менависем (муаллим метавонад барои сарфаи вақт ин ҷумлаҳоро тариқи варақаҳо ба гурӯҳҳо тақсим кунад) [10; 44- 48]. Ислоҳ кардани ҷумлаҳо супориш дода мешавад. Гурӯҳҳо барои ҳар як ҷумлаи ислоҳкардашон як ҳол мегиранд.

Рафти гузаронидани яке аз ин бозиҳо чунин аст. Хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунем (ба чанд гурӯҳ ҷудо намудан ба салоҳияти ҳуди омӯзгор вобаста аст). Ба ҳар як гурӯҳ алифбои забони англисиро, ки дар варақаҳои алоҳида навишта шуда, ҳарфҳо омехта карда шудаанд, медиҳем. Супориш ё шартӣ бозӣ ҳарфҳоро аз рӯи тартиби алифбо ҷидан аст. Ғолиб ҳамон гурӯҳе доништа мешавад, ки аввалин шуда супоришро иҷро мекунад. Ин бозиро бо овозҳои забони англисӣ, ки 44-тоанд, низ гузаронидан мумкин аст. Азбаски овозҳо тартиби муайян надоранд, супориш метавонад чунин бошад: садонокҳоро ба гурӯҳҳо (садоноку ҳамсадо, дифтонгҳо) ҷудо кунед. Ин бозиро барои ташаккули малакаи дурустнависӣ (*spelling*) ва азёд кунонидани луғат ҳам истифода бурдан мумкин аст. Барои ин калимаҳоро ба қоғаз навишта, сипас онро бурида, ҳар як ҳарфашро алоҳида намуда омехта мекунем. Сипас, ба хонандагон расм ё варианти тоҷикии онҳоро дода, супориш медиҳем, то бо ҳарфҳои додашуда калимаи дар назар бударо созанд. Барои душвортар шудани супориш ба ҳар як калима як ё ду ҳарфи иловагӣ зам кардан мумкин аст. Ин ба эҷодкории ҳуди омӯзгор ва қобилияти шогирдон вобаста аст. [8, с.131-134]

Барои дар як ҷой нишаста дилгирнашудани хонандагон ва инчунин, баҳри ташаккули ҷолоқива бодикқат будани онҳо дар шартӣ ҷоруми бозӣ аз тӯб истифода бурдан мумкин аст. Вобаста ба андозаи синфхонаи таълимӣ ва миқдори шогирдон онҳоро ба якдвра ҷамъ меоварем. Агар синфхона калон бошад, ҷои муносиб назди тахтаи синф аст. Дар синфхонаи хурд дар периметри он гирд омадан мумкин аст. Тарз ва шартӣ гузаронидани ин қисми бозӣ чунин аст: Муаллим бозиро оғоз мекунад. Ў ягон калимаеро, ки ба мавзӯ мувофиқаст, мегӯяд (масалан дар мавзӯи «Ғаслҳои сол» метавонад бо калимаи *harvest* (ҳосил) ё ки *snow* (барф) оғоз кунад) ва тӯбро ҷониби ягон хонанда ҳаво медиҳад. Хонанда бояд тӯбро дошта, ягон калимаи дигари ба мавзӯ мувофиқро гӯяд ва тӯбро ба каси дигар ҳаво диҳад. Ҷамин тавр, бозӣ идома меёбад. Лекин калимаҳо набояд такрор шаванд. Хонандае, ки калимаи гуфташударо мегӯяд, ё тӯбро дошта наметавонад ва ё тӯбро гирифта муддати дуру дароз хомӯш меистад, мағлуб мешавад ва ба ҷояш менишинад. [6;78-79]

Баъд аз гузаштани вақти ба ин шартӣ бозӣ ҷудошуда, ки ин ҳам ба салоҳиди ҳуди муаллим аст, ба хонандагони то ҳол дар бозӣ буда як ҳолидода мешавад ва ин ҳолҳои гирифтаи онҳо ба ҳолҳои гуруҳашон зам карда мешаванд. Ҷамчун супориши панҷуми бозӣ ғалли кроссвордро гирифта мумкинаст. Ба баён ва шарҳи тарзи тартибдодани кроссворд зарурият нест, зеро он баҳамагон маълумаст.

Дар охир барои мушоҳидаи ҳозирҷавобии хонандагон чистон гуфтан мумкин аст. Гурӯҳе, ки ҷавоби чистонро меёбад, бояд дарҳол сигнал диҳад ва ё даст бардорад (ин аз имконият вобаст аст) ва бо иҷозати муаллим ҷавоб диҳад. Ба ҳар як ҷавоби дуруст як ҳол дода мешавад. Агар чистонҳо ба мавзӯ мувофиқ бошанд, ин ба манфиати кор хоҳад буд:

Дар охир ҳолҳои бадастovarдаи гурӯҳҳо ҳисоб, бозӣ ҷамъбаст ва ғолиб муайян мегардад. Агар дар яксоати дарсӣ гузаронидани ҳамаи шартҳои ин бозӣ имконнопазир бошад, як қисми онро гузаронидан мумкин аст. Ё муаллим метавонад онро дар ду-се соати дарсӣ гузаронад ва натиҷаи ниҳой ва ғолибро дар дарси охиринае, ки ин бозӣ гузаронида шудааст, эълон кунад. Ин метод ба беҳтар намудани давомот ва дарсро бесаброна мунтазир шудани хонандагон мусоидат мекунад.

Албатта, танҳо бо ин бозиҳои, ки дар боло қайд намудем, маҳдуд намешавем ва ба ҷустуҷӯ ва эҷоди бозиҳои нав ба нав мешавем, зеро бозиҳои мазкур танҳо қатрае аз дарёро мемонанд.

Дар таҷрибаи педагогии муосир миқдори бисёри омӯзиши методҳо истифода бурда мешавад. Барои интихоби онҳо омӯзгор ба якчанд мушкилиҳо дучор мешавад. Дар ин ҳолат инҳоро ба хелҳо ва гурӯҳҳо ҷудо кардан лозим аст, ки барои хусусиятҳои умумии омӯзиши методҳо кумаки зиёде мерасонад [1, с. 55].

Ҳоло хелҳои гуногуни методҳои паҳнгардида дида мебароем.

1. Методҳои асосӣ
2. Ҷузъӣ методҳо
3. Методҳои алоҳида
4. Мақсаднокии функционалии гурӯҳҳои методӣ

Намоиши кинофилм, видео, слайдҳо ва ғайра.

Машқ, таҷриба, кор бо китобҳо, таҳлил ва тасвири намунаҳо ва ғайра.

Ба ҳисоб гирифтани шакли омӯзиш, ки ба ҳосил намудани маҳорат ва малакаи омӯзиш равона карда шудааст.

Ҳамин тавр, бозӣ ин намуди асосии фаъолияти хонандагон мебошад. Бозӣ барои малакаи махсуси омӯзиши забон хизмат мекунад. Истифодаи бозиҳо ҳамчун яке аз методи омӯзиши забони англисӣ хеле ҳам равиши омӯзишро осон мегардонад ва ба хонандагон наздик ва дастрас мегардонад [1, с. 55].

Бозиҳои идоракунанда яке аз намудҳои оддии бозиҳо буда, метавонад дар асоси муколама ва матн сохта шавад. Дар мадди аввал хонандагон бо муколама шинос мешаванд ва онро меомӯзанд, баъдан бо якҷоягии муаллим онҳо мазмуни муколамаро муҳокима мекунанд. Баъд аз ин ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, ки муколамаи шахсии худашонро тартиб диҳанд. Муаллим дар тахтаи синф калимаҳои душвореро, ки ба тартиб додани муколама дахл дорад, менависад ва хонандагон бевосита аз онҳо истифода мебаранд [13, с. 332].

Дуюм намуди бозиҳо ин бозиҳои нақшофарӣ дар асоси матн мебошад. Дар ин ҳолат баъд аз шиносшавӣ бо матн муаллим ба яке аз талабагон пешниҳод мекунад, ки нақши қаҳрамонро аз ягон намуди матн иҷро кунад ва дигар талабагон аз ӯ интервью гиранд ва дар ин ҳолат талабагон бештар методи саволдиҳиро пурра истифода мебаранд.

Инчунин бозиҳои нақшофариро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст. Гурӯҳи аввал иборат аз малакаҳои нутқи грамматикӣ, лексикӣ ва фонетикӣ. Диққати асосӣ ба бозиҳои грамматикӣ дода мешавад, ки фаро гирифтани малакаҳои грамматикӣ пеш аз ҳама имконият барои нутқи фаъоли талаба мебошад. Дарсҳои дилгиркунанда бо роҳи бозиҳо шавқовар ва дилчасп мегардад. Баъд аз бозиҳои грамматикӣ инчунин бозиҳои лексикӣ ҳастанд, ки мантиқан таҳкурсии нутқи гуфтугӯиро меафзояд.

Бозиҳои фонетикӣ, барои омӯختани қоидаҳои хониш ва ислоҳ кардани тарзи талаффуз дар этапҳои ташкил намудани малака ва маҳоратҳои нутқ гузаронида мешаванд [15, с. 124].

Номгӯи гурӯҳи дуюм «бозиҳои эҷодӣ» мебошад. Мақсади ин бозиҳо барои рушди ояндаи азхудкунии малака ва маҳорати нутқи хонандагон мусоидат мекунад. Ин намуди бозиҳо хонандагонро барои эҷодкорона истифода бурдани малакаҳои нутқ равона мекунад.

Аз ҳама мушкилтарин ин бозиҳои дарозмуддати мустақилонаи нақшофарӣ мебошанд, ки ба ташаббускорӣ ва эҷодкорӣ имконият медиҳанд. Дар хусуси бозиҳои мустақилонаи нақшофарӣ дар иҷрои ин нақш худи талабагон бояд ба як қарор биёянд, ки аз кадом матн онҳо истифода барад, чи тавр бояд фаъолияти азхудкунии онҳо рушд ёбад. Муаллим танҳо номи мавзӯи бозиҳои нақшофариро номбар мекунад, баъдан аз талабагон хоҳиш мекунад, ки муколамаҳои гуногунро тартиб диҳанд. Боз муаллим метавонад синфро ба гурӯҳҳо тақсим кунад ва ба ҳар як гурӯҳ пешниҳоди мавзӯӣро

кунад, ки ба онҳо наздик ҳастанд. Дар ин ҳолат агар даркор шавад муаллим метавонад ба тақсимоти нақшҳо ва муҳокимаи он аз талабагон бевосита кӯмаки худро дарег надорад. Бозиро нақшофарӣ рушди тавоноии иҷтимоиро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Бондаренко С.М. Урок – творчество учителя/ С.М.Бондаренко. – Москва: Владос, 1974. – 401 с.
2. Васильева Л.Я. Развешающее обучение иностранным языкам/ Л.Я.Васильева. - Воронеж: журнал Иностранные языки в школе, 1998, №2, С. 24-26
3. Вяткина Б.А. Интегральная дуальность человека и её развитие/ Б.А.Вяткина.– Москва: Институт психологии РАН, 1999. - 328 с.
4. Долинер Л.И., Ёршов О.А. Методика разработки и использования коммуникативности в школьной успеваемости/ Л.И.Долинер, О.А.Ёршов.– Екатеринбург: Лирка, 1999. – 197 с.
5. Долинер Л.И., Ёршов О.А. Педагогическая диагностика/И.Долинер, О.А.Ёршов.- Москва, 1991. -229 с.
6. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе, - Москва: Академия, 1992. -312 с.
7. Кусова Т.Я. Модульная программа обучения английскому языку/ Т.Я.Кусова.– Хабаровск: НОР 1999. – 256с.
8. Московская Н.Л. Изучение иностранного языка/ Н.Л.Московская.- Ставрополь: Флинка, 2000. -244с.
9. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению 2-е изд/ Е.И.Пассов. - Москва:Академия, 1976. -352с.
10. Пассова Е.И.. Коммуникативность обучения в практику школы/ Е.И.Пассов.– Москва: Ирис, 1988. -158 с.
11. Пассова Е.И.. Коммуникативность обучения в практику школы/ Е.И.Пассов.– Москва: Академия, 1996. -298 с.
12. Поддъякова А. Ты гений или просто умный. // Знание – сила. -Санкт-Петербург:/ А.Поддъякова.- Линк, 2002, №9, с. 74-77.
13. Рахмонов И.В. Основные направления в методике преподавания иностранных языков/ И.В.Рахмонов.– Москва: Аграф, 1972. -347 с.
14. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе/ Г.В. Рогова, Ф.М.Рабинович и др. - Москва: Вулгарс, 1991. - 321 с.
15. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ/ К.Усмонов, А.Бойматов. – Хучанд: Ирфон, 2009. -234 с.

ТАҲЛИЛИ АСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақола фарогири масъалаи баррасӣ ва корбасти таҳлили асосҳои технологӣ дар омӯзиши забони англисӣ буда, дар он дар бораи ҷанбаҳои забонӣ, муайян кардани сохту таркиби таҳлили асосҳои технологӣ дар омӯзиши забони англисӣ коркард ва истеъмоли онҳо дар дарсҳои забони англисӣ сухан меравад. Дар ин таълифот дар заминаи омӯзиши сарчашмаву маъхазҳои бурҳони илмию таърихӣ ҷанбаҳои забонию педагогӣ муайян карда шудаанд.

Муаллиф бар ин назар аст, ки “Барои дар як ҷой нишаста дилгир нашудани хонандагон ва инчунин, баҳри ташаккули ҷолоқӣ ва бодикқат будани онҳо дар шартҳои чоруми бозӣ аз тӯб истифода бурдан мумкин аст”.

Инчунин дар мақола моҳият, мазмун ва раванди ташаккули таҳлили асосҳои технологӣ дар омӯзиши забони англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Ҷуноне ки муаллиф мулоҳиза меронад: “Бозӣ иштироки фаъолонани хонандагонро дар протсессии таълим таъмин менамояд ва шавқу рағбати онҳоро нисбат ба омӯзиши

забонҳои хориҷӣ дучанд зиёд мекунад.” Асоси мақолаи илмиро як қатор бозиҳои шавқоваре, ки ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ бахшида шудаанд ва васеъ истифода мешаванд, ташкил менамоянд. Муаллиф инчунин, дар бораи истифодабарии расмҳо ва аёнияти расмҳои фанӣ, ки барои гузаронидани дарсҳои забони англисӣ ва корҳои берун аз синфӣ хеле муҳиманд, сухан меронад.

Бояд таъкид дода, ки муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву англисӣ, луғату қомусҳои мӯътамад ва сомонаҳои интернетӣ истифода кардааст.

Калидвожаҳо: бозиҳои компютерӣ, забони англисӣ, фонди луғавӣ, омӯзиш, технология

АНАЛИЗ ОСНОВ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье основное внимание уделяется анализу основ технологии в изучении английского языка с точки зрения языковых аспектов, определению структуры и состава технологического анализа при обработке английского языка, и их использования на занятиях английского языка. В этом исследовании язык и педагогические аспекты научных и исторических перспектив внедряются в контексте научной и образовательной деятельности.

Автор отмечает, «... для того чтобы обучающиеся не сидели в одном и том же положении, учитель может использовать интерактивные игры в виде воздушного шара и т.п.»

В статье также проанализирована сущность, содержания и процесс анализа технологической базы в обучении английскому языку. Как считает автор: «Игра предоставляет учащимся активное участие в процессе обучения и удваивает их интерес к изучению иностранных языков. Основу научной статьи составляет целый ряд приведенных интересных игр, посвященных изучению иностранных языков и широко используемых. Я также рассказываю об использовании наглядных пособий и предметов изобразительного искусства, которые очень важны на занятиях по английскому языку и внеклассных занятий.»

Следует отметить, что автор стремился применить материал на основе источников научных исследований, многих внутренних и внешних исследователей таджикского и английского языков, лингвистических систем и интернет-сайтов.

Ключевые слова: компьютерные игры, английский язык, словарный фонд, обучение, технология.

ANALYSIS OF THE BASIS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING TECHNOLOGY

This article focuses on the analysis of the fundamentals of technology in learning English from the point of view of language aspects, determining the structure and composition of technological analysis in processing English, and their use in English classes. In this study, language and pedagogical aspects of scientific and historical perspectives are introduced in the context of scientific and educational activities.

The author notes, "... so that students do not sit in the same position, the teacher can use interactive games in the form of a balloon and soon."

The article also analyzes the essence, content and process of analyzing the technological base in teaching English. According to the author: "The game provides students with active participation in the learning process and doubles their interest in learning foreign languages. The basis of my scientific article is a whole series of interesting games that are devoted to the study of foreign languages and are widely used. I also talk about the use of visual aids and objects of fine art, which are very important in the classroom in the English language and extracurricular activities"

It should be noted that the author sought to apply material based on sources of scientific research, many internal and external researchers of the Tajik and English languages, linguistic systems and internet sites.

Keywords: computer games, English, vocabulary, learning, technology.

Сведения об авторах: *Давлатов Ф.* – старший преподаватель кафедры иностранных языков и методики преподавания Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. **Адрес:** 734065,, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 985-89-11-60

Вализода Шабнам Хабибулло-докторант (Ph.D) Таджикского национального университета **Тел:** (992) 985-89-11-60.

Information about the author: Davlatov. F – Senior teacher of the department foreign languages and their teaching methodology Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 734065,, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **Phone:** (992) 985-89-11-60

Information about the author: Valizoda Shabnam Habibullo Doctor (Ph.D) and Tajik National University tel: (992) 985-89-11-60

ҲАҚНАЗАР ҒОИБ ВА ОСОРИ АДАБИИ Ӯ

Одинаева Г.М., Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тибқи таҳқиқи ҳамаҷониба ва пурраи эҷодиёти шоир муайян гардид, ки Ҳақназар Ғоиб аз ибтидои солҳои 60-ум то ин дам зиёда аз 50 соли умри қиматбаҳои худро ба суфтани дурри маънӣ сарф кардааст. Мақолоту тақризҳои муҳаққиқон, ки дар саҳифаҳои рӯзномаю маҷаллаҳо доир ба маҷмӯаю китобҳои ӯ ба таври доимӣ манзур мегарданд, ҳанӯз моҳияти эҷодиёташро он тавре ки лозим аст, ошкор намесозанд. Аз ин лиҳоз, дар муқоиса мавриди интиқод қарор додани эҷодиёти Ҳақназар Ғоиб вазифаи рӯзмарраи нақди адабиёт.

Ашъори ин адиби нуктасанҷ аз ибтидо то қуллаи қамолоти эҷодӣ пур аз эҳсосоти ошиқона мебошанд. Дар саросари осори адиб мавқеи ҳукмрон доштани мавзӯи ишқро бо мафҳуми воқеии он дарк менамоем. Дар ашъори Ҳақназар Ғоиб аз ихлоси ҳиссиёти фардию маҳрамони то қашфи бадеии бузургтарин рӯйдодҳои замони мушоҳида мешавад. Чӯшу хурӯши эҷодии Ҳақназар Ғоиб ба муҳаққиқону хонандагон имконе фароҳам меоварад, ки муҳаббати нисбат ба ҳаёт, ҷомеа ва халқу ватан дошташро ошкор намоем. Чуноне ки Сайида Набизода аълоҷии маорифи Тоҷикистон қайд кардааст: «Ашъори ноби устод Ҳақназар дарёи шахдбездест, ки тафсири он касро ҷониби баҳри беканори сухану маънӣ қашида, нафосату латофати шеърӣ гуҳарбораш хонандаро пайи андеша мебарад, андешаи нангу номуси ватандорӣ, андешаи худшиносӣ»[3, с.16].

Шоир Ҳақназар Ғоиб низ бо муҳит, бо фалсафа, бо маънии воқеии худ мабдаъ ва маншаи алоҳидаи эҷодӣ дорад. Маҳз муҳит, ки мафҳуми васеъ мебошад, ба Ҳақназар Ғоиб нерӯю қудрат, илҳом ва тавоноӣ бахшида, истеъдоди дар вучуд дошташро рӯ баровард ва тақмил дод. Суханвар аз нахустин маҷмӯаи ашъор «Тӯшаи роҳ» то маҷмӯаи шеърҳои «Эҳёнома» доир ба ин мабдаи пайдоиши маъниву образ басо ҷолиб андеша кардааст. Чихати муҳимми анғезандаи илҳомӣ ӯ зодгоҳ, деҳаи Офтоблиқо, аллаи модар, садои дилкашу форами оҳангҳои най ва дутори падар, хунармандии мардони бозавку хушсалиқа дар эҷодиёташ якҷоя бо зебоию рангорангии табиат омехта, як ҷо ба қалбу эҳсосоташ таъсири дилхоҳ расонидаанд. Дар дили ҷавонаш меҳри одамони деҳа, хешу табор, хунар, илму маърифат ҷой гирифта, шоирро ба шохроҳи васеи зиндагӣ раҳнамун сохтаанд.

Сарчашмаи дигари ба чодаи шеърӯ шоирӣ ва мактабу маориф ворид шудани Ҳақназар таҳсил дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб мебошад. Бо вучуди ин сарчашмаи асосӣ ва аслии эҷодкор шудани Ҳ. Ғоиб маҳфилҳои адабии донишгоҳ маҳсуб меёфт. Ҳ. Ғоиб ҳафтае ду маротиба бо аҳли илм ва адаб ҳамсухбат мешуд. То ҳол ҳар як чорабиние, ки дар донишгоҳ гузаронида мешавад, Ҳақназар Ғоиб иштирок намуда, ҳазлгӯӣ ва суҳанронӣ мекунад.

Нуктаи дигар мутааллиқ ба мабдаъ ва маншаи рушду камоли шоир муҳити адабии шаҳри Кӯлоб аст, ки таҳти сарпарастии пири хирад, шоир ва ҳофизи халқии ҷумҳурӣ шодравон Сайдалӣ Вализода амал менамуд. Ин марди заки борҳо ба донишкада ташриф оварда, бо зарофатгӯиву насихатҳои ҳакимона ба донишҷӯён дарси зиндагӣ меод. Воқеан, ҳаёти минбаъдаи шоир Ҳақназар қомилан ба ҳамин муҳити адабӣ пайваста, рушд меёфт. Ин ҷо аз суҳанварон шодравон Ашӯр Сафар, Саидҷон Ҳақимзода ва Сомеъ Одиназодаро ном мебарем, ки ҳар кадом яке пайи дигар дар як муҳит кӯлвори эҷодӣ ҳамадигарро пурбор гардонид, муҳити адабии Хатлонзаминро шукӯҳу шаҳомат мебахшиданд. Дар ин бора гуфтаҳои Ҳақназар Ғоиб ҷолиби диққат аст: «Дар ташаққули шеърӯ шоирӣ ман устодон Сайдалӣ Вализода, Ашӯр Сафар ҳиссаи қалон доранд. Ба андешаи ман, ҳар кас, ки худро шоирӣ беустод мешуморад, носипос аст, зеро дар адабиёт ҳеҷ гоҳ ин тавр нашудааст. Ҳатто ду байти устодона гуфта низ метавонад ба шоирӣ пасоянд сабақдеҳ бошад. Зеро он намунаест, ки дар кӯшиши баробар ба он байте гуфтан пайдо мешавад. Пас муаллифи он шоҳбайт ба шоирӣ пасоянд ҳукми устодӣ дорад. Чунонки Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз, Румию Ҷомӣ ба ҳама шоирон ҳукми устодӣ доранд [3, с. 4].

Ҳақназар аз маҳфили эҷодии устод Вализода, аз файзи суҳбат ва базлагӯиҳои ин пири хирад баҳравар мешуд. Дар он базмҳои эҷодӣ шоироне чун Муҳиддин Фарҳат, Аминҷон Шукӯҳӣ, гоҳо Ғаффор Мирзою Ғоиб Сафарзода ширкат меварзиданд, ки ба тақомули ҳунари суҳангустарии Ҳақназар бетаъсир намонданд. Дертар устод Лоиқ, Убайд Раҷаб, Қутбӣ Киром, Муъмин Қаноат гоҳо Бозор Собир ба Хатлон омада, ҷидду ҷаҳди устод Ҳақназарро афзун ва ҷароғи илҳомашро фурӯзонтар мекарданд. Инчунин, ин шоирони варзида азми эҷодӣ истеъдоди дигар ҷавоншоирони Кӯлобиро ба мисли Муҳаммад Ғоиб, Сафар Маҳмуд, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Салими Хатлонӣ, Маҳзун сайқал меоданд.

Дар асл истеъдоди суҳанварӣ худододӣ аст, ки он ҳамеша ба ҷӯш меояд ва тафакқури шоиронаи адибро ба ҷунбиш меорад. Вале силсилаҷунбони асосӣ дар офаридани ҳама гуна асарҳои хурду қалон ишқу муҳаббат аст. Он аз бачагӣ қалби кӯчаки шоирӣ ояндаро фаро гирифта, тӯли даҳсолаҳо ба рӯҳу ҷони ӯ нишаста, бар асари таҷрибаи зиндагӣ пухта мегардад. Таҳаввули эҷодӣ ҳар шоир ба таҳаввули дарки тадриҷӣ ишқу муҳаббат вобаста мебошад. Ин ишқ аз ғаҳвора бо аллаи модар, дасти пуршафқати падар сарчашма гирифта, то меҳри Ватан тақмил меёбад. Аввалин шеърҳои лириқии Ҳақназар Ғоиб, ки дар нахустин маҷмӯааш «Тӯшаи роҳ» манзури хонанда гардидаанд, ба монанди «Ба оянда», «Қуллаҳо», «Дил аз паси ту, ман аз паси дил», «Ҷаҳони ман», «Санг», «Донаҳои ашк», «Руд», «Суруди ишқ», «Шеър», «Савти кӯҳсор» рӯдеро ба хотир меоранд, ки аз ҷашмаҳои зулоли кӯҳистон ба ҷӯйҳо ҷорӣ шуда, бо мақсади даромехтан ба баҳри пуртуғён кӯшиш менамоянд. Дар аввал эҳсосоти қаҳрамони лириқӣ ё орзую омили шоирӣ ҷавон дар шеър мавқеъ гирифта, муҳаббати бо шири модар омехтаро дар васфи зодгоҳу Ватан зоҳир менамуд. Ӯ ханӯз дар шеъри «Шуълаҳо» ягона чизи барояш муқаддас - умрро сарфи шеърӯ фаъолияти шоирӣ қардан мехост. Қаҳрамони лириқӣ шоир ба воқеият, ба оянда боварии кул дошта, тасмим мегирифт, ки тавассути суҳан ба «родмардони мулк» ҳайқал гузорад:

Ҳар сурудамо ба номи зиндагӣ сар мекунам,
Сӯзу оҳанги диламо нақши дафтар мекунам.

То биёбам рангҳои тозаи айёмро,
Хомаро то субҳ дар хуноби дил тар мекунам.
Ман миёни рӯди тӯфонҷӯши имрӯзу пагоҳ,
Пуламу пайванд як соҳил ба дигар мекунам.

[12, с.26]

Аввалин маҷмӯаи ашъори шоир «Тӯшаи роҳ» (1972) аз 34 шеър, 12 рубоӣ, 15 дубайтӣ фароҳам омадааст. Дар саҳифаи аввали ин маҷмӯа шоир Боқӣ Раҳимзода ба шоири ҷавон чунин баҳо додааст: «Ҷавонӣ олами орзухост ва роҳи ӯ мисли пайраҳаҳои кӯҳистони тоҷик пасту баланд ва пурпечу хам аст. Хоса ба ҷавоне, ки роҳи дилхоро ба эҷоди сухан бипаймояд, ба манзили мурод расидан на он қадар осон аст, аммо шоире, ки осори якумрии ӯ хомаи тасвири ӯст, бо азму эътиқоди қавӣ ба олами дилҳо сафар мекунад» [3, с.74].

Маҷмӯаи дуҷуми шоир «Рамзи ҳаёт» (1978) аз 43 шеър, 19 дубайтӣ, 48 рубоӣ, 3 суруд иборат аст. Шоҳвалӣ Саидҷаъфаров дар маҷаллаи «Садои Шарқ» соли 1979 оид ба ин маҷмӯа навиштааст: «Маҷмӯаи дуҷуми шеърҳои Ҳақназар Ғоиб «Рамзи ҳаёт»-ро хонда, дарк кардан душвор нест, ки нисбат ба китоби нахустинаш «Тӯшаи роҳ» домани мавзӯоти шеъри шоир васеътар шудааст. Тоҷикистони имрӯза ва гузаштаи он, муҳаббати ҷавонӣ, Ватан, Модар, ситоиши мардони майдон, қаҳрамонони роҳи озодӣ, тавсифи сулҳу дӯстӣ, меҳнати ҳалол ва амсоли инҳо аз мавзӯҳои асосии маҷмӯаи нави шеъри шоир шудааст». [7, с. 145-147].

Минбаъд шоир маҷмӯаҳои «Нигоҳи гарм» (1981), «Атри гиёҳ» (1985), «Тоҷи офтоб» (1986), «Эҳёнома», «Ашки нур» (1993), «Барги сабзи ишқ» 1991, «Сурӯши Хатлон» (1998), «Таронаҳои моҳтобӣ» (2001), «Хаймаи Нур» (2004), «Ашки офтоб» (2005), «Зинда бо гудозишҳо» (2004), «Нафас то бар нафас овози вақт аст» (2005), «Муқаддаснома» (2005), «Сарнавишт» (2005), «Дар бистари нарми гул» (2009), «Муждаҳои Ориёнӣ» (2013), «Дар таҷаллии офтоби Аллома Иқбол» (2018)-ро ба таъб мерасонад.

Як маҷмӯаи шоир дар тарҷумаи адибони шинохтаи рус А.Волос, Анатолий Парпара ва С.Ғаниев соли 1989 бо унвони «Дорожный провиант» аз тарафи нашрияти «Советский писатель» дастраси хонандагон шудааст. Инчунин як силсила шеърҳои шоир ба забони русӣ ва дигар забонҳои халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла забонҳои литвонӣ, ўзбекӣ, украинӣ, арманӣ, молдавӣ, белорусӣ тарҷума шуда, ба таъб расидаанд.

Соли 2015 таҳти унвони «Гул, шиша ва санг» маҷмӯаи шеърҳои Ҳақназар Ғоиб ба ҳуруфи арабиасоси форсии тоҷикӣ дар ҳаҷми 288 саҳифа аз тарафи нашриёти «Адиб» ба таъб мерасад. Ду маҷмӯаи кӯчақтари ӯ «Қиссаи аспӣ хатлӣ» ва «Навҳаи Фирдавсӣ ба марги Рустам» низ ба ҳуруфи форсӣ чоп шудаанд.

Ҳақназар Ғоиб дар давоми фаъолияти эҷодии худ ба тарҷумаи асарҳои бадеӣ низ машғул шудааст. Шоир аз намунаҳои адабиёти халқҳои ҷаҳон шеърҳои таронаҳои зиёде тарҷума кардааст, аз ҷумла тарҷумаи китобҳои «Меҳри замин» шоири Озар Ҳусайн Ҳусейнзода («Ирфон», 1972), «Ҷоми ҷаҳоннамо» шоири гурҷӣ Григол Абашидзе («Ирфон», 1985), инчунин, силсилаи шеърҳои Махдумқулӣ, Гёте, Евгений Евтушенко, Иван Бунин, Евгений Баратинский, Межелайтис ба қалами ӯ тааллуқ доранд. Ҳамин тавр, як маҷмӯа ба забони русӣ ва се маҷмӯаи дигар ба ҳуруфи арабиасоси тоҷикии форсӣ нашр гардида ва ду китоби тарҷумавии ба таъб расидаи шоирро агар ба ҳисоб гирем, то имрӯз шумораи китобҳои шоир ба 30 адад мерасад.

Қобили зикр аст, ки ду китоби дигари шоир-«Дардномае ба миллат» ва «Дар бистари барги гул» («Дар бистари нарми гул», 2009) дар ҳаҷми 380 саҳифа чоп шудааст. Ин китобҳо, барои он ки шеърҳои эҷодшуда гум нашаванд, ба таври таъҷилий дар ҳаҷми 200-300 нусха дар матбааи «Сада»-и Кӯлоб ба нашр расида буданд. Онҳоро шоир дар сафарҳо ба дӯстон ҳада мебурдааст ва аз онҳо дар дасти шоир нусхаҳои ислоҳшуда боқӣ мондаанд. Масалан, шоир манзумаи «Дардномаи миллат»-ро дар солҳои 90-ум ҳар чи

зудтар дастраси хонандагон гардондан мехостааст. Зеро дар он рӯзҳо мавзӯи хеле рӯзмарра буд ва мавзӯи манзума дар танқид ва танз ба шахсоне гуфта шудааст, ки маҳалҳоро аз рӯйи бугзи дил паст зада, афкори маҳалгароиро паҳн мекарданд. Шоир ба василаи ин дoston дӯстӣ ва ваҳдати мардуми Тоҷикистонро тарғиб менамуд. Хушбахтона, шеърҳои ҳар ду китобча минбаъд дар маҷмӯаҳои калонҳаҷм ҷо дода шуданд. Ба ҳар ҳол, агар инҳоро ҳамчун китобҳои алоҳидаи дар вақту замони худ навишта ба ҳисоб гирем, шумораи китобҳои шоир боз ҳам афзуда, ба 32 адад мерасад.

Ҳақназар Ғоиб аслан шоири лирик аст, вай агарчи ба сурудани манзумаю дostonҳо пардохтааст, дар тасвири пурэхсози воқеият кӯшида, гузаштаю ҳозираи ҳаёти халқамонро муассиру ҳаяҷонангез ва ибратбахш ба қалам додааст. Шоҳвалӣ Саидҷаъфаров барои тақвияти фикри худ ба гуфтаҳои Шиблӣ ин тавр така менамояд: «Чунонки аллома Шиблӣ Нуъмонӣ дар ҳиссаи ҷаҳоруми «Шеър-ул-аҷам» дар фасли «Моҳият ва ҳақиқати шоирӣ» фармуда: «Сарчашмаи тамоми иродот ва афъол ду қувва аст, ки идрок ва эҳсос номида мешаванд. Вазифаи идрок маълум намудани ашъ ва кор гирифтани аз истидлол ва истинбот аст ва аз натоқи амалаш анвои иҷодат ва таҳқиқот ва инкишофоту атмоми улум ва фунун пиндошта мешавад. Хидмати эҳсос дарёфтани чизе ва ҳал кардани амре ва ғавр кардан бар суҳане ва санҷидан нест. Ягона хидматаш мутаассир шудани ўст дар мавқеи вуқӯи қадам воқеаи пуртаъсир...» [9, с. 4].

Ҳангоме ки кас ашъори лирикии китобҳои шоир «Рамзи ҳаёт», «Нигоҳи гарм» ва «Зинароҳ»-ро аз назар мегузаронад, ба ҳубӣ пай мебарад, ки муаллиф дар дарки ҳаводиси аср, воқеоти сиёсӣ-иҷтимоӣ, бурду боҳти ҳамватанон дар кашфи асрори ниҳони коиноту табиат ҳамчун суҳанвар ба ҳеч ваҷҳ дасткӯтоҳ нашуда, балки дар бобати таҳқиқи шоиронаи онҳо аз аксари ҳамқаламони ҳеш пеш гузаштааст. Бо мақсади тасдиқи афкори боло, мехоҳам диққати хонандаи муҳтарамро даставвал ба қисмати «Тазод»-ҳои китоби дувуми Ҳақназар Ғоиб ҷалб намоям. Зеро ин қисмат аз ҳайси мазмуну мундариҷа, таҳайюлоту бадеӣ қадами ҷасуронаи шоирро ба мавзӯҳои иҷтимоиву сиёсии рӯзгори имрӯза нишон медиҳад. Қаҳрамони лирикии ин шеърҳо ба ҷуз ғаму андӯх ва шодиву сурури ҳамватанони ҳеш ба дарду алами оламиён низ шарик мешавад. Диққати қаҳрамони лирикии шеърҳоро қабл аз ҳама ҳаёти инсонӣ муосир ба худ кашидааст. Аз силсилаи шеърҳои «Тазод» кас амиқ дарк менамояд, ки он муҳаббати ҳақиқии Ҳақназар Ғоиб ба сӯйи қадам гурӯҳи инсонҳо равона шудааст. Ў бо муҳаббати бепоёну самимӣ онҳоро тавсиф кардааст, ки вучудашонро ҳубби ватан ва инсондӯстии бекиёс фаро гирифтааст. Тасвир, ифодаҳои ҷаззоб, лафзу маонии дақиқ ба силсилаи шеърҳо таъсири баланди эҳсосотӣ бахшидаанд. Дарвоқеъ, муаллиф ба ҳубӣ ин фикри мутафаккири бузурги Шарқ аллома Аҳмади Донишро дарк кардааст: «Алфоз қаволиби маъниҳост. То лафз ҳуб наояд, маънии баланд аз он сар барназанад».[8, 42]

Ин гуна ақидаҳои миллатхоҳию ватандӯстӣ дар ашъори дигар шоирон низ дида мешаванд. Аз ҷумла, дар дostonи «Тоҷ ва байрақ»-и Лоҳутӣ чунин қорнамоиро Ориф дар майдони меҳнат ба ҷо меорад. Ориф чун сардори гурӯҳи пахтакорӣ ба воқеаи аз даст додани байрақи шараф муросо карда наметавонад, шабу рӯз мардона талош меварзад, то гурӯҳи ў аз нав ба байрақи шараф соҳиб гардад. Лоҳутӣ дар ифодаи ғояи ватандорӣ ва ҳифзи номусу шарафи инсонӣ дигар мафҳуми муқаддас - байрақро чун воситаи тасвир қарор дода, бо ҳамин меҳнати бунёдкоронаро ҳамчун сарчашмаи асосии хушбахтии инсоният тараннум кардааст. Чунончи:

Кашаида магар парниёни сиёх
Шаби тира бар рӯйи он хобгоҳ.
Дар он тирагӣ Орифи номдор
Чу хун буд ба рағҳои шаб раҳсипор.
Биёмад ба сахро ба кирдори бод,
Чу кӯҳе дар он пахтазор истод. [6, с.108]

Ҳақназар Ғоиб, бешубҳа, ба ояндаи дурахшони халқу ватани худ боварии кул дошт ва истилогароне, ки дар тайи асрҳо бо мақсади ба сӯйи адам сарнагун намудани тоҷикон кӯшиш менамуданд, ба мақсад нарасиданд. Бо вучуди он ки аҷнабиён тавассути лашкари гарону шамшери обдор халқи моро мағлуб карданд, нури хирад ва заковати ўро хомӯш карда натавонистанд. Пай бурданд, ки бе ин нур ва бе ин рушноӣ дунё саросар торикистон хоҳад буд. Ғосибони аз илму ҳунар барӣ ва фурумоҷ маҷбур шуданд, ки назди ин мардуми дорои таъриху тамаддуни куҳан ва соҳибтоҷ сари таъзим фуруд оранд:

Тоҷи ман монд фақат аз ҳама бунёд маро,
Тоҷи ман парчами ҳастии шарарзод маро,
Чу ба худ омадаам,
Шуълаи Тоҷ бидидам, ки фурунда бувад,
Қувват омад ба дилам...
Эй саропардаи вазнину сиёҳ!
Эй фароомадаи хоби гарон!
То маро Тоҷ бувад,
Сари ман ҳаст амон [12, с. 18].

Хушбахтона, Ҳақназар Ғоиб чун суҳанвари ҳассосу борикбин вазифаи ҷонии худ дониствааст, ки ба таъсири суҳани обдор ба «гаҳвораҷунбон»-и замин – Инсон гӯшзад намояд, ки худро дар бобати бақои доимии замон ва зиндагӣ масъул бидонад.

Шеърӣ Ҳақназар аз сарчашмаи файзе ибтидо мегирад, ки дар он маъниҳои тоза ва андешаҳои бикр амиқ реша доранд. Шоир домани суҳанро густурдатару маъниашро пуртаъсир мегардонад, то миллат битавонад тавассути ҷунин ашъор гузаштаю имрӯзаӣ худро ба маърази андеша ва муқоиса бигузорад ва рӯҳи худшиносиро қувват бахшад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев А. Пиёлаи нур. Адабиёт ва санъат, 1988, №5, 4 феврал.
2. Аскар Ҳақим. Замини сабзи боварҳо / Ҳақим Аскар. - Душанбе: Адиб, 2009. – 147 с.
3. Қаландаров А. Тоҷик ва тоҷи офтоб / А.Қаландаров. - Душанбе: Паёми ошно, 2015. -138 с.
4. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х.Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1987. Қисми -1. – 487.
5. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х.Мирзозода.- Душанбе: Маориф, 1992. – 237 с.
6. Лохутӣ А. Куллиёт / А. Лохутӣ.- Сталинобод: НДТ, 1961, ҷ. 3, -108 с.
7. Саидҷаъфаров Ш. Рамзи ҳаёт / Ш.Саидҷаъфаров.- Садои Шарқ. 1979.№4, –145-147 с.
8. Саидҷаъфаров Ш. Фатҳи қуллаҳо / Ш.Саидҷаъфаров. - Кӯлоб: Сада, 1993. –5-60 с.
9. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам. / Шиблии Нуъмонӣ. Ҳиссаи чаҳорум.- Лоҳур. 1304 // Ниг.: Ш. Саидҷаъфаров. Фатҳи қуллаҳо. - Кӯлоб: Сада, 1993. – 4 с.
10. Ғоиб Ҳақназар. Тӯшай роҳ / Ҳақназар Ғоиб. - Душанбе: Ирфон, 1972. - 3-6 с.
11. Ғоиб Ҳақназар. Зинароҳ / Ҳақназар Ғоиб. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 159-160 с .
12. Ғоиб Ҳақназар. Тоҷи офтоб. / Ҳақназар Ғоиб. – Душанбе: Ирфон, 1986, 222-224с.

ҲАҚНАЗАР ҒОИБ ВА ОСОРИ АДАБИИ Ў

Мақолаи мавриди назар оид ба осори адабии Шоири Халқии Тоҷикистон Ҳақназар Ғоиб бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки оид ба осори адабии дар солҳои гуногун эҷоднамудаи ин шоири нуктасанҷ маълумоти муфассал диҳад.

Муаллифи мақола Одинаева Г. оид ба осори тарҷумонии Ҳақназар Ғоиб низ маълумот додааст. Шоир аз намунаҳои адабиёти халқҳои чаҳон шеърӣ таронаҳои зиёде

тарчума карда, пешкаши хонанда намудааст. Аз ҷумла, тарчумаи китобҳои «Меҳри замин («Ирфон», 1972)» шоири озар Хусайн Хусейнзода), «Ҷоми ҷаҳоннамо» шоири гурҷи Григол Абашидзе («Ирфон», 1985), инчунин, силсилаи шеърҳои Махдумкулӣ, Гёте, Евгений Евтушенко, Иван Бунин, Евгений Баратинский, Межелайтис ба қалами ӯ тааллуқ доранд.

Бояд тазаққур дод, ки Ҳақназар Гоиб дар тӯли фаъолияти эҷодиаш ба дастовардҳои назаррас ноил гаштааст. Пеш аз ҳама осори адиб хонандаи худро кайҳо пайдо намудаву устод Ҳақназар Гоиб дар майдони адабиёт гомҳои устувор гузоштааст.

Калидвожаҳо: Ҳақназар Гоиб, шоир, осор, адабиёт, фаъолият, эҷод, ҳассосу борикбин, нуктасанҷ, мавзӯ, Ватан, зодгоҳ.

ХАКНАЗАР ГОИБ И ЕГО ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

Эта статья о литературном наследии народного поэта Таджикистана Хакназара Гойиба. Автор попыталась дать подробный отчет о литературных произведениях, созданных этим поэтом за эти годы.

Автор статьи Одинаева Г. также осведомила читателей о работах Хакназара Гойиба. Поэт переводил много стихов из литературного наследия народов мира и предложил читателям. В том числе перевел книгу «Любовь Земли» Хусейна Гусейнзаде («Ирфон», 1972), «Мир Мира» грузинского поэта Григола Абашидзе («Ирфон», 1985), а также серия стихов Махдумкули, Гете, Евгения Евтушенко, Евгения Бунеатина, Евгения Мунштейна.

Следует отметить, что поэт добился значительных успехов на протяжении всей своей творческой карьеры. Прежде всего, произведения писателя давно нашли своих читателей, а Хакназар Гойиб оставил неизгладимое впечатление на литературном поприще.

Ключевые слова: Рецензент, поэт, шедевр, литература, деятельность, творчество, чувственность, точка, предмет, родина, место рождения.

HAQNAZAR GOIB AND ITS LITERARY WORKS

This article is about the literary heritage of the national poet of Tajikistan, Haknazar Goib. The author tried to give a detailed account of the literary works created by this poet over the years.

The author of the article, Odinaev G., is also about the works of Haknazar Goib. The poet translated many poems and verses from the literature of the peoples of the world and made him a student. Including the translation of the books “Love of the Earth” by Hussein Huseynzade (“Irfon”, 1972), “Peace of the World” by the Georgian poet Grigol Abashidze (“Irfon”, 1985), as well as a series of poems by Makhdumkuli, Goethe, Evgeni Evtushenko, Evgeni Buneatin, Evgeni Munstein his pen.

It should be noted that Iniak achieved significant success throughout his creative career. First of all, the writer's works found their readers long ago, and Professor Haknazar Goib left an indelible impression on the literary field.

KEYBOARDS: Reviewer, poet, masterpiece, literature, activity, creativity, sensuality, point, subject, homeland, place of birth.

***Сведения об авторе:** Одинаева Гулбону Мадалиевна-ассистентка кафедры таджикской литературы и журналистики Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, С.С. Сафарова-16. Тел: 918 38 62 99.*

***Author:** Odinaeva Gulbonu Madalievna - title of the Department of Tajik Literature and Journalism of Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob t., S.S. Safarov-16. Tel: 918 38 62 99.*

ИСТИФОДАИ РАМЗИ ХИМИЯВӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАКУЛЛИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ФАНҲОИ ДАҚИҚ

Мирзоев С.С., Досаев С.М., Бобоев К.О.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Барои ифода ё баён кардани фаҳмиши рамзҳои химиявӣ аз забони илмӣ истифода карда мешавад. Забони илмӣ ду хел мешавад: забони табиӣ ва забони сунъӣ. Забони химиявӣ ба яке аз қисматҳои забони илмӣ маҳсуб мебошад. Забони химиявӣ асосан аз се мафҳум таркиб ёфтааст:

1. Олими швед Иенс Якоби Берцелиус рамзҳои химиявиро бо таври илмӣ асоснок намудааст.

2. Асосгузори истилоҳи химиявӣ (терминология) Антуан Лоран Лавуазе маҳсуб меёбад.

3. Номгузори рамзҳо ва аломатҳои химиявӣ (номенклатура) Н. Некрасов мебошад.

Истифодаи мафҳумҳо барои омӯзиши асосҳои илмӣ назариявии фанни химия нақши муҳимро мебозанд. Вазифаи забони химиявӣ дар омӯзиш, муоина ва таҳқиқи роҳу усулҳои ташкилу гузаронидани машғулиятҳои озмоишӣ (лабораторӣ) амали сохтани таълими ташаққулёбанда муҳим мебошад. Тавсифу баррасии забони химиявӣ барои фаъолияти эҷодӣ ва ташаққули тафаккури мантиқии хонандагон нақши асосӣ мебозад. Тавассути баррасии забони химиявӣ бештар чунин мафҳумҳо, яъне анализ, синтез, муқоиса ва дигар намудҳои зеҳнӣ ақлонӣ истифода бурда мешавад. Забони химиявӣ дар амалӣ гардидани вазифаҳои тарбиявии ҷанбаҳои таълим низ нақши калон мебозад, яъне он ҳамчун воситаи фаъоли ташаққулдиҳандаи ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон маҳсуб меёбад. Масалан, ифодаи рамзии системаи даврии элементҳои химиявии Д. И. Менделеев, барои тасдиқи қонунҳои диалектика (қонуни гузаштани тағйироти миқдорӣ ба тағйироти сифатӣ, қонуни инкори инкор) истифода бурда мешавад [2.с.10-11].

Забони химия ҳангоми омӯзиши маводҳои дидактикӣ, яъне асбобҳои айёни, таблитсаҳо, воситаҳои техникаӣ таълим ҳам воситаи муҳими таълим ба ҳисоб меравад. Бинобар ин барои он, ки забони илмӣ дар раванди таълим истифода барем пеш, аз ҳама онро доништан лозим аст. Забони химия бо рамзи аломатҳо ифода ёфтааст, ки ашёҳо ва ҳодисаҳо тавсиф менамояд. Забон дар илм пеш аз ҳама ҳамчу вожаю феҳрастҳо ва истилоҳот ворид мегардад. Истилоҳ дар худ муҳимтарин нишонаҳои модда, ашё ё ҳодисаҳо тачассум мекунад.

Омӯзиши забони химиявӣ аз рӯзи аввали дарсҳои химия дар синфи-8 оғоз меёбад. Масалан, ҳуди мафҳуми химия аз забонҳои гуногун пайдо шуда, дар ҳар ҷо банду қиматҳои илмӣ маънои гуногун дорад. Дар забони юнонӣ «химеюс»-шарбат ё «химейсис»-омехташавӣ, дар забони чинӣ (хитойӣ) -ким-тилло, дар забони римӣ-химия-санъати ба тилло табдил додани дигар металлҳо, дар Мисри қадим «хеми» -гили сиёҳ ё сиёҳхок, дар забони тоҷикӣ ё форсӣ «кимӣ»-чустучӯ, кофтукобро мефаҳмонад. Аз забони тоҷикӣ пайдо шудани калимаи химия, эҳтимолияти зиёд дорад, чунки солҳои тӯлонӣ дар таърихи химия равияи Алхимия амал мекард, ки фаъолияти асосии онҳо чустучӯ ё кофтукоби санги филозофиро дар бар мегирифт. Кимӣгарон бо ёрии «санги фалсафӣ», ба металлҳои асил табдил додани металлҳои ноасилро вазифаи асосии худ мешумориданд. Дар ин раванд олимони бисёр моддаҳо кашф карда, ҷараёни ҳодисаҳои химиявиро омӯхта, дар ташаққули химия саҳми арзанда гузоштанд. Дар

муддати 800-900 сол дар ҷаҳон дар ҷодаи химияи ҷаҳонӣ касе ба ду фарзанди тоҷик: Ҷобир Ибни Ҳайён ва Абубакри Розӣ баробар набуд ва эшон дар ин муддат сарварони ин илм буданд. Ҷобир Ибни Ҳайён аввалин шахсест, ки пояи ибтидоии санъати химияро гузоштааст. Ҷобир Ибни Ҳайён дар ҷаҳон ҳамчун падари илми химия ном гирифтааст. Аввалин истехсолкунандаи тезобҳои ғайриорганикӣ дар ҷаҳон Ҷобир Ибни Ҳайён ба ҳисоб меравад [4.с.20-21].

Олими дигари тоҷик, ки бист соли ҳаёти худро ба омӯзиши илми химия гузаронидааст Абӯбакр Муҳаммад Ибни Закариёи Розӣ ба ҳисоб меравад, ки баъд аз Ибни Ҳайён дар соҳаи илми химия дар ҷои дуюм меистад. Бояд қайд кард, ки кислотаи сулфит, спирт, марги муш ихтирои Абӯбакри Розист. Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки аввалин китоби минерологияро соли -1048 олими тоҷик Абӯрайҳони Берунӣ навиштааст. Вай дар ин китоби худ дар бораи коркарди металлҳо маълумот додааст. Ба инсоният аввалин маротиба ҳафт металл маълум гардида буд, ки зичии хоси онҳоро Абӯрайҳони Берунӣ муайян кардааст [2,с.80-86].

№	Номгӯи металлҳо	Маълумотҳои А. Берунӣ	Маълумотҳои ҳозиразамон
1.	Тилло	19,05	19,25
2.	Симоб	13,56	13,59
3.	Қурғошим	11,33	11,34
4.	Нукра	10,43	10,42
5.	Мис	8,70	8,93
6.	Оҳан	7,87	7,86
7.	Қалъагӣ	7,31	7,28

Яке аз талаботҳои Стратегияи милли муассисаҳои таҳсилоти олии ин тайёр намудани кадрҳои баландхаттисоси фанҳои дақиқ, аз ҷумла химия ба шумор меравад.

Дар Паёми Пешвои миллат, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз 26-уми декабри соли 2019 таъкид шудааст: «Яке аз вазифаҳои таълим дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ ҳамаҷониба рушд ёфта ва соҳиби дониши амиқ, маҳорату малакаи касбӣ тайёр намояд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, пос доштани арзишҳои миллий, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд». Зиндагии оянда аз наслҳои нав саводу маърифати баланд, ҷаҳонбинии васеъ, дониши дақиқ, донишгари техникаву технологияи навтарин ва забондониро ба таври қатъӣ талаб мекунад. Инчунин сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба зиёиён баҳои баланд дода, моро «Нерӯ ва ҷавҳари ақлонии миллат, қувваи пешбарандаи ҷомеа, ҳазинаи тиллоӣ, ҷароғи равшани роҳи фардои миллат» номид. Аз ин рӯ, мо омӯзгоронро лозим аст, ки дар низоми нави таҳсил (низоми кредитӣ) меъёрҳои ҷаҳониро ҷой карда, мутахассисони соҳибкасб, ҷавобгӯӣ ба бозори меҳнатро тайёр намоем. Дар ин самт ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён ва тарбияи шаҳрвандии онҳо, фанни химия нақши муҳимро мебозад. Имрӯз, мо омӯзгорони фанни химияро лозим меояд, ки ҳарчи бештар диққати толибилмонро ба машғулиятҳои хотирмону диққатҷалбкунанда, ба илмомӯзӣ бедор намоем. Ҷунонҷӣ олими немис Макс Фон Луе мегӯяд: «Маърифат он донишхоест, ки пас аз фаромӯш шудани донишҳои азхудкарда боқӣ мемонад» [4.с.11-15]

Яъне, он донишҳое боқӣ мемонанд, ки дар зеҳни мо реша доранд ва дар он тавлид шудаанд ё худ инъикоси муваққатӣ дар хотири мо не, балки дар тафаккури мо

пайваста дар гардишанд. Донишхое, ки бо ягон шарти муваққатие, ки (аз қабили баҳо гирифтани аз имтиҳонҳо) мегирем, аз хотир сутурда мешавад, зеро онҳо дар майнаи мо тавлид нашудаанд. [З.с.34-40]

Пас омӯзгор бояд бикӯшад, ки дар зехни шогирдон малакаҳои маърифатӣ (ё худ донишазбаркунӣ) ташаккул ёбанд, то дар ин замина худи донишҷӯ дар касби интихобкардааш қодир бошад. Пас рисолати бузургтарини омӯзгор ташаккул ва такмил додани малака ва маҳорати донишазбаркунии шогирдон аст, на пешниҳод кардани донишҳо дар шакли ахбор. Умуман, рамзи химиявӣ ҳамчун воситаи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон ба ҳисоб рафта, дар омӯзиши фанни химия нақши ниҳоят муҳимро мебозад. Мо омӯзгорон агар ин равандро ба миён гузорем, боиси дараҷаи донишазхудкунии толибилмон мегардад. Мақоларо бо пешниҳоди мисраҳои Фаҳриддини Ғургонӣ анҷом бахшиданро раво донистам:

Ба гетӣ кимиё ҷуз ростӣ нест,
Ки иззи ростиро костӣ нест.

Адабиёт:

1. Зубайдов У.З. Равияҳо дар таълим - талаботи замон/ У.З.Зубайдов. Душанбе, «Рио-статус», 2007.
2. Кузнецова Н. Е. «Ташаккули системаи мафҳумҳо дар таълими химия/ Н. Е. Кузнецова.- Москва. Просвещение-с1989.
3. Перминова А.М. «Забони химиявӣ ҳамчун воситаи инкишофи хонандагон Химия в школе соли-2002.
4. Холназаров С. «Асосҳои методикаи таълими химия» қисми-2/ С. Холназаров.- Душанбе, Авесто, с. 2009.
5. Чертков И.Н. Методика формирования у учащихся основных понятий органической химии/ И.Н.Чертков.- М., Просвещение, 1990.

ИСТИФОДАИ РАМЗИ ХИМИЯВӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАКУЛЛИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ФАННӢОИ ДАҚИҚ

Дар мақола муаллифон фикру андешаҳои худро оид ба забони химиявӣ ва аломати химиявӣ баён намудаанд. Ба ақидаи муаллифон, барои омӯзиши илми химия омӯзиши аломати элементҳои химиявӣ дар мадди аввал меистад. Дар мақола муаллифон фикру андешаҳои худро оид ба аз бар намудани аломати элементи химиявӣ маънидод намудаанд.

Калидвожаҳо: донишҷӯён, тафаккур, таҷриба, раванд, дониш, забони химиявӣ, рамзи химиявӣ, ҷаҳонбинӣ, шогирдон, элемент.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХИМИЧЕСКИХ СИМВОЛОВ КАК СРЕДСТВО НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ХИМИИ

В этой статье авторами даны сведения о языке химии и химических символах. Они отмечают, что для того, чтобы хорошо знать химию, прежде всего надо знать химические символы и термины. Учителям нужно начинать обучение химии начиная с-8 го класса. В статье автор привёл несколько высказываний из опыта наших предков.

Ключевые слова: студенты, мышление, опыт, процесс, знание, химический язык, химический символ, мировоззрение, ученики, химические элементы.

CHEMICALS SYMBOLS AS A SCIENCE OUTLOOK OF PUPILS IN LEARNING PROSE'S OF CHEMISTRY

In the article the author informed about the symbols of chemistry and chemistry language. He notes that in order to know the chemistry science, first of all have to know the

symbols of chemistry and its terms. The teacher should teach chemistry subject from the eighth class. The author brings some ideas from forefather s experiments in this article.

Key words: students, abilities, experience, process, knolled, chemistry language, Symbols of chemistry, outlook, disciples, the elements of chemistry.

Сведения об авторах: Мирзоев. С. С доктор педагогических наук, профессор кафедры химии и биологии Кулябского госуниверситета им. А. Рудаки, чл. корр. Академии педагогических и социальных наук Российской Федерации. Адрес: РТ. 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. тел: (992) 905-55-97-05

Досаев С. М ассистент кафедры химии и биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ. 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. тел: (992) 918-69-74-50

Бобоев К. О ассистент кафедры химии и биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ. 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. тел: (992) 918-93-19-32

Information about the authors: Mirzoyev S.S. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Chemistry and Biology of the Kulob State University named after Arudaki, Corresponding Member of the Academy of Pedagogical and Social Sciences of the Russian Federation. Address: RT. 735360, Kulob, S. Safarov street 16. Tel: (992) 905-55-97-05

Dosae S.M. Assistant of the Department of Chemistry and Biology of Kulob State University named after Abu Abdulloh Rudaki. Address: RT. 735360, Kulob, S. Safarov street 16. tel: (992) 918-69-74-50

Boboev K.O Assistant of the Department of Chemistry and Biology of Kulob State University named after Abu Abdulloh Rudaki. Address: RT. 735360, Kulob, S. Safarov street 16. tel: (992) 918-93-19-32

ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАЙЁР НАМУДАНИ ОМУЌЗГОРОНИ ФАНИИ БИОЛОГИЯ ОИД БА ТАРБИЯИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Шарифова Б. Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Биология фан дар бораи муоина, омӯзиш, таҳлил, ташхис ва тадқиқи қонуниятҳои табиати зинда буда, вобаста ба истифодаи шаклу усулҳои таълимӣ хос аз дигар фанҳо фарқ мекунад. Ҳамчун фан, сохт, шакл, сабзиш, афзоиш, паҳншавии олами набототу ҳайвонот ва инсонро омӯхта, баҳри ташаккули фарҳанги экологии омӯзгорони фанни биология қонуниятҳои унсурони табиати асрорангезро тавассути ташкилу гузаронидани экскурсияҳо, корҳои лабораторӣ, машғулиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ ва амалӣ тавсифу баррасӣ менамояд. Ба ақидаи С.С. Мирзоев [5, с. 12-16] ва С. Холназаров [8, с. 112-116] барои омӯзиши ҷанбаҳои рушду ташаккули фарҳанги экологии муаллимони ояндаи банду қисматҳои биология, нақш ва мақоми заминаи моддии таълимӣ, аз ҷумла кабинети биология, гӯшаи зиндаи табиат, қитъаи таълимӣ – таҷрибавии назди мактабӣ бағоят муҳим мебошанд. Гузаронидани корҳои амалӣ, озмоишӣ, лабораторӣ дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавӣ, гӯшаи зиндаи табиат, маҳфилҳои фанӣ «Ботаникҳои ҷавон», «Экологони ҷавон» ва амсоли онҳо дар ҷодаи тайёр намудани муаллимони биология оид ба ташаккули фарҳанги экологии онҳо нақши басо муҳим мебозанд. Сохтори методикаи таълими биология аз методикаҳои хусусии силсилабандҳои фанҳои ботаника, зоология, анатомия, физиология ва гигиенаи одам, экология, генетика ва биологияи умумӣ иборат буда, дар алоқамандӣ ба онҳо рушд ёфта, дар ҷодаи ташаккули фарҳанги экологии муаллимони биология, барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нақши калидӣ мебозад.

Методикаи умумии таълими биология қонуниятҳо ва унсурони табиату олами набототу ҳайвонот ва гуногунии мувозинати биологиро экологиро омӯхта, таҳқиқу баррасӣ менамояд.

Дар тадқиқотҳои С. Акрамов [1, с. 100-114] нишон дода шудааст, ки тибқи талаботҳои педагогӣ ва дидактикӣ муаллими биология бояд донишҳои илмӣ, назариявӣ амалии силсилабандҳои фанҳои зистшиносиро дар заминаи донишҳои педагогӣ ва психологӣ, бо пуррагӣ азбар намояду хонандагонро дар рӯҳияи табиатдӯстӣ, ватандӯстӣ, зебопарастӣ, (эстетикӣ) ва ҷаҳонбинии илмӣ тарбия намояд.

Дар раванди таълиму тадриси фанни биология хонандагон ба ҳаёти олами растаниҳо ва ҳайвон, инкишофу афзоиши онҳо, омӯзиши мафҳумҳои биологӣ, унсурони табиат (об, бод, хок ва ҳаво), ҳифзу ғамхорӣ табиату сарвату боигарӣҳои гаронбаҳои он шинос мешаванд.

Бо мақсади тайёр намудани муаллимони касбии биология, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ин омӯзонидан, шиносонидани хонандагон ба омилҳои экологӣ (об, намӣ, рӯшноӣ, гармӣ ва ғ-ҳо), сохторҳои экологӣ ба монанди биосенозҳо, фитосенозҳо, манзараҳо ва пайраҳаҳо сайрхатҳои экологӣ маҳсуб меёбанд.

Экология фан дар бораи омӯзиш, муоина, мушоҳида ва тадқиқи алоқамандии организмҳо ба муҳити беруна ва омилҳо ба шумор меравад.

Дар шароити ҷаҳонишавии тағйиротҳои иқлими сайёра, аз ҷумла гармшавии иқлим, руҳ додани садамаҳо мушкilotи экологӣ, омӯзиши фанни экология ва ташаккули фарҳанги экологии хонандагон, яке аз масъалаҳои маърифатӣ, фарҳангии сиёсӣ, иқтисодӣ ва рушди тафаккуру шуури ҷамъиятии одамон, маърифатӣ ва заминаҳои инкишофи аҳолии сайёра маҳсуб меёбанд. Аз ин рӯ, масъалаҳои тайёр намудани муаллимони фанни биология дар заминаи ташаккули тарбияи фарҳанги экологии хонандагон яке аз вазифаҳои асосии муаллимони банду қисматҳои биологиро экологияи мактабҳои олии касбӣ, ба шумор мераванд. [4, с. 48-52]

Аз ин лиҳоз, ба ғайр аз дарсҳо, нақшу мақоми машғулиятҳои беруназсинфӣ, (маҳфилҳои фанӣ, викторинаҳои биологӣ), беруназмактабӣ (экскурсия, олимпиадаҳои фанӣ, мушоҳидаҳои фенологӣ), корҳои гурӯҳӣ инфиродӣ низ дар ҷараёни омӯзиши фанҳои зистшиносӣ, назаррас мебошанд.

Бо мақсади ташаккули фарҳангу маърифати экологии хонандагон, дар раванди тайёр намудани муаллимони биология, истифодаи самараноки намудҳои дарсҳои муқаддимаӣ, омехта, такрорӣ, ҷамъбасти, мустаққамкунӣ, дарсҳои амалию озмоишӣ, дар мавриди мавзӯҳои таълимӣ, тибқи талаботҳои барномаҳои таълимию дидактикӣ аҳамияти муҳим доранд.

Баҳри тайёр намудани муаллимони касбии биология ва ташаккули фарҳангу маърифати экологии хонандагон, омӯзгорон бояд маҷмӯи ҷорабинҳои таълимию тадрисро дар нақшаҳои тақвимӣ, дарсӣ, тарбиявӣ таҳия ва ҷобаҷо гузоранд. Дар ҷараёни таълими фанни биология на танҳо ҷанбаҳои фарҳангии маърифатии хонандагон ташаккул меёбанд, балки масъалаҳои ҷаҳонбинии илмӣ, донишандӯзӣ, маҳорату малака, тафаккури мантиқӣ ва фаъолияти таълимӣ, эҷодию ҷустуҷӯии онҳо низ рушд меёбанд. [6, с. 22-28]

Мақсади асосии шартҳои педагогии тайёр намудани омӯзгорони фанни биология бо сабаби ташаккули фарҳангу маърифати экологии хонандагон, интихоби самаранок истифодабарии роҳу усулҳо, методҳои таълим, асбобу анҷомҳои айёни (гербарияҳо, коллексияи ҳашаротҳо, пӯсти паррандагон, компютер, интернет, тахтаҳои электронӣ ва дигар иттилоотҳои навин ва ғ-ҳо) маҳсуб меёбанд.

Тибқи нишондоди С. Мирзоев [6, с. 22-24) дар раванди ташаккули фарҳанги экологии хонандагон тавсифу баррасии чунин ҷанбаҳои таълимӣ хело ҳам муҳим мебошанд, аз ҷумла:

- Самти яқум - тарбияи фарҳанги экологӣ аз синни хурдсолӣ, аз муассисаҳои то мактабӣ ва мактабӣ;

- Самти дуҷум - нашри адабиёти илмию оммавӣ, соҳаи ахбор, истифодаи мавзӯҳои кишваршиносӣ ва пурра баён кардани масъалаҳои фарҳанги экологӣ аз тариқи садо ва симо;
- Самти сеюм – фаъолияти созмонҳои ҷамъиятӣ ва иттиҳодияҳои эҷодӣ, хусусан кумитаҳои ҷумҳуриявӣ оид ба ҳифзи табиат ва ғайра.

Дар шароити кунунии таълиму тарбия ва ташаккули фаъолияти фарҳангии маърифатии насли наврас нисбати ғамхорӣ, нигоҳубину ҳифзи табиат, муҳити зист, яке аз масъалаҳои муҳими кормандони соҳаи маориф, аз ҷумла мураббӣёни боғчаҳои бачагон, омӯзгорони фанҳои биологияю экология, падару модарон ва сокинони ҷомеаи Тоҷикистон ва аҳли башари сайёра ба шумор мераванд.

Фарҳанги экологӣ ин ҳифзу нигоҳдории табиат, гуногунии олами набототу ҳайвонот, таъмини мувозинати экологӣ, тозаю озода нигоҳдории муҳити зист, парвариши набототу ҳайвоноти нодир ва сарфакорона истифода бурдани боигариҳои гаранбаҳои табиат ва канданиҳои ғоиданоки табиат мебошад.

Дар китоби муқаддаси халқи тоҷик бо номи «Авесто» ёдрас шудааст, ки бо чор унсурҳои барои ҳаёт зарур – об, ҳаво, хок ва оташ эҳтиёткорона муносибат намоем, зеро бе истифодаи онҳо зиндагӣ ва ҳастии ҳаёт имконнопазир аст. Аз ин рӯ, гузаронидани чорабиниҳои таълимию тадрисии наврасон оид ба ғамхорӣ ва ҳифзи сарвату боигариҳои табиати кишвар, боиси ташаккули фаъолияти фарҳангӣ ва маърифатии онҳо мегардад.

Ташаккули фарҳанги экологӣ яке аз масъалаҳои мураккабест, ки аз рӯзи ба табиат қадам гузоштани кӯдак оғоз ёфта дар тӯли солиёни зиёд муттассил ташаккул меёбад.

Мақсад ва мазмуни тарбияи фарҳангӣ экологии хонандагон ба шиносӣ ва дарки қонунҳои табиат, ҳифзу афзунгардониҳои боигариҳои табиат ва ташаккули шавқу завқ, ҳисси табиатдӯстӣ, ватандӯстӣ ва зебоипарастии (эстетикӣ) онҳо равона карда мешавад. [7, с. 82-84]

Саволе ба миён меояд, оё фарҳанги экологияю табиатдӯстӣ зарур аст? Мухтасар посух медиҳем. Имрӯз барои табиатро чӣ тавре, ки ҳаст, ҳамон гуна нигоҳ доштан лозим меояд, зеро инсон аз ҳавои табиат нафас мекашад, кӯдак барои инкишофи худ об, нури офтоб, маҳсулоти хӯрокаро аз он мегирад ва вазъи саломатии одамон ба омилҳои муфиди муҳити зист вобаста буда, табиати бихиштосои мо шуморо дар оғӯши худ солим ҳифз менамояд.

Таълиму тарбияи фарҳанги экологӣ ва ҳифзи табиат, яке аз масъалаҳои мубрами ташаккули бомароми ҳисси табиатдӯстӣ, ватандӯстӣ ва одобу маърифати экологии хонандагон ба шумор меравад.

А. Давлатов [2, с. 172-174] ва З. Зубайдов [3, с. 72-76] дар тадқиқотҳои худ ёдрас шудаанд, ки тавассути ғамхорию меҳрубонӣ ва ҳифзи табиат робитаи дутарафаи инсону табиат таъмин карда мешавад. Аз ин ҷост, ки авлоду аҷдодони мо аз аҳди қадим нисбат ба табиату ҳифзи сарватҳои он бетараф набуданд ва пайваста боигариҳои табиатро (об, хок, замин, набототу ҳайвонот ва ғайраҳоро) истифода бурда, кӯдакону наврасонро дар рӯҳияи табиатдӯстӣ, зебоипарастӣ, ҳифзу нигоҳдории унсурони муҳити беруна тарбия намудаанд.

Адабиёт:

1. Акрамов С.А. Методикаи таълими табиатшиносӣ. Душанбе, 1989.
2. Давлатов А. Экологияи умумӣ.-Душанбе, Дониш, 2005.
3. Зубайдов У.З., Раҳимов М., Шарипов И. Человечество и экология, Душанбе, ДГПУ.
4. Кобулиев З.В., Салимов Т.О., Саидов З. Краткий курс лекций по экологии.- Душанбе, ТГУ, 2007.
5. Мирзоев С.С.-Тарбияи экологии хонандагон дар чараёни омӯзиши биология. Кӯлоб, «Сада», 1995.

6. Мирзоев С.С.- Афкори экологӣ ва ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ ва маърифати экологии хонандагону донишҷӯён. Душанбе, «Садои Шарк», 2006.
7. Халимов А. Экологическое воспитание учащихся начальных классов.-Куляб, Сада, 2003.
8. Холназаров С. Методикаи таълими химия.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ ПО ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ УЧАЩИХСЯ»

В данной статье автор изучал, анализировал и обобщил научные, теоретические, методологические, психолого - педагогические и биолого - экологические первоисточники, с целью выявления условий формирования у будущих учителей – биологов чувств любви и охраны природы, потому что в процессе обучения формируется экологическая и природоохранная культура у учащихся, придается особое внимание биолого - экологическим направлениям.

Анализируя роль внеклассных (научные кружки, викторины, вечера вопросов и ответов), внешкольных (экскурсии, олимпиады, фенологические наблюдения) занятий в формировании экологической и природоохранной культуры у учащихся при изучении биологии и экологии, в общеобразовательных школах Кулябского региона Хатлонской области Республики Таджикистана, автор статьи отмечает, что формирование экологического образования учащихся одно из сложных задач, которая начинается со дня рождения ребёнка и постепенно формируется на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: Экология, ботаника, зоология, культура, познания, экскурсия, викторина, внеклассные работы, природа, ресурсы, фенология, олимпиада, интерес.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE TRAINING OF BIOLOGY TEACHERS IN ENVIRONMENTAL EDUCATION

In this article, the author studied, analyzed and generalized scientific, theoretical, methodological, psychological, pedagogical, and biological-ecological primary sources, with the aim of identifying the conditions for the formation of future teachers - biologists - feelings of love and nature protection, because in the process of training for the formation of environmental and environmental culture in students, special attention is given to biological - environmental areas.

Analyzing the role of extracurricular (scientific circles, quizzes, evening questions and answers), extracurricular (excursions, competitions, phenological observations) classes in the formation of environmental and environmental culture in students studying biology and ecology, in secondary schools of the Kulob region of the Khatlon region of the Republic of Tajikistan. The author notes article that the formation of students' environmental education is one of the difficult tasks that begins with the child's birthday and is gradually formed throughout life.

Keywords: Ecology, botany, zoology, culture, knowledge, excursion, quiz, extracurricular activities, nature, resources, phenology, olympiad, interest.

ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАЙЁР НАМУДАНИ ОМУЌЗГОРОНИ ФАННИ БИОЛОГИЯ ОИД БА ТАРБИЯИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Дар ин мақола муаллиф, шартҳои ташаккули фарҳанги экологии омузгорони биологияро бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ, назариявӣ, методологӣ, психологӣ, педагогӣ ва биологӣ-экологӣ муайян намудааст, зеро дар раванди таълим бо мақсади баланд бардоштани маърифати экологии хонандагон ба таълими фанҳои синҷи биологӣ афзалият дода мешавад.

Бо таҳлили накш ва мавқеи дарсҳои беруназсинфӣ (маҳфилҳои илмӣ, викторинаҳо, шомии саволу ҷавобҳо) ва беруназмактабӣ (экскурсияҳо, олимпиадаҳо, мушоҳидаҳои фенологӣ) дар ташаккули фарҳанги экологӣ дар хонандагони биология ва экология, дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф қайд менамояд, ки ташаккули маърифати экологии донишҷӯён яке аз вазифаҳои душворест, ки аз рӯзи таваллуди кӯдак оғоз гардида ва тадриҷан дар тамоми давраи ҳаёти инсон рушд меёбад.

Калидвожаҳо: Экология, ботаника, зоология, фарҳанг, дониш, экскурсия, викторина, чорабиниҳои беруназсинфӣ, табиат, захираҳо, фенология, олимпиада, ҳавасмандӣ.

Сведения об авторе: Шарифова Б.Н. ассистент кафедры химии и биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. тел: (992) 987-19-26-46

Information about the author: Sharifova B.N. assistant, department of chemistry and biology, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT. 735360, Kulob, S. Safarova street, 16. tel: (992) 987-19-26-46

ТАРЗҲОИ ГУНОГУНИ ЁФТАНИ МАСОҲАТҲОИ СЕКУНЧАҲО

Раҳмонов Ш.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Бо тарзҳои гуногун ҳисоб кардани масоҳати секунҷаҳо барои мукамал гардонидан, фаҳмидани донишҷӯён дар рафти таълим ғоидабахш ва судманд мебошад. Ҳангоми ҳал кардани масъала танҳо бо як тарз, ҳал кардани он ва ёфтани ҷавоби дурусти масъала мақсади донишҷӯён мебошад. Агар устод ба донишҷӯён чунин таклиф пешниҳод кунад, ки масъаларо бо якчанд тарз ҳал кунед, донишҷӯён якчанд тарзи ҳалро муоина намуда, аз байни онҳо ҳалли беҳтаринро бо осонӣ ҷудо мекунанд ва афзалияти ин тарзи ҳалро аз дигар тарзҳои ҳал бо ҳубӣ нишон хоҳанд дод. Аз ин лиҳоз, дар рафти ҳалли масъала, шогирдон далелҳои зиёди назариявӣ, методӣ ва усулҳои гуногунро, ки татбиқашон дар ҳалли масъала зоҳир мегарданд, ба хотир оварда, онро бомаврид ва самаранок истифода хоҳанд бурд.

Ҳамаи ин, дар рафти таълим донишҷӯёнро ғайб намуда, нисбат ба фан шавқу ҳаваси онҳоро афзун мекунад. Бахусус, донишҷӯён дар ҳамин зинаи таълим бо тарзҳои гуногуни ҳалли масъалаҳо ва муқоисаи онҳо шинос мешаванд, ки барои инкишофи тафаккури мантиқӣ ва эҷодии онҳо дар оянда нақши муҳим мебозад.

Мо бояд ба донишҷӯён таҳлили ҳалли масъала, кӯшиши ҷустуҷӯ намудан ва истифода бурдани донишҳои захиравие, ки доранд методҳо ва усулҳои гуногунро биомӯзонем.

Одатан масъалаҳо дар ҳуҷраҳои таълимӣ ба як тарз ҳал карда мешаванд. Ҷустуҷӯи роҳҳои дигари тарзи ҳалли масъалаҳо ҳамчун вазифа ба хона супоридан хеле судманд мебошад. Ҳангоми ин амал устод аз кадом формулаҳо, аз кадом масъала истифода бурданро пешакӣ ба донишҷӯён тавсия менамоянд, то ки донишҷӯён ҳагоми ҳалли масъала ин формулаҳоро самаранок истифода бурда тавонанд. Дар ин маврид донишҷӯён бо шавқу ҳаваси зиёд чунин супоришҳоро иҷро мекунанд. Онҳо дар маҳфилҳои математикӣ ё ин ки дар консултатсияҳо оид ба тарзи ҳалли пешниҳодшуда баҳсу мунозира менамоянд ва ба ин роҳ ҳамон масъалаеро, ки ба ҳуби сарфаҳм нараванд, мавриди муҳокима қарор медиҳанд. Ҳамон масъалаеро, ки донишҷӯён ба ҳуби сарфаҳм намераванд, ба муҳокима гузоштан ба мақсад мувофиқ аст. Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми такрори умумии ягон фасли барномаи таълимӣ ба мақсад

мувофиқ аст, ки масъалаҳое мавриди истифода қарор дода шаванд, ки онҳоро метавон ба якчанд тарз ҳал кард, то ин ки донишҷӯ битавонад маводи зиёди назариявиро дар бар гирад, дониши назариявии худро бою ғанӣ гардонад. Акнун ба якчанд тарз ҳал кардани баъзе масъалаҳо шинос мешавем.

Масъалаи 1. Масоҳати секунҷаи ABC ёфта шавад, агар ду тарафҳои

$$|\vec{AB}| = |\vec{a}| = 3 \text{ ва } |\vec{BC}| = |\vec{b}| = 4$$

Ҳал: Паралеллограмми тарафҳояш векторҳои $\vec{a} = 3$ ва $\vec{b} = 4$ бошад, онгоҳ $S_{ABCD} = \vec{a} \cdot \vec{b} = 3 \cdot 4 = 12 \text{ см}^2$. Аз ин ҷо масоҳати секунҷаи ABC, ки аз масоҳати параллелограмм ёфта мешавад, чунки \vec{a} ва \vec{b} ҳам тарафҳои секунҷаи мазкур мебошанд.

Тарзи якум:

$$S_{ABCD} = \left| \vec{a} \cdot \vec{b} \right|, \text{ пас } S_{ABCD} = \frac{1}{2} \left| \vec{a} \cdot \vec{b} \right| = \frac{1}{2} \|3 \cdot 4\| = \frac{1}{2} \cdot 12 = 6 \text{ см}^2:$$

Тарзи дуюм:

$$S_{ABCD} = \frac{1}{2} \sqrt{|\vec{a} \cdot \vec{b}| \cdot |\vec{a} \cdot \vec{b}|} = \frac{1}{2} \sqrt{|3 \cdot 4| \cdot |3 \cdot 4|} = \frac{1}{2} \sqrt{3^2 \cdot 4^2} = \frac{1}{2} \cdot 3 \cdot 4 = \frac{3 \cdot 4}{2} = \frac{12}{2} = 6 \text{ см}^2$$

Масъалаи 2. Секунҷа бо қуллаҳояш A (3;-1), B (6;3), (-3;5) дода шуда аст, S – параллелограмм ёфта шавад.

$$|\vec{AB}| = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2} = \sqrt{(6-3)^2 + (3+1)^2} = \sqrt{3^2 + 4^2} = \sqrt{9+16} = \sqrt{25} = 5;$$

$$|\vec{AC}| = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2} = \sqrt{(-3-3)^2 + (5+1)^2} = \sqrt{(-6)^2 + 6^2} = \sqrt{36+36} = \sqrt{2 \cdot 36} = 6\sqrt{2} = 6 \cdot 1,4 = 8,4;$$

$$S\text{-параллелограмм} = |\vec{AB} \cdot \vec{AC}| = [5 \cdot 8,4] = 42 \text{ в.кв.};$$

Тарзи якум:

Секунҷаи ABC, ки тарафҳояш дар векторҳои $|\vec{AB}|$ ва $|\vec{AC}|$ меҳобад

ба $S_{\Delta} = \frac{1}{2} |\vec{AB} \cdot \vec{AC}|$ баробар аст.

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} \cdot 5 \cdot 8,4 = \frac{1}{2} \cdot 42 = \frac{42}{2} = 21 \text{ в.кв.}$$

Тарзи дуюм:

$$S_{ABCD} = \frac{1}{2} |(x_1 - x_3) \cdot (y_2 - y_3) - (x_2 - x_3) \cdot (y_1 - y_3)| = \frac{1}{2} |(3+3) \cdot (3-5) - (6+3) \cdot (-1-5)| = \\ = \frac{1}{2} |6 \cdot (-2) - 9 \cdot (-6)| = \frac{1}{2} |-12 - (-54)| = \frac{1}{2} |-12 + 54| = \frac{1}{2} \cdot 42 = \frac{42}{2} = 21 \text{ в.кв.}$$

Тарзи сеюм:

$$S_{ABCD} = \pm \frac{1}{2} \begin{vmatrix} x_1 - x_3; y_1 - y_3 \\ x_2 - x_3; y_2 - y_3 \end{vmatrix} = \frac{1}{2} \begin{vmatrix} 3+3; -1-5 \\ 6+3; 3-5 \end{vmatrix} = \frac{1}{2} \begin{vmatrix} 6 & -6 \\ 9 & -2 \end{vmatrix} = \frac{1}{2} (-2 \cdot 6 - 9 \cdot (-6)) = \frac{1}{2} (-12 + 54) = \\ = \frac{1}{2} \cdot 42 = \frac{42}{2} = 21 \text{ в.кв.}$$

Масъалаи 3. Тарафҳои чоркунҷа ба 4 см баробар аст. Масоҳати секунҷаро ёбед:

Тарзи якум:

Аз формулаи масоҳати секунҷаи баробартараф истифода мебарем:

$$S_{\Delta} = \frac{a^2 \cdot \sqrt{3}}{4} = \frac{4^2 \cdot \sqrt{3}}{4} = \frac{16\sqrt{3}}{4} = 4\sqrt{3} \approx 4 \cdot 1,6 = 6,4 \text{ кв.}$$

Тарзи дуюм:

$$P = \frac{a+b+c}{2} = \frac{4+4+4}{2} = \frac{12}{2} = 6$$

$$S_{\Delta} = \sqrt{P \cdot (p-a) \cdot (p-b) \cdot (p-c)} = \sqrt{6 \cdot (6-4) \cdot (6-4) \cdot (6-4)} = \sqrt{6 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2} = \sqrt{3 \cdot 2^4} = 2^2 \cdot \sqrt{3} \approx 4\sqrt{3} = 4 \cdot 1,6 = 6,4 \text{ кв.}$$

Тарзи сеюм:

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} a \cdot b \cdot \text{Lim} \alpha = \frac{1}{2} \cdot 4 \cdot 4 \cdot \text{Lim} 60^{\circ} = \frac{16}{2} \cdot \frac{\sqrt{3}}{2} = \frac{16\sqrt{3}}{4} = 4\sqrt{3} \approx 4 \cdot 1,6 = 6,4 \text{ кв.}$$

Тарзи чорум:

$$S_{\Delta} = P(p-a) \cdot \text{tg} \frac{\alpha}{2} = 6(6-4) \cdot \text{tg} \frac{60^{\circ}}{2} = 6 \cdot 2 \text{tg} 30^{\circ} = \frac{12\sqrt{3}}{3} = 4\sqrt{3} \approx 4 \cdot 1,6 = 6,4 \text{ кв.}$$

Масъалаи 4. Масоҳати секунҷаи куллаҳояш ABC ёфта шавад:

$A(2;0;3), B(0;1;2), C(-1;2;0)$.

Тарзи якум:

Ҳал:

Вектори $\vec{a} = \overrightarrow{AB} = \left\{ \left(0-2; 1-0; 2-3 \right) \right\} = \left\{ 12; 1; -1 \right\}$ ва

вектори $\vec{b} = \overrightarrow{AC} = \left\{ \left(-1-2; 2-0; 0-3 \right) \right\} = \left\{ -3; 2; -3 \right\}$

Аз формулаи зарби вектории векторҳо истифода мебарем:

$$\left| \vec{a}, \vec{b} \right| = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ x_1 & y_1 & z_1 \\ x_2 & y_2 & z_2 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ -2 & 1 & -1 \\ -3 & 2 & -3 \end{vmatrix} = -3\vec{i} - 4\vec{k} + 3\vec{j} + 3\vec{k} + 2\vec{i} - 6\vec{j} = -\vec{i} - 3\vec{j} - \vec{k}$$

Масоҳати параллелограмм ба ҳосили зарби векторҳои \vec{a}, \vec{b} баробар аст, яъне

$$\left| \vec{a}, \vec{b} \right| = \sqrt{(-1)^2 + (-3)^2 + (-1)^2} = \sqrt{1+9+1} = \sqrt{11} \approx 3,32$$

Масоҳати секунҷа бошад, ба нисфи масоҳати параллелограмм баробар мебошад.

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} \cdot \left| \vec{a}, \vec{b} \right| = \frac{1}{2} \sqrt{11} = \frac{\sqrt{11}}{2} = \frac{3,32}{2} \approx 1,66 \approx 1,7 \text{ кв.}$$

Тарзи дуюм:

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \\ z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \\ x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \\ y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \end{vmatrix}^2} =$$

$$\begin{aligned}
&= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} 1-0; & 2-0 \\ 2-3; & 0-3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2-3; & 0-3 \\ 0-2; & -1-2 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 0-2; & -1-2 \\ 1-0; & 2-0 \end{vmatrix}^2} = \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} 1; & 2 \\ -1; & -3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} -1; & -3 \\ -2; & -3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} -2; & -3 \\ 1-0; & 2 \end{vmatrix}^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{(-3+2)^2 + (3-6)^2 + (-4+3)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{(-1)^2 + (-3)^2 + (-1)^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{1+9+1} = \frac{1}{2} \sqrt{11} = \frac{\sqrt{11}}{2} \approx \frac{3,32}{2} = 1,66 = 1,7 \text{ в.кв}
\end{aligned}$$

Масъалаи 5. Масоҳати секунҷаи ABC бо қуллаҳои A(1;0;1), B(2;-1;1) ва C(-1;1;2) ёфта шавад.

Ҳал:

Координатаҳои вектори \overrightarrow{AB} ва \overrightarrow{AC} -ро меёбем:

$$\overrightarrow{AB} = (2-1; -1-0; 1-1) = (1; -1; 0) \quad \overrightarrow{AC} = (-1-1; 1-0; 2-1) = (-2; 1; 1) \text{ онгоҳ}$$

$$\|\overrightarrow{AB}, \overrightarrow{AC}\| = \begin{vmatrix} \vec{l} & \vec{j} & \vec{k} \\ 1 & -1 & 0 \\ -2 & 1 & 1 \end{vmatrix} = -\vec{l} - \vec{j} - \vec{k} \text{ ва}$$

Тарзи якум:

$$S_{ABC} = \frac{1}{2} \cdot \|\overrightarrow{AB} \cdot \overrightarrow{AC}\| = \frac{1}{2} \sqrt{(-1)^2 + (-1)^2 + (-1)^2} = \frac{\sqrt{3}}{2} \text{ вох. кв.}$$

Тарзи дуюм:

$$\begin{aligned}
S_{ABC} &= \frac{1}{2} \cdot \|\overrightarrow{AB} \cdot \overrightarrow{AC}\| = \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} y_2 - y_1; & y_3 - y_1 \\ z_2 - z_1; & z_3 - z_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} z_2 - z_1; & z_3 - z_1 \\ x_2 - x_1; & x_3 - x_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} x_2 - x_1; & x_3 - x_1 \\ y_2 - y_1; & y_3 - y_1 \end{vmatrix}^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} -1-0; & 1-0 \\ 1-1; & 2-1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 1-1; & 2-1 \\ 2-1; & -1-1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2-1; & -1-1 \\ -1-0; & 1-0 \end{vmatrix}^2} = \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} -1; & 1 \\ 0; & 1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 0; & 1 \\ 1; & -2 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 1; & -2 \\ -1; & 1 \end{vmatrix}^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{(-1-0)^2 + (0-1)^2 + (1-2)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{(-1)^2 + (-1)^2 + (-1)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{1+1+1} = \frac{1}{2} \cdot \sqrt{3} = \frac{\sqrt{3}}{2} \text{ вох. кв.}
\end{aligned}$$

Масъалаи 6. Масоҳати секунҷаи ABC бо қуллаҳои A(1;2;3), B(2;-1;1) ва C(-4;1;6) ёфта шавад.

Ҳал:

Координатаҳои вектори \overrightarrow{AB} ва \overrightarrow{AC} -ро меёбем:

$$\overrightarrow{AB} = (2-1; -1-2; 1-3) = (1; -3; 2) \quad \overrightarrow{AC} = (-4-1; 1-2; 6-3) = (-5; -1; 3) \text{ онгоҳ}$$

$$\|\overrightarrow{AB}, \overrightarrow{AC}\| = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ 1 & -3 & 2 \\ -5 & -1 & 3 \end{vmatrix} = -9\vec{i} + 10\vec{j} - \vec{k} - 15\vec{k} - 2\vec{i} - 3\vec{j} = -11\vec{i} + 7\vec{j} - 16\vec{k}$$

Тарзи якум:

$$\begin{aligned}
S_{ABC} &= \frac{1}{2} \cdot \|\overrightarrow{AB} \cdot \overrightarrow{AC}\| = \frac{1}{2} \sqrt{(-11)^2 + 7^2 + (-16)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{121 + 49 + 256} = \frac{1}{2} \sqrt{426} = \\
&= \frac{\sqrt{426}}{2} = \frac{20,6}{2} \approx 10,3 \text{ в/к}
\end{aligned}$$

Тарзи дуюм:

$$\begin{aligned}
 S_{ABC} &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \\ z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \\ x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \\ y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \end{vmatrix}^2} = \\
 &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} -1-2 & 1-2 \\ 1-3 & 6-3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 1-3 & 6-3 \\ 2-1 & -4-1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2-1 & -4-1 \\ -1-2 & 1-2 \end{vmatrix}^2} = \\
 &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} -3 & -1 \\ -2 & 3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ 1 & -5 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 1 & -5 \\ -3 & -1 \end{vmatrix}^2} = \\
 &= \frac{1}{2} \sqrt{(-9-2)^2 + (10-3)^2 + (1-15)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{(-11)^2 + 7^2 + (-16)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{121 + 49 + 256} = \\
 &= \frac{1}{2} \cdot \sqrt{426} = \frac{\sqrt{426}}{2} \approx \frac{20,6}{2} \approx 10,3 \text{ вох.кв.}
 \end{aligned}$$

Масъалаи 7. Масоҳати секунҷаи куллаҳояш $A(2;4;-1)$, $B(4;0;3)$ ва $C(-2;6;3)$ ёфта шавад.

Хал:

Тарафҳои секунҷаро меёбем:

$$\begin{aligned}
 \overline{AB} &= \sqrt{(4-2)^2 + (0-4)^2 + (3-(-1))^2} = \sqrt{2^2 + (-4)^2 + 4^2} = \sqrt{4+16+16} = \sqrt{36} = 6 \\
 \overline{AC} &= \sqrt{(-2-2)^2 + (6-4)^2 + (3-(-1))^2} = \sqrt{(-4)^2 + 2^2 + 4^2} = \sqrt{16+4+16} = \sqrt{36} = 6 \\
 \overline{BC} &= \sqrt{(-2-4)^2 + (6-0)^2 + (3-3)^2} = \sqrt{(-6)^2 + 6^2 + 0^2} = \sqrt{36+36+0} \\
 &= \sqrt{2 \cdot 36} = 6\sqrt{2} = 6 \cdot 1,4 \approx 8,4 \\
 P &= \frac{6+6+6\sqrt{2}}{2} = \frac{12+6 \cdot 1,4}{2} = \frac{12+8,4}{2} = \frac{20,4}{2} = 10,2
 \end{aligned}$$

Тарзи якум:

$$\begin{aligned}
 S_{ABC} &= \sqrt{10,2 \cdot (10,2 - 6) \cdot (10,2 - 6) \cdot (10,2 - 8,4)} = \sqrt{10,2 \cdot 4,2 \cdot 4,2 \cdot 1,8} = \sqrt{4,2^2 \cdot 18,36} \\
 &= 4,2 \sqrt{18,36} = 4,2 \cdot 4,3 \approx 18,06 \approx 18 \text{ вох.кв}
 \end{aligned}$$

Тарзи дуюм:

2) Координатаҳои вектори \overline{AB} ва \overline{AC} -ро меёбем:

$$\overline{AB} = (4-2; 0-4; 3-(-1)) = (2; -4; 4) \quad \overline{AC} = (-2-2; 6-4; 3-(-1)) = (-4; 2; 4) \text{ онгоҳ}$$

$$\left\| \overline{AB} \cdot \overline{AC} \right\| = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ 2 & -4 & 4 \\ -4 & 2 & 4 \end{vmatrix} = -16\vec{i} + 16\vec{j} + 4\vec{k} - 16\vec{k} - 2\vec{i} - 8\vec{j} - 8\vec{j} = -24\vec{i} - 24\vec{j} - 12\vec{k}$$

$$\begin{aligned}
 S_{ABC} &= \frac{1}{2} \sqrt{(-24)^2 + (-24)^2 + (-12)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{576 + 576 + 144} = \frac{1}{2} \sqrt{1296} = \\
 &= \frac{\sqrt{1296}}{2} = \frac{36}{2} = 18 \text{ вох.кв}
 \end{aligned}$$

Тарзи сеюм:

3) Азбаски секунҷаи баробарпахлу мебошад, асоси онро меёбем:

$$\overline{BC} = \sqrt{(-2-4)^2 + (6+0)^2 + (3-3)^2} = \sqrt{(-6)^2 + 6^2 + 0^2} = \sqrt{36+36+0} = \sqrt{2 \cdot 36} = 6\sqrt{2}$$

Баландиаш ёфта мешавад:

$$x_0 = \frac{-2+4}{2} = \frac{2}{2} = 1; \quad y_0 = \frac{6+0}{2} = \frac{6}{2} = 3; \quad z_0 = \frac{3+3}{2} = \frac{6}{2} = 3,$$

$D(1;3;3)$

$$\overline{AD} = \sqrt{(1-2)^2 + (3-4)^2 + (3-(-1))^2} = \sqrt{(-1)^2 + (-1)^2 + 4^2} = \sqrt{1+1+16} = \sqrt{18} = 6\sqrt{2} \cdot 9 = 3\sqrt{2}$$

\overline{AD} баландиаш ба тарафи BC гузаронидашуда мебошад.

$$S_{ABC} = \frac{1}{2} a \cdot h = \frac{1}{2} \cdot 6\sqrt{2} \cdot 3\sqrt{2} = \frac{6\sqrt{2} \cdot 3 \cdot \sqrt{2}}{2} = \frac{18\sqrt{4}}{2} = \frac{18 \cdot 2}{2} = 18 \text{ вох. кв.}$$

Тарзи чорум:

$$\begin{aligned} S_{ABC} &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \\ z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \\ x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \\ y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \end{vmatrix}^2} = \\ &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} 0-4 & 6-4 \\ 3+1 & 3+1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 3+1 & 3+1 \\ 4-2 & -2-2 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 4-2 & -2-2 \\ 0-4 & 6-4 \end{vmatrix}^2} = \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} -4 & 2 \\ 4 & 4 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 4 & 4 \\ 2 & -4 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2 & -4 \\ -4 & -2 \end{vmatrix}^2} = \\ &= \frac{1}{2} \sqrt{(-16-8)^2 + (16-8)^2 + (4-16)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{(-24)^2 + (-24)^2 + (-12)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{576+576+144} = \\ &= \frac{1}{2} \cdot \sqrt{1296} = \frac{\sqrt{1296}}{2} = \frac{36}{2} = 18 \text{ вох. кв.} \end{aligned}$$

Масъалаи 8. Масоҳати секунҷаи куллаҳояш $A(3;3)$, $B(-3;0)$ ва $C(5;-3)$ ёфта шавад.

Тарзи якум:

Ҳал:

Аз формулаи масоҳати бисёркунҷаи куллаҳояш $A_1(x_1 y_1), A_2(x_2 y_2), \dots, A_n(x_n y_n)$, истифода мебарем:

$$S = \frac{1}{2} \left\| \begin{vmatrix} x_1 & y_1 \\ x_2 & y_2 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} x_2 & y_2 \\ x_3 & y_3 \end{vmatrix} + \dots + \begin{vmatrix} x_n & y_n \\ x_1 & y_1 \end{vmatrix} \right\| \text{ в. кв.}$$

Ҳангоми $n=3$ будан масоҳати секунҷаро меёбем:

$$\begin{aligned} S_{\Delta} &= \frac{1}{2} \left\| \begin{vmatrix} x_1 & y_1 \\ x_2 & y_2 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} x_2 & y_2 \\ x_3 & y_3 \end{vmatrix} + \dots + \begin{vmatrix} x_n & y_n \\ x_1 & y_1 \end{vmatrix} \right\| = \frac{1}{2} \left| \begin{vmatrix} 3 & 3 \\ -3 & 0 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} -3 & 0 \\ 5 & -3 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} 5 & -3 \\ 3 & 3 \end{vmatrix} \right| = \frac{1}{2} |9 + 9 + 15 + 9| = \\ &= \frac{1}{2} |42| = \frac{42}{2} = 21 \text{ вох. кв.} \end{aligned}$$

Тарзи дуюм:

$$S_{\Delta ABC} = \frac{1}{2} \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ a_1 & b_1 & c_1 \\ a_2 & b_2 & c_2 \end{vmatrix} = \frac{1}{2} \begin{vmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 3 & -3 & 5 \\ 3 & 0 & -3 \end{vmatrix} = \frac{1}{2} |9 + 15 + 0 + 9 + 0 + 9| = \frac{1}{2} (27 + 15) = \frac{1}{2} \cdot 42 = \frac{42}{2} = 21 \text{ в. кв}$$

Тарзи сеюм:

1) $AB: \frac{x-3}{-3-3} = \frac{y-3}{-3}; \quad y = \frac{x}{2} + \frac{3}{2};$

2) $AC: \frac{x-3}{2} = \frac{y-3}{-6}; \quad y = 3x + 12;$

3) $BC: \frac{x+3}{8} = \frac{y}{-3}; \quad y = -\frac{3}{8}x - \frac{9}{8};$

4) $MN; \quad y = -3;$

$$\begin{aligned}
& \int_{-3}^3 \left[\left(\frac{x}{2} + \frac{3}{2} \right) - \left(-\frac{3}{8}x - \frac{9}{8} \right) \right] dx + \int_3^5 \left[(3x+12) - \left(-\frac{3}{8}x - \frac{9}{8} \right) \right] dx = \\
& = \int_{-3}^3 \left(\frac{7x}{8} + \frac{21}{8} \right) dx + \int_3^5 \left(-\frac{21}{8}x - \frac{105}{8} \right) dx = \left(\frac{7x^2}{16} + \frac{21}{8}x \right) \Big|_{-3}^3 + \left(-\frac{21}{16}x^2 + \frac{105}{8}x \right) \Big|_3^5 = \\
& = \frac{63}{16} + \frac{63}{8} - \frac{63}{16} + \frac{63}{8} - \frac{21 \cdot 25}{16} + \frac{21 \cdot 9}{16} + \frac{525}{8} - \frac{315}{8} = \frac{126}{8} - \frac{16 \cdot 21}{16} + \frac{210}{8} = \frac{63}{4} - 21 + \frac{15}{4} = \\
& = \frac{168}{4} - 21 = 42 - 21 = 21 \text{ в.кв.}
\end{aligned}$$

Тарзи чорум:

Масоҳати секунҷаи ABC-и куллаҳояш $A(3;3;)$, $B(-3;0)$, $C(5;-3;)$ -ро бо чунин тарз ҳам ёфтан мумкин мебошад:

$$\begin{aligned}
S_{\Delta ABC} &= \frac{1}{2} |(x_1 - x_3) \cdot (y_2 - y_3) - (x_2 - x_3) \cdot (y_1 - y_3)| = \frac{1}{2} |(3-5) \cdot (0+3) - (-3-5) \cdot (3+3)| = \\
&= \frac{1}{2} |(-2 \cdot 3) - (-8 \cdot 6)| = \frac{1}{2} |-6 + 48| = \frac{1}{2} |42| = \frac{42}{2} = 21 \text{ в.кв.}
\end{aligned}$$

Масъалаи 9. Масоҳати секунҷаи куллаҳояш $A(3;5;0)$, $B(11;3;8)$, $C(5;1;12)$ -ро ёбед.

Тарзи якум:

Ҳал: тарафҳои паралеллограм дар векторҳои $\vec{a} = \vec{AB}$ ва $\vec{b} = \vec{AC}$ сохта шудааст.

$$S_{\text{парал}} = \vec{a} \cdot \vec{b} = |\vec{AB} \cdot \vec{AC}| \quad \vec{a} = \vec{AB} = \{11-2; 3-5; 8-0\} = \{9; -2; 8\}$$

$$\vec{b} = \vec{AC} = \{5-2; 1-5; 12-0\} = \{3; -4; 12\}$$

$$\left| \vec{a}, \vec{b} \right| = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ 9 & -2 & 8 \\ 3 & -4 & 12 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ -2 & 1 & -1 \\ -3 & 2 & -3 \end{vmatrix} = -24\vec{i} + 24\vec{j} - 36\vec{k} + 6\vec{k} + 32\vec{i} - 108\vec{j} = -8\vec{i} - 84\vec{j} - 30\vec{k};$$

$$S_{\text{парал}} = |\vec{a} \cdot \vec{b}| = |\vec{AB} \cdot \vec{AC}| = \sqrt{8^2 + (84)^2 + (-30)^2} = \sqrt{64 + 7056 + 900} = \sqrt{8020} \approx 89,5 \text{ в.кв.}$$

Масоҳати секунҷа ба нисфи масоҳати паралеллограм баробар аст.

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} \cdot |\vec{a} \cdot \vec{b}| = \frac{1}{2} \cdot 89,5 = \frac{89,5}{2} \approx 44,75 \approx 44,8 \text{ в.кв.}$$

Тарзи дуюм:

$$\begin{aligned}
S_{\Delta} &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \\ z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \\ x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \\ y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \end{vmatrix}^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} 3-5 & 1-3 \\ 8-0 & 12-0 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 8-0 & 12-0 \\ 11-2 & 5-2 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 11-2 & 5-2 \\ 3-5 & 1-5 \end{vmatrix}^2} = \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} -2 & -2 \\ 8 & -12 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 8 & 12 \\ 9 & 3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 9 & 3 \\ -2 & -4 \end{vmatrix}^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{(-24+16)^2 + (24-108)^2 + (-36+6)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{(-8)^2 + (-84)^2 + (-30)^2} = \\
&= \frac{1}{2} \sqrt{64 + 7056 + 900} = \frac{1}{2} \sqrt{8020} \approx \frac{1}{2} \cdot 89,5 = \frac{89,5}{2} \approx 44,75 \approx 44,8 \text{ в.кв.}
\end{aligned}$$

Масъалаи 10. Масоҳати секунҷаи куллаҳояш $A(1;2;3)$, $B(3;4;5)$, $C(2;4;7)$ -ро ёбед.

Тарзи якум:

Ҳал: тарафҳои паралеллограм дар векторҳои $\vec{a} = \vec{AB}$ ва $\vec{b} = \vec{AC}$ сохта шудааст.

Координатаҳои векторҳои \vec{a} ва \vec{b} -ро меёбем:

$$\vec{a} = \overline{AB} = \{3-1; 4-2; 5-3\} = \{2; 2; 2\}$$

$$\vec{b} = \overline{AC} = \{2-1; 4-2; 7-3\} = \{1; 2; 4\} \text{ зарби векторҳои } \vec{a} \text{ ва } \vec{b}$$

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ 2 & 2 & 2 \\ 1 & 2 & 4 \end{vmatrix} = -8\vec{i} + 2\vec{j} - 4\vec{k} + 2\vec{k} - 4\vec{i} - 8\vec{j} = 4\vec{i} - 6\vec{j} + \vec{k};$$

$$S_{\text{парал}} = \vec{a} \cdot \vec{b} = \sqrt{4^2 + (-6)^2 + (2)^2} = \sqrt{16 + 36 + 4} = \sqrt{56} \approx 7,483 \text{ в.кв.}$$

Масоҳати секунҷа ба нисфи масоҳати параллелограм баробар аст:

$$S_{\triangle} = \frac{1}{2} \cdot |\vec{a} \cdot \vec{b}| = \frac{1}{2} \cdot 7,5 = \frac{7,5}{2} \approx 3,75 \approx 3,8 \text{ в.кв.}$$

Тарзи дуюм:

$$\begin{aligned} S_{ABC} &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \\ z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} z_2 - z_1 & z_3 - z_1 \\ x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} x_2 - x_1 & x_3 - x_1 \\ y_2 - y_1 & y_3 - y_1 \end{vmatrix}^2} = \\ &= \frac{1}{2} \sqrt{\begin{vmatrix} 4-2 & 4-2 \\ 5-3 & 7-3 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 3-1 & 2-1 \\ 4-2 & 4-2 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2 & 2 \\ 2 & 1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2 & 4 \\ 2 & 1 \end{vmatrix}^2 + \begin{vmatrix} 2 & 1 \\ 2 & 2 \end{vmatrix}^2} = \\ &= \frac{1}{2} \sqrt{(8-4)^2 + (2-8)^2 + (4-2)^2} = \frac{1}{2} \sqrt{4^2 + (-6)^2 + 2^2} = \frac{1}{2} \sqrt{16 + 36 + 4} = \\ &= \frac{1}{2} \cdot \sqrt{56} \approx \frac{1}{2} \cdot 7,483 \approx \frac{7,5}{2} \approx 3,75 \approx 3,8 \text{ в.кв.} \end{aligned}$$

Адабиёт:

1. Амелькин В. В., Т. И. Рабцевич, В. Л. Тимохович Геометрия на плоскости: Теория, задачи, решения: Учеб. пособие по математике Мн.: ООО «Асар», 2003. — 592 с.
2. В.В. Амелькин, Т. И. Рабцевич, В. Л. Тимохович Школьная геометрия в чертежах и формулах. - Минск, Красико-Принт, 2008. - 80 с.
3. Габович И. Г. Алгоритмический подход к решению геометрических задач: Кн. для учащихся. — М.: Просвещение: АО «Учеб. лит.», 1996.—192 с:
4. Геометрия. Базовый курс с решениями и указаниями. (ЕГЭ, олимпиады, экзамены в вуз): Учебно-методическое пособие / Золотарёва Н. Д., Семендяева Н. Л., Федотов М. В. - М: Изд-во Фойлис, 2010. - 296 стр.
5. Гордин Р.К. Геометрия. Планиметрия. 7–9 классы. — 3-е изд., испр. —М.: МЦНМО, 2006. — 416 с

ТАРЗҲОИ ГУНОГУНИ ЁФТАНИ МАСОҲАТҲОИ СЕКУНЧАҲО

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҳҳои гуногуни ҳалли яке аз масъалаҳои геометрии бо истифода аз методҳои маъмул баррасӣ намудааст. Бо таҳлили натиҷаҳои муаллиф барои ҳуд хулосаҳои муҳимро баровардааст: Яқум, бо ташаббуси ҷунин қор монеагии психологӣ дар ҷустуҷӯи ҳалли масъалаи баргараф мегардад. Ҷунки дар ҳолати донишҷӯи якҷанд роҳи ҳалли масъала, дарҳол метавон аз пайи он шуд. Тадриҷан масъаларо пайдарпай ҳал намуда, малака ва маҳоратеро метавон ба даст овард, ки барои рушди дарки математикӣ имкон медиҳад. Дуюм, муҳокимаи муфассали роҳҳои ҳалли масъала кӯмаки асосӣ барои тоза кардани маводи гузашта дар хотира мебошад. Сеюм, бо ҷунин қор аз болои масъала тафаккури мантиқӣ, интуитсияи рушду инкишоф ёфта, донишҷӯ мураттаб гардида, маълумоти умумии ҷаҳонбинӣ васеъ мегардад.

Чорум, бо азхуд кардани методҳои асосии ҳалли масъала, ки қисми муҳимми алгоритмҳои эвристикиро ташкил медиҳанд, метавон дуруст нақшаи ҷустуҷӯи ҳалли масъаларо тартиб дод, шартҳои тағйири муфиди масъаларо иҷро намуд, инчунин усулҳои фаъолияти маърифатӣ: мушоҳида, қиёс, ҳулосаро истифода намуд.

Калидвожаҳо: роҳҳои гуногуни ҳалли як масъалаи геометрӣ, муҳокимаи муфассали роҳҳои ҳалли масъала.

РАЗЛИЧНЫЕ СПОСОБЫ НАХОЖДЕНИЯ ПЛОЩАДЕЙ ТРЕУГОЛЬНИКОВ

В своей работе автор рассмотрел различные способы решений одной геометрической задачи, используя известные методы. Анализируя все решения, автор сделал для себя важные выводы. Во-первых, благодаря такой работе снимается психологический барьер перед поиском решения задачи. Ведь если знаешь, что задача имеет несколько способов решения, то смелее берешься за неё. Постепенно, решая задачу за задачей, приобретаешь некоторый опыт, что позволит развить математическое чутье. Во-вторых, подробный разбор способов решения задач является хорошим подспорьем для того, чтобы освежить в памяти пройденный материал. В-третьих, при такой работе над задачей формируется логическое мышление, развивается интуиция, систематизируются знания, расширяется общеобразовательный кругозор. В-четвертых, овладевая основными методами решения задач, составляющими важную часть многих эвристических алгоритмов, можно рационально планировать поиск решения задачи, выполнять полезные преобразования условия задачи, а также использовать известные приемы познавательной деятельности – наблюдение, сравнение, обобщение.

Ключевые слова: различные способы решений одной геометрической задачи, подробный разбор способов решения задач

DIFFERENT WAYS OF FINDING TRIANGLE AREAS

In my work I have considered different methods of solving one geometric problem, using known methods. Analyzing all the decisions, I made important decisions for myself. First of all, thanks to this work, a psychological barrier is removed before finding a solution to the problem. After all, if you know that the task has several solutions, then it is better to give up. Gradually, solving the task for the task, you gain some experience that will allow you to develop a mathematical feeling. Second, a detailed analysis of the solution of the problem is a good argument for that to refresh the memory of the material. In the third, with such work on the task, logical thinking is formed, intuition develops, knowledge is systematized, the general educational outlook expands. In the fourth, mastering the basic methods of problem solving, which make up the most important part of many heuristic algorithms, it is possible to rationally plan the search for the solution of the problem, to perform useful transformations, to change the condition of the task.

Keywords: various methods for solving one geometric problem, a detailed analysis of methods for solving problems.

***Сведения об авторе:** Рахмонов Ш. старший преподаватель кафедры математического анализа и теории функций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, улица Ориёно, Тел: 909 667 716*

***Information about the author:** Rakhmonov Sh. Senior Lecturer Department of Mathematical Analysis and Function Theory of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT.735360, Kulob, Orieno street, Tel: 909 667 716*

ИСТИФОДАИ ФУНКСИЯҲОИ ТРИГОНОМЕТРИИ (SIN ВА COS) ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ ОИД БА МАВЗӢИ «ЛАППИШҲОИ ГАРМОНИКӢ»

Сулаймони А., Мирон И., Комрони П.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Рушди босуръати илму техника ва технология аз инсонии имрӯза талаб мекунад, ки фаъолияти маърифатӣ, иҷтимоӣ ва касбияшро ба талаботи замони нав мутобиқ намояд. Дар замони имрӯза истифодаи дониши пешин талаботи хонандагонро қонеъ гардонидани наметавонад» [1, с.4].

Барои ҳамин пайдоиш ва рушди техника ва технологияҳои нав, инчунин методҳои фаъоли таълим ба он асоснок карда шудаанд, ки на фақат ба хонандагон дониш, балки ташаккул ва рушди шавқу рағбати даркунӣ, қобилият, тафаккури эҷодӣ, малака ва маҳорати меҳнати фикриаш мустақилонаро таъмин намояд.

«Лаппиши гармоникӣ – раванди давриест, ки тағйирёбии бузургҳои мувофиқи қонуни синус ё косинус ба амал меояд» [2, с.146]. Дар омӯзиши фанни физикаи мактабӣ мавзӯҳои вомехӯранд, ки истифодаи функсияҳои тригонометриро талаб мекунад. Аз ин хотир, мо оид ба лаппишҳои гармоникӣ чунин мавзӯҳоро мавриди омӯзиш ва муҳокима қарор медиҳем.

1. Муодилаи лаппиши гармоникӣ дар мавриди қонуни синус ва косинус;

2. Тағйирёбии суръат, шитоб, қувва, энергияи кинетикӣ ва потенциалӣ дар лаппиши гармоникӣ ҳангоми аз рӯи қонуни синус ва косинус ;

3. Қонуни бақои энергия ҳангоми лаппишҳои гармоникӣ (энергияи пурра);

4. Тасвир намудани графикаи вобастагии $x(t)$, $y(t)$, $a(t)$;

Дар ин мақола мо исботи формулаҳоро бо истифода аз функсияҳои тригонометрии синус ва косинус дар татбиқи формулаҳои физикӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, натиҷашро дар ҷадвали 1 нишон медиҳем. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки дар дастурҳои таълимӣ оид ба ҳисоботи формулаҳо ва алоқамандии онҳо ба мавзӯҳои дигари таълимӣ маълумотҳо кам дода шудааст ва омӯзгорони фаннӣ ба душвориҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳол он ки дар замони муосир дар тараққиёти илму техника бе истифодаи функсияҳои тригонометрӣ натиҷаҳои дилхоҳро ба даст овардан душвор аст.

Ҷадвали 1.

1.	Мафҳум ва бузургии физикӣ	Таърифи бузургии физикӣ	Формула мувофиқи таърифи он	Алоқамандии он дар лаппишҳои гармоникӣ
2.	Муодилаи ҳаракат		Барои тири x $x = x_0 + \mathcal{G}t$ (1) $x_0 = 0$ $x = \mathcal{G} \cdot t$ Барои тири y $y = y_0 + \mathcal{G}t$ $y_0 = 0$ $y = \mathcal{G} \cdot t$	$x = A \cdot \sin \omega t$ (1) $\varphi = \omega t + \varphi_0$ (2) $\omega = \frac{\varphi}{t}$ (3) $x = A \cdot \sin \frac{\varphi}{t} \cdot t = A \cdot \sin \varphi$ (4) $x = A \cdot \sin(\omega t + \varphi_0) = A \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T} \cdot t + \varphi_0\right)$ (5) $x = A \cdot \cos(\omega t + \varphi_0) = A \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T} \cdot t + \varphi_0\right)$ (6)
3.	Суръати ҷисм	Нисбати роҳи	$\mathcal{G} = \frac{dx}{dt}$ (1) ё , ин ки	Барои ёфтани суръат дар лаппиши гармоникӣ аз формулаи (1) ҳосила аз

		<p>тайкарда и ҷисмро дар воҳиди вақт суръат номида мешавад.</p>	$g = \frac{S}{t} \quad (2)$ $g = \frac{S}{t} = \frac{m}{c} \quad [\text{СИ}]$ $S = g \cdot t \quad (3)$ $t = \frac{S}{g} \quad (4)$	<p>синус нисбат ба dt мегирем.</p> $g = \frac{dx}{dt} \quad (1)$ $g_y = \frac{dx}{dt} = \frac{d(A \cdot \sin \omega t)'_y}{dt} =$ $A \cdot \cos \omega t \cdot \omega = A \cdot \omega \cdot \cos \omega t = \omega \cdot A \cdot \cos \omega t = \omega \cdot A \cdot \cos(\omega t + \varphi_0) = \omega \cdot A \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>$g_{\text{мак}} = \omega \cdot A$ - суръат максималӣ</p> <p>$g_y = g_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ мебошад.</p> <p>Айнан монанди ҳамин ҳосиларо нисбати g_x барои функсияи тригонометрии косинус мёбем.</p> $g_x = \frac{dx}{dt} = \frac{d(A \cdot \cos \omega t)'_x}{dt} =$ $-A \cdot \sin \omega t \cdot \omega = -A \cdot \omega \cdot \sin \omega t =$ $-\omega \cdot A \cdot \cos(\omega t + \varphi_0) = -\omega \cdot A \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right) =$ <p>$g_{\text{мак}} = -\omega \cdot A$ - суръат максималӣ мебошад, он гоҳ</p> $g_x = g_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>$g_x = -\omega \cdot x$ мешавад.</p>
4.	Шитоби ҷисм	<p>Тағйирёбии суръати ҷисмро дар воҳиди вақт шитоб меноманд.</p>	$a = \frac{dg}{dt} \quad (1)$ $a = \frac{g - g_0}{t}$ <p>агар g_0 бошад он гоҳ</p> $a = \frac{g}{t}$ $a = \frac{g}{t} = 1 \frac{m}{c^2} \quad [\text{СИ}]$	<p>Формулаи шитобро дар шакли ҳосила (дефренсиал)-и менависем. Барои функсияи тригонометрии sin ҳосилаи тартиби дуюмро нисбат ба dt ҳосил мекунем.</p> $a = \frac{dg}{dt} \quad (1)$ $a_y = \frac{dg}{dt} = \frac{d(\omega \cdot A \cdot \cos \omega t)''_y}{dt} =$ $-\omega \cdot A \cdot \sin \omega t \cdot \omega = -\omega^2 \cdot A \cdot \sin \omega t =$ $-\omega^2 \cdot A \cdot \sin(\omega t + \varphi_0) = -\omega^2 \cdot A \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>$a_{\text{мак}} = -\omega^2 \cdot A$ - шитоби максималӣ аст, он гоҳ</p> <p>$a_y = a_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ мешавад. Боз ҳосилаи тартиби дуюмро барои</p>

				<p>функсияи тригонометрии \cos нисбат ба dt мегирем, ки натиҷаш чунин мешавад.</p> $a_x = \frac{d^2y}{dt^2} = \frac{d(-\omega \cdot A \cdot \sin \omega t)_y}{dt} =$ $-\omega \cdot A \cdot \cos \omega t \cdot \omega = -\omega^2 \cdot A \cdot \cos \omega t = -$ $-\omega^2 A \cdot \cos(\omega t + \varphi_0) = -\omega^2 \cdot A \cdot \cos$ $\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>$a_{max} = -\omega^2 \cdot A$ - шитоб максималӣ мебошад, он гоҳ муодиларо дар чунин шакл навиштан мумкин аст.</p> $a_x = a_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$
5.	Қонуни дуёми Нютон	Шитобе, ки ба ҷисм дода мешавад ба қувва мутаносиби роста буда ба массаи ҷисм мутаносиби чаппа аст.	$a = \frac{F}{m} \quad (1)$ $F = a \cdot m \quad (2)$ $[F] = a \cdot m = 1 \text{ кг} \cdot \frac{\text{м}}{\text{с}^2} = 1 \text{ Н}$ $[F] = a \cdot m = 1 \text{ г} \cdot \frac{\text{см}}{\text{с}^2} = 1 \text{ Дин}$ $m = \frac{F}{a} \quad (3)$	<p>Мо қонуни дуёми Нютонро дар лаппиши гармоникӣ (ё ин ки қувва дар лаппишҳои гармоникӣ) ҳосил мекунем. Ҳангоми тағйирёбӣ аз рӯи қонуни синус ҳосил менамоем.</p> $F = m \cdot a \quad (1) \quad a_y = a_m \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ (2) $F_y = m \cdot a_m \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right) =$ $= -m \cdot A \cdot \omega^2 \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>$F_m = -\omega^2 \cdot A \cdot m$ - қувваи максималӣ мебошад он гоҳ ифодаи бологи шакли зеринро мегирад.</p> $F_y = F_m \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>Агар формулаи қонуни дуёми Нютонро барои функсияи тригонометрии косинус нависем, он гоҳ</p> $a_x = a_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right), \quad (1)$ $F_x = m \cdot a_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right) =$ $= -m \cdot A \cdot \omega^2 \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ <p>$F_{max} = -m \cdot A \cdot \omega^2$ - қувваи максималӣ аст, он гоҳ</p> $F_x = F_m \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)$ мешавад.

6.	Энергияи кинетики и ҷисм	Энергияе , ки ҷисм дар натиҷаи ҳаракати худ соҳиб мешавад, энергияи кинетикӣ номида мешавад. Мафҳуми $\frac{1}{2} \cdot m \cdot g^2$ - ро омили рус Кориоли С. қувваи зинда номид.	$W_k = \frac{m \cdot g^2}{2} \quad (1)$ $A = \frac{m \cdot g^2}{2} - \frac{m \cdot g^2}{2} \quad (2)$ $[W_k] = \frac{m \cdot g^2}{2} = 1_{кг} \cdot \frac{м^2}{с^2} = 1_{кг} \cdot \frac{м \cdot м}{с^2} = 1Н \cdot м = 1Дж$	<p>Барои ҳосил намудан энергияи кинетикӣ лапшиҳои гармоникӣ аз рӯи натиҷаҳои дар боло ҳосилкарда истифода бурда, ҳосил мекунем. Энергияи кинетикиро ҳангоми тағйир ёфтани аз рӯи қонуни синус ҳосил менамоем.</p> $W_k(y) = \frac{m \cdot g^2}{2} = \frac{m \cdot (\omega \cdot x)^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot x^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot (A \cdot \sin \omega t)^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \sin^2 \omega t}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \sin^2(\omega t + \varphi_0)}{2};$ <p>Агар формулаи энергияи кинетикӣ лапшии гармоникиро барои кунҷи 90° нависем муодилаи дар боло ҳосилкардашуда шакли зеринро мегирад.</p> $W_k(y) = \frac{m \cdot g^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \sin^2\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)}{2};$ <p>Энергияи кинетикиро барои лапшии гармоникӣ ҳангоми тағйир ёфтани аз рӯи қонуни косинус чунин ҳосил кардан мумкин аст:</p> $W_k(x) = \frac{m \cdot g^2}{2} = \frac{m \cdot (\omega \cdot x)^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot x^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot (-A \cdot \cos \omega t)^2}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \cos^2 \omega t}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \cos^2(\omega t + \varphi_0)}{2} = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \cos^2\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)}{2};$
7.	Энергияи потенциалии ҷисм	Энергияе , ки бо вазъияти байни	$W_n = m \cdot g \cdot h$ $W_n = p(H_1 - H_2)$	Аз формулаҳои, ки дар боло исбот намуда будем истифода намуда, энергияи потенциалии лапшии гармоникиро ҳангоми тағйир ёфтани

		<p>якдигари и ҷисмҳои худӣ байни қисмҳои алоҳидаи як ҷисм муайян карда мешавад, энергияи потенциали номида мешавад.</p>	$W_n = F \cdot h$ $W_n = m \cdot g \cdot H_1 - m \cdot g H_2$ $[W_n] = m \cdot g \cdot h = 1 \text{ кг} \cdot \frac{\text{м}}{\text{с}^2} \cdot \text{м}$ $= 1 \text{ Н} \cdot \text{м} = 1 \text{ Дж}$	<p>аз рӯи қонуни синус ҳосил менамоем.</p> $W_n(y) = \frac{\kappa \cdot x^2}{2} \quad (1)$ $x = A \cdot \sin \omega t \quad (2) \rightarrow (1)$ $W_n(y) = \frac{\kappa \cdot (A \cdot \sin \omega t)^2}{2} = \frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \sin^2 \omega t}{2}$ $= \frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \sin^2(\omega t + \varphi_0)}{2} =$ $\frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \sin^2\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)}{2};$ <p>Агар мо формулаи энергияи потенциали лапши гармоникӣ ҳангоми функсияи тригонометрии косинусро ҳосил мекунем:</p> $W_n(x) = \frac{\kappa \cdot (A \cdot \cos \omega t)^2}{2} = \frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \cos^2 \omega t}{2}$ $= \frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \cos^2(\omega t + \varphi_0)}{2} =$ $\frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \cos^2\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right)}{2};$
8.	Энергияи пурраи механикӣ	<p>Энергияи пурраи механикӣ ба суммаи энергияи кинетикӣ ва потенциали ҷисм баробар аст.</p>	$W_k = \frac{m \cdot g^2}{2} \quad (1)$ $W_n = m \cdot g \cdot h \quad (2)$ $W_n = W_k + W_n \quad (3)$ $W_n = \frac{m \cdot g^2}{2} + m \cdot g \cdot h =$ $= m \left(\frac{g^2}{2} + g \cdot h \right);$	<p>Қонуни бақои энергияро барои лапшиҳои гармоникӣ ҳосил менамоем. Барои ҳосил намудани қонуни бақои энергия дар лапшии гармоникӣ аз формулаҳои дар боло ҳосил намуда истифода бурда ,</p> $W_k(y) = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \cos^2 \omega t}{2} \quad (1)$ $W_n(y) = \frac{\kappa \cdot A^2 \cdot \sin^2(\omega t + \varphi_0)}{2} \quad (2)$ <p>Аз баски $\kappa = m \cdot \omega^2$ (3) аст, он гоҳ</p>

			$W_n = W_k + W_n \quad (4)$ $W_n = \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \text{Cos}^2 \omega t}{2} + \frac{k \cdot A^2 \cdot \text{Sin}^2 \omega t}{2}$ $= \frac{m \cdot \omega^2 \cdot A^2 \cdot \text{Cos}^2 \omega t}{2} + \frac{m \omega^2 A^2 \cdot \text{Sin}^2 \omega t}{2}$ $= \frac{m \cdot A^2 \cdot \omega^2 (\text{cos}^2 \omega t + \text{Sin}^2 \omega t)}{2} \quad (5)$ $\text{Cos}^2 + \text{Sin}^2 = 1$ $W_n = \frac{m \cdot A^2 \cdot \omega^2 (\text{cos}^2 \omega t + \text{Sin}^2 \omega t)}{2} =$ $\frac{m \cdot A^2 \cdot \omega^2}{2};$ <p>ҳосил мекунем. Пас қонуни бақои энергия дар лаппиши гармоникӣ шакли зеринро мегирад</p> $W = \frac{m \cdot A^2 \cdot \omega^2}{2}$ <p>ки онҳо дар дар дастурҳои таълимӣ дар ҳамон шакл нишон дода мешаванд.</p>
--	--	--	---

Ҳоло бошад аз қонуниятҳои функсияи тригонометрӣ истифода намуда якҷанд масъалаҳои физикиро ҳал менамоем.

1. «Муодилаи лаппиши гармоникиро нависед, агар амплитудааш 10см, давр 10с ва фазаи ибтидои $\varphi_0 = \frac{\pi}{2}$ бошад. Ёфта шавад ϑ ва a -лаппиши гармоникӣ баъди фосилаи 2с ҳаракати лаппиш» [3].

Д.ш.аст. Ҳал

$A = 10\text{см}$ муодилаи лаппиши гармоникиро менавсем, $x = A \cdot \sin(\omega_0 t + \varphi_0) \quad (1)$

$T = 10\text{с}$ акнун мувофиқи шартҳои муодиларо тартиб медиҳем

$$\varphi_0 = \frac{\pi}{2} \quad x = A \cdot \sin(\omega_0 t + \varphi_0) = 0,1 \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T} t + \varphi_0\right) = 0,1 \sin\left(\frac{2\pi}{10} t + \frac{\pi}{2}\right) = 0,1 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{5} t + \frac{\pi}{2}\right)$$

$$t = 2\text{с} \quad x = 10 \sin\left(\frac{\pi}{5} t + \frac{\pi}{2}\right), \quad (\text{см})$$

$$x(t) = ? \quad x = ? \quad x_1 = 10 \sin\left(\frac{\pi}{5} t + \frac{\pi}{2}\right) = 10 \sin\left(\frac{\pi}{5} \cdot 2 + \frac{\pi}{2}\right) = 10 \sin\left(\frac{180^\circ}{5} \cdot 2 + \frac{\pi}{2}\right) =$$

$$10 \sin(72^\circ + 90^\circ) = 10 \sin 162^\circ = 10 \cdot 0,31 = 3,1\text{см}$$

$\vartheta(t) = ? \quad \vartheta = ?$ боз барои ёфтани суръати муодилаи лаппиши гармоникӣ

$a(t) = ? \quad a = ?$

муодилаи вобастагӣ суръат аз вақтро ҳосил мекунем.

$$\vartheta = A \cdot \text{Cos} \omega t \cdot \omega = A \cdot \omega \cdot \text{Cos} \omega t = 10 \cdot \frac{2\pi}{T} \text{Cos}\left(\frac{2\pi}{T} t + \frac{\pi}{2}\right) = 10 \cdot \frac{2\pi}{10} \text{Cos}\left(\frac{2\pi}{10} t + \frac{\pi}{2}\right), \frac{\text{см}}{\text{с}};$$

$$\vartheta_1(t) = 10 \cdot \frac{2\pi}{10} \text{Cos}\left(\frac{2\pi}{10} t + \frac{\pi}{2}\right) = 2\pi \cdot \text{Cos}\left(\frac{\pi}{5} \cdot 2 + \frac{\pi}{2}\right) = 6,28 \cdot \text{Cos}\left(\frac{\pi \cdot 2}{5} + 90^\circ\right) =$$

$$= 6,28 \cdot \text{Cos}\left(\frac{360^\circ}{5} + 90^\circ\right) = 6,28(72^\circ + 90^\circ) = 6,28 \cdot \text{Cos} 162^\circ = -6,28 \cdot 0,95 = -5,97 \frac{\text{см}}{\text{с}} \approx -6 \frac{\text{см}}{\text{с}};$$

Барои ёфтани шитоби лаппиши гармоникӣ аз формулаҳои дар ҷадвали 1

нишондодашуда истифода мебарем

$$a(t) = -\omega^2 \cdot A \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right) = -A \cdot \frac{4\pi^2}{T^2} \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T}t + \frac{\pi}{2}\right) = -10 \frac{4\pi^2}{10^2} \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{10}t + \frac{\pi}{2}\right) =$$

$$-10 \frac{4 \cdot 9,85}{100} \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{10} \cdot t + \frac{\pi}{2}\right) = -10 \cdot \frac{39,4}{100} \cdot \sin\left(\frac{2 \cdot 180^\circ}{10} \cdot t + 90^\circ\right) = -\frac{394}{100} \cdot \sin\left(\frac{360^\circ}{10} \cdot t + 90^\circ\right) =$$

$$= -3,94 \cdot \cos(36^\circ t + 90^\circ);$$

$$a(t) = -3,94 \cdot \sin(36^\circ t + 90^\circ) = -3,94 \cdot \sin(36^\circ \cdot 2 + 90^\circ) = -3,94 \cdot \sin(72^\circ + 90^\circ) =$$

$$= -3,94 \cdot \sin 162^\circ = -3,94 \cdot 0,31 = -1,22 \frac{\text{М}}{\text{с}^2}$$

Ҳангоми ҳалли чунин масъалаҳо хонандагон моҳияти истифодабарии функсияҳои тригонометриро дар ҳалли масъалаҳои физикӣ дарк намуда, ҳангоми омӯзиши мавзӯи ҷараёни электрикӣ тағйирёбанда дар синфи 10 ва 11 аз рӯи қонуни синус ва косинус шарҳ дода метавонанд. «Қайд кардан ба маврид аст, ки функсияҳои тригонометриро дар масъалаҳои гуногуни астрономӣ, баҳрнавандӣ, заминченкунӣ, санъати меъморӣ зарурияти муайян намудани роҳҳои ҳисоб кардани элементҳои фигураҳои геометриро аз рӯи қиматҳои маълуми элементҳои дигари онҳо ба миён гузошанд. Сабаби пайдоиши илми тригонометрия маҳз ҳамин аст. Ҳанӯз хеле пеш аз солшумории милодӣ олимони Бобулистони қадим гирифтани Офтобу Моҳро пешгӯӣ карда метавонистанд. Ин аз он сабаб ба онҳо муяссар мегардид, ки онҳо аз маълумоти оддитарини ҳисобкунҳои тригонометрӣ бархӯрдор буданд» [4, с.215].

Боз як масъаларо оид ба муодилаи лаппиши гармоникӣ вобаста ба вақт $x(t)$ ҳал менамоем.

2. «Ҳангоми тағйир ёфтани аз рӯи қонуни синус (\sin) амплитудаи лаппиши гармоникӣ ба 50 см, давр 4с ва фазаи аввала $\varphi_0 = \frac{\pi}{4}$ будан, ҳисоб намоед» [5].

а) муодилаи ин лаппиш ёфта шавад?

б) кӯчиши лаппиши нукта аз ҳолати мувозинатӣ ҳангоми $t_1=0,2\text{с}$, $0,4\text{с}$, $0,6\text{с}$, $0,8\text{с}$ ва 1с ёфта шавад?

Д.ш. аст. Ҳал

$A=50$ см аз формулаҳои ҷадвали 1 истифода мебарем.

$$T=4\text{с} \quad x = A \cdot \sin \omega t = A \cdot \sin(\omega t + \varphi_0) \quad (2)$$

$$\varphi_0 = \frac{\pi}{4} \quad \omega = \frac{2\pi}{T} = \frac{2\pi}{4} = \frac{\pi}{2} \text{ рад/с}$$

$$t_1 = 0,2\text{с} \quad x = A \cdot \sin \omega t = 50 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2}t + \frac{\pi}{4}\right), \text{ см};$$

$$t_2 = 0,4\text{с} \quad x_1 = A \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot t_1 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot 0,2 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin\left(90^\circ \cdot 0,2 + \frac{\pi}{4}\right) = 44,5\text{см}$$

$$= 50 \cdot \sin\left(90^\circ \cdot 0,2 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin(18^\circ + 45^\circ)$$

$$t_3 = 0,6\text{с} \quad = 50 \cdot \sin 63^\circ = 50 \cdot 0,89 = 44,5\text{см}$$

$$t_4 = 0,8\text{с} \quad x_2 = 50 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot 0,4 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin\left(90^\circ \cdot 0,4 + \frac{\pi}{4}\right) = 49\text{см};$$

$$t_5 = 1c \quad x_3 = A \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot t + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot 0,6 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin(90^\circ \cdot 0,6 + \frac{\pi}{4}) = 49,35\text{см};$$

$$x_4 = A \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot t + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot 0,8 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin(90^\circ \cdot 0,8 + \frac{\pi}{4}) = 44,5\text{см};$$

$$x_5 = A \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot t + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin\left(\frac{\pi}{2} \cdot 1 + \frac{\pi}{4}\right) = 50 \cdot \sin(90^\circ \cdot 1 + \frac{\pi}{4}) = 35,5\text{см};$$

$$x_4 = ? \quad x_5 = ?$$

$$x(t) = ?$$

Ҳангоми ҳал намудани чунин масъалаҳо маҳорату малака ва фаҳмиши толибилмон оид ба лаппишҳои гармоникӣ васеъ мегардад.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи табдилёбии энергияи механикӣ (энергияи кинетикӣ ба потенциалӣ) яқчанд ҳолатҳоро ба инобат гирифта лозим аст:

-чисмҳо метавонанд дар як вақт ҳам дорои энергияи кинетикӣ ва ҳам энергияи потенциалӣ бошанд.

-бо кадом усулҳо энергияи кинетикӣ ва потенциалро зиёд ва ё кам кардан мумкин аст.

-тарзи тағйир ёфтани энергияи кинетикӣ ба энергияи потенциалӣ ва баръакс.

-ҳангоми омӯзиши энергияи кинетикӣ массаи ҷисм ва суръат ба инобат гирифта мешавад ва дар омӯзиши энергияи потенциалӣ ҷисм мавқеи ҷойгиршавии ҷисмҳо ба инобат гирифта мешавад.

Аз рӯи чунин натиҷаҳо оид ба зухуроти энергияи кинетикӣ ва потенциалро дар механика ба инобат гирифта, энергияи кинетикӣ ва потенциалӣ лаппишҳои гармоникиро омӯختан мумкин аст. Барои фаҳмиши энергияи кинетикӣ, потенциали ва қонуни бақои энергия дар лаппиши гармоникӣ масъалаеро ҳал мекунем, ки барои мустаҳкам намудани дониши хонандагон мусоидат хоҳад кард.

3. «Энергияи пурраи раққосаки пружинӣ ба 0,22Ҷ баробар аст. Қуввае, ки ҳангоми ба 2 см ёзонидани пружин сарф мешавад чӣ қадар аст, агар амплитудайи лаппиш ба 0,5 см баробар бошад» [6, с.58].

Д.ш.аст: Ҳал

$$W = 0,22 \text{ Ҷ} \quad W = \frac{m \cdot A^2 \cdot \omega^2}{2} \quad (1) \quad k = m \cdot \omega^2 \quad (2)$$

$$\Delta x = 2\text{см} = 2 \cdot 10^{-2} \text{ м} \quad F = m \cdot a \quad (3) \quad a = -A \cdot \omega^2 \cdot \sin \omega t \quad (4)$$

$$A = 0,5\text{см} = 5 \cdot 10^{-3} \text{ м} \quad F = -m \cdot A \cdot \omega^2 \cdot \sin \omega t = -k \cdot x \quad (5)$$

$$F = ? \quad F = m \cdot \omega^2 \cdot x \quad (6) \quad \omega^2 = \frac{F}{m \cdot x} \quad (7)$$

$$W = \frac{m \cdot A^2 \cdot \omega^2}{2} = \frac{m \cdot A^2 \cdot \frac{F}{m \cdot x}}{2} = \frac{m \cdot A^2 \cdot F}{2 \cdot m \cdot x} = \frac{A^2 \cdot F}{2 \cdot x} \quad (8)$$

$$2 \cdot W \cdot x = A^2 \cdot F \quad (9) \quad F = \frac{2 \cdot x \cdot W}{A^2} \quad (10)$$

ба формулаи (10) қиматҳоро мегузорем

$$F = \frac{2 \cdot x \cdot W}{A^2} = \frac{2 \cdot 2 \cdot 10^{-2} \cdot 0,22}{(5 \cdot 10^{-3})^2} = \frac{0,88 \cdot 10^{-2}}{25 \cdot 10^{-6}} = \frac{88 \cdot 10^{-4}}{25 \cdot 10^{-6}} = 3,52 \cdot 10^2 \text{ Н} = 352 \text{ Н}$$

Аз натиҷаи ҳалли ин масъала ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки чӣ гуна аз рӯи энергияи пурраи лаппишҳои гармоникӣ ёфтани қувваи таъсиркунандаро ҳисоб намудан мумкин аст. Боз масъалаеро оид ба қувва дар лаппиши гармоникӣ ҳал карда мебароем.

4. «Саққои массаи $m = 200\text{г}$ ба ресмон овезон аст. Лаппишҳои иҷрокардаи саққо бо муодилаи $x = 0,01\text{Cos}10t, (м)$ аз рӯи қонуни косинус шарҳ дода мешавад. Қувваи максималӣ ба саққо таъсиркунандаро муайян кунед» [6, с.56].

Д.ш.аст: Ҳал

$$m = 200\text{г} = 0,2\text{кг} \quad F = a_m \cdot m \quad (1)$$

$$x = 0,01\text{Cos}10t, (м) \quad a = -A \cdot \omega^2 \cdot \text{Cos}\omega t = -\omega^2 \cdot A \cdot \text{Cos}\omega t = -\omega^2 \cdot x \quad (2)$$

$$F_m = ? \quad a = a_m \cdot \text{Cos}\omega t \quad (3) \quad a_m = \omega^2 \cdot A \quad (5)$$

$$F = -m \cdot \omega^2 \cdot A \cdot \text{cos}\omega t \quad (6)$$

Он гоҳ қувваи максималӣ чунин мешавад.

$$F_m = -m \cdot A \cdot \omega^2 = -0,2 \cdot 0,01 \cdot 10^2 = -0,2 \cdot 100 \cdot 0,01 = -0,2\text{Н}$$

$$[F] = m \cdot A \cdot \omega^2 = 1\text{кг} \cdot м \cdot \frac{1}{с^2} = 1\text{Н}$$

5. «Лаппиши бори дар пружин овехташуда бо муодилаи $x = 0,5 \cdot \text{Cos}(\pi t + \frac{\pi}{3}), (м)$ шарҳ дода мешавад. Суръати борро муайян кунед» [8, с.58].

Д.ш.аст: Ҳал

$x = 0,5 \cdot \text{Cos}(\pi t + \frac{\pi}{3}), (м)$ Барои ҳал намудани ин масъала мо аз формулаҳои дар

$t = 1с$ боло ҳосил кардашуда истифода бурда суръати борро барои муодилаи додашуда ҳисоб мекунем.

$v = ?$

$$v = -A \cdot \text{Sin}\omega t \cdot \omega = -A \cdot \omega \cdot \text{Sin}\omega t \quad (1) \quad v_m = -A \cdot \omega \quad (2)$$

$$v = v_m \cdot \text{Sin}\omega t \quad (3) \quad v = v_m \cdot \text{Sin}\omega = -A \cdot \omega \cdot \text{Sin}(\omega t + \frac{\pi}{2}) \quad (4)$$

$$v = -A \cdot \omega \cdot \text{Sin}(\omega t + \frac{\pi}{2}) = -0,5 \cdot 3,14 \cdot \text{Sin}(180^\circ \cdot 1 + \frac{180^\circ}{2}) = -1,57 \cdot \text{Sin}(180^\circ + 90^\circ) =$$

$$= -1,57 \cdot \text{Sin}270^\circ = -1,57 \cdot (-1) = 1,57 \frac{м}{с}$$

Хулоса, мо дар ин мақола оид ба аҳамияти истифодабарии функцияҳои тригонометрӣ ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои физикӣ мулоҳиза карда, барои толибилмон ва омӯзгорони ҷавон ҳамчун ёрии методӣ баъзе амалҳоро нишон додем. Боварӣ дорем, ки он аз манфиат холи набуда, боиси истифодаи хонандагон дар машғулиятҳои таълимӣ физика мегардад.

Адабиёт:

1. Волькенштейн В.С. Сборник задач по общему курсу физики/ В.С.Волькенштейн.- Москва:Наука,1985.-379с.

2. Мясников С.П., Осанова Т.Н. Пособие по физике/ С.П. Мясников, Т.Н.Осанова. – Москва:Высшая школа, 1981. – 390с.

3. Нугмонов М. Моҳияти муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ-риёзии муассисаи таҳсилоти миёнаи умум / М.Нугманов // Маводи конферсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ ва технологияи информатсионӣ» ба муносибати 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе -2019.

4. Усмонов Н. Алгебра. Китоби дарсӣ / Н. Усмонов, Р. Пиров. – Душанбе: Сарпараст, 2001. – 223с.

5. Сайдуллоева М. Механика, физикаи молекулярӣ ва термодинамика /М. Сайдуллоева. - Душанбе: Маориф, 1984. – 320с.

б. Ҳамроев М. Г., Гулов А. А. Физика. (Роҳнамо барои довталабон) Ф.О. Султонмамадова ва диг. – Душанбе: Сармад- Компания, 2015. – 184с.

ИСТИФОДАИ ФУНКСИЯҲОИ ТРИГОНОМЕТРИИ (\sin ва \cos) ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ ОИД БА МАВЗӢИ «ЛАППИШҲОИ ГАРМОНИКӢ»

Дар замони муосир барои баланд бардоштани маҳорату малакаи хонандагон аз маводҳои ёрирасон истифода бурдан лозим аст. Мақсади омӯзиши ин мавзӯ аз он иборат аст, ки хонандагон дар раванди таълимӣ физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ доир ба лаппишҳои гармоникӣ маълумоти васеи илмӣ - техникӣ дошта бошанд. Истифодаи функсияҳои тригонометрии синус ва косинус оид ба лаппишҳои гармоникӣ дар машғулиятҳои физика аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: суръат, шитоб, қувва, энергияи кинетикӣ ва потенциали, энергияи пурраи лаппишҳои гармоникӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ (\sin и \cos) ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ НА ТЕМУ «ГАРМОНИЧЕСКИЕ КОЛЕБАНИЯ»

В современном мире для повышения уровня и навыков учащихся используются различные дополнительные материалы. Целью настоящей работы является изучение гармонического колебания в процессе изучения физики в среднеобразовательных школах и вузах, в результате которого учащиеся овладевают научно-техническим образованием. Использование тригонометрических функций синус и косинус при изучении гармонических колебаний играют большую роль.

Ключевая слова: скорость, ускорение, сила, кинетическая и потенциальная энергия, полная энергия гармонических колебаний.

USING TRIGONOMETRIC FUNCTION (\sin & \cos) FOR SOLVING PHYSICAL PROBLEMS ON THE THEME “HARMONIC OSCILLATION”

In the modern world, various additional materials are used to improve the level and skills of students. The purpose of this article is to study the harmonic oscillation in the process of studying physics in secondary schools and universities, as a result of which the pupils acquire scientific and technical education. The use of trigonometric functions sine and cosine in the study of harmonic oscillations play a large role.

Keywords: speed, acceleration, force, kinetic and potential energy, total energy of harmonic oscillations.

Сведения об авторах: Сулаймони А. – докторант PhD. кафедры физики, МПФ и ТМ КГУ им. А.Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 985-88-94-02. e-mail: sulaimon.280692@mail.ru.

Миров И. – ассистент кафедры физики, МПФ и ТМ КГУ им. А.Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 918-31-67-42.

Комрон П. - ассистент кафедры физики, МПФ и ТМ КГУ им. А.Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 989-11-11-83.

Information about the authors: - Sulaimony A. - PhD student. Department of Physics, MPF and TM KSU A.Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, st. S. Safarova, 16. Tel: (+992) 985-88-94-02. e-mail: sulaimon.280692@mail.ru.

Mirov I. - Assistant of the Department of Physics, MPF and TM KSU named after A.Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, st. S. Safarova, 16. Tel: (+992) 918-31-67-42.

Komron P. - Assistant of the Department of Physics, MPF and TM KSU named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, st. S. Safarova, 16. Tel: (+992) 989-11-11-83.

ДАРАҶАИ ОМУҲТА ШУДАНИ ҲАЁТ ВА АҚИДАҶОИ ПЕДАГОГИИ БАҲОУДДИНИ ОМУЛӢ ВА МОҲИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛӢБИИ ШАХСИЯТ

**Давлатова М.Х., ассистенти кафедраи психологияи
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Мақолаи мазкур ба ҳаёт ва фаъолияти математик, муҳандис (инженер), файласуф, диншинос, шоир ва педагоги асримиёнагии тоҷик Баҳоуддини Омулӣ (1547-1622) бахшида шудааст, ки дар пешрафти илмҳои замони худ саҳми намоён дорад. Вай боз ба таълиму тарбияи шогирдонаш диққати махсус додааст, ки бисёре аз онҳо мутафаккирони машҳури замони худ гаштаанд. Дар мақола диққат ба омӯзиши ҳамаҷонибаи осори мутафаккир аз нигоҳи таърихи илм, назария ва ақидаҳои педагогӣ, файласуфӣ ва назмӣ дода мешавад, ки дар ҷаҳонбинии умумӣ ва эҷодиёти педагогии донишҷӯёни муосир таъсири намоён мерасонад.

Баҳоуддини Омулӣ ибни Иззоддин Шайх Ҳусайн ал-Ом машҳур бо лақаби шоирии Баҳой соли 1547 дар наздикии шаҳри Омул дар оилаи шахси маорифпарвар Шайх Ҳусайни Омулӣ таваллуд шудааст. Такдир ӯро дар кӯдакӣ аз модар чудо мекунад ва дар соли 1556 вай бо падари худ ба шаҳри Исфажони Эрон кӯч мебандад. Дар ин шаҳр маскан гирифта қисми зиёди ҳаёти худро дар ин ҷо мегузаронад. Маълумоти ибтидоии худро аз падар гирифта, баъдан дар мадраса дар назди мутафаккирони машҳури он давра таҳсил менамояд. Ӯ илмҳои табиатшиносӣ, физика, математика ва астрономияро (нучум, ситорашиносӣ) аз Афзалии Қазӣ ва Алии Музаҳҳаб, фалсафаро аз Абдулло Яздӣ, тибро аз Ҳаким Имомуддин омӯхтааст. Баҳоуддин Омулӣ бисёр шогирди бо маҳорат, боистеъдод буд ва дар муддати кӯтоҳ тавонист ҳамчун мутафаккири фозил машҳур гардад.

Ба монанди дигар мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик (Сино, Берунӣ, Умари Хайём, Насриддини Тусӣ) ӯ донишманди ҳақиқӣ: риёзидони машҳур (математик), ҳандасадон (геометрия), муҳандис, физик, ситорашинос, табиб, файласуф, диншинос, фақех (қонуншинос) буд. Ҳамин тавр дар бораи ӯ муҳаққиқи бузурги эронӣ Саид Нафисӣ менависад: «Баҳой яке аз мутафаккирони машҳури замони худ буд ва мунтазам машғули таълим буда, баҳсу мунозараҳои илмӣ мегузаронд, доимо барои таълими шогирдон тайёр буд» [1, с. 22]. Баъд аз сафарҳои дуру дароз (Ирок, Шом, Осиёи Миёна) ӯ ба Эрон баргашта соли 1622 дар Исфажон аз олам гузашт.

Аз Баҳоуддини Омулӣ то имрӯз ба дасти мо 88 асар дар бахшҳои гуногуни илму дониш боқӣ мондааст. Номгӯи баъзеи онҳо чунин аст: «Ал-Камшкул» («Ҷоми (паймона) дарвеш (гӯшанишин)»)–тазкираи (антология) асари фалсафӣ-теологӣ ва педагогӣ, «Маҷмӯаи Аббоси» – (қонуншиносии мусулмонии равияи шиа), «Нону ҳалво» ва «Ширу шакар»–ҳардуи ин асарҳои назмианд (Маснавӣ). Дар соҳаи илмҳои риёзӣ ва табиатшиносӣ рисолаҳои дигари ӯ: «Рисола фи-л-қаваид ал-хисабиййа ва-далил ал-ҳандасия» («Рисола дар бораи қоидаҳои арифметикӣ ва далелҳои геометрӣ»), «Рисолаи манзум дар илми ҳайъат (астрономия)» (Ҳайъат-ситорашиносӣ, нучум, астрономия). Масайл филҳайа» («Суолҳои астрономӣ»), «Баҳр ал ҳисаб» («Дарёи арифметикӣ»), «Ташреҳ-ул-афлок», «Манзума ашқал ат-тасисйа урджуза фи-л-ҳандаса (Асоси (ё таъсиси) фигураҳои геометрӣ дар шеър ва ё дoston ё манзумаи ҳандаса)», «Ҳафтод боб дар устурлоб» («Рисола дар илми масоҳат», «Рисола дар нисбати иртифоъи ҷибол» («Трактат относительно высоты горы», Рисола нисбати иртифой ё баландии кӯҳ) ва гайраҳо машҳур буданд, ки шумораи онҳо ба 88 номгӯӣ мерасад. Баъзе рисолаҳои

дастнависи Баҳоуддини Омулӣ дар Китобхонаи Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақамҳои (№931; 1239; 1788; 1260/2; 1836/2) инчунин дар фонди дастнависи Донишқадаи (институти) забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақамҳои (№1611/3 ва №1611/4) нигоҳ дошта мешаванд. Албатта, нусхаи баъзе асарҳои Баҳоуддини Омулӣ дар китобхонаҳои калони мамлакатҳои наздик ва дури хориҷӣ нигоҳ дошта мешаванд.

Дар рисолаи геометрии худ «Рисола дар илми масоҳат», ки аз муқаддима ва 3 фасл иборат аст Баҳоуддини Омулӣ шаклҳои гуногуни геометрӣ: хати рост ва қач, камонак, сектор (дасткола), доира, секунча, квадрат (мураббаъ), росткунча, ромб, трапетсия, бисёркунча ва ғайраҳоро муайян намудааст. [1, с. 16-24]. Барои ҳисоб кардани масоҳати фигураҳои геометрӣ аз методҳои муаллимони машҳури худ Ғиёсиддин Ҷамшеди Кошонӣ (Ал-Кошонӣ 1380-1429) ва Алӣ Қушҷии Самарқандӣ (1403-1474) истифода мебарад. Баҳоуддини Омулӣ барои ҳисоб кардани масоҳати бисёркунча онро ба секунчаҳо тақсим намуда, баъд масоҳати ҳар кадоми онро алоҳида муайян мекунад...

Бояд қайд кард, ки «Хулосат-ул-ҳисоб»-и Баҳоуддини Омулӣ дар эҷодиёти математикии шогирди худ Муҳаммад Начмуддинхон математик ва шоири машҳури асрҳои XVI-XVII, муаллифи «Рисола дар алгебра» («Рисола дар ҷабр ва муқабала»), ки ба забони тоҷикӣ дар шакли назмӣ навишта шудааст таъсири муҳим расонид. Дар навбати худ «Хулосат-ул-ҳисоб»-и Баҳоуддини Омулӣ ба рисолаи «Муҳаммадия»-и Алӣ Қушҷии Самарқандӣ бисёр наздикӣ дорад, осори ӯ бошад аз рӯи услуби (сабк) худ бештар наздикӣ ба осори машҳури Ғиёсиддин Ҷамшеди Кошонӣ «Калид ба арифметика (Роҳ ба сӯи арифметика)» дорад.

Паҳлуҳои дигари фаъолияти илмӣ ва педагогии Баҳоуддини Омулиро қайд кардан зарур аст: аввалан ӯ тавонист эҷодиёти илмии устодони худ Ғиёсиддин Ҷамшеди Кошонӣ ва Алӣ Қушҷии Самарқандиро нигоҳ дорад; дуҷумин анъанаҳои асримиёнагии мактаби математикии илмии тоҷикро бо муваффақият идома дод; сеюм бо ҳар роҳ ба паҳншавии илми математикии асримиёнагӣ дар Осиёи Миёна ва Эрон мусоидат кард; чорум таҷрибаи таълимӣ педагогиро дар мадрасаи Мовароуннаҳр ва Хуросон, яъне Осиёи Миёна ва Эрон ҷамъбаст намуда, дастурҳои таълимии математикӣ таълиф намуд ва дар охир шогирдони зиёдеро, ки дар боло баъзеи онҳоро ба ёд овардем тарбия ва таълим дод.

Бояд қайд кард, ки, бисёре аз рисолаҳои ӯ то замони мо нарасидаанд ва ҳатто аз рисолаҳои дастрасшуда низ ба таври зарурӣ омӯхта нашудаанд бо истиснои маълумотҳои нопурра ва амалҳои Г. Собиров, Г.П. Матвиевская, И. Ходжиева ва И. Муҳаммадиев, ки саҳми муайяно дар омӯзиши рисолаҳои «Хулосат-ул-ҳисоб», «Рисола дар илми масоҳат» гузоштаанд. Бешубҳа аз ҳама рисолаи машҳури ӯ дар риёзиёт ин «Хулосат-ул-ҳисоб» мебошад, ки ба эҷодиёти математикони наслҳои минбаъда таъсири муҳим расонидааст.

Имрӯзҳо бисёр кашфиётҳои Баҳоуддини Омулӣ олимонро ба ҳайрат меоранд. Махсусан «Манораҳои дар алвонҷбуда»-и дар Исфаҳон сохташуда, ки то ҳол хусусиятҳои худро гум накардаанд. Боз ҳам як эҷодиёти Баҳоуддини Омулӣ, ки ба ӯ бисёр шарафи калон овард: аз рӯи лоиҳаи (нақшаи) вай гармоба (ҳаммом) сохта шуда буд, ки бо як шамъ гарм мешуд ва то ҳол дар бораи он ривоятҳо мавҷуданд. Ин гармоба тақдири фоҷиаборро аз сар гузаронидааст. Соли 1790 қувваҳои муайяни беруна барои омӯхтани механизми (моҳияти) кори ҳаммом таҳхонаи онро хароб сохта механизми гармидиҳии онро мусодира карда ба Англия бурданд. Дар натиҷаи ин системаи гармидиҳии ҳаммом аз кор бозмонд.

Аз рӯи ривоятҳои мардумӣ Баҳоуддини Омулӣ шамъро дар зери анбор (маҳзан)-и об, ки (ҳазна) ном дошт гузошта буд. Он рӯз месӯхт ва обро пурра дар ҳазна гарм мекард. Табиист, ки ба тарзи оддӣ ва содда набуд. Дар ҳаммом системаи мураккаби ба қонунҳои физикӣ ва химиявӣ таъқибунанда сохта шуда буд. Одамони он давра инро наметодистанд, маҳз барои ҳамин ҳар гуна қиссаҳо эҷод карданд.

Дар назди ҳаммом корхонаи коркарди равған чойгир буд, ки бо ташаббуси Баҳоуддини Омулӣ сохта шуда буд ва дар он равған барои мақсадҳои гуногун истехсол мешуд.

Баҳоуддини Омулӣ мутафаккир ва донишманди бузурги замони худ буд. Ба қалами ӯ қариб 100 осор, ки дар амалия тамоми соҳаҳои илмҳои он замонаро дар бар мегирад тааллуқ дорад. Осори ӯ (бахусус дар риёзиёт ва фалсафа) зиёда аз ду аср ҳамчун асос дар илмҳо дар Хуросон ва Мовароуннаҳри асримиёнагӣ буданд.

Агар ақидаҳои теологӣ-фалсафии Баҳоуддини Омулиро гурӯҳҳои муайяни файласуфон тарафдорӣ намуда ва тараққӣ дода бошанд, он гоҳ афкори математикӣ ва осори ӯро тамоми риёзидонони насли минбаъда давом дода вусъат бахшидаанд. Мушоҳида ва омӯзишҳо собит намуданд, ки мутаассифона ақидаҳои педагогии ин марди фозил то ҳозир мавриди тадқиқот қарор нагирифтааст. “Ақидаҳои педагогии Баҳоуддини Омулӣ ва аҳамияти он дар тарбияи насли наврас” дар системаи илмҳои педагогикаи муосир бори аввал мавриди пажӯҳиши рисолаи илмӣ-тадқиқотӣ қарор гирифтааст.

Ақидаҳои педагогии Баҳоуддини Омулӣ асосан дар ду ҷанбаи ҳаёт ва эҷодиёти ӯ:

а) дар эҷодиёти назми адабӣ ва теологӣ-фалсафӣ;

б) дар таҷрибаи эҷодиёти педагогии ӯ, маҳз дар тайёр намудани шогирдони зиёд таҷассум меёбанд.

Хизматҳои шоистаи ӯ на танҳо ба тарбияи насли наврас, балки барои расидан ба қуллаҳои баланди дониш бо роҳи рисолаҳои фалсафӣ, табиӣ-илмӣ ва ҳатто тиббӣ равона шудаанд.

То шамъи қаландари Баҳой афрӯхт,
Аз риштаи зуннор ду сад хирқа бисӯхт.
Дӣ пири муғон гирифт таълим аз ӯ,
В-имрӯз ду сад масъала муфтӣ омӯхт.

Аз рӯи маълумотҳои Саид Нафисӣ гурӯҳи олимони асри XI ҳиҷрӣ (асрҳои XVI-XVII-и мелодӣ) дар назди Баҳоуддини Омулӣ таҳсил намуданд ва номҳои онҳое, ки дар китобҳои гуногун оварда шудаанд ба 33 баробаранд. Номҳои баъзе аз онҳо: Шайх Ҷавод ибни Саъдуллоҳ ибни Ҷавод ал-Бағдодӣ машҳур бо номи Ҷавод-хирадманд; Мулло Муҳаммад Муҳсин ибни Муртазо ибни Маҳмуд Файзи Кошонӣ (вафоташ 1091); Мулло Муҳаммадшариф ибн Шамсиддин Муҳаммад Исфаҳонӣ (вафоташ 1087); Мулло Халил ибни Гази Қазвинӣ (вафоташ 1089); Мулло Муҳаммад Солеҳ ибни Аҳмад Мозандаронӣ (вафоташ 1081); Шайх Зайниддин Муҳаммад ибни Ҳасан ибни Зайнулобиддин Алӣ ибни Аҳмади Омулӣ (вафоташ 1030); Шайх Муҳаммад ибни Алии Омулӣ; Шайх Алӣ бинни Маҳмуди Омулӣ; Низомиддин Муҳаммад ибни Ҳусайни Қаршӣ (ин баъди марги Баҳоуддини Омулӣ бо фармони шоҳ Аббос рисолаи устои худро бо номи «Ҷоми Аббосӣ» ба охир расонид); Сайид Изиддин Абӯабдуллоҳ Ҳусайн ибни Ҳайдар ибни Қамарӣ Ҳусайни Омулӣ; Амир Муҳаммад Қосим ибни Амир Муҳаммад Таботабой; Начмиддин Алӣ ибни Шамсиддин Муҳаммад Ашраф Исфаҳонӣ; Садриддин Муҳаммад ибни Иброҳим Шерозӣ машҳур ба таҳаллуси мулло Садро (вафоташ 1050); Мулло Муҳаммад Боқир ибни Муҳаммад Муин Хуросонии Сабзаворӣ, (вафоташ 1090); Муҳаммадамини ал-қорӣ (эҳтимол Муҳаммадамин ал-Муъминабодӣ математики машҳури тоҷик, ки эҷодиёти математикии ӯ дар мадрасаҳои гуногуни асри XVIII таълим дода мешуданд); Баҳоуддин Муҳаммади Омулӣ (ҳамном ва ҳамшаҳри мутафаккир) ва дигарон буданд [3, с.76].

Ба тариқи мисол ду рубоии фалсафии ӯро, ки моҳияти пандӣ-ахлоқӣ доранд овардан мумкин аст:

Эй, соҳиби масъала ту бишнавази мо,
Таҳқиқ бидон, ки ломакон аст Худо.
Хоҳи, ки туро кашф шавад ин маъно,
Чон дар тани ту бигу кучо дорад чо?

Ва ё

Эй ақл хичил зи чаҳлу нодонии мо,
Дарҳам шуда халқе зи парешонии мо.
Бут дар бағалу ба сачда пешонии мо,
Кофар зада ханда бар мусалмонии мо.

[3, с. 86].

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки ақидаҳои педагогӣ, тиббӣ, математикӣ, фалсафӣ, шоирии (назмӣ, шоирона) Баҳоуддини Омулӣ, ки дар эҷодиёти наслҳои дигари олимони асримиёнагӣ нақши асосиро бозиданд, то имрӯз аҳамияти худро гум накарда то ҳол ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд. Омӯзиш ва таълими онҳо ба насли ҷавон фикр мекунем ҳам аз нуқтаи назари таърихи илм ва ҳам аз нуқтаи назари методикаи таълими педагогика ва фалсафа муҳим ва ғоиданок мебошад.

Дар масъалаи ҳиммат ва ҳимматбаландӣ низ Шайх Баҳой дар ақидаи дуруст будааст. Вай дар ин хусус фикри устодони бузурги гузашта, аз ҷумла Абдурахмони Ҷомиро давом дода истода, боҳиммату назарбаланд буданро зебу зиннати марди ҳақиқӣ шуморидааст. Ҳамин аст, ки шоир аз одамони беирода ва кохилу паст соғар гирифтандро ба шаъну шарафи «ҳимматбаландон» муносиб надониста, як бор ҳам бошад, аз дасти соқӣ бода нӯшиданро тавсия кардааст, ки мурод аз он тавсифи инсонии ҳақиқӣ, меҳнатдӯсту боирода аст.

Соқӣё, бидех ҷоме з-он шароби рӯҳонӣ,
То даме баросоям з-ин ҳиҷоби ҷисмонӣ,
Бевафо нигори ман мекунад ба кори ман,
Хандаҳои зерӣ лаб, ишваҳои пинҳонӣ.
Дину дил ба як дидан бохтему хурсандем,
Дар қимори ишқ, эй дил, кай бувад пушаймонӣ.
Мо зи дӯст ғайр аз дӯст мақсаде намехоҳем,
Ҳуру ҷаннат, эй зоҳид, бар ту бод арзонӣ.
Расму одати риндист аз русум бигзаштан,
Остини ин жанда меканад гиребоне.
Зоҳиде ба майхона сурхрӯ зи май дидам,
Гуфтамаш: муборак бод в-армании мусулмонӣ.

Ё худ ба рубоии зерин, ки фикри болоро таквият дода, боз ҳам пурратар месозад, як назар меафканем:

Дар майкада дӯш зоҳиде дидам маст,
Тасбех ба гардану суроҳӣ бар даст.
Гуфтам: Зи чӣ дар майкада чо кардӣ? Гуфт:
Аз майкада ҳам ба сӯи Ҳақ роҳе ҳаст.

Назар ба ақидаи Шайх Баҳой шахси ҳимматбаланд, боирода ва бомулоҳиза ҳамеша дар зиндагӣ сарбаланд аст, номи ӯ вирди забони мардумон мебошад. Аз ин ҷиҳат вай талқин мекунад: тавре зиндагӣ кун, ки дигарон низ туро зинда ҳисобанд, на ин ки чун шамъ сарафкандаат хоҳанд. Қаноатмандиро пеша намо, шукргузорӣ аз зиндагӣ намо, ҳавою ҳавасро ба канор гузор:

Аз ҳавас бигзар раҳо кун кашшу фаш,
По зи домони қаноат дар макан.
Гар набошад ҷомаи атлас туро,
Кухна далқӣ сотири тан бас туро.
В-ар музаффар набувад бо қанду мушк,
Хуш бувад дуғу пиёзу нони хушк.
В-ар набошад машраба аз зарри ноб,
Бо қафи худ метавонӣ хӯрд об.
В-ар набошад маркаби зарринлигом,

Метавонй зад ба пойи хеш гом.
В-ар набошад дур бош аз пешу пас,
Дур бош нафрати халқ аз ту бас.
В-ар набошад хонаҳои зарнигор,
Метавон бурдан ба сар дар кунҷи ғор.
В-ар набошад фарши абрешим тароз,
Бо ҳасири кӯҳнае масҷид бисоз.
В-ар набошад шонае аз баҳри риш,
Шона битвон кард бо ангушти хеш.
Ҳар чӣ бинӣ дар ҷаҳон дорад иваз,
Дар иваз гардад туро ҳосил ғараз.
Бе иваз донӣ чӣ бошад дар ҷаҳон?
Умр бошад, умр кадри он бидон.

Пандҳои дигари Баҳоуддини Омулӣ аз хусуси одоб, ҳулуку атвору рафтор ва дигар муносибатҳои ахлоқии шахсию ҷамъиятӣ баҳс мекунад. Мутафаккир кибру ғурур, худписандӣ, ман-манӣ, худро аз дигарон боло шуморидан, бешуурона, сабуксарона амал карда, ба иззати нафси одамони бофазлу хирад расидан ва дигар хислатҳои ноилоқии инсонро танқиду мазаммат кардааст. Масалан, вай дар бобати хислати бад ва ноилоқии шахс, ки оқибат ба ҳуди ӯ зарар меоварад, навиштааст:

Дар ҷеҳра надорам аз мусулмонӣ ранг,
Бар ман дорад шараф сағи аҳли фарҳанг.
Он рӯсияҳам, ки бошад аз будани ман,
Дӯзахро нангу аҳли дӯзахро нанг.

Шайх Баҳой шахсеро, ки кибру ғурур дорад, лекин бемаърифат буда, бо вучуди ин худро доно ва аз дигарон боло мешуморад, лоқи ӯ ҳурмат намедонист. Мутафаккир ин гуна шахсро на танҳо намеписандид, балки бо суханҳои пичингомезу нешдор сарзаниш менамояд. Мардумро ба илму донишандӯзӣ даъват менамояд. Ба ақидаи ӯ олим бояд ранҷу азоб ва азияти беохирӣ донишомӯзиро таҷруба кунад.

Илми расме сар ба сар қил асту қол,
На аз ӯ кайфияти ҳосил на ҳол.
Табъро афсурдагӣ бахшад мудом,
Мавлавӣ бовар надорад ин калом....
Ғар касе гӯяд ки: аз умрат ҳамин,
Ҳафт рӯзе монда в-он гардад яқин.
Ту дар ин як ҳафта машғули кадом,
Илм хоҳӣ гашт, эй марди тамом.
Фалсафа ё наҳв ё тиб ё нучум,
Ҳандаса ё рамл ё адоди шум...

Ва ё дар ҷойи дигар баъзан аҳли донишмандон дар машақати рӯзғордорию зиндагианд, овардааст:

Эй чарх, ки бо мардуми нодон ёрӣ,
Ҳар лаҳза бар аҳли фазл ғам меборӣ.
Пайваста зи ту бар дили ман бори ғамест,
Гӯё, ки зи аҳли донишам пиндорӣ.

Баҳоуддини Омулӣ дар боби одоби сухан ва сухангӯӣ низ махсусан таваққуф кардааст. Вай одами ҳарзагӯӣ ва серғапу беҳудагӯӣро сарзаниш намуда, дар айни замон таъкид кардааст, ки ёвагӯӣ кори хуб нест ва оқибати вай барбод додани сар аст: Ба ин маънӣ шоир шахси ёвагӯӣ ва касеро, ки суханро дар мизони ақл носанҷида мегӯяд, ба аблаҳ нисбат додаст.

Ҳамин тариқа, Баҳоуддини Омулӣ дар чанд ҷои ашъораш як навъ ба тариқи чамъбаст мефармояд, ки инсон барои он, ки дар охир аз кардаи хеш пушаймон нашавад, афсӯс нахӯрад ва хичолатманд нагардад, бояд аз оғозу саршавии ҳар кор аз рӯи ақл ва хирад кор кунад, зеро пушаймонӣ суд надорад. Ё худ ба ҳар коре, ки даст задан меҳаҳад, нахуст онро хуб бисанҷад, сипас барои иҷрояш камар бибандад: Шайх Баҳой дуруст қайд кардааст, ки дар оғози ҳар коре андеша бояд кард, зеро аз афсӯсу надомат кас ғоиде ба даст оварда наметавонад:

Эй дил, қадаме ба роҳи ҳақ нанҳодӣ,
Шармат бодо, ки саҳт дур афтодӣ.

Сад бор арӯси тавбаро басти ақд,
Ноёфта ком аз ӯ, талоқаш додӣ.

Дар баробари ин, ҳангоми мутолиаи осори пурғановати Баҳоуддини Омулӣ ба ҳикоятҳо, порча ва байтҳои зиёде дучор омадем, ки онҳо мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ-рафтору кирдори ботинии инсон, расму одат, рӯзгор, тарзи қабули меҳмон, баъзе шартҳои зарурии он ва ғайраро дар бар гирифтааст. Аз мазмуни ҳамин гуна порчаҳои назмӣ диққатназари Шайх Баҳой ба ҳаёту зиндагӣ, муносибатҳои зоҳирию ботинии инсон, ки то ҳозир ва минбаъд ҳам аҳамияти этикию эстетикӣ худро нигоҳ медоранд, равшан мегардад. Чунончӣ дар ҳамин қабил байту порчаҳои шеърӣ ба ороиши зоҳирӣ бештар машғул будани баъзе одамон, ҳамеша ба ашӯҳои номуътадил шуғл варзидани онҳо, аз ҳадди эътидол ва ғунҷоиши зарфашон бештар истифода намудани машрубот, ба корҳои дастнорас даст задани шахсони алоҳида ва монанди онҳо, ки дар чараёни доимии зиндагӣ воҳеҷӯранд, дар либоси зебои назмию насрӣ тасвир шудаанд.

Ҳамон навъе, ки ишора карда будем, дар баробари байт ва порчаҳои ҷудогонаи шеърӣ дар ашъори Баҳоуддини Омулӣ ба шеърҳои пуррае ҳам дучор мешавем, ки маҳз дар ҳамин мавзӯ гуфта шудаанд. Масалан, дар маснавии назми «Нон ва ҳалво»-и мутафаккир қасида, порчаҳои шеърие омадааст, ки дар мавзӯи панду насиҳат суруда шудаанд.

Бояд гуфт, ки ду маснавии Баҳоуддини Омулӣ инҳо «Нон ва ҳалво» ва «Ширу шакар», ки пурра дар мавзӯҳои панду насиҳат суруда шудаанд, ҷӣ аз ҷиҳати ҳаҷм, ҷӣ аз ҷиҳати дарбаргирии мавзӯю тарзи ифода диққатҷалбкунанда мебошанд. Осорҳои номбурда дар мавзӯи панд қаламдод шуда, масъалаҳои гуногунро дар бар мегиранд. Дар онҳо чунин рафтор, қору кирдор ва амалиёти инсон дар назар дошта шудааст, ки моҳиятан пешқадам буда, аз мутолиаи он ҳамеша баҳравар шудан мумкин аст. Чунончӣ аз дурӯягӣ, хабаркашӣ, суханчинӣ, айбҷӯӣ парҳез доштан, дар дӯстию садоқат муносибату амалиёти худ ботаҳаммул, боандеша ва бомулоҳиза будан, сирро нигоҳ дошта тавоништан, ғайбати дигаронро накардан, дар гуфтор маданӣ будан, дар дӯстию рафоқат ва ишқу муҳаббат устувор будан, ҳурмати одамони бузургро ба ҷо овардан ва амсоли ин бо санъатҳои баланди шеърӣ, бо шеваи зебою ифодаи ширин ва забони содаю равон пеш ронда шудааст, ки то алҳол аҳамияти тарбиявӣ маърифатӣ худро аз даст наодоанд.

Он кас, ки бадам гуфт, бадӣ сирати ӯст,
В-он кас, ки маро гуфт накӯ, худ накӯст,
Ҳоли мутақаллим аз каломаш пайдост,
Аз кӯза ҳамон бурун таровад, он чи ки дар ӯст.

Таҳлилҳо ва мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки оид ба ҳаёт ва осори ин марди фозил ба як ё ду мақола андешаҳо анҷом намеёбанд. Дар фарҷоми андешаҳо мо тасмим гирифтаем роҷеъ ба реҳлати ин марди фозил сухане чанд гуфта бошем.

Мавриди реҳлат ёфтани Шайх Баҳой андешаҳои гуногун омадааст: Муаллифи «Амалу амал» гӯяд, аз шайхони он давр шунидам, ки дар соли 1030 даргузашт.

Муаллифи «Қасас ул уламо» дар 12-уми моҳи шавволи соли 1032 дар 78 солағӣ навиштааст, муаллифи «Фирдавсу таворих» гӯяд 81 сол умр дид ва чун гузашт дар рӯзи дафн наздики 50000 кас бар ӯ намоз гузориданд. Муаллифи «Лулутил Баҳрайн» овардааст, 12 рӯз монда, аз моҳи шавволи соли 1031 ва овардааст, ки соли 1030.

Муаллифи «Матлаъу шамс» [5, с.24]. гӯяд, дар чаҳоруми моҳи шавволи соли 1030 мариз гашт ва дар сешанбеи 12-ум рехлат намуд ва часади шарифашро ба Машҳад бурданд ва дар хонаи худ наздики қабри Имом ба хок супурданд, оромгоҳи ӯ машхур аст ва зиёратгоҳи хосу ом мебошад. Вазири аввали шоҳ Аббоси-1 Мирзо Абӯтолиб Ардубадӣ овардааст, ки дар 12-уми моҳи шавволи соли 1031 фавтид ва дар хонаи хеш мадфун гашт [6, с.429].

Вазир Мирзо Абӯтолиб Ардубадӣ нисбат ба марги ин марди ориф чор мисраъ шеър навиштааст:

Рафт чу Шайх зи дори фонӣ,
Гашт айвони чунонаш маъвой.
Дӯсте чӯст зи ман таърихаш,
Гуфтামаш «Шайх Баҳоуддин вой!»

Хулоса, ҳадафи асосии таҳқиқоту зикри мақолаи мазкур, таҳлили осори ғанию камомӯхташудаи донишманди асримиёнагии форсу тоҷик Баҳоуддини Омулӣ мебошад, ки тавассути осору ашъораш ва таълими шогирдонаш ба омӯзишу парвариши насли наврас диққати махсус додааст. Инчунин, муайян кардани нақши ақидаҳои педагогии Баҳоуддини Омулӣ дар ҷараёни омӯзишу парвариши насли наврас дар ҷомеаи муосир ва роҳҳои ҷустуҷӯю татбиқи он дар илми педагогика ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. Саид Нафисӣ. Ашъор ва аҳволи Баҳоуддини Омулӣ / С.Нафисӣ Техрон “Иқбол”. 1316 с. (ҳиҷрӣ) -146 с.
2. Собиров Г. Инкишофи математика дар Осиёи Миёна (асрҳои XVI-XVII) / Г. Собиров. Душанбе: Ирфон, 1966-16-18 с.
3. Собиров Г. Методика проходки корезов в математическом трактате Бахоуддина Омули (солҳои 1547-1621) / Г. Собиров. Душанбе, 1987-127 с.
4. Собиров Г. Способы умножения в трактате “Хулосат ул-ҳисоб”-и Баҳоуддини Омулӣ / Г. Собиров. Мактаби советӣ. №2. Соли 1988-44-46 с.
5. Зиндагии шоҳ Аббоси аввал. Ҷилди 3. Техрон, 1962- 28 с.
6. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 2. Асос-боз. 2013. С.427-429

ДАРАҶАИ ОМУҶТА ШУДАНИ ҲАЁТ ВА АҚИДАҶОИ ПЕДАГОГИИ БАҲОУДДИНИ ОМУЛӢ ВА МОҶИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛӢБИИ ШАХСИЯТ

Мақолаи мазкур ба ҳаёт ва фаъолияти педагог, файласуф, диншинос, шоир, муҳандис (инженер) ва математики асримиёнагии тоҷик Баҳоуддини Омулӣ (1547-1622) бахшида шудааст, ки дар пешрафти илмҳои риёзии замони худ саҳми намоён дорад. Вай ҳамзамон, дар таълиму тарбияи шогирдонаш саҳми зиёд дошта, бисёре аз онҳо маҳз тавассути ин алломаи давр мутафаккирони машҳури замони худ гаштаанд. Дар мақола диққат ба омӯзиши ҳамҷонибаи осори мутафаккир аз нигоҳи таърихи илм ва методикаи таълими математика, ақидаҳои педагогии ӯ, ки мазмуни таълимию тарбиявӣ доранд дода мешавад, ки дар ҷаҳонбинии умумӣ ва эҷодиёти педагогии наврасон ва донишҷӯёни замони муосир, таъсири намоён мерасонад.

Калидвожаҳо: Баҳоуддини Омулӣ мутафаккири тоҷик, риёзӣ, назм, педагогика, методикаи таълим, асрҳои миёна.

СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ЖИЗНИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ БАХОВУДДИНИ АМУЛИ И ЕГО СУЩНОСТЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

Настоящая статья посвящена жизни и творчеству средневекового таджикского математика, инженера, философа, теолога, поэта и педагога Бахоуддина Амули (1547-1622), который внес заметный вклад в развитии математических наук своей эпохи. Он также уделял особое внимание воспитанию и обучению многочисленных учеников, некоторые из них также стали известными учеными своего времени. В статье акцентируется внимание на то, что всестороннее изучение наследия ученого с точки зрения истории науки и методики преподавания математики оказывает заметное влияние на общее мировоззрение и математическое творчество студентов современности.

Ключевые слова: Бахоуддин Амули, таджикский учёный, математика, поэзия, педагогика, методика преподавания, средневековье.

DEGREE OF STUDY OF LIFE AND PEDAGOGICAL VIEWS OF BAKHOWUDDINI AMULI AND HIS ESSENCE IN PERSONALIZATION

This article is devoted to the life and work of medieval Tajik mathematician, engineer, philosopher, theologian, poet, and teacher of Bahauddin Amuli (1547-1622), who made a notable contribution to the development of the mathematical sciences of his time. He also paid special attention to the education and training of many disciples, some of them have also become well-known scientists of his time. The article emphasizes that a thorough study of the heritage of the scientist from the point of view of the science history and the teaching of mathematics has a significant impact in the overall philosophy and mathematical creativity of students present.

Key words: Bahauddin Amuli, a Tajik scientist, mathematics, poetry, pedagogy, teaching of the Middle Ages.

Сведения об авторе: Давлатова Малохат ассистентка кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360, г.Куляб, улица С.Сафарова -16. Тел.: (+988) 28-09-85

Information about the author: Davlatova Malohat – assistant departament of Psychology of the Kulob State University after named Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360, Kulob town st.S.Safarova -16. Тел.: (+988) 28-09-85

ФИКРҲОИ СИЁСӢ, ИҚТИМОӢ ВА ПЕДАГОГИИ АБӢАБДУЛЛОҲИ РӢДАКӢ, АБӢАЛӢ ИБНИ СИНО ДАР ҚОРҲОИ ТАЪЛИМИӢ ТАРБИЯВӢ БО ДОНИШЧӢӢ

Бобоев Д.Х.

ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Моҳияти ҳодисаҳои ҷаҳон аз тазод иборат буда, ҳамвора онҳо дар ҳолати дигаргунӣ ва радубадалшавӣ қарор доранд: гоҳ дард ба ҷои дармон мешаваду гоҳ дармон боз ба дард табдил меёбад.

Ҷаҳон ҳамеша ҷу чашмест, гирду гардон аст.

Ҷамеша то бувад оин-ш, гирдгардон буд . [1, с. 55].

Рӯҷӯи педагогии дар қонуни диалектиии тараққиёти ҷаҳон, ки қисми дуҷуми қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-ро ташкил медиҳад, ба хотири иҷрои вазифаҳои муайяни гоҷавию бадеӣ дар асар гуфта шудааст. Рӯдакӣ худро ҳазордастони сурудхон, муниси родмардон, пешкори мирон, шоири Хуросон номида, бо он фахр кардааст, ки девони шеърро ҳама ҷаҳон шунид ва амиру авлиё ва деҳқонони номвар ба ивазаш инъомҳои зиёде бахшиданд. Амири Сомонӣ аз устои панҷрӯдӣ шеваи аз гузаштаи шоди хеш бо

ифтихор сухан гуфтанро низ омӯхтааст, зеро Рӯдакӣ дар баробари аз сурату сирати зебои хеш ёд овардан аз қудрату кайфияти ҳоли хеш дар “он айём” ва “кунун” ҳарф заданро дар шеъри порсии дарӣ расм карда буд. Аз он ки Мунтасир чунин сухан карданро танҳо аз қасидаи “Шикоят аз пирӣ” сабақ гирифтааст, монандии тарзи баёни бо такрору ботазоди он, таркибу таъбирҳои он (ҳама, баса, кунун) низ гувоҳ аст. Албатта, барои касе, ки дар хонадони Сомонӣ тарбият ёфтааст ва аз кӯдакӣ гӯш ба шеъри ноби Рӯдакӣ додааст, ин амри табиист. Оид ба фикрҳои сиёсӣ педагогии донишмандони форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абӯалӣ Ибни Сино, оид ба таълиму тарбия, дар оила дар мактабҳо (дабиристон), тартиботи омӯзиши илм, ҷалб намудани ҷавонон ба илму маърифат, касбу ҳунар ва тайёр намудани ихтисосмандида мешавад. Дар шеъри Рӯдакӣ ғайр аз баёни ҳол ва мадҳ мавзӯҳои панду ҳикмат, адолат, вазъи замон, ишқ, май, табиат ва ҳаҷв асосӣ мебошанд. Шоир омӯхтан аз гузашти рӯзгор, баҳра бардоштан аз таҷрибаи онро баҳри рафъи ҳама гуна ҳодиса маслиҳат медиҳад:

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.
Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор. [1, с. 49].

Рӯдакӣ ба он бовар дорад, ки дар зиндагӣ барои фарзанди инсон ғайр аз донишу хирад ҳамчунин “тани дурусту ҳӯи неку номи неку” зарур мебошад, зеро ҳар он ки Эзид ин ҷаҳор хислатро ба ӯ додааст “шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад”.

Ҷаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихарад:
Тани дурусту ҳӯи неку номи неку хирад [1, с.59].

Шоир бар нафси худ амир будан, бар кӯру кар нукта нагирифта, дасти фитодае гирифтаанро аз ҳӯи неки инсонӣ медонад ва номи онро “Мардӣ” гуфтааст:

Сар то сари осори Рӯдакӣ аз панду ахлоқ, тарбия хусусан тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ, маънавӣ, ифтихори миллӣ, мардию мардонагӣ ва ғайраҳо иборат аст.

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар-ар нукта нагирӣ, мардӣ, [1, с.59].

Рӯдакӣ мардумро ба дӯст будан даъват менамояд ва панду ҳикматҳо, оид ба қадри инсон, ҷомеа ва давлату давлатдориро дар шеърҳою ғазалиёташ сурудааст. Фикрҳои сиёсии мутафаккирони форсу тоҷик Рӯдакӣ, Ибни Сино дар қорҳои таълимию тарбиявӣ, оид ба давлату давлатдорӣ, қонунҳо, адолат, идора қардани ҷомеа, муносибатҳои байни давлатҳо вобаста ба давру замонҳои худ дар шеър суруд, рисолаҳо ва навиштаҷотҳо пешниҳод намудаанд.

Ба ақидаи устод Рӯдакӣ дунё дарёест ва ҳар касе хоҳиши аз он гузаштан дошта бошад, пеш аз ҳама бояд нақӯкорӣ кунад. Аз нақӯкории худ кишти созад, то ки ӯро ба соҳил расонад. Устоди бузург одамро даъват менамояд, ки дар зиндагӣ ҳама вақт некӣ кунанд ва аз худ некумӣ боқӣ гузоранд. Шоири бузург ба одамон дастури зиндагӣ дода, таъкид менамояд, ки бояд монанди кӯҳ устувор бошанд, ҳар як ҳодисаи ногуворро ба воситаи далерӣ ва шучоатмандӣ аз худ дур созанд. Ба ақидаи ӯ ҳар як саҳтӣ ва мушкилӣ ба воситаи фазлу ҳунар, дониш, мардӣ ва бузургворӣ баргараф ҳоҳад шуд. Устод дар боби тарбияи насли наврас ва ҷавонон ба омӯхтани илму дониш, ҳаёт, нақӯкорӣ, хоксорӣ, инсонпарварӣ, халқдӯстӣ, сулҳҷӯӣ, мардонагӣ, покқичдонӣ, адолат, саховатмандӣ ва дигар сифатҳои хуби инсонӣ даъват намудааст. Дар боби тарбия асрҳо гузашта бошад ҳам, вале афкори иҷтимоӣ ва сиёсии ӯ дар ин фасл то ҳоло арзиши тарбиявию ахлоқии худро гум накардааст.

Рӯдакӣ дар ташаккули шахсият муҳитро амали асосӣ мешуморид. Тарбияи инсон ба ақидаи ӯ бояд ҳаматарафа бошад. Инсон пеш аз он ки ба камол расад бояд тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқию-сиёсӣ ва фикрӣ гирад:

Пандҳои Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ бисёр пуртаъсиранд. Зеро ки онҳо баробари ҳикматомез будан бо суханҳои обдор, санъати баланд, афкори фалсафӣю иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ташбеҳҳои равшан эҷод гардидаанд.

Ба ақидаи Рӯдакӣ номи бузург ва пуршарафи инсонӣ нисбат ба он касест, ки ҳеҷ гоҳ бадхоҳи мардум набошад ва дар роҳи зиндагии худ некӣ ва нақӯкориро пешаи худ намояд:

Чӣ хуш гуфт он мард бо он ҳадеш,
Макун бад ба кас, агар нахоҳӣ ба хеш.

Шоири инсонпарвар дар осори худ дӯстию бародарӣ, ҳамкорию ҳамнафасиро дар байни одамон талқин намудааст.

Сардафтари адабиёти классикии тоҷик Рӯдакии панҷрӯдӣ бо гуфтаҳои худ дар боби тарбия насли наврасро ба омӯхтани илму дониш, ҳаёт, нақӯкорӣ, инсонпарварӣ, халқдӯстӣ, сулҳҷӯӣ, мардонагӣ, поквичдонӣ, адолат, саховатмандӣ ва дигар сифатҳои хуби инсонӣ даъват намудааст.

Таълимоти сиёсӣ дар осори Абӯалӣ ибни Сино (с. 980 - 1037) мақоми ҳудро дорад. Дар асарҳои Сино тарзи идоракунии ҷомеа ва давлат дучор мегардад. Мувофиқи он ҷомеа ба 3- қисмат тақсим мешавад: ҳокимон, заҳматкашон, ҷанговарон. Ҷомеа дорои тартиботи қатъӣ буда, ба қонунгузориҳои махсус асос меёбад. Ғулом низ дар доираи маҳдуд вучуд дорад. Абӯалӣ ибни Сино вазифаҳои давлатро дар таъмини тартибот, ҳалли масъалаҳо ва равандҳои зиддиятноки ҷомеа меид. Дар ҷомеа бояд ҳазинаи махсус вучуд дошта бошад, то ки ба беморон ва корношоямҳо ёрӣ расонида шавад. Ҷанговарон низ аз ҳисоби ин ҳазина нигоҳ дошта мешаванд. Ҳазинаи мазкур аз ҳисоби андоз ва хайрияи мусулмонон ташкил дода мешавад. Ҳоким интиҳоб карда мешавад. Тарзи «Ҷомеа»-и Абӯалӣ ибни Сино аз бисёр хислатҳо ба таълимоти Афлотун наздикӣ дорад. Масалан, тақсимои меҳнат ҳамчун асоси давлат, қонун-воситаи танзими ҳодисаҳои ҷомеа ва ғайраҳо. Аммо Абӯалӣ ибни Сино заҳматкашонро нисбат ба ҷанговарон дар ҷойи баландтар мегузорад. «Ҷанговарон»-и Абӯалӣ ибни Сино танҳо вазифаи ҳимояи давлатро иҷро менамоянд.

Ба ақидаи Форобӣ устувории давлат ва беҳбудиву пешрафти иқтисодию сиёсии кишвар аз бисёр ҷиҳат ба сарвар (пешво) вобаста аст. Сарвар ва ё пешво аз назари вай бояд дорои чунин хислати фитрӣ бошад: «узвҳои тақомулёт, фаросат, хотираи хуб, зехни тез ва дурандеш будан, фикри ҳудро аниқ гуфта тавонистан, аз хӯроку нӯшокии зиёд парҳез карда тавонистан, ҳақиқат ва тарафдорони онро дӯст доштан, дурӯғ ва дурӯғгӯйҳоро бад дидан, касби пурифтихор ва ҳурмати ҳудро нигоҳ доштан: пул ва дигар василаҳои ҳаёти дунявиро бад дидан; душмани беадолатӣ ва зулму истибдод ва мустабид будан». Доир ба ҷамъият ва паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, хусусан, сиёсат ва муносибати илмӣ ба мушкилиҳои ҷамъиятӣ, нақши сарвар дар рушду нумӯи кишвар ва устувории адлу инсоф Абӯалӣ ибни Сино андешаҳои хеле ҷолиб баён кардааст.

Ба ақидаи Ибни Сино агар подшоҳ донишманд бошад, сиёсаташ низ одилона хоҳад шуд. Дар ин маврид ӯ ба воситаи сиёсати хеш ба инкишофи саноату зироат ва савдою маданият таъсири мусбат мерасонад. Вай дар рисолааш «Тайр» подшоҳро чунин дидааст:

«Ӯ подшоҳест ҳар гоҳ, ки тасаввур кунӣ, ҷамоли бе ҳеҷ айбу камоли бе ҳеҷ нуксон... Ҳар кӣ ба хидмати ӯ нозад, некбахт ӯст. Ҳар кӣ аз ӯ бипардозад, дар ду ҷаҳон зиёнкор ӯст».

Сино барои пешво «ислоҳи нафсро сиҳати бехтарин» доништа навиштааст: «қасоне, ки ба сиёсату тадбири умри мардум машғул аст, бояд пеш аз ҳама нафси ҳудро идора ва ислоҳ кунанд. Зеро агар нафс идора нашавад, ҳодисаҳои хузнангез, аз қабилӣ ҷангу ғавго ва нооромӣ ба амал меоянд». [5, с. 235]

Аз андешаҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки диққати мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷикро умдатарин масъалаҳои сиёсӣю ахлоқӣ ба худ ҷалб намуда,

то ҷое, ки шароити таърихӣ имконият меод, роҳҳои ислоҳу ҳалли он масъалаҳоро нишон додаанд.

Минбаъд дар замони вайроншавии муносибатҳои феодалии ва ба вучудоии капитализм, ки идеологияи гуманистӣ арзи вучуд намуд, ду ғояи навро ба вучуд овард. Яқум, инсонро ҳамчун маркази коинот на танҳо чун вучуди маънавӣ, балки дар ниҳод, муносибати инсонро ба худ ва ҷамъияту олам шинохт.

Дуюм, бар хилофи «илоҳиётшиносон» дар маркази ҷамъият давлат ва ҳуқуқро гузошт.

Ба ҳамин андеша ҳанӯз дар асри -X Абӯалӣ ибни Сино инкишофи ҷомеаро ба сифатҳои шахси ҳокимон, сиёсатмадорон ва тадбири қонунҳои онҳо алоқаманд доништааст.

Асосгузори назми классикии тоҷикӣ форс устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оид ба иҷтимоию-сиёсӣ ва таълиму тарбия ҳарчанд асари махсуси илмӣ-сиёсӣ таълиф накарда бошад ҳам, вале дар асос байту қитъа ва пораҳои парешони шеърӣ ки аз ӯ боқӣ мондаанд ва аксари онҳо рехтагии сухан, мазмун ва моҳияти пандомӯзи худ фарқ мекунад, гуфтан мумкин аст, ки Рӯдакӣ табиатан педагог буд.

Афкори педагогии Рӯдакӣ пеш аз ҳама, дар васфи ҳунарҳои ҷудоғонаи халқӣ ифодаи худро ёфтаанд. Шоир дар шеърҳои худ ба масъалаи тарбияи инсонӣ меҳнатқарин, донандаи касбу кори худ, ба ташаккули шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта, аҳамияти зиёд медиҳанд. Ба ақидаи ӯ барои хуб кор кардан ва маҳсулоти хушсифат бароварда тавонистан, инсон бояд дониши мукамал дошта бошад, асосҳои илмӣ касбии худро нағз донанд. Илму дониш барои Рӯдакӣ қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи ҷамъият, кафили бозғимоди Рӯдакӣ дар шеърҳои асосан бартарии касбӣ ақиро (фикриро) васф мекунад. Ба ақидаи шарқшиноси шинохтаи шӯравӣ И. С. Брагинский ӯ дар шеър «ифодакунандаи ғояҳо ва тасаввуроти маданияти шахр аниқтараш баёнгари манфиатҳои табақаи босаводон-зиёӣҳои хоси шахрҳои асри миёна (табибон, олимон, дабирон, котибон, мирзоён, меъмрон, шоирони дарборон ва дигарон), ки ба ивази меҳнати фикрии худ рӯз мегузарониданд ҳисоб мешуд. Вале ин ҳеч гоҳ шоирро аз ҳаёти онҳое, ки бо меҳнати ҷисмонӣ машғул буданд-заҳматқашони шучоатманди сахроҳо, кишоварзон, косибон, ҳунармандон, ҷӯпонҳо, шикорчиён ва ғайра ҷудо намекард. Барои Рӯдакӣ, ки дар диёри кӯҳистон ба дунё омада, дар бағали «харсангҳои хороӣ водии сарсабз миёни маҷроҳои пуртуғён ва кӯҳпораҳои саргалтон» ба воқеа расидааст аз хурдӣ ба ҳаёти ҳамдиёронаш наздик ва фаҳмо буд.

Шоир дар шеърҳои касбӣ деҳқонӣ ва кайфияту ҳаловатҳои онро ҳангоми кишти баҳор дарав ғаллакӯбӣ шодмонӣҳои иди «меҳргон» шудгори тирамоҳӣ ва ғайраро хеле бо завқӣ баланд ва реали тасвир карда, дар айни замон касбӣ шоирӣ худро ки ба васфи меҳнати ҳамдиёрони шарафманди худ равона карда шуда буд низ фаромӯш намекунад. Ӯ меҳнати худро дар васфи заҳматқашони диёраш ба заҳмати пиллақашон монанд мекунад.

Чи тавре, ки И. С. Брагинский қайд мекунад, назми Рӯдакӣ аз аввал то охир бо рӯҳияи нав оҳанги ҳаётдӯстӣ инсондӯстӣ худ ба рӯҳияи асри миёна, ки инсонро ба сарҳамкунӣ ва итоатқорӣ даъват мекард, муқобил мебошад. Беҳуда нест, ки назарияи педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оид ба аз худ намудани касбу ҳунар (дар айни замон касбу ҳунарҳои ақлонӣ - фикрӣ) даъвати шоир ба ақлу хирад ва маҳз дар зери назорати ақл қор кардан мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Абӯалӣ ибни Сино яке аз абармардони илмҳои ҳикмат, мантиқ, илоҳиёт, табиӣёт, риёзиёт, тиб, ҳайат, забон, улуми адабӣ ва фанни шеър на танҳо дар Шарқ, балки ҳамчунин дар Ғарб мебошад [1.саҳ-125]. Китоби машҳури ӯ дар илми тиб «Алқонун -фи-тиб» дар Италия аз тарафи Ҷерарди Кремонӣ дар соли – (1114-1187) ба забони лотинӣ тарҷума шуда, дуҷумин асарест, ки пас аз китоби муқаддаси Яҳудиён «Таврот» ба таърифи расида буд ва то асри - 18 дар Донишгоҳҳои Ғарбӣ ҳамчун китоби дарсӣ таълим дода мешуд [1.саҳ-132]. Абӯалӣ ибни Сино дар Ғарб бо номи «Авитсенна»

маъруф аст. ӯ аз чумлаи он донишмандони беназири шарқиест, ки дар рушду такомули андешаи илмии Ғарбӣ нақши муассири бевосита дорад. Моҳияти масъалаи фикрҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва педагогии ҳам аз диди дигар олимони бузурги Ғарбӣ оид ба таълимоти педагогии Ибни Сино дар такомули ҷаҳонбинии ҳамчун олими бузург шинохта шудааст ва Данте шоири машҳури итолиёӣ Абӯалӣ ибни Синоро дар қатори Сукрот, Афлотун, Арасту, Зенун, Уқлидус, Букрот, Ҷолинус, Ибни Туфайл, Ибни Боча, Ибни Рушд ва чанде дигар аз донишмандон меҳисобад, яке аз олимони ба монанди Ҷосер дар “Ҳикояҳои Кентербери”, Лопеде Вега дар мазҳакаҳои ном бурдааст. Абӯалӣ ибни Сино ҳамчунин аз омӯхтани илмҳои ҳисоби ҳиндӣ аз марде, ки сабзавоҷ мефӯрухт, фикҳ аз Исмоили Зоҳид, фалсафа аз Абӯабдуллоҳи Нотилӣ нақл намудааст. Абӯалӣ ибни Сино дар назди Нотилӣ, ки падараш ӯро дар ҳавлиашон ҷой дода буд, ба хондани китоби “Исоғучӣ” (Исагоге) –и файласуфи Юнони Қадим Порфирии Тир (232-304) доир ба мантиқ оғоз кардааст. Таъсири бобаракати таълимоти фалсафаи Абӯалӣ ибни Сино дар такомули ҷаҳонбинии андешамандони бузурги ғарбӣ, монанди Рочерс Бекон, Сигери Брабантии Гундиславӣ, Петри Испанӣ, Ҳиноними (Вилхелми) Овернӣ, Моисеи Маймонид, Уилям Оккам, Дунс Скотт, Фома Аквинский, Спиноза, Данте ба исбот расидааст. Дар асри-10 дар шаҳри Шартри Фаронса мактаби фалсафӣ - педагогӣ мавҷуд будааст, ки дар он таълимоти Ибни Синоро ташвиқ ва тарғиб менамудаанд. Абӯалӣ ибни Сино дар “Рисолаи саргузашт” овардааст, гоҳе барои баровардани ҳастагӣ ва барқарор намудани қувват қадаҳе аз майи бодмушк менӯшидааст. “Ҳар гоҳ хоб бар ман ғалаба мекард ва ё сустӣ ҳис мекардам, - навиштааст ӯ,- қадаҳе шароб меошомидам, то нерӯи ман барқарор мешуд ва боз ба хондан машғул мешудам”.

Қисмати асосии онҳо чунон, ки имрӯз мебинем, аз ҳазинаи ноби арзишҳои ахлоқии умумиинсонӣ гирифта шудаанд. Вичдон, шараф, шаҳодат (иҷозати нафс), вафо бар қавл, диловарӣ, ҷавонмардӣ ва мафҳумҳои дигар ҳанӯз то ташаккули ислом, ҷойгузини зиндагии инсонӣ шуда буданд, «Дузди макун», «Қатл макун», «Дурӯғ мағӯ», «Ҳалол бихӯр», «Наздикони хешро дӯст бидор», «Падару модарро эҳтиром нам», «Инсонро дар мусибат мағузор», «Хайрандеш бош» барин таъкидҳоро аз ин Китоби муқаддас метавон дарёфт намуд. Маҷмӯи қонунҳои ахлоқии исломӣ, метавон гуфт ҳамон нормаву нуқтаҳои дар бар гирифтааст, ки онҳо барои қулли мусулмонон маълум буданд. Қисмати асосии онҳо чунон ки имрӯз мебинем, аз ҳазинаи ноби арзишҳои ахлоқии умумиинсонӣ гирифта шудаанд.[3. саҳ-59].

Зимнан бояд қайд кард, ки Сарвари давлат бо фаъолияти ҳамаҷузайи пурсамари худ пайваста ба нафъи халқу Ватан ва ояндаи неки Тоҷикистон талош варзида, мардуми шарафманди тоҷикро беш аз пеш ба ватанпарастӣ, миллатдӯстӣ, қадршиносӣ, сулҳу ваҳдати миллӣ, расидан ҳидоят менамояд. Имрӯз ҷавонони мо атрофи мафҳумҳои худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва ҳувияти миллӣ озодона ибрази андеша менамоянд, ки ин далели ташаккулёбии мафкураи соҳибватанӣ ва ҳештаншиносии насли созандаи кишварамон арзёбӣ мегардад.

“Бо дарки ҳамин масъалаи Пешвои миллат изҳор мекорам, ки Ватанро дӯст доштан, аз он ифтихор кардан, барои ҳимояи он омода будан, ба қадри сулҳу субот, осудагиву ваҳдати миллӣ ва истиқлолияти давлатӣ расидан, шукронаи соҳибватаниву соҳибдавлатиро ба ҷо овардан аз чумлаи арзишҳои мебошанд, ки ҷавонони мо бояд онҳоро дастури зиндагии ҳаррӯзаи худ қарор диҳанд ва итминон дошта бошанд, ки танҳо дар ҳамин сурат мо метавонем кишвари воқеан ободу пешрафта ва тавоно бунёд намоем” [4, с. 4].

Ба таъкиди Пешвои миллат “зиёиён бояд пешсафи ҷомеа бошанд, зеро тарбияи ватандӯстонаи мардум, аз чумла, ҷавонон ва насли наврас қисми муҳимтарини рисолати таърихии онҳо мебошад”. [4.саҳ-5].

Адабиёт:

1. Аълохон Афсаҳзод. Адабиёти тоҷик барои синфи-8/Афсаҳзод Аълохон. Душанбе-2001. Ирфон-304.
2. Абдунабӣ Сатторзода. Адабиёти тоҷик барои синфи-8/Сатторзода Абдунабӣ. Душанбе -2018. Ирфон-319.
3. Иброҳимов Г., Иззатова М. Асосҳои педагогии корҳои таълимию тарбиявӣ дар фаъолияти амалии омӯзгорони ҷавон/ Г.Иброҳимов, М.Иззатова.- Душанбе- 195. 13.02.2017 .
4. Маҷаллаи илмӣ. Маорифи Тоҷикистон, № 2. 2017 сол. Саҳ-4-5.
5. Амус В. Ф. «Античная философия»/ В. Ф. Амус.- Из-во. Высш. Школа Москва: 1976. с.-235.

ФИКРҲОИ СИЁСӢ, ИҶТИМОӢ ВА ПЕДАГОГИИ АБӮАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ ВА АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО ДАР КОРҲОИ ТАЪЛИМИЮ ТАРБИЯВӢ БО ДОНИШӢУӢН

Дар мақолаи мазкур фикрҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва педагогии донишмандони форсу-тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино хело пурарзиш, оид ба таълиму тарбияи ҷавонон дар замони муосир ба ҳисоб меравад. Муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ қайд менамояд, ки рӯҷи педагогии дар қонуни диалектикии тараққиёти ҷаҳон, ки қисми дуҷуми қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-ро ташкил медиҳад, ба хоҳири иҷрои вазифаҳои муайяни ғоявӣ бадеӣ дар асар гуфта шудааст. Рӯдакӣ ҳудро ҳазордастони сурудхон, мӯниси родмардон, пешкори мирон, шоири Хуросон номида, бо он фахр кардааст, ки девони шеърро ҳама ҷаҳон шунид ва амиру авлиё ва деҳқонони номвар ба ивазаш инъомҳои зиёде бахшиданд.

Олими бузург Абӯалӣ ибни Сино дар асари пурмазмунаш аз, ӯ панду ҳикматҳо боқӣ мондааст. Дар бораи, оид ба адолат дар давлатдорӣ аз тарафи шоҳ ва вазирони дарбор, сиёсат, муносибат ба раиат, тиҷорат, касбу ҳунар хизматҳои шоҳона кардааст, ки то ба замони мо расидааст аз устод Абӯалӣ ибни Сино.

Калидвожаҳо: Қуръон, қонун, илму дониш, гузашти рӯзгор, сулҳу ваҳдат, адолат, тарбия, ҳикмат, панду ахлоқ, ғоявӣ-сиёсӣ, ифтихори миллӣ, мардию мардонагӣ, давлат, фарҳанг.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ И АБУАЛИ ИБН СИНО В УЧЕБНО – ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ РАБОТАХ СО СТУДЕНТАМИ

В данной статье речь идет об политико – социальных и педагогических размышлениях таджикско – персидских ученых А. Рудаки, Ибни Сино относительно обучения и воспитания молодежи, которые считаются в современном мире очень ценными.

Автор на основе изучения научной литературы отмечает, что педагогическое отступление в законах диалектического развития мира, который является второй частью касиды “Шикоят аз пирӣ” (“Жалобы о старости”), сочинено ради выполнения определенных художественных идей и задач.

Рудаки называет себя автором тысячи эпосов, певцом, великодушных, прислужником правителей, Хоросанским поэтом. Он гордится тем, что его стихотворения и сборники стихотворений услышал весь мир – эмиры и чудотворцы, известные деҳкане, одаривая его взамен многим и наградами.

Великий учёный Абуали ибн Сино в своих содержательных произведениях и сочинениях оставил нам наставления и мудрости. Абуали ибн Сино, отслужив нам царскую службу оставил нам бесценное наследство, которые дошли до наших времен. Они посвящены справедливости в правлении государством со стороны шаха и придворных везирьев, политике, об отношениях к подданным, торговле и профессии.

Статья является результатом систематического изучения проблем и исследования автора, который предлагается большому кругу читателей.

Ключевые слова: Каран, закон, наука и знание, течение жизни, мир и согласие, справедливость, воспитание, мудрость, наставление и поведение, политическая идея, национальная гордость, мужество и отвага, государство, культура.

POLITICAL, SOCIAL AND PEDAGOGICAL REFLECTIONS ABUABDULLAH ORE AND ABOL IBN SINO IN EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL WORKS WITH STUDENTS

This article deals with the political - social and pedagogical reflections of the Tajik - Persian scholars A. Rudaki, Ibn Sino regarding the training and education of young people, who are considered very valuable in the modern world.

The author, based on the study of scientific literature, notes that the pedagogical retreat in the laws of the dialectical development of the world, which is the second part of the Casida "Shikoyatazpyri" ("Complaints about old age"), is composed for the implementation of certain artistic ideas and tasks.

Rudaki calls himself the author of thousands of epics, a singer, a comforter of the magnanimous, a servant of the rulers, the Khorosan poet. He is proud that his poems and collections of poems were heard by the whole world - the emirs and wonder-workers, famous dekhkans, presenting him in return for many awards.

The great scient Abuali ibn Sino in his pithy poems left us instructions and wisdom. Abuali ibn Sino, after serving us the royal service left us a priceless legacy that has survived to our times. They are devoted to justice in the government by the Shah and the court vezirev, politics, relations with citizens, commerce and profession.

The article is the result of a systematic study of the problems and research of the author, which is proposed to a large circle of readers.

Keywords: Karan, science and knowledge, the course of life, peace and harmony, justice, education, wisdom, instruction and behavior, political idea, national pride, courage and bravery, state and government, culture.

Сведения об авторе. Бобоев Д.Х. ассистент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, улица С.Сафарова -16. Тел:

Information about the author. Boboyev D.KH. The assistant of chair politology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob town, street S.Safarov-16.

ФАҲМИШИ МАФҲУМИ «ФАРҲАНГ» ДАР ФАЛСАФА

Ёрмадов Сайёд

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аҳамияти фарҳангро барои ҳар як миллат ва аҳли башар чунин тавсиф намудааст: «Фарҳанг, бешубҳа, ифодагари рӯҳи миллӣ, расму русум, анъана ва хотираи таърихи ҳар халқу миллат мебошад. Аз фарҳангу ҳунар дида, башарият барои ба ҳам наздик кардани инсонҳо ва ваҳдати умум воситаи самараноктареро эҷод накардааст».

Истилоҳи «Фарҳанг» аввалин маротиба дар китоби дини зардуштиён «Авасто» ёдоварӣ мешавад ва аз ду бахш «ФАР» ва «ҲАНГ» иборат буда, бахши «ФАР»- маънои комёбиҳои давраи пеш, бахши «ҲАНГ» маънои овардан ва ё аз насл ба насл гузаштани комёбиҳои давраи пешро дорад. Ҳамаънои фарҳанг маданият мебошад.

Фарҳанг таърифи универсалӣ надорад. Тасвирҳои мухталифи соҳаи фарҳанг имконпазир буда, ҳар кас вобаста ба мақсадҳои мушаххаси тадқиқот ба тарзи худ ифода менамояд, вале таърифи томи моҳияти фарҳанг, ки дар ҳама ҷо маъмул шуда бошад, вучуд надорад, гарчанде дар баробари ҳамин маънои ин мафҳум фаҳмо менамояд. Мафҳуми «фарҳанг» аз ҳуди аввал бо кори «хуб»-нафақат бо кори иҷрошуда, балки бо тарзу мақсадаш низ алоқаманд аст. Кор бошад, тарзи аз бар кардани олам аст. Фарҳанг як навъ лиҳозест, ки тамоми мавҷудот ба воситаи он ба мо намоёну дастрас мешавад. Фарҳанг ин принсипи эҷодии ҳаёти шахс ва тамоми ҷамъият аст; ин нафақат маҳорати ба дараҷаи санъат расондашуда, балки мақсади ба ахлоқ муносиб ҳам мебошад. Маданият бошад истилоҳи арабӣ буда, маънои шахрдорӣ, шахрнишинӣ ва шахрвандиро дорад.

Инсон дар раванди ташаккули ҷомеавӣ ба комёбиҳои фарҳангиву маданӣ ноил гардид, пас ягон фарде худ маданӣ тавлид наёфта, балки дар раванди ташаккули ҷомеавӣ хусусиятҳои маданиро аз бар менамояд ва зина ба зина онро сайқал дода, дар ҷомеа обрӯю эҳтироми худро пайдо мекунад. Дар ҷомеаи инсонӣ афроде ёфт мешаванд, ки онҳо аз рӯи рафтору кирдор, маърифатнокӣ ва ҷаҳонбинии худ ба пешрафти фарҳангу тамаддуни инсоният саҳми бузурге мегузоранд. Таърих гувоҳ аст, ки намояндагони зиёди илму фарҳанги шарқ ба монанди Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Насриддини Тӯсӣ, Носири Хусрав, Ибни Рушд, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммад Абунасири Форобӣ, тавонистаанд дар пешрафти фарҳангу тамаддуни ҷаҳон саҳми босазое гузоранд. Миллати тоҷик аз қадимулайём ба мероси гузаштагон эҳтироми хоса гузошта зиндагиномаи онҳоро сармашқи қору пайкори худ меҳисобанд. Дар ин бобат низ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо ибрази ақида намуда, гуфтааст: Фарҳанги ҳар миллат ойнаест, ки симои воқеии он дар ӯ инъикос меёбад. Барои ҷомеаи мо низ дар ойнаи фарҳангамон симои худро шинохтан ва дар он нақши миллию инсонпарваронаи таърихамонро барҷаста намудор кардан бояд аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои замони истиқлолият бошад.

Ҳеч ганҷе нест аз фарҳанг бех,
То тавонӣ, рӯй бар ин ганҷ нех.

Ҳақ бар ҷониби устоди сухан Маликушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ки қарнҳо қабл перомунӣ арзиши фарҳанг ва аҳамияти он дар ҷомеа ҷунин мисраъҳои волоро бар риштаи сухан кашидааст.

Дар таърихи башар оид ба фалсафаи фарҳанг ва аҳамияти он дар ҷомеа баҳсҳои мухталиф вучуд дорад. Аксари бостоншиносон пайдоиши фарҳангро дар байни инсоният ба давраи неандерталҳо мансуб медонанд, қисми дигар бошад фарҳангро ҳамчун тухфаи худованд ба инсоният. Мутафаккирон ва маорифпарварони Ғарб ба фалсафаи фарҳанг такони ҷиддие ворид карданд, ки боиси дар асри ХХ ташаккул ёфтани он гардид. Фаҳмиши фалсафии фарҳанг аз дигар фаҳмишҳо фарқи ҷиддӣ дорад. Масалан, фаҳмиши «ҷамъият» чӣ маънӣ дорад? Мо ҷамъият»-ро дида наметавонем. Мо одамон, нақлиёт, хонаҳоро мебинем, вале ҷамъиятро намбинем. Мо онро дарк мекунем.

Фарҳанг ҳамчун падидаи таърихӣ дар зинаҳои муайяни тараққиёти ҷомеаи инсонӣ шаклу шеваҳои махсусро ба худ касб карда, инкишоф меёбад. Фарҳанги як халқ бо мурури замон рушд мекунад, ё рӯ ба таназзул мениҳад, боз дар рӯҳияи дигар эҳё мешавад. Фарҳанги инсоният аз насл ба насл гузашта ба фарҳанги мухталифи халқҳои ҷаҳон бархӯрда, заифию бузургии худро дармеёбад. Фарҳангҳо якранг намешаванд. Ч. Викко дар вақташ таъкид карда буд, ки ҳар як халқ дар аснои тараққиёт аз давраҳои илоҳӣ, қаҳрамонӣ ва инсонӣ мегузарад, ки он ба давраҳои эҳёи инсон ба мисли тифлӣ болоғат ва камолот монанд аст. [2, с.9-10]

Фарҳанг, бешубҳа, ифодагари рӯҳи миллӣ, расму русум, анъана ва хотираи таърихӣ ҳар халқу миллат мебошад.

Дар таркиби фарҳангшиносии ҳозира боз як мафҳум собит аст, ки дар он хусусияти равандҳои маданияти асри XX – «маданияти оммавӣ» инъикос ёфт. Ҳоло он хеле мӯднок шудааст. Онро одатан бо ҳисси нафрат истифода карда, як чиз дар байни аксари одамон маъмулро дар назар дорад. Вале мафҳуми маданияти оммавӣ мусбат ҳам андеша шуданаш мумкин аст: сотсиализм миллион одамони пеш дар қайди ҷаҳолат ва бесаводӣ бударо аз маданият баҳраманд кард. Маъноии ифодаи «маданияти оммавӣ» ҳамин аст: аксаран на ба омма имконият дода мешавад, ки то ба дараҷаи маданияти ҳақиқӣ расад, балки баръакс, ҳуди «маданият» ба таъбу завқи содаи табақаҳои ақибмондаи аҳолии мутобиқ сохта, дар аснои сода шудану таҳриф ёфтаниш то ба дараҷаи содаписандӣ фуруварда мешавад, ки ин дили мардуми тарбиядидаро ба ғам меорад, зеро ба омма баақл дар зери пардаи маданият як чизи ғайбӣ пешкаш карда мешавад. Ин ҳолат дар ҳама ҷо қадру қимати муқаддаси вазифаи таърихи маданиятро таҳқир мекунад. [1, с. 528]

Бо таваҷҷӯҳ ба ин дар улуми муосир фалсафаи фарҳанг ҷойгоҳи вижаеро доро мебошад. Фарҳангшиносӣ аз бистари фалсафа дар охири қарни XIX ва ибтидои қарни XX ҷудо шуда, қулан ба илми ҷудогона ва мустақил табдил ёфт, аммо фалсафаи фарҳанг дар улуми фарҳангшиносӣ ҷойгоҳи вижаеро молик аст. Ин андеша дар осори Ф.Нитше, В. Дилтей, Г. Зимел, О. Шпенглер ва неокантисти Г. Рикерт, В. Винделбанд, М. Вебер, Э. Кассир, андешаҳои проблемаи фарҳангшиносӣ дар феноменологияи Э. Гусел ва М. Хайдеггер, психоанализи З.Фрейд ва К.Г.Юнг ва дар назарияи сохторгароии М. Фуко, Ж. Лакано ва Р. Барта инъикоси худро ёфтааст.

Фалсафаи романтизм ва иррационализми Шопингауэр ба рушди «Фалсафаи зиндагӣ», ки сирфан фалсафаи фарҳанг буд, замина гузошт. Ҳикмати ҳосаи Фридрих Нитше (1844-1900) ба назарияи фарҳанги имрӯз таъсир гузошт. Муаррихи олмонӣ В.Дилтей (1833-1911) навъи дигари фалсафаи фарҳангро аз «фалсафаи зиндагӣ» ба вучуд оварад. Ӯ зиндагиро зиндагии тарзи ҳастии инсон, ки ҳар раванди фарҳангӣ таърихӣ зоҳир мегардад ва ташаккули ҷаҳони таърих, ки аз ҷаҳони табиат фарқ дорад, баррасӣ мекунад.

Тибқи андешаҳои Георг Зимел (1858-1918) фалсафаи фарҳанг дар истилоҳи «зиндагии фалсафӣ» мушоҳида мешавад. Освалд Шпенглер (1880-1936) нақши фалсафаи ратсионализм ва панлогизми аврупоро аз дидгоҳи романтики олмонӣ ба «фалсафаи зиндагӣ» мушоҳида намуда, онро чун тарҳи фарҳангшиносии бунёди морфологияи фарҳанг бо таҳлили таърихӣ онҳо доништа, дар асоси маводи ғании мушаххас аз таърихӣ илм, ҳунар, дин, сиёсат, иқтисод, баррасӣ менамояд. О.Шпенглер бухрон ва марги фарҳангро тақдирӣ ӯ ва ҳодисаи қонунӣ медонад. «Ҳуди зиндагӣ тавлиди беохир ва марги фарҳанг мебошад, ки худ организмест бо сохтори қавии дохилӣ ва ҳар яке аз он маҳдуд тақрорнашавандаанд».

Ба андешаи Макс Вебер инсонии ғарбӣ байни осмону замин- ғояҳои «осмон» ва воқеияти эмпирикии «замин» тасвири драматикӣ гардидаанд. [3, с.6-17]

Мутафаккирони давраи маорифпарварӣ ва сипас, файласуфони классики немис низ ба тарбия чун ба қисми таркибии фарҳанг диққати махсус дода, «намунаи классикии фарҳанг»- ро қор кардаанд. И. Кант (1724-1804) нахустин шуда, ба «олами табиат» «олами озодиро» муқобил гузошта, исбот кард, ки тавассути тарбия инсон метавонад роҳи худро мустақилона интихоб намуда, рафтори боақлонаро ирода кунад.

Ӯ таъкид мекунад, ки дар ҷараёни тарбия риоя кардани интизом – шартӣ муҳими муваффақият мебошад. Мувофиқи ақидаи И. Кант, инсон ҳамон гоҳ «ба қатори одам медарояд», агар бо амри вичдон аз рӯи қонуни ахлоқ беихтиёр озодона рафтор кунад. Вичдон ҳамон ҳидояткунандаи рафтору кирдору пиндори нек бо озодии инсон пайваст аст. Вале озодӣ – ин аз рӯи ҳавову ҳавас кӯркӯрона паи матлаб рафтан нест. Инсон баҳри озодӣ тарбия меёбад. Ӯ қодир аст, ки талаботҳои модӣ ва маънавии худро мувофиқи мақсад маҳдуд намуда, ба он шакли фарҳангӣ бахшад. Амри вичдон

дар ин чода чароғи хидоят аст. Чунин «намунаи классикӣ»-и фарҳанг – чун маҳорати зидгузори ва тобеъ кардани тинати худ бар табиат зоҳир мегардад. [4, с. 413-414]

Ҳамин тавр фарҳангшиносӣ ҳамчун донишҳои улуми инсонӣ на танҳо ба дастовардҳои улуми мардумшиносӣ, диншиносӣ, санъатшиносӣ ва ғайра вобастагӣ дорад, балки бо генезиси фалсафаи муосир дар иртибот мебошад. Дар осори файласуфон проблемаҳои фарҳангшиносӣ дидгоҳи фалсафаи фарҳанг мавриди таҳқиқи баррасии илмӣ қарор гирифтааст, ки мутолиаи онҳо барои дарки илми фарҳангшиносӣ роҳкушо мебошад.

Адабиёт:

1. А. Спиркин «Асосҳои фалсафа»/ Спиркин А.-Душанбе «маориф» 1991.
2. Н. Точов, К. Ҳусейнов, Р. Назаров, М.Точев «Фарҳангшиносӣ» / Точов Н., Ҳусейнов К., Назаров Р., Точев М.- Душанбе, «Шучоён» 2011.
3. С. Сулаймонӣ «Фарҳангшиносӣ»/ Сулаймонӣ С. –Душанбе, «Ирфон» 2002.
4. С.Н. Наврӯзов, Х.У. Идиев. «Фалсафа»/ Наврӯзов С.Н., Идиев Х.У.- Душанбе, «Собириён» 2011.
5. М. Қ. Ғаффорова «Асосҳои фалсафа»/ Ғаффорова М. Қ.- Душанбе, «Собириён» 2012.
6. Ш. Қ. Ҳасанов, Б.А. Розиков, К.Қ. Азимова, М.М. Ҳасанов «Фарҳангшиносӣ» / Ҳасанов Ш. Қ., Розиков Б.А., Азимова К.Қ., Ҳасанов М.М.- Душанбе, «Промэкспо» 2019.

ФАҲМИШИ МАФҲУМИ «ФАРҲАНГ» ДАР ФАЛСАФА

Мақолаи мазкур доир ба дарки амиқи мафҳуми фарҳанг равона карда шудааст. Муаллиф кӯшидааст ба фалсафаи фарҳанг таъриҳ карда шарҳу тафсири онро, ки аз ҷониби файласуфони гуногун арзёбӣ гардидааст баррасӣ намояд. Чуноне, ки ба маълум аст мақоми инсон ва миллатро дар ҷомеа фарҳанг муайян месозад.

Инсон низ аз фарҳанг дида арзишмандтар неъматеро соҳиб нашудааст, аз ин рӯ фаҳмиши фалсафаи фарҳанг сахлу осон набуда, балки таҳқиқи амиқ металабад. Ҳамин аст, ки то ба имрӯз аз ҷониби файласуфон зиёда аз панҷсад намуди таърифи фарҳанг дода шудааст. Файласуфи маъруф Ч. Вико дар хусуси фарҳанг гуфтааст: «Фарҳанг ба монанди растаниест, ки ҳамеша дар сабзиш аст ва ба қуллаи баландтарин рафта мерасад, бо фарҳангҳои якдигар бархӯрда заифию бузургии худро дармеёбад. Фарҳанг мемирад ва эҳёи он аз имкон берун аст». Чуноне ки маълум гашт фарҳанг миранда будааст ва мо кӯшидем ба хотири пайдории фарҳанг саҳми худро гузошта бошем гарчанде, ки як мақола барои дарки он кифоягӣ намекунад.

Калидвожа: Фарҳанг, маданият, тамаддун, таъриҳ, фалсафа, илм, ҷомеа, комёбӣ, ҳикмат, ҷамъият, анъана, санъат, миллат, халқият, инсоният, табиат, озодӣ, замин, осмон, ҳаёт, олам, дин, сиёсат, иқтисодиёт.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «КУЛЬТУРЫ» В ФИЛОСОФИИ

В данной статье основное внимание уделяется более глубокому пониманию концепции культуры. Автор стремится опираться на философию культуры и ее интерпретацию, которая была оценена различными философами. Как мы знаем, культура определяет статус человека и нации в обществе.

Человек не получил ничего более ценного, чем культура, поэтому понять философию культуры непросто, но требует углубленного изучения. Вот почему философы дали более пятисот определений культуры на сегодняшний день. Известный философ Дж. Вико, что касается культуры, сказал: «Культура похожа на растение, которое всегда растет и достигает своего пика, сталкиваясь с другими культурами и обнаруживая его слабость и величие. Культура умирает, и ее невозможно оживить». Как оказалось, культура смертна, и мы пытались внести вклад в ее устойчивость, хотя одной статьи недостаточно для ее понимания.

Ключевые слова: Культура, цивилизация, история, философия, наука, общество, успех, мудрость, общество, традиция, искусство, нация, люди, человечество, природа, свобода, земля, небо, жизнь, вселенная, религия, политика, экономика.

DEFINITION OF THE CONCEPT OF "CULTURE" IN PHILOSOPHY

This article focuses on a deeper understanding of the concept of culture. The author seeks to draw on the philosophy of culture and its interpretation, which has been evaluated by various philosophers. As we know, culture determines the status of man and nation in society. Man has not received anything more valuable than culture, so understanding the philosophy of culture is not easy, but requires in-depth study. That is why philosophers have given more than five hundred definitions of culture to date. The well-known philosopher J. Vico, as for culture, said: "Culture is like a plant that is always growing and reaching its highest peak, colliding with other cultures and finding its weakness and greatness. Culture dies and it is impossible to revive it." As it turned out, culture is mortal, and we have tried to contribute to the sustainability of culture, although one article is not enough to understand it.

Keywords: Culture, civilization, civilization, history, philosophy, science, society, success, wisdom, society, tradition, art, nation, people, humanity, nature, freedom, earth, sky, life, universe, religion, politics, economy.

Сведения об авторе: Ёрмадов Сайёд – ассистент кафедры философии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) 987234401

Information about the author: Yormadov Sayyod - assistant of the chair of philosophy of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. Phone: (992) 987234401

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ БУЗУРГИҶОИ ВЕКТОРИ

**Сирочиддини Давлаталӣ, Хусайнов Р.С., Парвинаи У.С
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Рӯбабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Мафҳуми бузургиҷо аз ибтидо дар адабиётҳои фалсафӣ пайдо шуда, бо ададҳои ҳақиқӣ алоқаманд буданд. Адад дар раванди ҳисоби ашёҳо ва ченкунии бузургиҷо (дарозӣ, масоҳатҳо, ҳаҷмҳо ва ғайраҳо) тавсеа ёфт, ки файласуфи Юнони қадим Арасту низ ин ақидаро баён намуда буд. Предмети омузиши математикаро то асри **XVII** бузургиҷо доимӣ ташкил медоданд. Баъдтар, вақте ки масъалаҳои тасвирҳо дар математика ва ҳаракат дар физика ва нучум ворид шуданд, бузургиҷо тағйирёбанда мавриди истифода қарор гирифтаанд. То нимаҳои асри **XIX** математика бо бузургиҷо сару қор дошт, аммо омузиши ҳосиятҳои мушаххаси бузургиҷо алоҳидаро фаро нагирифта, ҳосиятҳои умумӣ ва муносибатҳои ашёҳои табиати математикӣ дошта ва ғайри мушаххас қунонидани онҳоро меомӯзонд. Даламбер дар энциклопедияи машҳури франсузӣ (асри **XVII**) математикаро ин тавр таъриф додааст: «математика илм дар бораи ҳосиятҳои бузургиҷо мебошад, агарчанде ки онҳо шуморидашаванда ва ченшавандаанд» [2. с. 10].

Бузургӣ яке аз мафҳумҳои асосии математикӣ мебошад, ки моҳияти он дар инкишофи математика як қатор умумиятҳоро ба амал овард. Асосҳои донишҳои геометрии бо ченкуниҳои алоқаманд аз давраҳои хеле қадим ба вуҷуд омадаанд [7. с. 89].

Таърифи мафҳуми бузургиҷо дар адабиётҳои қаблӣ фалсафӣ ва математикӣ дар аксар мавридҳо характери тасвирӣ (шаклӣ) дошт. Масалан, Л. Эйлер бузургиҷоро «он

чи ки онҳоро зиёд ё кам намудан мумкин аст» номида буд. Дар раванди инкишофи худ мафҳуми бузургҳо ба як микдор умумисозӣ дучор омад. Ҳанӯз Евклид дар китоби худ «Ибтидо» аввалин умумисозии чунин мафҳумҳои мушаххасро ба монанди «дарозии порча», «масоҳат», «ҳачм» дар намуди аксиома пешниҳод намуда буд. Ин аксиомаҳо мафҳуми бузургҳои мусбати скаляро бевосита муайян мекард. Васешавии ин мафҳум дар оянда ба пайдошавии мафҳумҳои бузургҳои векторӣ ва тензорӣ боис шуд. Ба дида баромадани ду навъи бузургҳо: Скалярӣ ва векторӣ ки дар курси математикаи мактабӣ татбиқи васеъ ёфтаанд, иктифо мекунем [3. с.25].

Мафҳумҳои суръат, қувва, шитоб ва ғайраҳо бузургҳои намуди дигарро ташкил медиҳанд, ки онҳоро бузургҳои векторӣ меноманд. Махсусияти бузургҳои векториро самт доштани онҳо дар ҳамворӣ ва фазо муайян мекунад. Ин махсусият онҳоро аз бузургҳои скалярӣ фарқ мекунонад [8. с. 133].

Пеш аз он ки доир ба мафҳуми вектор, ки бисёр хосиятҳои бузургҳои векториро умумӣ сохта, аппарати математикӣ барои омӯзиши онҳо ба ҳисоб меравад, маълумот диҳем, якчанд шарҳи мафҳуми векториро нишон медиҳем. Мисолҳои тавсифдиҳанда ва кушояндаи мафҳуми векторро меорем.

1) Дар яке аз шарҳҳо вектор ҳамчун порчаи самтдор доништа мешавад. Зери ин шарҳ порча бо бақайдгирии аввал ва охири он маънидод мешавад. Бигузур ҳар як нуктаи ҳамворӣ (ё фазо) ибтидои ягон порчаи самтдор аз маҷмӯи ҳамаи порчаҳои самтдори ҳамворӣ (фазо) бошад. Ин маҷмӯи порчаҳои самтдорро ба зермаҷмӯъҳои ки аз порчаҳои ҳамсамти дарозии баробардошта иборатанд, чудо мекунем. Ҳамин гуна порчаҳои AB ва CD – ро эквивалентӣ меноманд. Боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки муносибати эквивалентӣ се хосияти зеринро соҳиб аст: [9. с. 21]

1) рефлексивӣ: агар $A=C$ ва $B=D$ бошад, пас порчаҳои самтдори AB ва CD ҳамҷоя мешаванд, бинобар ин, онҳо дарозии баробар доранд. Ин векторҳо ҳамсамт мебошанд, зеро самти онҳо бо ҳамон як нур муайян карда мешавад.

2) симетрӣ: агар $|AB| = |CD|$ ва $[CD] \uparrow \uparrow [AB]$. Дар мавриди дар як нур воқеъ будани порчаҳои AB ва CD дар нурҳои гуногун воқеъ мешаванд. Аз шарт $|AB| = |CD|$ ва $AB \uparrow \uparrow CD$ бар меояд, ки AB ва CD тарафҳои муқобил хобидаи параллелограмм мебошанд. Пас $|CD| = |AB|$ ва $CD \uparrow \uparrow AB$

3) транзитивӣ:

Исботи ин хосият аз баробарии векторҳо, ки бо теоремаи зерин баён гардида аст, бармеояд:

Теорема. Ду векторе, ки бо вектори сеюм ҳамсамтанд бо якдигар ҳамсамт мебошанд.

Исбот. Бигузур векторҳои \overline{AB} ва \overline{CD} бо вектори \overline{EF} ҳамсамт бошанд. Дар ин ҳолат ҳамингуна ададҳои d_1 ва d_2 мавҷуданд, ки агар порчаҳои AM , CN ва EP баробар ва мувофиқан дорои нуктаҳои B, D, F бошанд, пас $MP < d_1$, $NP < d_2$

Аммо аз рӯи хосияти нобаробарии секунҷаҳо $MP + NP \geq MN$ бинобар ин $MN < d_1 + d_2$

Ин барои ҳамон нуктаҳои M, N чой дорад, ки агар $B \in AM, D \in CN, AM = CN$. Аз ин натиҷа мебарояд, ки векторҳои \overline{AB} ва \overline{CD} ҳамсамт мебошанд.

Дар ҳақиқат, бигузур $\overline{AB} = \overline{CD}$ ва $\overline{EF} = \overline{CD}$. Ин маънои онро дорад, ки яқум, векторҳои \overline{AB} ва \overline{EF} бо вектори \overline{CD} ҳамсамт мебошанд. (аз рӯи теоремаи дар боло исбот шуда). Дуюм, дарозии векторҳои \overline{AB} ва \overline{EF} ба дарозии вектори \overline{CD} баробаранд, пас онҳо бо ҳам баробаранд [6. с. 305].

Ҳамин тавр, муносибати эквивалентии порчаҳои самтдор, муносибати эквивалентӣ ба ҳисоб меравад. Маҷмӯи порчаҳои самтдор ба классҳои эквивалентии $K_1, K_2 \dots$ чудо мешаванд. Порчаи самтдори $AB \in K$ ҳамаи порчаҳои ба \bar{u} самтдори классии эквивалентии K - ро муайян мекунад. Ин порчаи самтдорро баъзан намоянда низ меноманд. Амали ҷамъро ворид (дохил) мекунем. Бигузур ду классии эквивалентии порчаҳои самтдори K_1 ва K_2 - ро ҷамъ кардан лозим бошад. Дар як классии эквивалентии порчаҳои самтдор порчаи ихтиёрии самтдори $AB \in K_1$ ва дар дигараш $BC \in K_2$ - ро бо ибтидо дар нуқтаи B мегирем.

Агар нуқтаи C - охири порчаи дуҷум бошад, пас порчаи самтдори AC ба ягон классии эквивалентии порчаҳои самтдори K дохил мешавад, ки он суммаи классҳои додашудаи K_1 ва K_2 мебошад: $K_1 + K_2 = K$. Дар курси геометрия исбот карда мешавад, ки K ба воситаи K_1 ва K_2 новобаста аз нуқтаи A , ки аз он порчаи самтдори $AB \in K_1$ гузошта мешавад, яққимата муайян карда мешавад.

Акнун амали зарби классии эквивалентии порчаҳоро бо адад дохил мекунем. Порчаҳои самтдори ба порчаи AB классии эквивалентии порчаҳои самтдори K_1 - ро ташкил мекунанд. Ҳар яки онҳоро ба ҳамон як адади m зарб намуда, классии порчаҳои эквивалентии дигар K_2 - ро ҳосил мекунем, ки он ҳосили зарби K_1 ба адади m мебошад: $K_2 = m \cdot K_1$. Агар $m > 0$ бошад, самти порчаҳои классҳои K_1, K_2 яқхела мешаванд, агар $m < 0$ бошад, самти ин порчаҳо муқобил мешаванд.

Амалҳои ҷамъ ва зарб ба адад дар маҷмӯи классҳои эквивалентии порчаҳои самтдор як миқдор ҳосиятҳоро соҳибанд. Дар ҳолати хусусӣ ба воситаи созиш ҳосияти ассоциативиро нисбат ба амали ҷамъ ба осонӣ нишон додан мумкин аст. Қайд кардан лозим аст, ки ҳангоми иҷрои созишҳои геометрӣ мо бо намояндаҳои классҳои эквивалентии порчаҳои самтдор сару кор мегирем. Аз нуқтаи дилхоҳи A порчаи самтдори $AB \in K_1$ - ро гузошта, аз охири он нуқтаи B порчаи самтдори $BC \in K_2$, аз охири он нуқтаи C порчаи самтдори $CD \in K_3$ мегузorem. Дар асоси таърифи порчаи самтдори AC суммаи классҳои K_1 ва K_2 - и порчаҳои эквивалентиро муайян мекунад. $[AC] \in K_1 + K_2$, порчаи самтдори BD суммаи $K_2 + K_3$ муайян мекунад. $[BD] \in K_2 + K_3$. Порчаи самтдори BD як тарафи классии $(K_1 + K_2) + K_3$ ва тарафи дигар классии $K_1 + (K_2 + K_3)$ - ро муайян мекунад. Аз ин ҷо натиҷа мебарояд, ки $(K_1 + K_2) + K_3 = K_1 + (K_2 + K_3)$.

Дар маҷмӯи классҳои эквивалентии порчаҳои самтдор дигар ҳосиятҳоро низ дучор омадан мумкин аст:

1) $K_1 + K_2 = K_2 + K_1$, 2) $K + 0 = K$, 3) $K + (-K) = 0$, 4) $1 \cdot K = K$,
 5) $(x + y) \cdot K = xK + yK$, $x \cdot (K_1 + K_2) = xK_1 + xK_2$, 7) $xyK = x(yK)$, ки дар ин ҷо x, y ададҳо мебошад. [2. с. 23] Элементҳои маҷмӯҳои муоинашуда векторҳоро дида мебароем. Параллелкучонии T ҳамчун инъикоси ҳамворӣ ба ҳудаш мебошад, ки дар он ҳар як нуқтаи X ба нуқтаи X_1 чунин мегузарад, ки: 1) нури XX_1 самти муайян дорад, 2) порчаи XX_1 дарозии муайян дорад. Маълум аст ки параллелкучонӣ бо ҷуфти нуқтаҳо дода мешавад, ки яке аз онҳо барои дигараш нусха мешавад.

Амали ҷамъи кӯчишҳоро ворид месозем. Пайдарпайии ду кӯчишҳои T_1 ва T_2 - ро иҷро мекунем. Инъикоси T_1 (параллелкучонӣ) нуқтаи ихтиёрии A - ро ба нуқтаи B мегузаронад. $B = T_1(A)$, инъикоси T_2 нуқтаи B - ро ба $C = T_2(B)$. Натиҷаи пайдарпай иҷрокунии параллелкӯчиҳои T_1 ва T_2 кӯчиши наво мебошад, ки дар он нуқтаи A ба

нуктаи C инъикос мешавад. Ин инъикос $A \rightarrow C = T_2[T_1(A)]$ суммаи параллелкӯчониҳо (композицияҳо) номида мешавад.

Дар баробари ин, мафҳуми зарби параллелкӯчонӣ ба адад дохил карда мешавад. Дар маҷмӯи параллелкӯчониҳо ҳосиятҳое, ки ба маҷмӯи классҳои эквивалентии порчаҳои самтдор ҳос мебошанд, иҷрошавандаанд. Дар ин маврид параллелкӯчониҳоро вектор номидан мумкин аст.

3. Вектор гуфта, на танҳо параллелкӯчониҳо, балки ҷуфти нуктаҳоеро, ки дар ин параллелкӯчониҳо дода шудаанд, меноманд. Зермаҷмӯи ҳамон ҷуфти нуктаҳоеро ҷудо мекунем, ки дар ҳамон як параллелкӯчонӣ дода шуда бошанд. Ин гуна зермаҷмӯёҳоро бо ибораи дигар графикҳои параллелкӯчонӣ меноманд. Барои он ки мо графики параллелкӯчониҳо ҳосил кунем, муносибати эквивалентнокии ҷуфти нуктаҳои $(A; B), (C; D)$ -ро чунин дохил мекунем, ки: $[AB] \uparrow \uparrow [CD]$ ва $|A; B| = |C; D|$ бошад. Баъд ба воситаи ин муносибат маҷмӯи ҳамаи ҷуфти нуктаҳоро дар классҳои буришашон ҷудо мекунем, ки элементҳояш ҷуфтҳои эквивалентӣ мебошанд. Нишон додан мумкин аст, ки классҳои ҷуфтҳои эквивалентӣ ҳосиятҳои дар боло овардари соҳиб мебошанд. Қабул шудааст, ки графики параллелкӯчониҳо бо ҳуди кӯчониш чун ҷойивазкунии фазо айният донем [10. с. 195]. Ҳуди графики параллелкӯчонӣ вектор мебошад.

Бузургӣ ҳама мавҷуданд, ки барои онҳо ҳосиятҳои векторҳо дуруст мебошанд: суръат, шитоб, қувва ва ғайраҳо. Онҳоро бузургӣҳои векторӣ меноманд. Дар чунин маврид ин ҳосиятҳо дар маҷмӯи бузургӣҳои вектории якҷинса иҷро мешаванд. Барои бузургӣҳои вектории якҷинса дуруст будани ҳосиятҳои векторҳо ба воситаи (эксперимент) тасдиқ кардан мумкин аст. Масалан, таҷриба нишон медиҳад, ки дар маҷмӯи қувваҳо ҳамон амалҳо ва ҳосиятҳое ки барои векторҳо иҷрошавандаанд, дурустанд. Аз ин бар меояд, ки қувва бузургӣҳои векторӣ мебошад [5. с. 52].

Маҷмӯи бузургӣҳои вектории якҷинсаро системаи бузургӣҳои векторӣ меноманд. Системаи бузургӣҳои векторӣ нимгруппаи коммутативиро нисбат ба амали ҷамъ ташкил медиҳад. Муносибати тартиб дар ин система муайян карда нашудааст. Бинобар ин, дар муқоиса бо системаи бузургӣҳои скалярӣ ин нимгруппа тартибнок нест. Ба ибораи дигар, барои бузургӣҳои векторӣ муносибатҳои «калон» ё «хурд» маъно надорад [2. с. 24].

Адабиёт:

1. Б. Раҳимов, Т. Шукуров, П. Раҷабов. Физикаи синфи 10. // Б.Раҳимов, Т. Шукуров, П. Раҷабов. «Матбуот» Душанбе 2006. с.265.
2. В. А. Гусев, А. И. И ванов, О.Д. Шебалин. Изучения величин на уроках математики и физики в школе.// В. А. Гусев, А. И. И ванов, О.Д. Шебалин Москва «Просвещение» 1981.с.77.
3. Глезейр Г. И. История математика в школе. // Глезейр Г. И. Москва «Просвещение» 1982.
4. Колмагоров А. Н. О системе основных понятий для школьного курса математики.// Колмагоров А. Н. О .Математика в школе, 1971, №2, с.19.
5. Машин В.И. Методика преподавание математики в средней школе. // Машин В.И. Москва «Просвещение» 1987.
6. Ципкин А. Г. Маълумотнома аз математика барои мактабҳои миёна дар зери таҳр. С. А. Степанов. // Ципкин А. Г. Душанбе: Маориф. 1989.с510.
7. Сирочиддини Давлаталӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии Қўғонтеппа ба номи Носири Хусрав. // Сирочиддини Давлаталӣ. Бохтар 2/2 (54) 2018. с.96.
8. Файзи Н, Сайчафар Қодири. Физикаи синфи 7. // Файзи Н, Сайчафар Қодири. «Собириён» Душанбе 2013. с. 287.
9. Шарифов Ҷ., Бурҳонов У. Геометрияи синфи 9. // Шарифов Ҷ., Бурҳонов У. ООО«Ношир» Душанбе 2007.с.110.

10. Шарифов Ч., Илҳомҷон Шарипов. Асосҳои методикаи геометрия. // Шарифов Ч., Илҳомҷон Шарипов. Душанбе «Ирфон» 2016. с.431.

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ БУЗУРГИҲОИ ВЕКТОРӢ

Бузургиҳои скалярӣ ва векторӣ дар илми математика, физика ва дигар фанҳои бо онҳо алоқаманд ба таври пурра татбиқ ёфтаанд. Омӯзиши пурра ва фарогирии он дар зинаҳои гуногуни таҳсил паҳлуҳои зиёди ноошкорро дучор меоянд. Бо ин мақсад, дар мақолаи мазкур ҷиҳати баёнсозии вобастагиҳои вектории мавҷуда бо қонуниятҳои умумии дохилифанӣ ва методикаи таълими онҳо баъзе андешаҳои худро ибраз намудем. Дар ибтидо доир ба таърихи бузургиҳо ва истифодабарии онҳо маълумот дода, пайдоиши бузургиҳои векторӣ ва нақши онҳоро дар ҳалли масъалаҳои амалӣ ба таври мухтасар арзёбӣ намудем.

Ҷиҳати муҳими маълумот доир ба мақола ҷойдошта аз он иборат аст, ки дар он мафҳуми параллелкӯчонӣ ҳамчун инъикоси ҳамворӣ ба ҳудаш баён шуда, умумияти хосиятҳои он бо хосиятҳои векторҳои ба маҷмӯи классҳои эквиполентӣ алоқаманд шуда, хулосаи он: параллелкӯчониҳоро вектор номидан мумкин аст, асоси далелҳо ҳосил карда шуд.

Дар мақола ин чунин оид ба системаи бузургиҳои векторӣ ва нимгруппаи коммутативиро нисбат ба амали ҷамъ ташкил намудани онҳо маълумотҳо додашуда, ба фанни алгебра алоқамандии бевосита доштани онҳо арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Бузургиҳои скалярӣ ва векторӣ, бузургиҳои ченшаванда, муносибати эквиполентӣ, хосиятҳои рефлексивӣ, симетрӣ, транзитивӣ, векторҳои ҳамсамт ва муқобилсамт, бузургиҳои тензорӣ, параллелкӯчонӣ, инъикос, композитсия, системаи бузургиҳои векторӣ, нимгруппаи коммутативӣ.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ВЕКТОРНЫХ ВЕЛИЧИН

Скалярное и векторное величины применены в полной мере в математической науке, физике и в других связанных с ними науках. Полное изучение и охваченные его в различных ступенях обучения встречается с не выявленными сторонами. С этой целью, в данной статье высказали некоторые свои предположения относительно объяснений существующих зависимостей вектора с общими внутри предметными законами, положениями и методики его преподавания. Первоначально дали сведения относительно истории величин и их использования, дали краткие сведения и оценку происхождению векторное величины их роли в решении практических заданий.

Важным сведением, имеющим место в статье является то, что в нем понятий параллельные перемещение, как отражения плоскости объясненных в себе, общность их свойств особенностей векторов связываются с суммой эквиполентных классов, их выводы: параллельные перемещение можно назвать векторами, получились основные доводы.

В статье также даётся сведения о системе векторных величин и коммутативных полугрупп относительно акта прибавления, дается оценка их непосредственной связи с алгеброй.

Ключевые слово: Скалярное и векторные величины, измеряющая величина, эквиполентные отношения, рефлексивные особенности, симметрический, транзитивный, векторывые направление, противополонынаправленные векторы, тензорные величины, параллельные перемещение, отражение, композиция, система векторное величин, коммутативные полгруппы.

VECTOR VALUE TRAINING METHODOLOGY

Scalar and vector quantities are fully applied in mathematical science, physics and other related sciences. The full study covered in various stages of training meets with undetected parties. To this end, the article made some assumptions about the explanations of

the existing dependencies of the vector with the within-common subject laws, regulations and methods of its teaching. Initially, they gave information about the history of quantities and their use, gave brief information and an estimate of the origin of the vector value of their role in solving practical tasks.

An important information that occurs in the article is that in it the concepts of parallel movement, as reflections of the plane explained in themselves, the generality of their properties and features of vectors are associated with the sum of equipotent classes, their conclusions: parallel movement can be called vectors, the main arguments were obtained. The article also gives information about the system of vector quantities and commutative semigroups regarding the act of addition, gives an assessment of their direct connection with algebra.

Keyword: Scalar and vector values, measuring magnitude, equipotent ratios, reflective features, symmetric, transitive, vector direction, opposite direction vectors, tensor values, parallel movement, reflection, composition, vector value system, commutative half-groups.

***Сведения об авторе:** Сироджиддини Давлатали- ассистент кафедры математики и методики её преподавания, Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров, 16. тел : (992) 904-52-12-52*

Information about the author: Sirodzhiddini Davlatali the assistant of the department of mathematics and technique teaching, of Kulob State university named of ther Abuabdullo Rudaki. Address: The Kulob state university named of ther Abuabdullo Rudaki. 734065, Kulob, *Kulob town , street S. Safarov 16.*

***Сведения об авторе:** Хусайнов Р.С ассистент кафедры математики и методики её преподавания, Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. тел: (992) 988 - 88- 29 - 30*

Information about the author: Husaynov Rukhullo the assistant of the department of mathematics and technique teaching, of Kulob State university named of ther Abuabdullo Rudaki. Address: The Kulob state university named of ther Abuabdullo Rudaki. 734065, Kulob, *Kulob town , street S. Safarov 16.*

***Сведения об авторе:** Парвинаи У.С., ассистент кафедры физики МПФ, Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. тел: (992) 918-32-01-92*

Information about the author: Parvinay U.S., the assistant of the department of mathematics and technique teaching, of Kulob State university named of ther Abuabdullo Rudaki. Address: The Kulob state university named of ther Abuabdullo Rudaki. 734065, Kulob, *Kulob town, st. S. Safarov 16.*

ХУСУСИЯТҲОИ МАҲСУСИ ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШҚУӢН ДАР МУҲИТИ БИСӢРФАРҲАНГИИ ТАҲСИЛОТИИ ДОНИШГОҲӢ

Курбонов М. саромӯзгор
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ташаккулёбии таҷрибаи маънавии ҷавонони муосири тоҷик дар заминаи татбиқи бомуваффақияти дурнамоҳои ҳаётии худ сурат мегирад. Барои рушди маънавӣ-ахлоқӣ давраи худмуайянкунии шахсият муҳим буда, бо таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ марбут мебошад. Дар мақола таъсири нерӯи педагогии муҳити

бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардони тачрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Ба сифати категорияҳое, ки барои таҳқиқот заруранд, мафҳумҳои «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» ва «нерӯи педагогӣ»-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Хусусияти таҳқиқоти гуногун имкон медиҳад нерӯ ҳамчун низоми қувваҳои мушаххас карда шавад, ки амали онҳо зарур мебошад ӯ метавонад зимни шароити муайян зарур шаванд. Дар ин зимн дар мазмуни мафҳуми «нерӯ» ду сатҳро фарқ мегузоранд: сатҳи 1 – нерӯе мебошад, ки мувофиқи он нишондиҳандае ба эътибор гирифта мешавад, ки мувофиқи он хусусияти ин ӯ он низоми қувваҳои арзёбӣ карда мешавад, ки мавҷудият ва амали онҳо дар сатҳи дарк ва тафсири воқеият эътироф мешаванд; сатҳи 2 – нерӯи воқеӣ (маъноӣ низоми қувваҳои дорад, ки вучуд доранд ӯ имконияти вучуд доштан ва амал карданро дар ҳолати ба вучуд омадан ӯ эҷоди шароити муайяни иловагӣ доро мебошанд [Риндак202, с. 167]. Азбаски мазмуни нерӯро дар ин ӯ он соҳаи мавзӯ мушаххас кардан мумкин бошад, мо вобаста ба мавзӯи таҳқиқот мафҳуми мушаххастар, яъне «нерӯи педагогӣ»-ро баррасӣ карда метавонем.

Дар заминаи педагогӣ нерӯ ҳамчун хосияти ҳамаҷонибаи шахсият баррасӣ мешавад, ки дар маҷмӯ қобилиятҳои модарзод ва касбшудаи субъектро дар бар гирифта, ба воқеияти ихоткардае мансуб аст, ки меъёри воқунишро ба шароити иҷтимоӣ педагогӣ муайн месозад. Чунин воқуниш дорои самтнокии воқеиро вобаста аз талаботи шахсият, тамоюлоти арзишии мебошад, ки дар фаъолият кушода мешаванд [Сластиёнин 215, с.193].

Нерӯи педагогӣ хосияти доимо рушдбанда ва тақомулбанда мебошад на ташаккули микдорӣ. Доимо дар инкишоф будани он гузариши субъектҳои раванди педагогиро аз як ҳолат ба ҳолати дигари мукамалтар муайян месозад. В.А. Митрахович чунин мешуморад, ки дар нерӯи педагогӣ ҳамзамон якчанд сатҳҳо мутамарказ шуда метавонанд:

– нерӯи гузашта, вақте ки нерӯи пешинаи педагогӣ аллакай ба воқеият табдил ёфтааст;

– нерӯи ҳозира, вақте ки нерӯи педагогӣ имрӯз татбиқ мешавад, ӯ дар ҳолати омодагӣ ба татбиқшавӣ қарор дорад;

– нерӯи оянда, яъне фардоина, вале аллакай дар ҳозира тавлид меёбад [166, с.31].

Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро мо ҳамчун пешзаминаи зарурии фаъолияти донишҷӯён баррасӣ менамоем.

Дар асоси ғояҳои самтнокии нерӯ, нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро ҳамчун маҷмӯи ба муҳити таҳсилотӣ хоси имкониятҳо ва захираҳои баррасӣ кардан мумкин аст, ки ташаккул ва ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯёнро муайян месозанд.

Дар даҳсолаҳои охир ба гардиши илмӣ фаъолон чунин мафҳумҳо, ба мисли «фазои бисёрфарҳанга», «таҳсилоти бисёрфарҳанга», «муҳити таҳсилотӣ», «муҳити бисёрфарҳанга» ворид мешаванд. Мафҳуми «муҳит» аксар вақт барои ишораи таъсироти беруна ба инсон ӯ атрофи он истеъмоли мешавад.

Дар назарияи педагогӣ категорияи «муҳит» ҳамчун ихотаи инсон бо шароити ҷамъиятӣ ва маънавий таъриф карда мешавад. Дар рушди ин мафҳум ба муҳит маҷмӯи муносибатҳо ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ, шуури ҷамъиятӣ, фарҳанги ҷомеаи мазкур ва ихотаи иҷтимоии инсонро мансуб медонанд. Таъсироти ҳалқунанда ба ташаккул ва рушди шахсият ба муҳите нисбат дода мешавад, ки метавонад таҳти таъсири фаъолияти эҷодии инсон дигаргун карда шавад [Росэнц. 196, с.289].

Таҳлили илмӣ адабиёт дар ҷаҳорҷӯби мавзӯи таҳқиқоти мо нишон дод, ки аз охири асри XX дар педагогика таъсири муҳит ба таҳсилот ва тарбия ва истифодаи нерӯи муҳит барои рушди шахсият муайян карда шудааст. Тасдиқ карда мешавад, ки муҳит нозукона, аксар вақт бавосита таъсир расонида, ин таъсирот ҳам дар сатҳи бошуурона, ҳам дар сатҳи зершуур зоҳир мешавад. Ба тӯфайли истеъмоли васеъ

мафҳуми «муҳит» дар илмҳои гуногун таърифоти бисёрро доро мебошад, ки дар асоси онҳо муносибатҳои гуногун бо шарҳу тавзеҳи муайян мавҷуд мебошад.

Файласуфон В.А. Петровский, В.И. Слободчиков муҳитро ҳамчун қисми ҳасти мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд, ки он пайваста ба шури инсон таъсир мерасонад. Ҷомешиносон Д.Ж. Маркович, В.А. Сорокин худтаҳсилкуниро ҳамчун яке аз унсурҳои муносибатҳои ҷамъияти баррасӣ менамоянд, ки дорои унсурҳои бозтавлид ва фаъолият ва махсусияти худ мебошанд, яъне таҳсилотро ҳамчун «низомии ҳамкорӣ чомеа ва шахсиятҳо» баррасӣ менамоянд [Сорокин224]. Шарҳи фазогӣ – меҳвари муҳит дар корҳои А.А. Веряев, В.А. Козирев, И.К. Шалаев баррасӣ шуда, аз муайянсозии муҳит ҳамчун низомии томи таъсирот ба инсон иборат мебошад [Козир119]. Психологҳо М. Хайдметс, А.В. Андреева дар шарҳи психологии муҳит ба муносибатҳои субъектӣ объектӣ ва муносибати субъект ба худ таъсия мекунад [Хайдм246; 13]. В.А. Козирев мафҳумҳои «муҳит» ва «фазо»-ро вобаста аз нақши ташаккулдиҳандаи субъектҳои фаъолият баррасӣ мекунад [Козир119]. Ба ақидаи педагогҳо (О.С. Газман, Ю.В. Кулюткнн, С.В. Тарасов) муҳит ба фазои таҳсилотӣ ва ташаккули шахсият таъсири созгор гузошта, нақши меҳвариро мебошад. Ғайр аз ин, ба ақидаи онҳо ҳар гуна муҳити таҳсилотӣ метавонад, ҳамчун маҷмӯи муҳитҳои онро ташаккулдиҳанда баррасӣ шавад, ки дар он ҷой таълимгиранда ва маҳз муассисаҳои таҳсилотӣ, оила, гурӯҳ, муҳит – вазъият ва ғайра қарор доранд [Газман 69].

Ба шарҳи педагогӣ таъсия намуда, амали мутақобилаи инсонро бо муҳит мавриди омӯзиш қарор дода, А.В. Мудрик дар таҳқиқоти худ таъкид менамояд, ки мафҳуми «муҳит» аз маҷмӯи микромуҳитҳои табиӣю географӣ, худудию демографӣ, иҷтимоӣю фарҳангӣ иборат мебошад. Ӯ хусусиятҳои ба микромуҳитҳо хосро ҷудо кардааст:

- бисёрҷанбагии муҳит, ки дорои маъниҳо ва донишҳои рамзии самтнокии географӣ, меъмурию физикӣ, иқлимӣ ва химиявӣ мебошад;
- бисёриттилоотӣ, зиёдатӣ, нокифоягӣ ва зиддиятнокӣ;
- робитаи мутақобила бо фаъолияти ҳаётии инсон ва ғанигардони иттилоотии он [Мудрик168, с.127].

Дар таҳқиқоти илмӣ солҳои 80 – 90-уми асри гузашта мафҳуми «муҳит» чунин шарҳ дода шудааст:

- ҳамчун фазои иҷтимоӣю муассисаи таҳсилотӣ, ки самтгирана ба ташаккул ва рушди таълимгирандагонӣ худ таъсир мерасонад, ки зимни он навҳои гуногуни муҳитҳои таҳсилот ташаккул меёбанд;
- ҳамчун фаъолияти таҳсилотӣ, ки таълимгирандаро ихота карда, мазмуни таҳсилотро, ки ба фаъолияти маҳсулноки ӯ нигаронида шудааст, дар бар мегирад [Федотова 238. с.56].

Муҳақиқони муосир муҳити тарбиявӣ ва рушдиҳандаро ҳамчун маҷмӯи таъсирот, шароит ва имкониятҳои ташаккули шахсият доир ба намунаи додашудаи фарҳангӣ баррасӣ намуда, тавсифоти худро ба мафҳуми муҳити таҳсилотӣ ворид мекунад. А.В. Хуторской муҳити таҳсилотиро ҳамчун «муҳити табиӣ ё ба таври сунӣ эҷодшавандаи таълимгиранда таъриф мекунад, ки намудҳои гуногуни воситаҳо ва мазмуни таҳсилотро дар бар мегирад» [Хутор 249, с. 163]. Ю.С. Мануйлов таҳти муҳити таҳсилотӣ воситаи ташаккул ва рушди шахсиятро мефаҳмад [Мануйлов 153, с. 164]. В.В. Рубтсов муҳити таҳсилотиро ҳамчун шакли ҳамкорӣ баррасӣ менамояд [Рубц 198, с.11]. В.И. Слободчиков онро ҳамчун натиҷаи ҳамкорӣ таълимгиранда ва фазои таҳсилотӣ мефаҳмад [216, с. 179].

Муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ вазифаи ташаккули низомии донишхоро дар бораи арзишҳо, фарҳанги маънавии инсон, мероси фарҳангӣ ва таърихии халқҳои минтақа, дар бораи донишҳои фарҳанги маънавий ва азхудкунии донишҳо, меъёрҳо, принципҳо, анъанаҳои фарҳангҳои гуногунро таъмин намуда, ба ташаккули майлу рағбат ба муошират бо намоёндагонӣ фарҳангҳои гуногун ва хоҳиши шиносшавӣ бо мероси маънавии онҳо нигаронида шудааст. Вазифаи тарбиявӣ ба рушди сифатҳои

маънавию ахлоқӣ, муносибатҳои арзишӣ ба олам, омӯзонидани меъёрҳои ахлоқӣ, зебоишиносӣ ва ахлоқии рафтор дар таълимгирандагон мусоидат менамояд. Вазифаи иртиботӣ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ фазои мусоидро эҷод намуда, риояи майлу рағбатҳо ва арзишҳои субъектҳои онҳоро таъмин намуда, ҳудудҳои афзудани таҷрибаи маънавию аз ҳисоби афзоиш додани имкониятҳои робитаҳо ҳам дар дохили муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ ва ҳам берун аз он тавсеа мебахшад. Вазифаи ба таҷриба нигаронидашуда рушди қобилияти ҳудайниятдиҳии фарҳангӣ, худшиносӣ, ҳамдардӣ, дилсӯзӣ, мушоракат, таҳаммулпазирӣ, дар донишҷӯёнро таъмин менамояд. Вазифаи фаъолнокӣ имкон медиҳад, ки таълимгирандагон ба намудҳои гуногуни фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим шомил карда шаванд, ки ба ташаккули маҳоратҳои воқебинона арзёбӣ кардани вазъият, коркарди амсилаи муносиби рафтор нигаронида шудаанд. Вазифаи рушддиҳанда унсурҳои зарурии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ буда, ба татбиқи нерӯи ҳар як субъекти он ва ташкилот дар маҷмӯъ мусоидат менамояд, ба рушди касбию шахсиятӣ кӯмак мекунад, ба донишҷӯён барои касби қобилияти рушди худ дар ҷаҳони бисёрфарҳанга мусоидат менамояд. Вазифаи батанзимдарорӣ имконияти муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро фароҳам сохта, танзими фаъолияти субъектҳоро дар асоси меъёрҳо ва қоидаҳои умумии ташкили фаъолияти ҳаёти татбиқ менамояд.

Таҳлили захираҳои педагогӣ имкон дод, ки воситаҳои педагогии ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрзабонаи таҳсилотӣ муайян карда шаванд.

Таҳлили назариявӣ ва баррасии таҷриба имкон медиҳад собит карда шавад, ки нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ доимо рушдбанда мебошад. Он ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро зимни интиҳоби озоди шаклҳо, методҳо, воситаҳои таълиму тарбия, мазмун ва имконияти интиҳоби майдони фаъолияти инфиродӣ ва коллективона маънавию таъмин менамояд. Доимо дар тағйирёбӣ будани нерӯи педагогӣ имкон медиҳад, ки раванди ҳамгиरोёнаи ташаккули арзишии маъноҳо ва маъниҳои маънавӣ, шаклҳо ва методҳои барои захираҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ хос дар таълимгирандагон таъмин карда шавад. Бояд қайд кард, ки фаъолноқшавии равандҳои дарку андарёфти таҷрибаи маънавӣ аз ҷониби таълимгирандагон дар ташаккулёбии касбӣ ва шахсияти донишҷӯён кӯмак намуда, инчунин татбиқи технологияҳои муосири инсоншиносиро дар раванди таҳсилот таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ҳамчун қисми муҳити таҳсилотӣ маҷмӯи шароитро пешниҳод менамояд, ки ба ташаккули шахсият, омодагии он ба ҳамкориҳои самарабахши байниэтноӣ ва байнифарҳангӣ, фаҳмидани фарҳангҳо ва этнофарҳангҳои дигар, муносибати таҳаммулпазирона ба намоёндагони фарҳангҳо ва этносҳои гуногун таъсир мерасонанд.

Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ – ин ташаккулёбии тағйирёбандае мебошад, ки захираҳои таҳсилотӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ ва таҷрибавӣ, самтҳои раванди таҳсилотӣ ба шинос намудани таълимгирандагон бо арзишҳои умумифарҳангӣ ва миллӣ, иҷтимоишавии бомуваффақият дар ҷомеа, қонеъгардони талаботи омӯзгорон ва таълимгирандагон, озодии интиҳоби шаклҳо, методҳо ва воситаҳои тарбия, имконияти майдони рушди маънавию ахлоқиро, ки бо амсилаи сохторӣ таъмин шудаанд, дар бар гирифта, аз ҷониби мо ҳамчун воситаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён баррасӣ мешавад.

Адабиёт:

1. Газман, О.С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема [Текст] / Новые ценности образования: десять концепций и эссе. Вып. 3. – М.: Инноватор, 1995. – 58 с.

2. Козырев, В.А. Гуманитарная образовательная среда педагогического университета: сущность модель проектирование [Текст] / В.А. Козырев. – СПб.: Из-во РГПУ им. Герцена, 2004. – 327.
3. Мануйлов, Ю.С. Средовый подход в воспитании [Текст] / Ю.С. Мануйлов. Под ред. Л.И. Новиковой. – Кустанай, 1997.– 244 с.
4. Митрахович, В.А. Воспитательный потенциал среды и социализации детей [Текст] / В.А. Митрахович. Педагогика, 1999. – №4. С. 27–39.
5. Мудрик, В.А. Воспитание как социальный феномен [Текст] / А.В. Мудрик. Сибирский педагогический журнал. – 2006. №2, С. 126– 128.
6. Риндак, В.Г. Педагогика креативности: [Текст] / В.Г. Риндак. –М.: Универ. Книга, 2012–284 с.
7. Рубцова, В.Г., Ивошина, Т.Г. Проектирование развивающей образовательной среды школы. [Текст] / В.Г. Рубцова, Т.Г. Ивошина– М.:МГУ, 2012. – 223 с.
8. Российская педагогическая энциклопедия. В -2 томах. Т 2. (М. Я.) / [Текст] / Под ред. В.В. Давыдов.–Большая Российская энциклопедия, 1999.–560 с.
9. Слостёнин, В.А. Формирование профессиональной культуры учителя [Текст] / В.А.Слостёнин.–М, 1993. – 211 с.
10. Слободчиков, В.И., Исаев, Е.М. Психология человека. Ведение психологию субъективности [Текст] / Слободчиков В.И., Исаев, Е.М.– М.: Школа.– Пресс, 1995. – 179 с.
11. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. Исслед. изм. в больших системах искусства, истины этики, права и обществ. тношений. [Текст] / П.А. Сорокина. – Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан, Гуманитар. Инс-та. 200 – 1050 с.
12. Федотова, В.Г. Душевное и духовное [Текст] / В.Г.Федотов. Философские науки. – 1988. – №7. – С. 50 – 58.
13. айдметс, М. Феномен персонализации среды: теоретический анализ [Текст] / Средовые условия групповой деятельности. – Таллин, 1988. – С. 5 – 15.
14. Хуторской, В.А. Современная дидактика. [Текст] В.А. Хуторской / Спб: Питер, 2001. – с.188

ХУСУСИЯТҲОИ МАХСУСИ ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШҚҶӢН ДАР МУҲИТИ БИСӢРФАРҶАНГИИ ТАҲСИЛОТИИ ДОНИШГОҶӢ

Дар мақола дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ ва гузаронидани корҳои озмоишӣ хусусиятҳои махсуси ташаккули таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишқӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ мавриди таҳлилу натиҷагирӣ қарор дода шудааст.

Қайд карда мешавад, ки ташаккулёбии таҷрибаи маънавии ҷавонони муосири тоҷик дар заминаи татбиқи бомуваффақияти дурнамоҳои ҳаётии худ сураат мегирад. Барои рушди маънавӣ-ахлоқӣ давраи худмуайянкунии шахсият муҳим буда, бо таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ марбут мебошад. Ҷамзамон таъкид карда мешавад, ки давраи донишқӯи ин давраи ғанигардии ғайбӣ ва бошуурокаи таҷрибаи маънавӣ мебошад. Ба таври мустақилона дар муоширати ҳаррӯза дар ҷомеаи донишқӯён таҷрибаи маънавии худро тавассути арзёбии мавқеъҳои маънавӣ ва ҳудударзёбии рафтори худ, мушохидаҳо аз болои рафтору кирдори атрофиён ғани гардонида, барои интихоби дурусти рафторҳои ахлоқӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Калидвожаҳо: таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишқӯён, муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ, нерӯи педагогӣ, фазои бисёрфарҳанга, рушди таълимгирандагон, ташаккули шахсият.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ЭТИЧЕСКОГО ОПЫТА СТУДЕНТОВ В КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

В статье опираясь на научные источники проводились экспериментальные работы определяющие особенности формирования культурно-нравственные предпосылки студентов в многокультурной среде.

Можно сказать, что для современной молодёжи формирование культурного опыта является исследовательской базой в наше время. В процессе обучения в высших учебных заведениях надо развивать культурно- нравственные качества личности.

Одновременно можно сказать, что студентческие времена являются активными временами сознательного опыта. В самостоятельной обстановки в повседневной общении студенты обогащают свой интерес культурными нравами и самоопределением своего поведения, для наблюдения окружающих, с целью обогащения нравственных и культурных мотивов.

Ключевые слова: культурно-нравственный опыт студентов, многокультурная обучающая среда, педагогическая сила, многокультурная сфера, сила обучающийся, развитие личности.

FEATURES OF FORMATION OF SPIRITUAL AND ETHICAL EXPERIENCE OF STUDENTS IN A CULTURAL-EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article, based on scientific sources, carried out experimental works defining the peculiarities of the formation of cultural and moral prerequisites of students in a multicultural environment.

It can be said that for modern youth the formation of cultural experience is a research base in modern times. In the course of studying in higher educational institutions, it is necessary to develop the cultural and moral qualities of the individual. At the same time, it can be said that student times are active times of conscious experience. In an independent environment in everyday communication, students enrich their interest in cultural mores and self-determination of their behavior, to observe others, in order to enrich moral and cultural motives.

Keywords: cultural and moral experience of students, multicultural learning environment, pedagogical strength, multicultural sphere, learning strength, personality development.

Сведения об авторе: Курбонов М.С. старший преподаватель кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, Тел (+992) 918 76 65 90

Information about the author: Kurbonov M.S. senior lecturer, department of psychology, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT. 735360, Kulob, tel: (+992)918 76 65 90

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТНОКИИ МУАЛЛИМОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОИИ ОЯНДА ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ МУҲИМИ ПЕДАГОГӢ

Мирзоева Арафамо
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Илми педагогӣ ва психологӣ, вобастагии рушди шахсиятро аз шароити иҷтимоӣ кушода дода, қайд мекунад, ки инсон шахси ғайбӣ ва амалкунанда дар муҳити атроф мебошад. Рисолати он – на объекти беғайбият мебошад, ки таҳти таъсири шароити муайяни иҷтимоӣ қарор дорад. Мутобиқи хусусияти асосии табиати фардият инсон таҳти таъсири шароити иҷтимоӣ қарор дорад, ки аз онҳо низоми нуқтаҳои назар,

тобеият ба қолибҳо ва арзёбии муқаррароти ботинӣ, муносибати шахсият ба шахсиятҳои дигар, ҳодисаҳо ва ҳолатҳои ҳаётӣ ва ғ. вобаста мебошанд.

Дар шароити муассисаи таҳсилоти олии касбӣ донишҷӯ – омӯзгори оянда марҳилаи ташаккулёбиро гузашта, тадричан чехраи шахсии худро ба дарк кардан, даъво кардан ба калимаи вазнини худ “Ман” шурӯъ мекунад. Аз ин ҷо, омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии касбӣ набояд рушди психикии донишҷӯро дар вобастагӣ аз шароит ва омилҳои беруна гузорад. Ин шароит ҳамеша бо кумаки хусусияҳои инфиродӣ ва муносибатҳои иртиботии он бо шахсиятҳои дигар вайрон мешаванд.

Аз ин рӯ, самаранокии таълим дар шароити муассисаи таҳсилоти олии касбӣ на танҳо аз омилҳои берунаи таълим, балки инчунин аз маҳорати педагогии омӯзгор, тарҳрезии оқилонаи барномаи таълимӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, методҳои тадрис, мучаҳҳазнокӣ бо воситаҳои техникӣ, рушди ақлонии донишҷӯён, муносибатҳои онҳо ба таълим ва хусусиятҳои худташаккулкунии фаъолияти зеҳнӣ ва шинохтӣ вобаста мебошад [7, с. 78].

Воқеиятҳои давраи муосир чунинанд, ки таҳаввулоти иҷтимоию иқтисодӣ дар ҷомеа фавран, хеле зуд ва суръати калон сурат мегиранд. Ба донишҷӯёни муосир, аз ҷумла дар низоми муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, дар шароити норасоии шадиди вақт таҳсил кардан рост меояд. Онҳо дер боз дарк карданд, ки натиҷаи асосии фаъолияти таҳсилотии онҳо аз сатҳи рушди қобилият ва амалҳои шахсиятӣ ва мустақилона, аз маҳорати қабули қарорҳои мустақилона дар шароити сифатан нави касбӣ вобаста мебошад.

Олимони собит сохтаанд, ки барои фаъолияти бомуваффақият дар фазои муосири таҳсилотӣ донишҷӯён бояд дорои ду сифатҳои авлавиятнок бошанд:

1. Ядроии устувор, мустаҳкамаи шахсият (сатмнокии касбӣ), доираи назар, эътиқодоти иҷтимоӣ ва ахлоқӣ.

2. Инъитофпазирии тафаккур, қобилияти азхуд ва коркард кардани иттилооти нав, яъне қарор гирифтани дар ҷараёни ҳодисаҳо аз рӯи ҳамаи масъалаҳои муҳим.

Таҳлили муносибатҳои гуногун ба баррасии ин масъалаи мураккаби ихтилофнок дар бораи он гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз роҳҳои воқеии ҳалли масъалаи шомилсозии донишҷӯн ба фаъолияти фаъоли таҳқиқотӣ мебошад, зеро он то дараҷаи бештарин ба омодагии хонандагон ба фаъолияти ояндаи касбӣ аз ҷониби онҳо мусоидат менамояд [2, с. 69].

Бешак, аз ин нуқтаи назар муҳимияти хосро қор бо ҷавонони боистеъдоди донишҷӯ, ҷалби тадриҷии онҳо ба раванди “инқилоби таҳсилотӣ” касб мекунад. Бояд қайд кард, ки бо баррасии масъалаи рушди салоҳиятнокӣ дар донишҷӯён, инчунин хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, тавассути ҷалби онҳо ба фаъолияти таҳқиқотӣ аксари психологҳо ва педагогҳои маъруф: И.Д. Чечел, Н.И. Дереклеева, А.В. Леонтович, А.И. Савенков, А.И. Доровской, А.В. Хуторской ва диг. машғуланд. Дар қорҳои онҳо ба сифати масъалаи калидии тамоми раванди педагогӣ масъалаи ангишиши шахсиятӣ қарор дорад. Дарки ғояи муносибати шинохтию эҷодӣ ва эҷоди муҳити салоҳиятнок барои дарки олам, худ, ва худ дар ин олам раванди хеле меҳнатғунҷоиш, вале қомилан воқеӣ, мебошанд.

Тавачҷуҳи махсус дар раванди ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда дар шароити муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба ташкили ҳамкориҳои мақсадноки омӯзгор ва донишҷӯён зоҳир карда мешавад, ки ҳадаф ва натиҷаи он бояд дастёбӣ ба натиҷаи асосӣ гардад.

Самаранокии ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда на танҳо аз хусусияти фаъолияти педагог дар ин самт, балки инчунин аз хусусиятҳои рушди донишҷӯҳамчун субъекти раванди таҳсилотӣ вобаста аст. Баҳисобгирии омилҳои зикршуда шартӣ зарурии ташкили фаъолияти шинохтию эҷодии донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мебошад.

Пешзаминаҳои психологию педагогии оmodасозии донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии касбиро мавриди баррасӣ қарор дода, бояд таваҷҷуҳи махсус ба имкониятҳои инфиродӣ ва шинохтии омӯзгори оянда, инчунин ба намудҳои асосии фаъолияти касбии аз ҷиҳати психологӣ аз ҷониби онҳо муайяншуда зоҳир карда шавад [8, с. 89-92].

Донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар остонаи воридшавӣ ба ҳаёти мустакилона ва касбӣ қарор дорад. Ин вазъияти муомилан нави иҷтимоии ташаккул ва рушди касбии ӯро эҷод мекунад. Дар назди ӯ зарурати худмуайянкунӣ, такмили роҳи ҳаётии худ ҳамчун вазифаи муҳимияти аввалиндараҷаи ҳаётӣ ба вучуд меояд. Ташаккули салоҳиятнокии касбӣ ба маркази психологӣ ва доминанти вазъияти рушди донишҷӯи муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ мубаддал шуда, дар ӯ ангезиши худвижаи ботинӣ ва мавқеи инфиродиро эҷод мекунад. Мавқеи нави иҷтимоии донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои ӯ ҳам муҳимияти таҳсил ва таҳсилот, вазифаҳо, ҳадафҳо, мазмуни онро тағйир медиҳад. Марказ дар ин раванд ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда мешавад. Ӯ қарор қабул мекунад, ки иқдоми ояндааш дар ташаккул ва рушди касбӣ ҷиғуна бошанд.

Ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда бо қонёгардонии талаботҳои ҳукмрони ботинии ӯ алоқаманд аст. Яке аз чунин талаботи донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҷузъи таркибии шинохтӣ (маърифатӣ) мебошад. Зимн татбиқи он шавқу мароқҳои устувор ташаккул меёбанд, ки муносибатҳои мусбати ӯро ба фанҳои таълимӣ муайян мекунад. Омӯзгори ояндаро имконияти тавсеа бахшидан, ғанигардонии донишҳои худ, воридшавӣ ба моҳияти падидаҳои омӯхташаванда, муқаррарсозии робитаи сабабу натиҷавӣ ва диг. ҷалб менамоянд.

Дар шароити таълими донишҷӯ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳуди раванди таълим ва ташкили машғулияти таълимӣ муҳим аст. Дар ин ҷо бояд ду ҷанбаи масъала зикр карда шаванд:

1. Ташкили машғулиятҳо аз ҷониби омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии касбӣ.
2. Муташаккилии ҳуди донишҷӯ [5, с. 54].

Дар ташкил кардани лексияҳо ва машғулиятҳои дигар ҷудокунии худташаккулкунии омӯзгор ва ташкили фаъолияти маърифатии донишҷӯён зарур аст. Салоҳиятнокии психологии омӯзгор дар машғулияти лексионӣ ин, пеш аз ҳама, фаъолияти эҷодӣ ва робитаи ӯ бо донишҷӯён мебошад.

Омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои гузаронидани лексияи босифат ва самаранок ҳатман бояд вазъи психикии аудиторияро омӯзад. Дар ҳолате, ки донишҷӯ ба лексия мароқ зоҳир накунад, омӯзгор ба тартиби ҳатмӣ бояд тактикаи худро тағйир дода, бо кумаки мисолҳо ва далелҳои муътамад моҳият ва мазмуни лексияро шарҳу тавзеҳ диҳад. Ин ба донишҷӯён имкон медиҳад муносибати худро ба омӯзгор тағйир диҳад. Қайд кардан зарур аст, ки муносибатҳои омӯзгор ва донишҷӯ на танҳо дар вақти лексия, балки инчунин дар раванди гузаронидани машғулиятҳои амалиявӣ, машваратҳо, машғулиятҳои озмоишгоҳӣ, қабули санҷишҳо ва имтиҳонот, корҳои курсӣ ва дипломӣ инкишоф меёбанд. Муносибатҳои омӯзгор ва донишҷӯён метавонанд ҳам хусусияти мусбат, ҳам манфӣ дошта бошанд. Ҳамин тавр, баъзе омӯзгорон бо донишҷӯён забони умумиро зуд меёбанд, ва ин барои гузаронидани минбаъдаи машғулиятҳо аҳамияти калон дорад. Дар ин соҳа нақш ва ҷойгоҳи мураббӣ эҷодкор бузур мебошанд.

Бешак, одоби педагогии омӯзгор нақши муҳимро иҷро мекунад. Санъати суҳанварии омӯзгор, муташаккилӣ, одоби педагогӣ, қори моҳиронаи ӯ бо донишҷӯён имкон медиҳанд машғулиятҳо самаранок, босифат гузаронида шуда, диққат ба донишҷӯён мутамарказ карда шавад.

Лексия, ҳамчун асоси ташкили таълим, се вазифа: додани таҳсилот, тарбия, рушдро иҷро мекунад. Албатта, ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда масъалаи одӣ набуда, пеш аз ҳама, аз қобилиятҳо ва усулҳои омодагии онҳо дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, аз ҷумла дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ вобаста мебошад [1, с. 25].

Лексияе, ки вазифаи он на танҳо аз додани донишҳои зарурӣ, балки аз ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда мебошад, чӣ тавр бояд тарҳрезӣ карда шавад? Он, пеш аз ҳама, ба омӯзиши қонунҳои илми педагогӣ ва психологӣ, табиат, ҷомеа, забон ва тафаккур нигаронида шуда, бо маҳорат ва малакаи омӯзгор ба таври ҷудонашаванда алоқаманд аст.

Бояд қайд кард, ки раванди педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳадафҳо ва вазифаҳои худро дорад. Он аз вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ҷомеа маншаъ мегирад. Он аз раванди мақсадноки таълим ва тарбия иборат буда, ҳадаф ва вазифаҳои таълим ва рушди донишҷӯёнро мегузорад, ки инчунин ҳадафи раванди педагогӣ мебошад.

Раванди педагогӣ раванди дохилии алоқадор буда, моҳияташ дар он ифода меёбад, то ки амалияи иҷтимоӣ бо марҳилаҳо ва мураккабиҳои зиёд ба ғоя ва сифатҳои инсонии таҳсилгирифтае мубаддал шавад, ки дорои фарҳанги баланд мебошад, ки дар раванди дар боло зикршуда ташаккул меёбад. Дар ин робита, ба қонунҳои зерини педагогӣ ишора кардан мумкин аст:

- раванди педагогӣ – ин раванди дучониба (тадрис ва таҳсил) мебошад;
- самаранокии раванди педагогӣ аз шароите вобаста аст, ки дар он ҷараён мегирад, яъне: аз шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ ва бехдоштӣ;
- дар раванди педагогӣ равандҳои роҳнамоии педагогӣ ва худидорақунӣ, худтаълимдихӣ ва худтарбияқунӣ бо ҳамдигар алоқаманданд;
- таълим ва тарбия аз баҳисобгирии хусусиятҳои нфироии психологӣ донишҷӯён вобаста мебошанд;
- методҳо ва воситаҳои таълим ва тарбия бо вазифаҳо ва мазмуни онҳо дар вазъияти мушаххас муайян мешаванд.

Амалиёти муҳимтарин дар раванди таълим таълими банақшагирифташудаи тарбиявӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар раванди таълим банақшагирӣ вазифаи муҳимтарин мебошад. Аз он дараҷаи дурустӣ ва дақиқии таҳияи лоиҳаи машғулият, таълим, бобарории қори педагогӣ вобаста мебошанд. Нақшаи тарҳрезӣшударо иҷро карда, педагогҳо фаъолияти донишҷӯро мавриди таҳлил қарор медиҳанд. Интиҳоби дақиқ, дурусти технологияи таълими донишҷӯ – ин қори душвор буда, салоҳиятнокии ва маҳорати педагогии махсусро талаб мекунад.

Таълими иттилоот – ин раванди муоширати педагог ва донишҷӯён, байни донишҷӯён дар қори гурӯҳии дастачамбона, дар раванди фаъолият буда, педагог қўшиш мекунад ба донишҷӯён пояи хубро барои омӯзиши иттилоот, барои фаҳмиши дақиқи маводи зарурӣ диҳад, ки роҳ ба сӯи маърифат аст.

Таълими иттилоотро шартан ба намудҳои зерин: таълими иттилоот ба донишҷӯён доир ба масоиле, ки истидлоли масъалаи гузошташуда мебошанд, мушоҳида, воқунишҳо, ҳаллу фасл ва таҳлил аз нуқтаи назари психологӣ тақсим кардан мумкин аст.

Дар ҷараёни таълим додани асоснокқунӣ, истидлолҳам барои педагог, ҳам барои донишҷӯ мураккаб ба назар мерасад. Барои педагог, ҳамчун барои мутахассис, ҳама чиз равшан аст, вале барои донишҷӯ онҳо мураккабиро эҷод мекунанд, зеро иттилооти донишҷӯ ноқифа аст.

Аз ин рӯ, масъалаҳои педагогӣ, ба мисли: ташкили фаъолияти маърифатии донишҷӯён, омӯзиши истидлоли асосӣ вобаста аз амалиёти универсалӣ ба вучуд меоянд.

Донишчӯ, ба кадри зарурат, ягон хел далели дурустро пешниҳод мекунад. Дар ҳақиқат, мо тааҷҷуб мекунем, вақте ки педагог бо таҳсилоти олий ва донишчӯ бе интихоби далел якхела амал мекунад. Кӯшиш мекунем тавзеҳ диҳем, ки истидлол таъйинот ва ҳадафи худро дорад. Ҳадафи истидлол ташаккулдихӣ, муайянкунии ҷойгоҳ мебошад. Он донишҳои муайян, таваҷҷуҳи муайянро зимни тавзеҳ ва мулоҳизаронӣ талаб мекунад. Барои педагог муҳим аст донишҳои худро дар бораи ин ё он маводи таълим рушд дода, ташаккул диҳад. Дар ҳаллу фасли масъалаҳое, ки донишчӯ бо онҳо дучор мешавад, ҳайати профессориро педагогӣ бо мақсади таҳияи механизми мутобикшавии касбӣ иштирок мекунад.

Низоми таҳияшуд имкон медиҳад тамоми фаъолияти шуъбаҳо, кафедраҳо ва намояндагони донишгоҳ ба танзим дароварда шаванд. Фаъолияти гурӯҳи ҳайати профессориро омӯзгорӣ ба ҳаллу фасли яке аз вазифаҳои муҳимтарин – эҷоди амсилаи ягонаи ташкили раванди таълим ва тарбия – равона карда шудааст. Тамоми раванди таълим ба рушди мустақилона ва таълими донишчӯён нигаронида шудааст. Кори мустақилона яке аз омилҳои муҳимтарини рушд ва ташаккули донишчӯён мебошад, зеро дар соҳаи назария ва амалия масъалаҳои зиёде мавҷуданд, ки донишчӯ бояд онҳоро мустақилона иҷро карда, дар худ маҳоратҳо ва малакаҳои таҳияи кори мустақилонро ташаккул диҳад. Ҳамзамон донишчӯ бояд дарк кунад, ки дар раванд нақш ва ҷойгоҳи педагог хеле баланд аст. Аз ин рӯ, дар ин ҳолат тафаккур ва эҷодкории донишчӯ хеле фаъоланд. Онҳо кӯшиш мекунад рӯз то рӯз таваҷҷуҳи худро ба омӯзиши мустақилона равона созанд.

Бояд қайд кард, ки кори мустақилонаи донишчӯён қисми чудонашавандаи раванди таълим дар омодагии мутахассиси баландсифат мебошад, ки метавонад масъалаҳои дар наздаш гузошташударо мустақилона ҳаллу фасл намояд. Пайдоиши нигариш ба худтаҳсилкунӣ то дараҷаи зиёд аз таъсири одамони атроф: самтнокии муоширати оилавӣ, самтгирии гурӯҳ ва микро – гурӯҳ, таъсири мақсадноки педагог вобаста мебошад. Дар ташкилоти тарбиявӣ нигариш ба худтаҳсилкунӣ бо кумаки кори дахлдори фаҳмондадихӣ, вақте ки барои аъзоёни он аҳамияти худтаҳсилкунӣ, имкониятҳо барои худтаҳсилкунӣ ва усулҳои он кушода дода мешаванд, ташаккул меёбад [7, с 177].

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва коллеҷҳо шаклҳои гуногуни кори мустақилона вучуд доранд: педагогҳо донишчӯёнро бо рӯйхати адабиёт, барномаи таълим, методикаи кор бо адабиёт, рефератҳо, навиштани ғушурда, методикаи тартиб додани конспектҳои лексионӣ ва нақшаҳо барои гузаронидани маърӯзаҳо ва навиштани рефератҳо шинос намуда, бо кумаки онҳо дар онҳо омӯзиши мустақилонро ташаккул медиҳанд.

Кафедра доир ба кори мустақилона мушовираҳо гузаронида, барои муҳокима рефератҳо омода месозад, ки маводи масъалавиро дар бар мегиранд.

Ба кафедра барои суҳанронӣ доир ба методҳои аслии таҳқиқот мутахассиси баланддигтисос давъват карда мешавад. Масалан, кафедра доир ба методикаи таълим мувоҳисаҳо ташкил карда, донишчӯёнро ба онҳо давъват мекунад. Дар машғулиятҳои амалӣ ва семинарҳо донишчӯён рефератҳо доир ба масъалаҳои муҳими муосир навишта, онҳоро мавриди муҳокима қарор дода, дар бораи нуқтаи назари худ хабар медиҳанд, ки маҳоратҳо ва ҳунари касбӣ, салоҳият ва салоҳиятнокии шахсиятии онҳоро рушд медиҳад.

Дар ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда нақши муҳимро кори курсӣ мебозад. Дар охири курси якум барои донишчӯён мавзӯҳои корҳои курсӣ тайёр карда шуда, ҳамзамон онҳоро бо талаботҳо ва методикаи кори мустақилона, адабиёти зарурӣ ва ғ. шинос мекунад. Ин тасодуфӣ нест, зеро донишчӯи коллеҷи педагогӣ на танҳо донишҳоро касб мекунад, балки инчунин бояд тарзи мустақилонаи истифодаи онро дар амал, истифодаи маводи нави таҳқиқотро донанд.

Аз ин нуқтаи назар кори мустақилона аз аҳамияти калон бурхӯрдор аст. Ин масъала таваҷҷуҳи асосии омӯзгорро ба адабиёти педагогӣ ва методикаи таълим, гузаронидани кори амалиявӣ, бо омӯхтани вақти холии донишҷӯён, воситаҳои ташкили оқилонаи меҳнати зеҳнӣ ва истифодаи онҳо аз рӯи фанҳо ва ихтисосҳои дигар равона месозад. “Вале, – менависад А.В. Илина, – аз ҷониби мо муқаррар карда шуд, ки ба ташаккули мустақилияти маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар раванди омӯзиши фанҳои умумикасбӣ то ҳанӯз таваҷҷуҳи нокифоя зоҳир карда мешавад. Сохтори раванди ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда дар раванди омӯзиши фанҳои умумикасбӣ муайян карда нашудааст: на ҳамеша сатҳи мазмуни ҷузъҳои мустақилияти намоиши донишҷӯён ва меъёрҳои ташаккулёфтагии мустақилияти маърифатии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ошкор карда мешаванд [1, с 4].

Ташкили кори мустақилонаи аудиторӣ ва берунааудиторӣ салоҳиятнокии омӯзгори ояндаро ташаккул дода, барои ташаккулёбии касбӣ, такмили минбаъдаи ихтисос асос хоҳад шуд. Дар ин асос педагогӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд донишҷӯёнро барои худ такмилдиҳии шинохтӣ бо кумаки кори мустақилона тайёр кунанд.

Ба моҳияти кори мустақилона ва ташкили он дар адабиёти педагогӣ ба таври гуногун равшанӣ андохта шудааст. Масалан, А.А. Леонтев менависад: “Ҳар як зина вазифаҳоеро ҳаллу фасл намояд (ва усулу методҳои дахлдорро ба кор барад), ки ба анғезаҳои таҳсил ва хусусиятҳои синну солии хонандагон ҷавобгӯ ҳастанд, – ҳамин аст вазифае, ки дар рӯзномаи корӣ қарор дорад [7, с 24].

Аксари олимони педагогҳои маъруф моҳият ва арзиши кори мустақилонаро ҳамчун омилҳои махсус дар ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда мебинанд. Ю.К.Бабанова, В.К.Будак, Л.Г.Дайри, В.Н.Есипов, Л.В.Жарова ва диг. ба сифати соҳаи кори мустақилона чунин намуди фаъолияти донишҷӯёнро мешуморанд, ки зимни онҳо супоришҳои таълимие иҷро карда мешаванд, ки ба азхудкунии бошуурона ва мустақами донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, ташаккули салоҳиятнокии донишҷӯ ҳамчун вижаҳои шахсиятии омӯзгори оянда мусоидат менамоянд [4, с 8].

Таҳлили корҳои педагогҳои маъруф моро ба чунин хулоса меорад, ки масъалаҳои омӯзиши кори мустақилона дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо як қатор хусусиятҳо тавсиф меёбад:

1. у
Кори мустақилона аз ҷониби аксарияти муҳаққиқон ҳамчун намуди фаъолияти маърифатии таълимгирандагон дар дарс ва дар хона муайян мешавад; иҷрои он бо супориши педагог, вале бе иштироки бевоситаи он, амалӣ карда мешавад.

2. Кори мустақилона ба ташаккули чунин вежаҳои муҳими шахсият, ба мисли: маърифатнокӣ, фаъолнокӣ, муносибати эҷодкорона ба меҳнат ва ғ. мусоидат менамояд.

3. Зимни кори мустақилона ҳадафи ҳар як супориш бояд дарк карда шавад, яъне зимни иҷрои он хонанда ба донишҳо, маҳоратҳои фанӣ, таҷриба дар омӯзиши фанни мазкур, инчунин маҳорати худ дар корбарии воситаҳои таълимӣ таъмин мекунад.

Кори мустақилона дар донишҷӯён мавҷуд будани баъзе маҳоратҳои умумии таълимиро талаб мекунад, ки ба ташкили оқилонаи он мусоидат менамоянд:

- маҳорати банақшагирии кор;
- гузориши дақиқи низоми вазифаҳо ва ҷудо кардани асосҳои дар миёни онҳо;
- маҳорати интихоби қарори зудӣ сарфакоронаи вазифаҳои гузошташуда;
- назорати моҳиронаи фаврии иҷрои супоришҳо;
- маҳорати зуд ворид кардани ислоҳҳо ба кори мустақилона, таҳлили натиҷаҳои умумии кор, муқоисаи натиҷаҳои бадастомада бо мақсадҳои қаблӣ;

–ошкор кардани сабабҳои инҳирофот ва муайян кардани роҳҳои бартароф кардани онҳо зимни қори минбаъда дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ [3, с 116].

Ҳамаи гуфтаҳои боло лаҳзаҳои асосии ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда мебошанд, аз ин рӯ, тарҳрезии дуруст ва самараноки раванди таълимӣ боиси ташаккул ва рушди педагоги оянда шавад. Мисолҳои дигарро, ки муҳимияти қори мустақилонро тавзеҳ медиҳанд, овардан мумкин аст, вале нуқтаи назари П.И. Пидкасистаяро ба инобат гирифтани зарур аст, ки дар ин масъала муқарраркунанда мебошад: “қори мустақилона воситаи мушаххаси педагогии ташкилот ва идоракунии фаъолияти мустақилона дар раванди таълим мебошад”[1, с 31].

Ба ақидаи М.Г. Гарунов ва П. И. Пидкасистия, қори мустақилонаи донишҷӯён тавсифоти муҳими зеринро доро мебошад: он ҳар як марҳилаи рушди донишро ташаккул медиҳад, ин гузариш аз надонистан ба дониш ва марҳилаҳои дониш, маҳоратҳо, малакаҳо дар ҳаллу фасли вазифаҳои муҳим мебошад: дар донишҷӯён маҳорати самтгирӣ намудан дар иттилооти илмӣ пайдо мешавад; он барои муошират, худташаккулӣ дар омӯзиши методҳои фаъолияти касбӣ, фаъолияти маърифатӣ ва илмию истеҳсоли, худмуайянкунии чамбаасткунанда муҳим мебошад [5, с 5].

Тавре дида мешавад, муҳаққиқон ба масъалаҳои қори мустақилона машғул шуда, ба он мазмуни гуногун дохил мекарданд. Ба назари мо, қори мустақилонро ҳамчун яке аз намудҳои муҳими ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсиятии омӯзгори оянда баррасӣ кардан мумкин аст. Он диққати донишҷӯёнро ҷалб мекунад, агар қор бо ҷалби адабиёт аз рӯи ихтисос, мавзӯи таҳқиқот ва ташкили илмии меҳнатии донишҷӯён ва педагогҳо ҳамроҳӣ кунад.

Самаранокии фаъолияти педагог на танҳо аз таҷрибаи ӯ, балки инчунин аз тақмили ихтисоси илмӣ ва педагогии ӯ, маҳорати истифодаи иттилоот аз ҷониби ӯ қорқарди он вобаста мебошад. Зимни ташкили қори меҳнатии илмии донишҷӯён бояд дар бораи интихоби фаъолият, ҳадафи гузошташуда, тақсимооти вақт, низоми донишҳо, худидоракунии самараноктар хабари пешакӣ дода шавад.

Адабиёт:

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике /Ш. А.Амонашвили. – М.: Издательский дом Ш. А. Амонашвили, 1996;
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания /Б. Г.Ананьев. – М.: Издательство МГУ, 1986;
3. Андреева Г. М. Межличностное восприятие в группе /Г. М.Андреева. – М: Издательство МГУ, 1981;
4. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение /С. Ф.Анисимова. – М. : Мысль, 1979.- 520 с.
5. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком /А. А.Бодалев. – М.: Издательство МГУ, 1982;
6. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком /А. А.Бодалев. – Л., 1965;
7. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком /А. А.Бодалев.-С-П.: ЛГУ, 2008;
8. Бодалев А. А. Представление о школьнике и понятие о его личности у его сверстников и учителей /А. А.Бодалев // Уч записки ЛГУ, выпуск 1. Л., 1986;
9. Бодалев А. А. Формирование понятия о другом человеке как личности /А. А.Бодалев. – Л.: Издательство, 1970.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность /А. Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977;

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТНОКИИ МУАЛЛИМОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОИИ ОЯНДА ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ МУҲИМИ ПЕДАГОГӢ

Самаранокӣи ташаккули салоҳиятнокии арзишию касбӣ ва шахсияти омӯзгори оянда на танҳо аз хусусияти фаъолияти педагог дар ин самт, балки инчунин аз хусусиятҳои рушди донишҷӯҳамчун субъекти раванди таҳсилотӣ вобаста аст.

Омӯзгорони ояндаро бояд имконияти тавсеа бахшидан, ғанигардонии донишҳои худ, воридшавӣ ба моҳияти падидаҳои омӯхташаванда, муқаррарсозии робитаи сабабу натиҷавӣ ва дигарро омӯхт.

Таҳлили муносибатҳои гуногун ба баррасии ин масъалаи мураккаби ихтилофнок дар бораи он гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз роҳҳои воқеии тайёр намудани омӯзгорони ояндаин шомилсозии донишҷӯён ба фаъолияти фаъоли таҳқиқотӣмебошад, зеро он то дараҷаи бештарин ба оморасозии хонандагон ба фаъолияти ояндаи касбӣ аз ҷониби онҳо мусоидат менамояд.

Калидвожа: Омӯзгор, самаранок, истеъдод, хонанада, дониҷӯӣ, падида, фаъолият, натиҷа, таҷриба, ихтисос, мураккаб, шомилсозӣ, оморасозӣ моҳият.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ КАК ВАЖНЫЙ ВОПРОС ОБУЧЕНИЯ

Эффективность формирования ценностно-профессиональных и личностных компетенций будущего учителя зависит не только от характера работы учителя в этой области, но и от особенностей развития студента как субъекта образовательного процесса.

Будущие учителя должны научиться расширять, обогащать свои знания, понимать, что изучается, устанавливать причинно-следственные связи и многое другое.

Анализ различных подходов к решению этой сложной и противоречивой проблемы показывает, что одним из реальных способов обучения будущих учителей является вовлечение студентов в активную исследовательскую деятельность, поскольку они с большей вероятностью подготовят студентов к будущей карьере.

Ключевые слова: педагог, эффективный, талант, дом, студент, феномен, деятельность, результат, опыт, специальность, комплекс, включение, сущность подготовки.

FORMATION OF COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF ELEMENTARY SCHOOL AS AN IMPORTANT QUESTION OF TEACHING

The effectiveness of the formation of value-professional and personal competencies of a future teacher depends not only on the nature of the teacher's work in this area, but also on the characteristics of the student as a subject of the educational process.

Future teachers must learn to expand, enrich their knowledge, understand what is being studied, establish causal relationships and much more.

An analysis of various approaches to solving this complex and controversial problem shows that one of the real ways of teaching future teachers is to engage students in active research, since they are more likely to prepare students for their future careers.

Key words: teacher, effective, talent, home, student, phenomenon, activity, result, experience, specialty, complex, inclusion, essence of preparation.

Сведения об авторе: Мирзоева А, ассистент кафедры география и туризм Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. тел: (992)987-47-47-91

Information about the author: Mirzoeva A., Assistant of the Department of Geography and Tourism, Kulyab State University named after Abuabdulloha Rudaki. Address: Kulyab State University named after Abuabdulloha Rudaki. 735360, Kulyab, S. Safarov street 16. tel: (992) 987-47-47-91

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФИЯ ВА ИҚТИСОДИЁТ- ГЕОГРАФИЯ И ЭКОНОМИКА

Баротов Ч.К. Тавсифи географии ноҳияи маъмури Восеъ.....	5
Иброҳимова Р.А. Музеи Кулябской зоны и их роль в развитии культурно-познавательного туризма Республики Таджикистана.....	10
Сайдалиева М.Д. Экотуризм ва рушди устувори чомаҳои маҳаллӣ	14
Бобоев Н.Д. Значение рекламы в развитии туристских дестинации Республики Таджикистан.....	19
Мирзоев А.К., Бахтовари А., Бозоров Ҳ. Захираҳои меҳнатӣ: истифода ва пешомадҳо (дар мисоли минтақаи Кӯлоб).....	23
Шаҳноза О., Амроева Г., Шарипов Ф. Рушди сайёҳӣ – самти муҳими сиёсати иқтисодии давлат.....	27
Бойматов Д.М., Ҳасанов М., Гулҷаҳони А. Об асоси дунёи ҳастӣ.....	32
Расулова Л. Н., Муродов Р. М. Таҳлили қобилияти муноқишавӣ ва аз нав сохторбандӣ дар ширкатҳои телекоммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	37
Сафарова М.Б. Негативные последствия внешней трудовой миграции для семей трудовых мигрантов.....	44
Ғуломов З.Т., Шафиев Б.З., Нуоров Б.А. Вазъи молиявии аудити корхонаҳо.....	50
Шаҳнозаи Содик Имкониятҳои сармоягузорӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	56
Доутова А.Р., Сафарова С.З. Исследованье условий эффективного развития малых и средних форм предпринимательства в АПК Кулябского региона.....	62
Ҳасанова Ф.Ш., Шарипов С.К. Саҳми соҳаи боғпарварӣ дар самти расидан ба амнияти озуқаворӣ ва ташкили корхонаҳои агросаноатӣ.....	68
Гулов Р., Расулов Р. Самтҳои асосии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ.....	71
Аҳмедова М., Қурбонов Ҷ. Асосҳои базавии назарияи қарз ва захираҳои қарзӣ.....	77
Султонова Н., Назаров Ш. Механизми маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети маҳаллии шаҳри Кӯлоб ба муассисаҳои томақтабӣ	82
Иброҳимзода О.Ю. Нақш ва аҳамияти фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ.....	88
Расулова Л. Н., Собиров П., Холов Р. Такмили механизми идоракунии муноқишаҳои иҷтимоиву меҳнатӣ дар ташкилот (дар асоси маводи ширкатҳои телекоммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон).....	92
Зиёев З.М. Теоретические аспекты лизинга в современной экономике.....	98

ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ - ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Маҳсудинов Р. Системаи фонетикии забони англисии давраи асримиёнагӣ	102
Саидова Н.А. Таҳлили лексикӣ - грамматикии зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	108
Ҷурақулов Б.Р. Хусусиятҳои сохтори ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	113
Гуламадшоев Ш.Ш. Понятие семантической категории интенсивности и ее языковое выражение	121
Гуламадшоев Ш.Ш. Термины родства и личных имен в шугнанском языке	126
Курбонова С.А. Сопоставительная характеристика имен прилагательных в русском и таджикском языках	133
Файзуллоева Ф.М. Моделирование обучения устной научной монологической речи.....	139

Асоева К.А. Типичные орфографические ошибки студентов – филологов национальных групп	147
Назарзода Пирали Сафар. Нақши тартиботи конститутсионӣ ва институтҳои демократӣ дар мустақкам намудани режими демократӣ	152
Исмоилов З.И., Бозоров С.Б. Рушду нумӯи заминаҳои моддию техникии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб дар солҳои соҳибистиклолӣ.....	157
Алимов Қ. Кӯлоб дар тадқиқотҳои муаррихони охири асри XIX- аввали асри XX.....	163
Ҳусейни Б. Тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ барои маорифи халқи вилояти Кӯлоб дар солҳои 70-90 уми асри XX ва хусусиятҳои он.....	168
Бобоев Ш. Рушди ҳунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб дар замони истиқлолият.....	175
Абдуллоев Н.С., Қувваталии Х. Сабабҳои зоҳиршавии терроризм ва экстремизм дар замони муосир.....	181
Бойматов Д., Ҳақназарова Г., Курбонова Ш. Терроризм ва экстремизм ҳамчун таҳдид ба амнияти миллий.....	188
Бозорова Ф. Санъатҳои бадеӣ ва истифодаи он дар ашъори ҳаҷвии Ашур Сафар	193
Оринина Л.В., Орифов О.О. Разработка лингвистических кейсов в аспекте языковой компетенции студентов.....	199
Нодирова С.С. Особенности перевода лексических единиц микрополе «хлеб» в таджикском и английском языках.....	204

ПЕДАГОГИКА - ПЕДАГОГИКА

Иброҳимов Г., Шарифхочаев М. Мониторинги чараёни ташаккули ҷаҳонбинии касбӣ-педагогии донишҷӯён.....	210
Иброҳимов Г., Шарифхочаев М. Баъзе андешаҳо роҷеъ ба масъалаҳои заминаҳои таърихӣ ва иҷтимоии пайдоиши арзишҳои миллий.....	215
Сафаров М.В. Факторы и тенденции системы неформального образования педагогических кадров.....	221
Лоиков П., Зулфия Ч. Асосҳои иҷтимоӣ – педагогии муносибатҳои байнишахсии хонандагон.....	226
Бозоров Х. Фаъолияти мустақилона ва рушди зеҳнии талабагони хурдсол дар таълими забони модарӣ.....	231
Бозоров Х., Султонова М.М. Роҳу воситаҳои ташаккули маърифати экологӣ дар тарбияи ахлокии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	236
Ёрматов А.Ч., Алиева М. М. Таъсиррасонии тарбиявии коллективҳои педагогии мактаб, оила ва ҷомеа.....	240
Ёрматов А.Ч., Набиев М. Бархе аз ҷашнҳои миллии тоҷикон дар тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудодоҳии миллий.....	247
Қурбонзода Д.Қ., Кесамиров С.Н. Ифшои ҷаҳолати рӯҳониён дар «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмад Маҳдуми Дониш.....	254
Сангимадов Ф.Х. Современные образовательные технологии при изучения английского языка	260
Сайдалиева Ф., Сайдалиева З. Изучение английского языка в классах с плохой языковой подготовкой	265
Одинаев К.Б. Проблемаҳои ташаккули салоҳияти касбии омӯзгори оянда.....	270
Назарова Р.Т. О современном состоянии двуязычия в школах Республики Таджикистан.....	278
Нурова Н.Н., Курбонова С.А. Педагогическое развитие изучения и совершенствования русского языка в таджикской школе	284
Нурова Н.Н., Тоиров С.М. Коммуникативное развитие речи при обучении русского языка	290

Давлатов Ф., Вализода Ш. Таҳлили асосҳои технологияи омӯзиши забони англисӣ..	294
Одинаева Г.М. Ҳақназар Ғоиб ва осори адабии ӯ	302
Мирзоев С.С., Досаев С.М., Бобоев К.О. Истифодаи рамзи химиявӣ ҳамчун воситаи ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон дар раванди омӯзиши фанҳои дақиқ.....	308
Шарифова Б. Н. Шартҳои педагогии тайёр намудани омӯзгорони фанни биология оид ба тарбияи фарҳанги экологии хонандагон.....	311
Раҳмонов Ш. Тарзҳои гуногуни ёфтани масоҳатҳои секунҷаҳо.....	315
Сулаймони А., Миров И., Комрони П. Истифодаи функсияҳои тригонометрии (\sin ва \cos) дар ҳалли масъалаҳои физикӣ оид ба мавзӯи «Лаппишҳои гармоникӣ».....	324
Давлатова М.Х., Дараҷаи омӯхта шудани ҳаёт ва ақидаҳои педагогии Баҳоуддини Омӯлӣ ва моҳияти он дар ташаккулёбии шахсият.....	334
Бобоев Д.Х. Фикрҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино дар қорҳои таълимию тарбиявӣ бо донишҷӯён.....	341
Ёрмадов С. Фаҳмиши мафҳуми «фарҳанг» дар фалсафа	347
Сирочиддини Д., Ҳусейнов Р., Парвинаи У. Методикаи омӯзиши бузургҳои векторӣ.	351
Қурбонов М. Хусусиятҳои махсуси ташаккули таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ.....	356
Мирзоева Арафамо Ташаккули салоҳиятнокии муаллимони синфҳои ибтидоии оянда ҳамчун масъалаи муҳими педагогӣ.....	361

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи илмҳои гуманитарӣ, табиӣ-риёзӣ ва ҷомеашиносиро фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, талаботи зеринро бояд доро бошанд:

- мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмии муаллиф бошад;
- мавзӯи мақола бояд ба самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба нашр роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ: Матни мақола бояд дар формати **Microsoft Word** омода гардида, бо ҳуруфи **Times New Roman** барои матн бо забони русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи **Times New Roman Tj** барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 1, хошияҳо 2 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 5 то 8 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- номи мақола;
- насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сафаров Б.Қ.);
- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;
- матни асосии мақола;
- ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [3, с.40]. Яъне, адабиёти №3 ва саҳифаи 40;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **10 номгӯй** ва на бештар аз 20 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **10** ва на бештар аз **20** сатр, калидвожаҳо аз **10 то 15** номгӯй);

– дар охири мақола бо ду забон (**русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи қори муаллиф.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918 48 44 05, нишонии электронӣ Nadzhotzoda@mail.ru

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия география и экономика, гуманитарные науки и педагогика

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 21.09.2017 г., №025/ЖР. Журнал принимает научные статьи по следующим всем направлениям.

Журнал включен в базу данных
Российского индекса научного цитирования (РИНЦ),
регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных.
Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания
(vestnik.kgu.tj).

ВЕСТНИК

Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки

Серия география и экономика, гуманитарные и педагогические науки
1(24)2020

Над номером работали:
Главный редактор: Мирализода А.М.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки
по изданию научного журнала
«Вестник Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки»

Серия география и экономика, гуманитарные и педагогические науки

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии КОНТИНЕНТ–ТЧ
734042, г. Душанбе, ул. Айни, 13 В.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 8,5, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 30.03.2018. Заказ №2018/04-01